

Mátyás-Rausch Petra

A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571-1613) –Az arany és ezüstbányászat művelése és igazgatása

Doktori (PhD-) értekezés

Konzulens:

Dr. Oborni Teréz CSc

tudományos főmunkatárs

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Interdiszciplináris -Középkor és Koraújkorai Történelem -Doktori Iskola

(Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900-1700 között)

Pécs, 2012.

Köszönetnyilvánítás

Anyunak

Doktori értekezésemért elsősorban a Mindenhatónak kell hálát adnom, hogy végtelen kegyelmével átsegített a legnehezebb időszakokon is, és szeretete levette a vállamról a súlyos terheket. Köszönöm a segítséget, türelmet és odaadást drága férjemnek és szüleimnek, akik végig mellett álltak. Konzulensemától, Oborni Teréztől, kilenc éves közös munkánk során nem csak értékes szakmai tapasztalatokat sajátíthattam el, hanem általa meg tanultam alázattal közeledni a tudomány, a történeti kutatás felé. Biztatása, bizalma és jósága nélkül idáig nem jutottam volna el. Köszönetet mondok kollégáimnak, volt tanáraimnak, és nem utolsó sorban barátaimnak, észrevételeikért, segítségükért és támogatásukért. Dolgozatommal fejezem ki hálámat anyaintézményemnek is.

Pécs, 2012. március 1.

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	1
Bevezetés.....	4
I. Historiográfiai áttekintés.....	8
II. Levéltári források bemutatása.....	14
III. Kamarai kezelés - A Szepesi Kamara újjáalakulásától a bérleti rendszer bevezetéséig (1571-1581).....	17
III.1. A kamarai kezelés első évei (1571-1574).....	17
III.1.1. Általános jellemzők.....	17
III.1.2. A nagybányai kamara és pénzverde újjászervezése, a bányászat újraindítása (1571-1572).....	21
III.1.3. A kettős bizottság és a kamarai számadások (1573).....	38
III.1.4. Paczoth János bizottsági kiküldetése és Wilhelm Scheuenstuel (1574).....	72
III.2. A kamarai tisztviselők és a bérleti rendszer bevezetése (1575-1581).....	83
III.2.1. Wilhelm Scheuenstuel és Michael Krengler tevékenysége (1575-1578).....	83
III.2.2. A Királytató és a nagybányai bányakamara bérbeadása (1579-1581).....	101
Összefoglalás	116
IV. Bérleti rendszer első időszaka: Nagybánya és Stájerország (1582-1597).....	118
IV.1. Felician von Herberstein tevékenysége a szatmári bányavidéken (1582-1590).....	118
IV.1.1. Bérleti rendszer első évei (1582-1585).....	118
IV.1.2. Felician von Herberstein és a fejedelmi kormányzat (1585-1590).....	132
IV.2. Az örökösök: Raimund és Friedrich von Herberstein (1591-1597).....	146
Összefoglalás	157
V. Átmeneti időszak: Bérleti rendszer és a kamarai kezelés között (1598-1608).....	159
V.1. Bérlok és bizottságok (1598-1601).....	159
V.1.1. Hans Muralt és Nagybánya városa (1598-1599).....	159
V.1.2. Az első kamarai bizottság munkája (1599).....	170
V.1.3. „Homines novi” és a második kamarai bizottság kiküldése (1600-1601).....	180

V.1.4. A második kamarai bizottság működése: Johann Erck és Georg Fischer (1601)	200
V.2. Gerhard Lisbona és Georg Wagen von Wagnsperg (1602-1604).....	213
V.2.1. Ketten a bérlet élén (1602-1603).....	213
V.2.2. Az erdélyi kamara felállítása és a Bocskai felkelés kirobbanása (1604)	242
V.3. A Bocskai felkelés kiteljesedésétől az első kassai egyezményig (1605-1608)	248
Összefoglalás	258
VI. Gerhard Lisbona Báthory Gábor szolgálatában (1608-1613): A bérleti rendszer második időszaka.....	260
VI. 1. Az első két év (1608-1610)	260
VI.2. Gerhard Lisbona és a szatmári bányavidék Báthory Gábor bukásáig (1611-1613)..	271
VI. 3. A Herberstein birtokok restitúciója	280
Összefoglalás	309
Összegzés	311
Bibliográfia.....	317
Levéltári források.....	317
Forráskiadványok	318
Emlékiratok, történetírói munkák.....	320
Feldolgozások.....	320
Tanulmányok	323
Kézikönyvek, lexikonok.....	326
Melléletek.....	327

Bevezetés

A négy bányásztelepülést magában foglaló régió története eddig nem képezte a magyar koraújkori történeti kutatás preferált területét, kevés meghatározó munka jelent meg a témával kapcsolatban, jó -részt összefoglaló jellegű kötetekben olvashatunk róla rövid áttekintéseket, alapkutatások pedig az utóbbi évtizedekben egyáltalában nem folytak.

Elsőként a címben szereplő, és az értekezés gerincét alkotó „szatmári bányavidék” terminust és ezt megtestesítő földrajzi entitást kívánom meghatározni. A 16. század közepére különálló bányászati régióvá fejlődött az ún. Észak-keleti bányavidék, amely Szatmár, Bereg és Máramaros vármegye bányahelyeit foglalta magában.¹ Ez a terület pénzügyigazgatási szempontból az 1571-ben újjáalakult Szepesi Kamara joghatósága alá tartozott, azonban nem képezett homogén egységet, abból kifolyólag, hogy a folyamatosan változó politikai és hadászati helyzet miatt illetve a bányászat eltérő aspektusa folyamán (nemesérc bányák, só illetve ércbányák vegyesen fordultak elő az említett térségben), minden egyes részét külön-külön kezelték, és önálló névvel illették.² Így kapták meg a legnagyobb részt Szatmár vármegyében fekvő nemesérc kitermeléssel foglalkozó bányásztelepülések a szatmári bányavidék titulust. A szatmári bányavidék központja Nagybánya volt, amely a helyi nemesérctermelésben vezető szerepet vitt, és több kiváltsággal rendelkezett. Nagybánya neve a mai Kereszthegy (egykori Szazár-hegy) gyomrában feltárt „Nagyverem” fordítására utal vissza.³ A város egyben bányakamarai székhely is volt. Első kiváltságlevelét 1347-ben kapta I. Lajos magyar királytól, így vált királyi szabad várossá.⁴ Ennek megfelelően a város külön bányabíróssággal rendelkezett, saját mértékkel bírt, és a városi vezetés választotta meg évente a bányamestert (Bergmeister), aki képviselte a termelők érdekeit a kamaraispánnal szemben.⁵ A 15. század végére Nagybánya jogilag a királyi szabad város kategóriába tartozott, funkcionális szempontból azonban a jelentős városi szerepet betöltő mezővárosok közé került.⁶ Nagybányához hasonló fejlődési utat járt be a szomszédos település, Felsőbánya is.

---

¹ ZSÁMBOKI, 1997. I. 138. A szatmári bányavidék településszerkezetére ld. 1. számú melléklet

² Uo.

³ PAULINYI, 2005. 317. Nagybánya koraújkori városszerkezetére ld. 2. számú melléklet

⁴ WENZEL, 1880. 110. Latin neve: Rivulus Dominarum, a 16. századi német forrásokban Ungarische Neustadt a megnevezése. Magyar elnevezése Asszonypataka. Nagybánya ma: Baia Mare, Maramureș, Románia.

⁵ ZSÁMBOKI, 1997. I. 115-119.

⁶ Kubinyi András által megalkotott osztályozó rendszerben Nagybánya a harmadik, azaz a kisebb városok és jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok, csoportjába került, ahol a pontrendszer alapján (29 pontot kapott) előkelő helyet foglalt el. Ez pozíció magyarázza, hogy lokálisan fontos volt Nagybánya hovatartozása, azonban gazdasági potenciálban nem vehette fel a versenyt az Alsó-Magyarországi bányavidék városaival. Központi helyek osztályozására ld. KUBINYI, 2005. 28-30. A késő-középkori nagybányai bányászat helyzetére ld. PAULINYI, 1936. 32-137.

Felsőbánya első privilégiumát II. Lajos magyar király adományozta a városnak, ebben immunitást biztosított a királyi bér (census) illetve a segédpénzek fizetése alól.⁷ A két város felett egy kamaraispán gyakorolt joghatóságot. A kamaraispán igazgatta a pénzverdét és a bányakamarát, általában haszonbérként vezette a két intézményt, ennek megfelelően az uralkodóval magánjogi viszonyban állt, a bérleti szerződés rendszerint egy évre szólt. A feladatai a következők voltak: a bányaművelés felügyelete, urbura behajtása illetve bányaugyi jogszolgáltatás.⁸ A pénzveréssel kapcsolatban felügyelte kamarai üzem működését, nemesfém finomítását, és a pénzverés folyamatát. Ez a késő-középkorra kikristályosodott összetett feladatkör (hatósági feladat, gazdasági-termelési illetve jogi hatáskör) kisebb változásokat megérve megmaradt a tárgyalt korszakban is.⁹

A következő két település kis lélekszámú, kevés tárnával rendelkező bányászfalu volt. Láposbányát nagybányai telepések alapították a 15. században, a tárgyalt korszakban végig Nagybánya „tartozékként” említették a források. Itt ki kell térnem egy lényeges kérdésre, miszerint a korabeli forrásokban találkozhatunk két Lápos nevezetű településsel, és történetesen mindkettő határában folyt bányászat. Fontos tehát tisztázni, hogy melyik tartozott Nagybánya joghatósága alá. Láposbánya Nagybányától északra feküdt, és Szatmár vármegyében volt található. A másik település, Hagymás vagy másként Magyarlápos, Középszolnok vármegyéhez tartozott, és Kapnikbányától, amely ugyancsak a szatmári bányavidékhez tartozott, délre feküdt. Báthori István erdélyi fejedelem a hármastanácshoz intézett egyik levelében, ezt olvashatjuk: „*Melly Felicianusnak wagyon illien kewansagais nem mezze ah[h]oz a Kapnik baniahoz, ky eő kezebe wagyon, Grison Jakob byr mas baniat, Lapos banianak hyak.*”¹⁰ A források összevetése alapján véleményem szerint nem a fent idézett Lápos volt a szatmári bányavidék része, hanem az a település, amelyet az 1588-ban Felician von Herbersteinnel megkötött bérleti szerződés sorol a szatmári bányavidék települései közé.¹¹ A negyedik település, Kapnikbánya eredetileg Kővár vidékéhez tartozott, és a 16. század második felében, a Drágffy család örököséiként, a somlyai Báthori család

⁷ WENZEL, 1880. 115-116. Felsőbánya latin neve: Medii Montis, német megfelelője: Mittelsperg. Felsőbánya ma: Baia Sprie, Maramureș, Románia.

⁸ ZSÁMBOKI, 1997. I. 119. illetve GYÖNGYÖSSY, 2008. 185-187. Bányabér, az urbura, a királyi felségjog (ius regale) részét képezte. Ez volt a nemesércforgalom monopóliuma, amely szorosan összefüggött a pénzverési regáléval. Urbura címén az aranynek egy tizedét, a többi ércnek egy nyolcadát kellett beszolgáltatni a termelőnek a bányakamarába. Ld. EMBER, 1946. 286-289.

⁹ GYÖNGYÖSSY, 2008. 190.

¹⁰ EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 215-216. illetve AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2003. I. 186-187. Láposbánya ma: Băița, Maramureș, Románia. Hagymáslápos kialakulására ld. SZENTGYÖRGYI, 1972. 187. Hagymáslápos ma: Lăpușel, Maramureș, Románia.

¹¹ MOL F1 Libri Regii 4. k. fol. 132-134.

birtokolta a hozzá tartozó 16 faluval együtt.¹² Kapnikbányát 1474 előtt felsőbányai telepések hozták létre, és mint bányásztelepülés egy kevés önállósággal bírt a kővári kerületen belül. Közjogilag tehát (1571-től) az Erdélyi Fejedelemség része volt, és az erdélyi fejedelmek magánvagyonát képezte, bányajoghatóság szempontjából, mivel Felsőbánya kitelepülése volt, Nagybánya gyakorolt felette jogkört, így bizonyos aspektusból a Magyar Királyság része is volt.¹³ Ezt a problémát végül az 1583 és 1585 között lezajlott „Nagybánya-Szatmár cseretárgyalás” oldotta meg, amelynek keretén belül a Báthori család somlyói ága megkapta kárpótlásként Nagybánya, Felsőbánya és Láposbánya településeket cserébe az elvesztett családi örökségért, Szatmárért és Németiért.¹⁴

A vidék természeti adottságaiból fakadóan inkább aranyos ezüst, mint tiszta arany fordult elő az itteni tárnákban, ennek ellenére a források többsége aranybányaként említi őket. Aranyat általában a nagybányai bányákból, míg ezüstöt a felsőbányai és láposbányai lelőhelyekről nyertek ki. Kapnikbányán az ezüst, arany és a réz vegyesen fordult elő.¹⁵ A mélyművelés mellett ismert volt a térségben a folyók iszapjából és homokjából történő aranymosás is, de jelentősége eltörpült az Erdélyből ismert aranymosás mellett.¹⁶ Több, korabeli forrás hivatkozik arra, hogy a környező hegyekben már a római korszakban is folyt bányászat, ezt a toposzt legtöbbször arra használták a kamarai szakemberek, hogy kihangsúlyozzák a helyi bányászat régiségét, az érclelőhelyek kiválóságát.¹⁷ A valóságban azonban az Anjou korszakban tárták fel ezeket a lelőhelyeket, és 14. század közepétől kezdve fokozatosan épült ki a szatmári nemesérc bányászat szervezete, és hozzá kapcsolódó intézmények szisztémája.¹⁸

Disszertációmban a négy bányásztelepüléshez kapcsolódó levéltári források feldolgozására alapozva igyekszem feltárni a bányai igazgatás és bányaművelés korabeli rendjét. A helyi termelők illetve a betelepülő bányabérlő családok tevékenysége, a bérlőcsaládok előéletének részletes elemzése azonban nem képezi értekezésem tárgyát, így csak a legfontosabb momentumokra térek ki velük kapcsolatban. A források által megvilágított bányai igazgatási struktúra, - bányák irányítása, bányakamara-pénzverde

---

¹² 16 falu felsorolását ld. MOL F1 Libri Regii 3. k. fol. 333-334.

¹³ SZENTGYÖRGYI, 1972. 22-23. illetve MAKSAI, 1940. 101-104.

¹⁴ GOOSS, 1911. 204-218. illetve FRAKNÓI, 1902. 585-607. 686-700. 796-809.

¹⁵ A Szazár- hegy illetve a Fagyas- hegy volt a leggazdagabb aranyércben. Ld. PAULINYI, 2005. 321. valamint VOLMAN, 2006. 440.

¹⁶ GÜNDISCH, 1933. 37. illetve BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 31. valamint LESCOLOPIER, 1982. 89. Nemesfémek eredetével foglalkozott a 16. század fordulóján Ulrich Rülein von Calw német bányászati szakember, akinek az első, nyomtatásban megjelent, bányászati szakkönyvet köszönhetjük. Ld. Ulrich Rülein von Calw: Rendszeres és hasznos kiskönyv a bányászatról. (Bergbüchlein, 1500). Ford. *Zsámboki László*. Miskolc, 1987.

¹⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 71-80.

¹⁸ BATIZI, 2008. 131. illetve MAKSAI, 1940. 104.

vezetése, kapcsolata a felsőbb szervekkel-, illetve a döntési ügymenet kiemelkedő fontossággal bír, ebből kifolyólag ezeket munkámban részletesen elemzem, ugyanis ez alapján lehet reális képet felvázolni a térségben működő kamarai igazgatás szisztémájáról, illetve a bérleti rendszer előnyeiről és hátrányairól. Bizonyos helyeken elkerülhetetlen, hogy a korabeli bányászati technika leírásával foglalkozzam, de ez kisebb jelentőséggel bír az igazgatástörténeti problémák megoldásának szempontjából, így az értekezésben marginális szerepe lesz.

A tárgyalt időszak kezdetén a Szepesi Kamara újjászervezésének és Báthory István erdélyi fejedelemmé választásának időpontja egybeesik. Mind a Szepesi Kamara, mind a Báthory család fontos szerepet játszott a térség életében, bár a fejedelmi család aktív, közvetlen szerepvállalására csak 1585 után került sor, Kapnikbánya révén azonban végig érdekelték a térség bányászatában. 1585 és 1603, majd 1608 és 1613 között az erdélyi fejedelmek kisebb nagyobb megszakításokkal birtokolták ezt a régiót, döntéseik befolyásolták az itt élők életét is. Báthory Gábor halála (1613) éles cezúrát jelentett, mivel az eddigi birtokos család kihalt, és a magyar uralkodó, valamint Bethlen Gábor is magának követelte a területet, mint Báthory Gábor utódja a fejedelmi székben. 1613-tól kezdve más is megváltozott a települések életében. A tizenöt éves háború időszaka alatt időszakosan visszatérő kamarai igazgatás hosszú évtizedekre kivonult a térségből, helyét átvette a fejedelmi igazgatás. Az a szoros és érdekes kapcsolat, amely a Báthori korszakban-; jóllehet nagyrészt bérlőket alkalmaztak-, kialakult a kamarák, bérlők és a fejedelemség között, 1613 után lassan felbomlott.

I. Historiográfiai áttekintés

„Vannak azonban arany és ezüstabányák, melyeket ma is használnak, először is, amint említettem, az úgynevezett bányavárosok, ... aztán Nagybányán, végül Erdélyben.”¹⁹ Ezekkel a szavakkal írta le Oláh Miklós tudós, humanista magyar főpap Hungária című munkájában az erdélyi állam periferiáján elterülő szatmári történelmi bányavidéket, amelynek státusza és hovatartozása sokszor változott a 16. század második felében, mivel az erdélyi uralkodó és a magyar király között dúló ún. felső-magyarországi várháború időszakában²⁰ – melynek végleges lezárására az 1570. évi speyeri egyezményrel került sor – több alkalommal is gazdát cserélt.

A négy szatmári bányásztelepülésen folyó érckitermelés, a gazdag telérek ellenére, nem volt olyan jelentős, jól szervezett és széles körben ismert, hogy oly mértékben szerepeljen a szakirodalomban, mint például az Alsó-Magyarországi bányavárosok (Besztercebánya, Selmecebánya és Körmöcbánya). Ebből kifolyólag munkám során komoly kihívást jelentett, hogy a témához kapcsolódó, és a legújabb kutatási eredményeket tartalmazó irodalmat használjak fel. Disszertációm elsősorban igazgatástörténeti kérdéseket fejteget, de szorosan kapcsolódik a gazdaságtörténethez, illetve a települések speciális geopolitikai helyzetéből kifolyólag a politikatörténethez. A szatmári bányavidéken történt események megértésében, és elhelyezésében komoly segítséget nyújtottak az friss kutatási eredményeket tartalmazó összefoglaló szintézisek. Pálffy Géza munkája, illetve Thomas Winkelbauer két kötetes írása.²¹ A szatmári városok története ebben a korszakban összefügg az erdélyi állam történetével, így a három kötetből álló Erdély történetét, melyet Makkai László és Szász Zoltán szerkesztett, felhasználtam kutatásaim során.²² A bányavidék geopolitikai elhelyezkedésére és 16-17. században betöltött szerepére vonatkozólag kiegészítéseket találtam Meinolf Arens írásában.²³ Lényeges adatokkal szolgáltak a téma alapos körüljárásában a tárgyalt korszakot megelőző évtizedekkel foglalkozó szakmunkák, tanulmányok is. Kiemelném Makkai Ferenc munkáját, melynek címe *A középkori Szatmár vármegye*. Ebben a szerző a települések középkori történetét, a lakosság etnikai összetételét,

---

¹⁹ OLÁH, 2000. 49.

²⁰ A várháború történetének rövid összefoglalása: ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 437-438., illetve LUKINICH, 1918. 38. Speyeri szerződésre Ld. OBORNI, 2002. 291-307.

²¹ Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2010. illetve Winkelbauer, Thomas: *Österreichische Geschichte-Ständenfreiheit und Fürstenmacht*. Band I-II. Wien, 2003.

²² Erdély története. Szerk.: Makkai László-Szász Zoltán. I-III. Bp., 1988.

²³ Arens, Meinolf: *Habsburg und Siebenbürgen: gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband (1600-1605)*. Wien, 2001.

illetve az ércbányászat korai megjelenését részletesen tárgyalta.²⁴ Pénzügyigazgatási és pénzverési kérdésekkel foglalkozott Batizi Zoltán és Gyöngyössy Márton, ezek alapján lehetséges volt a későközépkori bányakamara és pénzverde szerkezetének megismerése és összevetése a 16. század végi állapotokkal.²⁵ A II. világháborút megelőző polgári korszak meghatározó gazdaságtörténésze, Paulinyi Oszkár, több tanulmányát is a koraújkori bányászattörténetnek szentelte, fontos adatokat tartalmazott a bányák termelékenységéről az 1936-ban publikált *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán*.²⁶

Témám szempontjából elengedhetetlen volt a magyar illetve német nyelvű bányászati szakirodalom áttekintése. Átfogó, bányászattörténeti szintézist írt Wenzel Gusztáv, amely több helyen hibás adatokat tartalmaz a kutatás akkori állása miatt, de rendkívül értékesek a mellékletben közölt források.²⁷ Wenzel Gusztáv kortársa, Johann Newald munkája a 16. század végétől a 17. század elejéig tekintette át a Habsburg Monarchia pénzverési technikáját, illetve az egyes bányavidékek történetét. Az említett mű értékét is a közölt források emelik.²⁸ A 20. század első felében született meg Gustav Gündisch összefoglaló tanulmánya a nagybányai pénzverde történetéről, amelyben az Österreichisches Staatsarchiv vonatkozó forrásanyagának egy részét használta fel a szerző, jellegéből fakadóan a tárgyalt korszakról rövid leírást ad.²⁹ Magyarországon a következő összefoglaló történeti munka a bányászatról 1997-ben látott napvilágot. Faller Gusztáv és Zsámboki László által szerkesztett három kötetes szintézis komoly előrehaladást mutatott Wenzel Gusztáv írásához képest, a szerzők röviden jellemezték a szatmári bányavidék történetét a 16. század végén illetve a 17. század elején. A bányászattal foglalkozó települések földrajzi felosztását követem a disszertációmban, ennek megfelelően az ún. Észak-keleti bányavidék részeként értelmezem a szatmári bányavidék négy települését.³⁰ A nagybányai helytörténetírás legújabb „kötete”, amelyet Balogh Béla és Oszóczki Kálmán jegyez, fontos technikai és helytörténeti adalékokkal segítette munkámat, így megismerhettem azokat a helybéli viszonyokat,

---

²⁴ *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár vármegye. Bp., 1940.

²⁵ *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: *Kubinyi András-Laszlovszky József-Szabó Péter*. Bp., 2008.

²⁶ *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. Bp., 1936.

²⁷ *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880.

²⁸ *Newald, Johann*: Das österreichische Münzwesen unter Kaiser Maximilian II. und Rudolph II. und Matthias. Wien, 1885.

²⁹ *Gündisch, Gustav*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in der Habsburgischer Zeit (1530-1828). Wien, 1932.

³⁰ *Zsámboki László*: A korszak bányászatának története. In: *A magyar bányászat évezredes története*. I. Bp., 1997.

amelyeket a központi szervek forrásai nem fedtek fel.³¹ A korabeli bányászat egyik legnagyobb problémája a bányavíz volt, amelynek feltörését több módon próbálták megakadályozni, illetve a károkat elhárítani. Ezekkel a technikákkal foglalkozott Paulinyi Oszkár több tanulmányában.³²

Nagybányán az ércbányászat mellett pénzverés is folyt, így a pénzverde történetéhez szükséges volt a pénz -illetve pénzveréstörténet tanulmányozása is. A 20. század meghatározó magyar numizmatikusa Huszár Lajos volt. Az erdélyi pénzveréssel, illetve a Báthori családhoz köthető érméssel foglalkozó történeti áttekintései nagyon sok értékes adatokat tartalmaztak mind a nagybányai pénzverde helyzetével, mind az ott vert érméssel kapcsolatban.³³ Buza János kutatásai az erdélyi állam pénzverésének strukturális változásairól, illetve a lengyel mintára vert dutkáról írt tanulmányai a korabeli általános gazdasági tendenciákat illetve az erdélyi fejedelmek pénzügy politikáját mutatták be.³⁴ A numizmatika egy speciális területével, a bányapénz történetével, kapcsolatban Szemán Attila vonatkozó írásai voltak segítségemre.³⁵ A kortárs német nyelvű numizmatikai kutatók közül ki kell emelnem Volker Vollmann nevét, aki a máramarosi ipartörténeti kutatásokkal kapcsolatban értekezett a nagybányai pénzverde történetéről több évszázadot áttekintve.³⁶

A Habsburg Monarchia pénzügyi és közigazgatási rendszerével kapcsolatos szintézisek és tanulmányok fontos háttérrel jelentettek kutatásaimhoz. Az egyes kormányzati szervek működésével foglalkozó szakmunkák száma a mai napig igen kevés, a legújabb kutatási eredményeket nélkülözve. A központi igazgatási szervekkel foglalkozott a 20. század elején megjelent több kötetes osztrák összefoglaló, Thomas Fellner illetve Heinrich Kretschmayr tollából. Több mára már túlhaladott információt tartalmaz, főleg a magyar kamarák szerepével kapcsolatban, a függelékben közölt kamarai utasítások és tisztviselői névsorok azonban igen

---

³¹ Balogh Béla-Oszóczy Kálmán: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt —Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Miskolc-Rudabánya, 2001.

³² Paulinyi Oszkár: Gazdag föld, szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk.: Buza János. Bp., 2005.

³³ Huszár Lajos: A Báthoriak pénzei. Nyírbátor, 1961. illetve Huszár Lajos: Az erdélyi pénzverés története. Bp., 1936.

³⁴ Buza János: Dukát-tallér-dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig. In: In memoriam Barta Gábor: Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 267-284. valamint Buza János: Báthory Gábor dutkája a délnémet pénzforgalomban. In: Numizmatikai Közölny LXXXVIII-LXXXIX évfolyam (1989/1990). Bp., 1990. 89-99.

³⁵ Szemán Attila: A szatmári bányászat bányüzemeltetése és birtokviszonyai a bányapénz tükrében a korai korban. In: Pénztörténet, gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József. Bp., 2009. 322-335. illetve Szemán Attila: Bányászattörténeti tanulmányok. Rudabánya, 2009.

³⁶ Volman, Volker: Die Münzstätte von Nagybánya (Baia Mare). Ein Beitrag zur Montangeschichte und Industriearchäologie der Maramarosch (Maramureş, Rumänien). In: Montan- und Industriegeschichte. Dokumentation und Forschung Industriearchäologie und Museum. Hgg.:Bruggerhoff, Stefan. Wien-Zürich, 2006.

hasznosnak bizonyultak.³⁷ Az előbbihez közeli időben született Acsády Ignác írása a Pozsonyi és a Szepesi Kamaráról. A Fellner-Kretschmayr szerzőpáros művéhez hasonló szintézist Ember Győző alkotott, amelyen kutatógenerációk nőttek fel, és igazgatástörténeti problémák feltárásánál megkerülhetetlen.³⁸ A legújabb kutatási eredményeket összefoglaló, át fogó jellegű szakmunkák hiányában egy-egy részkérdést tárgyaló művekre vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Ide tartozik Szűcs Jenő a Szepesi Kamara levéltáráról szóló írása, amely bizonyos levéltári források felkutatásában is komoly segítséget nyújtott.³⁹ Kenyeres István monográfiája a korabeli uradalomigazgatásról illetve az ún. kettős pénzügyigazgatási rendszerrel foglalkozó tanulmányai lényegesen voltak az ügymenet rekonstruálásában.⁴⁰ Az Erdélyi Fejedelemség központi kormányzatáról egy összefoglaló, a mai napig aktuális monográfia született, Trócsányi Zsolt tollából.⁴¹ A kortárs osztrák kutatási eredményeket megismerve használtam fel munkám során Peter Rauscher illetve Hansdieter Körbl munkáját, melyekben kiváló elemzéseket találtam a Habsburg Monarchia pénzügyigazgatásával kapcsolatban, emellett pedig szemléletes ábrákat az Udvari Kamara felépítéséről és a hozzá kapcsolható ügymeneti struktúráról.⁴² Disszertációmnak kevés társadalomtörténeti vonatkozása is van, ehhez ugyancsak kihívást jelentett megfelelő szakirodalmat találni. Itt Szentgyörgyi Mária monográfiáját emelném ki.⁴³

A historiográfiai fejezet utolsó részeként említeném meg a kiadott forrásokat, útinaplókat és egyéb leírásokat, amelyek Nagybányához és vidékéhez köthetők. A publikált forrásanyagok közül elsőként a Nagybányára vonatkozó államközi szerződéseket tartalmazó forráskiadványt említeném meg, ezt Roderich Gooss adta ki 1911-ben, a szerződések legnagyobb része az 1583 és 1585 között zajló Nagybánya-Szatmár cseretárgyalásokhoz köthető, illetve a kassai megállapodás szövege, melynek alapján Báthori Gábor visszakapta a

---

³⁷ Die österreichische Zentralverwaltung I. Abteilung- von Maximilian. I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei. (1749). 1. Band. Geschichtliche Übersicht. von *Thomas Fellner* – nach dessen tode erarbeitet und vollendet von *Heinrich Kretschmayr*. Wien, 1907.

³⁸ *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák (1565-1604). Bp., 1894. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivatal történet 1.)

³⁹ *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár (1567-1813). Bp., 1990.

⁴⁰ *Kenyeres István*: István: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a török ellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.) *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. Történelmi Szemle XLV (2003) / 1-2. 61-93.

⁴¹ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata (1540-1690). Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és Hivatal történet 6.)

⁴² *Rauscher, Peter*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556-1576). Wien-München, 2004. *Körbl, Hansdieter*: Die Hofkammer und ihr getreuer Präsident (Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopold I.) Wien-München, 2009.

⁴³ *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Bp., 1972.

szatmári birtokait 1608-ban, található itt.⁴⁴ A 19. század második felében útjára indított Monumenta Hungariae Historica sorozatból alapvető forrásokat használtam fel az Erdélyi Országgyűlési Emlékek több kötetéből, főleg a bányavárosok változó státuszával kapcsolatos uralkodói felterjesztéseket és országgyűlési határozatokat. A felhasznált iratanyag közül most egyet emelnék, Napragi Demeter gyulafehérvári püspök és fejedelmi kancellár jelentését 1602-ből.⁴⁵ A „Memoriale”-ként ismert forrás Erdély népeiről, adózási szokásairól, bevételeiről és kiadásairól szól, leírva az érc (és azon belül a nemesérc) bányászat helyzetét, értékes információkat közölve a helyi bányabérlők személyével kapcsolatban is. Az MHH sorozat része az Epistolarum transylvanicum Stephani Bathory regis Poloniae, amelyet Veress Endre adott közre 1948-ban.⁴⁶ Az erdélyi fejedelem és az akkor működő hármastanács levélváltását feldolgozva tudtam rekonstruálni a Herberstein család nagybányai tevékenységének kezdeti időszakát, amely később meghatározó lett mind a város, mind a család szempontjából. Ehhez hasznos ismereteket nyújtott Horn Ildikó tanulmánya.⁴⁷ Több elbeszélő jellegű forrás is összekapcsolható a szatmári bányavidékkel a tárgyalt korszakra vonatkozólag. Ide tartoznak emlékiratok illetve utazási, általános leírások. Oláh Miklós, a fentiekben idézett munkája, a Hungária, a Magyar Királyság és Erdély vízrajzát, földrajzi és gazdasági adottságait illetve az etnikai sajátosságait mutatja be a 16. század közepén. Mint értékes lelőhelyekkel és nagy múlttal rendelkező bányaváros, Nagybánya a hozzá tartozó településekkel egyetemben, belekerült ebbe az írásba.⁴⁸ A konstantinápolyi francia követ futaraként tevékenykedő Pierre Lescalopier 1574-ben haladt keresztül Erdélyen, az Oszmán Birodalom felé tartva, utazási élményeit később írásba foglalta. Erdélyi útja keretében meglátogatta az abrudbányai bányát, és részletes leírást hagyott hátra az ércfeldolgozás és finomítás folyamatáról. Ez párhuzamba állítható a kortárs nagybányai bizottsági jelentésekben foglaltakkal, így összehasonlítás végezhető.⁴⁹ Oláh Miklós munkájához hasonló leírást készített 1584-ben Antonio Possevino jezsuita atya Transilvania címmel. Ebben a monográfiának is tekinthető írásműben a szerzetes részletes földrajzi, politikatörténeti és

---

⁴⁴ Österreichische Staatsverträge Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690). Hgg.: Gooss, Roderich. Wien, 1911.

⁴⁵ EOE, 1879. V. 162-175. Az idézett jelentésre ld. OBORNI, 2005. 333-346. Napragi Demeter munkásságára (nem a teljesség igényével) ld. JENEI, 1965. 142-143.

⁴⁶ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. III-VII. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1878-1881. illetve Epistolarum transylvanicum Stephani Bathory regis Poloniae (1581-1585). Szerk.: Veress Endre. Bp., 1948. (Monumenta Hungariae Historica LXII.)

⁴⁷ A hármastanács terminológiát Horn Ildikó tanulmánya alapján használom. Ld. HORN, 2006. 883-924.

⁴⁸ Oláh Miklós: Hungária. Ford.: Németh Béla. Bp., 2000.

⁴⁹ Lescalopier, Pierre: Utazása Erdélybe (1574). Szerk.: Benda Kálmán, Tardy Lajos. Bp., 1982.

közigazgatási elemzést közölt, és az ércbányászatról is tájékoztatta a Szentatyát.⁵⁰ Ebből a műből is a párhuzamok, illetve a híres nagybányai bérlőre, Felician von Herbersteinre, vonatkozó adatok voltak szükségesek számomra.⁵¹ A két utolsó elbeszélő jellegű forrás Felician von Herberstein stájer főúrhoz, és családjához köthető. Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem kérte fel az ismert bányászati szakembert 1585-ben, hogy járja be az erdélyi ércbányákat és készítsen egy leírást, esetleges reformjavaslatokkal kiegészítve, a kormányzat számára. Felician von Herberstein igen lelkiismeretesen készítette el a rövid beszámolót, amely két szempontból is hasznos. Elsőként magáról a nagy formátumú bérlőről tudhatunk meg értékes személyes adatokat, információkat, másrészt pedig összehasonlítási alapot nyújt a leírt bányagazgatási struktúra és a szatmári összevetésére.⁵² Felician von Herberstein rögzös életútját, családját, szakmai képességeit David Reuss, a család udvari lelkésze, írta le igen szemléletesen ura és annak idősebb fia (Raimund) felett tartott gyászbeszédében. A családi háttér, megszerzett tapasztalat illetve a térségben végbevitt áldozatos munka és nagyarányú fejlesztés megismerése tette ezt a beszédet páratlan fontosságúvá.⁵³ A kiadott forráscsoporthoz köthető két, a 16. században született, magyar bányászati szakmunka. Az egyik Debreczeni László munkája az aranyfinomítás folyamatáról, melynek keretén belül bemutatja a nagybányai finomító mű és pénzverde működését, illetve összehasonlítja a nagyszebenivel. A szövegben több, a korban használatos speciális bányászati kifejezés értelmezését találtam meg, így a levéltári forrásanyag feldolgozásában nagy segítségemre szolgált. A másik, kortárs szerző, Kolozsvári Czementes János volt, aki Szebenben tevékenykedett, és napló formájában hagyta az utókorra az érc feldolgozásának művészetét, amelybe egy kis alkímiai attitűd is vegyült.⁵⁴

---

⁵⁰ *Possevino, Antonio*: Transilvania (1584). Kiadja: *Veress Endre*. Bp., 1913.

⁵¹ Antonio Possevino atyára Báthori István a lengyel-orosz béketárgyalások alatt figyelte fel. A békekötés után (1582) őt kérte fel, hogy indítsa meg a tárgyalási folyamatokat a magyar uralkodóval Szatmár és Németi visszaadásáról. Az átadási tárgyalásokból végül cseretárgyalás lett, így került a szatmári bányavidék a Báthori család tulajdonába. Ld. FRAKNÓI, 1902. 585-607. illetve GOOSS, 1911. 204-205.

⁵² A beszámolót Veress Endre közölte. Ld. DOCUMENTE, 1930. III. 58-64.

⁵³ A gyászbeszédet Bobory Dóra közölte. Ld. BOBORY, 2005a. 5-26.

⁵⁴ Debreczeni László írását Finály Henrik közölte. Ld. FINÁLY, 1867. 111-130. Kolozsvári Czementes Jánosra ld. HERZFELDER, 1896. 276-301. és 350-373.

II. Levéltári források bemutatása

Kutatási témám jellegéből adódóan széles levéltári forrásbázissal rendelkezik. A felhasznált forrásanyag mennyisége jóval meghaladja a rendelkezésemre álló szakirodalom terjedelmét, így szükségesnek tartom alaposabban bemutatni a feldolgozott levéltári anyagokat.

A szatmári bányák igazgatására vonatkozó forrásokat a három, leginkább érintett, kamarai szerv irattárában lehet fellelni. Magyarországon, a Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrájából felhasználtam a kamarai feliratokat (Minutae-expeditiones camerales: E 244), az uralkodói leiratokat (Benigna mandata: E 249), a tisztviselői kéréseket és jelentéseket a Szepesi Kamarához (Repraesentationes, informationes et instantiae: E 254). Az Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció) anyagából a Gyulafehérvári Káptalan országos levéltárából a Lymbus-t (F 12), illetve az Erdélyi fejedelmi kancellária iratai közül az erdélyi Királyi Könyveket (Libri regii: F1).⁵⁵ Kiegészítésként átnéztem a Magyar Kamara Archivumából (E szekció) a Dóczy család levéltárának vonatkozó részeit (Archivum familiae Dóczy: E 173), illetve a Városi és Kamarai iratok (E 554) több állagát.

A felsorolt levéltári anyagok közül a legjelentősebb a Szepesi Kamarai levéltár irat együttese, ez képezte forrásfeltáró munkám egyik bázisát. A feldolgozott forrásokat három típusra oszthatjuk. Elsőként vizsgáltam a kamarai tanács feliratait Bécsbe, majd az uralkodói leiratokat, végül a kamarai helyi tisztviselőkhöz, polgárokhöz köthető iratokat. A kamarai tanács által készített feliratokat két csoportra bonthatjuk, az egyik az aktuális ügyekről való beszámolás (bizottságok munkája, bányák helyzete, becsült bevételek és kiadások), a másik pedig a bérlői rendszerrel kapcsolatos ügyintézés. A második csoporthoz tartozó iratok közé lehet sorolni a bérlési szerződéstervezetek véleményezését, bérlők ajánlását illetve megvizsgálását, majd a végleges szerződés végrehajtását. A szatmári bányavidék esetében az „árendába adás” igen gyakran felmerült a központi kormányzat fejében, főleg a kritikus helyzetekben. A központi leiratok, amelyeket általában az uralkodó nevével szignóztak, az Udvari Kamara és az Alsó-ausztriai Kamara között folyó több lépcsős döntési folyamat eredményei voltak. A leiratok túlnyomó többsége uralkodói instrukció és utasítás a kamarai tanács számára. Ilyen formában küldték el a végleges döntést a legfontosabb kérdésekben

---

⁵⁵ Az erdélyi királyi könyveket kiadott formában is felhasználtam. Ld. AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2003. I. valamint AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I.

(személyi kérdések, bérleti szerződések). A leiratok jól tükrözik az adott kormányzat politikáját, koncepcióját a szatmári bányavidék kezelésével, igazgatásával kapcsolatban. A harmadik típus irat együttese rendkívül színes, megtalálható benne a helyi városvezetés által írt panaszlevél, a bérlő éves beszámolója, illetve a hitelezők instanciái. A feltárás során így alaposabban megismerhettem a helyi viszonyokat, a városvezetés és a bányai igazgatás viszonyát, és nem utolsósorban komoly segítségemre volt a bánya-tisztviselői kar névsorának meghatározásánál.

Az előbbieken bemutatott irat-együttesnél jóval szerényebb mennyiségű az Gyulafehérvári Káptalan országos levéltárában található anyag. Elsődleges okként az említhető meg, hogy a fejedelmi kancellária adminisztrációja jóval fejletlenebb volt, mint a Magyar Királyság hasonló szervei, és köztudott, hogy a Fejedelemség területén nem alakult ki a magyar kamarai rendszernek megfelelő központi pénzügyigazgatási szerv, ezért iratképzés is csekélyebb lett.⁵⁶ Ezen felül több alkalommal is komoly pusztulás érte a fejedelmi levéltárat, így a bányai igazgatásra, gazdasági kormányzásra vonatkozóan igen kevés, szórványos anyaggal rendelkezik. A fejedelmi Királyi Könyvekben főként bérleti szerződések találhatók, amelyeket a Herberstein család tagjaival kötöttek az erdélyi fejedelmek, miután a Báthory család bírta a szatmári bányákat. Emellett Báthory Gábor donációs levelei maradtak fenn, melyekben a nagybányai bérlőt, Gerhard Lisbonat, jutalmazza meg hű szolgálatáért. A Lymbusban (F 12) egy-két levél található, ezeket a Herberstein családhoz lehet kötni.

Forrásfeltáró munkám másik bázisa az Österreichische Staatsarchiv iratanyaga volt. Elsőként a Finanz-und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn részlegén belül Vermischte ungarische Gegenstände (továbbiakban VUG), Ungarisches Münz-und Bergwesen (továbbiakban MBW), Hofffinanz Ungarn Akten (továbbiakban HFU), a Gedenkbücher Ungarische Reihe illetve Österreichische Reihe (továbbiakban GBU és GBÖ) illetve a Hofffinanz Protokolle vonatkozó iratait, kiegészítésként pedig a Niederösterreichische Kammer Bücher-t (továbbiakban NÖ Bücher) használtam fel. A legjelentősebb irat együttest a Vermischte ungarische Gegenstände, Ungarisches Münz-und Bergwesen, illetve a Hofffinanz Ungarn Akten anyaga teszi ki. Vermischte ungarische Gegenstände tartalmazza a Nagybányára kiküldött kamarai bizottságok jelentéseit, az ezekhez csatolt leltárakat, összeírásokat, ezen kívül bérleti szerződések tervezetét és az Udvari Kamara által jóváhagyott végleges megállapodásokat. A kamarai tisztviselők által készített számadások egy része is ide

---

⁵⁶ Annak ellenére, hogy az erdélyi kormányzati adminisztráció nem érte el a magyar királyságbeli szintet, az adott rendszer fenntartása is komoly erőfeszítésbe került az erdélyi államnak, amikor tudták, megpróbálták a fejedelmek megreformálni, és reális eredményt értek el ezzel kapcsolatban, amely egy ilyen kis államtól nem kevés. Ld. TRÓCSÁNYI, 1980. 417.

került. Ez a forráscsoport nagyon értékes, mert, mint ahogy a neve is mutatja, sok fajta iratot tartalmaz, helyre, keletkezésre, és funkcióra nézve. A fennmaradt dokumentumokat az Udvari Kamara és az Alsó-ausztriai Kamara az adott helyre illetve időre vonatkozó részeiből válogatták ki, és helyezték el ebben a szisztémában. Hoffinanz Ungarn Akten-hez kamarai feliratok és számadások, szerződések, eskü formulák, a bérlőkkel kapcsolatos iratok tartoznak. Az Ungarisches Münz-und Bergwesen nevéből fakadóan a magyarországi bányászattal kapcsolatos dokumentumokat foglalja magában (termelési és ércfeldolgozási iratok). Egyes kamarai iratokat, amelyek hiányoztak az előbb felsorolt irat együttesekből, Gedenkbücher Ungarische Reihe tartalmazza. Ide tartoznak kamarai instrukciók, uralkodói rendeletek és leiratok, leginkább 1571-1574 illetve 1597-1603 közötti időszakból. A Hoffinanz Protokolle jellegéből fakadóan az ügymenet rekonstrukciójában volt fontos, illetve sok, azóta megsemmisült, vagy leselejtezett irat rövid összefoglalójára lehet a kötetekben rábukkanni. Az iratok áttanulmányozása után bizonyos szabályszerűségeket lehet felfedezni a forrásanyag időbeli keletkezésének szempontjából. Az adminisztráció megerősödött azokban a korszakokban, amikor a kamara kezelte a bányavidéket, illetve amikor az Udvari Kamara bizottságokat küldött ki a térségbe. Az újkori típusú kamarai szerveknél előírt számadások, ellenszámadások, egyéb kötelező dokumentáció nyomán a forrásbázis jócskán kiszélesedett 1571-1580 illetve 1597-1605 közötti időintervallumban. A bérleti rendszer alatt természetesen kevesebb forrás keletkezett, mivel a bérlő nem volt köteles olyan alapos adminisztratív tevékenységet folytatni, mint a kamarai tisztviselők. A Gedenkbücher Österreichische Reihe a tisztviselői névsor pontosítása, kiegészítése miatt volt fontos, így tudtam meghatározni azon tisztviselők szerepét, akik az Alsó-ausztriai Kamara alkalmazottaiként, részt vettek a szatmári bányavidék megreformálásában, a bizottsági munkában. Emellett értékes adatokat tartalmaznak a nagybányai bérlők osztrák örökös tartománybeli hitelezőivel kapcsolatban. Hasonló szerepet töltött be az Alsó-ausztriai Kamara irattára, illetve annak egyes részei. A forrásokban szereplő kamarai szakemberek megismeréséhez volt rájuk szükség a kutató munka folyamán. A felsorolt irat együttesek mellett munkám során hasznosítottam a Haus-, Hof-und Staatsarchiv Ungarische Akten vonatkozó adatait. Az itt található dokumentumok a már meglévő adatok pontosítására, személyi kérdések megoldására voltak alkalmasak.

III. Kamarai kezelés - A Szepesti Kamara újjáalakulásától a bérleti rendszer bevezetéséig (1571-1581)

III.1. A kamarai kezelés első évei (1571-1574)

III.1.1. Általános jellemzők

A tárgyalt időszakban a szatmári bányavidék igazgatásának fő irányítója a Szepesti Kamara volt. A Magyar Királyság területén I. Ferdinánd pénzügyigazgatási reformjainak keretén belül alakult meg az első, modern, kollegiális alapokon nyugvó szakhivatal, a Magyar Kamara.⁵⁷ I. Miksa magyar király édesapja nyomdokain járva, folytatta az igazgatási reformot, uralkodása kezdetén a Habsburg Monarchia fővárosában székelő Udvari Kamara (Hofkammer) fennhatósága alatt, amely központi funkciót látott el a pénzügyigazgatás terén, öt helyi kamara (Länderkammern) működött, ezek közül kiemelkedő jelentőséggel bírt az ugyancsak bécsi központú Alsó-ausztriai Kamara, amely az 1548-ban megszületett augsburgi szerződés értelmében az Alsó-Magyarországi bányavárosok igazgatási feladatait ellátta.⁵⁸ Ez a döntés lényeges volt a szatmári bányavidék szempontjából is, hiszen az ún. felső-magyarországi várháborút véglegesen lezáró speyeri egyezmény ratifikálása után, az újjászervezés időszakában az Alsó-ausztriai Kamara szakemberei a szakmai tapasztalat illetve a földrajzi elhelyezkedés okán aktívan részt vettek a bányavidék életében.⁵⁹ I. Miksa valamint az Udvari Kamara az igazgatási reformok keretén belül kívánta megszervezni a felső-magyarországi pénzügyek igazgatását. Ez a terv először 1565-ben merült fel, megvalósítása azonban a térségben folyó háborús viszonyok miatt későbbre halasztódott. A külön pénzügyi hatóság megszervezését a felső-magyarországi főkapitány, Lazarus von Schwendi is szorgalmazta, ugyanis a régió adottságaiból illetve fekvéséből fakadóan elsősorban katonai szempontból volt fontos a pénzügyek rendezettsége.⁶⁰ A lényeges szervezési munkálatokra 1567 tavaszán került sor, ebben az évben a székhelyét is kijelölték (Kassa), illetve a legfontosabb instrukciókat is összeállították a tanács számára. Azonban a tanács nem ülésezett

---

⁵⁷ KENYERES,2003. 67. illetve WINKELBAUER,2003. 471.

⁵⁸ RAUSCHER, 2004. 136-137. Az augsburgi szerződést I. Ferdinánd és Mária magyar királyné kötötte, egy hosszas tárgyalás eredményeként. Ezáltal I. Ferdinánd évjáradék, és egy egyszeri juttatás fejében hozzájutott Mária magyarországi és ausztriai birtokaihoz. A magyarországi birtokok nagy részét, köztük az Alsó-Magyarországi bányavárosokat, az Alsó-ausztriai Kamara alá rendelte, megszüntetve a királynéi birtokok rendszerét. Ld. KENYERES,2008. 76-77.

⁵⁹ A várháború rövid leírására ld. ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 437-438. Speyeri egyezmény aláírását követő területi változásokra ld. LUKINICH, 1918. 38. valamint OBORNI,2002. 291-307.

⁶⁰ SZÜCS,1990. 18. A korajútkori Felső-Magyarország (Partes Regni Hungariae Superiores) fogalmának meghatározására ld. BESSENYEI,1995. 77-83.

rendszeresen, így az Udvari Kamara 1570-ben küldött ki egy reformáló bizottságot, a komisszió elkészített egy részletes jelentést, amelynek alapján megszületett az új utasítás a Szepesi Kamara részére 1571. augusztus 8-án. Ettől az időponttól kezdve datálhatjuk a kamara tényleges, az elvárásoknak megfelelő működését.⁶¹

A kamara szervezete a többi kamara mintájára, a kollegiális igazgatási elvre épült, az ügyeket a kamarai tanács ülésein tárgyalták meg, és testületileg, szavazás útján hozták meg a döntéseket.⁶² A tanács élén az elnök (praefectus) állt, mellette még három tanácsos dolgozott (consiliarius), ez a felépítés egészen 1604-ig érvényben volt. 1571-1573 között megfelelő elnök hiányában Paczóth János, mint elnökhelyettes, vezette a testületet, őt pedig Révai Ferenc követte (1573-1575).⁶³ A tanácsosok személyének kiválasztásánál a központi kormányzat elsősorban a hivatali gyakorlatot, szaktudást és nyelvismeretet vette figyelembe. Így került a kamarai tanácsba a szatmári bányavidék életében fontos szerepet betöltő Feigel Péter (Peter Feigel), illetve Nagyváthy Ferenc. Az Udvari Kamara törekedett arra, hogy egy vagy két tanácsnok legalább német származású legyen, ez a tény, ahogy a későbbiekben láthatjuk, fontos volt a kommunikáció szempontjából.⁶⁴ A tanács melletti ügyintézés formai része a titkárra (secretarius) hárult, ő irányította az iroda (cancellaria) munkáját. A tanács ülésein a titkár szavazati jog nélkül vett részt, ahol a tanács valamelyik tagja rávezette az iratra a kézhez vétel dátumát (praesentatum), az ügy megtárgyalása után az összefoglalót a titkár jegyezte le, majd ő készítette el a fogalmazványt, rávezetve a jelenlévők nevét is. Ezek után az iratot lemásolták, és a titkárok (scriba amanuensis) keze alá adták. Általában az expediálás időpontját is az írnok vezette rá a letisztázott iratra, fontosabb jelentéseknél a tanács tagjai saját kezűleg írták alá az iratokat. A kamara szervezetének lényeges elemét adta a számvevő hivatal (officina rationaria), amelyben a számvevő mester vizsgálta felül az összes bevételt és kiadást, mind a külső, mind a belső tisztviselők számadásait, így ő volt a legfőbb pénzügyi tanácsadó a kamarai tanács mellett.⁶⁵ A számvevő hivatal a bányatisztviselőktől, ha a tárnák kamarai kezelésben álltak, negyedévenként kért be számadáskivonatokat (extractus trimestris), illetve év végén kellett éves számadást készíteniük (rationes annuae). Ezeket Kassán részletesen átvizsgálták, illetve egy példányt felküldtek az Udvari Kamara számvevő hivatalába is. A negyedéves kivonatokat két héttel a

---

⁶¹ ACSÁDY, 1894. 24-27.

⁶² RAUSCHER, 2004. 174-175. illetve WINKELBAUER, 2003. 472-473.

⁶³ SZÜCS, 1990. 22. Paczóth János tokai kamarai tisztartó volt kamarai tisztségét megelőzően. Ld. FALLENBÜCHL, 1967. 194.

⁶⁴ SZÜCS, 1990. 23. Nagyváthy Ferenc Oláh Miklós esztergomi érsek udvarában nevelkedett. Ld. KENYERES, 2008. 210.

⁶⁵ SZÜCS, 1990. 24-28. A számvevői hivatal 1576 és 1604 között két osztállyal működött. Az egyik osztály vezetője a „magister rationarum latinorum” volt, a másik osztályé pedig a „magister rationum germanicarum”.

negyedév eltelte után, az éves kimutatást az év letelte után egy hónappal kellett leadni. A végső jóváhagyásra Bécsbe küldték fel, ahol az Udvari Kamara tanácsa adta ki a felmentő levelet (*litterae expeditoriae*), amely igazolta, hogy a tisztviselő számadása megfelelt a valóságnak.⁶⁶

A modern alapokon nyugvó igazgatási rendszernek megfelelően a helyi tisztviselők feladatkörét, jogosultságait és kötelezettségeit is írásba foglalták. Fontos változás volt a korábbi gyakorlattal szemben, hogy a tisztviselők kötelesek voltak elszámolni a felettes hatóság felé, ezáltal felelősségre lehetett őket vonni munkájuk miatt, illetve, hogy köztük és az uralkodó között már nem magánjogi, hanem közjogi viszony állt fenn, így tevékenységük értékelése is más szempontok alapján történt. A nagybányai bányakamara élén álló kamarai tisztviselőt a korabeli latin forrásokban *perceptornak/redemptornak*, a német források pedig *Einnehmer* –nek nevezik. Az elsődleges feladata az ércbeváltás irányítása volt, amely a 16. század második felében a legnagyobb bevételt jelentette a kincstárnak, ugyanis ekkora már nagyon sok termelő (magánszemély, közösség) urbura-mentességgel rendelkezett.⁶⁷ Ez a kamarai tisztség kormányzattörténeti vonatkozásban két korszak határmezsgyéjén feküdt. Sokban hasonlított ugyanis a késő-középkori kamaraispáni tisztségre, mivel összetett feladatkört kellett ellátnia (bányakamara –pénzverde vezetése, kincstári táró felügyelete), más szempontból azonban a kamarai kezelésű birtokok helyi irányítóihoz (*praefectus/udvarbíró*) állt közel, ugyanis közjogi/alkalmazotti viszonyban állt a központi kormányzattal, el kellett számolnia az általa felhasznált anyagi javakkal, és ha nem meg felelően végezte a munkáját, felelősségre lehetett vonni. Az udvarbírák hatáskörét és feladatait a kiadott utasítások tartalmazták, amelyek a 16. század utolsó harmadában már részletesen szabályozták a feladat- és hatásköröket. Ehhez hasonló utasítás a nagybányai bányakamarával kapcsolatban nem maradt ránk, csak tervezetek, amelyek később nem valósultak meg.⁶⁸ Ennek ellenére az udvarbírói utasítások segítségünkre lehetnek a perceptori feladatkör pontosabb rekonstrukciójában.⁶⁹ A bányakamara hatékony működéséhez alapvető feltétel volt a jó, pontos adminisztráció. A perceptor feladata volt a kincstári táró (Királytáró), illetve a bányakamara, pénzverde összes jövedelmének adminisztrálása, ezt bizonyítják az 1571 és

---

⁶⁶ FELLNER-KRETSCHMAYER, 1907. 77-78. valamint EMBER, 1946. 60-70. 431-432. Az utasítások követelménye sok esetben csak igény maradt. Több példa is van a korszakból arra vonatkozólag, hogy melyik tisztviselő nem küldte be határidőre a kimutatásokat, a retorzió alkalmazása sem volt jó megoldás, hiszen a Szepesi Kamara a tárgyalat időszakban végig komoly szakember hiánnyal küszködött. Ld. SZÜCS, 1990. 29.

⁶⁷ ACSÁDY, 1894. 52. illetve EMBER, 1946. 150-151.

⁶⁸ KENYERES, 2008. 121-126. valamint ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 523-526.

⁶⁹ A két igazgatási rendszer felépítésének párhuzamba állítása természetesen nem jelenti azt, hogy a hasonló feladatkörök teljes mértékben megfeleltethetők egymásnak, a hasonlóság ettől függetlenül szembetűnő.

1574 közötti időszakból fennmaradt jelentős mennyiségű kimutatás, jegyzék.⁷⁰ Emellett gondoskodnia kellett a jövedelmek behajtásáról, és felügyelnie kellett a kincstári tárnák termelését, amelyet az egykor választott helyi tisztviselő, ekkora már inkább kamarai alkalmazott, bányamester (magister montium/Bergmeister) irányított. Az érckitermeléshez szükség volt megfelelő mennyiségű fára, a faszén gyártásához, illetve a tárnák boltozására, így a fakitermelés koordinálása is a perceptorra hárult, ehhez a gazdasági feladatkörhöz tartozott még a kincstári tárhoz tartozó három falu robotjának megszervezése.⁷¹ A nagybányai Királytárhoz három falu tartozott: Surjánfalva, Lacifalva és Oroszfalva (korabeli nevük: Surgefalwa, Laczfalwa és Oroczfalwa). A három falu lakosai nem fizettek tizedet, és nem volt kötelező természetbeni juttatás sem, mindezért cserébe minden harmadik héten dolgozniuk kellett a Királytáróban, fát kellett szállítaniuk a tárnákhoz, és a kitermelt ércet a bányakamarába.⁷² A kamarai jelentések alapján feltételezhető, hogy a bányakamarát vezető kamarai tisztviselő, hasonlóan az udvarbírához, építhetett sörfőzdét, azt karbantartotta és üzemeltette is. Ennek az lehetett az oka, hogy az itt állomásozó katonák nagy része német volt, és a bányászok közül is sok volt a betelepült.⁷³ Az igazságszolgáltatási teendők meghatározása igen komoly problémát jelent, ugyanis az 1571. augusztus 31.-én kelt uralkodói utasításban a bányakamara vezetőjének posztjaként a iudex metallicus-t említik, egy következő kamarai válaszban azonban a iudex metallicus már önálló tisztviselőként szerepel, aki meghatározott ügyekben első fokon ítélezhetett a lakosok körében. Így nehéz megmondani, hogy milyen formában járhatott el a perceptor a peres ügyekben.⁷⁴ A legszélesebb forrásbázis a számadásokhoz köthető, így az ezzel kapcsolatos feladatkört elég pontosan fel lehet térképezni. A kamarai számadásokat az úgynevezett egyszerű számvitel alapján adminisztrálták, melynek lényege abban állott, hogy valamennyi bevétel-és kiadástípust külön-külön jegyezték fel, elsőként a bevételeket vették számba, majd az ugyanolyan típusú kiadások következtek. Minden egyes tételről részletes, ún. parciális registumot vezettek, ezek napra pontosan rögzítették az eseményeket. Ezeket a számadásokat havonta, negyedévente vagy évente kivonatolták, ezeket nevezték extractusnak.⁷⁵ Ezen számadások mellett az ellenőrök is külön számadást vezettek, ezek alapján vizsgálta a kamarai számvevőség a két egység működését. A kamarai ellenőrzés helyi szerve az ellenőr

---

⁷⁰ KENYERES,2008. 121.

⁷¹ KENYERES,2008. 122-123. Nagybánya, mint kiváltsággal rendelkező bányaváros, használhatta a közelben fekvő erdőket, köztük a kővári vidékhez tartozó erdősegeket is. Ld. SZENTGYÖRGYI,1972. 22-23.

⁷² ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 1503. illetve SZENTGYÖRGYI, 1972. 40.

⁷³ MOL E 249 31491. t. fol. 120. illetve KENYERES, 2008. 123.

⁷⁴ MOL E 244 5291. t. fol. 72-74. valamint 5305 t. fol. 168.

⁷⁵ KENYERES,2008. 125. A számadásokra ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 441-448. 722-727. 768-774. 790-798. 810-820.

(contascriba/Gegenschreiber) volt, akit a vezető tisztviselő mellé neveztek ki. A korai utasításokban még több helyen szerepelt a rationista kifejezés, de a 16. század végére a contrascriba/Gegenschreiber állandósult. Az ellenőrnek ismernie kellett az összes bevételt, kiadást, ügyelnie kellett a vezető tisztviselő jogkövető magatartására, és figyelmeztetnie kellett az esetleges hibákra, kihágásokra. A fő feladata az ún. ellenszámadások (Gegenregister) elkészítése volt, amely a kamarai számvevő hivatalban a helyi tisztviselő által benyújtott számadások ellenőrzéséhez szolgált alapul.⁷⁶ Összegezve a tényeket, a leglényegesebb eltérés a középkori pénzügyigazgatáshoz képest az ellenőrzés intézményének bevezetése volt a kamarai kormányzat minden egyes szintjén.

III.1.2. A nagybányai kamara és pénzverde újjászervezése, a bányászat újraindítása (1571-1572)

Az I. Miksa és János Zsigmond között létrejött egyezményben, a speyeri szerződésben, pontosan kijelölték a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség határait az észak-keleti országrészben. A nagybányai területek és Erdőd vára minden tartozékával együtt a Magyar Királysághoz lett csatolva.⁷⁷ Az Udvari Kamaránál már a Szepesi Kamara számára kiadott új instrukció (1571. augusztus 8.) előtt komolyan foglalkoztak a szatmári érctermelés újraindításával illetve restaurációjával. 1571. január 24-én kapta meg az Udvari Kamara tanácsa David Hag és Ulrich Dreyling jelentését a nagybányai bányagazgatás és ércművelés helyzetéről.⁷⁸ A jelentést 1570. december 26-án készítették el, Besztercebányán. A bevezetőből kiderül, hogy Károly főherceg utasítása (1570. november 24.) alapján érkezett a két szakember Nagybányára, hogy megvizsgálják a bányászat helyzetét, illetve alkalmas tisztviselőt javasoljanak a bányakamara és a pénzverde kettős intézményének az élére. David Hag fontos posztot töltött be a bécsi udvarban, mint udvari számadásmester (Hofzalmeister), emellett dolgozott az Alsó-ausztriai Kamaránál, komoly tapasztalatokat szerzett a bányászat terén a tiroli bányákban, illetve aktív szereplője volt a nagykereskedelemnek is. 1573-tól kezdve pedig az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosa lett.⁷⁹ A bizottság másik tagja Ulrich Dreyling a besztercebányai rézvállalat prefektusa volt, aki jól ismerte a helyi viszonyokat.⁸⁰ A bizottság összetételére gondosan ügyeltek az Udvari Kamara szakemberei, ahogy

⁷⁶ MOL E 244 5291. t. fol. 72-74. illetve KENYERES, 2008. 128-129.

⁷⁷ „In Ungarn behalt Sigismund...dann den Komitat Maramaros mit dem Huster Schloss (doch ohne Nagybania und Erdeod samt Pertinenzien...” Ld. GOOSS, 1911. 182-204.

⁷⁸ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 268-280.

⁷⁹ RAUSCHER, 2004. 142-144.

⁸⁰ PÉCH, 1884. I. 271. Besztercebányai rézvállalat működésére ld. EMBER, 1946. 295-296.

későbbiekben is látni fogjuk, úgy állították össze a névsort, hogy egy a központi igazgatás helyszínéről érkező szakember, illetve egy a helyi viszonyokkal, és több esetben nyelvekkel (magyar, latin) tisztában lévő tisztviselő bele kerüljön a komisszióba. Ezzel a módszerrel el tudták érni azt, hogy az adott jelentésbe mind a központi, mind a lokális érdekeket szolgáló információk bele kerüljenek. A biztosok számára kiadott utasítást azért Károly főherceg alatt neve alatt adták ki, mert ő volt akkor I. Miksa helyettese Bécsben. Hasonló módon jártak el, amikor az uralkodónak 1566-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen kellett részt vennie, abban az évben is Károly főherceg neve alatt adták ki az instrukciót Joann Newmann csehországi főbányamesternek, és Johann Hurbmarnak, a cseh kamara írnokának, hogy látogassák meg a nagybányai tárnákat, és tegyenek esetleges reformjavaslatokat.⁸¹

A biztosok nem tudták megmondani pontosan, hogy mióta nem működött rendszeresen a bányakamarában az ércbeadás, illetve a pénzverdében az érmék előállítás. David Hag véleménye szerint az érvényben lévő igazgatási rendszer, a bányakamara és pénzverde kettős intézményének működése nem elég hatékony és nem felel a korszak adminisztrációs elvárásainak sem. A két intézmény hatásköre és tevékenységi területe nincsen pontosan elhatárolva, és a kamarai üzemből dolgozó kevés alkalmazottnak túlzottan összetett feladatot kell ellátnia igen mostoha körülmények között. A kettős pénzügyigazgatási rendszer keretén belül a bányakamara kezelte a királyi bányamonopóliumokat: az ércbeváltást, a bányabér befizetését, és a beadott érc finomítását. A pénzverőkamara pedig az ércverés királyi monopóliumát.⁸² A biztosok szerint nem lehet ezt a szisztémát egy vezető tisztviselővel fenn tartani, legalább két vezető szakember kellene, szakmai tapasztalattal és kellő nyelvismerettel (latin, magyar). A bányászásban jártas helyi polgárok segítették a két biztost, akik úgy nyilatkoztak, hogy szívesen bérbe vennék a kincstári tárót (Fodina Regia/Királytáró/Königsgruben/Nagyverem). A biztosok ezt nem ajánlották, mert a bérlet nem lenne előnyös a kincstár számára, ugyanis a bérlővel kötött szerződés inkább magánjogi jellegű, így az ellenőrzés lehetősége is kisebb. Az érctermelés is szünetelt, ugyanis a tárnákba nem lehetett lemenni a megemelkedett talajvízszint miatt. A járatokat elöntő víz állandó problémát jelentett a korabeli mélyművelésű bányákban. Ennek leküzdésére két módot találtak a 16. századi termelők. Az első a „természetes” megoldás, a víz által fenyegetett fejtések alá egy alkalmas pontból kiindulva enyhén emelkedő tárnát hajtottak, ez

---

⁸¹ MOL E 554 fol. lat. 975. (1566. február 15. Pozsony). Joann Newman titulusa: supremus magister montium seu fodinarum Regni Bohemiae. I. Miksa helyettesítésére ld. PÁLFFY, 2010. 98. illetve PÉCH, 1884. I. 278.

⁸² KENYERES, 2003. 62-63.

lett az altáró, amelyen keresztül több aknában összegyűlt talajvíz is le tudott folyni.⁸³ A mesterséges vízelvezetésre az a jellemző, hogy a vizeket a mélyből felszínre hozták különböző gépi berendezések segítségével. A korban három hajtóerőt ismertek: az emberi, az állati és a vízi erőt. Nagybányán volt vízemelőgép, amelynek maradványait látták a biztosok 1570 végén, egy bőrszásos szivattyú váltókerékkel. Az első prototípust Thurzó János alkotta meg, együtt alkalmazta a váltókereket, a nagy bőrszásot és a lezúduló víz energiáját. Ehhez vízvezetéket is épített, annak érdekében, hogy az állandó vízellátást tudja biztosítani, -három bővízü forrást egyesített, ezt a Ravasz patak völgyébe irányítva a vízkerékhez vezette.⁸⁴ Emellett tározómedencéket alakított ki, hogy az időszakos vízkimaradást megakadályozza, ugyanis legalább négy-öt hónap telt el úgy, hogy részben vagy teljesen állt a munka vízhiány miatt, hiszen a talajvíz kiemelését sem tudták maradéktalanul megoldani. A tározómedencék feltöltéséhez az esővizet illetve a közeli Fernezely patakot használta fel.⁸⁵ A korban modernnek számító vízkiemelő szerkezetet a felső-magyarországi várháborúk során súlyosan megkárosították, a békés időkben pedig nem volt elegendő forrás a felújítására, így a bizottság csak a romjait láthatta.

A bányászat újraindításához komoly anyagi befektetésre lenne szükség-vélték a biztosok-, és egy olyan szakemberre, aki képes ezt levezényelni. A biztosok szerint Wilhelm Igl megfelelő lenne, hiszen Besztercebányán elegendő tapasztalatra tett szert.⁸⁶ Ezen kívül legalább tíz szakképzett bányászra lenne szükség, ha lehetséges a Német-Római Császárság vagy az osztrák örökös tartományok területéről kellene őket betelepíteni („Pergknappen”). A közel jövőben még egy bejárásra is szükség lenne, azt követően az itt elkészült jelentést meg kellene tárgyalni a kamarai tanácsban, majd megoldásokat kellene találni a termelékenység növelésére. Meghatározott időközönként újabb és újabb komissziót kellene kijelölni, hogy ellenőrizze a restauráció folyamatát. David Hag számításai szerint a restaurációnak igen magas a költségvonzata, és egy ideig nem termelne semmilyen hasznot. Az újonnan kiküldött bizottságnak ezért mindenre kiterjedő instrukciót kell kapnia, hogy mérlegelni tudják a feladatok prioritását. Az első tag Wilhelm Igl legyen, a második a szatmári vár udvarbírája, a harmadik pedig a Szepesi Kamara egyik megbízható tanácsnoka, aki tisztában van a helyi szokásjoggal és viszonyokkal.⁸⁷

---

⁸³ PAULINYI, 2005. 322.

⁸⁴ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 270. valamint PAULINYI, 2005. 323-325. Thurzó család bányászati tevékenységére a teljesség igénye nélkül. Ld. WINKELBAUER, 2003. 519-520.

⁸⁵ PAULINYI, 2005. 326. Részleges vízhiány egy évtizeddel később is komoly kiesést okozott a termelésben, ahogy Felician von Herberstein tanulmányában olvashatjuk. Ld. DOCUMENTE, 1930. III. 58-64.

⁸⁶ PÉCH, 1884. I. 276.

⁸⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 278-279.

A kért bizottság felállítása késett, az Udvari Kamara tanácsához azonban több panasz is érkezett a Nagybányán tulajdonhoz jutott lakosoktól. Az Udvari Kamara arra utasította a Szepesi Kamara tanácsosait, hogy bírálják el Haller Kristóf kérelmét, aki egy nagybányai ingatlan miatt írt Bécsbe. Ez az ingatlan az egykori nagybányai kamaraispán, Szentgyörgyi Péter deák tulajdonában volt, azonban tőle árulás címén még I. Ferdinánd elkobozta, és szolgálatiért cserébe eladományozta Farkas Péternek.⁸⁸ A donációt megerősítették 1562-ben, azonban még 1566-ban sem tudta magát beiktatni a tulajdonba, ezért eladta azt Haller Kristófnak egy bizonyos összegért. Mivel azonban Haller Kristóf nem tudta átvenni a tulajdont, másrészt az említett ingatlan a bányakamarához tartozott, ezért a kincstár kezén kellene maradnia- a Szepesi Kamara véleménye szerint.⁸⁹ Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány is megvétózta az átadást, úgy vélte, hogy az ingatlannak vissza kell kerülnie a bányakamara kezelésébe. Az Udvari Kamarának nem volt könnyű dolga az ügy megoldásával, ugyanis a néhai Péter deák özvegye is hozzá fordult az ingatlan ügyében. Szentgyörgyi Péter deák volt az 1550-es évek elején a nagybányai bányakamara és pénzverde élén álló kamaraispán, munkálkodása során komoly vagyonra tett szert, ahogy erről Francisci Tamás kamarai tanácsos 1554 augusztusában beszámolt jelentésében.⁹⁰ Az 1566-ban készült végrendelet szerint Szentgyörgyi Péternek öt szőlőbirtoka volt pincével, két zúzdája 72 zúzónyíllal és négy tárna a nagybányai határban (Forkoshacht, Geppelschacht, Genswar, Újkerék).⁹¹ Szentgyörgyi ellen az volt a vád, hogy az erdélyiek segédkezett a bányák elfoglalásában, ezért javainak egy részét a szatmári várhoz csatolták, az említett négy tárnát pedig a felső-magyarországi főkapitány kapta meg. 1567-ben a deák visszatért Erdélyből Nagybányára, és kegyelemért folyamodott, ezt nem kapván meg egy erdélyi börtönben halt meg. Halála előtt több kérvényt is írt az uralkodóhoz, ezekben azt állította, hogy Lazarus von Schwendi és Erasmus Mager szatmári főkapitány a feleségével együtt igazságtalanul kiforgatta a vagyonából, abból a célból, hogy feloszthassák egymás között a birtokait. Megkérte I. Miksát arra, hogy ha rá nincs is tekintettel, legalább nevelt fiára, Nagy Simonra legyen, hiszen ő ártatlan ebben az ügyben.⁹² Szentgyörgyi Péter özvegye, Ursula Sala, 1571 tavaszán beadott kérelmében a következők szerepelnek. Az özvegy panaszlevelében az

---

⁸⁸ MOL E 244 5305. t. fol. 12-13.

⁸⁹ Farkas Péter, mint Zemplén vármegyei nemes, kapott több adományt az uralkodótól. 1571 októberében Szabolcs vármegyében, ezt erősítették meg 1572 áprilisában. Ld. MOL A 57 Libri Regii 3. k. fol. 994. valamint fol. 1016-1017.

⁹⁰ MOL E 554 fol.lat. 975. (1554. augusztus 10.)

⁹¹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 214. valamint fol.223. A végrendeletet 1566. november 27-én Csáky Mihály erdélyi kancellár hitelesítette.

⁹² ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 153. illetve 158. Nagy Simon Szentgyörgyi Péter deák nevelt, vagy mostohafia volt. Ld. BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 32.

uralkodó kegyelmére apellál, hiszen férjét lefogatta az erdélyi fejedelem, és ott is halt meg. Tételesen felsorolja férje vagyonának részeit, amelyekről az erdélyi fejedelem jelenlétében végrendelkezett és mindenét a családjára hagyta, azonban ezeket a szatmári vár katonái foglalták el és vették őrizetük alá. Így nem tud semmilyen vagyon tárgyához hozzá jutni, és nem tudja kifizetni házastársa hitelezőit. Szentgyörgyi Péter hitelekből vette a tárnákat, és nem fizette vissza időre a felvett összeget, amely hat ezer forint, ezért a hitelezők állandóan őt zaklatják. Az özvegy arra számított, hogy ha visszakapná a tárnákat és a szőlőket, azoknak a hasznából már elő tudná teremteni az adósság összegét.⁹³ Az Udvari Kamara tanácsa úgy vélte, hogy az özvegy azokat a javait kapja vissza, amelyek nem lettek végérvényesen a szatmári várhoz csatolva, de a tárnákat hagyják a főkapitány kezén, mivel a korábbi kamarai jelentések azt bizonyítják, hogy az jól gazdálkodott velük, sőt az egyik nagybányai termelőnek pénzbeli segítséget (négyezer forint) nyújtott, a restaurációs munkálatokra.⁹⁴ Az Udvari Kamara felkérte a Szepesi Kamara tanácsát, nyilvánítson véleményt az ügyben, hogy a háború utáni kusza nagybányai tulajdonviszonyokat milyen módon lehet tisztázni, ugyanis Haller Kristóf jogát sem lehet elvitatni a nevezett ingatlanra, de emellett az is probléma, hogy a felső-magyarországi főkapitány több olyan tárnát foglalt el „iure belli”, melyek tulajdonosai a háború alatt haltak meg, és jelenleg ő művelteteti helyi bérlőkkel. Ezt a zavaros állapotot először tisztázni kell, hogy el lehessen kezdeni a restaurációs folyamatot. Arra azonban többször felhívták a tanácsnokok figyelmét, hogy a szatmári vár érdekei nem sérülhetnek a tárgyalások alkalmával.⁹⁵ A tulajdonviszonyok felmérése lassan haladt, ezért az Udvari Kamara 1571 áprilisában felszólította a Szepesi Kamarát, hogy adjon választ kérdéseire, amelyre május 15-én végre sor került.⁹⁶ A kamarai tanács megkérte a szatmári udvarbíró, hogy nézzen utána Péter deák birtokügyeinek, ő a következőket közölte a tanácsstagokkal: Péter deák minden jószágát a feleségére hagyta, de pártváltása miatt, a magyar törvények értelmében, a Désen íródott végrendelet érvénytelen, ugyanis itt a „nótázás” esete forog fenn. Ennek következtében a Haller Kristófnak jutott donáció teljesen szabályos volt, így most az uralkodó döntésére van bízva, hogy megkönyörül vagy sem a deák özvegyén, és esetleg az asszony hozományát, azaz három ezer forintot, kifizetnek-e neki, vagy kevésbé értékes földterületeket (szántó, legelő) kap vissza, hogy azokon keresztül elégitse ki a hitelezőket. A tárnákat azonban ne adják vissza, azok maradjanak a főkapitány kezén továbbra is. A jogvita végül úgy oldódott meg, hogy Ursula Sala Prágában 1571 májusában meghalt, és a hitelezők

---

⁹³ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 213-215.

⁹⁴ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 155. illetve 159.

⁹⁵ MOL E 244 3505.t. fol. 12-13.

⁹⁶ MOL E 244 5305. t. fol. 26. illetve fol. 37-38.

kifizetését nevelt fiára, Nagy Simonra hagyta.⁹⁷ Az Udvari Kamara 1571 júniusában arra utasította a Szepesi Kamara tanácsát, hogy a szóban forgó ingatlan birtokába iktassák be Haller Kristófot, aki bár nem teljesen törvényesen vásárolta meg azt Farkas Pétertől, de szolgálatai miatt ettől az uralkodó eltekint, a fennmaradó kaszálókat, réteket, szőlőket pedig csatolják Szatmár várához. Lazarus von Schwendi által bírt tárnákat nem veszi át a kincstár, azok továbbra is magánkézen maradjanak.⁹⁸

Az Udvari Kamara még 1571 márciusában felkérte Andreas Findensein és Wolfgang Zimmermann bányamestert, akik a Körmöcbányai Goldkunsthåndlungban dolgoztak, hogy látogassanak el Nagybányára, és egészítsék ki David Hag és Ulrich Dreyling jelentését. A beszámolót Findensein készítette el 1571. május 2-án Körmöcbányán.⁹⁹ Findensein leírta, hogy útjuk Kassáig igen viszontagságos és hosszú volt, amint megérkeztek Kassára, felkeresték a kamarai tanácsnokokat, akiktől szóbeli útmutatást ugyan kaptak a további úttal kapcsolatban, de egyebet nem, ezért vissza kellett fordulniuk, és bérelni egy kocsit, tíz forintért. Nyelvi nehézségeik is adódtak, mivel nem tudtak magyarul, és latin tudásuk sem volt elegendő, ezért egy tolmácsot is kellett szerződtetniük. Így március 20-án a rossz utak és az egyéb nehézségek miatt kissé kimerülten, de megérkeztek Nagybányára. Itt találkoztak a bányamesterrel, Lakatos Jánossal, aki a bányabírói és egyben városi bírói feladatokat is ellátta, és saját bányával is rendelkezett.¹⁰⁰ A bányamester átadta a két biztosnak a német nyelvű iratokat, és közölte, hogy mivel ő magyar, nem tudta őket elolvasni. A biztosok ezeket az iratokat a tolmács segítségével átnézték, és levonták belőle a tapasztalatokat. A kamarai kiküldöttek, habár megállapítottak számukra egy fix napi díjat (Findensein: négy forint hetente, Zimmermann: két forint ötven den hetente), ezt mégsem kapták meg, és így hamarosan anyagi nehézségeik támadtak. Ennek ellenére tovább folytatták a munkát, és bejárták a bányavidéket. Elsőként a Nagybánya „feletti” bányákat vizsgálták meg, ahol igen jó lelőhelyek voltak, és ahová a nagybányai polgárok vezették el a biztosokat. Findensein megjegyezte, hogy milyen vendégszeretőek voltak a helybeliek, és örömmel segítették a két bányamester munkáját. A két kamarai biztos véleménye szerint a környéken egy bányakamara (azaz a nagybányai) elegendő lenne, bőven kiszolgálná az igényeket, talán még Kolozsvárról is ide lehetne szállítani bizonyos mennyiségű ércet, az ércbeváltás növekedése pedig a helyi lakosságnak is kedvezne. Ezt követően látogattak el a Királytáróba, amely Nagybánya „alatt”

---

⁹⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 258-259. (1571. június 1.)

⁹⁸ MOL E 244 5305. t. fol. 44. (1571. június 4.)

⁹⁹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 282-285.

¹⁰⁰ Lakatos János nevéhez köthető az 1570 és 1571 fordulóján készített parciális regesztum, amely hetenkénti felbontásban jegyzi fel feltehetően a Királytáróval járó kiadásokat. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 441-448.

található. A kincstári táró járatai mintegy ezerötszáz bányaláb mélyen található, a leírás szerint egész sziklákat fejtettek itt ki.¹⁰¹ A bányamesterrel megtekintették a járatokat, kiderült, hogy a munkások meghatározott időközönként kaptak pihenőt, és ahogy később a szatmári udvarbírótól, Melchior Sauertől megtudták a bányászok fizetése évi tíz forint volt.¹⁰² Arra is fény derült, hogy egyre több olyan bányatulajdonos, akinek kevés tárnája volt, gondolta úgy, hogy felhagy a termeléssel, mert nem volt elegendő tőkéje fenntartani a folyamatos munkát, és az ércet is alacsony áron vették át a kamarában. Legtöbben közülük eladták a bányákat, vagy műveletlenül hagyva elhagyták a vidéket is, és később máshol próbálnak szerencsét. A legnagyobb problémát a már említett talajvíz jelentette.¹⁰³ Ebből kifolyólag sok, kiváló ércet magában foglaló, tárna nagyon rozzant állapotban volt, és rengeteg mindenre lett volna szükség az újranyitáshoz- állapították meg. A Kereszthegy mellett a biztosok megnézték a már említett régi „vízművet”, melyet Thurzó János épített fel. Azt hallották Lakatos Jánostól, hogy egy napi vízmennyiséget tudott tárolni a medencékben, és öt mérföld hosszú volt a csatornahálózat.¹⁰⁴ Véleményük szerint, ha a tárnákat újra akarnák nyitni, a vízi műveket pedig újra építeni, tíz ezer forint is kevés lenne, mert ezeknek a nagyobbik része dűledezik. Hiába kiváló a tárnák ércminősége, nagyon sok múlik az ott dolgozó munkásokon, akiknek többsége magyar és román/oláh. Nincs tapasztalatuk, és nem végzik rendesen a feladatokat, ezért német vezetőre és bányászokra lenne szükség. Ha ezt meg lehetne valósítani, fokozni lehetne a termelékenységet. Ez az érvrendszer a későbbi biztosok által készített jelentésekben is visszaköszön több alkalommal. A biztosok a bányák állapota után a munkásokat jellemzték, megállapították, hogy a kincstári táróban a román munkások komoly károkat okoztak, és a felügyelők ez ellen nem tettek semmit. A mosóhely, vagy más néven válogató hely („Waschgrundt”) állapota sem kielégítő, sok eszközt ki kellene javítani. Ezen a helyen válogatták szét a megőrölt ércet a víz segítségével, oly módon hogy az érc a vízzel teli vályúból lefelé haladva szétterül a durva vásznakon, amelyeket egy nagyteknő felé feszítenek ki enyhe lejtéssel. Az értékes érc megtapad a vásznon, ami nem tapad meg, tovább jut a teknőbe, a teknőket meghatározott időközönként kiürítik, az itt található üledéket fatálcákra terítik, és kiválogatják belőle az apró ércdarabkákat.¹⁰⁵ A legtöbb kohó le volt rombolva, az építőanyagát pedig széthordták a helyiek. Szinte minden munkát a románok végeznek-

---

¹⁰¹ Egy bányaláb (Schuh) 33,7 cm volt. Így a Királytáró kb. 505 és 510 méter közötti mélységben feküdt a Kereszthegy gyomrában. Ld. PODA, 2002. 10.

¹⁰² Melchior (Menyhért) Sauer 1569 és 1572 között volt szatmári udvarbíró, 1572-ben váratlanul fiatalon hunyt el. Ld. KENYERES, 2008. 208.

¹⁰³ ÖStA HKA VUG RN 12a fől. 284.

¹⁰⁴ Mérföld=Millaria, millarium, meil. Római, európai előzmény. 1236. 1740-8360 méter között. Ld. BOGDÁN, 2001. 291.

¹⁰⁵ LESCALOPIER, 1982. 80.

állapították meg-, de ezt nem lenne szabad engedni, mert nem értenek hozzá. A jelenlegi bányamester nagyon segítőkész volt a vizsgálat során, és a biztosok úgy gondolták, hogy őt esetleg fel lehetne kérni a kamara vezetésére. Egy bányarendtartásra nagy szükség lenne, hogy meg lehessen szervezni a munkálatokat. A fejlesztések finanszírozásáról természetesen az Udvari Kamara dönt majd, ők csak javaslatokat tehetnek, de szerintük egy német tisztviselőt mindenképpen ki kell ide nevezni, és kamarai kezelésben kell tartani a bányakamarát, és a Királytárót is („staatliche Verlag”).¹⁰⁶ A bányamester marasztalni akarta két biztost, hogy segítsenek neki a helyreállítási munkálatokban, azonban azok, mivel költségeik igen magasak voltak, és nem tudták már tovább finanszírozni a Nagybányán tartózkodásukat, elhagyták a várost.

A tulajdonviszonyok rendezése után az Udvari Kamara 1571. augusztus 31-én egy részletes instrukciót adott ki a Szepesi Kamara részére, melyben a bányák restaurációjával illetve a kinevezendő tisztviselők utasításaival kapcsolatban adtak pontos útmutatót a tanácsnokok részére.¹⁰⁷ Eszerint mindenképpen fognak küldeni egy szakértő bizottságot, amelynek tagjai a helyi tisztviselőket felkészítik a feladatokra, és kitanítják őket, sajnos azonban erre eddig az időpontig az „idők nehézsége” miatt nem került sor. A bányahely újjászervezésére és a megfelelően képzett szakemberekre nagy szükség van, ugyanis a háborús összetűzések következtében a teljes adminisztrációs rendszer felbomlott, a bányaművek és a hozzájuk tartozó officinák helyzete tarthatatlan, a termelékenység alacsony.

A bányakamarához tartozó officinák működéséről, az ott folyó ércfinomításról több a bányászat -és tudománytörténeti munka foglalkozott, azonban érdemesnek tartok itt egy, kortársnak számító művet röviden ismertetni. Eme munka szerzője, Debreczeni László, a 16. század közepén élt, és Erdélyben dolgozott cementező mesterként. Írásában a feldolgozási folyamatot a nagyszebeni és a nagybányai bányakamara példájával illusztrálta. Hét részre osztotta művét, az első rész hatodik fejezetében részletesen leírta a nagybányai aranyfinomító műhely szerkezetét, berendezését és elemezte az ott folyó munkálatokat. Ezek szerint a termelők által beadott aranyat összegyűjtötték, a próbáló megállapította az érc minőségét (karátban), az írnok egy számlát állított ki a beadónak, amelyen szerepelt az érc mennyisége, minősége és az érte fizetségül járó összeg. Ahhoz, hogy beüzemeljék a cementező/égető műhelyt (crematoria/conflatoria), legalább hetven márka ércre volt szükség a leírás szerint.¹⁰⁸ Ezek után az aranyat tégelyekbe rakták, legtöbb esetben két-három tégely volt használatban,

---

¹⁰⁶ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 285.

¹⁰⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 331-334. MOL E 244 5291.t. fol. 72-74. valamint ÖStA HKA GBÖ Bd. 115. fol. 427-430.

¹⁰⁸ 1 budai márka=4 budai ferton=0,2455 kg. Ld. BOGDÁN, 1991. 454.

arra azonban ügyelniük kellett a cementezőknek, hogy egy tégelybe hasonló minőségű arany kerüljön. A tégelyeket egy több részből álló kemencébe tolták, amikor elérte a megfelelő hőmérsékletet, akkor a salakot, amely az olvadt arany tetején úszott, leszedték, és tovább adták a választó műnek (separatoria). Ebben a salakban volt az aranytól elvált ezüst, ezt a választó mester (separator) finomította tovább, ha szükség volt rá. A salak eltávolítása után tovább olvasztották az aranyat, majd a próbáló megnézte újra a minőséget, és ha kellett, tovább benn hagyták a kemencében. Legtöbb esetben huszonnégy órát vett igénybe ez a folyamat, de az érc minőségétől függően meg kellett ismételni kétszer, esetleg háromszor cementezés (cementatio) folyamatát. A finomítás után az aranyat vasformában rúd alakba öntötték, és a pénzverési ellenőr (wardein) jelenlétében átadták a pénzverőháznak.¹⁰⁹ A kamaraispánnak jelen kellett lennie a beváltásnál, próbálásnál, finomításnál és a pénzverésnél is. A bányakamarától a termelők az írnök által kiadott számla ellenében vehették fel a nekik járó pénzösszeget.¹¹⁰

Az officinákat újra kell indítani, a hiányzó eszközöket pótolni kell, a tárnák gerendázatát meg kell erősíteni. Ezek voltak a legfontosabb feladatok az Udvari Kamara tanácsa szerint. A Szepesi Kamara feladata feltérképezni, hogy mekkora költségen lehet ezt a munkát elvégezni, és utána biztosítani a további működést. Az Udvari Kamara előzetes számítása alapján az ércbeváltás újraindítására, a kamarai üzemek felszerelésére, a Királytáró felújítására mintegy tizenöt ezer forintra lenne szükség, azt kívánta meg tudni a tanács, hogy ez az összeg mennyiben reális.¹¹¹ Azt kell megvizsgálni, hogy az újraindításba fektetett tőke megtérülésére mekkora esély van, mennyire gazdagok a telérek ércben illetve milyen a kitermelt érc mennyisége. Neuralgikus pont volt a város életében az önálló pénzverőház létezése. A háborús pusztítások ezt az intézményt sem kerülték el, komoly károk keletkeztek a gépekben, eszközökben. A központi kormányzat, és a helyi kamarák is forráshiánnyal küszködtek, racionalizálni kellett a kiadásokat. Így vetődött fel az a gondolat, hogy a nagybányai pénzverdét felszámolnák, és biztonságosabb helyre szállítanák az érc rudakat, a közeli szatmári katonaság kíséréte alatt.¹¹² Az Udvari Kamara szakemberei David Hag tájékoztatása nyomán tisztában voltak azzal, hogy a helyi pénzverde „kiváltságos helyzetét” I. Ferdinánd király megerősítette, ezért kellő tapintattal akartak az ügyben eljárni.¹¹³ Az

---

¹⁰⁹ Pénzverési ellenőr a középkori tárnokmesteri ellenőr korai utódja. Az átvett ércet megvizsgálta, majd ellenőrizte a pénzverés folyamatát. Ld. EMBER, 1946. 329-330.

¹¹⁰ FINÁLY, 1867. 111-130.

¹¹¹ MOL E 244 5291 t. fol. 73. 1 aranyforint=72 garas=360 dénár. 1 magyar forint=100 dénár. Ld. FINÁLY, 1867. 128.

¹¹² MOL E 244 5292. t. fol. 269. („De Camerae extrema inopia”). illetve 5291. t. fol. 74.

¹¹³ I. Ferdinánd 1528-ban erősítette meg a nagybányai polgárokat azon kiváltságukban, hogy a helyi

elgondolás szerint a nagybányai ércből Körmöcbányán vernének érméket, és ezeket visszaszállítanák Nagybányára. Körmöcbánya neve mellett felmerült Kassa, Szatmár esetleg Lőcse. Körmöcbánya azonban előnyt élvezett a többi kandidáttal szemben, mivel a városban működő pénzverde a legjelentősebb volt az országban, az kialakított munkarend pedig olajozottan működött.¹¹⁴

A központi kamara számára igen fontos volt a kamarai kezelés megfelelő működése, amelynek szempontjából a leglényegesebb tényező az ott dolgozó tisztviselők személye, szakértelme volt. A kamarai tanács koncepciója alapján becsületes, szorgalmas szakemberekre lenne szükség, lehetőleg inkább német származásúak legyenek, mert az ő tudásuk jobban megfelel a kor követelményeinek. Ilyen szakemberből kevés van, nehéz megfelelő jelöltet találni. A kamarai szakemberek úgy vélték, hogy a nagybányai bányakamara vezetése kiemelt feladat, főként a város sajátos geopolitikai fekvése miatt, ide tehát mindenképpen megbízható, az uralkodóhoz hű tisztviselőt kell állítani. A leirat felvázolta az esetleges tisztviselői kar összetételét, ezek szerint a vezető a iudex metallicus/perceptor lenne, aki koordinálja a két intézmény működését. Hatáskörének megállapításához a kamarai tanács felhasználta a korábban kiadott instrukciókat, ezek közül a legjobban felhasználható volt a Szűcs (Pellio) Vince nagybányai kamaragróf számára kiadott utasítás (1553).¹¹⁵ A leendő perceptor feladata lett volna a királyi regálék beszedése és felügyelete, a kincstári táró vezetése, az alkalmazottak ellenőrzése. Bíraskodási jogköréről nem szólt a kiadott rendtartás. Kis létszámú alkalmazottal számoltak, így a perceptorra csak egy írnok (scriba) segítené, a Királytáróban folyó kitermelést vezetné a termelés-vezető (artifex experiundarum venarum), az ellenőrzést pedig a számvevő (rationista) végezné. A cementező és választó mester tisztségét összevonnák, és csak egy próbálót alkalmaznának az alacsony termelékenység miatt.¹¹⁶ A Királytáróban négy munkavezetőt kellene alkalmazni, akik koordinálják az egyes műszakokat. Ezt a tervezetet, a helyi szokásjogot figyelembe véve alkották meg, meghagyva több régi elnevezést, hogy a helyi elégedetlenséget és a kamarával szembeni ellenérzést csökkentsék.¹¹⁷ A legjobb koncepció megalkotása érdekében a Szepesi Kamarán kívül tanácsadásra kérték fel az Alsó-ausztriai Kamara illetve a Magyar Kamara szakembereit. Mivel a gyors, pontos reakció nagyon sokat számít, ezért arra kérték ezeket a szerveket, minél gyorsabban alkossanak véleményt, és ha esetleg van instrukció -tervezetük a

---

pénzverdében csak helyi, és magyar emberek dolgozhatnak, és az itt beváltott ércet helyben kell feldolgozni. Ld. EMBER, 1946. 329-330.

¹¹⁴ EMBER, 1946. 344-346.

¹¹⁵ ENGEL, 1801. III. 67-77. illetve OBORNI, 1996. 68-69.

¹¹⁶ MOL E 244 5291. t. fol. 74.

¹¹⁷ MOL E 244 5305. t. fol. 122.

tisztviselői kar részére, akkor azt is küldjék fel Bécsbe haladéktalanul. Alapvető hiányosság, hogy Nagybányán nincsen bevezetve egy egységes, modern bányarendtartás, amely érvényes lenne az egész bányavidék területén.¹¹⁸ Ezt a hibát is orvosolni kell a közeljövőben, ezért az Udvari Kamara munkatársai küldtek egy elsődleges tervezetet, ezt kellett Kassán véleményezniük. Ez a tervezet a körmöci rendtartást vette alapul (Goldkunsthandlung-1537), amelynek értelmében a bányakamara vezetője egyrészt a kincstár hivatalnoka (állami tisztviselő), másrészt pedig a bányatulajdonosok és a városi hatóság alkalmazottja. A közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatkört egyesítve tehát ő felelne a megfelelő munkáért, engedélyezné az új tárnák nyitását, az alsó fokú bírói széket vezetné, a fellebbviteli bíróság pedig a városi tanács lenne. Azt javasolták a tervezetben, hogy különálló bányabíróságra, ahogy Körmöcbányán működött, nem lenne szükség itt, mivel a szatmári nemesérbányászat nem olyan nagymértékű, így kevesebb az alkalmazott és a peres ügy is.¹¹⁹ Az instrukció utolsó pontjában arra kérték a kassai tanácsosokat, hogy informálódjanak arról, mekkora esély van új telérek feltárására.

A bánya körüli zavaros jogviszonyokat tovább bonyolította Szentgyörgyi Péter deák nevelt fia Nagy Simon, amikor 1571 szeptemberében beadott az Udvari Kamarának egy kérelmet, miszerint arra a néhai mostoha apja birtokában lévő két felsőbányai tárnára tartana igényt az örökség jogán, amelyek most Lazarus von Schwendi birtokában vannak. Ezzel az Udvari Kamara kapcsolatban újabb véleményt kért a Szepesi Kamarától.¹²⁰

Az Udvari Kamara tovább folytatta az újjászervezést célzó munkálatok előkészítését, amikor 1571 őszén kiküldött egy felügyelőt Nagybányára. Az Alsó-ausztriai Kamara ajánlása nyomán választották ki a szakembert: Wilhelm Igl, aki a besztecebányai aranyfinomító prefektusa volt, és a nagybányai helyzetről készített jelentését 1571. október 31-én küldte el az Udvari Kamarának.¹²¹ Igl felügyelte a bányakamara és a pénzverde működését, „betanította” az alkalmazottakat, mandátuma 1572. augusztus 16-ig szólt. Jelentésében tételesen felsorolta azokat a tisztségeket, amelyekre szükség lenne a zavartalan működéshez. Véleménye szerint ki kellene nevezni egy kamaragrófot (Kammergraf), mellé rendelni egy bányabíró (Pergrichter), a kamarai üzemből lenne egy próbáló, egy olvasztó, a kincstári bányában pedig a munkát négy munkavezető irányítaná (Hutmann/leute). A talajvízzel kapcsolatos problémákat a vízügyi mérnök (Wasser-Kundtmeister) oldaná meg. Mindegyik

---

¹¹⁸ Az első, írásba foglalt, a két bányavárosban érvényes rendtartás 1521-ben született meg. Ezt követően egészen 1573-ig nem történt új rendtartás bevezetése kísérlet. Ld. WENZEL, 1866. 36-41.

¹¹⁹ EMBER, 1946. 324-326.

¹²⁰ MOL E 244 5305.t. fol. 79. (1571. szeptember 15.)

¹²¹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 336-339.

alkalmazott számára külön-külön instrukciót kell írni, részletes munkaköri leírással. Igl véleménye szerint nagyon nehéz itt jól képzett, megbízható munkaerőt találni, ezért kellene Kassáról egy kipróbált tisztviselőt leküldeni, lehetőleg olyat, aki jól tud latinul és magyarul, valamint megérti a román és a szláv nyelvet.

A román nyelv ismeretére azért volt szükség, mert a térségben lassan lejátszódó etnikai folyamatok következtében, a román népesség legtöbb helyen átvette a magyarság feladatköreit a bányavidéken. Az etnikai átalakulás a 16. század közepén kezdődött el egy nagyszámú román betelepüléssel.¹²² A kamara vezetője mellé egy jó titkár vagy írnok kellene, aki jól ért az adminisztrációhoz, és az üzemben folyó munkálatokhoz. Igl felsorolta az általa ismert szakembereket, akiket fel lehetne kérni a feladatra: Christoph Klungl a besztercebányai rézvéllalattal dolgozott, tudott magyarul és latinul. Hans Wenzl próbálóként dolgozott, nagy munkatapasztalattal bír. Hutmann posztjára ajánlotta Hans Kleint, Michael Rittauert és Michael Zachert, mindhárom elismert bányászati szaktekintély. Wilhelm Igl jelentésével párhuzamosan az Udvari Kamara felszólította a Szepesi Kamarát, hogy két közeli, román lakosú faluból: Hidegkút, Törökfalva (Hideghkut, Therkes)- származó bevételt csoportosítsanak át a bányászat újraindításához.¹²³

A következő jelentést 1571. november 7-én Michael Lenart készítette el az Udvari Kamarának. Lenart azt írta, hogy a bányakamarának már régóta nincsen vezetője, ez komoly kiesést jelent a kincstárnak, hiszen a nagybányai és felsőbányai ércet itt kell beváltani, de beváltás híján a termelők inkább eladják Erdélybe, Lengyelországba, és német területekre.¹²⁴ Itt egy márka ezüstért, ha be lehet váltani, akkor hat tallért fizetnek, míg másutt nyolc tallért is megadnak érte.¹²⁵ A nagyobb haszon reményében a termelők a kibányászott ércet inkább illegálisan adják el, ez azonban a kincstárnak komoly deficitet jelent. A kincstárnak komoly haszna a beadott érc (arany és ezüst) tisztításából és feldolgozásából lenne. A Királytáró jelenleg műveletlenül hever, legalább ezer forint kellene a restaurálására, de sajnos 1566 óta alig van kitermelés, a környék még mindig veszélyes, ezért a bányászat beindítása nagyon sok kockázattal járna.¹²⁶

A Szepesi Kamarának nem volt egyszerű a helyzet kezelése, ugyanis a pénzforrás hiánya, a leromlott állapotok mellett az újra és újra felmerülő tulajdonosi vitákkal,

---

¹²² MAKSAI, 1940. 104-105.

¹²³ ÖStA HKA GBÖ Bd. 115 fol. 477-478.

¹²⁴ ÖStA HKAVUG RN 12a fol. 263-264.

¹²⁵ Egy magyar tallért 1553 és 1582 között 25,78 g tiszta ezüst súlyt képviselt. 1 tallér=100/105 dénár. Ld. ŠTEFAN, 1980. 182.

¹²⁶ ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 30. valamint ÖStA HKA MBW RN 7 fol. 19-22. ld. még RAUSCHER, 2004. 113-114.

problémákkal is bajlódniuk kellett. Szentgyörgyi Péter által hátrahagyott vagyon felosztása még 1571 végére sem oldódott meg véglegesen. Haller Kristóf, aki annak idején hitelt nyújtott a deáknak, a ki nem fizetett tartozás fejében magának követelte az egyik tárnát, amely nem volt Lazarus von Schwendi tulajdonában. Ezzel kapcsolatban írt egy kérelmet a Szepesi Kamarának, miszerint a tárnába fektetett tőkéje nem térült meg, ezért kárpótlást kér. A helyzet visszásságát mutatja, hogy egy olyan tárnára tartott igényt (Geppelschacht), amely a korábbi iratok tanúsága szerint valójában Schwendi tulajdonát képezte. Paczoth János nehezen igazodott ki a bonyolult problémán, ezért kérte a szatmári udvarbíró segítségét, és tőle kapott megbízható információkat a követelésre vonatkozóan. Az udvarbíró megerősítette, hogy adósság fejében kéri a tárnát, azzal indokolva kérését, hogy a mélyművelés miatt nagy költséggel járt restaurálni, a telérek gazdagsága ellenére. Az udvarbíró a tulajdonosi háttérrel nem tudott meg semmi biztosat.¹²⁷ A Nagybányán tartózkodó Wilhelm Igl az év végén újabb jelentést küldött fel Bécsbe, az Alsó-Ausztriai Kamarának. Nagybányán szerzett tapasztalatait összegezte, és megállapította, hogy a nagybányaihoz hasonló pénzverde legközelebb Kassán van, ezért oda kellene irányítani a beváltott ércet, ott kellő biztonságban dolgozhatnának a pénzverde alkalmazottai. Jobban megismerve a helyi viszonyokat, adottságokat, véleménye szerint nem a körmöci rendszert kellene mintául felhasználni, hanem a kassai bányakamarát. Ennek alapján lenne Nagybányán is egy kamaravezető, egy írnök, egy segítő évi negyven forint fizetéssel.¹²⁸ A bányafa szükséglet évi kétszáz forintot tenne ki. Alkalmazni kellene egy bányabíró (Pergrichter), egy írnökkel, a bíró fizetése évente százötven forint lenne. A kamarai üzemből lenne egy próbáló, illetve egy olvasztó mester (Hüttmeister), az ő fizetése is százötven forint lenne. Amikor nagyobb mennyiségű ércet adnak be a kamarába, fel lehetne venni egy olvasztó mester helyett, ideiglenesen. A bányabíró mellé három felügyelő kellene, akik segítenek neki a peres ügyek lebonyolításában, és felosztják egymás között a kincstári táróban felmerülő feladatokat. Az ő fizetésük fejenként huszonöt forint lenne egy évre. A kamaragróf mellé egy tanácsot kellene felállítani, amelynek tagja a bányairnök, bányabíró, próbáló lehetne. A kamaragrófnak minden héten kötelező lenne megvizsgálnia a finomításra kerülő ércet, majd a verdének átadott érc rudakat. A próbáló mellett lehetne alkalmazni egy választó mestert, százötven forint lenne az éves fizetése. Egy olvasztó mesterre is szükség lenne, a környékbeli kincstári erdők kitermelésének felügyelete pedig az erdőmester (Waldmeister) feladata lenne, a Királytáró mellett dolgozna még egy faügyi mester (Holzmeister). A feldolgozásra váró masszát a „bányatanács” tagjainak kell őrizniük.

---

¹²⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 231-232. valamint 254. (1571. december 16.)

¹²⁸ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 345. (1571. december 12.)

Igl azt javasolta, hogy az instrukciók megalkotásánál vegyék figyelembe a költséghatékonyságot, hogy a kiadások ne haladják meg az előirányzott értéket.

David Hag kamarai biztos 1572 januárjában újabb jelentést készített az Udvari Kamarának a nagybányai állapotokról. Véleménye szerint a besztercebányai szakemberek küldhetnének megfelelő személyeket a Nagybányán betöltendő posztokra. Hag úgy vélte, hogy kétség sem férhet hozzá, hogy ezek a Nagybányára kiküldött szakemberek elég jól fognak keresni, mivel a jövedelmük meghatározott és ellátmányuk is elegendő lesz. A Besztercebányáról érkezett szakemberek első fizetésüket akkor fogják megkapni, amikor megérkeznek Nagybányára, az utolsót pedig távozásukkor. Pontos számokat azonban nem lehetett a bevétellel kapcsolatosan megállapítani, hiszen az érbeváltás változó nagyságrendben zajlott, ezért a vele járó kiadás sem volt mindig ugyanakkora.¹²⁹ David Hag szerint, ha kineveznek ide egy bányabírót és mellé egy írnot, az írnot kellene fel kérni az ellenszámadások elkészítésére is, mivel írnotként itt elég kevés dolga lenne. A legtöbb nagybányai tárnában, köztük a Királytáróban, nem német, hanem magyar és a román nácio dolgozott, sajnos kevés tapasztalattal és szakértelemmel, így ezek inkább kárt okoznak, mint hasznot hajtottak. A megfelelő műveléshez Hag szerint legalább húsz emberre lenne szükség, lehetőleg németekre, akiknek nagyobb a szaktudásuk és megbízhatóbbak is. David Hag kicsit erősen fogalmazott, amikor úgy vélte, hogy ha a mostani helyzetben marad minden, akkor az értékes lelőhelyek végleg elpusztulnak, de ha német bányászokat telepítenének be, akkor még talán van esély a bányák megmentésére. Az új bányászok kezdő fizetése tizenöt forint lenne. Ha a besztercebányai küldöttek elhagyták a várost, akkor a kamaragróf venné át az irányítást, aki a termeléstől egészen a feldolgozásig felügyelné a munkálatokat, hogy egy helyen, egy ember kezében összpontosuljanak a munkafázisok. Hag elképzelése szerint a legfontosabb kérdés az, hogy minden egyes mozzanatot a kamarai instrukció szerint végezzenek a bányakamara és a pénzverde dolgozói, az állandó ellenőrzéssel pénzt is megspórolna a kincstár, ami jelen esetben nem egy elhanyagolható szempont. Az egyes munkafolyamatokat pontosan kellene megszervezni, és szabályozni, így legalább nem pazarolnák a dolgozók az időt, és nem húzódnának el a munkálatok. David Hag véleménye szerint a legfontosabb teendő, hogy újra normális kerékvágásban működjön a két intézmény, valamint beinduljon a teljes értékű termelés a Királytáróban, de ehhez nagyon fontos a megfelelő személy megtalálása a kamaragrófi posztra. A kamaragróf éves fizetését két és háromezer forint között kellene meghatározni. A munkafolyamatok fejlesztésére, az eszközbeszerzésekre pedig

---

¹²⁹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 349-350.

további négyezer forintot kellene fordítani.¹³⁰ A kamarai szakember úgy gondolta, hogy amíg nem alkotják meg a végleges bányarendtartást, amely a szatmári bányaavidék egészére érvényes lenne, a jelenleg érvényben lévő helyi szokásjogokat érintetlenül kellene hagyni, így a bányapolgárok (Waldtbürger) elégedetlenségét is csillapítani lehetne. Azt azonban nem lehet megengedni, hogy ez az állapot végleges maradjon, mert az egységes bányarendtartás csak hasznára válna a termelésnek, nagyobb lenne a profit és könnyebben lehetne ellenőrizni a folyamatokat. A rendtartást fokozatosan, de mindenképpen be kell vezetni, ügyelve a helyi lakosok véleményére. A már említett négyezer forint befektetésére mindenképpen szükség van, bár ezzel más bányászati tevékenységtől vonának el pénzforrást, ami minden bizonnyal nem szolgálna az uralkodó nagy örömére. A rendtartás bevezetésének halasztása sok kárt okoz, mert az ideiglenes állapotból fakadóan a termelés és az ércbeváltás sem működik kielégítően. A kamarai tisztviselőket ki kell nevezni, ez az egyetlen járható út, bérlők alkalmazása nem lenne hasznára a kincstárnak.

Hag azon az állásponton volt, hogy az egységes bányarendtartást, megőrizve a Magyar Királyság alkotmányos formáit, a magyar rendi országgyűlés elé kell terjeszteni, ha a rendek elfogadták, akkor ki lehet hirdetni, ily módon emelkedne törvényerőre.¹³¹ A biztos véleménye szerint a kihirdetés előtt mindenképpen meg kell a rendekkel egyeznie, mert így lehetne csökkenteni a helyi lakosok ellenállását, megértetvén velük, hogy a rendtartás bevezetése nem jelenti kiváltságaik végleges eltörlését.¹³² Az itt fekvő bányák ércállománya kiváló, ha majd megfelelő módon folyik a termelés, és jól lesz megszervezve a munka, akkor a kincstárnak jelentős bevétele lesz a szatmári bányaavidékből. Ehhez, David Hag hangsúlyozta, hogy német bányászokat kell betelepíteni a térségbe, hogy megtanítsák a helyi termelőket a modern technológiákra.

A nagybányai városi tanács a bíró vezetésével (Lazius Lukács) 1573-ban kérelemmel fordult az Udvari Kamarához, hogy Nagybányán is állítsanak fel egy harmincad-vám hivatalt. Érvelésük szerint a város fekvése indokolná ezt, hiszen komoly kereskedelmi nexus köti össze az Erdélyi Fejedelemséggel. A városi tanács szerint, ha a hírneves bányákkal rendelkező térségben hamarosan újra beindul a termelés, nagyobb mennyiségű pénz és élelmiszer fog beáramlani Erdélyből, így több bevétel lenne a harmincad-hivatalban is.¹³³ A harmincad-vám hivatal felállítása mellett azt kérték még a polgárok, hogy az uralkodó erősítse meg kiváltságukat arra vonatkozólag, hogy mentesülnek az urbura fizetése alól. Ez az immunitás

---

¹³⁰ Uo.

¹³¹ ECKHART, 1914. 205-206.

¹³² Uo. valamint ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 350.

¹³³ MOL E 244 5305. t. fol. 122. (1579. május 29.) valamint E 254 N°3 3. cs. (1572. május 14.)

számukra nagy könnyebbség lenne, mivel nagyobb összeget tudnának fordítani a leromlott bányák helyreállítására.¹³⁴ A nagybányai városvezetés azonban hiába küldte el kérelmét az Udvari Kamarának, a központi kamara nem tervezte további harmincad-vám hivatal felállítását a magyar-erdélyi határon, így a kérésüket elutasították.

A Szepesi Kamara 1572 augusztusában írta meg saját véleményét és javaslatát a Királytárossal kapcsolatban. Felmérésük szerint a bányához tartozott több olvasztó és zúzda. Ezek műveletlenül álltak, a tanácsosok szerint bérbe kellene őket adni a városvezetésnek. A bérleti szerződés három évre szólna, a meghatározott éves bérleti díj mellett három éven keresztül százhárom márka tiszta ezüstöt kérnének a bérlőktől.¹³⁵ Példaként az egykor Lazarus von Schwendi birtokában lévő tárnákat hozta fel a kamarai tanács. Ezek szerint Hans Rueber főkapitány adta bérbe a tárnákat három évre a nagybányai városvezetés prominens tagjainak (Szegedi Ferenc, Bozó Ferenc, Tóth Ambrus, Nagy Simon), a bérleti díj évente négy ezer forint volt, emellett százhetvenöt márka tiszta ezüstöt kellett beszolgáltatniuk a három év alatt.¹³⁶ A Szepesi Kamara szerint kettős haszna lenne abból a kincstárnak, ha bérbe adná a kincstári bányát, először is a bérleti díj növelné a bevételeket, másodszer a bérlő saját költségén rakná rendbe a Királytárossal, majd a bérleti szerződés lejáta után a kamara visszavehetné a tárossal, és már megfelelő körülmények között lehetne folytatni a kitermelést a helyreállítás után. Az esetleges bérlő is jól járna, mert a bérleti díjon és kötelezően beszolgáltatott ércen felül minden bevétel felett ő rendelkezne.

Az Udvari Kamara felkérte az Alsó-susztriai Kamara két tanácsosát, a nagybányai ügyekben már többször érintett David Hagot és Jacob Griengert (Jacob Grienger von Grünpichl), hogy vizsgálják meg a nagybányai kiváltságokat, mennyiben felelnek meg a központi kormányzat érdekeinek, illetve hogyan lehetne összeegyeztetni a privilégiumokat a készülöben lévő bányarendtartással.¹³⁷ Ugyanis a nagybányai polgárok azzal a kérelemmel fordultak az Udvari Kamarához, hogy I. Miksa erősítse meg a kiváltságaikat. A két tanácsos a kérelmet is csatolta a jelentéséhez. Jacob Grienger eredetileg alsó-ausztriai kamarai tanácsos volt, a király őt bízta meg a kamara a főbánya-grófi hivatal instrukciójának megalkotásával, mivel munkájából fakadóan jól ismerte az Alsó-Magyarországi bányavárosokat.¹³⁸

---

¹³⁴ MOL E 244 5291.t. fol. 122. (1572. május 19.)

¹³⁵ MOL E 244 5291. t. fol. 134. (1572. augusztus 2.)

¹³⁶ Uo. valamint ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1496. Hans Rueber főkapitány üzleti kapcsolataira és kölcsöneire ld. BESSENYEI, 2007. 73-74.

¹³⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 352-360. (1572. szeptember 12.)

¹³⁸ ZSÁMBOKI, 1997. I. 162. valamint ECKHART, 1914. 207-210. Több ízben járt biztosként Selmezbányán, Körmöcbányán (1563,1566,1570-1571). Állandó társa David Hag volt. Ld. PÉCH, 1884. I. 235-236.

A nagybányaiak említett privilégiumát még I. Lajos magyar király adományozta a városnak, ezt az évszázadok során többször megerősítették a magyar uralkodók, többek között I. Ferdinánd 1554. június 15-én.¹³⁹ A kiváltságlevelet pontról pontra elemezték a tanácsosok. Az első pont az erdő használat jogával foglalkozott, a város saját határaitól három mérföldes körzetben szabadon termelhette ki a magán illetve a kincstári erdőket. A tanácsosok szerint ezt a kiváltságot nem kellene megerősíteni, mert a fakitermelés egyébként ún. „landfürstliche” regálé. A „landfürstliche” regálé a Német-Római Császárság területén található birodalmi fejedelmek jogkörébe tartozott, ilyen jogalappal verethetett például érméket 1595 után Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem is Nagybányán.¹⁴⁰ A privilégium értelmében a város és a polgárok a szükséges famennyiséget természetesen kitermelhetnék, de csak az uralkodó rendelete által megszabott módon. A kincstár érdeke, hogy az erdők a Szepesi Kamarához tartozzanak, a szükséges famennyiségről a kamaragrófnak, vagy az erdőmesternek kellene gondoskodnia évente egy-két alkalommal. A fakitermelés csak bányászati célú lehetne.¹⁴¹ A második pont értelmében a városnak jogában állt minden évben megválasztani a bányamestert, vagy bányabíró, aki a bányászati ügyeket intézte az esküdtekkel együtt, ez azt jelentette, hogy a felügyeletük alá tartozott a bányaművelés.

A biztosok érvelése szerint nem lenne hasznos a kamara szempontjából, ha ezt a kiváltságot megerősítenék, ezt az új rendtartásnak kellene majd szabályozni oly módon, hogy a választást eltörli, azonban a jogszolgáltatásban a városi esküdtek továbbra is maguk járhatnának el, mivel a polgárok nagy része igen nehezen viselné, ha ilyen ügyekben az uralkodó tisztviselői felettük állnának. A bányaművelés Magyarországon szabad volt, az 1523 évi 39. artikus értelmében. Szabad volt az új lelőhelyek feltárása, csak bányabért kellett beadni a bányakamarának, ebből fejlődött ki a földesúri bányaszabadság. Az uralkodók csak bányászati felségjogukat tartották meg, a bányabérre való igénnyel egybe kötve.¹⁴² A két szakember szerint ezt a gyakorlatot meg kell tartani, de művelés szakmai felügyeletét egy kamarai alkalmazott lássa el, mert így az uralkodónak is elegendő információja lesz a bányászat költségeiről, a fenntartás nehézségeiről. Egy külön, -a helyiek által megválasztott,- tisztviselőre nincsen szükség, költségvetési szempontból sem, mert újabb kiadásokat jelentene a kincstár számára. A harmadik pont az olvasztó és a próbáló („Goldtreichers”) személyének szabad választásáról rendelkezett. Ezt a két tisztviselőt is az uralkodó nevezze ki a kamarákon keresztül, a bányarendtartás értelmében, ezzel kapcsolatban ne legyen dolguk a polgároknak,

---

¹³⁹ MOL A57 Libri Regii 5. k. fol. 420-421.

¹⁴⁰ HUSZÁR, 1936. 13.

¹⁴¹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 20.

¹⁴² EMBER, 1946. 286-287.

így ezt az artikulust is meg kell szüntetni.¹⁴³ A negyedik pontban a termelők szabad kereskedési joga volt lefektetve. Eszerint az aranyat és ezüstöt a kamaragróf és a magán tárnák tulajdonosai is szabadon értékesíthetik. A két tanácsos véleménye szerint ezt is el kell törölni, valamint bele kell foglalni a rendtartásba, hogy csak a bányakamaránál lehessen beváltani a kitermelt ércet. Az ötödik pont a polgárok feletti bányahatósággal foglalkozott. A két szakember szerint az alsó-magyarországi bányarendtartás bevezetése itt nem lenne sikeres, a polgárok nehezen tolerálnák, hogy más nemzetiségű tisztviselők joghatóságot gyakorolhassanak felettük („pergerichtlich Obrigkeit”). Az évente választott városi bíró és az esküdtek mellé („Richter und Rath”), az uralkodó nevezzen ki egy kamaragróft („Kammergraff”), aki képviselné a kincstár érdekeit („Pergwerk und Cammerguett”). Őfelsége utasíthatja a termelőket arra, hogy segítsék a kamaragróf munkáját („Handarbeit”). Az érc finomítási folyamait azonban csak kamarai alkalmazottak végezhetnék el. A nagybányai kiváltság levélnek természetesen vannak hasznos elemei, ezek közül a legfontosabb a következő. Ha a termelő meghal, és özvegye a gyermekeivel együtt helyben akar maradni, lehetősége van arra, hogy folytassa a családfő munkáját, és dolgozhasson a bányában. A bányatisztviselőknek ebben az esetben kötelességük segíteni ezeken a családokon.¹⁴⁴

III.1.3. A kettős bizottság és a kamarai számadások (1573)

III.1.3.1. A kettős bizottság munkája: Hans és Peter Feigel

A Szepesi Kamara 1573 januárjában válaszolt az Udvari Kamarának a privilégiumok megerősítésével kapcsolatban. A kamarai tanács véleménye szerint meg kellene erősíteni a kiváltságokat, hogy a helyiek jóindulatát megőrizték, akik szorosán kötődnek az immunitásaikhoz.¹⁴⁵ Ilyen kiváltság volt, hogy a bányabérből származó haszon egy harmada került a kincstárba, a két harmada pedig helyben maradt a bányakamaránál.¹⁴⁶ A régi privilégiumokat azért kellene megerősíteni, mert így lehetne elősegíteni a termelők talpra állását illetve ösztönözni őket, ezáltal a jövőben több beadott ércre számíthatna a bányakamara, ezúton megint csak a kincstár haszna növekedne. Akkortájt a legtöbb magán termelő súlyosan el volt adósodva, a tárnák üzemeltetésére hiteleket vettek fel, a hitelezőknek pedig a kitermelt érccel fizetnek, így az kikerült az ország gazdasági vérkeringéséből, illegális

---

¹⁴³ ÖStA HKA VUG RN 12a f. 352-360.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ MOL E 244 5291.t. f. 168. (1573. január 3.) illetve 5305. t. f. 168.

¹⁴⁶ GYÖNGYÖSSY, 2008. 242.

valamint a kamara nem látott ebből semmilyen hasznot. Ez ellen mindenképpen fel kellene lépni, a probléma hatékony megoldása azonban csak a termelők hozzájárulásával sikerülhetne, akikkel valamilyen módon ki kellene ezért egyezni, hogy mindkét fél jól járjon, és folytatódhasson a kitermelés.¹⁴⁷ A Szepesi Kamara tanácsosai szerint egy pontban kellene változtatni a kiváltságokkal kapcsolatban, ez pedig az urbura fizetése alól való mentesség. Ebből komoly bevételi forrást lehetne teremteni, az előzetes számadások szerint mintegy nyolc ezer forintot lehetne követelni a termelőktől. Ez élvezzen prioritást, a kincstári bánya újraindításával egyetemben. A bérbe adással kapcsolatban nem változott a kamarai tanácsnokok véleménye, mert szerintük a szatmári bányavidéken nincs értelme bevezetni egy teljesen új bányarendtartást („Pergwerk-Verordnung”), elegendő lenne megbízható helyi vállalkozóknak bérbe adni a kincstári vagyont képező intézményeket, és a bányát, hiszen a korábbi évtizedekben is ezt tették, és a fiskusnak nem kis bevétele származott belőle. Most nincs belőle haszon, mivel műveletlenül, parlagon hever, egy gondos bérlő keze alatt azonban elérhetné a korábbi színvonalat a termelés–vélték a biztosok.

Az Udvari Kamara 1573. február 2-án újabb megbízó levelet küldött David Hagnak, illetve Gaspar Geizkoflernek, az Udvari Kamara titkáranak.¹⁴⁸ A megbízás célja hasonló volt, mint az előzőeknek, első sorban újra felül kellett vizsgálniuk a nagybányai kiváltságokat.¹⁴⁹ Az Udvari Kamara másod ízben is össze akarta vetni a két bécsi illetve a kassai kamara véleményét, és ennek alapján kívánt ismét intézkedéseket foganatosítani. A válasz február 10-én készült el. Ebben a két szakember leírta, hogy a kiváltságokkal kapcsolatban nem változott a véleményük, a szatmári nemesérc-bányászatot az új bányarendtartásnak kellene szabályozni. Vélekedésük szerint mindenképpen ki kell küldeni egy újabb bizottságot, egy teljesen új instrukcióval ellátva, a tagok feladata az egész térség bejárása és feltérképezése lenne. A kamarai üzem átszervezéséhez és a rendtartás gyakorlati megvalósításához első körben négyezer forintra lenne szükség, de a kiküldött komisszióknak ezt is alaposabban meg kellene vizsgálnia. Ha nem találnának a kamaragrófi posztra egy megfelelő embert, akkor elegendő lenne egy bányabíró is az indulásnál, aki felügyeli a nemesérc forgalmazásának monopóliumát („Goldthandlung”), mellette segítségnek egy írnok kellene, valamint négy felügyelő a bányába, és egy mérnök a talajvíz problémák megoldására.¹⁵⁰ A bizottságot vezető kamarai tanácsos („als Direktor”) szerepére Peter Feigel alkalmas lenne, mivel két

---

¹⁴⁷ A 14. századtól kezdve hűtlenségnek minősült a magyar jogrendszerben, ha a termelő az aranyat vagy ezüstöt nem a bányakamaránál váltotta be, illetve a kijelölt kamarai házhoz kívül akarta értékesíteni. Ez a cselekedet megvalósította a közbűncselekményt. Ld. BÉLI, 1999. 181-182.

¹⁴⁸ Gaspar Geizkofler 1567 és 1576 között volt az Udvari Kamara titkára. Ld. RAUSCHER, 2004. 137. illetve 152.

¹⁴⁹ ÖStA HKA HF Prot. WN 306 (1573) fol. 58.

¹⁵⁰ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 378-383.

évtizeddel korábban is járt a térségben, és komoly szakmai tapasztalattal rendelkezik. Az uralkodónak hű, megbízható embere, egyben a Szepesi Kamara tanácsosa, így a helyi és központi érdekek egyesülnének a személyében.¹⁵¹ Peter Feigel és testvére, Hans, I. Ferdinánd utasítása nyomán még 1555-ben készített jelentést a nagybányai bányászatról. Jelentésükhöz több, értékes okiratot, kiváltságlevelet csatoltak.¹⁵² David Hag úgy gondolta, hogy Peter Feigel mellé igen nehéz lesz megfelelő társat találni, mert kevés a megbízható bányászati szakember. Esetleg a Német-Római Császárság területéről lehetne behívni bányászokat, legalább négy-hat személyt, akik a rendtartás követelményeinek megfelelően végzik el a rájuk bízott feladatokat. Emellett utasítani kell Peter Feigelt, hogy keressen szakértőket, és hívja őket Nagybányára. A bányakamarát fenn kellene tartani, itt folya az ércbeváltás, de a pénzverdét meg kellene szüntetni, és kevésbé kiszolgáltatott helyen verni érméket a szatmári ércből, majd visszaküldeni Nagybányára az összeget. A beváltási árnál a körmöci árfolyamot kell figyelembe venni, eszerint egy márka tiszta ezüstért hat forintot kell fizetni.¹⁵³ Segítőnek fel lehetne kérni a szatmári vár udvarbíráját, hiszen a területi közelség miatt a két települést szoros kapcsolat fűzte össze. A bizottsági instrukció megalkotása előtt az Udvari Kamara még arra utasította a Szepesi Kamarát, hogy a Forgách Simon által zálogba vett birtok díját számolják (hét ezer forint) a nagybányai bányakamara bevételei közé.¹⁵⁴ Forgách Zsigmond főkapitány 1573. január 17-én kapta zálogba kincstári adósság fejében hét ezer forintért az Aszaló nevű birtokot (Abaúj vármegye), amely egykor a váradi káptalanhoz tartozott. Ezt az összeget az Udvari Kamara a nagybányai ércbeváltásba akarta vissza forgatni.¹⁵⁵

A Peter Feigel féle bizottság munkásságának ismertetésénél ki kell térnem a kamarai bizottságok kijelölésének folyamatára is. Az 1573-ban kiküldött két bizottság volt a két legjelentősebb komisszió az 1571-től kezdődő időszakban, a tagok munkájuk során sok rendkívül értékes számadást, kimutatást készítettek, ezekkel a következő alfejezetben foglalkozom részletesebben. A kamarai bizottságok felállítását, ahogy az előbbieken is láthattuk, általában hosszú előkészítési fázis előzte meg, a kamarai véleményezések, ajánlások egymást követték, míg kialakult a végleges koncepció. A megfelelő személyek kijelölése több lépcsős folyamat volt, amelyben az Udvari Kamarának, mind a helyi pénzügyigazgatási szerveknek döntő szerepe volt. Az az 1573. évi első bizottság két tagja kamarai körökben igen

---

¹⁵¹ Peter Feigel murányi (1550-1551), majd sárosi udvarbíró (1557-1559) volt, ezt követően felső-magyarországi fő-élészmester (1567-1569), 1571 és 1573 között a Szepesi Kamara tanácsosa. Ld. SZÚCS,1990. 22. valamint KENYERES, 2008. 181.

¹⁵² WENZEL,1880. 229-230. valamint 401-414. Feigel testvérek komissziójának körülményeire ld. OBORNI, 1996. 165-176.

¹⁵³ HUSZÁR, 1996. 69.

¹⁵⁴ ÖStA HKA HF Prot. WN 306 (1573) fol. 84. (1573. február 28.)

¹⁵⁵ MOL A57 Libri Regii 3. k. fol. 1043.

ismert volt. Peter Feigel munkásságáról már volt szó, társa Johann Salius is jelentős bányászati szakembernek és vállalkozónak számított. Johann Salius Feigel eredetileg kijelölt társát, Michael Syceliust kamarai tanácsost helyettesítette, mert az hirtelen megbetegedett.¹⁵⁶ Johann Salius selmecebányai polgár volt és vállalkozó, a legfőbb részvényese az 1571. január 1-én, Selmecebányán megalakult Brenner szövetkezetnek.¹⁵⁷

A bizottságok személyi összeállítása után az uralkodói rendelet megalkotása volt a második feladat. Az instrukciót gerincét alkotó tartalmakról az Udvari Kamara tanácsában (Kammerrath) folyt a diskurzus, az esetek többségében maga a kamarai elnök (Präsident) referált az adott ügyről. A rendelkezések megfogalmazása, letisztázása az Udvari Kamara segédszervezeteként működő iroda (Kanzlei) feladata volt.¹⁵⁸ Az 1573. március 27-én kiadott instrukció alapját, a már említett, 1553. évi utasítás adta. A biztosok kinevezésének véglegesítésére az Udvari Haditanács ajánlása alapján 1573. március 28-án került sor.¹⁵⁹ Az Udvari Kamara, miután megtudta, hogy Sycelius megbetegedett, május 5-én jelölte ki Saliust, aki 1573. május 20-án érkezett meg Kassára, és innen indult tovább Nagybányára.¹⁶⁰

A kiküldött instrukció a biztosok megnevezése után a bizottság kiküldésének okait taglalta, kiemelve a bányák és a hozzá tartozó jószágok leromlását, pusztulását. Az uralkodó párhuzamba állította tettét a rendelkezés bevezetőjében, atyja, I. Ferdinánd, 1553-ban tervezett igazgatási reformjaival, amelyek végül kudarcba fulladtak. A múlt negatív tapasztalatait felhasználva akarta, mint gondos királya nemzetének, a szatmári ércbányászatot megreformálni, és helyi termelőknek segíteni. Az 1573-as tervezet annyiban különbözött elődjétől, hogy a reformokat fokozatosan, kisebb léptékben kívánta megvalósítani.¹⁶¹ A komisszió kiküldésének legfontosabb céljai: a bányászat újjászervezése, az ércbeváltási folyamat javítása, a Királytáró felmérése, a helyi bánya tulajdonosok megsegítése. A célok megfogalmazását pontokba szedve követték a megvalósításra váró feladatok. Első helyen az ércbeváltás problémája szerepelt, a termelőknek ugyanis jobban megérte eladni

---

¹⁵⁶ ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 69-70.

¹⁵⁷ A szövetkezet lényege az volt, hogy három tekintélyes bányapolgár (Johann Salius, Michael Sycelius, Elias Schall) egyesítette összes bányatulajdonát, és ezen túl nem személyesen, hanem társulatilag vett részt a bányák művelésében. A szövetkezet megalakításának egyik fő oka az volt, hogy a három vállalkozónak tetemes adóssága halmozódott fel (húsz ezer forint) az Alsó-Ausztriai Kamarával szemben, így a vagyonnal együtt ezt is egyesítették, és közösen törlesztették a kamara felé. Kimondták azt is, hogy az egyesülést addig nem bonthatták fel, amíg az adósságot nem rendezték, és ezen időtartam alatt az Alsó-ausztriai Kamara tisztviselői felügyelik a bányákat. A szövetkezet vagyonának a fele Saliust illette, a másik ötven százalékon osztott meg Sycelius és Schall. A szövetkezet fennállása alatt a tagok egyénileg nem művelhették bányát, és az új feltárások is a szövetkezetet gyarapították. Ld. PÉCH, 1884. I. 272-278. valamint ZSÁMBOKI, 1997. I. 162-164.

¹⁵⁸ KÖRBL, 2009. 74. illetve 78-79.

¹⁵⁹ ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 27-33. valamint HF Prot. WN 306 (1573) fol. 118-124.

¹⁶⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 306 (1573) fol. 181-184.

¹⁶¹ EMBER, 1946. 503-508.

Lengyelország és Erdély felé az ércet, mint a kamarában beváltatni. A bányakamara lassan dolgozott, a bányatulajdonosok nem tudták megvárni, amíg kifizetik őket, így inkább az illegális utat választották. A csempészet komoly károkat okozott a kincstárnak, így a rendelkezésben arra utasították az instrukció a biztosokat, hogy az ellenőrzést meg kell szigorítani, ha szükséges, akkor kérhetik a felső-magyarországi végvidéki főkapitány segítségét is.¹⁶² A következő pont a kiváltságokkal foglalkozott. A nagybányai polgárok kérése volt, hogy a bányászathoz szükséges fát szabadon termelhessék ki a kincstári erdőkből, a város három mérföldes körzetében. A kitermelés gonddal járt, mert a magyar király és az erdélyi fejedelem még 1570-ben osztozott- a speyeri szerződés keretében,- meg ezeken a határ menti erdőségeken. A Szepesi Kamara még nem tudta felmérni az erdőket, ezért a biztosok feladata lenne a felmérés segítve a bányászatot.¹⁶³ Ezek után tért rá az utasítás az újonnan szervezendő bányakamara és pénzverde szerkezeti felépítésére, és a tisztviselői kar ismertetésére. A kettős szervezet élén a kamaraispán (comes camerae) állna, aki felügyelné a művelést, az ércbeváltást, és a hozzá tartozó munkákat. A kamaraispánnak lenne bizonyos katonai jogköre is (capitaneus), hogy biztosítani tudja a királyi regálék rendszeres behajtását. Az ispán mellé ki kell nevezni egy ellenőrt (contrascriba/Gegenschreiber), vagy ha erre nincs szükség, akkor egy segítőt (coadiutor), aki jelen lenne az olvasztásnál, adminisztrálná a folyamatokat, és ezeket a számadási határidő előtt mutatná be az ispánnak. Szükség lenne egy próbálóra, és egy választó mesterre is, az ércfinomítás pontos elvégzése érdekében. Az adminisztráció szervezésében három írnokot kellene kirendelni a kamaraispán mellé (scriba judicorum, scriba fodinarum, scriba partium). Az első írnok a jogszolgáltatásban segédkezne, a második a bányákkal, ércbeváltással kapcsolatos ügyekben, míg a harmadik intézné a Királytárhoz tartozó falvak, részbirtokok ügyeit.¹⁶⁴ A biztosoknak meg kellene vizsgálni, hogy vajon mennyire szükséges külön alkalmazottat foglalkoztatni a fakitermelés, és a faszén készítés koordinálására. Arról is nyilatkozniuk kellett, hogy mennyiben befolyásolja a felügyelők kinevezése (custodes/Huttleute) az eredményes termelést. A tárnákban dolgozó bányászok fizetését is meg kellett vizsgálniuk, mennyi járt egy képzett német bányásznak, és mennyi egy kevésbé tapasztalt magyar vagy román munkásnak. Az instrukció többször visszatért a nemesérc-forgalmazás monopóliumával kapcsolatos problémákra. A biztosok feladata volt, hogy vizsgálják meg, milyen módon lehetne növelni az ércbeváltás mértékét. Ehhez kötődne az illegális eladás radikális visszaszorítása. Az ércbeváltást a beváltónak

---

¹⁶² ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 29. valamint ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 730.

¹⁶³ Felsőbánya városa még 1581-ben is perben állt a szatmári vár vezetésével, egy nagyobb erdő használati joga miatt (Nigra/Negre), amely azelőtt Kővárhoz tartozott. Ld. ÖStA HKA MBW RN 7 fol. 414-416.

¹⁶⁴ ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 30-31.

(redemptor), mint az ispán alá rendelt személynek, kellene vezetnie. A biztosok nézzék meg, hogy kell-e külön redemptor, vagy maga a kamaraispán is el tudná végezni ezt a feladatot. Ez a feladatkör a termelők által beadott érc beváltását, jegyzőkönyvbe foglalását és a kamarai üzemnek való átadását foglalná magában. A beváltási árat márkánként öt forintban szabják meg.

Ezek után következett a nagybányai pénzverde problémája. Több lehetőség is adott volt, így a biztosok feladata volt, hogy vizsgálják meg mindegyiket, és alkossanak véleményt róla. Az első lehetőség szerint beváltott ércet hetenként a szatmári várba szállítanák, és ha három havonként, vagy rövidebb idő alatt összegyűlne megfelelő mennyiség, erős őrizet mellett körmöcbányai pénzverdébe vinnék. Itt vernének belőle késedelem nélkül arany és ezüst érméket, és katonai őrizet mellett visszajutatnák Nagybányára. A második koncepció szerint, Kassára vagy Lócsére vinnék az ércet. Kassán ebben az időben egy modern, felszerelt pénzverde működött, a vezetője egy elismert szakember, Jacob Pendtner volt, aki komoly tevékenységet folytatott, hogy az ő üzeme kapja meg a megbízást. Kassa mellett szólt, hogy közelebb volt, mint Körmöcbánya, és egyben a felső-magyarországi végvidéki főkapitány is tartotta a székhelyét.¹⁶⁵ Lényeges kérdés volt még a jó minőségű pénz nagyfokú kiáramlása az ország területéről. A bizottságnak az volt a feladata, hogy az 1553-ban kiadott utasítás szerint járjon el ebben a kérdésben, ezért ezt a részt szó szerint bemásolták az 1573-as szövegbe. Ennek értelmében ki kellene rendelni egy tisztviselőt a kamaraispán, vagy az ellenőr mellé, aki jelen lenne az olvasztásnál, és az érc mennyiségéről a felettesének a vezetett számadás könyvek segítségével referálna. Ugyanez a tisztviselő jelen lenne, amikor átadják az ércet a pénzverdének, összehasonlítaná a két mennyiséget, majd ellenőrizné mennyi érmét vertek ebből a mennyiségből. A magas arany és ezüst tartalmú dukátokat és tallérokat az importtal foglalkozó kereskedők nagy tételben vitték ki a Habsburg Monarchia területéről, legtöbbször eladott luxuscikkek fejében. Az osztrák örökös tartományokból általában Velencén keresztül az Oszmán Birodalomba vezetett a tallérok útja, ezt a tartományok pénzügyeire negatívan ható tendenciát próbálta meg Károly főherceg megakadályozni az 1571-ben kiadott rendeletével.¹⁶⁶ A szankció nem sok eredménnyel járt. Hasonló helyzet alakult ki a Magyar Királyság illetve az Erdélyi Fejedelemség területén is. A Nagybányán vert tallérok az esetek túlnyomó többségében Lengyelországba vagy Erdélyen és a román fejedelemségeken keresztül az Oszmán Birodalomba kerültek, a gyengébb minőségű, lengyel majd később

---

¹⁶⁵ Jacob Pendtner munkásságra ld. GÜNDISCH, 1933. 9-10.

¹⁶⁶ RAUSCHER, 2004. 113-114.

lengyel mintára vert pénzek (garas, poltura) pedig itt maradtak.¹⁶⁷ Az instrukció utolsó fejezete a bányák renoválásával foglalkozott. A renoválás fontos lenne, mert a termelés növelésével lehetne emelni a beváltott érc mennyiségét, a helyreállítási munkához azonban nagyobb összeg befektetésére lenne szükség. Így a helyi bevételeket kellene növelni, és abból finanszírozni a helyreállítást, a „központi” források helyett. A köteles bányabér befizetéséhez az akkori viszonyok között nem sok reményt fűzött az Udvari Kamara, mivel a termelők rossz anyagi helyzetben voltak, miként ez a nagybányai polgárok kérelmeiből is kiderült.¹⁶⁸ Emiatt amíg a termelők nem jutnak túl a nehézségeken, fel lesznek mentve a bányabér fizetése alól. A két biztosnak végig kellett járnia a legnagyobb tárnákat, illetve a bányákhoz tartozó zúzdákat és olvasztó műket. Az instrukció tartalmazta a Szepesi Kamara által felvetett kezelési opciót, azaz a bérleti rendszer lehetőségét. Ezt a tervet is meg kellett vizsgálnia a biztosoknak. A bányák körbejárásához szorosan kapcsolódott a bányavíz okozta kárfelmérés, valamint a még elárasztott tárnák vízmentesítése. A nagybányai, és felsőbányai tárnák után be kellett járniuk a kapniki bányákat is.¹⁶⁹ A vizitáció részét képezte az itt bányászott érc minősítése, és a tulajdonjogi vita rendezése az uralkodó és ecsedi Báthori György között, aki mint a Drágffy család örököse, jogot formált a településre. Kapnikbánya a kővári uradalom részeként, a 14. századtól a Drágffy család birtokát képezte, a család magszakadása után a Báthory család örökölte a birtokokat, azonban Kapnikbányára jogot formált Nagybánya is, mint felettes bányahatóság. A kérdést a speyeri egyezmény sem tisztázta kielégítően, ezért kellett a két biztosnak ismét foglalkozni vele.¹⁷⁰

Peter Feigel 1573. április 15-én kapta meg Kassán az instrukciót. Elvállalta a feladatot, szívesen elvégezné a munkát, ahogy levelében írta, ha Isten is megengedi neki. Ő csak annyit kért az Udvari Kamarától, hogy ne kelljen sokáig Nagybányán tartózkodnia, mert az ezüst és a réz kereskedelemben maga is érdekelt, és nem maradhat el huzamosabb ideig az üzlet vezetésétől. A rézkereskedelemmel kapcsolatban azt kérte az Udvari Kamarától, hogy az járjon közben a felső-magyarországi végvidéki főkapitánynál, miszerint adjon védelmet az embereinek a martalócok ellen, amikor szállítják a rezet beváltásra Besztercebánya felé.¹⁷¹ Az Udvari Kamara Peter Feigel levelével együtt kapta meg a hírt arról, hogy Michael Sycelius

---

¹⁶⁷ „Merth az taller yde olly ygen el zewkewlth, es oly nehez zereth tenni, hogy hwz penz felewel eöreömeöst el wennek, de wgy sem tehetik zereth. My penigh az portara ennelkewl nem lehetwnk.” Ld. EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 181-182. valamint MOL E 244 5291. t. fol. 231.

¹⁶⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 497-500.

¹⁶⁹ ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 32.

¹⁷⁰ SZENTGYÖRGYI, 1972. 22-23.

¹⁷¹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 430-432. Feigel család üzleti kapcsolataira ld. KOLLMANN, 2005. 83-84.

beteg lett (április 28.),-ahogyan azt már említettem- és így nem lehet a bizottság tagja, ekkor merült fel Johann Salius neve (május 5.).¹⁷²

A két biztos 1573. július 8-án küldte el az első jelentést a Szepesi Kamara tanácsának. Thorda János egykori kamarai alkalmazott számadásairól is küldtek információt a kamarának. Ezek szerint többször vitába keveredett a nagybányai polgárokkal, és az egyetlen fennmaradt számadásának adatai sem feleltek meg a valóságnak, több kiadást könyvelt el, mint amennyi reális lett volna. Erasmus Mager szatmári főkapitány úgy informálta a biztosokat, hogy Thorda több számadást nem készített, valószínűleg azért, mert elmenekült Erdélybe.¹⁷³ A biztosok a városi szenátusnak is bemutatták a készülő rendtartás tervezetét, a város vezetésének tetszett, bár a bíró és az esküdtek jogaival kapcsolatban több javaslat is felmerült. Az esküdtek szerint Körmöcbányáról kellene behívni embereket, mert ők értenek latinul és magyarul is, és ezért kevesebb nyelvi nehézség adódhatna. A biztosok megjegyezték, hogy a rendtartás, és az instrukció lefordítása nem ment zökkenőmentesen, mert sok kifejezést nem lehetett pontosan átadni latin nyelven. A háborús viszontagságok rajta hagyták nyomukat mind a bányászatban, mind a szőlőtermelésben. Ez a két ágazat szoros „szimbiózisban” élt egymással, a termelők két laci életet folytattak, egyszer a szőlővel, máskor pedig a bányászattal foglalkoztak. Legtöbbször a szőlőtermésből származó jövedelem segítségével művelték a bányákat, a háborús helyzet azonban a szőlészetet, és a bányászatot egyaránt kilátástalan helyzetbe sodorta. A helyzetet súlyosbította, hogy a térségben állomásozó katonák származásukból kifolyólag inkább a sört kedvelték, mint a bort.¹⁷⁴ A polgárok elmondása szerint annak idején hetenként még két forint bevételük is volt a boreladásból. Ezt az összeget a bányászatba fektették, most azonban erre nincs lehetőségük. Az Udvari Kamara július 9-én arra utasította a biztosokat, hogy vizsgálják meg, mekkora ellenállást váltana ki a pénzverde megszüntetése Nagybányán, illetve az áthelyezése Kassára. A tanácsnokok szerint Kassa ideális helyszín lenne, a kamarai tanácsoló mellett épületet fel lehetne újítani, és oda költöztetni a gépeket, Feigelék dolga volt, hogy megnézzék, milyen eszközökre lenne még szükség.¹⁷⁵ Július 16-i keltezéssel készült a próbáló számára az instrukció, amelyet elküldtek a Szepesi Kamarának, az pedig továbbította a biztosoknak Nagybányára. Ebben kimondták, hogy a próbáló Ófelsége alkalmazottja, ezért az ő érdekeit kell szolgálnia, szorgalmasan és lelkiismeretesen kell ellátnia a feladatát. A kötelezően beszolgáltatott érc egy darabját kell

¹⁷² ÖStA HKA HF Prot. WN 304 (1573) fol. 196.

¹⁷³ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 489-490. Thorda János 1569-ben kapott vissza több családi birtokot (szőlőt, bányát) Nagybányán. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 149. Erasmus Mager főkapitányra ld. KENYERES, 2008. 291.

¹⁷⁴ SZENTGYÖRGYI, 1972. 40-41.

¹⁷⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 521.

megvizsgálnia, majd feljegyeznie a minőséget. A finom ezüst tizenhat latnál kezdődik, a finom arany pedig 20 karátnál. Ha az ezüst aranyat tartalmaz, a választó műhelynek kell átadni. A termelő számára bizonylatot kell kiállítani, amely tartalmazza az érc minőségét, és a pénztárnok által kiadott összeget 22 és fél karát finomságig. Ha a termelő fehér aranyat („weisse Gold”), vagy aranyban rendkívül gazdag ezüstöt ad be („reuchgoldige Silber”), akkor azt először ki kell olvasztani, az olvasztás előtt a próbálónak meg kell vizsgálnia, majd miután kivették a kemencéből, újabb vizsgálatnak kell alávetnie.¹⁷⁶ Az érc minőségét a próbatűvel („Nadl”) kell megállapítani, minden darab súlyát, próbáját be kell írni a számlakönyvbe („rationarius liber”). A próbatűk finomsága fél karátonként változott, a legfinomabb arany a 23 és fél karátos volt. Ha az adott arany különböző karátú szemcsékből állt, az összeolvasztották és így próbálták.¹⁷⁷ A tárna nevét is fel kell jegyezni, amelyből hozzák az ércet, mellette a dátumot és a beadó nevét is. A bevételeket a pénztárnoknak kell lejegyeznie, és meghatározott időközönként számadást készítenie. A próbálónak, mivel szintén a király alkalmazottja, esküt kell tennie. A bányamester és a beváltó (Einnehmer) kérje ki a próbáló véleményét, közös döntést hozzanak a bányakamara vezetésével kapcsolatban. A számadásokat Kassára kell felküldeni. A próbálónak önállóan, saját utasítása alapján kell dolgoznia, és mindig az uralkodó hasznát tartsa szem előtt, amikor az érc minőségét állapítja meg. A hivatalos instrukciót a beváltó adja át a próbálónak.

A biztosok július 22-én írtak Kassára, megköszönték az instrukciót, a pénzverde helyével kapcsolatos vitában nem jutottak konszenzusra, de meghajtották magukat a király akarata előtt. Peter Feigel számára már egyre terhesebb lett a szolgálat, így felmentését kérte, hogy minél hamarabb visszatérhessen saját üzleti ügyeihez. Sajnos ezt nem tudta megtenni ekkoriban, mert még nem nevezték ki a megfelelő próbálót, és a beváltás körül is sok volt a nehézség. Ezért arra kérte az Udvari Kamarát, hogy küldjenek minél gyorsabban erősítést. A két biztos már jó ideje Nagybányán tartózkodott, és segítők nélkül nem tudták érdemben elkezdeni a munkát.¹⁷⁸ Az Udvari Kamara július 26-án küldött utasításában meghosszabbította a két biztos mandátumát, elrendelve, hogy az ércbeváltást is ők vezessék.

Időközben a pénzverde áthelyezéséről a Magyar Kamarát is megkérdezték, és felmérték milyen eszközöket kell beszerezni ahhoz, hogy a kassai pénzverde el tudja látni a rá bízott feladatot. Thorda János számadását megkapva úgy vélték Bécsben, hogy a köteles bányabér befizetése után helyre lehet hozni a bányakamara pénzügyi egyenlegét. Ha a bányabért a

---

¹⁷⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 530. valamint fol. 432. és fol. 547.

¹⁷⁷ FINÁLY, 1867. 121-124.

¹⁷⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 551-552.

megszabott feltételek mellett befizetik a termelők, akkor el fogják fogadni a bányarendtartást is idővel. A bányabér befizetésére lehet haladékot kérni, illetve azt részletekben is be lehet fizetni a bányakamarában. A beváltó tisztségére még nem találtak megfelelő jelöltet.¹⁷⁹ Az összefoglaló jelentés elküldése előtt Peter Feigel és Johann Salius még augusztus 4-én írt a Szepesi Kamarának. Tudatták, hogy Peter Feigel még itt marad, Saliusnak azonban augusztus 20-án vissza kellett térnie Besztercebányára. Az ércbeváltáshoz szükséges négyezer forintból kétezer forintot saját vagyonából kölcsönzött a két biztos, remélve, hogy a hiányzó összeget is elő lehet majd teremteni. Feigel a levél végén megemlítette, hogy ha lehet, keressenek egy utódot a helyére.¹⁸⁰

Az összefoglaló jelentést Peter Feigel és Johann Salius 1573. augusztus 7-én készítette el Nagybányán. A beszámolóhoz hat mellékletet csatoltak (ezek között kérelmeket, kiegészítő iratokat). A biztosok véleménye szerint szükség lenne egy bányarendtartás bevezetésére, a már említett körmöcbányai rendtartás Nagybányán is beválna, javasolták, hogy az elveknek legyenek hasonlóak, csak a szöveg megfogalmazásán kellene változtatni. A rendtartást ne németül adják ki, mert a többség nem beszél olyan jól a nyelvet, ezért inkább latinul fogalmazzák meg.¹⁸¹ A rendtartásba foglaljanak bele egy erdőhasználati szabályzatot („Waldtordnung”), hogy ne lehessen korlátlanul kitermelni a kincstári erdőket. Az erdőhasználat betartását a városi szenátusnak kellene ellenőriznie.¹⁸² A köteles bányabért mindenképpen be kell hajtani, annak ellenére, hogy a polgárok bemutatták a régi kiváltságlevelüket, bár haladékot lehetne adni- addig, amíg a bányák jövedelmezőbbé válnak. A bányavíz eltávolítása nagyon nehéz és megterhelő feladat volt a termelők számára, ezért a biztosok szerint engedélyezni kellene, hogy a fellépő vízhiányt a Ravasz patak felhasználása mellett a Fernezelyi völgy forrásaival is enyhíthessék.¹⁸³ A kamarai üzemben folyó munkával kapcsolatban több probléma merült fel, ugyanis a termelők nem a bányakamarába adták be az ércet, hanem inkább illegálisan adták el, mert a hivatalos beváltási ár (egy márka finom ezüstért hat forint) nagyon alacsony, így a legális út nem éri meg a bányászoknak.¹⁸⁴ A választó-műhelyben minden márkából négy pisetumot, ahogy az régóta szokás, lefoglaltak a bányakamara számára. A Magyar Királyság területén nem a márka nyugat-európai felosztását vették át, hanem saját felosztási rendszert dolgoztak ki. Ennek alapján egy márka négy fertó volt, azaz negyvennyolc pondus. A 16. századi források a pondus kifejezés helyett már a

¹⁷⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 456-458. illetve ÖStA HKA HF Prot. WN 306 (1573) fol. 272.

¹⁸⁰ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 560-561.

¹⁸¹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 562-567.

¹⁸² ÖStA HKA HF Prot. WN 306 (1573) fol.275-276.

¹⁸³ PODA, 2002. 34-46.

¹⁸⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 562-567. Egy forintért 1573-ban 132 dénárt adtak.

pisetumot használták, így egy pisetum a márka negyvennyolcad része volt.¹⁸⁵ A választó mű zavartalan működésével is baj volt, mert az érc elválasztását korábban a termelők fizették ki, jelenleg azonban erre nincs elegendő tőkéjük. Ezt a visszás helyzetet valahogy meg kellene oldani-vélték a biztosok. A tisztviselői karral kapcsolatban azt az észrevételt tették a biztosok, hogy ha a jelenlegi termelési útmutatók nem változnak, valamint nem tudnak a közel jövőben nagyobb összeget fordítani a bányászat fellendítésére, akkor nincs szükség külön beváltói („redemptor/Einnehmer”) tisztségre, a kamaraispán is el tudná látni az ércbeváltás feladatát. A kincstári táró vezetésére nevezzenek ki egy bányamestert („magister montium”) a helyi szokásokhoz igazodva, aki a kamaraispán válláról venne le bizonyos feladatokat. A bányamester mellett két nagybányai polgár dolgozna, mint felügyelő vagy más néven bányajáró („scansor”). Bányászati ügyekben csak a bányamester beleegyezésével és tanácsa alapján lehetne dönteni. A bányamestert a termelők válasszák maguk a polgárok maguk közül egy éves mandátummal, a bányamester rendelkezék egy szűkített igazságszolgáltatási jogkörrel is, ha kell, vegye igénybe a bányajárók, esküdtek segítségét. A biztosok véleménye szerint nem lenne kifizetődő bezárni a pénzverő házat, sokkal többbe kerülne a szállítás és a rakomány biztosítása, mint ha itt tartanának egy-két alkalmazottat. Azt elismerték, hogy az egykori „kamara háza” (castellum) ebben az időben nem volt használatban, mert Christoph von Teuffenbach főkapitány utasítása alapján üresen állt. Ezt az ingatlant szerette volna visszakapni Szentgyörgyi Péter deák özvegye, amelyet még korábban Haller Kristóf vett meg kissé kifogásolható módon- miként erről már szó volt korábban. Végül Haller tulajdonában maradt, így az emberek már úgy hívták „Haller-ház” („domus Halleriana”). Az ingatlan felújítása valóban komoly összegeket emésztene fel-állapították meg. A termelők korábban igen nagy összegeket vettek fel hitelre, ez 1573-ra már tízezer forintot tett ki. Ebből a biztosok szerint az következik, hogy jó minőségű érc található itt, és a termelők pár év alatt tudják rendezni a soraikat. A hitelezőket ki kell fizetni, mert a kibányászott érc hozzájuk és nem a bányakamarába vándorol. A biztosok tárgyaltak a hitelezőkkel, így azok elfogadták, hogy a termelők háromhavonta a tartozás egy negyedét törlesztik olyan módon, hogy a kötelező ércleadás élvezzen prioritást. Emellett a termelők kértek még egy könnyebbítést, eszerint egy dukát egy forint és 52 dénárt érjen, így az általuk beadott arany is többet ér, és könnyebben állnak majd talpra.¹⁸⁶ A biztosok megjegyezték, hogy az ezüst és az arany kamarai adminisztrációját precízebben kellene végezni, ennek egyik alapfeltétele, hogy egy egységes, egy helyen zajló munkafolyamatot alakítsanak ki. A bevett ércet előbb próbálnák, majd

---

¹⁸⁵ HÓMAN, 1916. 156. Pisetum kialakulására ld. EMBER, 1946. 328-329.

¹⁸⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 562-567.

olvasztanak, ezek után újabb próbálás következne, majd ha szükséges, átkerülne a választó műhelybe, a szignáló („signator”) ezek után ellátná az egyéni verdejeggyel a rudakat, és így kerülnének a pénzverőházba.¹⁸⁷ A tisztviselőknek a király nevére kell esküt tenniük. A próbálónak számadást kellene vezetni, és azt be kellene mutatnia a kamaraispánnak. Az élelmiszer beszerzésével kapcsolatban azt nyilatkozták a biztosok, hogy Nagybánya és Felsőbánya polgárai számára legyen szabad az élelem beszerzése és eladása, ha az a bányák műveléséhez szükséges. Elrendelték, hogy a szatmári udvarbíró feladata legyen a jövőben, hogy a szatmári bányavárosok mindig megfelelő élelem- mennyiséghez jussanak, ő ellenőrizze a szállítmányokat. A Királytáró élvezzen prioritást, ez után vásárolhatják meg a magán tárnák tulajdonosai az élelmet, az árak szabályozására a szenátusnak kell odafigyelnie (pl.: egy ökör ára nem lehet több tizenöt dénárnál). A magántárnák tulajdonosainak kötelességük legyen beadni a bányák építési költségeire évente száznégyszáz forintot, illetve egy-egy ökörbőrt. A környéken fekvő kincstári erdőkben lévő fakitermelés ellenőrzése a városvezetés feladata lenne, így lehetne a mértéktelen fakivágást megakadályozni. A fakitermelés szigorú szabályozására a szatmári vár nagyfokú faszükséglete miatt volt szükség. Komoly problémát jelentett a munkások gyakori szökése, akik inkább a szőlőkben vállaltak napszámot, így komoly veszélybe sodorva a termelés folytonosságát. Ezért megállapították, hogy bányajárókra van szükség, akik felügyelnék a munkásokat, és megakadályozhatnák a szökést. A bányamester számára pedig egy meghatározott territóriumot kellene kijelölni, amelyen belül joga van eljárni a szökött dolgozókkal szemben, és kényszerítheti őket a bányába való visszatérésre. Adott esetben bírsággal is büntethető legyen a szökevény, ezt a városi magisztrátus tudtával a bányamester róhassa ki. A biztosok véleménye szerint hasonlóan kellene eljárni a munkácsi vár mellett fekvő kigyósi birtokkal, mint ahogy az Aszaló nevű birtok esetében tették. Mágóchy Gáspár szívesen zálogba venné három ezer forintért a kigyósi uradalmat, ezt az összeget is bele lehetne illeszteni a bányakamara bevételei közé.¹⁸⁸ A termelők többsége rendelkezett harmincad-vám mentességgel, ezt meg kellene őrizni, hogy ez által újra fellendülhessen a bortermelés, amely szoros összefüggésben volt a bányászattal.¹⁸⁹

---

¹⁸⁷ Az egyéni pénzverőjegyek az ellenőrzés volt a szerepe. A magyar verdejegy rendszer a mesterjegy rendszerből jött létre. A 15. század második felében az első betű a verdehely kezdőbetűjét jelentette, a második a pénzverő mester nevének kezdőbetűje. Ebből fejlődött ki a 16. századra, hogy a két betű a verdehely nevének két kezdőbetűjét jelentette (N-B: Nagybánya). Ld. GYÖNGYÖSSY, 2008. 190.

¹⁸⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 700-701. Mágóchy Gáspárnak a Bereg vármegyében fekvő birtokot kincstári adósság fejében zálogosították el. Ld. MOL A57 Libri Regii 4. k. fol. 128-129.

¹⁸⁹ Szepesi Kamara a biztosok jelentését kísérő levelére ld. MOL E 244 5305. t. fol. 205-206.

A jelentéssel egyidejűleg beadott iratok mindegyike érdekes és értékes adalékkal szolgál a nagybányai bányászat körülményeire, a bányászattal kapcsolatban tapasztalható mindennapi megoldatlan problémákra vonatkozóan. Ezek között az iratok között az „A” jelzettel ellátott melléklet Pesti Bornemisza Ferenc kérelmét tartalmazza, aki levelében a nagybányai polgárok kéréseit tolmácsolta az uralkodó felé. Bornemisza Ferenc, másként Nagy Ferenc, igen kalandos életutat járt be, amíg Nagybányára került. Elsőként II. Lajost szolgálta, majd Szapolyai Jánost és Izabella királynét, végül 1552-től a Magyar Kamara alkalmazottja lett. Ez után több kamarai komisszióban vett részt, élete akkor vett újabb fordulatot, amikor Albert bajor herceg (az ő leánya lett „Stájer” Károly főherceg felesége) egy házat ajándékozott neki Nagybányán.¹⁹⁰ I. Ferdinánd megerősítő oklevele Pozsonyban kelt 1563. november 20-án, az indoklás szerint Bornemisza, más néven Gálffy Ferenc érdemeiért kapta meg a bajor herceg házat Nagybányán, amelyet a herceg atyja halála után örökölt. Bornemisza Ferenc ezt az ingatlant tovább örökíthette utódjaira. Az adományban azonban nem lelte sok örömét, mert a Magyar Királyság és az Erdély között kiújuló harc miatt nem tudta átvenni új birtokát, elsőként János Zsigmond, majd Bornemisza Gergely csanádi püspök fogatta el. Ennek következtében kamarai szolgálata is lehetetlenné vált. A speyeri egyezmény után elfoglalhatta házat Nagybányán, de komoly megélhetési problémákkal küzdött.¹⁹¹ A kérvényben megfogalmazott problémák közül a legégetőbb a bányabér kérdése volt, a termelők ugyanis jelentős anyagi áldozatok árán tudták volna csak a köteles részt leróni a kamara felé. Megértették ugyan, hogy Őfelsége úgy határozott, miszerint kötelesek fizetni, de ők azzal érveltek, hogy érvényes kiváltságlevéllel rendelkeztek, amelyben írásba foglaltatott, hogy I. Mátyás uralkodása óta nem fizettek urbúrát, azt a kamaraispán nem követelhetette tőlük. Azt kérték az uralkodótól, vegye figyelembe a bányák rossz helyzetét, a termelők nehéz anyagi körülményeit. A feltörő talajvíz minden évben újra és újra tönkretette fáradtságos munkájukat, és nincsen elegendő pénzük a vízmentesítésre. Így azt kérték, hogy a köteleseken beadandó bányabér összegét fordíthassák a vízmentesítés finanszírozására, hogy ez által fellendüljön a termelés.¹⁹² Ha a közel jövőben még tudnának szabadon művelni, akkor a kiváló telérek miatt gyorsan lábra tudnának állni és fizetni a köteles bányabért. Számukra a bányászat egyben a család fenntartását is jelentette. Emiatt kérték, hogy az ezüst márkánkénti ára maradjon hat forint, mert ha alacsonyabb lesz, az a biztos romlást jelentené a termelők számára, ha legális

---

¹⁹⁰ MOL A57 Libri Regii 3. k. fol. 779.

¹⁹¹ BESSENYEI, 2007. 85-87.

¹⁹² ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 494-495.

úton kívánnák az ércet értékesíteni. Azért fordultak még az uralkodóhoz, hogy a nagybányai bíró számára jelölhessenek ki egy új házat, mert a jelenlegi már nagyon romos állapotban van.

A „B” jelzetű melléklet egy kötelezvény másolata, melyben a nagybányai szenátus tagjai igazolták, hogy Johann Rueber főkapitánytól három bányát vettek bérbe. A szenátus tagjai a következők voltak: Lakatos János, Tóth Ambrus, Bozó Ferenc, Nagy Simon, Walasztó Péter és Szegedi Ferenc. A felsorolt vállalkozók prominens tagjai voltak a szatmári bányászatnak, jelentős birtokokkal rendelkeztek. A három bérbevett bánya neve: Újkerék, Gensweer és Forkoshacht. A bérlet három évre szólt, a kompánia tagjai engedélyt kaptak a birtoklásra, használatra, termelésre és új telérek felkutatására. A bérleti díj évenként négy ezer forint volt, ezen felül be kellett szolgáltatniuk hetvenöt márká finom (legalább 16 latos) ezüstöt. Ezek a bányák korábban Péter deák, majd Lazarus von Schwendi birtokában voltak, akkor éppen Johann Rueber birtokolta őket.¹⁹³ A bérleti szerződés feltételei szerint a kötelezően beszolgáltatott ezüstön felül minden ezüst illetve arany a bérlők tulajdonát képezte, a főkapitány pedig, ha szükséges, megvédte őket a katonai vagy kamarai tisztviselőkkel szemben. Ez a kikötés arra az esetre vonatkozott, ha a termelést, vagy a zúzdák működését zavarni kívánták volna. A bányák mellett egy tizenhárom zúzónyíllal rendelkező zúzdát is bérbe vettek, ahol a kibányászott ércet őrölték meg. A zúzónyilak vagy kalapácsok általában vastag cölöpök végére lettek felerősítve, a cölöpöket vízimalom hajtotta, a nyilak egymás után emelkedtek fel és zuhantak le, az ércdarabokat kavics nagyságúvá zúzva.¹⁹⁴ A kompánia arra kötelezte magát, hogy minden évben Szent Márton ünnepéig (november 11.) befizetik az esedékes bérleti összeget, és leadják a tiszta ezüstöt. A bérleti szerződés lejártával pedig minden tartozékot, eszközt ugyanolyan állapotban juttatnak vissza a tulajdonosnak, mint amilyenben átvették, az esetleges károkat pedig kifizetik. A harmadik melléklet ugyancsak a nagybányai bányászok kérelmét tartalmazza. A termelők ebben elpanaszolták, hogy nem tudtak bort eladásra kínálni, mert a szatmári udvarbíró több ízben lefoglaltatta az árujukat, valamint sok szőlő-birtokot Erdélyhez csatoltak, amelyek pedig a termelők kezén voltak, nem sok termést hoztak, így a belőlük származó bevétel is csökkent. Ez pedig a bányászat rovására megy, mert a bányákat a szőlőből és borból származó haszonból finanszírozták. A felsőbányai termelők sem voltak jobb helyzetben, ők sem voltak képesek kifizetni az urburát. A helyzetet csak súlyosbította, hogy az erdélyi fejedelem, Báthori István,

---

¹⁹³ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 638-640.

¹⁹⁴ LESCALOPIER, 1982. 80.

tisztviselői akadályozzák a kapniki termelést, mivel a bányák a fejedelem birtokát képezték. Erre a gondra is kellene megoldást találni.¹⁹⁵

A következő, „D” jelű irat Christoph Hardecknek, a kassai pénzverde mesterének a Szepesi Kamara tanácsához intézett beadványa. Az Alsó-ausztriai Kamara ajánlása alapján Peter Feigel őt kérte fel a nagybányai pénzverde vezetői tisztségére („Münzmeister”) 1573 júliusában, ő azonban azt válaszolta, hogy ezt a megbízást csak úgy tudná teljesíteni, ha az ő személyes költségeit a kamara megtérítené. Ellenkező esetben véleménye szerint inkább Kassán kellene a nagybányai ércből pénzt verni. Hardeck erre az eshetőségre egy megoldási javaslattal állt elő. A kassai pénzverde megfelelő lenne erre a célra, ha rendelkezne egy modern, hengeres pénzverőgéppel („Münzdruckzeug”).¹⁹⁶ Külhonnól beszerezni egy ilyen eszközt igen költséges lenne, ezért ő felajánlotta a kamarának, hogy összeszerel egy ilyen pénzverőgépet. A munkadíjának összege két száz forint lenne, ha ezt egy összegben megkapná, egy hónap alatt megalkotná a gépet, és üzembe is tudná helyezni Kassán. Ezzel lehetne dénárt, dukátot és tallért is verni, illetve rajnai forintot. A verőgép alacsonyabb költséggel működne, és sokkal gyorsabb lenne a pénzverés folyamata. Ha vasárnap beadnák az ércet, már hétfőre készen lennének az érmék, egy hét alatt akár száz márka ércet is fel tudnának vele dolgozni. Hardeck úgy vélte, hogy sokkal alacsonyabb költségvetéssel tudna dolgozni, mint Jacob Pendtner pénzverőmester.¹⁹⁷

A következő melléklet a nagybányai és felsőbányai birtokok, és bányák felméréséről szóló jelentés, amelyet a nagybányai szenátus készített el, és amelyből a következőket tudhatjuk meg a különféle jószágokkal, ingatlanokkal kapcsolatban. Szentgyörgyi Péter deák egykori három szőlőbirtokát Szatmár várához csatolták, ennek két száz forint volt az értéke, itt volt még két épület, amelyet annak idején Haller Kristóf vett meg, akkoriban az ingatlanoknak még teteje sem volt, így összesen hat száz forintra értékelték őket. Itt állt egy malom kétszáz és harmincöt forint értékben, illetve egy legelő, amelynek értéke kilencvenhárom forint. Lazarus von Schwendi megkapott egy bányát a Kereszthegyen (Újkerék), illetve két másikat (Gensweer és kis Gensweer), az egyik bányában részesedése volt Mátyás deáknak. Péter deák egykori birtokához tartozott egy zúzda a város közelében, harminchat zúzónyíllal („nyl”), mintegy ezerforint értékben. Az említett zúzda mellett állt Kolosvári Bálint deák zúzdája (négyezer forint). Lazarus von Schwendihez került még több szőlő is, amelyeket 1573-ban már nem műveltek. Felsőbányán Lukács deák házat és szőlőt

---

¹⁹⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 497-500.

¹⁹⁶ Hengeres verőgép történetére ld. HUSZÁR, 1996. 68-69.

¹⁹⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 436-439.

bírt, amelyek elhagyottan álltak. Bozó Ferencnek is volt itt egy háza, illetve bányái, ezeket sem művelték. Szegedi Ferenc felsőbányai birtoka több tárnából és zúzdából állt, ezeket sem használták, szőlői is parlagon heverték.¹⁹⁸ Az utolsó mellékletben a nagybányai szenátus közölte információit az 1560-as évek végén működő bányakamara vezetőjéről, a már említett Thorda Jánosról, aki egy értékes számadást hagyott hátra. Erre a számadásra, amelyről eddig a biztosok nem tudtak kielégítő információt közölni, azért volt szüksége az Udvari Kamarának, mert a kamaraispán számításait kívánta felhasználni viszonyítási alapul saját számításaihoz. A nagybányai vezetés azt tudta meg, hogy a felső-magyarországi végvidéki főkapitány választotta ki Miksa főherceg rendelete alapján Thorda Jánost, és ő nevezte ki kamaraispánnak. A kamara alkalmazásában állt, igen jól és szorgalmasan dolgozott, és hatékonyan működött alatta a kamarai üzem. Ismeretlen okokból Erdélybe távozott, és utána Lukács deákot választották ki a posztra, aki ugyancsak helyi lakos volt. Az ő munkásságáról nem tudtak sokat a város vezetői, a pénzverő mester ekkoriban March Hanzer volt, az ő módszereiről sem lehetett sokat meg tudni. Az olvasztó pedig Magher mester volt, róla sem volt sok információ, csak annyiban voltak biztosak a polgárok, hogy hűsége megingathatatlan az uralkodó iránt. Lukács deák halála után Magher dolgozott egy ideig a hivatalban egyedül, a szatmári udvarbíró, Melchior Sauer 1569-ben segítséget küldött neki Thomas Kech személyében. A nehéz körülmények miatt azonban kénytelenek voltak feladni a termelést. Végül a polgárok bejelentették, hogy a már említett három éves bérlet fejében magukra vállalták a tárnákon lévő adósságok egy részét is.¹⁹⁹

Peter Feigel és Johann Salius alkotta bizottság mellett volt még egy újabb bizottság is, amelyet Nagybányára küldött az Udvari Kamara ugyanebben az évben. Erről a „kettős bizottságról” („duplicem commissionem”) az Udvari Kamara 1573. július 31-én értesítette a Szepesi Kamarát. A második bizottság működéséről augusztus 11-én kelt levelében tájékoztatta a Szepesi Kamara az Udvari Kamarát.²⁰⁰ A német nyelvű, huszonhat oldalas jelentést a második bizottság 1573. augusztus 9-én készítette el Nagybányán. A biztosok az Alsó-ausztriai Kamara megbízásából érkeztek a térségbe. A bizottság tagjai: Hans Feigel, Leonard Kreuter, Thobias Veuerzagt voltak.²⁰¹ Hans Feigel, testvérével Peter Feigelel, 1555-ben már járt Nagybányán, az Udvari Kamara akkor rá bízott bányászati kérdéseken túl egy másik feladatot is, neki kellett felügyelnie a nagybányai templom restaurációját. A biztosok több mint egy hónapon át tartózkodtak a városban, ez alatt bejárták a nagybányai és a

---

¹⁹⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 506-507.

¹⁹⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 501-514.

²⁰⁰ ÖStA HKA MBW RN 5 (1571-1573) fol. 780-781. illetve MOL E 244 5291. t. fol. 204.

²⁰¹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 605-625.

felsőbányai tárnákat. Elsőként a nagybányai tárnákat járták be. Itt a legtöbb járatot magában foglaló hegy a Kereszthegy volt, amelynek megadták lejtését és „óra szerint való elhelyezkedését” is. A korabeli bányászati szaknyelvben ezek a fogalmak a következőket jelentették. A már említett Bányászati Kiskönyv–, amelyet Ulrich Rüleín von Calw freibergi bányamester állított össze 1500 körül–, leírása szerint fontos szerepe volt a telérek minőségében annak, hogy az adott hegy milyen irányban lejt. A legjobb adottságokkal a déli lejtésű hegyek rendelkeztek. A bányászati szakemberek a Földet a horizont alkotta kör mentén, ahol az ég és a föld érintkezett egymással, huszonnégy részre osztották. Elsőként negyedelték a horizont alkotta kört, majd mindegyik negyedet újabb hat részre osztották. Az egyes részeket a szerint számozták, ahogy az óra lapján van beosztva egy napszak. Ezért használták az egyes egységekre a korabeli német források az óra kifejezést („Uhr”).²⁰² A Kereszthegy tehát déli fekvésű volt, a bányák 11 és 12 óra között feküdtek. Itt volt található a legtöbb és legjobb minőségű érccel rendelkező táró, de akkoriban az állapotuk nagyon elhanyagolt volt, alig lehetett őket megközelíteni-írták a biztosok. A bejárásnál is akadtak problémák, de a biztosok véleménye szerint érdemes lenne restaurálni a bejáratokat, mert komoly profitra lehetne belőlük szert tenni. A folyamatosan feltörő talajvíz komoly károkat okozott, volt olyan nap, hogy csak egy órát lehetett dolgozni a mélyben a talajvíz-veszély miatt. Az itt fekvő magán tárnákat egy aknán keresztül tudták megközelíteni, ezek a tárnák igen kis terjedelműek voltak. Körülbelül 230 méter mélyen (685 bányaláb) talált Hans Feigel egy olyan járatot, amelyet még 1555-ben járt be, sajnos akkor is, és most is műveletlen volt, de jó minőségű ércet lehetne kifejteni a kőzetből. Ebben a mélységben fokozottan veszélyes volt dolgozni a talajvíz miatt. Ezzel a járattal szemben található a Királytáró. A főtélér már jócskán ki volt fejtve, elképzelhető, hogy itt nem lehet már túl sok ércre bukkanni. A többi járat gerendázatát is újra kellene építeni, ez komoly költséget jelentene.²⁰³ A főtélér a legnemesebb, ehhez kétség sem férhet, azonban még meglévő ércet csak úgy lehetne kinyerni, ha a vízmentesítést sürgősen megoldják. A vízmentesítés koordinálására egy jó bányajárót kellene találni, az ő személyének a kiválasztása nagyon fontos, mert ha nem hozzáértően végzi a feladatát, az nagy költségnövekedéssel járhat. A biztosok véleménye szerint a vízmentesítés költségeibe a városok lakosainak is be kellene szállniuk („Stadt und Flerck”), így gyorsabban orvosolni lehetne a problémát. A következő bányák, amelyeket meglátogattak, Nagybánya „alatt” feküdtek. Itt egy jelentősebb bánya volt, pontosabban csak ezt az egyet

---

²⁰² A felosztásra ld. 3. és 4. számú melléklet

²⁰³Tárna: A föld alatt, hosszirányban vízszintesen hajtott folyosó, általában magassága kétszerese a szélességének. A tárnákban a telérekből fejtik ki az ércet. Ld. AGRICOLA, 1985. 125.

tudták megnézni, mert a többiben magasan állt a víz. Nagybánya „felett” már több haszonnal kecsegtető bányát találtak. Itt „középtájon” 12 és 1 óra között volt egy újabb táró, amelyet Szegedi Ferenc, Walasztó Péter és Mark Schuhmann bírt egy-egy harmad arányban. Itt igen gazdag teléreket találtak a biztosok, bár a táró sokat szenvedett a háború alatt. A következő az Offerzait nevű bánya volt, negyvenhét bányaláb széles és kilenc bányaláb magas, Antal pénzverőmester, Bozó Ferenc és Tóth Ambrus volt a tulajdonos egy-egy harmad arányban. Ezzel szemben találták a Forkoshacht nevezetű bányát, amely két bányalábbal magasabb, mint az előző, és egy kevert teléren (ezüst és réz) kell keresztülmenni, hogy el lehessen érní. A telér nem igen jó minőségű, nagyrészt kimerült, a román munkások felhagytak a termeléssel. Három tárna található itt, és jelenleg Szegedi Ferenc, Nagy Simon, Walasztó Péter, Bozó Ferenc, Tóth Ambrus vette bérbe három évre. Ezek után következett a Gensweer és Kisgensweer nevű bánya, amelyek igen nagy kiterjedésűek, ide tartozott egy kisebb bánya az Újschacht. Ezt is Rueber adta bérbe a nagybányai polgároknak. Walasztó Péternek volt emellett egy másik bányája: a Nagyschacht.²⁰⁴ A bányák leírása után a munkafolyamatot ismertették a biztosok. Ezek szerint hatvan bányász dolgozott a tárnákban, és két bányajáró ügyelt rájuk. A tárnákat általában négy-hat gerenda tartotta, és a zsák úrtartalma, amelyben kivitték az ércet, körülbelül két és fél icce, ez mintegy 1,8 liternek felelt meg.²⁰⁵ Ha a munkások szorgalmasabban dolgoznának, akkor a mostani termelés kétszeresét is ki tudnák fejteni egy napon, a biztosok szerint. Az ércet a kifejtés után a zúzdában zúzták össze, a munkát öt ember végzte, de kellene ide legalább nyolc vagy inkább több dolgozó is. A következő táblázat a nagybányai zúzdákat, és azok tulajdonosait mutatja be:

Hely	Név	Zúzda szám	Kalapácsszám
Nagybánya	Szegedi Ferenc	2	18 kalapács
	Szegedi Ferenc	2	18 kalapács
Nagybányával szemben	Ramocha Pál	1	9 kalapács
	Lakatos János özvegye	1	12 kalapács
	Nagy Simon	2	18 kalapács
	Walasztó Péter	1	9 kalapács

²⁰⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 605-625.

²⁰⁵ Egy icce (Seidel) =0,686 liter. Ld. PODA, 2002. 10.

	Tóth Ambrus	1	9 kalapács
	kinctári	1	12 kalapács
	kinctári	2	24 kalapács
	Hans Rueber	2	24 kalapács
	Hans Rueber	1	12 kalapács

A zúzdák felsorolását az olvasztó kemencék felsorolása követte, ahol az összetört ércet olvasztották meg, ha arra szükséges volt. A tulajdonosok nevei az alábbi táblázatban találhatóak.

Név	Kohó száma	Állapot
Szegedi Ferenc	3 darab	nincs feltüntetve
Nagy Simon	4 darab	nincs feltüntetve
Hans Rueber (50 %) Nagy Simon (50 %)	4 darab	nincs feltüntetve
Kinctári	4 darab	rossz állapotban
Kinctári	2 darab	István pénzverőmester gondozza

A kohókból az érc a kamarába került, ahol beváltották, majd a termelők várták a beadott ércért járó fizetséget. A biztosok szerint a nagybányai bányászat fellendítésére legalább tízezer forintra lenne szükség, de ez csak becslés, mert a munkálatok során még újabb költségek merülhetnek fel. A második bizottság alapos jelentése több értékes információt szolgáltat a helyi vezető bányászokkal kapcsolatban is. (A következő fejezetben bemutatásra kerülő kamarai jegyzékek a jelentésben foglaltakat alátámasztják). A legjelentősebb termelők Szegedi Ferenc, Nagy Simon voltak, mellettük fontos szerepet vitt Tóth Ambrus, Walasztó Péter, és Lakatos János örököse. Hans Rueber bányáit is ők vették bérbe, ezért a kinctári részesedés, hiába rendelkezett a legnagyobb bányával, alig érte el a magán termelőket. A termelői „elit” alkotta a városvezetés magját, ők kerültek be városi magisztrátus tisztségeibe is.²⁰⁶

A biztosok felsőbányai bányászatot is hasonló metódus szerint jellemezték. Azzal kezdték ismertetésüket, hogy itt még nagyobb gondot jelentett a talajvíz, mint Nagybányán, és

²⁰⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 605-625.

még nehezebb a termelők helyzete. Elsőként felsorolták az itt található bányákat, amelyek mind magánszemélyek tulajdonában voltak.

Tulajdonos	Bánya neve	Részesedés	Művelés alatt
Cseff(ey) Orbán	Fudorbania	teljes	nem
Cseff(ey) Orbán	Farkasbania	teljes	nem
Csorba Illés	Kalapschacht	egy negyed	igen
Nagy János	Kalapschacht	egy negyed	
András deák	Kalapschacht	egy negyed	
Schlecht Mátyás	Kalapschacht	egy negyed	
Pál deák özvegye	Feierschacht	teljes	igen
Basa Márton	Leweskinier	egy harmad	nem
Vegh Ferenc	Leweskinier	egy harmad	
János bíró	Leweskinier	egy harmad	
Nagy Simon	Kapwbania	három nyolcad	igen
Ramocha Pál	Kapwbania	egy nyolcad	
Huszkel János	Kapwbania	fél	
Csorba Illés	Kaliczer	öt tizenhatod	igen
Basa Márton	Kaliczer	négy tizenhatod	
Basa János	Kaliczer	három tizenhatod	
Pogány Kristóf	Kaliczer	két tizenhatod	
Ramocha Pál	Kaliczer	két tizenhatod	
Schleyer Mátyás	Thomoz	hét tizenhatod	igen
Basa János	Thomoz	öt tizenhatod	
Basa Márton	Thomoz	két tizenhatod	
Nagy Simon	Thomoz	két tizenhatod	
Cseff(ey) Orbán	Wandt	hat tizenhatod	igen
Nagy Simon	Wandt	öt tizenhatod	
Ramocha Pál	Wandt	öt tizenhatod	

A biztosok véleménye szerint a sokkal jövedelmezőbb lenne a termelés, ha egy rendtartás szabályozná a tulajdonosok életét, és így az ércbeváltás révén a kincstár haszna is nőne. Arra kellene ösztönözni a polgárokat, hogy tömörüljenek szövetkezetekbe, mint az alsó-magyarországi bányavárosokban, és közösen műveljék a tárnákat, és így könnyebben

tudnának a talajvíz ellen is fellépni. A fenti táblázat alapján egy rangsort is fel lehet állítani a felsőbányai termelők között. A nagybányaiak közül Nagy Simon és Ramocha Pál tudott részesedést szerezni a felsőbányai bányákban, a többi termelő helybeli. A helyiek közül kiemelkedett Cseff(ey) Orbán, a Basa család, és Csorba Illés.²⁰⁷ A részesedés itt igen elaprózott, és a termelékenység is alacsonyabb, mint Nagybányán. A tárnákhöz tartozó zúzdák eloszlása is hasonló képet mutat.

Név	Zúzda szám	Kalapácsszám
Nagy Simon	3 darab	27 kalapács
Nagy János	1 darab	9 kalapács
Basa Márton	2 darab	18 kalapács
Pogány Kristóf	1 darab	9 kalapács
Basa János	2 darab	18 kalapács
Schleyer Mátyás	2 darab	18 kalapács
Huszkel János	1 darab	9 kalapács
Csorba Illés	2 darab	18 kalapács
Vegh Ferenc	1 darab	9 kalapács
Cseff(ey) Orbán	4 darab	36 kalapács

A felsőbányai ércet a nagybányai kohókban olvasztották meg. A leírás után az elvégzésre váró feladatokat a biztosok pontokba szedték. A legfontosabb a bányarendtartás bevezetése lenne, amely rendezné az ércbeváltás rendszerét. Minden helyben kitermelt ércet a nagybányai bányakamarában kellene beváltani, de olyan módon, hogy a termelőknek is megérje a legális utat választani. Ki kellene választani egy kiválóan képzett bányamestert, aki felügyeli a bányászati munkákat, és ellenőrzi a beosztottjait. Külföldről kellene behozni szakértő bányászokat, akik megtanítják a helyieket az új termelési módszerekre. A vízmentesítés vezetésére egy külön tisztviselőt kellene alkalmazni („Kunstmeister”), akinek a kamara saját instrukciót adjon ki. Nagybánya és Felsőbánya között húzódott a János patak, itt állt több felsőbányai kohó, amelyeket nem használtak, illetve Jánossacht nevezetű bánya. Ekkoriban ez nem állt művelés alatt, de a biztosok szerint lenne lehetőség további ércben

²⁰⁷ Cseff(ey) Orbán felsőbányai polgár neve több formában maradt fenn a forrásokban. A leggyakrabban előforduló formát használom az értekezésben, amely igen hasonlít az erdélyi származású, a Báthory-korszakban jelentős tisztségeket betöltő Noszolyi Cseffey család nevéhez. A rokonság tényét nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, a hasonlóság azonban szembetűnő. Ld. OBORNI, 2011. 80.

gazdag telérek feltárására. Az új rendtartás bevezetése egyértelműen költséghatékonyabb lenne, és több haszonnal járna a kincstár számára, mint a jelenlegi gyakorlat.²⁰⁸

A Szepesi Kamara 1573. augusztus 11-én írt összegző jelentést a kettős bizottság működéséről. A kamarai tanács és a két bizottság tagjai több kérdésben nem értettek egyet, a legfontosabb eltérés a bányászat működtetésének formája volt. A bányakamarai adminisztráció normalizálásához, az ércbeváltás fellendítéséhez és a kincstári táró restaurációjához szükséges minimális összeget, a biztosok által meghatározott ötezer forintot, akkoriban nem tudta a Szepesi Kamara időben előteremteni, ezért haladékat kértek az Udvari Kamarától. A költségek fedezése már akkor is komoly nehézségeket okozott, jóllehet mintegy kétezer forintot Peter Feigel és Johann Salius megelőlegezett a kamarai tanácsnak. A tanácsosok véleménye szerint a jövő évben sem lehet jóval több jövedelemre számítani, így hiába kezelné a kamara a Királytárót, a pénzverdét és a bányakamarát, a fenntartás akkor is óriási terhet róna a kincstárra. A Szepesi Kamara tanácsa azt javasolta az Udvari Kamarának, hogy fontolják meg a bérbeadás lehetőségét, vagy ha ezt elvetnék, bizonyos javakat tegyenek zálogba, ezzel legalább bizonyos részét tudnák fedezni a kiadásoknak. Abban egyetértettek Peter Feigellel, hogy a már említett kigyósi birtok erre a célra megfelelő lenne, és Mágóchy Gáspár szívesen zálogba venné, háromezer forint ellenében. Ha a jövedelmek emelkednének a jövőben, akkor a kamara vissza tudná váltani, a kamarai tanács tagjai levelük végén kiemelték, hogy ez az egyetlen út, amellyel el lehetne kerülni a bérbeadást.²⁰⁹ A birtok zálogba adásáról szóló tervezetet augusztus 19-én küldte el a Szepesi Kamara Peter Feigelnek.²¹⁰

Peter Feigel augusztus közepén újabb kiegészítő iratot küldött, ezúttal az Udvari Kamarának. Ebben az ércbeváltás helyszínének megfelelő épületről értekezett. Egy kamarai javaslat szerint a már említett Bornemisza Ferenc által birtokolt házat kellene megvásárolni a tulajdonostól, mivel az ingatlan egykor a kamaraispán által használt épületek egyike volt, így különleges státussal rendelkezett. Feigel véleménye szerint a vásárlást mellőzni kellene, más megoldást kellene találni. A biztos úgy vélte, hogy egy részéért adjon a kamara Bornemisszának ötszáz forintot, a többit pedig adja át fizetés nélkül a tulajdonos, mivel a ház különleges jogi helyzetben van, és a kincstár jogot formálhat rá. Ha erre nem találnának megfelelő jogalapot, akkor a bányakamara csak egy részét használná a háznak. Maga az ingatlan ezerforintnál nem ér többet, tehát ha a vásárlás mellett döntene az Udvari Kamara,

---

²⁰⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 605-625.

²⁰⁹ MOL E244 5291. t. fol. 204. valamint ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 780-781.

²¹⁰ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 700-701.

ennél többet ne adjon érte. Ideiglenesen talán jó lenne egy üresen álló ingatlan is a városban, amíg nem találnak végleges helyet a bányakamarának. Az ideiglenes hely restaurációjára se költsenek, ezt is inkább fordítsák az adminisztráció és termelés finanszírozására.²¹¹

A Szepesi Kamara augusztus 20-án küldte a következő beszámolóját az Udvari Kamarának. A tanácsosok szerint három személy alkalmazásával már bele lehetne indítani a bányakamara rendszeres működését (beváltó, próbáló és bányamester), mivel kevés az érc, ezért olyan sok munka nincs is a kamarai üzemben. A pénzverde áthelyezésével egyet értenének, a közeljövőben meg lehetne valósítani a tervet. Nincsen sok szakember, ezért nem kellene a megfelelő emberekre várni, mivel ezzel sok időt és egyben bevételt veszít a kincstár, három emberrel induljon el a termelés, adminisztráció és feldolgozás. A helyzet romlott azóta is, hogy Peter Feigel eltávozott, mivel üzleti ügyei elszórták, a tanácsosok nem tudták, mikor fog visszatérni Nagybányára. Azt gondolták, hogy napokban összegyűlik annyi érc, hogy érdemes legyen beindítani a cementező és a választó officinát, a feldolgozott ércet viszont Körmöcbányára kellene szállítani, hogy ott verjenek belőle dukátot és tallért, mert itt nincs rá megfelelő eszköztár. Ebben kérték az Alsó-ausztriai Kamara segítségét.²¹² Johann Salius augusztus 15-én ért Kassára, a kamarai tanácsnak átadta a jelentés egy példányát, majd visszatért Besztercebányára. A kamarai tanács ezt a példányt is tovább küldte az Udvari Kamarának, csatolva hozzá Paczoth János megjegyzéseit (augusztus 22.). A bortermelés fellendítésével a kamara egyet értett, mivel fontos bevételi forrás volt a termelőknek, ezért támogatni kellene, akár import lehetőséggel is. A pénzverés szerintük Kassán képzelhető el, Körmöcbányára szállítani nagyon veszélyes lenne, ezért itt a kamarai központban kellene megteremteni erre a megfelelő körülményeket. Bornemissza Ferenc házáat valóban nem szabad megvenni, mert rengeteg kiadással járna, egy üresen álló nagybányai ingatlan ideiglenes helynek megteszi. A beváltó és egyben a pénztárnok tisztségére nem neveztek meg szakembert, mert véleményük szerint a helyi bérlő kompánia felkérése a feladatra sokkal kifizetődőbb lenne. Hans Feigel által közölt számítások megegyeztek a kamarai tanács számításaival, ezt az összeget a jelenlegi ínséges időkben („defectus pecuniae”) nehéz lesz előteremteni. Meg lehetne úgyis valósítani bérleti kezelést, hogy csak a bányakamarát adják ki, a Királytáró termelése továbbra is kamarai kezelésben marad, így az innen származó haszon teljes mértékben a kincstárat gazdagítaná. A kincstári tárhoz tartozó ún. „gépelyek”, amelyek segítségével felszínre hozták a kifejtett ércet, komoly károkat szenvedtek, ezeket is

---

²¹¹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 650-653.

²¹² MOL E 244 5291.t. fol. 208.

ki kellene javítani.²¹³ Elhatározták, hogy Peter Feigel, miután visszatér Nagybányára, ezerforintot fog kapni a kamara működtetéséhez, nagyobb összeget jelenleg nem tudnak nélkülözni. A kapniki tárnák fejtését az erdélyi fejedelem beleegyezésével Hagymássy Kristóf emberei akadályozták, ezt az állapotot meg kellene szüntetni, mivel a kitermelés joga a nagybányaiaké. A tanácsosok szerint meg lehetne egyezni az erdélyi főúrral, hogy a termelési jogot megosszák, így mindkét fél hasznot húzna bányákból. Ha ebbe mégsem egyezne bele, lenne még egy lehetőség. Szerződést kellene kötni, melyben írásba foglalnák, hogy a kapniki telérekből származó ércet Nagybányán váltják be, a bányakamara pedig kifizetné Hagymássy emberét. János Zsigmond 1570. december 10-én kelt oklevelében Hagymássy Kristóft megerősítette kővári birtokában, illetve neki és örökösének adományozta minden jogával, kiváltságával együtt a Közép-Szolnok vármegyei ispáni tisztséget. Ezen a jogalapon intézkedhetett Kapnikbányán a fejedelmi tanácsúr.²¹⁴ A Nagybánya közelében fekvő láposbányai telérek valóban gazdagok, de azt javasolták, hogy most hagyják őket jelenlegi állapotukban, miután a nagybányai és felsőbányai tárnák felújítása megtörtént, foglalkozhatnak a láposbányai bányák restaurációjával.²¹⁵

Az augusztus 22-én készült kamarai jelentést német nyelven is elküldték az Udvari Kamarának, mellékelve hozzá Paczoth János rövid megjegyzéseit. A fentebbiekben ismertetett latin nyelvű változat rövidített, a német változat a teljes verzió, így annak tartalmával ki lehet egészíteni az elmondottakat. Ebben feljegyezték, hogy a bányarendtartás megalkotásánál az Udvari Kamara vegye figyelembe azt is, hogy a termelők egyben szőlészettel is foglalkoznak, ennek az ideje legtöbbször Gyertyaszentelő ünnepén (február 2.) kezdődik el és egészen Szent Márton napjáig (november 11.) elhúzódik. Akkoriban az ércbevételezés is erre az időszakra esett, így a termelők egyik feladatukat sem tudták megfelelően ellátni. Olyan feltételeket kellene teremteni, hogy a tárnákban télen is lehessen dolgozni, amikor a mezőgazdaságban nincsen idénymunka.²¹⁶ Normális esetben minden héten kellene ércbevételezésnek lennie, jelenleg egy hónapja nem gyűlt össze annyi érc, hogy érdemes legyen a bányakamarában dolgozni. Ezen kellene sürgősen változtatni – fogalmazta meg a jelentés. A környékbeli erdők kitermelésével is gondok voltak. A termelők alacsony hatékonysággal vágták ki az erdőt, így komoly károkat okoztak a kincstárnak, a kamarai tanács szerint lehet, hogy jobb lenne központi irányítás alá vonni ezt a tevékenységet, esetleg a szatmári vár

---

²¹³ „Gépelyek” működtetésére ld. EMBER, 1946. 497.

²¹⁴ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEL, 2003. I. 106. Hagymássy Kristóf politikai szerepvállalására ld. ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 445-450.

²¹⁵ ÖStA HKAVUG RN 12b fol. 680-685. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 306 (1573) fol. 312.

²¹⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 572-579.

katonáinak a segítségét is igénybe lehetne venni szükség esetén. A tisztviselői karral kapcsolatban arról tájékoztatták az Udvari Kamarát, hogy beváltót nem sikerült találniuk eddig, de próbálót és egy bányaírnokot már sikerült kinevezni. A próbáló neve: Vitus Taal. A bányaírnok pedig Wolfgang Wenger.²¹⁷ A két tisztviselő fizetéséről és ellátmányáról az uralkodó nevében szeptember 15-én rendelkeztek Bécsben. E szerint Taal fizetése három forint legyen, Wenger bére pedig két forint, emellett kapniuk kell meghatározott mennyiségű ételt is a bér részeként minden héten.²¹⁸ A Királytárót meg kellene tartani kamarai kezelésben, de ahhoz, hogy újra fellendüljön a termelés, legalább húsz, jól képzett bányászra és felügyelőre lenne szükség, a kiválasztásukat az Alsó-Ausztriai Kamarának kellene elvégeznie. Az Udvari Kamara szeptember 3-án küldte le Kassára a bányamester instrukciótervezetét véleményezésre egy német illetve egy latin nyelvű példányban.

A bányamester (Bergmeister/magister montinus) feladata a rendtartás szerint való tevékenykedés illetve az abban foglalt rendelkezések betartatása. Hasonló a feladatköre, mint a körmöcbányai bányamesternek, kötelessége az uralkodó érdekeit szem előtt tartani és szolgálni. Bíraskodási jogot kapna az alkalmazottjai felett, és az ő feladata lesz az új bányarendtartás kihirdetése. A bányamester mellett a beváltó (Einnehmer/redemptor) végezze az ércbeváltást, az ő feladatuk lesz megfelelő szakembereket keresni a kamarai üzembe, ha megoldható, helybeli is legyen közöttük. Az alkalmazottakat a bányamester veszi fel, esküt is előtte tesznek, döntéseit a beváltóval közösen hozza. Köteles minden bevétellel és kiadással a kamara felé elszámolni. A bányászat felügyeletét is neki kell ellátni, valamint irányítani a bányajárók munkáját. Fontos, hogy a bányamester segítse a termelőket, és tartsa be az előírásokat, ne akarja megrövidíteni a bányászokat. Ha elkészül az erdőhasználatról szóló rendtartás, a bányamester abból is fog egyet kapni, azt ismertetnie kell a termelőkkel, és be kell velük tartatnia. Meghatározott időközönként számadást kell készítenie, és eljuttatnia a kamara számvevő hivatalába.²¹⁹

Peter Feigel szeptember 19-én már újra Nagybányán volt, ő írta meg az Udvari Kamarának, hogy megkapták a bányamesteri instrukciót.²²⁰ Az uralkodó nevében az Udvari Kamara 1573. szeptember 30-án arra utasította a Szepesi Kamarát, hogy bányamesternek Wolf Trummert, a beszercebányai szakembert, beváltói vagy pénztárnoki pozícióra pedig Wilhelm Scheuenstuelte nevezze ki, aki ugyancsak Beszercebányán dolgozott, mint ellenőr. A beváltó éves bére négyszáz forint legyen, ebből háromszáz forintot azonnal kiutaltak

---

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ ÖStA HKA GBU Bd. 397. fol. 143.

²¹⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 533-536.

²²⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 304 (1573) fol. 475.

számára Besztercebányán, a fennmaradó száz forintot Kassán adják át majd neki. A beváltónak is jár természetbeni juttatás, amelyet heti rendszerességgel kapjon meg.²²¹ Az instrukciók és kinevezések alapján elmondható, hogy kamaraispánt végül nem neveztek ki, a bányakamara és a Királytáró irányítását két részre osztották. A bányászati szakkérdésekben, illetve jogi ügyekben a bányamester volt hivatott eljárni, míg a pénzügyi, számviteli feladatokat illetve a bányakamara adminisztrációs ügyeit a beváltó vitte. A fontosabb döntéseket elvileg együtt, kollegiális alapon hozták meg, elszámolási kötelezettségük volt és felelősségre lehetett őket vonni tetteik miatt. Peter Feigel szerepe az lett, hogy segítse őket az első időkben, amíg nem alakul ki egy olajozottan működő szisztéma. A Szepesi Kamara október 12-én azt kérte az Udvari Kamarától, hogy ha lehetséges, az Alsó-ausztriai Kamara küldjön Körmöcbányáról pénzbeni segítséget, hogy a beváltott ércért tudjanak a nagybányai bányakamarában fizetni a termelőknek. A kamarai tanács mindent megtett, hogy összeszedje a pénzt, sajnos azonban annyit, amennyit a beváltó kért, nem tudtak Nagybányára küldeni, így azokra az érmékre, amelyeket Körmöcbányán vertek, nagy szükség lett volna. A tanácsnokok remélték, hogy az ideiglenes pénzhiány miatt az ércbeváltás és a kamarai üzemből folyó munka nem fog megszakadni.²²²

Révay Ferenc, a Szepesi Kamara elnöke, 1573. november 12-én küldött fel Bécsbe két kivonatos számadást, amelyet az új beváltó, Wilhelm Scheuenstuel és Peter Feigel készített el. Az iratok november 27-én érkeztek meg az Udvari Kamarához.²²³

III.1.3.2. A kamarai számadások (1573)

Az 1573. év folyamán kiküldött kettős bizottság mandátuma, illetve Peter Feigel vezetése alatt 1574 első feléig tíz darab számadás készült el, ezek között található parciális regestum illetve kivonatos számadás (extractus) is. Elsőként azonban egy korábban, 1571 és 1572 fordulóján keletkezett parciális regesztumot ismertetnék, amelyet az első bizottság küldött fel Bécsbe. A regestum szerzője a már említett Lakatos János, aki bányamester volt 1570 és 1572 között. A bevételi oldalon röviden összefoglalta az összegeket (1570), a kiadási oldalon részletesen, tételenként tüntette fel a kiadásokat, hetenkénti felbontásban 1570.

---

²²¹ ÖStA HKA GBU Bd. 397. fol. 135-136. valamint ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 695-702.

²²² MOL E 244 5306. t. fol. 4.

²²³ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 720. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 304 (1573) fol. 561.

augusztus 7-től egészen 1572. január 1-ig.²²⁴ A bevételi tételsort illetve egy hét kiadásait alább közlöm. A számadás érdekessége, hogy a többi irattól eltérően magyarul íródott.

Bevétel 1570	
<i>Bevételi tétel</i>	<i>Összeg</i>
istálló gondozására	20 forint
Tamás mester	25 forint
Bozó Ferenc	60 forint
boreladásból	20 forint
Szücs Jakab	100 forint
Bozó Ferenc	150 forint

Kiadás 1570		
<i>Kiadási tétel</i>	<i>Összeg</i>	<i>Terminus</i>
Hutmann	1 forint 25 den	07.aug
három legény	1 forint 80 den	
gyertya	25 den	
fahozatás	2 forint	

A számadás adatai alapján rekonstruálni lehet a korszak bányászatának egyes munkaköreit, és a hozzájuk kapcsolódó fizetéseket, a működéshez szükséges áruk, alapanyagok listáját. A bérek kiosztása hetenként történt, ahogy az a kiadási oldal szerkezetéből kiderül. Állandó kiadást jelentett a sáfárok (custodes/Hutleute) fizetése, ez egy embernél egy forint huszonöt dénárt jelentett. Egyetlen alkalommal kapott a sáfár egy forintot, 1571. február 24-én, ezek után szünetelt is a termelés pénzhiány miatt.²²⁵ A sáfár feladata volt őrizni a bányákat, és az ott dolgozó bányászokat. 1570-ből fenn maradt egy magyar nyelvű, helyi rendtartás, amelyet Felsőbányán adtak ki. Ebben is azt foglalták írásba, hogy a sáfár fizetése egy forint és huszonöt dénár, de ha egy hónapnál hosszabb ideig nem tudják elvezetni a talajvizet, és ebből kifolyólag áll a termelés, akkor a fizetése csökkenjen egy forintra.²²⁶ Lakatos János számadásában nem említette a bánya nevét, azonban valószínűsíthető, hogy a Királytáróról volt benne szó, a biztosok ezért küldték fel Bécsbe a jegyzéket. A jegyzékből megállapítható tehát, hogy a Királytáróban dolgozó munkások is az akkori átlagbérenek megfelelően voltak fizetve. Általában két vagy három bányász (legény) dolgozott, ha három legény volt, a fizetésük egy forint és 80 dénár volt összesen, ez fejenként

²²⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fől. 441-448.

²²⁵ Uo.

²²⁶ WENZEL, 1880. 418.

a korabeli árfolyamon hetven dénár körül mozgott. Azonban ha ketten dolgoztak, a fizetés egy forint húsz dénár volt, így fejenként hetvenhat dénár jött ki, tehát a legények jobban jártak. Nehezebb időkben hatvan dénárt kaptak, és azon a héten, amikor a sáfár bérét lecsökkentették egy forintra, a legények fejenként negyven dénárt kaptak. Állandó tétel volt a gyertyavásárlás is, erre hetente tizenkét és tizennyolc dénár között költöttek. A legtöbb esetben két, vagy háromhetente kellett fát hozatni, az összeg egy vagy két forint volt. Emellett szükség volt szénára, takarmányra, istrágra a lovaknak (tizenkét dénár), teknőre a zúzdákhoz (két dénár), bórzsákra az érc szállítására (hetvenöt dénár), vasra (hét dénár), a kovács fizetsége pedig általában nyolc dénár volt.²²⁷ A munka két alkalommal állt le, mivel, ahogy fogalmaz Lakatos János, „*id szunt meg, nem volt penz*”. Először 1571. február és március 24. között kellett kényszerpihenőre vonulniuk, majd május 19. és szeptember 3. között nincs hasonló okok miatt bejegyzés.²²⁸

A következő számadást Peter Feigel készítette az 1573. június 20. és szeptember 27. közötti időszakról. Ezt a számadást küldte el Révay Ferenc kamarai elnök november 12-én Bécsbe, levelében megjegyezte, hogy kétszáznegyvenhat forintról, hetvennégy és fél dénárról nem tudott időben elszámolni a biztos, mert nagyon súlyos betegségbe esett, ebbe majdnem belehalt. A felépülése után ezt a hiányt minden bizonnyal pótolni fogja.²²⁹

Név	Dátum	Összeg
Johann Czeber, a Szepesi Kamara pénztárnoka	1573. július 25.	4000 magyar forint
Johann Czeber	nincs feltüntetve	200 forint
Bognár Pál szatmári harmincados ²³⁰	1573. július 10.	400 forint
Nagybánya városa, kölcsön fejében, a beváltáshoz	1573. augusztus 24.	398 forint 91 dénár
Derechkei Vital kállói harmincados	1573. augusztus 24.	60 forint
Koekenesdi Mátyás, sztropkói harmincados (Szepesi Kamara küldte)	1573. augusztus 28.	1000 forint
Bognár Pál, szatmári harmincados	1573. augusztus 26.	100 forint
Arky István, pataki ellenőr (Szepesi	1573. szeptember	1000 forint

²²⁷ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 441-448.

²²⁸ Uo.

²²⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 722-727. (A jelzetű irat) illetve ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 720.

²³⁰ Bognár Pál később szatmári udvarbíró lett, azonban 1576-1577-ben lefoglalták vagyonát, mert jelentős tartozást halmozott fel. Ld. KENYERES, 2008. 202.

Kamara küldte)	14.	
Végösszeg		7158 forint 91 dénár

A bevételek között a legnagyobb tételt a Szepesi Kamara által küldött négyezer forint tette ki, Forgách Simon fizette be azért, mert 1573. január 17-én zálogba vehette a már említett Aszaló birtokot Bereg vármegyében. Ezt az összeget az Udvari Kamara utasításának megfelelően a nagybányai bányakamara költségvetésébe investálták. A másik két nagyobb összeg, mind harmincadvám bevételből származott, amely ugyancsak megillette a bányakamarát. A bevételek viszonylagos rendszerességgel folytak be a kamara pénztárába. A kiadás végösszege hatezerkilencszáz tizenkét forint, tizenhat és fél dénár volt. A kétszáz negyvenhat forint, hetvennégy és fél dénár különbség a Szepesi Kamara számvevőjének, Jezerniczky Györgynek (Georg Jezerny) is feltűnt a számadás átnézése során, erről referált a kamarai tanácsnak.²³¹ A legjelentősebb tételeket a nagybányai és a felsőbányai polgárok kifizetése jelentette, akik ércet adtak be a bányakamarába (összesen négyezer hétszáz ötvenegy forint). Nagy Simon számára ki kellett fizetni kilencszáz-huszonnégy forintot, amely a felét tette ki a többi nagybányai polgárnak kifizetett összegnek, ebből is kitűnik, hogy Nagy Simonnak mekkora birtokkal rendelkezett a térségben. Wolfgang Wenger számára a Királytáró művelésére, a zúzda, illetve a kamarai üzem működésére kellett kiutalni mintegy ötszáz-tizenöt forintot. Soklyóssy István szatmári udvarbírónak fizettek ki nyolc forintot és hetvenöt dénárt a salétrom Nagybányára szállításáért. A salétromot az égési tulajdonságai miatt alkalmazták a cementező officinában.²³² A bányabírónak, -egy másik számadásban már bányamesternek nevezett-, Peter Netschnek maga Peter Feigel utalt ki kilencven forintot só vásárlására.

Révay Ferenc küldte el Bécsbe a következő kivonatos számadást, amelyet B jelzettel láttak el. Ezt Peter Feigel és az új pénztárnok, Wilhelm Scheuenstuel nyújtotta be a Szepesi Kamara számvevői hivatalába.²³³ A bevételek és a kiadások megegyeznek az előbb ismertetekkel, itt lejegyezték a bányakamarába beadott arany és ezüst mennyiségét is. Ezek szerint Nagy Simon beadott hét márka és tizenhárom pisetum aranyat, ötvenkilenc márkát és két pisetum ezüstöt. A jegyzékből azt is megtudhatjuk, hogy nagybányai és felsőbányai polgárok tartozása négyezer-hétszáz-ötvenegy forintot és kilencven dénárt tett ki. Ezt a tartozást a hitelek illetve az urbura-hátralék tehette ki. Wilhelm Scheuenstuel vett át a

²³¹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 722-727. Jezerniczky György munkásságára ld. SZÜCS, 1990. 27-28.

²³² Soklyóssy István 1572 és 1573 között volt szatmári udvarbíró. Ld. KENYERES, 2008. 208. A salétrom használatára ld. FINÁLY, 1867. 115.

²³³ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 725-727.

Szepesi Kamara pénztárnokától háromezer forintot, ez a kigyósi birtok zálogba adásából származott.²³⁴ Ehhez jött még újabb kétezer forint, ezt a Körmöcbányán vert arany és ezüst érmék tették ki. Scheuenstuel jegyzéke szerint a bányakamarába beadtak november 5-ig huszonöt márka, tizenhét és fél pisetum aranyat, kettőszáz-hatvannégy márka és huszonöt pisetum ezüstöt, ezért összesen a kamara háromezer-hatszáz-hatvannyolc forintot és hatvankilenc dénárt fizetett ki. A jegyzékben feltüntetett hiány azt jelentette, hogy a nagybányai kamara üzemben ennyit tartottak vissza az ezüsből és aranyból, mint „maradéknak nevezett nyereséget”(aranyban tizenhat és fél pisetum, ezüstben harmincöt pisetum).²³⁵

A következő számadás a beadott érc mennyiséget osztja szét termelők szerint, mellékelve a járulékos költségeket is. A számadás szerint november 5-én kapta meg a beváltó már említett kétezer forintot Körmöcbányáról, és a kigyósi birtok zálogosításából a háromezer forintot. A kiadások közül példaként Nagy Simon rovatát közlöm.²³⁶

Időpont	Összeg	Ércmennyiség	Érc minőség	Összeg	Beváltási ár
július 24.- szeptember 16.	1024 forint 91 dénár	59 márka 2 pisetum ezüst	15,3 latos ²³⁷		
		7 márka 13 pisetum arany	21 karátos	924 forint 1 dénár	egy márka ezüst 6 forint
		24 márka és 33 pisetum ezüst			

A kivonatos számadásból nyert információk segítségével egy rangsor állítható fel a nagybányai és felsőbányai termelők között, amely megmutatja, hogy kik voltak a legjelentősebb és legtöbb bevétellel rendelkező tulajdonosok. A következő táblázat csökkenő sorrendben tartalmazza a termelőkhez köthető adatokat.²³⁸

²³⁴ Uo.

²³⁵ Ez volt a *lucrum extra rationem*. Ld. FINÁLY, 1867. 128-129.

²³⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789-810.

²³⁷ A lot kifejezés ebben a szövegkörnyezetben az érc minőségére utal, hasonlóan, mint az arany esetében a karát.

²³⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789-810.

Név	Összeg	Hely	Betöltött tisztség
Nagy Simon	1024 forint 91 den	Nagyb. , Felsőb.	városi esküdt
Szegedi Ferenc	983 forint 73 den	Nagybánya	városi esküdt
Cseff(ez) Orbán özvegye	899 forint 78 den	Felsőbánya	nincs
Walasztó Péter	726 forint	Nagybánya	városi esküdt
Ramocha Pál	620 forint	Nagyb. , Felsőb.	városi esküdt
Lakatos János özvegye	459 forint	Nagybánya	nincs
Schleyer Mátyás	400 forint	Felsőbánya	városi esküdt
Nagy János	372 forint	Felsőbánya	bíró
Basa Márton	250 forint	Felsőbánya	városi esküdt
Huszkel János	235 forint	Felsőbánya	bíró
Basa János	200 forint	Felsőbánya	városi esküdt
Pogány Kristóf	167 forint	Felsőbánya	városi esküdt
Bozó Ferenc	150 forint	Nagybánya	bíró
Vegh Ferenc	140 forint	Felsőbánya	nincs
Tóth Ambrus özvegye	100 forint	Nagybánya	nincs
Csorba Illés	100 forint	Felsőbánya	bányamester
Péter deák	58 forint	Felsőbánya	városi esküdt

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a nagybányai és felsőbányai termelők között a vezető elitbe három-négy tulajdonos tartozott, köztük valamint a közép és az alsó kategóriába tartozó termelők között jelentős szakadék húzódott. A legtöbb termelő, attól függetlenül, hogy mennyi bevétele volt, részt vett a két város életében, és valamilyen tisztséget betöltött.

A következő két kivonatos számadás összekapcsolódik, az egyikben Wolfgang Wenger bányáirnok vezette a már cementezésre került érc mennyiségét, termelők szerint, míg a másodikban a próbáló, Daniel Valhein jegyezte le a próbálásra átadott ércmennyiséget. A két kivonatos számadás október 15. és december 31. közötti időszakot öleli fel.²³⁹ Elsőként a próbálásra beadott aranyról készült számadást közlöm.

²³⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 810-812.

Név	Időpont	márka	pisetum
Bozó Ferenc	15. október	2	13,5
Szegedi Ferenc	15. október	4	
Tóth Ambrus	15. október	1	44
Huszkel János	16. október	1	43
Ramocha Pál	21. október	2	20
Nagy János	21. október	1	45
Péter deák	21. október		29,5
Cheff(ey) Orbán	23. október	5	2,5
Basa János	23. október	1	35
Csorba Illés	23. október	2	6
Schleyer Mátyás	03.november	4	8
Bassa Márton	03.november	2	4,5
Pogány Kristóf	03.november	2	6
Wegh Ferenc	03.november	2	4
Nagy Simon	20. december	6	16
Walasztó Péter	21. december	3	15
Szegedi Ferenc	31. december	3	7

A táblázatban bemutatott adatok alapján hasonló rangsort lehet felállítani a termelők között, mint a korábban közölt számadás alapján. A legtöbb aranyat Szegedi Ferenc adta be, egy márkával megelőzve Nagy Simont, Cseff(ey) Orbán, Schleyer Mátyás és Walasztó Péter az élmezőnyben voltak. Wolfgang Wenger által feljegyzett ezüst beadás adatai is illeszkednek az itt közöltekhez.²⁴⁰

Név	márka	pisetum
Bozó Ferenc	6	45
Szegedi Ferenc	71	2
Lakatos J. özvegye	14	42,5
Tóth Ambrus	12	46
Huszkel János	32	42
Ramocha Pál	47	19
Nagy János	17	15
Cseff(ey) Orbán	84	6
Basa János	18	3
Csorba Illés	33	42
Schleyer Mátyás	48	46
Bassa Márton	20	21
Pogány Kristóf	18	37

²⁴⁰ Uo.

Wegh Ferenc	11	
Nagy Simon	70	32
Walasztó Péter	48	41

Az ezüst beadásnál a sorrend kis mértékben módosult, itt a legtöbb ércet Cseff(ey) Orbán adta be a kamarába, utána következett Szegedi Ferenc, a dobogó harmadik helyét pedig Nagy Simon foglalta el. Ezek az adatok is jól tükrözik a nagybányai és felsőbányai birtokstruktúra felépítését. Emellett reális képet adnak a termelés mértékéről. Paulinyi Oszkár által publikált források szerint a nagybányai bányakamarában 1481-ben kétezer-ötszáz márka ezüst került beváltásra, míg a 1551-ben háromszáz-ötvennégy márka ezüst.²⁴¹ 1573 második felében ez ötszáz-ötvenhárom márka ezüst volt, amely nem tartalmazta a Királytáróból származó bevételt. A későközépkori értéket nem éri el a termelés, de ha végig gondoljuk, hogy röviddel a több évtizedes, kisebb megszakításokkal tartó háborús időszak után került a bányakamarába ennyi ezüst, amely meghaladja az 1551-ben mért mennyiséget, megérthetjük, hogy miért fűzött az Udvari Kamara nagy reményeket a térséghez. A szegénység, romos állapot ellenére is egész jelentékeny ércmennyiséget volt képes produkálni a helyi bányászat, ezért sokáig úgy vélték a központi pénzügyigazgatási szerveknél, hogy valamilyen módon tőkét kell invesztálni a fejlesztésébe, és nem szabad átengedni bérlők kezére.

A következő bemutatásra kerülő számadás egy parciális regestum, amelyet a bányabíró, Peter Netsch, és az írnok, Wolfgang Wenger, készített el 1573. szeptember 20 és 27. közötti időszakról. Hasonló felépítéssel rendelkezik, mint a már említett Lakatos János-féle regestum, a Királytáró fenntartásával járó költségeket tartalmazza: a bányászok, felügyelők bére, anyagbeszerzés, illetve a kamarai üzem költségei.²⁴² A következő táblázat egy részletet tartalmaz a bérek felsorolásából.

Hutmann Fernezely Mihály	1 ft 50 den
Toth Sebestyén (helyettes)	80 den
Nagy Ferenc	80 den
Walaszto Illés	80 den
Walaszto Mihály	80 den
Ferenczi János	80 den
Toth Antal	72 den
Beregy Lukács	72 den
Saaß [Szász] Mátyás	70 den
Toth Mátyás	70 den

²⁴¹ PAULINYI, 1936. 64-71.

²⁴² ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 775-777. és fol. 568-571.

Vabaß [Vadász] Illés	70 den
Tokassi Mátyás	66 den
Peregi Péter	66 den
Tshomai [Csomai] Benedict	60 den

A regestum segítségével megismerhető a Királytáróban dolgozók listája, a munkavállalói hierarchia illetve a bányatermeléshez szükséges anyagköltségek. A Királytáró főtelérében egy felügyelő, és egy helyettes irányította a munkát. A helyettes felügyelő felettese fizetésének mintegy három-negyed részét kapta meg. A bányászok bére nyolcvan dénártól hatvan dénárig terjedt, hatvan dénárt általában heti három nap munkáért kaptak. A kamarai üzemben dolgozó mestereknek egy hétre hetvenöt dénárt, három napra pedig hatvan dénárt adtak. Az anyagbeszerzés címén fa, faszén és vasra volt szükség. A Királytáró és a kamarai üzem fenntartása egy héten harminckilenc forint és huszonnyolc dénár kiadást jelentett. Ebből a bérezésre (főtelérek, mellékjáratok, üzemi mesterek) huszonöt forintot költöttek, az anyagköltség pedig tizennégy forintot tett ki.²⁴³ 1571 és 1573 között a Királytáróban adott bérek nem sokat változtak, a bányászoknak járó fizetés hasonló intervallumban mozgott, mint Lakatos János bányamestersége idején, egyedül a felügyelő kapott huszonöt dénárral többet, mint 1571-ben. A felsorolt nevekből arra következtethetünk, hogy a bányászok többsége magyar volt, a kamarai üzemben dolgozó mesterek azonban, akiknek munkája több szakértelmet igényelt, nagyrészt német származásúak.

Az utolsó számadás kivonatos, az 1573. évi novemberi és decemberi bevételeket valamint kiadásokat rögzíti, köztük a Királytáróból illetve a magánbányákból származó ércbeadást, a kamarai üzem költségeit és a kincstári bánya egyes tárnáiban dolgozó munkások bérét. A készítők között egy új név tűnik fel, Wolfgang Trummer. Őt jelölte ki az Udvari Kamara a szeptember 30-án kiadott rendeletben, hogy lássa el a bányamesteri feladatokat Nagybányán, mint tapasztalt szakember. A rendelkezés szerint Trummer Besztercebányáról érkezett, akárcsak Scheuenstuel, a közös háttérből kifolyólag könnyebben együtt tudtak dolgozni.²⁴⁴ A Királytáró öt tárnájában (Erstekhür, Zweitekhür, Drittekhür, Viertekhür és Fünftekhür) tizenkét bányász dolgozott, két bányász bére tizenegy hétre tíz forint és nyolc dénár volt, így egy heti fizetésük hatvan dénár körül mozgott, amely akkor átlagbérek számított. A felügyelő egy hétre egy forint és húsz dénárt kapott. A cementező üzem vezetője egy héten egy forintot és huszonkilenc dénárt kapott, ez a felügyelő bérével volt egy szinten. A cementező mellett dolgozó segéd nyolcvan dénárt kapott, ez megfelel egy bányász bérének

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 817-821.

a jobb termelési időszakokban. A Királytárhoz tartozó zúzda vezetője egy héten egy forint és hatvan dénárt kapott, segédei, akik hárman voltak, mindössze negyven dénárt. Alkalmaztak egy erdőkerülőt is, aki ellenőrizte a fakitermelést, az ő heti fizetése nyolcvan dénár körül mozgott. A bánya mellett működő „gépely” fenntartása, amivel kiemelték az ércet, és valószínűleg ennek a segítségével szivattyúzták ki a talajvizet a járatokból, komoly összeget kívánt. A „gépelymester” fizetése egy napra volt egy forint három dénár, egy hétre pedig nyolc forint. A bérezésből is kitűnik, hogy milyen fontos szerepe volt a bányák művelésében. A „gépely” üzemeltetése erre az időszakra nézve harminchárom forint volt, a Királytáró összes kiadása négyszáz hetvennyolc forint és ötvennyolc dénár.²⁴⁵ Hans Rueber három, a nagybányai kompániának, bérbe adott bányájában dolgozók bérét is feljegyezték. Ezek szerint az itt dolgozó magyar bányászok tizenhat dénárt kaptak hetente, de a két német bányász ötvenöt dénárt. A felügyelőnek is száztizenhat dénár jutott, ami nem közelítette meg Királytáróban dolgozó kollegái fizetését. A magántulajdonosok kevesebbet fizettek, mint a kincstár, a fizetések között komoly eltérés volt.

Az 1573. év második felében keletkezett nagy mennyiségű számadás (kivonatos és parciális) azt mutatja, hogy a nagybányai bányakamarában beindult a viszonylag folyamatos munka, amelyet természetesen befolyásolt a kitermelés intenzitása is. A fejlettebb kamarai adminisztrációs tapasztalattal rendelkező új bányamester, beváltó és bányáírnok sokat lendített a kamarai ügyintézés fejlődésén. Az ellenőrzés és az ellenjegyzés feladata ekkor még Peter Feigelre hárult, de maga a tény, hogy kamarai tisztviselők irányították a bányakamarát, központi instrukciók határozták meg feladatkörüket, a kamarában folyó munkát adminisztrálták, és felelősséggel tartoztak munkájukért előre haladást jelentett egy modernebb igazgatási struktúra felé.

III.1 4. Paczoth János bizottsági kiküldetése és Wilhelm Scheuenstuel (1574)

Amint a szatmári bányavidék igazgatásában változás állt be, az igazgatási struktúra átalakulása megkezdődött, az Udvari Kamara szükségesnek látta, hogy „ellenőrző” bizottságot küldjön Nagybányára abból a célból, hogy a komisszió megvizsgálja, milyen változások mentek végbe az utolsó bejárás után a térségben, és ezek változások milyen irányban hatnak. A nagybányai pénzverdéről szóló diskurzus lezárult egy időre, ahogy a forrásokból kitűnik, a nagybányai érc nagyobb részét Körmöcbányára szállították, itt pénzt

---

²⁴⁵ Uo.

verték belőle, majd visszaszállították Nagybányára. Erről tanúskodik a Szepesi Kamara 1574. július 6-én kelt levele, amelyben kéri az Alsó-ausztriai Kamara tanácsát, szólítsa fel a körmöcbányai pénzverde tisztviselőit küldjék el sürgősen Kassára az ígért tallér mennyiséget, mert tovább kell küldeni Nagybányára.²⁴⁶ A beadott érc fennmaradó részét Kassára szállították, és a helyi pénzverdében dolgozták fel, körmöci minta alapján vertek itt is tallért illetve dukátot, ezekből egy-egy mintát felküldtek Bécsbe, bizonyítékul, hogy a kassai pénzverőház is megfelelné nagyobb mennyiségű pénz verésére, és nem kellene Körmöcbányára vinni az ércet.²⁴⁷ A kamarai tanács több esetben a szatmári udvarbírórt kérte fel arra, hogy a pénztárnok által lepecsételt ércszállítmány mellé adjon legalább egy megbízható embert, aki tovább kíséri azt Kassára, ha esetleg nincs más megoldás, küldje el a szatmári ellenőrt.²⁴⁸ A vonatkozó forrásanyag áttekintése alapján kijelenthető, hogy az 1571 és 1573 közötti időszakhoz képest az Alsó-ausztriai Kamara „közvetítő” szerepe kissé meggyengült, a döntés-előkészítés szerepe az esetek túlnyomó többségében a Szepesi Kamarára hárul. Mindennek az lehetett az oka, hogy a Szepesi Kamara az újjáalakulás korszakában nem volt elég fejlett az igazgatás teljes körű megszervezéséhez, és nem volt jól képzett szakember gárdája sem, míg az Alsó-ausztriai Kamara alkalmazásában több bányászati szakember állt. Nem elvetendő az a felvetés sem, hogy Bécsben felmerült az a terv is, hogy ezt a bányavidéket is az Alsó-ausztriai Kamara alá rendeljék, akárcsak az Alsó-Magyarországi bányavárosokat, de a távolság és az igen magas költségek miatt lemondtak róla. Eddigre a Szepesi Kamara „felnőtt” a rábízott feladathoz.

A bányakamara és a Királytáró finanszírozása ebben az évben sem volt egyszerű, ezért nem is meglepő, hogy Niklas Graf zu Salm császári tanácsos levelet intézett a Szepesi Kamarához, bányakamara fenntartásához szükséges hatezer forint előteremtése miatt, és felkérte a tanácsosokat, hogy mérjék fel a nagybányai kincstári bányához tartozó birtokokat is.²⁴⁹ A forrásokban arra ritkán találunk utalást, magyarázatot, hogy miért pont az adott összeg szükséges a bányakamara és többi intézmény fenntartásához. Az előzetes számítások nem maradtak ránk, ezért csak a végösszegekre hagyatkozhatunk. Az előző alfejezetben közölt számadásokból kiderül, hogy az elsőként négyezer forintra becsült kiadás nem bizonyult teljesen reálisnak, hiszen ez a beváltott érc ellenében fizetett összeg kiegyenlítésére sem volt elegendő. A 1573 novemberében készült számadás alapján a termelőknek összesen hétezer-harminchárom forintot fizettek ki, ehhez járult még a kamarai üzem és a Királytáró fenntartási

---

²⁴⁶ MOL E 244 5305. t. fol. 258.

²⁴⁷ MOL E 244 5291.t. fol. 255.

²⁴⁸ MOL E 554 Fol. lat. 975. (1574. augusztus 24.)

²⁴⁹ ÖStA HKA HF Prot. WN 311 (1574) fol. 203. Niklas Graf zu Salmra ld. KENYERES, 2008. 183.

költsége a bérezéssel együtt. Így a korábban a biztosok által megelőlegezett kétezer forinthez csatolt ezerforint kamarai kiegészítés mellé elengedhetetlen volt a két birtokzálogosításból járó jövedelem. A két zálogosításból egy csak egyszeri bevétel volt, így 1574-ben újra felmerült a probléma, hogy a hiányzó összeget honnan teremtik elő és miből fizetik ki a termelőket. A környező birtokok értékének és bevételeinek pontos felmérésére is ezért volt szükség. Ehhez kapcsolódva utasították a Szepesi Kamarát, hogy készítsen egy jelentést a nagybányai bányakamara költségeiről, a bevételekről és a kiadásokról.²⁵⁰ Az Udvari Kamara szeptember 13-án újra utasította feladatára a Szepesi Kamarát, illetve kötelezte a nagybányai beváltót, Wilhelm Scheuenstuel, hogy jelenjen meg a szatmári főkapitány előtt, és mutassa be a számadást. Wilhelm Scheuenstuel Szatmárra rendelése összefügghet azzal a konfliktussal, amely közte és a már említett Michael Sycelius között alakult ki, mivel kamarai tisztviselőt általában akkor idéztek a tanács illetve más illetékes szerv elé, ha komoly gond merült fel a munkájával kapcsolatban.²⁵¹ Ezzel párhuzamosan újabb instrukciók kidolgozását vette tervbe az Udvari Kamara, amiről az Alsó-ausztriai Kamara véleményét is megkérdezték, hogy milyen mintát vegyenek alapul. Az Alsó-ausztriai Kamara úgy vélte, hogy kamarai üzemhez tartozó instrukciókat Besztercebányáról kellene „kölcsonözni”, de nem ajánlják, hogy a jelenlegi helyzetben bevezessék, először nézze át az Udvari Kamara tanácsa, majd rövid kihagyással kérdezzék meg róla a Szepesi Kamarát, addig a helyi lakosok is elfogadják a központi igazgatást.²⁵² Probléma merült fel a beváltó helynek megfelelő ingatlan miatt. A korábbi „kamara háza” ebben az időben de iure Haller Kristóf tulajdonában állt, gyakorlatilag a szatmári főkapitány utasítása alapján nem volt használatban. 1574 szeptemberében a szatmári főkapitány felvetette az Udvari Kamarának, hogy ezt a házat használhatja a bányakamara addig, amíg jobbat nem találnak, a kapitány jelentése szerint a tervet a Szepesi Kamara is támogatta.²⁵³ Az Udvari Kamara utasítása értelmében Wilhelm Scheuenstuel benyújtotta a számadását, amely 1574. július 1. és szeptember 30. közötti időszakot foglalja magában, a számadást október 21-én kapták meg Bécsben.²⁵⁴ A számadás elemzése révén érdekes eredményre juthatunk. A számadás első részében a bányakamarába bevett arany mennyiséget, a beadó nevét, és az érte adott összeget jegyezte fel Wilhelm Scheuenstuel, a második fejezetben az adott időszakra vonatkozó bevételeket vezette be, a harmadik oszlop pedig az ebből eszközölt kiadásokat rögzítette. A bevételeket itt közlöm, a kiadások közül a

---

²⁵⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 311 (1574) fol. 307.

²⁵¹ ÖStA HKA HF Prot. WN 311 (1574) fol. 358. valamint SZÜCS, 1990. 29.

²⁵² ÖStA HKA HF Prot. WN 310 (1574) fol. 448.

²⁵³ ÖStA HKA HF Prot. WN 310 (1574) fol. 462.

²⁵⁴ ÖStA HKA HF Prot. WN 310 (1574) fol. 524. valamint ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 860. valamint fol. 866-869.

legnagyobb tételt a beváltott ércért kifizetett összeg jelentette (négyezer-négyszáz hatvanöt forint), meghatározó összeg volt a Királytáró művelésével járó költség (nyolcszáz-tizenhat forint hetven dénár), a tisztviselők bére száz-hetvenkilenc forintot tett ki május 29. és szeptember 11. között. A teljes kiadás tízezer-hétszáz hatvankilenc forintot tett ki, amiből az következik, hogy a bevétel ezer-hetvenhat forinttal haladta meg a kiadást, így a bányakamara működése nem volt deficites. Ehhez nagyban hozzájárult a zálogba adás összege.

Bevétel típusa	Összege
ércbeváltás	6542 forint 73 den
beváltás	2000 forint
zálog	3300 forint
	244 forint
	11.845 forint 17 den

A számadás szerint ezen időszak alatt ötvennégy márka és huszonnégy pisetum aranyat adtak be a termelők, a legtöbbet Nagy Simon adta (kilenc márka és negyven pisetum), a második Szegedi Ferenc hat márka és negyvenhat pisetummal, míg a harmadik Cseff(ey) Orbán lett márka és negyvenkettő pisetummal. Ebből a rangsorból látszik, hogy a helyi elit összetétele nem sokat változott, csak a sorrend kissé módosult, a vezető személyiségek megőrizték pozíciójukat.²⁵⁵ Az Udvari Kamara október 2-án utasította a Szepesi Kamarát, hogy a beváltó, Scheuenstuel adja le az esedékes kivonatos számadást, amely mellé csatolja a Michael Sycelius tanácsúrral szembeni panaszlevelét is. A beváltó kivonatos számadása mellett a Szepesi Kamara bevételeiről is kellett küldeniük egy számadást illetve egy ellenszámadást. Johann More (More János) a szepesi számvevői hivatal latin irodájának számvevő segédje október 11-én készítette el a szepesi kamarai bevételekről az ellenszámadást, ebben feltüntette a nagybányai bevételeket és kiadásokat is.²⁵⁶ Az ellenszámadás időszaka 1573. szeptember 30-tól 1574. október 1-ig terjedt. A Szepesi Kamara kiadásai között szerepelt a kigyósi uradalom zálogba adásából származó jövedelem, amely háromezer forintot tett ki, illetve a kamarai tisztviselők bére (beváltó, bányamester), ez háromszáz forintot jelentett. Nagybányáról ebben az időszakban, a Királytáróval együtt, nyolcvanöt márka és harmincnégy pisetum aranyat és nyolcszáz hetvenkét márka ezüstöt adtak be a termelők, ezt a mennyiséget küldték tovább Körmöcbányára. Ezt egészítette ki további kétszáz-negyvenkilenc illetve négyszáz-hatvanhét márka ezüst, amely Kassán maradt

²⁵⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 860. valamint fol. 866-869.

²⁵⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 892-893. valamint SZÜCS, 1990. 28.

a pénzverdében. A közel egy éves termelés tehát ezerötyszáz-nyolcvannyolc márkát tett ki, amely jóval meghaladta az 1551-es adatokat, bár az „aranykornak” számított 15. század végi mutatókat nem érte el. Ennek ellenére komoly eredménynek számított a nehéz körülmények között. A Szepesi Kamara tanácsa október 15-én küldte fel Bécsbe a nagybányai számadást, a kassai ellenszámadást, illetve a nagybányai beváltó panaszlevelét. Kísérő levelükben leírták, hogy Scheuenstuel a nagybányai bányászat helyzete illetve Sycelius magatartása miatt panaszt tett Kassán, aki a hírek szerint alaptalanul hanyagsággal vádolta meg a kamarai tisztviselőt. A kamarai tanácsurakat meglepte, hogy a nagybányai polgárok kiálltak Scheuenstuel mellett, emellett nem mulasztották el az alkalmat arra, ahogy a levél fogalmazott, hogy „*nagy jajgatást tartsanak*” privilégiumaik elvesztése miatt. A tanács eddig még nem hallgatta meg Syceliust, sem Scheuenstuel, de nem gondolták, hogy a tanácsúr alaptalanul vádolta volna meg a beváltót. Sycelius azt állította, hogy Scheuenstuel komoly károkat okozott a nem megfelelő műveléssel mind a bányakamarában, mind a Királytáróban. Mielőtt bármit is írnának az ügygel kapcsolatban az Udvari Kamarának, információt kell gyűjteniük, erre a legjobb megoldás egy független delegátus kiküldése lenne. A nagybányai beváltó olyan nagy összeget kért a tanácstól a fenntartásra, amelyet az nem tudott előteremteni, de megpróbálták minden lehetséges módon támogatni a nagybányai bányakamarát, nehogy a bányászatot valamilyen kár érje, hiszen komoly bevétel származik belőle. A Szepesi Kamara véleménye szerint a helyi termelők közül azokat kellene támogatni, akik nagy mennyiségű ércet termelnek ki, nekik kellene valamilyen szövetkezeti formában átvenni a kisebb tárnákat is, így nem aprózódna el a termelés, erre jó példa a Brenner szövetkezet működése.²⁵⁷ A kamarai tanács nehéz helyzete miatt többet nem tud tenni a szatmári bányavidék fejlesztéséért, mert kevés a pénzük és a katonai feladatok nagy anyagi ráfordítást igényelnek. A végső döntés szerint Paczoth János tanácsnoknak kellett Nagybányára utaznia, hogy információt gyűjtsön, és így reális képet tudjanak az uralkodónak festeni a nagybányai beváltó munkájáról illetve a panaszlevél tartalmáról.²⁵⁸ Az iratokat október 21-én kapták meg Bécsben.²⁵⁹ A következő napon döntött úgy az Udvari Kamara

---

²⁵⁷ A korszak kiváló tudósa, Georgius Agricola nagy volumenű bányászati összefoglalójában több helyen kiemelte, hogy a társas formában üzemeltetett bányák nagyobb bevételt hoztak, mivel a tagok közösen fektetik be a tőkéjüket a vállalkozásba, így a felelősségen is megosztoznak. Véleménye szerint tizenkét bányatársilag művelt telér közül, ha csak egy ércben gazdag, a szövetkezetenek nemcsak a költségei térülnek meg, hanem nyereségre is szert tudnak tenni. Ld. AGRICOLA, 1985. 64.

²⁵⁸ MOL E244 5306.t. fol. 5.

²⁵⁹ ÖStA HKA HF Prot. WN 311 (1574) fol. 386-387. valamint WN 310 (1574) fol. 524.

tanácsa, hogy a kassai javaslatot elfogadván, ki kell küldeni egy biztost Nagybányára, aki alaposan megvizsgálja a helyzetet.²⁶⁰

Paczoth János október utolsó hetében ért Nagybányára, és itt írta meg október 30-i keletkezéssel a jelentését az Udvari Kamara számára. A beszámolóhoz csatolt mellékleteket (A, B, C, E illetve G), az első kettő egy részletes összeírás a helyi termelőkről és az általuk bírt bányákról, a nagybányai beváltó számadásához készült ellenszámadás, amelyet Paczoth maga készített el, a beváltó kivonatos számadásának latin összefoglalója, illetve az ott talált restanciával foglalkozó irat. Az utolsó melléklet a nagybányai bányászok panaszlevele, amelyben kiváltságaik megsértése miatt emeltek szót és kértek engedményeket az uralkodótól.²⁶¹ A jelentés felépítése logikus, a biztos elsőként a tapasztalatait vetette papírra, majd az adott témához fűzött javaslatait, az egyes fejezetek és alfejezetek elkülönülnek, számokkal illetve betűkkel vannak ellátva. A kamarai biztos elsőként a Királytárót járta körbe, amelynek százhatvannyolc méter mélyen fekvő tárnáját Peter Feigel is megtekintette, itt már akkoriban nem lehetett dolgozni, a magyar bányászok hatvanhét méteren fekvő tárnában dolgoztak, amelyet előző évben a bányáírnok, Wolfgang Wenger, vizsgált meg a „gépelekkel” illetve a szellőző aknával együtt. Paczoth Jánosnak volt több segítőtje, a már említett Christoph Hardeck, a kassai pénzverde mestere, Johann Trigler, a Szepesi Kamara írnoka, illetve Gaspar Glas, a szignátor („signator”).²⁶² A Királytárhoz a leírás szerint két bejárat tartozott, az egyiket tűz pusztította el, illetve magasan állt benne a talajvíz. Az első tárnát jobbról kellett megközelíteni, itt kiváló az ércminőség, a következő tárnában is hasonló minőségű ércet lehetett találni, és hosszúsága megegyezett az első tárnáéval. A harmadik tárnában a felügyelő Christoph Engelhardt mester volt, aki irányította a termelést, ebből a tárnából nyílt a negyedik táró, ebben a vezető Paul Storzer mester és Fernezely Mihály, itt elsőrangú telér húzódott.²⁶³ Az ötödik táró a többi alatt feküdt, itt is folyt termelés, nagyrészt magyar bányászok dolgoztak benne. Az utolsó, kis tárnát, amely a legvégén feküdt, Hardeck nézte meg, jó minőségű ércet talált itt, de az egykori művelői, német bányászok elhagyták, így 1574-ben elhagyottan állt. Sokkal több ércet lehetne itt kitermelni, ahogy a biztos kijelentette jelentésében, de nincs hozzá megfelelő számú, szakképzett munkaerő. Itt állt a kincstári zúzda is, amelynek huszonnégy zúzónyila volt, a kezelését tíz bányász látta el, itt aprították össze a kifejtett ércet. Véleménye szerint a kincstári bányát bérbe kellene adni egy megbízható

²⁶⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 311 (1574) fol. 410.

²⁶¹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 904-921. valamint fol. 892-893. 965-968. 874-883. 875-878. 963-969.

²⁶² Johann Trigler készítette 1586-ban a nagybányai uradalomhoz tartozó falvak részletes jegyzékét. Ld. ÖStA HKA HFU RN 50 Konv.1586 October fol. 38-40.

²⁶³ Fernezely Mihály az 1573. szeptember 20-27. közötti parciális regestumban is a Királytáró felügyelőjeként volt feltüntetve, egy heti fizetése egy forint és 50 dénár volt. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 775.

embernek meghatározott időre egy előre megállapított bérleti összegért. Követendő példaként a többször idézett Rueber féle bérleti szerződést említette, így minden évben lenne a kamarának egy állandó bevétele, a fenntartás költségei pedig nem a kincstárat terhelnék. Természetesen a jövőben, amikor a pénzügyi helyzet megengedné, vissza lehetne kamarai kezelésbe venni a Királytárót. A sikeres kamarai kezeléshez kellene egy megfelelő beváltó is, aki szorgalmasan és hozzáértően végzi a munkáját, ez a jelenlegi tisztviselőről nem mondható el. Paczoth János szerint, ha Hans Rueber által bérbe adott bányákat bérlő társaság, miután nagy költséggel helyreállította a bányákat, és ki tudta termelni bérleti díjat, és ezen felül a hasznot is, olyan tárnákból, amelyek rosszabb minőségű ércet tartalmaznak, mint a Fodina Regia, akkor mindez kivitelezhető lenne a Királytáró esetében is.²⁶⁴ Ez a konstrukció komoly hasznot hozna a kincstárnak, mindenképpen többet, mint Scheuenstuel munkássága. Problémát jelentett, hogy Wolfgang Trummer bányamester meghalt, és nem tudták kivel helyettesíteni, mert a felügyelő mindig eltávozást kért a bányakamarától. Talán a bányamester bátyja jó lenne, de ő akkoriban Erdélyben tartózkodott, esetleg megoldást jelentene a haza hívása. Az előző bányamester sokszor betegeskedett, és a nyelvi problémák miatt nem nagyon tudta megértetni magát a helyiekkel, az új bányamesternek ezért tudnia kellene magyarul, és latinul, mert ezek nélkül itt nem fog tudni boldogulni. A kincstári zúzdákat is restaurálni kellene, akkoriban tíz német bányász dolgozott itt, de még több német bányászra lenne szükség, mert a magyarok jöllehet olcsóbb munkaerőnek számítottak, nem annyira képzettek, mint germán kollegáik. A németek számára hátrányt jelentett a rossz, miazmás levegő, sokan betegedtek meg tőle.²⁶⁵ Nagy haszonnal járna, ha télen is tudnának termelni, és be tudnák indítani a zúzdákat. Ehhez a vízellátás folyamatosságát kellene biztosítani, amelyet egyszer már Thurzó János megoldott a 16. század elején a víztározók kialakításával. Így a zúzda normális üzemben tudna működni, mivel ilyenkor lovakkal nem lehetett meghajtani a cölöpöket. Természetesen nem tudnák elérni a nyári termelési mutatókat, de a legalább meg tudnák közelíteni azokat. A zúzda állapotáról a bányamester is tudott, azonban nem tudott érdemlegeset tenni az ügyben, ezek szerint tizenkét nyíl (pöröly/kalapács) működött a két zúzdában lévő harminchatból, a másik huszonnégyből kilenc kalapácsnak nem volt feje, öt pedig teljesen elkopott. Ennek következtében csak száz márkát tudtak egy héten feldolgozni, október 24-én pedig a tizenkét fejből leállt kilenc darab. Ha felújítanák, akkor legalább kétszáz-ötven márkát lehetne tizenkét fejjel feldolgozni. Innen szállították az ércet a bányakamarába a következő hét elején, ahol a kamarai üzemben megolvasztották, vagy más

---

²⁶⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 909-910.

²⁶⁵ MOL E 244 5292. t. fol. 340-341. valamint BOBORY, 2005a. 22-24.

néven kiégették, és ha szükség volt rá, akkor a választó műbe került az érc. Itt higanyt használtak, főként az arany esetében, ha ezüsttel vagy ólommal keveredett. A liszt finomságúra tört aranyat lombikokba („tegely”) helyezték, higanyt adtak hozzá, a lombikokban a hő hatására a higany rudakba redukálja az aranyat.²⁶⁶ A higany illetve az arany, bizonyos esetekben ezüst, szilárd vagy folyékony ötvözetét hívták amalgámnak. Ebből desztillálták a higanyt, és így visszamaradt a lombikban a finom nemesérc.²⁶⁷ A kamarai üzem a finomítás során tíz pisetumot tartott meg minden tíz márka után, mint hulladék ércet, ez a kamara hasznát gyarapította, ezzel is el kellett számolniuk a Szepesi Kamara felé. A kamarai üzemben végzett munkafolyamatot a biztos négy fázisra osztotta, az első és a második fázisban olvasztották az ércet, és lefejtették az ezüst habot az olvasztott aranyról, a harmadik és negyedik fázisban pedig történt az amalgamozási folyamat. A választási folyamat közben alacsony lángon „megpróbálták”, azaz megvizsgálták az ezüst, arany minőségét. Az olvasztó officina jobban működne, ha a Királytáróból származó érc olvasztását elkülönítenék a magántárnákból érkező szállítmányok feldolgozásától, problémát jelentett a munkaerőhiány, így nem lehetett a megfelelő módon feldolgozni és finomítani az akkori körülmények között. Azt nem lehetett pontosan megmondani, hogy mekkora haszna lenne az újításokból a kincstárnak, de mindenképpen meg kellene ezeket a lépéseket tenni. Az olvasztó officina egy része Választó [Walasztó] Péter örökösei tulajdonában volt 1574-ben, ezt a biztos szerint meg kellene vásárolnia a kamarának. Ha egy új officinát építene a kamara, akkor vegyék figyelembe a korábbi bizottságok ajánlásait, miszerint inkább kőből készült épületet emeljenek, ugyanis nem jár nagyobb költséggel, mintha fával építkeznek. A kemencék felépítésére is tett javaslatot Paczoth, a kemencék legyenek boltozatosak és a füstelvezető nyílás felül legyen kialakítva. Az officinához tartozó egyéb eszközök, szerszámok nagyrészt tönkrementek, a beváltó munkája miatt, ezért a magántárnák tulajdonosaitól kellene kölcsönkérni addig, amíg nem tudnak saját eszköztárt beszerezni.²⁶⁸ Ha van rá lehetőség, akkor hívjanak be külföldről olvasztókat és választókat. Paczoth János nem volt megelégedve a választó műhelyben folyó munkálatokkal, véleménye szerint nem folyik alapos munka, így ebből a termelőknek is komoly kára származik, a finomítás után legalább egy márkával rövidítették meg a bányászokat, emiatt a bányászok panaszlevele ezzel is foglalkozott. A helyzet igen súlyos volt, hiszen a próbáló (Vitus Taal) és választó nem tudta megfelelően

---

²⁶⁶ LESCALOPIER, 1982. 80. A bányászati szaknyelvben is minden nemesebb ércet egy bolygóhoz csatoltak, mivel nagy jelentőséget tulajdonítottak a bolygók mozgásának és állásának az ércek kialakulási folyamatában. Az aranyhoz kötötték a Napot, az ezüsthöz a Holdat, a higanyt pedig a Merkúrhoz. Ld. BOBORY, 2005b. 941.

²⁶⁷ DOCUMENTE, 1930. III. 60.

²⁶⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 913-915.

elvégezni az érc minőségének pontos megállapítását, illetve a választási folyamatokat. A megbízott szerint a jelenleg üresen álló „Haller-házat” kellene átvenni a király nevében, minden fizetség nélkül, mert a kamarának az uralkodó nevében joga van lefoglalni az épületet, mivel királyi regálék gyakorlása folyta benne. Ideiglenesen a beváltó is tarthatná itt székhelyét. A bányászok panaszával kapcsolatban, amelyet a próbálásra vonatkozóan tettek, elmondta a biztos, hogy véleménye szerint ezen a kamara nem tud segíteni, tisztviselőt kellene cserélni, de ez is komoly következményekkel járna, a már sokszor említett munkaerőhiány miatt. Azt a javaslatot tette, hogy a karácsonyi ünnepek után a kamarai tanács székhelyére kellene beidézni a nagybányai, felsőbányai polgárokat, a próbálót, és a bányáimnokot, mindenkit meg kellene hallgatni, majd ezek után döntést hozni, amelyet mindegyik fél fogadjon el. A biztos a bányáimnok munkáját is felülvizsgálta, és megállapította, hogy Wolfgang Wengerre több feladat hárult a bányamester betegsége miatt. Többen kritizálták, ezért kikérdezte a próbálót illetve a szignátort, a két tisztviselő először vonakodott válaszolni, végül mégis sok információt közöltek a biztossal. Wenger többször is áthágta a jogkörét, és olyan feladatokat látott el, amelyek a beváltó hatásköre alá tartoztak volna, ezért vizsgálat alá kellene vonni ezeket a kérdéseket is.²⁶⁹ A biztos mellékelte egy összeírást a termelőkről, feltüntetve nevüket, illetve az általuk üzemeltetett bányák neveit. Ez az akkori teljes létszám, azokat viszont nem jegyezték fel, akik örökösök nélkül haltak meg 1574-ben. Ezek szerint tizenkét bánya tartozott Nagybányához, ezek közül tizenegy magánkézben volt, egy pedig kincstári kézben. Négy bányát bérelt a nagybányai kompánia, amely Rueber vagyonát képezte, a másik két nagy tulajdonos, Szegedi Ferenc és Nagy Simon volt. Ők négy tárnában bírtak harmad tulajdonrészt, illetve kettőben ötven százalékos részesedésük volt. Az elitbe tartoztak Választó [Walasztó] Péter örökösei, három tárnában birtokoltak harmadrészt. A tizenkét bányából egyet nem műveltek, egyet restauráltak, de nem műveltek (Újschlacht), a fennmaradó tíz bányát rendszeresen művelték.²⁷⁰ Az 1573-ban keletkezett birtokos-listához képest változást fedezhetünk fel, két özvegy neve nem szerepelt a felsorolásban: Tóth Ambrus és Lakatos János özvegye. Az ő bányáikat Nagy Simon kezelte és művelte, így egyesítette több család vagyonát. Felsőbányán tizenhét bánya volt, általában kisebb kiterjedésűek, mint a nagybányaiak. Itt a vezető polgárok Ramocha Pál, a Basa család tagjai (János és Márton), és Cseff(ey) Orbán özvegye voltak. A nagybányai prominens termelők Nagy Simon kivételével Felsőbányán nem tudtak teret nyerni. Nagy Simon is csak egy bányában volt résztulajdonos

---

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965-968.

(Borkutbania) Ramocha Pállal.²⁷¹ A felsőbányai bányák kétharmad részét művelték, a fennmaradó rész műveletlenül állt. A következő fejezet Wilhelm Scheuenstuel munkájával és Sycelius ellen benyújtott panaszával foglalkozott. A biztos szerint a beváltó a rendelkezésére álló összeggel, sokkal hatékonyabban is bánhatott volna, megoldhatta volna olcsóbban a faszállítást, eszközbeszerzést. Véleménye szerint nagyobb szorgalommal kellene dolgoznia Scheuenstuelnek, ha meg akar maradni ebben az állásban, meg kell akadályoznia, hogy a kamarai üzem mesterei megrövidítsék a termelőket, mert csak így lehet megőrizni a bányászok bizalmát. Külön írnokra nincsen szükség, amennyi adminisztráció adódik a bányakamarában, azt a beváltó saját maga is el tudja ellátni, de lehet, hogy jobb lenne, ha egy becsületesebb szakembert keresnének. Tízezer forintra lenne ahhoz szükség, hogy tudják téliesíteni a bányászatot és az ércfeldolgozást. Tározókat kellene építeni, és ott összegyűjteni a csapadékot, amelynek segítségével működtetni lehetne a téli hónapokban az officínákat, és ez a beruházás komoly hasznot hajtana a jövőben.²⁷² A biztos megpróbálta feltárni a közös konfliktus okát, amely kirobbant a helyi tisztviselő és a kamarai tanácsúr között. A vizsgálat szerint azért tett Scheuenstuel panaszt, mert Sycelius ellene hangolta a nagybányai bányászokat, és arra buzdította a termelőket, hogy jelentsék fel a Szepesi Kamaránál hanyag munkája miatt. Paczoth mindkét fél képviselőjét maga elé hívatta, Scheuenstuel kimentette magát betegségére hivatkozva. A nagybányai polgárok küldötkeket küldtek (Szegedi Ferenc, Bozó Ferenc, Csorba Illés), és kijelentették, hogy Szent Jakab ünnepén (július 25-én) Kassán Sycelius házánál vacsoráztak, ahol beszéltek a beváltó jogtalan cselekedeteiről, ugyanis nem mindig hivatalos áron vette be az ércet, és nem figyelt eléggé a kamarai üzem dolgozóira. A következő meghallgatásra Szatmár várában került sor, Teuffenbach főkapitány előtt. Itt is kijelentették a nagybányai illetve felsőbányai polgárok, akik szinte teljes számban voltak jelen, hogy szabad akaratukból tették a vallomásukat, Scheuenstuel itt sem jelent meg, bár küldött egy példányt a számadásból, hogy ezzel igazolja tevékenységének jogosságát. A szatmári meghallgatáson ott volt a szatmári udvarbíró, és a szatmári harmincados, Bognár Pál. A bányakamarát az új írnok, Gáspár deák képviselte, aki az ősz folyamán váltotta Wolfgang Wengert az írnoki poszton. A biztos véleménye szerint egy újabb meghallgatást kellene Kassán tartani, a kamarai tanács előtt, ahol minden érintettnek kötelezően meg kellene jelennie, és majd ezek után tudnának alapos véleményt küldeni Bécsbe az Udvari Kamarának.²⁷³

---

²⁷¹ Uo.

²⁷² ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 917-918.

²⁷³ Uo.

A jelentéshez csatolt számadások és ellenszámadások 1573. november és 1574 októbere között eltelt időszakot tekintették át. Ezek szerint a bányakamara bevétele ebben az időintervallumban tizenháromezer-ötszázötvenhárom forint és tizenhét dénár. A kiadások összege tizenkétezer-kétszázhusz forint volt és hatvanöt dénár, ebbe beletartozott az ércbeváltás, a kamarai üzem fenntartása, illetve bérek fizetése. Ebből az következett, hogy a redemptor ezerkétszáz-kilencvenkét forinttal és ötvenkét dénárral nem tudott elszámolni.²⁷⁴ Wilhelm Scheuenstuel által küldött kivonatos számadásában leírta, hogy milyen árfolyamon vette be az ércet (arany, illetve ezüst). Egy márka aranyból, amely huszonhárom karátos volt, hatvanhárom dukátot lehetett verni, egy dukát százhatvan dénárnak felelt meg. Ez átszámítva ezernégyszáz-harmincegy forint és nyolcvannégy dénárt tett ki. Azt is feljegyezte, hogy egy márka finom ezüstért hat forintot adott, amely megfelel a hivatalos árfolyamnak. Ebből kétezer-egy forint és nyolcvannégy dénár kiadása lett a kamarának.²⁷⁵ Paczoth János saját számításait is csatolta a jelentéséhez. A beadott mintegy ezerötyszáz márka ezüstről minden huszadik márka után volt egy forint haszna a bányakamarának, a Királytáróból származó érc után minden tizenhét márka után egy forint haszon lett, ez összesen negyvenhét forint. A Királytáró mellé tartozó zúzdában megőrölt ércből összesen négy márka és harminchárom pisetum finom ezüst lett. A Királytáró teljes bevétele kétezer-háromszáz tizennégy forint és nyolcvankilenc dénár volt, míg a kiadás háromezer-ötszázhatvanöt forint és nyolcvanhat dénárt tett ki. Ebből az következett, a biztos számításai szerint, hogy Scheuenstuel ezerkétszáz-negyvenhét forint és kilencvenhét dénár deficitet termelt. Ez is alkalmatlanságát mutatja erre a posztra, írta Paczoth János.²⁷⁶ A mellékletek közül az utolsó a nagybányai polgárok kérelme az uralkodóhoz. A polgárok pontokba szedték panaszaikat, a legtöbb gondjuk az érc finomításával, elválasztásával illetve a beváltási árral volt. Sem a próbáló sem a választó mester nem adott nekik írást a beadott érc mennyiségéről, sem annak minőségéről, így nem rendelkeztek semmilyen információval a finomítás folyamatáról. Azt kérték az uralkodótól, hogy lehessenek jelen a próbálásnál, és a mérésnél is. Ez nem lenne kivételes eset, hiszen több bányakamaránál így szokták intézni az ügyeket.²⁷⁷ A beváltó számolási módszere a termelőket márkánként egy pisetummal rövidítette meg, így fejenként legalább két márkát vesztenek egy-egy beváltás alkalmával. A termelők nagyon nehéz helyzetben vannak, ezért azt kérték, hogy egy helyen tudják a bányászok elvégezni az ércbeadást, megvárni a finomítást, választási folyamatot megtekinteni, mert így kevesebb utazási

---

²⁷⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b f. 874. és 883.

²⁷⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b f. 875-876.

²⁷⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b f. 877-878.

²⁷⁷ FINÁLY, 1867. 122-124.

költségük lenne. Régi kiváltságuk, hogy ezüst pénzermékben kell megkapniuk a beadott ércért a megfelelő pénzösszeget, ha meg tudja várni a termelő az egész folyamatot, tallérban kell megkapnia az összeget, de ha nem tud várni, vagy nincs valamelyik officina beüzemelve, akkor minden márkáért egy forintot és ötven dénárt kapjon hat forint helyett. Ha pedig az anyagi helyzete miatt nem tudná kifizetni a köteles részt, akkor minden márka után csak harminckét dénárt kapjon. Ezeket kérték a királytól, az itt felsorolt kiváltságokat annak idején I. Ferdinánd is megerősítette.²⁷⁸

A Szepesi Kamara november 30-án írt újabb jelentést az Udvari Kamarának, amelyben a szükséges bányalovakkal kapcsolatos intézkedéseiket írták le. A bányalovak vásárlásáról és helyes tartásáról megkérdeztek egy szakembert: Antonio Fierot (Ferro), hogy melyik lovat érdemes és mennyiért megvenni. Fierro szerint hatvan lóra lenne szükség, jelenleg Szatmáron hat ló van, ezeket átküldték, ezeket a lovakat kétszáz dukátért vették, így ha hatvan lóra lenne szükség, akkor a kiadás kétezer forintot tenne ki.²⁷⁹ Azt nem tudták megmondani a kamarai tanácsnokok, hogy ebből az összegből mennyit tudnának előteremteni. Egyedül a nagybányai bányakamara működéséhez szükséges pénzhez tudnának hozzájárulni, hiszen így is tartoztak Ferronak ezerforinttal, és a számvevő segédjét is ki kellene fizetni. Ez a megoldás veszélyeztetné a pénzverés zavartalanságát, és kár érné a nagybányai bányászatot, de más megoldást nem tudtak kitalálni. Ezért arra kérték az Udvari Kamarát, hogy utasítsa arra a Magyar Kamarát, hogy fizesse ki Kassának az esedékes ezer forintot, így nem kellene a bányászatból befolyó jövedelemhez hozzájárulniuk.²⁸⁰

III. 2. A kamarai tisztviselők és a bérleti rendszer bevezetése (1575-1581)

III. 2.1. Wilhelm Scheuenstuel és Michael Krengler tevékenysége (1575-1578)

A szatmári bányavidék kamarai kezelésének első időszaka tíz évig tartott, ennek az első periódusában a feladat a térség adottságainak felmérése, a helyi viszonyok megismerése illetve a jövőbeli lehetőségek feltérképezése volt. A második periódusban a rendszer már kialakult és működött is, igaz a központi kormányzatnak kompromisszumot kellett kötnie, mert nem minden újítást-, köztük a központi rendtartás teljes körű bevezetését, tudtak keresztül vinni. Ennek az oka nem a helyi érdekérvényesítés erőssége volt, ahogy az Alsó-Magyarországi bányavárosoknál megfigyelhető, hanem a térség fejlettségében tapasztalható

²⁷⁸ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 963-969.

²⁷⁹ Antonio Fiero (Ferro) rokonságban állhatott Octavio Fieroval, aki 1536-ban megalapította az óvári uradalom ménesét. A mester Nápolyból érkezett Magyarországra. Ld. KENYERES, 2008. 553.

²⁸⁰ MOL E 244 5306. t. fol. 14.

kettősség miatt.²⁸¹ A szatmári bányavidék sajátos geopolitikai helyzetéről már esett szó, ez nem csak a hovatartozását, illetve közjogi viszonyát határozta meg a két állam (Magyar Királyság, Erdélyi Fejedelemség) között, hanem az igazgatási struktúra fejlődésének is irányt szabott. A kettősség abban figyelhető meg, hogy jóllehet a Szepesi Kamara tisztviselői irányították a nagybányai bányakamarát (ebben az időszakban nem igazán beszélhetünk nagybányai pénzverdéről), és a kincstári bányászatot, azonban az igazgatás fejlettsége és rétegezettsége nem érte el az Alsó-Magyarországi bányavárosokban kialakult rendszerét, ebben nem csak az ottani bányavárosoknak a szatmári társaiktól eltérő fejlettsége játszott szerepet, de véleményem szerint nagyban hozzájárult, hogy az Alsó-ausztriai Kamara irányítása alá tartoztak. A bécsi központú helyi kamara (Länderkammern) szervezete jól strukturált volt, és munkatársai nagyfokú szakmai tapasztalatra tettek szert.²⁸² A Szepesi Kamara szervezeti felépítése ugyan követte az osztrák örökös tartományok kamaráinak felépítését, de közismert, hogy milyen problémákkal kellett megküzdenie. Az általa igazgatott térségben a hadügy és a katonaság logisztikai ellátása prioritást élvezett, ehhez kellett a hatékony jövedelembehajtás. Ebből kifolyólag a többi terület kissé háttérbe szorulván kevesebb támogatást kapott a deficittel küszködő pénzügyigazgatási szervtől.²⁸³ Hasonló tendenciát lehet megfigyelni a határos Erdélyi Fejedelemség területén is. A jelenség természetesen csak annyiban hasonló a két rendszer között, hogy itt az állam primér feladata ugyancsak a hadügy volt, a jól működő hadi szervezet az ország fennmaradásának alapfeltétele volt. A Fejedelemség területén nem alakult ki a modern igazgatási rendszer semmilyen formája, inkább egy sajátos centralizációt figyelhetünk meg. Az egyetlen központi kormány szerv a későközépkori alapokon nyugvó fejedelmi kancellária volt, amely megosztott a kincstári területen a fejedelmi praefectussal, az igazgatás paralel módon történt.²⁸⁴ Itt érkeztünk el a szatmári bányai igazgatás egyik alapvető vonásához, az előbb említett kettősséghez. Kamarai igazgatás alatt állt, de a helyi intézmények megőrizték a későközépkori struktúrát (bányakamara pénzverde kettőse), tisztviselők elnevezései is megmaradtak, bár jogkörük részben módosult. Az igazgatást, ahogy az előzőekben láttuk, megosztották a beváltó/pénztárnok és a bányamester között, de végül a két tisztséget „összeolvasztották”, mivel nem volt szükség két külön tisztviselőre, a feladat nagysága nem kívánta meg. A „teljes” centralizációt nem lehetett megvalósítani, mint az alsó-magyarországi bányavárosok esetében, az alacsonyabb fejlettségi ráta miatt. Így arra próbáltak törekedni,

---

²⁸¹ PÉCH, 1884. I. 254-256. valamint 268-270.

²⁸² RAUSCHER, 2004. 153-159.

²⁸³ SZÜCS, 1990. 18-19.

²⁸⁴ TRÓCSÁNYI, 1980. 416-417.

mint az erdélyi kormányzati rendszer esetében, hogy a meglévő struktúrát az alapok meghagyásával megpróbálják a korszak kihívásainak megfeleltetni, és szigorúbb működtetéssel tökéletesebbre csiszolni.²⁸⁵

Az 1575 és 1580 között zajló második periódust talán az „útkeresés” címkével láthatnánk el, mivel az Udvari Kamara a terület visszaszerzése és stabilizálása után megpróbálta kitalálni, mit is lehetne ezzel a térséggel kezdeni, milyen bevételeket, milyen hasznot nyújthat a Habsburg Monarchia számára. Fel kellett tenni a kérdést, hogy az innen származó bevétel valóban megéri-e a befektetett tőkét és energiát, vagy inkább egy elavultnak tartott módszerhez, az „árendába adáshoz” kellene visszanyúlni. A mérleg nyelve végül 1579 és 1580 fordulóján az utóbbi felé billent el. Ehhez a döntéshez azonban még kellett a második periódusban szerzett tapasztalatok is.

A Szepesi Kamara 1575 januárjában kiküldte Nagybányára Michael Syceliust, hogy vizsgálja meg a bányakamara és a pénzverde működését. Annak ellenére, hogy az érc nagyobb részéből Kőrmöcbányán illetve Kassán vertek pénzt, Nagybányán is működött egyfajta pénzverőhely, azonban az nem derül a forrásokból, hogy milyen termelékenységgel és intenzitással. Sycelius tanácsúr elutazott Nagybányára, megnézte a pénzverőházat, véleménye szerint az egész intézményt be kellene zárni, és a még Nagybányán lévő eszközöket át kellene szállítani Kassára, a helyi pénzverőmester Andreas Findensein és segítője Adam Hartmann nem dolgozott megfelelően, és nem igazán értettek a szakmájukhoz a biztos szerint.²⁸⁶ Az Udvari Kamara 1575. április 25-én adott ki utasítást Kassa számára, hogy mivel a nagybányai beváltó/pénztárnok eltávozott az élők sorából, a kamara küldjön ki delegáltakat a fennmaradó ingó vagyonának felmérésére, illetve keressenek egy utódot, aki követi a bányakamara élén. Erre a levélre május 4-én válaszolt a kamarai tanács, miszerint a pénztárnok nem halt meg, sőt jelenleg itt van Kassán, hogy a számadásait mutassa be a kamarának, a tisztviselő nem tudta, ki terjesztette a halálhírét, de a tanács biztosította az Udvari Kamarát, hogy nem kell új pénztárnokot keresniük.²⁸⁷ Ugyanezen a napon a Szepesi Kamara újabb levelet küldött Bécsbe, amelyben leírták, hogy a nagybányai és felsőbányai polgárok többször megkeresték őket levélben valamint személyesen, hogy a bányakamara működéséhez és a kamarai üzem beindításához szükséges tőkét biztosítsák a pénztárnok számára, a kamarai tanács azonban eddig még nem tudta teljesíteni a kérésüket, mivel komoly

---

²⁸⁵ KENYERES, 2003. 67. Az Alsó-Magyarországi bányavárosok igazgatási rendszerének ábrájára ld. ZSÁMBOKI, 1997. I. 157.

²⁸⁶ ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 917-928. Michael Sycelius 1575 januárjában egyszer megpróbált lemondani tanácsúri tisztségéről, de végül maradnia kellett. Ld. MOL E 244 5306.t. fol. 7.

²⁸⁷ MOL E 244 5306.t. fol. 31a.

pénzhiánnyal küszködött.²⁸⁸ Ennek ellenére, mivel tisztában voltak a szatmári ércbányászat jelentőségével, amennyi feltétlenül szükséges a fenntartáshoz, azt megpróbálták biztosítani a bányakamara számára. A bányakamarából és a Királytáróból származó jövedelem nem megvetendő, így az Udvari Kamara segítségét kérték, hogy a pénzhiány ellenére biztosítani tudják a bányászat zavartalan működését. Bevételt addig nem lehet remélni, amíg nem lesz elegendő arany és ezüst bevétel, ezt a pénztárnok pünkösöd utánra ígérte. Addig is a központi kamara megértését és támogatását kérték.²⁸⁹ Az ideiglenes állapotokra jellemző, hogy az ércbeváltás illetve a kamarai üzem számára nem lett kijelölve végleges helyszín, így még 1575 májusában is ezzel kellett foglalkozniuk a Szepesi Kamara tanácsosainak. Az 1574-ben készült javaslat is megismételte a korábban többször hangoztatott elképzelést, miszerint a bányakamara számára a már említett „Haller-házat” kellene kijelölni, mert az akkori biztos szerint az uralkodónak látens joga van az épületre, mivel az 15. században az a kamara háza (castellum) volt. A szepesi kamarai tanács nem tudta pontosan milyen jog alapján tartotta a szatmári főkapitány ellenőrzése alatt a „kamaraházat”, de véleményük szerint nem lenne érdemes felújítani vagy renoválni, mivel a legtöbb helyet elfoglaló pénzverdét amúgy is Kassára kellene teljes mértékben telepíteni, így a többi művelet elvégzésre elegendő lenne egy kisebb ingatlant kijelölni. A tanács véleménye az volt, hogy a király látens joga nem feltétlenül bizonyított, ebből az következik, hogy valószínűleg meg kellene venni a főkapitánytól az ingatlant, de ezt nem ajánlják az Udvari Kamarának.²⁹⁰ A vásárlásra a számítások szerint hat vagy hétszáz forintot kellene fordítani. A Szepesi Kamara egy újabb javaslatot tett az Udvari Kamarának. A kamarai üzemből végzett munkálatokat is át kellene helyezni Kassára, mivel Nagybánya kevésbé biztonságos, és a pénzveréssel egy helyen finomítanak az ércet. Kassán van erre a célra megfelelő ingatlan is, Nagybányán csak az ércbeváltás intézménye maradna meg, ha pedig a szatmári bányászat helyzete stabilizálódik, az intézmények visszakerülnek a Nagybányára.²⁹¹ A javaslat-tétel mögött komoly szervező tevékenység húzódott meg. A nagybányai bányakamara és pénzverde már a 14. században létezett, így figyelemre méltó történeti háttérrel rendelkezett. A Kassán székelő kamara vezetése azonban úgy vélte, hogy a városhoz legközelebb fekvő bányakamarát és pénzverdét joghatóságuk alá kellene vonni, ez egyrészt a kincstár érdekeit is szolgálta (csökkentve a kockázatot és a szállítás költségeit), másrészt viszont Kassa így felvehetette volna a versenyt Körmöcbánya városával a pénzverés terén, és megtörhette volna annak monopolizált

---

²⁸⁸ MOL E 244 5036. t. fol. 31b. A szöveg szerint: „*magna haec camera pecuniae laboraret inopia*”.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ MOL E 244 5306. t. fol. 32a.

²⁹¹ Uo.

helyzetét. Biztonságot a felső-magyarországi végvidéki főkapitányság szavatolta. Az aktuálpolitikai helyzet megkövetelte az új körülményekhez való alkalmazkodást, a komoly bevételi forrással rendelkező intézményeket át kell telepíteni a fallal körül vett központba a határvárossá vált Nagybányáról.

Michael Sycelius tanács úr vezetésével írt jelentést 1575. május 6-án a Szepesi Kamara Wilhelm Scheuenstuel számadásáról, illetve a pénztárnok viselt dolgairól. Véleményük szerint a számadás nem volt megfelelő, újra át kellene írni, illetve több bányát nem említett meg benne a pénztárnok. A bányamesteri pozíció 1574 ősze óta nem volt betöltve, így arra is kellett megfelelő embert keresni.

Paczoth János említette még jelentésében az akkoriban elhunyt bányamester fivérét, ő alkalmasnak tartotta a bányamesteri posztra, és Sycelius is egy bizonyos ideig. A levél nem fogalmazott pontosan, de a szöveg alapján arra lehet következtetni, hogy az említett illető az erdélyi Rudabányán tartózkodott, és itt hunyt el nem sokkal a jelentés megírása előtt. Sycelius ötlettára a levélből ítélvén szinte kimeríthetetlen volt, mivel ezután két újabb lehetséges kandidátat sorol fel, az egyik Andreas Findensein lenne, akit egyébként a pénzverőmesterségre nem tartott alkalmasnak, de bányamesternek azért megfelelne. Csak feltételezhetjük, hogy az említett Findensein megegyezik a már korábban ismertetett személlyel, ugyanis a források nem utalnak rá. A szoros kapcsolat a szatmári bányavidék és az Alsó-Magyarországi bányavárosok között arra enged következtetni, hogy ugyanazon személyről lehet szó. A másik kiszemelt jelölt Martin Knopech volt, aki a tanácsúr tájékoztatása szerint besztercebányai lakos. A jelentés szerint nemcsak a szokásos bányamesteri feladatokat (bányák bejárása, és a munkások felügyelete) kellene ellátnia, hanem egyéb officinák feladatkörét is, hogy melyek azokra, arra nem tértek ki a tanácsosok, de a szövegből kitűnik, nehéz és megterhelő munka várna a leendő bányamesterre. A tanács azzal a kéréssel fordult az Udvari Kamarához, hogy adjanak ki egy utasítást, miszerint inkább német bányászokat hívjanak be a bányászat művelésre, mivel a magyar munkások kevésbé tudnak hatékonyan és ügyesen dolgozni.²⁹² Komoly problémát jelentett, hogy a német bányászok nehezen tudták megszokni a helyi klímát és az időjárást. Erre a tanácsosok szerint mielőbb megoldást kellene találni, hogy az égető munkaerőhiányt csökkenteni tudják. A pénztárnokkal közösen azt javasolták az Udvari Kamarának, hogy vegyesen alkalmazzanak német és magyar bányászokat, így a magyarok el tudnák tanulni a szakmai „fogásokat” külföldi társaiktól. Az olvasztó-művet is fel kellene újítani, de elsőként Választó [Walasztó]

---

²⁹² MOL E 244 5306. t. fol. 33a-34a.

Péter nagybányai polgár örökösaitől kellene visszaszerezni az általuk bírt részt. A nagybányai városvezetés szerint ezt az épületet fel kellene újítani, vagy inkább újjáépíteni, és a visszaszerzés lehetséges módja a vásárlás lenne. Ha ezt az üzletet megkötnék, akkor már két kemencét tudnának olvasztásra és cementezésre használni. Ha kövekből raknák újra az olvasztó kemencéket, jobb megoldás lenne a fa használatánál, akkor az mintegy négyszáz forintba kerülne a pénztárnok számításai szerint. Korábban megfogalmazott javaslatukat a nagybányai kamarai üzem bezárásáról, illetve a kitermelt érc Kassára szállításáról ebben a levelükben is kifejtették, itt gyorsabban gyűlne össze az üzem beindításához szükséges ércmennyiség, és a termelők nyomon követhetnék a tisztítás folyamatát, amelyet Nagybánán hiányoltak, és nem érné őket semmilyenfajta kár.²⁹³ Helyben lenne megfelelő és megbízható szakember a cementezésre, elválasztásra illetve a próbálás folyamatának elvégzésére is. A termelők láthatnák a mennyiségi és minőségi vizsgálatot, és megfelelő nyugtát is kapnának róla. Erről a változásról jó lenne kiadni egy uralkodói rendeletet is, amelyben minden rész kérdést tisztáznak az Udvari Kamara szakemberei. A nagybányai bányakamara bevételeiről most nem tudtak pontos információval szolgálni, mivel hétről hétre változnak az adatok, egyszer kevesebb, egyszer több a beváltás, és nagymértékben befolyásolja a termelést a magas talajvízszint is. A Kassán megforduló ércből minden száz márkára hét márka nagybányai, illetve felsőbányai érc jutott. Az útkeresés tipikus példáját mutatja ez a levél. Az erős kamarai szervezkedés mellett kitűnik a feliratból, hogy tanácstalanok a kamarai szakemberek, mit is lehetne kezdeni a szatmári bányaavidékkal, és hogyan lehetne hatékonyan megoldani az igazgatását. A pénztárnok és kamarai tanács nem éppen felhőtlen viszonya, a bányamester hiánya, a termelés komoly kockázati tényezői nagy kihívás elé állították a magyar pénzügyigazgatási szervet, de mindez igaz valamelyest a Bécsben székelő központi kamarára is. Utat-módot kerestek arra nézve, hogy hogyan tudják kezelni a helyzetet, és választ akartak találni arra, hogy mire is lenne jó ez a régió. A három szintből álló igazgatási rendszert (alsó szint: helyi tisztviselők, középső szint: Szepesi Kamara, harmadik szint: Udvari Kamara) így kívánták lecsökkenteni két szintre, azaz az alsó és közép szintű igazgatást egyben Kassán látták volna el.

Nem véletlen tehát, hogy 1575 júniusában újabb küldöttség érkezett Nagybánára. A bizottság tagja volt Nagyváthy Ferenc, a Szepesi Kamara tanácsosa, illetve a korábban bemutatott Bornemisza Péter, bár az ő alkalmazásáról nincs szó a jelentésben. A küldöttek feladata volt megvizsgálni a pénztárnok munkáját, különösképpen a nagybányai kincstári

---

²⁹³ Uo.

tárhoz tartozó három falu és egyéb birtokokkal kapcsolatos tevékenységét, emellett el kellett látogatniuk Szatmár várába is.²⁹⁴ Az első meglátogatott település Oroszfalva volt, ahol a vezető Márk Lukács (Lucas Marcus) vajda volt. A vajda kifejezés használatára röviden ki kell térnem. Oroszfalva bizonyos ideig Kővárhoz tartozott, így a helyi szokások itt is megjelentek. Szatmáron illetve Kőváron a helyi igazgatást a vajdák látták el. A kővári vajdák speciális réteget képeztek a helyi társadalmon belül. A vajda eredetileg a földesúr telepítő megbízottja volt, a román falvak esetében telepítője, tisztsége pedig élethosszigan szólt és örökíthető volt. A vajda később vált a földesúr helyi képviselőjévé, aki felügyelte a jövedelmek beszedését és a 16. század közepén már bírói funkciója is volt.²⁹⁵ Jelen voltak még a faluból István László, Márk András, Istir Péter és Orosz Péter esküdtek.

A pénztárnok 1574-ben a tizedre szánt jószágból öt ökröt vett el, a többi úrbéri juttatást is követelte, egy ökörért viszont csak két dénárt adott, panaszkodtak a falu vezetői. Az innen származó bevételről (gabona, bor) a pénztárnok nem készített jegyzéket. A Szent Márton napi cenzus (földbér) erre a falura négy forint volt, ebből László István adott be egy forint ötven dénárt, és Istir Péter ugyanannyit a számadás szerint. A falu lakói panaszkodtak arra, hogy forspontba nem csak a bányába kellett menniük, hanem több Nagybányához közeli településre is, pedig erre Scheuenstuel nem kötelezhette volna őket. Nagyon sokat kellett menni robotba, és az egyik jobbágyot annyira elverte korbáccsal, hogy az kibujdosott az országból.

Lacifalva Oroszfalva mellett feküdt, itt az esküdtek (Kylek György, Gergely János és István, Radul János) elmondták, hogy 1573 és 1574 folyamán tizenhat forint cenzust fizettek be a pénztárnoknak, ez fejenként húsz dénárt jelentett. 1574-ben kiváltották a robotot pénzzel, négy emberre Scheuenstuel hat forintot számolt fel. A fa-szállítást is megváltották, három forintért. Összesen harminc forintot adtak be. Panaszuk az volt a tisztviselővel szemben, hogy minden héten Scheuenstuel házában kellett robotot végezni, két embert a konyhába osztott be, míg a többiek egyéb ház körüli munkákat végeztek.²⁹⁶ A fentiekből kitűnik, hogy Lacifalvát jobb módú emberek lakták, mint Oroszfalvát, hiszen meg tudták váltani a bányai munkát és a fuvarozást is. Fernezely nevében Kerekes Márk, Ferenzely Mihály (1573-ban felügyelő a Királytáróban), Lukács Simon és György jártak el. Ezek szerint hét forintot kellett befizetniük cenzusként az előző két évben, hetenként egy napot kellett robotban tölteni Scheuenstuel tanyáján vagy a bányában. Kalaz Cosma panaszolta el a biztosoknak, hogy őt azért

---

²⁹⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 1024-1037-1039. Nagyváthy Ferenc karrierjére a legújabb feldolgozás ld. GECSÉNYI, 1999. 77-83.

²⁹⁵ A falvak fekvésére ld. 5. számú melléklet. A birtokok elhelyezkedésére ld. 6. számú melléklet. A vajdai tisztségre ld. KENYERES, 2008. 131.

²⁹⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 1038. Lacifalva 1603-ban kerül Kővár vidékéhez, de csak egy rövid időre. Ld. SZENTGYÖRGYI, 1972. 187.

korbácsolta meg a pénztárnok, mert az közeli patakából fogott hat halat, és ezt eladta Nagy Simon nagybányai polgárnak.²⁹⁷ A harmadik falu Surjánfalva volt, itt Balázs Simon bíró a falu cenzusaként három forintot adott be, illetve egy hordó bort adott a pénztárnoknak. A robot megváltása kilenc forint volt, sőt egy kevés ezüstöt is adtak be, a falu határában fekvő kis tárnákból. Emellett még volt négy részbirtok is, ezeknek a cenzusa tizenkét forint volt az előző két évben. Az összes bevétel a falvakból hetvenhárom forint és nyolcvanhárom dénár lett.²⁹⁸ A birtokösszeírás objektív mérlegét nehezen lehet megvonni, mivel a helyi lakosok természetesen idegenkedtek a Besztercebányáról érkezett tisztviselővel szemben, aki nem nagyon ismerhette nyelvüket, szokásaikat és a helyi jogviszonyokat, így nem véletlen, hogy túl pozitív képet tártak a biztosok elé. A Szepesi Kamara és a tisztviselő közötti viszony a jelentés hatására, ha lehetett, még jobban megromlott.

A kamarai tevékenység 1575 augusztusában folytatódott, ezt bizonyítja az augusztus 28-án kelt újabb kamarai jelentés. Ezek szerint a kamarai tanács elhatározta, hogy a szatmári bányavidékről származó ércet Kassán finomítják, mivel Nagybányán jelenleg nincsen sem cementezés, sem elválasztás, és a megfelelő eszközök sincsenek meg ehhez a helyi kamarai üzemben. Az állításban rejlő realitást nem egyszerű ellenőrizni, kamarai jelentésekre ez esetben nem érdemes hivatkozni, mivel azok a pénzügyigazgatási szerv érdekeit tartották szem előtt. A helyi tisztviselőktől nem maradt ránk írásos emlék arra vonatkozóan, hogy milyen volt a helyi ércfeldolgozás helyzete és felszereltsége az adott időszakban. A helyi termelők levelei pedig a legritkább esetben foglalkoztak ezzel a kérdéssel, általában a szőlő illetve bortermelés állt a középpontban, a harmincadvám kérdése illetve a szatmári udvarbíróval folyó „csendes hidegháború”.²⁹⁹ Így el kell fogadnunk a kassai véleményt, bár meglehetősen kétségekkel. Az 1573-tól Nagybányán dolgozó Vítus Taal 1575-ben cementező és választó mester volt egyben, és a tanácsosok szerint nem volt képes maradéktalanul ellátni feladatát, közel nyolcszáz márka ezüstöt és aranyat kellene feldolgoznia. Világosan látszik tehát, hogy bár Nagybányán is lehetne folytatni a munkát, sokkal jobb feltételek között lehetne Kassán finomítani. A pénztárnok azonban megírta Kassára, hogy a helyi termelők nem akarják Kassára vinni az ércet, és nem viselnék el, ha Kassán finomítanák. Így mindent el fognak követni, hogy mindez Nagybányán maradjon. Ennek következtében a szakadék még jobban mélyült Scheuenstuel és a kamara között, a termelők pedig összezárták soraikat érdekeik védelmében. A kamarai tanács véleménye szerint ezt nem lehet semmilyen

---

²⁹⁷ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 1039.

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ Erre kiváló példa a következő irat. Ld. MOL E 254 N°20 4. cs. (1575. augusztus 23.)

körülmények között megengedni, mivel nincs meg a megfelelő eszköztár és személyzet.³⁰⁰ Ezért arra kérték az Udvari Kamarát, hogy az uralkodó adjon ki egy rendeletet, miszerint a nagybányai és felsőbányai polgároknak el kell fogadni az új helyzetet, és alkalmazkodni hozzá. A pénztárnok számára is ki kellene adni egy utasítást, hogy dolgozzon jobban és szorgalmasabban, mint eddig tette. A bányakamarából és bányászatból származó jövedelemmel nem sáfárkodott jól, ezt a Szepesi Kamara Vitus Taal egyik levelével tudta bizonyítani. Hanyagságának oka lehetett, hogy jó ideje nem volt betöltve a bányamesteri pozíció, illetve a kamarának nem volt elég kapacitása arra, hogy megfelelő számú ellenőrzést és vizsgálatot folytasson Nagybányán.³⁰¹ Következő levelében a Szepesi Kamara újból a nehéz és kilátástalan pénzügyi helyzetére panaszkodott, miszerint a Körmöcbányáról várt, kilencszáz forint, amelyet továbbítani kellene Nagybányára, még mindig nem érkezett meg, illetve a bizonytalanra vált erdélyi helyzet miatt a harmincadvám bevétele is alacsonyabb lett, mint várták, így a még hiányzó ezer-egyszáz forintot, amely a szeptemberi kifizetésekhez szükséges, valamilyen hitellel tudják csak megoldani.³⁰² Engedélyt kértek arra, hogy az Udvari Kamara által küldött tizenkétezer forintból kétezer forintot a nagybányai ércbeváltásra fordíthassanak, hogy a termelők be tudják váltani a kitermelt ércet és ki lehessen őket fizetni. Újfént kérték az Udvari Kamarát, hogy szólítsa fel az Alsó-Ausztriai Kamarát, küldjék át nekik a körmöci tallérokat.³⁰³ A nagybányai bányakamara vezetője még augusztusban fordult az Udvari Kamarához panasszal amiatt, hogy nem volt elegendő forrása a szükséges feladatok ellátására, így a királyi kincstár kárt szenvedett, mivel a termelők nem tudták beváltani az ércüket. Ezt a panaszt az Udvari Kamara továbbította Kassára, és állásfoglalást kért az ügyvel kapcsolatban. A kamarai tanács azzal védekezett, hogy akkora összeget, amekkorát kívánt a pénztárnok, nem tudtak számára biztosítani, mivel a Kassán vert pénzüsszeget, amelyet át kellett volna adni a nagybányai kamarának, átadták a kamarai elnöknek Révay Ferencnek, ez mindösszesen kettőezer-hatszázötvenhat forintot tett ki. Azonban egy uralkodói rendelet nyomtatékosan felhívta a figyelmüket az Udvari Kamarán keresztül, hogy több más jellegű fizetés késedelme miatt a nagybányai szükségletekre félretett pénzüsszeget használják fel azok fedezésére. Más pénzük nem lévén a nagybányait használták fel a katonaság szükségleteire, és az erdélyi helyzet miatt, a katonaság hópénzét is ebből kellett kifizetni. A fennmaradó összeget pedig a hitelek törlesztésére kellett fordítaniuk, leginkább a Kassán vert

---

³⁰⁰ MOL E 244 5306.t. fol. 63b.

³⁰¹ Uo.

³⁰² Az 1575-ben lezajlott Kerelőszentpáli ütközetre, illetve az azt megelőző versengésre Bekes Gáspár és Báthory István erdélyi fejedelem között utaltak a kamarai tanácsosok. Ld. ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 447-448.

³⁰³ MOL E 244 5306. t. fol. 65.

ezüst tallérokat.³⁰⁴ A főkapitány sürgetése miatt, illetve saját helyzetük sanyarúsága miatt kénytelenek voltak a zálogba adás módszeréhez nyúlni, hogy minden szükségletet ki tudjanak elégíteni. Ebből kifolyólag Nagybányára azt itt vert érméket nem tudták elküldeni, a finomítás alatt álló ércből pedig most még nem lehet pénzt verni, mivel az egyik pénzverő meghalt, ezért a már említett körmöci ezüstökre most már tényleg nagy szükség lenne. Erre még nem kaptak választ, de nagyon hiányzik, így a termelők maguk fognak az Alsó-Ausztriai Kamarához fordulni az ügy érdekében. Emiatt újból kérik a körmöci pénzverdét, hogy utalja át nekik a pénzt, hogy ki tudják végre fizetni a termelőket. Mágóchy Gáspár által fizetett összeget, amely háromezer forintot tett ki, át fogják utalni a nagybányai kamarának, bár a pénztárnok arany forintokat kért, a jövőben majd megpróbálják biztosítani számára.³⁰⁵ A teljes összeget, amelyet Scheuenstuel kért a Szepesi Kamarától, nem tudták biztosítani. A pénztárnok menesztéséről, amelyet az már régen fontolgatott, nem ők döntöttek, hanem saját maga akart távozni Nagybányáról a rossz körülmények miatt, de pontosabban majd későbbi levelükben tudnak mondani az ügyel kapcsolatban. A Szepesi Kamara október elején kapta meg az Udvari Kamara állásfoglalását az ügyel kapcsolatban, ezek szerint a kiegészítésként és segítségként („*pro additamento et accensione*”) kapott tízezer forintból, a vámbevételekből, illetve az éves nagybányai jövedelmekből, miután az adott helyzetet alaposan megvizsgálták, és elkerülhetetlen szűkséget észleltek, nagy hiányt, akkor az adott kiadásra fordíthatják a fenti bevételeket. A nagybányai bevételekhez a csak legvégső esetben nyúljanak hozzá, mivel az királyi regáléból származván, különleges bevételnek számított („*tanquam sacrosanctum*”).³⁰⁶ A Szepesi Kamara biztosította feletteseit, hogy a nagybányai ércből vert pénzérméket a nagybányai bányászatba fogják visszaforgatni, és a kincstári bánya fejlesztésére fordítani. A katonai kiadások ebben a szűkös időszakban még nagyobb terhet jelentettek a kamarai pénztár számára, nehezen tudták mindig a megfelelő összeget biztosítani a bányászatra, mivel az ország biztonsága prioritást élvezett. A hitelek törlesztése is sokkal nagyobb tételt jelentett, mint amennyit nélkülözni tudnának. Több helyi tisztviselőnek nem tudtak még járandóságot sem fizetni, ezért azzal fenyegetőztek, hogy ott hagyják hivatalukat (köztük a nagybányai pénztárnok is). A megértés teljes hiányával kell nap, mint nap szembenézniük.³⁰⁷ A kamara jelentését támasztja alá Wilhelm Scheuenstuel 1575 év végén kelt levele is, amelyben leírta, hogy már kérte felmentését az Udvari Kamaránál, de elutasították, mivel ez nem szolgálná az

---

³⁰⁴ MOL E 244 5306. t. fol. 71-72. (1575. szeptember 17.)

³⁰⁵ Uo. illetve ACSÁDY, 1894. 125-127.

³⁰⁶ MOL E 244 5306. t. fol. 76.

³⁰⁷ Uo.

uralkodó érdekeit, akkor elfogadta, azonban most már tényleg távozni akar, és teljes szívéből szolgálná I. Miksát, csak lehetőleg egy másik helyen, jó messzire ettől a várostól.³⁰⁸

Az Udvari Kamara végül elfogadta lemondását, és felkérte a Szepesi Kamarát, hogy keressen a pozícióra egy másik, alkalmas szakembert. Amíg azonban nem találnak egy megfelelő tisztviselőt, Scheuenstuelnak Nagybányán kell maradnia.³⁰⁹ A Szepesi Kamara válaszában leírta, hogy a pénztárnok hanyagul végezte a munkáját, nem volt alapos, ezért nem kell marasztalni, inkább bocsássák el. A levél keltezésekor már nem tartózkodott az országban, mert két hete a kamara tudta nélkül Erdélybe utazott. Ami az utódját illette, a kamarai tanács ismert egy jó selmecebányai szakembert, aki megfelelő lenne erre a posztra. Ez a személy Willisch Lőrinc volt, a selmecebányai bányamester. Willisch Lőrinc rendkívül tapasztalt, az egyik szellemi atyja volt a Brenner szövetkezetnek. Arról nem tudtak a tanácsosok nyilatkozni, hogy milyen nyelveket beszélt a németen kívül.³¹⁰ A bányamesteri állás sem volt Nagybányán betöltve. A kamarai levelezés sokat foglalkozott a problémával, mivel a tisztség már hosszú ideje üresen állt, ez pedig veszélyeztette a bányászat megfelelő működését. A Szepesi Kamara 1576. január 19-én kelt levelét az Udvari Kamarának és Károly főhercegnek címezte, aki helyettesítette az uralkodót, mivel az a regensburgi birodalmi gyűlésen tartózkodott, így a főherceg járt el a magyarországi ügyekben.³¹¹ Levelükben leírták, hogy Michael Sycelius megvizsgálta a kérdést, ő az ilyen ügyekben legjáratosabb tanácsúr, és állított egy jelöltet, Andreas Findenseint, a kamarai tanács azonban nem támogatta a javaslatát. Hiába szavazták le a tanácsúr jelöltjét, más megfelelő személyt sajnos nem tudtak javasolni. Így a jelentés végén azt írták, hogy bár nem ajánlanák az illetőt bányamesternek, de mivel nincs más, az Udvari Kamara őt is kinevezheti, ha nem ismernek esetleg egy jobb jelöltet.³¹²

A nagybányai polgárok három panaszlevelet jutattak el január 12-én a Szepesi Kamarához, amelyekben más oldalról világították meg a nagybányai helyzetet. Ezekről a levelekről a kamarai tanács tagjai február 2-án alkottak véleményt. Az első panaszlevélben a nagybányaiak kiváltságaik megsértése miatt tettek panaszt, miszerint nem vették figyelembe az urbura-mentességüket. Ehhez azt fűzte hozzá a kamara, hogy a termelőknek el kell dönteniük, hogy mit választanak, az ércbeváltásért járó összeget, amely az általuk beadott bányabér nélkül nem gyűlne össze a következő beváltásra, vagy a privilégiumaikat kívánják

³⁰⁸ ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 923-924. Wilhelm Scheuenstuel visszatért Besztercebányára, és ott töltött be további tisztségeket, mint az Alsó-ausztriai Kamara tisztviselője. Ld. ÖStA HKA MBW RN 6 fol. 393-400.

³⁰⁹ ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 922. (1576. január 6.)

³¹⁰ MOL E 244 5306. t. fol. 93b. Willisch Lőrinc munkásságára ld. PÉCH, 1884. I. 271-277.

³¹¹ PÁLFFY, 2010. 98.

³¹² MOL E 244 5306. t. fol. 92. Wilhelm Scheuenstuel utódjának keresésére ld. MOL E 244 5306. t. fol. 171a.

megőrizni. A kettő együtt a tanács szerint nem megy. Az ércbeváltásból származó jövedelmüket inkább a bányászat fejlesztésére illetve a hitelek törlesztésére kellene fordítaniuk. A finanszírozás megoldására mindenképpen ki kell valamit találni, ebben az Udvari Kamara segítségét kérték. A második panaszlevél a szatmári udvarbíróval való hadakozás újabb felvonását írta le. A nagybányai polgárok állítása szerint az udvarbíró mintegy hétszázötven forinttal tartozott nekik az átadott bor ellenértékéért. A tartozást nehéz lenne most kiegyenlíteni, írták, mert Bekes Gáspár által támasztott felkelés („*tumultus*”) miatt a harmincad-vámból származó bevétel erősen megcsappant.³¹³ A harmadik problémát a nagybányai és a kővári közös határban fekvő erdők használata jelentette. A nagybányai polgárok régi kiváltságukra hivatkoztak, miszerint a bányászathoz szabadon használhatták a Kővárhoz tartozó erdőket is, ezt azonban a jelenlegi birtokos család (Báthoryak) nem engedték.³¹⁴ Ezzel kapcsolatban azt ajánlotta a kamara, hogy egy bizottságot ki kellene küldeni a kérdéses erdők felmérésére, és olyan megoldást keresni, hogy egyik fél se szenvedjen kárt. Az Udvari Kamara felszólította a Szepesi Kamarát, hogy küldjön számadást a nagybányai bányakamara bevételeiről és kiadásairól, mivel már egy számadás-részlettel adósok a központ felé. A Szepesi Kamara válaszában mentségeket keresett, miszerint még mindig nincs elegendő bevételük, így nem tudtak elegendő pénzt küldeni Nagybányára, illetve a bányakamara nem működött folyamatosan, ezért nem készült számadás a pénzügyeiről. Kijelentették, hogy az innen származó lehetséges bevételeket ezek után is a bányászatra fogják fordítani. A sok nehézség ellenére el fogják küldeni Georg Trigler kamarai számvevő segédet, hogy mérje fel és jegyezze le a nagybányai bányakamara bevételeit (ércbevétel és bányabér) és kiadásait.³¹⁵ A kért számadás 1576 júliusában készült el, ekkor még Wilhelm Scheuenstuel volt a pénztárnok Nagybányán, júliusig kétszáz-hetvenhárom márka ezüstöt váltottak be, a választómester is ugyanekkora mennyiséget szignózott le, és innen került a Kassai pénzverdébe.³¹⁶ Az Udvari Kamara a beváltói tisztség új személlyel való betöltéséről áprilisban is írt Kassára, illetve felszólította a kassai tanácsot, hogy keressen új felügyelőt, és bányamestert, akinek a fizetése hetente hat forint lenne, Sycelius által ajánlott Andreas Findenseint megfelelőnek találták. A kamarai szignáló, Gaspar Glas, helyére is keressenek egy új embert, mert ő sem végezte jól a munkáját.³¹⁷ Az új beváltó személyéről szóló döntési

---

³¹³ 1575 és 1576 fordulóján mind Bécsben, mind Kassán komolyan számoltak egy lehetséges erdélyi támadással, ezért tűnik fel gyakran a forrásokban az erdélyi kérdés, Bekes és Báthory harca egymással. Ld. PÁLFFY, 1997. 119-120.

³¹⁴ MOL E 244 5292. t. fol. 94. Az erdők használatára ld. SZENTGYÖRGYI, 1972. 22-23.

³¹⁵ MOL E 244 5292. t. fol. 106. valamint SZÜCS, 1990. 28.

³¹⁶ ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 216.

³¹⁷ ÖStA HKA GBU Bd. 399. fol. 154-156.

folyamat lassú volt, ezért még 1576 augusztusában is a Szepesi Kamara alkalmazásában állott Scheuenstuel, bár a kamarai tanács egyre jobban sürgette az Udvari Kamara tanácsát, hogy találjon egy megfelelő szakembert a helyére, az új vezető átvehetné október közepén az irányítást, mert akkor befejeződik az őszi ércbeváltás első része. Véleményük szerint az 1573 és 1574 évre vonatkozó számadások nem voltak pontosak, munkáját nem végezte rendesen és becsületesen. Ha csak egy kicsit szorgalmasabb embert küldenének Nagybányára, már az nagy haszon lenne a kincstár számára.³¹⁸ A legfelsőbb döntés 1576. augusztus 31-én született meg Regensburgban, ezt küldték tovább Bécsbe, ahonnan szeptemberben továbbították a határozatot.³¹⁹ Eszerint Wilhelm Scheuenstuel október közepéig marad Nagybányán, és mikor megérkezik az új pénztárnok, át kell adnia hivatalát. Az instrukció megalkotásához a kamarai tanácsnak kellett javaslatokat tennie. Az utasításba be kell foglalni a Kamara szerint, hogy a tisztviselőnek lelkiismeretesen és alaposan kell dolgoznia. Ha megérkezik az új pénztárnok, Michael Krenkler, pontosan felvilágosítják az elvégzendő feladatokról.³²⁰ A kamarai tanács részben, vagy inkább bújtatva elismerte tévedését és kudarcát a nagybányai kamarai üzem és pénzverde feladatainak átvételével kapcsolatban. Minden bizonnyal egyszerűbb lenne ha, a pénztárnok üzemeltetné a pénzverdét, hiszen két-háromhetente összegyűlne megfelelő mennyiségű érc, ebből lehetne pénzt verni. Az összeget rendszeresen kioszthatná a termelőnek, így talán a termelők is nagyobb kedvvel dolgoznának, és több ércet adnának be a kamarába. A növekvő terheket, amelyeket a feldolgozás és a finomítás jelentett, a kassai üzem valójában nem bírta, ezért a nagybányait lehetne üzemeltetni, ott áll üresen a „Haller-ház”, kicsit átalakítva megfelelne a célra. A pénztárnoknak legalább három ezerforintra lenne szükség az induláskor, ezt ők sajnos nem tudták biztosítani helyi keretből, ehhez központi támogatást kértek. A rendszeres kiadásaikat sem voltak képesek finanszírozni, a Kassán nagybányai és felsőbányai ércből vert négyezer forintból a hitelezőket kellett kifizetniük, így csak ezerforint marad, ezt tovább küldték Nagybányára. Úgy számoltak, hogy a fenti összegen felül még a szatmári dicából is tudnak adni ezerforintot, de végül ez sem valósult meg.³²¹

1577 márciusában a nagybányai városvezetés írt kérelmet a Szepesi Kamarához, miszerint a nagybányai és felsőbányai termelők elszegényedtek és óriási kár érte őket a pénztárnok munkája miatt. A városi bíró Csorba Illés volt, míg az esküdtek között a legnagyobb szava Szegedi Ferencnek volt. Ezek szerint a pénztárnok több ezer forint kárt okozott nekik azzal, hogy nem a hivatalos áron váltotta be az ércet, a bányabér befizetése

---

³¹⁸ MOL E 244 5306. t. fol. 132b.

³¹⁹ ÖStA HKA GBU Bd. 399. fol. 218.

³²⁰ MOL E 244 5292. t. fol. 150b-151a.

³²¹ Uo.

miatt pedig folyamatosan zaklatta a termelőket. Ezért központi segítséget kértek, mert ha nem kapnak pénzügyi támogatást, még annyi ércet sem tudnak beadni a kamarába, mint eddig. Az új pénztárnok jól látta a helyzetet, véleménye szerint a jelenlegi állapotukban a bányák reménytelenek. Kérték, hogy a kamarai tanácsurak tekintsenek kegyesen az esdeklő polgárokra, mert nagy fogyatkozásuk Őfelségének sem hoz hasznot („*emiatt az Baniaknak kwaltkeppen walo nagy fogiatkozasa vagion*”). Így a kamara érdeke is az, hogy őket megsegítsék, ezért törekedjenek erre. Ha a szatmári udvarbíró kifizetné a borért és jószágért járó jussukat, már sokkal többet tudnának termelni, de így pénz híján üresen állnak a tárnák.³²² Áprilisban kelt levelükben azért fordultak a kamarai tanácshoz, hogy a közel jövőben ne küldjenek hozzájuk semmilyen bizottságot vagy küldöttséget, mert véleményük szerint nem sok hasznát látják a helyi lakosok a biztosok munkájának, inkább csak káruk (sok kiadás) származik belőle.³²³ A Szepesi Kamara ugyancsak áprilisban írt az Udvari Kamarának, eszerint az 1576-ban beadott aranyért és ezüstért fizettek a termelőknek, és Michael Krengler pénztárnoknak is utalták a járandóságát, mintegy négyszáz forintot. Ennél többet azonban nem tudtak adni a szatmári bányászat segítésére és szükségleteikre, hiába kérték ezt többször is a helyi lakosok. A kamara kiadásai nagyon magasak, és nem folyt be elegendő összeg a pénztárba. A számításaik szerint a bányakamara normális működéséhez négyezer forintra lenne szükség, ezt az Udvari Kamara teremtse elő, és Kassáról azonnal küldik tovább Nagybányára, de ők a helyi bevételekből ezt nem tudják finanszírozni. Ha Krengler nem kapja meg a szükséges összeget, félő hogy leáll a termelés a Királytáróban.³²⁴

Az esedékes számadást július végén készítette el a pénztárnok Nagybányán, ezek szerint a bányakamarába július végéig beszolgáltattak tizennégy márka aranyat és háromszáznyolcvanhét márka ezüstöt, az aranyat és az ezüsből száz-tizennégy márkát Kassára szállítottak, és ott vertek belőle pénzt kettőezer-háromszáz-negyvenöt forint értékben. Az 1577-ben beadott érc mennyiség meghaladta az előző évit, így a termelők panaszai nem látszanak teljes mértékkel megalapozottnak. A számadás augusztus közepén jutott el a kamarai számvevői hivatalba, majd onnan küldték tovább az Udvari Kamara illetékes szervéhez.³²⁵

Michael Krengler 1578 februárjában készült jelentésében, amelyet a Szepesi Kamara küldött tovább az Udvari Kamarának, leírta, hogy a pénzhiány miatt nehézkesen lehet termelni a Királytáróban, és a termelőknek sokat kell várniuk egy-egy beváltási és finomítási

---

³²² MOL E 254 N°8 5. cs. (1577. március 16.)

³²³ MOL E 254 N°15 5. cs. (1577. április 11.)

³²⁴ MOL E 244 5292. t. fol. 153b-154a.

³²⁵ ÖStA HKA MBW RN 5 fol. 217-218. valamint MOL E 244 5292. t. fol. 220b.

terminusra, mivel a pénztárnoknak spórolnia kell a költségeken. A kamarai tanács megjegyezte, hogy harmincad-vám bevételből (kállói) tudtak mintegy ezer-kilencszáz forintot átcsoportosítani a nagybányai szükségletekre. Ennél többet a közeljövőben nem tudnak adni, mert ők is forráshiánnyal küszködnek.³²⁶ Az Udvari Kamara átküldte 1578 tavaszán véleményezésre az Alsó-Ausztriai Kamarának a nagybányai bevételekről készült előző évi számadást, ezt a kamarai tanácsban alaposan megtárgyalták és a következőkre jutottak. A kamarai tanács véleménye szerint a termelők lehetőségeit szűkíti a királyi monopóliumnak számító ércforgalmazás joga, illetve a köteles bányabér befizetése, ezt megkerülve másoknak adják el az ércet, és így komolyan károsítják a kincstárat. El kellene azon gondolkozni az Alsó-ausztriai Kamara szerint, hogy melyik szempont a fontosabb, a növekvő bevétel, vagy a köteles bányabér befizetése. Felhívták arra is a figyelmet, hogy Nagybánya határvárosnak tekinthető, könnyedén ki lehet juttatni az országból az ércet, és ezen a gyakorlaton, ahogy az elmúlt évek is bizonyították, a szigorítás mit sem változtatott. Ebből kifolyólag egy lehetséges megoldást látnak, amellyel mind a két fél jól járna. Ez pedig a bérbe adás. Alaposan át kell gondolni és meg kell vizsgálni, mennyi plusz bevételt hozna, és milyen hátrányai lennének, de nem elvetendő ez a koncepció. A helyi, nagyobb anyagi lehetőséggel rendelkező polgárok vehetnék esetleg bérbe a bányakamarát, egy vagy két évre, meghatározott bérleti összegért.³²⁷ A jelentéshez több kiegészítő iratot csatoltak, ezekben a pénzverdével illetve a szatmári bányákból származó lehetséges haszonnal foglalkoztak. A nagybányai és felsőbányai tárnák nagyon gazdagok ércben: aranyban, ezüstben, sőt ólmot is bányásztak néhány helyen, ennek ellenére sok bányát nem művelnek, mert a termelők nem tudták fenntartani, és elidegeníteni sem tudták, így inkább műveletlenül hagyták őket, és elköltöztek. Az elidegenítés teljes tilalmával kapcsolatban túloznak a kamarai tanácsosok, mivel ez csak olyan tulajdonra volt érvényes, amelyet a birtokló nem maga szerzett (családi vagyon illetve adomány útján nyert birtok). Ha önmaga szerezte, szabadon rendelkezhetett felette.³²⁸ Valóban nehezen lehetett megválni a bányáktól, de több esetben megtették ezt, ahogy később is látni fogjuk. Az Alsó-ausztriai Kamara véleménye szerint a Szepesi Kamarának összehasonlítást kellene készítenie, egy hatástanulmányt, amelyben megvizsgálja a bérleti rendszerrel járó bevételeket, illetve annak kihatását a térségre. Elgondolkodtató, hogy mihez kellene jobban ragaszkodni, a köteles bányabér behajtásához, vagy inkább a növekvő és állandó jellegű bevételekhez. A nagybányai pénzverde beolvasztása a kassai üzembe négy év után kudarcot vallott a kamarai

---

³²⁶ MOL E 244 5292. t. fol. 284a.

³²⁷ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1131-1136.

³²⁸ BÉLI, 1999. 71-74.

tanács szerint, ezért vissza kellene költöztetni a pénzverőházat Nagybányára, vagy esetleg Szatmári várba. Ezt indokolja a nagy távolság, a nagy útiköltség, és a növekvő kiadások. A termelőknek is könnyebb lenne, ha közelebb feküdne a pénzverde, egyszerűbben tudnák megkapni a nekik járó összeget. Meg kell vizsgálni, mennyibe kerülne a költöztetés, ha tíz forintnál többbe, akkor maradjon inkább Kassán. A rendtartás hiányára hívták még fel a figyelmet a tanácsnokok, véleményük szerint ez a kiegyensúlyozott munka alapja. Kellene egy szigorúan meghatározott beváltási ár, ne a pénztárnokon múljon az árfolyam. A rendtartásban rögzíteni kellene az alkalmazottak bérét, ez egy pénzverő mesternél hetente nyolc forintot tegyen ki. Minden második héten legyen ércbeváltás, pénteken kezdjék el a cementezést és az elválasztást, majd következő hétfőn adják át a pénzverőknek, és ebből péntekre legyenek kész az érmék, amelyeket az elismervény fejében osszanak szét a termelők között. A bányakamara ne csússzon, és várakoztassa a termelőket.³²⁹ Johann Newald 1885-ben publikált művében rossz döntésnek titulálta, hogy a Nagybányán újra megnyitották a pénzverdét, mivel a hely közel feküdt Erdélyhez, ezáltal bizonytalan és veszélyes, és a helyi klíma is nagyon rossz, egészségtelen.³³⁰

Véleményem szerint azonban reális javaslatot fogalmazott meg az Alsó-ausztriai Kamara, belátták, hogy a centralizációs kísérletük megbukott, így próbáltak a decentralizációból a lehető legjobb eredményt kihozni. Ezzel az útkeresés újabb fázisához érkeztünk. A kamarai szakemberek, köztük a nagybányai ügyekben tapasztalt David Hag, felvázoltak egy lehetséges tervet, amelyet a Szepesi Kamara még az 1570-es évek elején javasolt a központnak, amely hasonló kockázatokkal járt, mint a kamarai kezelés egy határ menti bányavidéken. A jelentés megalkotása után lassan, titokban elkezdődött a lehetséges bérlők felkutatása. A nagybányai polgárok kompániája csak egy lehetséges opció volt, több nagyobb hatalommal bíró személy is szeretne volna árendába venni a területet. Az Udvari Kamara még azonban hagyott időt a pénztárnok kibontakozására, mert bíztak abban, hogy az munkája esetleg a kamarai kezelés javára billenti el a mérleget. A Kassáról érkező hírek azonban nem voltak biztatóak. A Magyar Kamarának Kalmár János deák háromezer forinttal tartozott, őt arra kötelezték, hogy fizesse vissza a Kamarának, azonban ezt a deák megtagadta, és így a kérdéses összeg nem jutott tovább a Szepesi Kamarához, onnan pedig a nagybányai pénztárnokhoz. Az adott pénzösszeg nélkül a Szepesi Kamara nem tudta finanszírozni a bányakamara működését, és ezért kérték az Udvari Kamarát, hogy a Magyar Kamara utalja át

---

³²⁹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1131-1136.

³³⁰ NEWALD, 1885. 134-147.

a kérdéses összeget.³³¹ Az Udvari Kamara felkérte véleménynyilvánításra a két illetékes főkapitányt is (Hans Rueber és Christoph Teuffenbach), javaslatukat november 18-án tárgyalta a kamarai tanács. A két katonai vezetőt azért vonták bele a döntésbe, mert az említett város határváros volt, így a pénzverde visszahelyezése komoly kockázati tényezőt jelentett, amellyel számolni kellett. Véleményük szerint, amelyhez a már említett Jacob Pendtner kassai pénzverőmester is csatlakozott, a pénzverdét vissza kellene helyezni Nagybányára, a Szepesi Kamara elégtelen ennek a feladatnak az ellátására.³³² E vélemény mögött komoly érdekellentétek húzódtak meg, a kassai kamara és a felső-magyarországi végvidéki főkapitány kapcsolata a korszakban feszült volt, konfliktusoktól terhes, mivel a főkapitány, mint helyben a legfőbb katonai vezető, próbálta joghatósága alá vonni kamarát, így a számára fontos hadikiadásokra mindig lett volna elegendő forrás. A Szepesi Kamara és a szatmári főkapitány viszonya sem mondható zökkenőmentesnek, hiszen Christoph von Teuffenbach centralizációs terveket szövögetett, amelynek keretén belül saját hatáskörébe vonta volna a szatmári uradalom igazgatását, ez a terv egy évvel később, 1579-ben, egy költségvetési tervezetben manifesztálódott.³³³ Talán Jacob Pendtner viselkedése érthető a legkevésbé, hiszen támogatta a kassai pénzverde bezárását, vagy leépítését, ahelyett, hogy harcolt volna a fennmaradásáért. A kassai pénzverőmester állásfoglalása mögött jövőbeli tervei húzódtak meg, köztudott volt, hogy a Szepesi Kamara pénzügyi problémákkal küzdött, a korábbi nagybányai pénztárnok nem volt elégedett a kamarai finanszírozással, és hogy a jelenlegi évben is komoly fizetési gondok merültek fel. Pendtner arra számított, hogy bérbe adják mind a bányakamarát, mind a pénzverdét, és akkor ő nagy eséllyel szállna be a versenybe, mint tapasztalt szakember. Bérlőként jobban meg is érte volna neki, mivel ott a saját ura lehetne, az éves bérleti díjon kívül nem tartozna semmivel a kamara felé, Kassán pedig csak alkalmazott. Ezt végül nem tudta abszolválni, az okokat később tárgyalom. Ezzel a háttérrel érthető a Szepesi Kamara heves kifakadása, amely a főkapitányi tervezetek és a központi utasítás megérkezése után történt. Véleményük szerint nem a pénzverőház áthelyezésével kellene foglalkozni, hanem azzal a kérdéssel, hogy milyen módon finanszírozzák az arany és ezüst beváltást illetve a Királytáró műveltetését. Mivel a kassai pénzverőház messze a legalkalmasabb a pénzermék előállítására, hiszen helyben vagy a közelben rendelkezésre állt az arany és az ezüst, folyamatosan lehetne pénzt verni. Újra megfogalmazták javaslatukat, miszerint a pénzverde Nagybányára helyezését nem ajánlják, mivel a térség nem biztonságos, túlságosan közel

---

³³¹ MOL E 244 5292. t. fol. 329.

³³² ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1121. valamint NEWALD, 1885. 134-147.

³³³ KENYERES, 2008. 516-521.

fekszik az erdélyi határhoz, nem látszott elég biztosítottak a pénzverde helyzete, ez komoly kockázati tényezőt jelentett a kamara szerint. Emellett a helyi klíma és a levegő rendkívül káros a betelepülők számára, különösen a német bányászoknak, akik nagyrészt a Királytáróban dolgoztak, súlyosan megbetegedtek, és többen meg is haltak közülük. A helyzetet pedig súlyosbította, hogy az „új” pénztárnok sem dolgozott megfelelően, kinevezése óta nem sok mindent tett.³³⁴ A szatmári bányavidékről alkotott kép jól illeszkedett ahhoz az általános vélekedéshez, amely a Magyar Királyságról a korszakban kialakult. Eszerint a Magyar Királyság területe a külső szemlélők számára (Habsburg Monarchia vezetése is ide tartozott) a tárgyalt időintervallumban végig „*terra incognita et periculosa*” maradt. Egy ismeretlen, veszélyekkel teli terület, amely egyben híres volt érc és sóbányáiról, mezőgazdasági adottságairól és kiváló borairól.³³⁵ A szatmári bányavidékről a korabeli források szinte minden alkalommal megjegyezték, hogy milyen jó minőségű ércet lehetne itt bányászni, milyen kiváló adottságai vannak a térségnek, de sajnos a kockázati tényezők igen magasak, túl közel esett a Magyar Királyság határához, és túl szoros volt a nexus közte és az erdélyi állam között. Ha a pénzverőház Nagybányára kerülne vissza, az magával vonná a szatmári főkapitány pozíciójának megerősödését, mivel a szatmári vár katonai potenciáljával lehetne megvédeni az intézményeket, aki így még több alkalommal szólna bele a kamarai ügyekbe, ez pedig korántsem szolgálta a Szepesi Kamara érdekeit.³³⁶ Pendtner állásfoglalásával kapcsolatban a kamarai tanács annyit jegyzett meg, hogy a pénzverő mester minden bizonnyal nem rendelkezik kellő információval a helyi klímáról és a betegséget terjesztő levegőről.³³⁷ Emellett sok új eszközre is szükség lenne, találni kellene olyan pénzverőket, akik hajlandók elhagyni Kassát és áttelepülni Nagybányára. Kellene egy házat is vásárolni, amely alkalmas lenne a műveletek elvégzésére. A költségek is magasak lennének, egyes eszközök átszállítása az előzetes számítások szerint önmagában ötszáz forintot emésztene fel, és erre a kamarának nincsen szabadon felhasználható forrása. Míg Kassán már minden eszköz, és feltétel adott a megfelelő működéshez. A téli időszakban, amikor a talajvízállás magas a tárnákban, a vízhiány miatt pedig nem tudták működtetni a zúzdákat, alig váltottak be ércet Nagybányán. Így a pénzverdét nem lehetne folyamatosan üzemben tartani. Ezért alázatosan kérték a kamarai tanácsosok az Udvari Kamarát, hogy hagyja a pénzverdét Kassán, hiszen a termelőknek nem jelent akkora megterhelést az érc Kassára

---

³³⁴ MOL E 244 5292. t. fol. 340b-341a.

³³⁵ PÁLFFY, 2010. 142. illetve 188.

³³⁶ Egy lehetséges Erdély felől érkező támadás miatt hoztak létre egy külön védelmi övezetet a felső-magyarországi végvidéki főkapitányság területén belül Szatmár központtal. Ld. PÁLFFY, 1997. 115.

³³⁷ Helyi lakosok immunisabbak voltak fertőző betegségekre, valószínűleg a körültekintőbb higiénias intézkedések miatt. Ld. ÁGOSTON-OBORNI, 2000. 101-102.

szállítása. Fontosabbnak tartották, hogy a nagybányai érbeváltás finanszírozását kellene hosszabb időre megoldani, illetve a Királytáró termelését fejleszteni.³³⁸

III.2.2. A Királytáró és a nagybányai bányakamara bérbeadása (1579-1581)

Nem kapcsolódik szorosan dolgozatom témájához, mégis szót kell ejtenem az 1578-ban lefolytatott végvári vizitációról. A kapcsolódást az adja, hogy az egyik biztos Felician von Herberstein volt, az Udvari Haditanács tagja, aki később a nagybányai bérlő lett. A felső-magyarországi végvidéki főkapitányság területén fekvő végvárak körbejárásában társa Révay Ferenc volt, a Szepesi Kamara tanácsosa. A stájer főúr útja július 24-től egészen szeptember 19-ig tartott, összes költsége hatszáz tallérra rúgott, ezt a Magyar Kamara még 1579 nyarán sem fizette ki a tanácsnoknak. A térségben tett vizitáció fontos volt számára, mert ekkor ismerkedett meg a helyi vezetőkkel, tisztviselőkkel, és tapasztalatokat gyűjtött az ércbányásza területén is.³³⁹ Michael Krengler nagybányai pénztárnok nem tudott megbirkózni a nehéz pénzügyi helyzettel, a Szepesi Kamara bizalmatlanul figyelte munkáját, így 1579 kora tavaszán eljutatta felmondási kérelmét az Alsó-Ausztriai Kamarához, amely továbbította azt az Udvari Kamarának. Az Alsó-ausztriai Kamara tanácsa el kezdett másik embert keresni, ha megtalálták, akkor azonnal közölni fogják az Udvari Kamarával is.³⁴⁰ Wilhelm Scheuenstuel utolsó számadásában az Udvari Kamara számvevőhivatala talált hibát, így a korábbi pénztárnok mintegy száz forinttal és huszonhét dénárral maradt adósa a kamarának. A Szepesi Kamara hiába kereste meg levélben Scheuenstuel, nem tudták rajta behajtani a tartozást, ezért az Udvari Kamarát kérték meg, hogy szólítsa fel fizetésre Scheuenstuel, arra talán hallgatni fog.³⁴¹ Ezzel egy időben küldtek egy jelentést az Udvari Kamarának a nagybányai bányakamara helyzetéről illetve Királytáróban folyó termelésről. A bányakamara helyzete a pénzhiány miatt siralmas, a Királytáróban folyó termelés pedig nagyon lecsökkent. A kamarai üzem és a zúzdák is alacsony termelékenységi mutatóval dolgoztak. A Királytáróban található tárnák legtöbbször magasan állt talajvíz, ezekben nem lehetett érctermelést folytatni. Nincsen elegendő pénzforrás, így tovább már nem tudják fenntartani a bányakamarát, sem a kincstári tárot. Egy lehetséges megoldást javasoltak felettes szervüknek: meghatározott időre, feltételekkel bérbe kellene adni az intézményeket, a kamarai tanácsnak erre már jelöltje is

---

³³⁸ MOL E 244 5292. t. fol. 340b-341a. valamint ÖStA HKA MBW RN 6 fol. 207-208.

³³⁹ ÖStA HKA GBU Bd. 397. fol. 223. valamint 274. Vizitáció tevékenységére ld. KENYERES, 2008. 541.

³⁴⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 348 (1579) fol. 112-113.

³⁴¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1153. Scheuenstuel ekkor selmezbányai számvevő volt. Ld. ÖStA HKA MBW RN 6 fol. 244-249.

volt. Két nagybányai polgár, Szegedi Ferenc és Lazio Lukács (Mészáros Lukács) megfelelő lenne erre a feladatra, mivel több bányával rendelkeztek, illetve Szegedi Ferenc már bérelte korábban Hans Rueber bányáit is társaival egyetemben. Ez az opció jóval nagyobb hasznot hozna a kincstár számára is, az éves bérleti összeg állandó jövedelemnek számítana. A kamarai kezelés alatt fizetni kellett a tisztviselőket, a pénztárnokot, ezekre a bérleti rendszerben nem kellene költenie a kamarának, mivel ezeket a feladatokat a bérlő venné át.³⁴² A Szepesi Kamara béletről szóló javaslatát az Udvari Kamara április 1-én kapta kézhez.³⁴³ A Szepesi Kamara javaslata április elején a kamarai tanács elé került, elsőként a szatmári főkapitány véleményét kérték ki az ügyben. Teuffenbach április 25-én írta meg saját elképzelését a bérleti szerződésről. A pénztárnokot számadás készítésére kell kötelezni, és nincsen egyetlen megfelelő jelölt sem a közelben a bányáirnoki posztra, sok tárnát elhagytak a termelők, sok pedig már ki is merült, ezért egyetértett a Szepesi Kamarával. Ha két nagybányai polgár bérelné a bányakamarát és a Királytárót, akkor ők művelnék és gondoznák. Így a gond rájuk hárulna, míg a kamara biztos bevételhez jutna évről-évre. Meghatározott kondíciókkal adják bérbe, évente négyszáz ezüst tallér legyen a bérleti összeg. Négy évre szólna a szerződés, ha a körülmények úgy alakulnának, akkor előbb fel lehetne bontani a szerződést, vagy esetleg meghosszabbítani.³⁴⁴ A szatmári főkapitány javaslatával az útkeresés utolsó fázisába értek. Ezzel a koncepcióval egy új időszak kezdődött el, amelyben a kamarák már lemondtak a kamarai kezelés lehetőségéről, és inkább a legmegfelelőbb bérlőt keresték, aki bérbe venné a kamarai intézményeket. Az első ilyen kamarai rendeletet, amelyet Ernő főherceg is ellenjegyzett, 1579. május 19-én keltezték. A nehéz helyzet miatt átgondolva a kezelés rendszerét, a bérlemény mellett döntöttek. Eszerint Mészáros Lukács és Szegedi Ferenc négy évre kapta meg a bérletbe a Királytárót, négyszáz tallér értékben tiszta ezüstöt kellett beszo­lgáltatniuk a Szepesi Kamarának, egy márkát hat tallér beváltási áron számították, két részletben kellett beszo­lgáltatniuk. A bányához tartozó zúzdákat köteles voltak fenntartani, javítani, hasonlóan kellett eljárniuk az olvasztókemencék esetében is. Engedélyt kaptak új telérek felkutatására, és az ottani érctermelésre. A négy év lejártá után minden tartozékával együtt kellett átadniuk a bérleményt, abban az állapotban, amelyben átvették. Az Udvari Kamara elfogadta a szatmári főkapitány javaslatát, amelyet az bizonyít a legjobban, hogy a rendelkezés végére bemásolták a szepesi kamarai tanács számára a

---

³⁴² MOL E 244 5292.t. fol. 361.

³⁴³ ÖStA HKA HF Prot. WN 348 (1579) fol. 134.

³⁴⁴ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1132. valamint 1152. Egy tallér árfolyama száz és százöt dénár között mozgott. Ld. ŠTEFAN, 1980. 182.

szöveget.³⁴⁵ A Szepesi Kamara által megszerkesztett latin szerződésminta híven követte a német eredeti iratot. Eszerint a Királytárót művelnék, a hozzá tartozó három faluval és részbirtokokkal együtt, a bérlet négy évre szólna, és évente négyszáz tallért kellene finom ezüstben beszolgáltatniuk, az árfolyam hat tallér. Minden bevétel a bérlőket illeti, kivéve a köteles bányabér illetve a tized. A pénztárnok által használt legelők, rétek is hozzájuk tartoztak a bérleti szerződés ideje alatt. Az olvasztókat és zúzdákat fel kellett újítaniuk.³⁴⁶ Sem a német szövegben, sem a latin megfelelőjében nem esett szó a bányakamaráról és a pénzverdéről. Valószínűsíthető, hogy a bányakamarát még egy ideig a pénztárnok vezetése alatt akarták hagyni, erről tanúskodik, hogy a köteles bányabérrel a bérlők nem rendelkezettek, azt nem ők szedték be. A központi kormányzat meg akart bizonyosodni a bérlők megbízhatóságáról, hiszen csak egyedül ők voltak a jelöltek, és igen gyors döntés született az ügyben. Így egy olyan megoldást választottak, amely átmenetet képezett a kamarai kezelés és „teljes” bérleti rendszer között. Ez a koncepció még nem jelentette az útkeresés végét. Ez Ernő főherceg bátyjához intézett leveléből is kiderült. Eszerint az Alsó-ausztriai Kamara tanácsa David Hag javaslata alapján egy újabb lehetséges bérlőről tárgyalt. Az új jelentkező neve Felician von Herberstein volt. David Hag és a stájer főúr ismeretsége nem újkeletű volt. Többek között a kamarai tanácsnoknak kellett Herberstein egyik stájer földön fekvő birtokának ügyében eljárnia.³⁴⁷ Felician von Herberstein bérbe vette volna a jelentés szerint meghatározott összegért a kincstári bányát és igazgatná a bányakamarát is. A bérleti díj összege megegyezne a pénztárnok éves bérével. A kamarai kezelés hanyag, néhol teljesen hiányzik, a Szepesi Kamara nem hitelképes, így bérbe kellene adni, a főúrnak le kellene tenni egy bizonyos összeget letétbe, és ha szerződés végén mindent eredeti állapotában szolgáltat vissza, akkor visszakapná. Herberstein ismert személyiség, megbízható és nem utolsósorban kiváló kapcsolatai vannak.³⁴⁸ Így jelent meg Felician von Herberstein, mint *homo novus*, a lehetséges jelöltek között. Jacob Pentner, a kassai pénzverdeház mestere, ezt már nem élhette meg, terve megvalósulása előtt meghalt. Ezzel egy erős vetélytárs esett ki a versenyből.³⁴⁹ Michael Krengler ügye sem záródott le, a Szepesi Kamara erről panaszkodott az Udvari Kamarának augusztus második felében. Az Udvari Kamara tudomásul vette a pénztárnok lemondási szándékát, de addig nem fogadta el, amíg a kassai tanács nem nyilvánított véleményt az ügygel kapcsolatban. A kamarai tanács a következőket jegyezte

---

³⁴⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1138-1139. illetve 1148-1149.

³⁴⁶ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1125-1127. (1572. június 12.)

³⁴⁷ ÖStA HKA NÖ Bücher WN 117 fol. 253-254. valamint WN 118 fol. 185.

³⁴⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1250-1254. (1579. június 28.)

³⁴⁹ ÖStA HKA MBW RN 6 fol. 254-255. valamint fol. 314-315.

meg az ügyel kapcsolatban. A két nagybányai termelő, akinek részére szólt a bérleti szerződés tervezete, eddig még nem fogott hozzá a Királytáró műveléséhez, ebből kifolyólag pénztárnokra sincs szükség, hiszen ezt a tisztséget a Királytáró megfelelő működése és a bányakamara üzemeltetése miatt hozták létre, de most egyikkel sincs sok munka. Csak egy képzett szignáló kellene, aki egymagában el tudná látni az ércbeváltással és finomítással kapcsolatos feladatokat. Michael Krengler több hónapja kért eltávozást, és mivel hallotta, hogy a Királytárót bérbe szándékoznak adni, vissza sem tért a városba. A Szepesi Kamara újra felhívta rossz anyagi helyzetére a figyelmet, így a bérbeadás lenne az igazi megoldás. Fontos probléma volt a csempészet újbóli megerősödése, a szomolnoki és gölnici bányák mellett a szatmári bányavidékről is illegálisan szállították az ércet Lengyelországba, komoly károkat okozván az országnak. A tanács véleménye szerint egy nagyon szigorú rendeletet kellene kiadni, hogy visszaszorítsák a tendenciát.³⁵⁰ Az Udvari Kamara tanácsa októberben küldött egy jelentést az uralkodónak Felician von Herberstein beadványával kapcsolatban, miszerint a bányakamarát bérbe venné, illetve a pénzverdét, amelynek Nagybányán való újranyitására már döntöttek, de még nem valósult meg. Herberstein három évre venné bérbe az intézményeket, e veszélyes és „halálos” vidéken, egy évre hétezer forint lenne a bérleti díj, a következő kondíciókkal. A bányakamara ezek után is bevinné a kitermelt ércet, és fizetne érte a termelőknek. A bányászoknak megmaradnak a szabadságaik, a bányáikból származó haszon is, csak a köteles bányabért kellett befizetniük. A bérlőnek kell küldeni egy kimutatást évente a Szepesi Kamarának, a bevételekről és a kiadásokról. Felician von Herberstein az Udvari Kamara szerint elég tőkeerős, bár ebben a Szepesi Kamara kételkedett, és meg tudná adni a köteles előleget is. Az Udvari Kamara alázatosan kérte az uralkodót, hogy vizsgálja meg a kérdést, és döntsön a bérlő személyéről és a bérlet feltételeiről.³⁵¹ A tervezetről küldött egy példányt a Szepesi Kamarának is, a kamarai tanács véleménye szerint a bányakamarát, pontosabban az ércbeváltást, előnyös lenne bérbe adni, az évi hétezer forint megfelelő összeg lenne. Abban az esetben, ha az ércbeváltás költséges folyamatát bérbe adnák, a köteleességek a bérlőt terhelnék, míg a kincstárnak évente biztos bevételt hozna a bérleti díj, és a pénzverés anyagi hátterét sem a kamarának kellene állnia. Az alacsony termelékenység mellett is nagyobb haszon származna belőle, mint kamarai kezelés alatt. Az ércforgalmazás monopóliumát nem ajánlatos feloldani, mert az nem csökkentené le a csempészet mértékét, és még több érc vándorolna ki az országból. Természetesen ez a bérleti szerződés nem sértheti a termelők jogait, akiknek a köteles bányabért ezek után is be kellene fizetniük a

---

³⁵⁰ MOL E 244 5293. t. fol. 396. (1579. augusztus 19.)

³⁵¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1160-1169. (1579. október 18.)

bányakamarába.³⁵² A szatmári bányavidék annak ellenére, hogy nagyon veszélyes területnek lett minősítve, „népszerű” volt a potenciális bérlők körében. Johann Rueber felsőmagyarországi főkapitány nyújtott be egy kérvényt az Udvari Kamarához, hogy a Királytárót bérbe venné, a jelenlegi bérlők kizárásával. Az Udvari Kamara átküldte véleményezésre, Kassára. A kamarai tanács megtárgyalta az ügyet, a Királytárót már Szegedi Ferenc és Mészáros Lukács nagybányai polgár bérelte ekkor, a bérleti szerződés már érvénybe lépett, így nehezen lehetne legális úton a szerződés felbontani, így véleményük szerint a nagybányai polgárok kezén kellene hagyni, és ha esetleg megszegnék a szerződést, lehetőség nyílna más bérlővel való megállapodás kötésre.³⁵³ Michael Kregler, bár a kamarai információk szerint nem tartózkodott ekkor már Nagybányán, még nem lett hivatalosan elbocsátva állásából, így újabb beadványt intézett az Alsó-Ausztriai Kamarához, hogy áthelyezésért folyamodjon, Selmezbányára kívánt visszakerülni.³⁵⁴ A nagybányai és felsőbányai ércből hatezer-hatszáz-öt forint értékben vertek pénzt, Felsőbányáról a termelők százötvenkét márkát váltottak be február 16. és december 31. között. Nagybányáról, köztük a Királytáróból, összesen kétszáz-három márkát adtak be a termelők.³⁵⁵

Ebben a fejezetben röviden szót kell ejtenem Felician von Herberstein életútjáról, hogy milyen tapasztalatok és kapcsolatok jutatták el a szatmári bányavidékre.³⁵⁶ Felician von Herberstein életét és munkásságát David Reuss, a Herberstein család lelkésze, mutatta be részletesen gyászbeszédében, amelyet Felician és fia, Rajmund von Herberstein emlékére készített, a mű nyomtatásban 1595-ben látott napvilágot.³⁵⁷ David Reuss querfurti származású volt, éveken keresztül állt a Herberstein család szolgálatában. Felician von Herberstein 1540-ben született, családjának birtokai Stájerországban feküdtek. Édesapja Georg Andreas von Herberstein volt, a híres diplomata és utazó, Sigmund von Herberstein unokaöccse. Felician édesapja komoly pozíciókat töltött be, az Udvari Haditanács tagja volt, illetve a stájer lovasság főparancsnoka. A családi háttér és kapcsolatok mellett döntő szerepe volt Felician von Herberstein karrierjében képezettségének, melyet a legjobb egyetemeken szerzett, illetve kiterjedt kapcsolati hálójának, amely a Habsburg Monarchia egész területét behálózta. Példaként említhetjük David Hag alsó-ausztriai kamarai tanácsost, vagy a nagy formátumú

---

³⁵² MOL E 244 5293. t. fol. 418-419.

³⁵³ MOL E 244 5293. t. fol. 422.

³⁵⁴ ÖStA HKA HF Prot. WN 348 (1579) fol. 433.

³⁵⁵ ÖStA HKA MBW RN 6 fol. 216-217. valamint fol. 225-226.

³⁵⁶ Szakdolgozatomat Felician von Herberstein életútjáról és munkásságáról írtam, így e helyen csak röviden foglalom össze értekezésem témájának szempontjából fontos tényezőket.

³⁵⁷ David Reuss gyászbeszédét Bobory Dóra közölte 2005-ben. Ld. BOBORY, 2005a. 5-26.

magyar főurat és politikust, Batthyány Boldizsárt.³⁵⁸ Az Udvari Haditanács tagja lett, I. Rudolf magyar király és Károly főherceg tanácsosa, akinek magyarországi szerepére már kitértem. A már említett 1578-ban történt végvári vizitáció alkalmával lehetősége nyílt alaposabban betekinteni a magyarországi nemesérc bányászat életébe is, mivel az alsó-magyarországi bányavárosokat is megtekintette. A stájer főúr pozícióját erősítette az a tény, hogy unokatestvére, Julius von Herberstein, a Szepesi Kamara tanácsosa volt ebben az időben.³⁵⁹ Szoros kapcsolata a térséggel az 1578. évtől datálható.

Ernő főherceg 1580 januárjában küldte el bátyjának, I. Rudolfnak, az Alsó-ausztriai Kamara és Szepesi Kamara véleménye alapján összeállított tervezetet, amely Felician von Herberstein bérleti kérvényével foglalkozott. A jelentésben a bányavidék újjászervezésének újabb kísérletét láthatjuk, mivel itt Felician von Herberstein mind a bányakamara működtetését, mind a Királytárót bérbe vette volna három évre. A főherceg mellékelte a főúr két levelét is. Herberstein szerint Erdélyben nem végezték jól a tisztviselők a munkájukat, így a bányák nem hoztak megfelelő hasznot és a bányakamara sem működött megfelelően. Érdeklődésre adhat okot, hogy a stájer főúr miért Erdélyhez sorolta a bányavidéket, hiszen az tudvalevőleg a Magyar Királyság részét alkotta. Nem feltétlenül tudatlanság volt ez a részéről, mint inkább annak kifejezése, hogy a helyi bányászat inkább a fejletlenebb erdélyi technológia szintjén állt. Az a vélemény, miszerint az erdélyi bányászat fejletlenebb lett volna, mint a magyarországi (főképp az alsó-magyarországi bányavárosok), inkább az adott korban széles körben elterjedt toposzok közé tartozott, ugyanis több tekintetben (ércfinomítás, amalgámzás technikája) egy fejlettségi szinttel rendelkeztek, illetve az erdélyi nemesfém-bányászatnak volt egy speciális válfaja, az aranymosás, amely a Magyar Királyság területén nem volt annyira elterjedt.³⁶⁰ Herberstein a bányakamara működtetését vállalná, illetve a Királytáróban folyó kitermelést is vezetné, gondosan és alaposan végezné a munkáját, és a bevételének legalább a negyedét a kincstári bánya restaurációjára fordítaná, illetve arra törekedne, hogy a bányakamara önellátó legyen, azaz ne szoruljon kamarai segítségre, az egyik alkalmazottja évente leadna egy számadást a kitermelt ércről a Szepesi Kamarának. Véleménye szerint modernebb bányászati módszereket kellene alkalmazni, amelyeket a német nyelvterületen már ismertek. Azt kérte az uralkodótól, hogy a Királytáró öt tárnájában

---

³⁵⁸ Batthyány Boldizsár és Felician von Herberstein barátságával és tudományos kutatásaival behatóbban Bobory Dóra foglalkozott. Ld. BOBORY, 2005b. 923-944. Kapcsolatuk közös gazdasági tevékenységre is kiterjedt. Ld. MOL A57 Libri Regii 3. k. fol. 1000. (1571. február 9.)

³⁵⁹ Julius von Herberstein 1584. 01. 01.-én lett kinevezve Murány prefektusává és kapitányává is egyben. Julius a család idősebbik, osztrák ágához tartozott. Ld. KENYERES, 2002. 471-472.

³⁶⁰ ZSÁMBOKI, 1997. I. 191. valamint LESCOLOPIER, 1982. 89.

szabadon termelhesse ki az ércet.³⁶¹ Az Udvari Kamara Ernő főherceggel közösen véleményezte a főúr kérvényét. Véleményük szerint a feltételekről meg kellene kérdezni az Alsó-Ausztriai illetve a Szepesi Kamarát is. Az ércbeváltást mindenképpen jövedelmezőbbé kellene tenni, mivel a kamarai kezelés alatt nincs már remény arra, hogy nagyobb hasznot adjon a bányakamara. Így más utat kellene járni, a bérleti rendszer erre megfelelőbb lenne. Felician von Herbersteinnek első évben hétezer forintot, második évben nyolcezeret, míg harmadik évben kilencezer forintot kellene beadnia a kamara pénztárába. Az ércforgalmazás monopóliumát egyértelműen meg kell tartani. A termelők jogai és kiváltságai ne csorbuljanak, és a bérlőnek együtt kell velük működni. A pénzverés biztosítását Nagybányán valahogyan meg kell majd oldani, ezt még végig kell gondolnia a kormánynak.³⁶² Az Alsó-ausztriai Kamara nevében David Hag nyilvánított véleményt, annak ellenére, hogy nehéz helyzetben volt a Szepesi Kamara, alaposan át gondolván a bérlet dolgát, voltak kétségei a bérbeadással kapcsolatban. Problémát jelentene, hogy a bányakamarába befolyó bányabért a bérlő szedné be, ebből a folyamatból kiszállna a pénzügyigazgatási kormányzat. Ha mégis amellet döntenének, hogy ezt is Herbersteinre bízzák, akkor az lenne a legjövedelmezőbb a kincstár számára, ha a bányakamarát illetve a pénzverdét egy bérletben adnák ki. Ki kellene adni emellett egy „szabályzatot” arra vonatkozólag, hogy mik a bérlő kötelességei illetve jogai a szerződés ideje alatt. David Hag azt írta, hogy ennél jobb tanáccsal nem tud szolgálni, mert annyira jól nem ismeri a vidéket, de annyi bizonyos, hogy kiváló adottságai vannak. Ebből kifolyólag alaposan végig kell gondolni, hogy mi lesz a szatmári bányavidék sorsa, de annyi bizonyos, hogy a bérleti rendszer ugyanannyi kockázati tényezőt tartalmaz, mint a kamarai rendszer. A bérlő személyét nagyon alapos megfontolás után kell kiválasztani, mivel a bérlő ellenőrzésére kevesebb lehetőség állt a kamara rendelkezésére, mint egy kamarai tisztviselő esetében. A bérlet könnyebbséget is hozott a kamarának, mert a kötelesség illetve a felelősség a bérlőre hárult, de ezért cserébe nagyobb szabadságot, mozgásteret kapott.³⁶³ I. Rudolf március 7-én kiadott prágai rendeletében bízta rá az Udvari Kamara Bécsben maradt részlegére („*unserer hinterlassene Hofkammer rath*”) a nagybányai bányakamara és a Királytáró esetleges bérbe adásával kapcsolatos ügyeket.³⁶⁴ Március 21-én arról tájékoztatta a bécsi Udvari Kamarát, hogy Herberstein bérleti szerződéséről még nem született végleges döntés, ezért még nem lehet azt véglegesíteni, mivel nem rendelkeztek elegendő

---

³⁶¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1295-1300.

³⁶² ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1272-1281.

³⁶³ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1245-1246.

³⁶⁴ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1244. valamint fol. 1247.

információval a bérbeadás körülményeiről.³⁶⁵ David Hag következő jelentését 1580. június 5-én írta meg az uralkodónak, és az Udvari Kamara illetékes szerveinek. Az uralkodó halasztó rendelkezése után David Hag újabb információkat próbált szerezni a nagybányai bérlettel kapcsolatban. A bérbeadás legfőbb célja az lenne, hogy a bányakamara és pénzverde működése minél több hasznot hozzon a kincstár számára, és kétséges, hogy ezt milyen úton lehetne elérni. A kamarai tanácsos felsorolta a bérleti rendszer előnyeit, de objektív szemlélőként leírta a hátrányokat is. Véleménye szerint nem lehet előzetes számításokat végezni arra vonatkozóan, hogy mennyi kiadást spórolnának meg a bérleti rendszer bevezetésével, és a lehetséges bevételeket sem lehet előre betájolni, mivel évről évre változik a termelékenység a bányákban, ezáltal a beváltott érc mennyisége is. Nagy befolyással bírt az ügyben a bérlő személye és az általa foglalkoztatott alkalmazottak rátermettsége. Ebből a szempontból a stájer főúr kiváló referenciákkal rendelkezett, a bérleti összeg nagysága is reális, ennek ellenére az ércbeváltás átengedése egy magán személynek, aki magánjogi viszonyban van a kormánnyal, továbbra sem tetszett a kamarai tanácsosnak.³⁶⁶ Az uralkodó testvérét június közepén értesítette arról, hogy a végleges döntést addig fogja halasztani, amíg az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosai még több információt nem szednek össze.³⁶⁷ A kért információkat természetesen David Hag szolgáltatta a főherceg számára. Felician von Herberstein bérletével kapcsolatban leírta, hogy a bányakamarában fellépő hiány ellenére a bérleti rendszer kimenetele sem biztos, mert az ércbeváltás átadása még mindig sok problémát vet fel. Ezek után leírta a bányakamara bevételeit és kiadásait az 1570-es években, ebből a felsorolásból kiderül, hogy a kamarai kezelés elején a bevételek még elég magasak voltak, a drasztikus csökkenés 1575 és 1576 között következett be, ehhez mindenképpen hozzájárult a tisztviselők hanyagsága is. A biztos bevétel miatt azonban talán mégis bérbe kellene adni a létesítményeket, de a tanácsos ezt nem tudta teljes bizonyossággal állítani.³⁶⁸ I. Rudolf 1580. június 28-án küldött újabb utasítást Ernő főhercegnek és az Udvari Kamara bécsi részlegének. Az adott kérdésről több jelentés érkezett az Udvari Kamarától illetve az Alsó-Ausztriai Kamarától, ezek szerint alkalom adódott arra, hogy az Udvari Haditanács tagja bérbe vegye a Királytárót és a bányakamarát három évre. A tanácsok összegzése után az uralkodó azt rendelte el, hogy a pénzverést nem lehet átengedni a bérlőnek, mivel évente hatezer forint értékben lehet pénzt verni a beadott ércmennyiségből. Emellett pedig védekezni kell a

---

³⁶⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1261-1262. valamint PÁLFFY, 2010. 99.

³⁶⁶ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1149-1151.

³⁶⁷ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1293-1294.

³⁶⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1265-1267.

növekvő csempészet ellen, erre a bécsi szervnek ki kell dolgoznia egy rendelet tervezetét.³⁶⁹ Az uralkodói instrukció sajnos nem fogalmazott pontosan, így nem lehet pontosan meghatározni azt sem, hogy mit adnának bérbe, és mit hagynának kamarai kézen. Ernő főherceg válaszában úgy fogalmazott, hogy megértvén fivére utasítását, Felician von Herberstein bérbe veheti a nagybányai kincstári bányát illetve a bányakamarát („*pergwerk und silberkauf zum hungerischen Neustadt*”), de a pénzverés irányítása nem az ő feladata lesz. Az ideális megoldás az lenne, hogy a Királytáróból származó ércből annyi pénzermét tudnának verni, amennyi fedezné is termelés költségeit, ezáltal a bánya önfenntartóvá válna. Az intézményeknek is saját magukat kellene fenntartani minden kamarai segítség nélkül. Ehhez szorgalmas és alapos munkaerő kellene, így a bevétel és kiadás ugyanarról a helyről származna. Ez az elgondolás az Alsó-ausztriai Kamara két tanácsosától, Einhardt Harrachtól illetve Rudolf Khuntól származott, azonban ehhez állandó, bőséges bevételre lenne szükség, és ez nincs Nagybányán, így tényleg csak a bérbeadás marad, mint végrehajtható megoldás.³⁷⁰ A két említett kamarai tanácsnok egy külön jelentést küldött Ernő főhercegnek augusztus 20-án az elképzelésükről. A végső cél az önfenntartó bánya, bányakamara és pénzverde megalkotása lenne. Az önfenntartó intézményekből származó haszon pedig a kincstárt illeti, és a fenntartási költségeket sem a kincstárnak kell állnia. Tisztában voltak azzal, hogy a Szepesi Kamara és a nagybányai bányakamara is nehéz pénzügyi helyzetben van, de David Hag adatai arról tanúskodtak, hogy sokkal több hasznot és bevételt lehetne a szatmári bányavidéken termelni. Az ércbeváltás jelentősége pedig felbecsülhetetlen. Azonban beavatkozás szükséges, mivel nincsen sem haszon sem számottevő bevétel. Ezzel a megállapításukkal nem sok új információt hoztak Ernő főherceg és az Udvari Kamara tudtára, hiszen ezzel már régen tisztában voltak, nem véletlenül merült fel a bérbeadás lehetősége. Az akkori helyzettel szemben állna bérbeadás lehetősége, írták, de ebben az esetben a már sokszor említett báró a kincstári létesítmény egészét („*der ganzen sach der Kaiserliche Maiestät*”) venné bérbe, és így a kincstárnak nem keletkezne kára, inkább minden évben növekvő haszna. A deficittel nem kellene foglalkozniuk, és a felelősség sem őket terhelné. A bányakamara és a pénzverde jelentőségét az adta, hogy ez a két intézmény kezelte a bányászattal kapcsolatos királyi regálékat. Az önfenntartó intézményeket azonban nem kellene bérbe adni, és azok Őfelsége kezében maradhatnak. A kettős igazgatási struktúra bérbeadása tehát a nehézségek miatt alternatív megoldás, de a két tanácsos lehetségesnek tartotta azt is, hogy a bányakamarát kamarai kezelésben hagyják, és a szükséges kiadásokat a

---

³⁶⁹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1293-1294.

³⁷⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1122. valamint fol. 1137.

beváltott ércből fedeznék. A Szepesi Kamara szerint pontosan ez a koncepció mondott csődöt. A tanácsnokok úgy gondolták, hogy szorgalmas és alapos munka kellene, és akkor nem kényszerülne az Udvari Kamara semmilyen beavatkozásra. Így nagyobb hasznot lehetne termelni, amelyet pedig a fenntartásra kellene fordítani. A jelentésből kiderült, hogy nem feltétlenül támogatták a bérbeadást, és inkább a kamarai igazgatás reformját sürgették, bár elfogadták David Hag érveit is, aki eddigre valószínűleg már inkább az árenda felé hajlott.³⁷¹ A tanácsosoknak sok kérdésben igazuk volt, feladatuk a központi érdekek védelme volt. Azonban nem látták, nem is láthatták, a helyi realitásokat, így nem tudták elfogadni, hogy a bérbeadás szolgálhatná mind a központ, mind a térség érdekeit. A fent bemutatott levelezésből kitetszik, hogy a két bécsi kamarai tanács, illetve a kassai is, kétségekkel eltelve fordult a jövő felé, nehezen tudtak állást foglalni egy bizonyos megoldás mellett, és sok esetben az egyik igazgatási szint a másikra hárította a döntést, és ezzel együtt a felelősséget is. A többször elismételt toposzok pedig állandó elemét alkották a kamarai levelezésnek. Így léptek át az 1581. esztendőbe.

1581. február 13-án az Udvari Kamara prágai részlege küldött egy részletes utasítást David Hag alsó-ausztriai kamarai tanácsosnak, amely a nagybányai bérlettel foglalkozott. David Hag feladata az volt, hogy az instrukcióban foglalt tervezetet vizsgálja meg, illetve véleményezze, hogy 1581-ben még végleges döntés születhessen, az esedékes bérleti szerződés megkötésére sor kerülhessen. A koncepció tehát a következő volt: Felician von Herberstein bérbe venné a nagybányai bányüzemet, a bányakamarát illetve a kassai pénzverőházat, amelyet elvileg Nagybányára akartak költöztetni. A bérletet, ahogy a szöveg fogalmazott, az Udvari Kamara meg kívánta felezni, oly módon, hogy a bérlő három éves szerződés időtartama alatt, bármely kár keletkezne, magára vállalja, vagy a helyreállítás költségeinek felét vállalja magára, és a másik felét az egyéb kiadásokra (bérezés, ellátmány) fordítja. Az első évben a bérleti díj hétezer forint lenne, a bánya üzemeltetése mellett feladata lenne az ércbeváltás irányítása és a pénzverés felügyelete, de a bányabérből származó haszon nem őt illetné meg, hanem a kincstárat.³⁷² Az utasítás arról nem szólt, hogy hogyan oldanák meg a bányabér beszedését, esetleg maga a bérlő, vagy egy kamarai személy. A bányabér eljuttatása a kamarához sem volt letisztázva, és az ellenőrzés módja, hogy valóban nem saját céljaira használja fel a bérlő az adott összeget. Véleményem szerint a kamarai tanácsosok a körmöcbányai modellt kívánták interpretálni Nagybányára. Körmöcbányán a pénzverdében egy pénzverési ellenőr (Wardein) működött, aki független volt az adott szervezettől, Ember

---

³⁷¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1337-1339.

³⁷² ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1344-1347.

Győző szerint ez az ellenőr a középkorból ismert tárnokmesteri ellenőr koraújkori utódja volt.³⁷³ Elképzelhető tehát, hogy a bérlő mellett egy független ellenőr dolgozott volna, aki a kamarának tartozott volna elszámolással. Herberstein szabadon művelhetett Nagybányán öt tárnát, emellett joga lett volna arra, hogy új teléreket kutasson fel, és azokból ércet termeljen ki. Kötelessége viszont a bányászattal kapcsolatos dolgokat rendben tartani, illetve a kitermelést törvényes úton üzni. A kassai (az egykori) pénzverőházat is fenn kell tartania, és vagy a helyreállítás egy negyedét, vagy a munkások bérének egy harmadát magára kellene vállalnia. Esetlegesen a teljes kiadást a bérlő állná, és meghatározott összeget fizetne bérleti díj gyanánt a kamarának. Ez az első évben hétezer forint lenne, a másodikban nyolcezer, és a bevételtől függően kilen ezer a harmadik évben. A pénzverőházban a bérlőnek elsősorban tallért kellett veretnie, másodsorban pedig lengyel minta alapján poltúrát, lengyel aprópénzt. A lengyel aprópénz veretésére azért volt szükség, mert a korszakban óriási mennyiségben áramlott be a Magyar Királyság területére a rossz minőségű lengyel pénz, főként a kereskedelem révén, míg a jó minőségű magyar ezüstpénz pedig elhagyta az ország területét. Ezért „megelőző hadműveletként” verettek lengyel mintára aprópénzt, így legalább a kamara tudhatta, hogy milyen minőségű a forgalomba hozott váltópénz. Erre a megelőző lépésre azért volt szükség, mert a tiltó rendelkezések nem voltak hatásosak. A magyar rendi országgyűlés többször is fellépett a rossz minőségű pénz beáramlása ellen, törvények és határozatok születtek, de ezek nem vezettek eredményre. A rendek a tallér verését akarták felfüggeszteni a pénzügyigazgatási szervekkel, de ez természetesen nem volt reális követelés.³⁷⁴ A Szepesti Kamara is több ízben fordult az Udvari Kamarához azzal a kéréssel, hogy próbálják meg bevezetni a lengyel pénzérmék limitációját a Magyar Királyság területén, bár saját bevallásuk szerint sem érték volna el vele sokat, már csak a területi közelség és a hosszú közös határvonal miatt.³⁷⁵ A Királytáróért négyszáz tallért kellett beszédnie a bérlőktől, az ezüst és arany beváltását minél előbb be kellett indítania, az érc bizonyos részének Körmöcbányára való szállítása alól is mentesülne. Ha valamely háborús vagy egyéb pusztítás akadályozná feladatai teljesítésében, akkor az éves bérleti díj fizetése alól fel lesz mentve, természetesen abban az esetben, ha ezt az uralkodó jóváhagyja. Az ellentét a bérlő és a kamara között a bányabér kérdésében volt. Az Udvari Kamara meg akarta tartani a megszorítást a bányabér kezelésével kapcsolatban, ezt az uralkodó is helyeselte. Azt azonban engedélyezték, hogy ha olyan nyereségre vagy haszonra tenne szert, amelyről a szerződésben nem rendelkeztek, azt

---

³⁷³ EMBER, 1946. 328-330.

³⁷⁴ ŠTEFAN, 1980. 176-179.

³⁷⁵ MOL E 244 5292.t. fol. 348.

szabadon használhatja fel. Az Udvari Kamara reménykedett abban, hogy a bérlő felvirágoztatja a bányászatot és az ércbeváltást, ha a várt prosperálás nem következne be, akkor folyamodhat kártérítésért, amely az elszenvedett károkat magában foglalná, de ezekről köteles jelentést tenni a felettes szerveknek. A pénzverőházban az új pénzverőgépet alkalmazza, ha pedig ezzel nem rendelkezne az illető intézmény, akkor köteles ezt beszerezni számára. Az új pénzverőgép a hengeres verőgép volt, amelynek használatát I. Rudolf 1583. január 19-én kiadott rendelete tette kötelezővé a Magyar Királyság területén.³⁷⁶ A bérlőnek kötelessége arra törekedni, hogy a bányászatból és az ércbeváltásból minél több haszon származzon. A bérlő pontos jogköre és kötelességei nem voltak teljesen letisztázva, így David Hagnak, a kamarai tanács közreműködésével, újra meg kell vizsgálnia az ügyet, és véleményt kell nyilvánítania arról, hogy mi lenne hasznosabb a kincstárnak.³⁷⁷

A tervezet alapján az Udvari Kamara adta ki a végleges szerződést április 1-én Bécsben. Fennmaradt a fogalmazvány illetve a hivatalos verzió is, a két szöveg nem sokban tért el egymástól. A fogalmazványban az szerepel, hogy Felician von Herberstein bérbe veheti a nagybányai bányauzemet és pénzverdét, amely város Felső-Magyarország területén fekszik („in Oberungarn”), míg a hivatalos verzió már úgy fogalmazott, hogy a nagybányai bányauzemet, a kassai pénzverőházat, illetve az ezüst és aranybeváltást is.³⁷⁸ A szövegben szereplő két kifejezés: „*Pergwerk zur Hungerischen Neustadt*” illetve „*Münzwesens zur Cashau*” félreértésre adhat okot. Korábban foglalkoztam a nagybányai pénzverde újrainvitásával, és bár a források alapján egyértelműen úgy tűnhet, hogy döntés megszületett az újrainvitásról, ennek ellenére a szerződés kassai pénzverdéről beszélt. Így valószínűsíthető, hogy bár folyt kamarai levelezés az adott ügyben, és döntés is született, a de facto megvalósítás végül nem történt meg, így a pénzverőház maradt Kassán, és ezt vehette bérbe a stájer főúr. A következő problémát a „*Pergwerk zur Hungerischen Neustadt*” kifejezés értelmezése jelenti. A Bergwerk bányát jelent magyarul, így első fordításban könnyedén a Királytáróra gondolhatnánk, hiszen több kincstári bánya nem volt a városban, amelynek sorsáról az Udvari Kamara dönthetett volna. A Királytárót azonban már 1579-ben kísérleti jelleggel bérbe adták két nagybányai polgárnak. Felician von Herbersteinnel folytatott tárgyalás során a források nem mindig használták következetesen az elnevezéseket, így nehéz pontosan behatárolni, mit is jelent az adott szöveg. Legközelebb talán akkor járunk az igazsághoz, ha úgy fordítjuk le, hogy nagybányai bányauzem, hiszen a bányászat túlságosan

---

³⁷⁶ HUSZÁR, 1975. 58-59. valamint HUSZÁR, 1996. 68-69. vö. BUZA, 1996. 46.

³⁷⁷ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1344-1347.

³⁷⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1172-1177. valamint 1362-1367.

tág fogalom lenne, a teljes nagybányai bányászat felett pedig nem rendelkezhetett jogkörrel az Udvari Kamara.

A szerződés pontokba szedte a bérlő teendőit, kötelességeit illetve jogait. Az első pontban felsorolták a bérlemény részeit: bányauzem, pénzverőház illetve arany és ezüst beváltása. A szerződés három évre szólt, 1581. április 1. után két hónappal, azaz május 1-én lépett életbe, és 1584. május 1-ig volt érvényben. A bérlőnek az éves bevételről jelentést kell írnia, amelyben saját ércmennyiségét, és a termelők által beadott érc mennyiségét és minőségét kell feltüntetnie. A termelést megfelelően kell végeznie, a kincstárt nem szabad károsítania. A beváltott ércet át kell adnia a pénzverőháznak. A második pontban a bérleti összeget határozták meg pontosan. Az ércbeváltásért, és a bérlemény többi részéért első évben hétezer forintot, a másodikban nyolcezer forintot, a harmadik évben pedig kilencezer forintot kell fizetnie. A harmadik pont a pénzverdéről szólt. A pénzverdében állítson fel egy új gépet illetve restaurálja az épületet. Tallérokat feltétlenül veretessen, mert szükség volt rá. A negyedik pontban került sorra Királytáró (Königsgruben) sorsa. Két nagybányai polgár (Mészáros Lukács, Szegedi Ferenc) bérelte 1579 óta, és évente négyszáz tallért fizettek a kamarának, a befizetést Felician von Herbersteinnek kellett intéznie, azaz neki kellett az esedékes időpontban beszélni a bérleti összeget a két bérlőtől. A szerződés kilátásba helyezte, hogy ha a bérlemény lejár 1583-ban, akkor a bérletet meg lehetne hosszabbítani úgy, hogy a bányát fele-fele arányban bérelné Herberstein illetve a kompánia, vagy csak maga Herberstein.³⁷⁹ A termelés felügyeletét Herbersteinre bízták, kötelessége volt a kincstár károsodását megakadályozni. Herberstein helyzete sokban hasonlított a korábbi kamarai tisztviselőjéhez. Az ötödik pontban az ércbeváltás folyamatáról értekeztek. A nagybányai ércbeváltás különböző nehézségek miatt az előző időkben komoly nehézséggel küzdött, így ezen változtatni kellett. A bérlő köteles az ércbeváltás legális folyamatáért felelni, és a kamara rossz anyagi helyzete miatt a bérlet kezdetekor az egész éves bérleti díjat beadni. A hatodik pontban újra a pénzverésen volt a hangsúly, a bérlőnek minél olcsóbban kell működtetnie az intézményt, de ez nem okozhat kárt, hátrányt a kincstárnak. A keletkezett kárért ő vállalja a teljes anyagi felelősséget, a bérleti szerződés kezdetekor készítenie kell egy részletes inventáriumot, amely a pénzverőházban található eszközöket, tartozékokat sorolja fel, ezt fogja a kamara bérleti szerződés lejártakor átvizsgálni, hogy megegyezik-e a lista. A hetedik pontban az szerepelt, hogy az olvasztók és zúzdák felügyelete is hozzá tartozik, fenn kell tartania, és ha szükséges, restaurálnia. A károkat saját költségén kell kijavítania. Az utolsó,

---

³⁷⁹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1172-1177.

nyolcadik pontban leírták, hogy négy vagy öt tárnát szabadon művelhet, illetve új teléreket tárhat fel, és ott is termelhet ki ércet. Arra nem kapunk választ a forrásból, hogy hol feküdtek ezek a tárnák, elképzelhető, hogy a Királytáróban ő is termelhetett, bizonyos mennyiségig. A korábbi kötelesség alól, miszerint Körmöcbányán vertek a beváltott érc nagyobb részéből pénzt, mentesült Felician von Herberstein, így nem került az alsó-magyarországi bányaváros pénzverdéjébe az itt termelt érc.³⁸⁰ A szerződésből két példány készült, az egyiket elküldték Herbersteinnek, a másikat az Udvari Kamara őrizte.

A tárgyalás sorozat utolsó, lényegi részéből kihagyták a Szepesi Kamarát, és a legfőbb döntés-előkészítő szerepet az Alsó-ausztriai Kamara vitte. Véleményem szerint a Kassán székelő kamara önmagát vonta ki a döntéshozatalból, amikor panaszkodván a nehéz anyagi helyzetére, és a tisztviselők hanyagságára a bérleti rendszer mellett tette le a voksát. Az Udvari Kamara 1581 májusában kérte fel újra véleménynyilvánításra a Szepesi Kamarát, mégpedig a pénzverés ügyében. Úgy rendelkeztek, hogy a kassai (vagy nagybányai) pénzverőházban körmöci minta szerint kellett a bérlőnek pénzt vernie, és a központi kamara úgy vélte, hogy szerencsésebb lenne inkább Körmöcbányára küldeni az ércet, hogy ott verjenek belőle érmét. Ezzel kapcsolatban kérdezték meg a kamarai tanácsosokat, hogy milyen következményekkel járhat, ha Herberstein a körmöci mintát használja a pénzverőházban, illetve mi lenne ebben az esetben a legjobb megoldás.³⁸¹

A Szepesi Kamara Felsőbányához tartozó birtokkal kapcsolatban írt jelentést júliusban az Udvari Kamarának. Kassa a szatmári udvarbíró, Leonard Thingert arra utasította, hogy vizsgálja meg Negre nevű település helyzetét.³⁸² Az udvarbíró jelentése szerint valójában ez a birtok, vagy jószág nem nevezhető településnek, mivel csak három ház található rajta, mezőgazdasági tevékenységnek nyoma sincs, csak egy erdő húzódott mellette, és több régi tárna feküdt a határban. A bányák már nagyon régiek voltak, és senki sem művelte őket, valamilyen hasznot akkor lehetne innen remélni, ha esetleg átvenné őket a kamara. Az Udvari Kamara számára azonban a kapniki bányák státusza volt a lényeges, amelyeket a felsőbányaiak már nyolc éve nem tudtak művelni, és állandó vitában álltak az erdélyi fejedelem tisztviselőjével. A határ mentén fekvő bányásztelepülés helyzete így neuralgikus pont volt, a kassai kamarai tanács véleménye szerint azonban nem igazán érdemes foglalkozni a kapniki bányákkal, mert nem sok haszon származna belőle, az innen kitermelt ércről

---

³⁸⁰ Uo.

³⁸¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 610.

³⁸² Leonard Thinger 1582-ig volt szatmári udvarbíró. Ld. KENYERES, 2008. 204.

könnyedén lemondhat a nagybányai bányakamara.³⁸³ Az Udvari Kamara augusztusban utasította a Szepesi Kamarát a nagybányai bérleménnyel kapcsolatban. Felician von Herbersteinnel kötött szerződés hatályba lépett, ezáltal fel kellett hívniuk a termelők figyelmét, hogy minél gyorsabban adják be a bányakamarába az ércet, hogy minél előbb pénzt lehessen belőle venni. A pénzverőházban a bérlő mindenképpen készítsen inventáriumot, egy kamarai tisztviselő jelenlétében. A nagybányai polgárokkal 1579-ben kötött szerződéssel kapcsolatban ezentúl a stájer főúrnak lesz joga eljárni, neki kell beszolgáltatni az éves árenda összegét is. A bérlő feladata ellenőrizni, hogy polgárok a teljesítették-e feladatukat a szerződésben leírtak szerint. Herberstein és a két nagybányai polgár együtt művelje a Királytárót, és Herbersteinnek ellenőrző jogköre volt a másik két bérlő felett.³⁸⁴ Ez a kamarai utasítás szépen példázza az újjászervezéssel kapcsolatos útkeresés végét. Megtalálták a megfelelő bérlőt, úgy vélték, hogy egy bérletet kell kialakítani a térségben, ehhez jó kiinduló pont volt az a rendelkezés, hogy Herberstein is joga volt termelni a Királytáróban és ellenőrizhette Mészáros Lukácsot és Szegedi Ferencet. Az Udvari Kamara a négyéves szerződés lejárta után pedig kilátásba helyezte a Királytáró bérbe adását Herberstein részére, így megvalósulhatna a centralizáció. Az 1584-ben benyújtott, Georg Trigler kamarai számvevő által készített ellenszámadás szerint Felician von Herberstein 1581. július 1. és 1582. május 31. között bérleti díjként befizetett hétezer forintot, illetve ötszáz forint folyt be a Királytáró bérléséből. A kassai pénzverőházban meghagyta a régi alkalmazottakat, hiszen Christoph Hardeck 1581 és 1583 között mintegy ötszáz forintnyi fizetést kapott a bérlőn keresztül.³⁸⁵

A bérleti szerződés tárgyalásával egy időben Felsőbányán, a korszakban egyedülállóan tartható, kezdeményezés született meg. A nagyszámú külföldi bányász miatt egy bányászsegélyező egyletet hozott létre a település vezetése, az alapító okirat azért is értékes, mert felsorolja felsőbányai tárnákat, illetve a hozzájuk tartozó felügyelőket is. A művelés alatt álló bányák neve megegyezett az 1574-ben összeírtakkal, a legnagyobb köztük 1581-ben is a Wandt, Thomoz és a Kaliczter voltak. Az egylet felállításának az volt az oka, hogy sok külföldi bányász megbetegedett a helyi levegőtől, illetve a bányák is leromlott állapotban voltak, így nagyon veszélyes volt ott dolgozni, a messziről jött munkások közül sokan meghaltak vagy balesetet szenvedtek. Ha megbetegedtek, nem kaptak fizetést, sem ételmezt, legtöbb esetben a temetésre sem volt pénze a családnak. Ezért a felügyelők évente, húsvét

---

³⁸³ ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 410-417.

³⁸⁴ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1487-1488.

³⁸⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1383-1387.

más napján választottak maguk közül egy mestert, és mellé egy tizedest, akik hetenként szednék be a termelőktől a pénzt. Két hiteles embernek kellett ellenőriznie a segélyegylet vagyonát. 1581-ben Nagy Miklós, Wandt bánya felügyelője, és Nagy Péter, a Thomoz felügyelője, adta ki a pénzt a rászorultaknak. Azt a termelőt, aki nem hajlandó fizetni, ki kellett zárni, és egy forint büntetést kellett rajta behajtani. Az egylet segített azoknak az özvegyeknek, illetve gyermekeknek, akik dolgozni kívántak családtagjuk helyett.³⁸⁶

Összefoglalás

A szatmári bányavidék igazgatása a Báthory korszakban egy mintegy tízéves periódussal kezdődött, melynek során az 1571-ben újjászerveződött Szepesi Kamara igazgatta a négy bányásztelepülést magában foglaló térséget. A kassai központtal bíró magyar pénzügyigazgatási szerv a központi kamarának, a Bécsben (majd később Prágában is) székelő Udvari Kamarának volt alárendelve, a döntések meghozatalában nagyon fontos szerep jutott ezekben az években egy másik helyi kamarának, az Alsó-Ausztriai Kamarának is. Az első években a központi kamara fel kívánta térképezni a régió adottságait, a bányákban rejlő lehetőségeket, a birtokstruktúrát. Ennek megfelelően több alkalommal kamarai bizottságokat küldtek ki Nagybányára, és a szomszédos településekre, a komissziók közül érdemes kiemelni az 1573. évi kettős bizottság munkáját. A két bizottságot a Feigel testvérek vezették, az általuk készített latin, valamint német nyelvű jelentés igen értékes információkat tartalmazott a nemesérc- bányászat helyzetére vonatkozóan. A bizottságok kiküldésének folyamata több lépcsős volt, a személyek kiválasztásában, valamint az instrukciók megalkotásában fontos véleményező szerep jutott mind az Alsó-Ausztriai Kamarának, mind a Szepesi Kamarának. Az Alsó-ausztriai Kamara szakembereire, köztük David Hagra, nagy szükség volt ezekben az években, mivel a „gyermekcipőben” járó Szepesi Kamara komoly szakember hiánnyal küszködött, így az alsó-magyarországi bányavárosok igazgatásában már nagy tapasztalatra szert tett kamarai tanács segítsége nélkülözhetetlen volt.

A későközépkori alapokon nyugvó igazgatási struktúra átalakítása volt a legfőbb cél, a kamarai szakemberek ettől várták a bányászat fellendülését, és a nagyobb bevételeket. Ehhez egy új, központilag megalkotott bányarendtartásra lett volna szükség, ennek bevezetésre azonban a tárgyalt időszakban nem került sor. A bányakamarát, pénzverdét és a kincstári

---

³⁸⁶ BKL, 1868. I./3. 22-23.

bányát irányító kamarai tisztviselők állandó konfliktusban álltak a Szepesi Kamarával, valamint a helyi termelőkkel, akik régi kiváltságaik megőrzéséért küzdöttek. Az igazgatási reformok a súlyos pénzügyi problémák miatt nem valósultak meg, ezt a nehéz helyzetet súlyosbította a magyar-erdélyi határon egyre jobban fokozódó konfliktus is. Az 1570-es évek második felében megoldást próbáltak találni a szatmári térség égető problémáira, a folyamatos kudarcok végül ráébresztették a pénzügyigazgatási szerveket arra, hogy a legkifizetődőbb megoldás a bérleti rendszer lenne. Hosszas tárgyalások után a kincstári bányát 1579-ben két nagybányai polgár vette bérbe, majd Felician von Herberstein stájer főúr lett a bérlő 1581-től kezdődően.

IV. Bérleti rendszer első időszaka: Nagybánya és Stájerország (1582-1597)

IV.1. Felician von Herberstein tevékenysége a szatmári bányavidéken (1582-1590)

IV.1.1. Bérleti rendszer első évei (1582-1585)

A bérleti rendszer első időszakának meghatározó egyénisége és egyben különleges jelensége is volt Felician von Herberstein. A stájer származású főúr műveltsége és kapcsolatai, nem utolsósorban származása révén kiemelkedett kortársai közül. A szatmári bányavidék életében fontos szerepet játszott, családja pedig a térség meghatározó birtokosává vált a 16. század utolsó évtizedeiben. Mai szóhasználattal élve a „nagybányai német úr”, ahogy Kendy Sándor erdélyi tanács úr nevezte 1583-ban, jól tudott kapcsolatokat építeni és az így nyert tőkét felhasználni munkája során. Mielőtt Nagybányára érkezett, legkisebb fia leírása szerint, megvált stájerországi birtokaitól, hogy könnyebben tudjon berendezkedni az új lakhelyén.³⁸⁷ Itt röviden kitérnék Felician von Herberstein családjának ismertetésére. Gyermekének felsorolása a későbbiekben betöltött szerepük miatt fontos lesz. Felician úrnak négy fia volt: Rajmund, Friedrich, Felix és Felician. Két idősebbik fia követte a nagybányai bérlet élén, halála (1590) után. A két fiatalabb fiú kilétével kapcsolatban több vélemény is napvilágot látott. A Wurzbach-féle életrajzi lexikon szerint élt egy II. Felician és egy Felix, aki 1605-ben Erdélyben vesztette életét. A másik könyv, amely a Herberstein család történetével foglalkozott, a Kumar-féle munka is két Felicianról és egy Felixről beszélt, aki fiatalon halt meg harc közben. Velük ellentétes véleményt képvisel Bobory Dóra, szerinte csak két Felician élt, apa és fia, és a Felix csak a fiatalabb Felician másik elnevezése volt.³⁸⁸ Kutatásaim alapján teljes bizonyossággal állíthatom, hogy a két életrajzírónak volt igaza, mivel egy 1613-ban keletkezett forrás szerint a törvényes örököse idősebb Feliciannak négy fia (Rajmund, Friedrich, Felix és Felician) illetve két lánya (Eva és Barbara) voltak. A latin szöveg az első három fiú esetében a *quondam*, azaz néhai kifejezést használta, a másik három gyermek még életben volt az irat keletkezésének időpontjában.³⁸⁹ Gyulafői Lestár erdélyi történetíró feljegyzéseiben található egy leírás az 1605-ben Enyed mellett történt küzdelemről. Johann Adam von Hofkirchen császári tiszt, és unokaöccse, Felix von Herberstein, áldozatul esett egy szabadcsapat rajtaütésének. Felix volt Felician harmadszülött fia, akinek édesanyja

---

³⁸⁷ „Az eöreggh Herberstein, Stiriaban minden Jozagat eladván, Nagy Bányára ment” Ld. MOL E 249 31491.t. fol. 167.

³⁸⁸ BOBORY, 2005a. 6.

³⁸⁹ MOL E 249 31491.t. fol. 159b.

Hofkirchen lány volt, a megölt tiszt testvére.³⁹⁰ Így csak a negyedik fiú, II. Felician tudta elindítani 1610-ben a pereskedést korábbi birtokaik visszaszerzéséért, amiről a későbbiekben még szó lesz.³⁹¹

Az új bérlőnek Nagybányára érve szembesülnie kellett a nehézségekkel és problémákkal. Ezekről a gondokról írt 1582 áprilisában az Udvari Kamarának, a sok bizonytalanság ellenére útra kellett kelnie, akkori helyzete nem volt rózsás, nem tudott állandóan Nagybányán tartózkodni, mivel nem volt megfelelő ház, ahol lakhatott volna, és Kassán is sokat kellett időznie a pénzverde miatt.³⁹² Valószínűleg emiatt vásárolt házat Szatmáron, és egy ideig ott lakott családjával, majd fiai használták az épületet, amikor felnőttek.³⁹³ A sok vesződség miatt azt kérvényezte, hogy mivel a veszélyes felső-magyarországi körülmények között nem kívánja szállítani Nagybányáról Kassára az ércet, gyűjthesse inkább össze helyben és itt verjen belőle érmét. Megjegyezte, hogy erről egyszer már született egy pozitív határozat. Így olcsóbban is elő tudná állítani az érmét, és gyorsabban menne a pénzverési folyamat. Az érc illegális áruba bocsátása sok gondot okozott, és komoly bevétel-kieséssel járt, így a nagybányai bérlő arra kérte a felettes szervet, hogy ezzel a gyakorlattal szemben lépjen fel.³⁹⁴ Az Udvari Kamara májusban adott ki egy rendeletet a bérleti díj befizetésének módjával és időpontjaival kapcsolatban. Az adott év bérleti díját két részletben kell befizetni, halasztás a harmadik év második részlete esetében lehetséges, addig nem. Az első részletet 1581szeptemberéig fizette be Herberstein, előtte volt az ércbevéltás, hasonlóan kellene ebben az évben is eljárnia a bérlőnek, mivel nem volt sok vesztesége 1582-ben.³⁹⁵ Bérleti díj befizetésével kapcsolatban a Szepesi Kamara augusztusban írt az Udvari Kamarának. A kamarai tanácsban átbeszélték a részletfizetés rendszerét, és a következőkre jutottak. Minden év június elsejéig történjen meg a fizetés, késlekedés nélkül, ezt kegyeskedjenek Bécsben is elfogadni. Ebben az évben a bérlő a kamara többszöri megkeresése eredményeként már beadta a teljes összeget, és a következő év első részletét annak alapján kellene meghatározni, hogy milyen kiadásokra lehet számítani a kamaránál. Az időpontok pontos betartása fontos lenne, mert a bérlő így sok nehézségtől kímélné meg a kamarát, arra kérték felettes szervüket, hogy erre figyelmeztessék a főurat.³⁹⁶ Felician von Herberstein, mivel a Királytárhoz tartozó három falut a nagybányai bérlő-páros kezelte, két

---

³⁹⁰ GYULAFI, 1881. 55. valamint BOBORY, 2005a. 12-13.

³⁹¹ MOL E 249 31491. t. fol. 120-170.

³⁹² ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 472-474.

³⁹³ ERDŐSI, 2005. 288.

³⁹⁴ ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 472-474.

³⁹⁵ ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 448-449.

³⁹⁶ MOL E 244 5293. t. fol. 96-97.

Kapnikbányához közel fekvő kisebb birtokot kívánt bérbe venni a Szepesi Kamarától, hogy bevételét növelje. A két birtok neve Dombravica és Magyarkékes volt, a Királytárhoz tartozó falvak közvetlen közelében.³⁹⁷ Szándékáról értesítette az Udvari Kamarát, aki továbbküldte a Szepesi Kamarának véleményezésre a kérvényt. A kassai tanács információért megkereste a szatmári udvarbíró, aki azt írta válaszában, hogy a két birtokra szüksége van a szatmári várnak, és hiányuk befolyásolhatja az ellátást. Abban az esetben, ha mégis bérbe kellene adni, legalább hatszáz forintot kérjenek értük, mivel az innen beszédett cenzus és egyéb szolgáltatások (köztük a robot is), ennyit mindenképpen érnek.³⁹⁸ Figyelemreméltó az a módszer, ahogyan Herberstein az igazgatási ügyeit intézte. A Szepesi Kamarát teljesen kihagyva egyenesen az Udvari Kamarához intézte leveleit, hozzájuk fordult panaszjaival. Nyelvi nehézség az ő esetében nem merülhetett fel, mert a német nyelv mellett bírta a latin nyelvet is, így minden probléma nélkül tudott volna kommunikálni a Szepesi Kamarával is. Az egyszerűbb ügymenet készítette erre a lépésre, hiszen így kevésbé volt nehézkes az ügyintézés, egy lépcsőfok kihagyásával. Nem kellett várnia a többszöri iratváltás miatt, kapcsolatai révén ő könnyedén megtehetette ezt, bár nem volt teljes mértékben szabályos eljárási mód. A bérleti díj pontos befizetése lényeges volt a Szepesi Kamara számára, mivel az esedékes összeget más célra kellett felhasználniuk. Az éves bérleti díj esedékes második részéből ezerforintot és még kétezer forintot fizetett ki Herberstein, az utóbbi összeget egri vár szükségleteire fordították volna, ahogy a kamarai jelentésből kiderült. Emellett lelkiismeretesen behajtotta a Királytáró bérléséből származó négyszáz forintot, itt megjegyezték a tanácsosok, hogy nagyon hasznos lenne, ha a saját bérleti díját is ilyen lelkiismeretesen fizetné be, és nem kellene figyelmeztetni a kötelességére. A kamarai tanácsosok kifogásolták, hogy a pénzverdében folyó munkálatoknál olyan gépet használt, amelyet a bérleti szerződés nem engedélyezett, így ebben az esetben túllépte a szerződésben lefektetett jogait. Úgy vélték, hogy előnyösebb lenne a bérleti díjat tallérban kérni, mivel a pénzverőházban úgyis készülnek tallérmék.³⁹⁹ A már említett, Georg Trigler által 1584-ben készített ellenszámadás adatai szerint Felician von Herberstein 1582. június 1. és 1583. november 30. között bérleti díjként tizenkettőezer-ötszáz rajnai forintot fizetett ki, míg 1582-ben kétezer forintot adott át az egri udvarbíró, Bódy Menyhértnek, három év alatt összesen négyezer-kettőszáz-hetvenöt rajnai forintot fizetett ki az udvarbíró.⁴⁰⁰ Ez az összeg

---

³⁹⁷ 5. számú melléklet

³⁹⁸ MOL E 244 5293. t. fol. 99b.

³⁹⁹ MOL E 244 5293. t. fol. 105b.

⁴⁰⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1383-1387. Bódy Menyhért személyére ld. KENYERES, 2008. 121. Egy rajnai forint 80 magyar dénárt ért, egy magyar forint pedig 1,25 rajnai forintot. Ld. KENYERES, 2008. 45-46.

tartalmazta bizonyos egri tizedek bérbevételének összegét, illetve egyes nagykallói javadalmak bérleti díját.

Az 1583. év fordulópont volt Felician von Herberstein és a szatmári bányavidék életében is. Ebben az évben indult el az a cseretárgyalás-sorozat, melynek végén a magyar uralkodó Nagybányát, Felsőbányát és Láposbányát kárpótlásként átadta az erdélyi fejedelemnek, Báthory Istvánnak, illetve családjának. A nagybányai bérlő ekkor alakított ki szorosabb kapcsolatot az erdélyi politikai vezetőkkel, az ismeretség révén újabb bérlettel és kapcsolati tőkével lett gazdagabb. A cseretárgyalások alapját egy régi konfliktus határozta meg, amely a magyar király és az erdélyi fejedelmi család között feszült. A probléma középpontjában a fontos végvári erősség, Szatmár illetve Németi állott. A fejedelmi család azon jogon követelte vissza a két települést, hogy annak idején Szapolyai János Báthori István erdélyi vajdának adományozta hűsége jutalmául. Az ún. felső-magyarországi várháború során Lazarus von Schwendi főkapitány a várat elfoglalta, és modern erősséget alakított ki belőle. Ennek értelmében a királyi kormányzat nem kívánt megválni ettől a nagyon értékes területtől, a lezáratlan ügyet Báthory István a lengyel-orosz háború befejezése után újra elővette, így megindultak a tárgyalások a két fél között. Az erdélyi fejedelmet az ismert itáliai jezsuita szerzetes -Antonio Possevino- képviselte az 1583 májusában Kassán megnyíló értekezleten. A magyar uralkodó részéről Ferdinand von Nogarola szatmári főkapitány, Nagyváthy Ferenc kamarai tanácsos, és Felician von Herberstein érkezett a tárgyalásokra. Herberstein komoly befolyására és szakértelmére egyaránt bizonyíték, hogy egy ilyen fontos ügyben főtárgyaló lehetett, emellett nem elhanyagolható az szempont, hogy az ő bérleményéről is döntöttek Kassán.⁴⁰¹ A királyi küldöttség augusztus folyamán ajánlotta fel a két követelt településért cserébe Nagybányát, Felsőbányát, a Királytáróhoz tartozó három falut kárpótlásként. Az ötlet valószínűleg Herbersteintől származott, ezt támasztja alá a következő bérleti megállapodás. Eszerint az erdélyi fejedelem gondoskodni kívánván az ország ércbányászatáról bérbe adta 1583. június 22-én kelt szerződésben családja rangjára és hírnevére való tekintettel Felician von Herberstein nagybányai lakosnak a Kővárhoz tartozó tizenhat falu határában fekvő, nagy hasznot hozó, főként ezüsttelérekben gazdag bányákat. Az összefoglalóan kapniki bányáknak nevezett bányákat két évre vehette bérbe a báró, egy elismervény kiállítására ellenében.⁴⁰² Az elismervény a bérlő kötelezettségeit tartalmazta. A bányákhoz tartozó épületeket és

---

⁴⁰¹ FRAKNÓI, 1902. 587-607. A tárgyalássorozat teljes dokumentációját ld. GOOSS, 1911. 204-218.

⁴⁰² Monostorkapalnak, Rewkapalnak, Laczkonía, Kowachikapalnak, Fonacz, Chyarnafalwa, Dragmerfalwa, Berencze, Carbonaczfalwa, Giorthianos, Vilma, Zelnice, Magura, Thehenpataka, Satorallya és Plopis alkotta a bérbe adott települések sorát. Ld. AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 113. Az összes település ld. 5. számú melléklet

tartozékokat szabadon használhatta, de a szerződés lejártával az eredeti állapotában kellett azokat átadnia a bérbeadó félnek. A szomszédos települések lakosait foglalkoztathatja pénzért, saját vagy a bányák hasznára, de sérelem nem érheti a munkásokat. A bérlet július 1-én lépett életbe, évente kétszáz márka tiszta ezüstöt kellett beadnia a kincstárba, ha arra lenne szükség, ezt átváltja tallérra, vagy a kibányászott ércből ezüstpénzt ver, és azt küldi tovább a fejedelem emberének. A bérleti díjat két részletben kellett befizetnie, az első száz márkát november 1-én, a második részletet június 24-én (Keresztelő Szent János ünnepén). Az országban nem volt elegendő arany pénzérme, és ezüsttallér, így ha a kancelláriának szüksége lenne pénzre, az ezüstöt a bérlő tallérra váltja, egy-egy tallér száz dénárt érjen.⁴⁰³ A hármastanács tájékoztatta a bérbeadásról Báthory Istvánt 1583. június 30-án írt levelében, a következőképpen fogalmazott: „Az kapniky Baniakath az minth oth leteönkben felseged említette, es hatta wala, az Nagy baniaj Nemeth wrnak attuk arendaba”.⁴⁰⁴ A bérleti szerződésben egy pont igen komoly jogi aggályokat vethetett fel. A pénzverésre vonatkozó passzus sértette a magyar király pénzverési regáléhoz való jogát, még abban az esetben is, ha az ő képe került az érmékre, mivel a bérlő a pénzverőház eszközeit arra használta fel, hogy egy másik uralkodó felé jutassa a bérleti díj összegét vert érmékben. Így nem véletlen, hogy Herberstein javasolta a csereterület felajánlását, a csere megvalósulásával saját helyzete is könnyebbé vált volna. Ehhez járult hozzá az is, hogy 1583-ban járt le a Királytáró bérlete is, így lehetőség adódott arra, hogy az egész szatmári bányavidéket a kezében tarthassa és irányíthassa. Figyelemre méltó, milyen gyorsan tudott kapcsolatot teremteni és ebből tőkét kovácsolni. Minden bizonnyal már korábban puhatolózott a kapniki bányák ügyében a fejedelmi kormányzatnál, és így nem volt teljesen ismeretlen a személye a hármastanács előtt. Bizonyos, hogy a kassai tárgyalások kezdete és a bérleti szerződés megkötésének szinte egybeesése nem volt véletlen. 1583 őszén vegyes bizottságokat küldtek ki a felajánlott birtokokra, a Nagybányát és környékét Antonio Possevino és Felician von Herberstein kapta meg, viszonyuk azonban nem volt túl szivélyes.⁴⁰⁵ A vegyes bizottságok kiküldése mellett az Udvari Kamara felkérte a Szepesi Kamarát, hogy állítsa össze a felajánlott települések és birtokok éves bevételének jegyzékét, és adják át a tárgyaló feleknek. A jegyzék szeptember elején készült el, település szerinti felbontásban tárgyalta a bevételeket, külön vette a bányászatból származó összegeket. Eszerint Nagybányán kettőszáz-kilencvenhét adózó ház volt, az innen befolyt cenzus nyolcvanegy forintot tett ki. A bortermelésből származó bevétel

---

⁴⁰³ Az országban uralkodó érmehiányra ld. EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 68.

⁴⁰⁴ Uo. 74.

⁴⁰⁵ TRANSILVANIA, 1913. 170-171.

mintegy ezeröttszáz forint volt, így már érthetővé válik, hogy miért volt olyan fontos a bányatulajdonosoknak a szőlő termesztése, és miért élt szimbiózisban ez a két ágazat. Felsőbányán huszonhat adózó házat számoltak össze, innen huszonöt forint cenzus folyt be egy év alatt. A két mezővárosból és négy tartozékból (Királytáró három falva, illetve birtoka) származó bevétel összege kettőezer százharminc forint volt. A nagyobb tételt a bányászat adta, a Királytáróból származó bérleti díj négyszáz forint, míg az ércbeváltásból befolyó összeg 1583-ban kilencezer forint volt. A végső összeg tizenegyezer-öttszáz-harminc forintra rúgott, a kamarai tanács véleménye szerint, így a felajánlott csereterületek értéke, ha nem is volt ekvivalens a szatmári birtoktest értékével, de megfelelő kárpótlásul szolgált a Báthory család számára.⁴⁰⁶ A tárgyalássorozat a helyszíni szemle után is nehezen haladt, így végül 1585 tavaszán került sor a tárgyalások utolsó felvonására. A megegyezést I. Rudolf 1585. június 22-én írta alá, míg Báthory István július 26-án. Biztosok augusztus 20-án látták el kézjegyükkel a szerződést Nagybányán.⁴⁰⁷

A megállapodás szerint Nagybánya minden hozzátartozó területtel együtt, Felsőbánya, három falu: Zazar, Bozonta, Tóthfalu, amelyek Szinyér romos vára mellett fekszenek, Parlagh két birtokrészsel, Búly a tartozékaival együtt Báthory István és családja tulajdonába került. A birtokok többsége Szatmár vármegyében feküdt. A magyar király uralma alatt maradtak, de Báthorynak nem kellett hűségesküt tennie, és nem volt köteles a közterheket viselni az adott területek után. Ennek fejében Báthory István végleg lemondott Szatmárról és Németiről a magyar király javára.⁴⁰⁸

A Szepesi Kamara 1583 decemberében küldött egy újabb jelentést Felician von Herbersteinről az Udvari Kamara számára, melyben a kamarai tanácsurak leírták, hogy a bérlő befizette az esedékes bérleti díjat, illetve mivel újabb háromezer forintra volt szüksége az egri udvarbírónak, a kamarai pénztárban nem állt rendelkezésre ekkora összeg, ezért felkérték a bárót, hogy előlegezze meg a következő év bérleti díj egyik részletét. Felician von Herberstein teljesítette a kérést, azonban nem a kamarának küldte el a pénzt, hanem az egri udvarbírónak adatta át az egyik emberével, több részletben, első körben csak ezerforintot. A főúr így volt biztos abban, hogy megfelelő helyre jut a pénze és jól használják fel.⁴⁰⁹ A források alapján úgy tűnik, hogy nem alakult ki bizalmi kapcsolat a két fél között az első években, a nagybányai bérlő hanyag gazdának tartotta a kamarát, míg a kamarai tanácsosok nem látták biztosítva a bányavidék jövőjét Herberstein kezében. A Georg Trigler féle jegyzék

---

⁴⁰⁶ ÖStA HKA VUG RN 12c f. 1464-1467.

⁴⁰⁷ Gooss, 1911. 210-218.

⁴⁰⁸ Uo.

⁴⁰⁹ MOL E 244 5293. t. fol. 172a.

szerint a bérlő 1583. december.1. és 1584. március 31. között összesen kettőezer-kettőszáz -ötven forintot fizetett bérleti díjként a fenti segélynyújtáson felül.⁴¹⁰

Az 1584. év Felician von Herberstein számára nagyon mozgalmas volt, mivel a nagybányai ügyekkel párhuzamosan az erdélyi kormányzattal is tárgyalt a kapniki bányákról, illetve folytak a cseretárgyalások is. Alapvető fontosságú volt, hogy mindkét fél meg legyen elégedve a munkájával, mert csak így remélhette, hogy bérletét meghosszabbítják. Ennek a kihívásnak maximálisan meg akart felelni, és az események munkáját igazolták. 1583-ban járt le a Királytáró bérlete, így az Udvari Kamara egy ellenszámadás elkészítésére kérte fel a Szepesi Kamarát. Ennek az ellenszámadásnak tartalmaznia kellett az ércbeváltás bérbeadásának összegeit és kiadásait egészen 1581 áprilisától kezdve. Az ellenszámadás elkészítésére Georg Triglert, a német számvevői iroda segédjét, kérték fel. Az ő feladata volt a Herberstein által bérbevett egri tizedek körüli fizetési vita megvizsgálása is, mivel az egri vezetés panaszt tett a kamaránál, hogy az ígért támogatást nem kapták meg.⁴¹¹ Az Udvari Kamara februárban válaszolt a Szepesi Kamara levelére, ebben leírták, hogy a nagybányai bérlőnek nem kell feltétlenül tallérban fizetnie a bérleti díjat, ezek után is kérhetik tőle forintban az összeget, illetve, hogy a kállói birtoktestet bérbe adhatnák, ha a jelenlegi bérlő nem kívánja meghosszabbítani a szerződést, két ezerforint ellenében azért a két faluért cserébe, amelyeket még korábban kért a stájer főúr.⁴¹² Felician von Herberstein első latin nyelvű levele, amelyet a Szepesi Kamarához írt, 1584. február végén kelt. Fizetési határidő kitolása miatt írt kérvényt a kamarai tanácshoz, mivel a tél beálltával komoly nehézségei támadtak, a termelők a fagy okozta vízhiány okán nem tudtak elegendő ércet beváltani a bányakamarában, ezáltal a bérlőnek is nagyon alacsony volt a bevétele, és nem tudta összeszedni a megfelelő mennyiségű pénzüsszeget. Az egri udvarbírónak is tartozott az esedékes bérleti összeggel, és mivel ez meghaladta az ezerforintot, így először ezt a számlát próbálta kiegyenlíteni. Az alkalmazottait sem tudta kifizetni, illetve gondjai voltak a bányafa kitermeléssel is, nem tudott több munkást felfogadni a kitermelésre, mert nem volt elegendő tőkéje. Kérte a szatmári udvarbíró segítségét, a környező falvak jobbágyaira lenne szüksége, különben nem tudja folytatni a termelést a bányában. Helyzetét nehezítette, hogy miután lejárt a Királytáró bérlete, neki kellett a kincstári bányában folyó termelést is irányítania. Véleménye szerint az előző két bérlő hanyagsága miatt komoly károk keletkeztek, és bár kötelezte magát a bérleti szerződésben a károk kijavítására, erre most még sincs elegendő

---

⁴¹⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1383-1387.

⁴¹¹ MOL E 244 5293. t. fol. 180a-181a.

⁴¹² ÖStA HKA HFU RN 47. Konv. 1584 Februar fol. 25.

tőkéje, a tárnák gerendázata nagyon rossz állapotban van, és jelenleg nem tud mást beszerezni, mint bükkfát, bár a legjobb a tölgyfa lenne. Ha nem erősítik meg időben a szerkezetet, akkor a feltörő bányavíz súlyos károkat okozhat benne, így ezeket a tárnákat fel kellene adniuk, és csak feljebb húzódó teléreket tudnák kifejteni. Segítséget jelentene, ha a korábban kért falukért cserébe valamilyen más birtokot kapna árendába, mivel így növelhetné bevételeit, és több munkaerőre számíthatna.⁴¹³ A Szepesi Kamara március 20-án küldte tovább a kért ellenszámadást, csatolva hozzá egy jelentést. Az uralkodói rendelet értelmében már bérbe adták a kállói birtoktestet Felician von Herberstein számára kétezer forintért, ahogy azt a bérlő is kérte levelében, a számvevősegéd a bérleti összeget az ellenszámadásban is feltüntette. Az egri bérbevett tizedekkel kapcsolatban a kamarai tanácsnokok azt tudták meg, hogy tizedbérletet még 1572-ben kötötték meg, az éves bérleti díj négyezer forint volt, a stájer főúrnak pedig az udvarbíró jelentése szerint mintegy háromezer forint hátraléka volt, Herberstein azonban állította, hogy ő a hátralékot már kiegyenlítette, ahogy erről februári levele is tanúskodott. Ebből kifolyólag a Szepesi Kamara nem tudta eldönteni, hogy melyik fél állítását fogadja el, ezt az Udvari Kamarára bízta, segítségül szolgálhatott a mellékelt ellenszámadás is.⁴¹⁴ Georg Trigler által elkészített ellenszámadás egyes adatait már korábban közöltük, így itt csak a nagybányai és felsőbányai bányászatból származó összes bevétel számadatát tüntetjük fel. Eszerint a teljes bevétel huszonkétezer-nyolcszáz-hatvanegy forint volt 1581 áprilisa és 1584 márciusa között.⁴¹⁵

A kamarai üzemben folyó munkálatokhoz szükséges volt az ólom, Herberstein importra szorult, ezt lengyel földről oldotta meg. Az ólomból a korabeli technikával egy márkát mértek ki, ehhez két pisetum rezet adtak, ezzel a vegyülettel fuzionált az arany, általában harminchat órát hagyták állni, és ezek után próbálták, így tudtak huszonkét karátos aranyat előállítani. A kortárs leírások szerint erre a nagybányai bányakamarában nem voltak képesek a 16. század közepén, több esetben a megfelelő minőségű ólom hiányában.⁴¹⁶ A Szepesi Kamara azért fordult az Udvari Kamarához, hogy véleményt kérjen a behozatal harmincad vám mentességével kapcsolatban. A stájer főúr vámmentességért folyamodott, mivel az importált terméket a bányászati munkálatokhoz használta fel, és nem magán célra. A kamarai tanács a központi döntés alapján kívánt eljárni.⁴¹⁷ Az Udvari Kamara a döntéshozatal előtt információt akart gyűjteni, így a Szepesi Kamara tanácsának adatokat kellett szolgáltatnia

---

⁴¹³ ÖStA HKA VUG RN 12c fől. 1380-1381.

⁴¹⁴ MOL E 244 5293. t. fől. 191b-192a.

⁴¹⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fől. 1383-1387.

⁴¹⁶ HERZFELDER, 1896. 296-297. Az ólomnak az ezüst finomításában játszott szerepéről érkezett több helyen Georgius Agricola is. Ld. AGRICOLA, 1994. 55-56.

⁴¹⁷ MOL E 244 5294. t. fől. 205-206.

arról, hogy mekkora mennyiséget importált a bérlő. Így tudták megállapítani, hogy mekkora kiesést jelentene a harmincadvám alóli mentesség. A kamarai tanács adatai szerint másfél év alatt Herberstein mintegy kétszáz-negyvennégy magyar mázsa ólmot hozatott be Lengyelországból, ami körülbelül másfél tonnának felelt meg, így a tanácsnokok szerint a harmincad bevétel jelentékeny mennyiséget képviselt volna.⁴¹⁸

Felician von Herberstein több alkalommal fordult kérvénnyel a kamarához, hogy bérbe vehesse a már említett Magyarkékes és Dombrovica nevű településeket meghatározott időre. A Szepesi Kamara eddig a szatmári udvarbíró javaslata alapján elutasította a kérést, azonban a nagybányai bérlő az adott év kemény telére hivatkozva azt írta a kamarának, hogy a két település bevétele és munkaereje mentheti meg az üzletét, és ha nem kapja meg a bérletet, fel kell hagynia a termeléssel. A Szepesi Kamara ezért írt felettesének, hogy újra gondolják át a kérést. A két településért hatszáz forintot lehetne kérni évente, a szatmári udvarbíró számításai alapján, ezen felül a nagybányai bérlő egy újabb ajánlatot tett Kassán a kamarai tanácsnak. Eszerint bérbe venné a két mezővárost a most meghatározott bérleti díjon felül évi kétezer rajnai forintért. Warday Mihály hasonló kéréssel fordult 1581 nyarán a Szepesi Kamarához, miszerint bérbe venné a két mezővárost, a bányákat kivéve évente tízezer forintért. A kérést Johann Rueber felső-magyarországi főkapitány határozata alapján a kamarai tanács elutasította.⁴¹⁹ A Szepesi Kamara 1584-ben sem támogatta a bérbe adást, egyrészt a lengyel királlyal folytatott tárgyalások miatt, másrészt a két mezőváros jelentős borbevétele miatt. Véleményük szerint a két falut bérbe adhatnák Herbersteinnek, bár a szatmári udvarbíró még mindig nem értett vele egyet, a városokkal kapcsolatban pedig meg kell várni a kassai tárgyalások végét.⁴²⁰ Egy hónappal később kelt levelükben azt tanácsolták felettes szervüknek, hogy a két mezővárost érdemes lenne bérbe adni a stájer főúrnak, hiszen ő felügyeli a helyi bányászatot, így ez további hasznot jelentene a kincstárnak is, de természetesen a döntést egy bizottsági vizsgálat után lehetne meghozni. A kérdést végül a nagybányai egyezmény oldotta meg 1585 nyarán.⁴²¹

Felician von Herberstein ebben az évben folytatta a tárgyalását az erdélyi kormányzat vezetőivel, a hármastanács tagjainak azonban nehéz helyzete volt, hiszen a bérlő és az erdélyi fejedelem közé „szorultak”. Herberstein nem volt megelégedve a bérleti szerződés több pontjával, többek között a bérleti idő hosszával. Érvelése szerint a rövid bérleti idő alatt nem

---

⁴¹⁸ MOL E 244 5294. t. fől. 215. Egy mázsa (budai) 54 és 73 kilogramm között mozgott. Ld. BOGDÁN, 2001. 300.

⁴¹⁹ ÖStA HKA HFU RN 43. Konv. 1585 Juli fol. 40-43. valamint Konv. 1585 November fol. 10.

⁴²⁰ MOL E 244 5294. t. fől. 211-212.

⁴²¹ MOL E 244 5294. t. fől. 218.

tudná helyreállítani a bányákat, és nem tudna belőle akkora hasznot termelni, hogy abból a bérleti díjra is fussa. Így azt kérte a hármastanácsból, hogy a bérletet tizenkét évre hosszabbítsák meg, és egészítsék ki a bányák mellett fekvő falvak bérletével is. A falvakból származó haszon illetve a munkaerő nélkül a bányákat nem lehetne művelni. Ha a fejedelem ezt az ajánlatot elfogadná, akkor ötven márkával megemelné a beadásra kerülő érc mennyiségét. Ha Herberstein a bérlet lejárta előtt meghalna, akkor a két idősebbik fia (Rajmund, Friedrich) venné át a bányák irányítását. A hármastanács tagjai támogatták a bérleti szerződés megváltoztatását, véleményüket azzal az érveléssel támasztották alá, hogy a bérlet, ha arra újra szükség lenne, akkor a bérleti összeget ezüst tallérban adná be, így a portai adót is megfelelő minőségű pénzermé debates tudnák elküldeni. A tanácsurak azt is leírták, hogy Herberstein az előző bérleti összeg egy részét már ilyen formában küldte el a kincstárba. Próbálták érzékeltetni a fejedelemmel és lengyel királlyal azt, hogy valamilyen formában rá voltak szorulva a nagybányai bérlőre, mivel így tudták egyszerűbben megszerezni a portai adóhoz szükség jó minőségű érme egy részét, így azt írták: „*Mely Herbersteinnak csak ez dologerthio, hogy ily emberseg(g)el gratificalkodik yde ez dologba, nem kellene kedweth zegnü.*” *A fennmaradó ezüst is komoly hasznot hozna a fejedelmi kincstár számára.*”⁴²² A fejedelem válaszában azt írta, hogy jobb lenne, ha a falvak nélkül adnák bérbe a bányákat, mert félt, hogy a lakosság kárát látná az árendának. Ha azonban Herberstein vállalja a magasabb bérleti díjat, és az ezüsttallér beszédését is magára veszi, akkor az uralkodó is beleegyezne abba, hogy tizenkét évre adják bérbe neki. A bérlőnek ezenfelül garantálnia kellene, hogy úgy adja vissza bérbe vett településeket, mint ahogy átvette őket (ugyanakkora jobbagyszámmal), illetve, hogy háromszáz márká ezüstöt fizetne évente a kincstárnak.⁴²³ A fejedelem utasítása alapján a hármastanács és a stájer főúr megegyezett. A bérleti szerződést 1584. október 3-án hosszabbították meg. A kövári vidékhez tartozó tizenhat falu mellett fekvő bányákat tizenkét évre adták bérbe, a felépített művekkel és tartozékokkal együtt, ezeket eredeti állapotukban volt köteles visszaszolgáltatni. A tizenhat falut tartozékaival és jövedelmeikkel együtt is átadták, úgyhogy a lakosokat ne kényszerítse mértéktelen munkára, és csak a szokásos szolgáltatásokat követelje tőlük. Jogaikat is tiszteletben kellett tartania. A bíraskodás jogát is megkapta, méltányos büntetéseket róhatott ki, nehogy az ítéletek szigorúsága miatt a falvak lakossága elmeneküljön. A bérlet november 1-én lépett érvénybe, és minden épületet, valamint eszközt és tartozékot eredeti állapotban kellett vissza szolgáltatnia. Ha a bérlet meghalna, akkor örökösei folytathatják a művelést, de abba is

---

⁴²²EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 181-182.

⁴²³ Uo. 193.

hagyhatják, ha úgy akarják. Évente kétszáz-ötven márkát adjon be, és amennyiben a fejedelem azt kéré, átváltja ezüst tallerra felár nélkül. A bérleti díjat két részletben kellett fizetnie, százhuszonöt márkát április 1-jén illetve szeptember 1-jén. A fejedelemség komoly tallér- és dukát-hiányban szenvedett, így ha a szükség úgy hozná, Herberstein ezüsből évenként nyolcezer tallér és négyezer arany érme értékben vált át pénzt a megszabott árfolyamon, a tallért száz dénárért, a dukátot százhatvan dénárért cserébe.⁴²⁴ A bérleti szerződés megkötése ellenére az alkudozások nem zárultak le, ahogy ezt a hármastanács decemberi levele is bizonyítja. Felician von Herberstein tevékenysége figyelemre méltó így nem csoda, ha a tanácsosok ekként vélekedtek róla: „*Mely ember baratsaga mind az tallernak es aranynak tekintetierth, s mind egieb okokerth, kik naponkenth occuralhatnak melly zwkseges legyen ez orzagnak, felseged megh gondolhattya*”.⁴²⁵ A nagybányai bérlő annak ellenére segített a nagybányai bérlő, hogy nagy szárazság volt a nyáron, így sokáig nem tudták működtetni a zúzdákat, illetve a szivattyúkat. A jelentésből kiderült, hogy a hármastanács egyértelműen a stájer főúr mellett állt, munkáját nagyra becsülték, a fejedelmet is meg akarták erről győzni. Kendy Sándor ezért a támogatásért egy évvel később igen nagy szívességet kért a stájer főúrtól. A hármastanács szerint Felician von Herberstein értékes és jó akaró ember, akinek munkája hasznára válik a fejedelemségnek, így meg kellene vele egyezni. A bérleti szerződés másolatát el akarták küldeni Nagybányára, így kijelöltek két biztost, hogy jutassák el az okiratot a bérlőnek, ehhez Keresztúri Kristóf kővári kapitánynak kellett volna segítséget nyújtani, ő ezt azonban megtagadta.⁴²⁶ A kővári kapitány azért tagadta meg a feladat teljesítését, mert állítása szerint az uralkodó válaszát várta a falvak bérlésével kapcsolatban, és amíg nem kapja a megerősítést, nem fog cselekedni. Véleménye szerint a lengyel uralkodót nem tájékoztatták rendesen a falvak értékeiről, ezért állhatott rá az árendára. Keresztúri Kristóf hozzáállása tökéletesen érthető, mivel a kért falvak bevétele és munkaereje a kővári kerülethez tartozott, annak árendába adása a vár kárára válhatott volna.⁴²⁷

Felician von Herberstein egy újabb kérését is tolmácsolták a tanács tagjai az uralkodó felé. Kapnikbányához feküdt közel a láposi ezüsbánya, amely nem összekeverendő Láposbányával, amely Szatmár vármegyében volt található. Ezeket a tárnákat Grison Jakab (Jacomó Grison) itáliai származású bérlő művelte társával, Marconio Roccoval. Még 1583-ban bérbe kapták a láposi bányákhoz a szomszédos Oláhlápos birtokát tartozékaival és

---

⁴²⁴ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 175-176.

⁴²⁵ EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 213.

⁴²⁶ Uo. 214. Keresztúri Kristóf kővári kapitány ellenszenvét erősíthette az a tény, hogy Herberstein protestáns volt, míg Keresztúri a katolikus hitet vallotta. Ld. KRUPPA, 2004. 1167.

⁴²⁷ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 305.

bevételeivel együtt, hogy így segítsék a bányászati munkálatokat. A bérleti díj évente ötszáz tallér volt, azzal a feltétellel, hogy az összeget két részletben (1584. április 24-én illetve augusztus 1-jén) fizetik be a kincstárba, a jobbágyoktól csak a szokásos munkákat követelik, és mindent eredeti állapotban juttatják vissza kormánzatnak.⁴²⁸ Ezt a bányát és a hozzá tartozó birtokot kívánta bérbe venni Felician von Herberstein, a jelenlegi bérlő a tanácsurak szerint ugyanis nem volt megfelelő. A nagybányai bérlő és az erdélyi tanácsurak, közülük leginkább Kendy Sándor közötti szoros kapcsolatot kiválóan bizonyítja ez a tény, hiszen kizárólag „belső információ” révén juthatott Herberstein tudomására, hogy a láposi bérlővel baj van. A stájer főúr a két település közötti földrajzi közelség okán pályázott a bérletre, illetve nagy kárt okozhatott volna a nagybányai bérlő véleménye szerint a munkások szétszéledése a rossz körülmények miatt. A tanácsurak szerint, ha a stájer főúr bérelné a bányát, az nem lenne a kincstár kárára, Herberstein több pénzzel és vagyontárggyal is rendelkezett, mint Grison. A termelés így valóban elindulhatna, mert Grison eddig semmit sem adott még be a kincstárba. Ha pedig egy-két falu lenne annak az ára, hogy később négyszeres vagy ötszörös haszon származna a bérletből, akkor a hármastanács szerint megérné megkötni az üzletet. Határozottan kijelentették, hogy ők maradéktalanul megbíznak Herbersteinben, mivel megtapasztalták jószágát és becsületességét.⁴²⁹ Báthory István válaszelevelében megírta, hogy Keresztúri Kristóf valóban panasszal fordult hozzá a jószágok ügyében, de ő a bérbeadást látta megfelelőbb megoldásnak. Az uralkodó a szerződéssel nagy részben egyetértett, több pontot mégis kifogásolt. A tizenkét év lejáratú idő véleménye szerint nagyon hosszú, a jószág ennyi idő alatt el is pusztulhat, anyagi biztosítéka pedig a nagybányai bérlőnek nincsen. Így kötelezni kellene a károk megtérítésére. Közbeszólhat a halál is, és nem feltétlenül biztos, hogy az örökösei folytatni akarják a művelést, ezért az uralkodó úgy vélte, hogy a tizenkét évet négy darab három éves periódusra kellene felosztani, így mindkét fél könnyebben tudna elállni a szerződés teljesítéséről. Báthory István kihangsúlyozta, hogy Herberstein nem erdélyi, így bármi probléma lenne, nehezen lehetne felelősségre vonni. A kapnikai bányákból származó hasznot, mivel azok Kővárhoz tartoztak, a kővári tisztartó kezébe kellene eljuttatni, mert így a helyi bevételek egy helyen maradnának, és könnyebb volna tételeket ellenőrizni.⁴³⁰

---

⁴²⁸ Uo. 122-123. Grisonról megemlékezett Lescalopier is 1574-ben lezajlott erdélyi látogatása alkalmával. Ld. LESCALOPIER, 1982. 76. Oláhláposra ld. 5. számú melléklet

⁴²⁹ EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 216-217. Jacomo Grison nem feltétlenül hanyagsága miatt nem művelte megfelelően a bányát, hanem súlyosan beteg volt, hiszen 1581. január 1-én már özvegye, Maczkó Anna, kapja meg bérbe férje korábbi bérleteinek egyikét. Ld. AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 181.

⁴³⁰ EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 232-233.

Az Udvari Kamarával kötött bérleti szerződés 1584-ben járt le, ezért az erdélyi árenda mellett a magyarországi bérlet ügyében is el kellett járnia Herbersteinnek. Az Udvari Kamara novemberben írt a bérlet hosszabbításával kapcsolatban a Szepesi Kamarának, a bérlet esetleges hosszabbítására csak a kassai tárgyalások lezárása után kerülhet sor, addig csak az egyeztetéseket folytassák le a kamarai tanács tagjai a bérlővel. Herberstein a bérletet újabb három évre kérte, az Udvari Kamara véleménye szerint ez az időintervallum reális, és úgy vélték, a bérleménybe tartozzon bele továbbra is az ércbeváltás, illetve a pénzverde. A beváltott ércet, amelyet a saját maga által üzemeltetett tárnából nyert ki, nem értékesíthette külföldön, csak a nagybányai bányakamarában válthatta be, és a helyi pénzverdében verethetett belőle érmét. A beváltási árfolyamot is rögzítették, egy tallér száz dénárt ért, egy márka ezüstért hat tallért kellett adni, minden márka után tíz dénárnak kell a bányakamaránál maradnia. A hosszabbítás feltétele a magasabb bérleti összeg, évente kilencezer rajnai forint.⁴³¹ A Szepesi Kamara válaszában kiegészítette felettese javaslatát, miszerint ki kell kötni, hogy csak a helyi bányakamarában válthatja be az ércet, ebből Körmöcbányán verethetne érmét. Arra kell kötelezni a bérlőt, hogy a bérleti díjat, ahogy eddig is tette, a szerződésnek megfelelően fizesse be, ezt megírták Herbersteinnek is, ő azonban még nem válaszolt.⁴³² Mindkét irat kihangsúlyozta, hogy az kitermelt ércet csakis a nagybányai bányakamarában válthatja be, erre azért volt szükség, mert Herberstein új bérleteiből származó érc felett is joghatóságot kívántak gyakorolni, azon a jogon, hogy Nagybánya Kapnikbánya bánya-joghatósági felettese. Ebből kifolyólag a bevétel nem a fejedelmi kincstárat fogja gyarapítani, hanem a királyi fiskust. A pénzügyigazgatási szervek már jó ideje nem tudtak megegyezni arról, hogy Herberstein mentesül-e a bányászathoz szükséges ólom behozatala alkalmával a harmincadvám fizetése alól. A Szepesi Kamara véleménye szerint a bérlőnek fizetnie kellene legalább bizonyos mennyiségért, míg az Udvari Kamara szerint a bányászathoz szükséges ólom behozatala mentesüljön a vámfizetés alól.⁴³³ Végso megállapodásra 1584 decemberében került sor, és az Udvari Kamara véleménye győzött, eszerint a nagybányai bérlőnek joga volt a bányászathoz szükséges ólmot vámmentesen behozni az országba.⁴³⁴ A vámmentesség megadásával újabb ösztönzést kívántak adni Herbersteinnek, hogy folytassa és fejlessze a kitermelést Nagybányán és környékén.

A lengyel király kétségei sem szűntek meg a kapniki bérletével kapcsolatban, ezért még 1585 márciusában is írt erről a problémáról a hármastanácsnak. Elismerte Herberstein

---

⁴³¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1392-1395.

⁴³² ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 524.

⁴³³ ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 522-525.

⁴³⁴ ÖStA HKA MBW RN 6-7. fol. 513.

érdemeit, és szakértelmét, de ennek ellenére félt attól, hogy a stájer főúr tizenkét évre vegye bérbe a bányákat. Azt javasolta, hogy inkább a három éves periódust kellene megújítani minden alkalommal. Ismételten hangsúlyozta, hogy a tizenkét év alatt sok minden történhet, például az örökösök nem úgy művelik a bányákat, ahogy azt kellene. De Báthory István szemében nagyobb probléma volt, hogy a bérlő „idegen ember” volt, aki túl sok szállal kötődött a Magyar Királysághoz, az osztrák örökös tartományok elitjéhez, ezért még kockázatot jelenthetett volna a jövőben az Erdélyi Fejedelemség számára. Ez komoly dilemmát okozott az uralkodónak, így a végleges döntést, a bérleti szerződés kiállítása ellenére, a szatmári cseretárgyalások lezárásáig elhalasztotta.⁴³⁵

A két különböző féllel folytatott bérleti tárgyalás összevetésénél több hasonlóságot is felfedezhetünk. A szokásos alkudozási folyamat hasonlóságán túl a legtöbb párhuzamot a bérleti szerződés pontjaiban lehet észrevenni. A bérbeadás legfőbb oka mindkét esetben a pénzhiány volt, ezért olyan bérleti díjat kívántak megállapítani, amely legalább a korábbi költségeket fedezte, és biztos bevételt jelentett évente a kincstár számára. A bérlőnek tiszta ezüstöt kellett beadni, amelyből jó minőségű érmét lehetett verni, így a fejedelemség tallérhiányát enyhíteni lehetett, illetve a Magyar Királyság területén ellensúlyozni a nagy mennyiségben beáramló rossz minőségű lengyel pénzermék negatív hatását a gazdasági folyamatokra. Mindkét esetben a bérlőnek kellett állnia a károk megtérítését, illetve arra próbáltak törekedni, hogy a bérlet rövid időre szóljon, így kevésbé kötelezték el magukat egy magánszemélynek, és alacsonyabb kockázattal járt, ha a bérlő nem megfelelően termelt a bányákban. A három éves periódus erre ideálisnak tűnt, mivel a bérlet három éve alatt érdemes volt fejlesztésekbe fognia a bérlőnek, és pénzügyigazgatási szerv is megvizsgálhatta a bérlő alkalmasságát. A bérlet többszöri meghosszabbítására akkor került sor, ha a bérlő megfelelőnek bizonyult, az így időszakosan megerősített, de ezáltal hosszú lejáratú bérleti szerződés előnyei közül a leglényegesebb az volt, hogy az adott térséget nem egyik bérlő adta a másik kezére, hanem folytonosság alakult ki, amelyet a lakosok és a felettes szervek is megszoktak. Az időszakosan meghosszabbításra kerülő bérleti szerződés a nagybányai bérletnél megvalósult, míg a kapniki bányáknál nem, mert igazi, végleges megállapodás hiányában Herberstein „ad hoc” jellegűen művelte az ottani tárnákat. Az Udvari Kamara erős érdekérvényesítési képességét, illetve az adminisztrációs rendszer fejlettségét mutatja, hogy ezt a koncepciót meg tudták valósítani, hiszen nem voltak túlságosan ráutalva a stájer főúr kapacitásaira, a fejedelmi kormányzat azonban igen. A hármastanács tagjai nem voltak

---

⁴³⁵ EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 248.

elfogultak a báró javára, tökéletesen felismerték a helyzetet, miszerint ritka szerencsés alkalom kínálkozott arra, hogy egy veszteséget termelő bányát, amely jórészt teher volt a kormányzat nyakán, egy jó kapcsolatokkal rendelkező, szakmai tapasztalattal bíró főúr vegyen bérbe. Ez olyan lehetett a szemükben, mint egy isteni csoda. A korábbi bérlők származása és kapcsolatai jóval alatta maradtak a stájer főrendének. Mindenképpen meg akarták „fogni”, így olyan engedményekre is hajlandóak lettek volna, amelyre az Udvari Kamara nem. A tanács urak leveleiből kiderül, hogy a báró ezt a szituációt tökéletesen átlátta, és ha alkalom adódott rá, ki is használta az ésszerűség határai között. A lengyel király és a hármastanács között a konfliktus ebben az ügyben a perspektívák különbözősége miatt alakulhatott ki. Báthory István kilépve az erdélyi állam határai közül egy a korban jelentős, erős tényezőként számon tartott államot, Lengyelországot irányította. Ebből kifolyólag látóköre kiszélesedett, és sok minden más mellett a kapniki bérlet kérdését is így vizsgálta meg. A kockázatosnak találta az állam szempontjából, hogy a nagybányai bérlő szorosan kapcsolódott több ponton a Magyar Királysághoz, mert hiába számított erdélyi földön *homo novusnak*, a Magyar Királyság illetve az osztrák örökös tartományok területén erős befolyással bírt, és a kapniki bérlet elnyerésével nagyfokú centralizációt hajthatott volna végre a szatmári bányavidéken. A hármastanács tagjai az erdélyi fejedelmi kincstár szempontjából vizsgálták az ügyet, ahol létfontosságú volt, hogy az éves portai adót jó minőségű érmeben ki tudják fizetni, ettől nagymértékben függött az erdélyi állam határainak és lakóinak biztonsága. Úgy vélték, hogy az állandó pénzzavarban a stájer főúr segítséget nyújthat számukra. A nézet különbség fennmaradt a kollegiális kormányzat megszüntetése után is (1585. május 1.), az első, mindkét fél által maradéktalanul elfogadott bérleti szerződést már a lengyel király halála után 1588-ben írták alá.⁴³⁶

IV.1.2. Felician von Herberstein és a fejedelmi kormányzat (1585-1590)

A nagybányai egyezmény ratifikálásával a térség új birtokosa a somlyói Báthory család lett, amelynek tagjai ebben a régióban nem a fejedelmi család tagjaiként voltak jelen, hanem magán földbirtokosként. A városok és a hozzájuk tartozó három falu és egy birtok átadásakor a Szepesi Kamara számvevői hivatalának „magyar irodája” (*officina rationaria latina*) elkészített egy összevont számadást a települések összes jövedelméről. Egy ahhoz hasonló jegyzéket, amelyet az Udvari Kamara a kassai tárgyalások alatt kért a kassai kamarától. A

---

⁴³⁶ Kormányzói tisztség betöltésére ld. EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 261-267.

számadást szeptember 5-én küldték tovább Bécsbe a kamarai elnök (Thurzó Elek) kísérő levelével.⁴³⁷ A kamarai elnök leírta levelében, hogy a szatmári udvarbíró az átadott szőlők nagysága miatt panaszkodott, mert így kevesebb bort tud majd bevételezni, ami komoly nehézségeket okozhat. Az elnök tisztában volt azzal, hogy a szőlők visszavétele nehézségekbe ütközne, így tanácsért fordult a felettes szervhez, az Udvari Kamarához. Az összevont számadás szerint Nagybányán kétszáz-kilencvenhét adózó házat írtak össze, és százötvenhét ház a falon kívül volt, az éves census százötven forint volt. A borból mintegy ezeregyszáz forint bevétel származott. Felsőbányán huszonhat adózó ház állt, a census összege pedig huszonöt forint volt. A négy csatolt település közül Lacifalván volt a legtöbb egész jobbágytelek, huszonhét, a legkevesebb pedig Surjánfalván, öt egész telek. A teljes bevétel ezernégyszáz-hatvanhárom forint volt, amely az 1583-as adatokhoz képest ötszáz-nyolcvan forint csökkenést jelentett. A bányászathoz befolyó bevétel hasonló nagyságrendet mutatott az 1583-ban beadott összeghez, kilencezer forint körül mozgott, bár ebből a számadásból a bányászati korabeli helyzete nem ítéhető meg objektíven, mivel a számok csak a bérleti díjakat mutatják, de a valódi termelést nem.⁴³⁸

Felician von Herberstein a cseretárgyalások lezárása után mindent megtett, hogy helyzetét megerősítse a szatmári bányavidéken. Ennek érdekében továbbra is tartotta a kapcsolatot a Szepesi Kamarával, amely még mindig rendelkezett befolyással a térségben. A másik oldalon pedig az erdélyi kormányzat felé nyitott. A lengyel király a bérlettel kapcsolatos fenntartásai mellett megbízott a szakmai tudásában, így egy fontos feladatot bízott rá. A külpolitikai problémák megoldása (oroszk ellen folytatott hadjárat) illetve az erdélyi belpolitikai viszonyok rendezése (kormányzói tiszt betöltése) után a lengyel király többek között gazdasági kérdésekre kívánt fókuszálni, ebbe a körbe tartozott az erdélyi nemesi bányászati problémáinak feltárása és megoldása. Ebből kifolyólag felkérte a nagybányai bérlőt, hogy járja be a legfontosabb bányavárosokat, mérje fel a bányák állapotát, és tegyen lehetséges reformjavaslatokat. A tanulmányút megvalósítására 1585 őszén került sor, a beszámolót Herberstein december 22-én írta meg Nagybányán.⁴³⁹ A kormányzó, Gicz János kísérőként Jósika István kancelláriai titkárt adta mellé.⁴⁴⁰ A beszámolóhoz csatolt egy levelet is, amelyben leírta, hogy a legtöbb bányát bejárta, a Brad melletti rézbánya kivételével, mivel a környéken pestis pusztított és az idő is rosszra fordult. Utazása során bejárta Zalatnát,

---

⁴³⁷ SZÜCS, 1990. 22.

⁴³⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fől. 1415. valamint 1417-1418.

⁴³⁹ DOCUMENTE, 1930. III. 58-64.

⁴⁴⁰ Jósika István a Temesi Bánságból érkezett Erdélybe, karrierje a fejedelmi kancellárián indult el. Báthory Zsigmond bizalmasa lett, fontos szerepet játszott a törökös ellenzék 1594-es elmozdításában, ebben az évben lett kancellár 1598-ban, ekkor a visszatérő fejedelem felségárulás miatt kivégeztette. Ld. HORN, 2002. 30.

Abrudbányát, Almásbányát, Rudabányát és Bradbányát.⁴⁴¹ A zalatnai bányákat szívesen bérbé vette volna, erre a kérésre azonban nem kapott érdemi választ később sem. A jelentést összefoglalva az általános helyzet a báró szerint lesújtó volt. Nem csak az volt a baj, hogy nem alkalmazták a modern módszereket a bányákban, hanem a művelők helyzetével kapcsolatban is számos nehézség merült föl. Véleménye szerint a fejedelmi kormányzatnak egy egységes szabályzatot kellene kidolgoznia a bérleményekkel kapcsolatban, amely hasonló módon épülne fel, mint a Magyar Királyságban illetve az örökös tartományokban bevezetett bányarendtartások. Ez a fejedelmi rendtartás biztosítaná a termelők és az állam jogait, pontosan meghatározná a köteleességek és jogkörök rendszerét. Ennek alapján felelősségre lehetne vonni a vétkeket, és így hatékonyabbá lehetne tenni az adminisztrációt. Nagyobb biztonságot nyújtana mind a termelőknek, mind az illetékes állami szervnek, adott esetben a fejedelmi kancelláriának.⁴⁴² Herberstein a tanulmányútról készült beszámolót is felhasználta arra, hogy saját pozícióját megerősítse, és új területeket fedezzen fel. Véleménye szerint a fejedelemség területén kevés a jó bányászati szakember, így ő szívesen vállalkozna a bányászat fejlesztésére. Zalatnát, az almási rézbányát és Rézbányát négy évre szívesen bérbé venné, és az általa Nagybányán már kipróbált módszerek segítségével fellendítené a termelést. A Zalatnán talált kevert ércet vagy a zalatnai, vagy ha ez akadályba ütközne, akkor a nagybányai választóműhelybe szállítaná. Modernizálná az abrudbányai kitermelést is, és ha lehetséges, hasonlóan a többi bányára vonatkozó bérleti szerződéshez árendába venné Almásbányát, és Zalatnához csatolná. A bérlet lejártával a fejedelem birtokába kerülne minden olyan épület, műhely, amelyeket időközben ő épített fel. Szerényen megjegyezte, hogy haszon nélkül nehezen tudna komolyabb beruházásokba fogni saját tőkéjéből, hiszen az elődje után nagyon sok mindent rendbe kellene hozni.⁴⁴³

A tanulmányában leírt lehetséges újítások közül többet megpróbált megvalósítani Nagybányán is, ezekről a későbbi évek kamarai levelezése mellett David Reuss lelkes gyászbeszédéből is értesülhetünk. Herberstein a szatmári bányavidék több településén, saját költségén építtetett új zúzdákat, vashámorokat, kohókat, üveghutákat. Nagybányán és Felsőbányán új teléreket fedezett fel, és a meglévők szerkezetét megerősítette. Egy rézkohót is emeltetett, erre azért volt szükség, mert a helyben kitermelt ércből kinyert rézet a környékbeli ötvösök vásárolták fel.⁴⁴⁴ Herberstein a kohók, a tárnák megerősítéséhez,

---

⁴⁴¹Zalatna ma: Zlatna; Abrudbánya ma: Abrud; Almásbánya ma: Almași Mic; Brad és Rudabánya egymáshoz közeli telepék, ma összetartoznak: Brad-Ruda. Minden helység: Románia.

⁴⁴²DOCUMENTE, 1930. III. 63-64. valamint TRÓCSÁNYI, 1980. 232.

⁴⁴³DOCUMENTE, 1930. III. 64.

⁴⁴⁴A nagybányai bányamű és az ötvös cég kapcsolatára Ld. Balogh Béla- Oszócki Kálmán: A nagybányai

újraépítéséhez szükség famennyiséget vízi úton szerezte be, ez a módszer a lelkész szerint jelentős költségcsökkentéssel járt a szárazföldi szállításhoz képest. A legeredményesebb modernizáció Feketebánya (Fegkety Banyá) nevű településen ment végbe.⁴⁴⁵ Az alig kétszáz lelkes települést Herberstein a nagybányai bányamű vérkeringésébe kapcsolta be, a helyi ércbányászat ennek köszönhető második virágzását. Feketebánya 1590-ben érckohóval, modern tárnákkal és vízművel rendelkezett. Hasonló modernizáció indult el Herberstein alatt Kapnikbányán, Láposbányán és Kisbányán is.⁴⁴⁶ Az előbbieken felsorolt reformokat a bérlő saját vagyonából finanszírozta. Reuss leírta, hogy ura rendkívül sok munkát fektetett a bányákba, mint felkészült bányászati szakember. Mindig valami új terven törte a fejét, azonban a bányavízzel nagyon nehezen boldogult. Felfogadott egy bizonyos Christophorus Huber von Woyza nevű mérnököt, akinek a segítségével épített egy olyan tározót, amelyet az 1520-as években még Thurzó János alkotott meg Nagybányán. A tározóban vizet lehetett tárolni, amelyet a bányavíz kiszivattyúzásához fel lehetett használni. A gyászbeszédben említett tározó alapja valószínűleg a már említett korábbi medence lehetett, ezt fejlesztette tovább a báró, de a modernnek számító eljárás ellenére sem tudta a feltörő talajvíz problémáját maradéktalanul megoldani. Ezért egyéb energiaforrást is fel kellett használnia, hogy optimalizálja a vízszintet a tárnákban. Így mintegy hatvannyolc bányaló működtette naponta a szivattyút, amellyel a vizet emelték ki a járatokból.⁴⁴⁷ Herberstein több esetben nem a könnyebbik utat választotta, azaz nem csak új tárnákat építtetett ki, a régebbieket a sorsukra hagyva, hogy azokba vezesse a talajvizet, mivel ez a módszer a később megnyitott járatokat is veszélybe sodorhatja. A fejlesztés nagymérvű volt, ahogy a később keletkezett leírásokból is kitűnik, ennek ellenére a befektetett tőke felét sem nyerte vissza a befolyt haszonból, legalábbis a lelkész elmondása szerint. David Reuss foglalkozott urának munkásaihoz fűződő viszonyával, és a jobbágyok kötelezettségeivel is. A leírás jelzésértékű lehet arra vonatkozólag, hogy az adott területen milyen volt a tárgyalt korszakban a lakosság etnikai összetétele. A bányákhoz tartozó falvak parasztsága köteles volt fát és egyéb nyersanyagokat a tárnákhoz szállítani, valamint részt venni a kitermelt érc szállításában. Egyéb kiegészítő feladatokat is elláttak a bányaművek körül. Reuss írásából az derül ki, hogy a környező falvak lakossága már akkor is nagyrészt román volt, ahogy az évszázad végén készült kamarai

---

ötväscéh a 15.-17. században. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk.: *Csetri Elek*. Bukarest, 1979. 121-137.

⁴⁴⁵ Feketebányát a nagybányai termelők a 14-15. században alapították. Ld. ZSÁMBOKI, 1997. I. 115-119.

⁴⁴⁶ BOBORY, 2005a. 16-17. Kisbányát felsőbányai művelők alapították 1579-ben. Ld. WENZEL, 1880. 235.

⁴⁴⁷ BOBORY, 2005a. 17. valamint GÜNDISCH, 1933. 12.

jelentések is tanúsítják.⁴⁴⁸ A báró udvari lelkésze szerint közel ezer embert foglalkoztatott a bányákban, a kamarai üzemben illetve a pénzverdében. A szám kissé túlzó, ezt betudhatjuk annak, hogy David Reuss egykori urának nagyságát és elhivatottságát kívánta ezzel a kissé elrugaszkodott számadattal kiemelni. A munkás létszám abban az esetben közelíthette meg a fenti számot, ha a tartozék falvak lakosságát is beleszámoljuk, bár ez nem teljesen helytálló, mivel a falvak jobbágysága a robotot dolgozta le. A bányakamarában illetve a pénzverőházban dolgozókat pedig Felician von Herberstein saját maga alkalmazta, magánjellegű jogi szerződéssel, erre a folyamatra a kamarai szervek nem bírtak befolyással. A munkásoknak járó bérek összege jó összehasonlítási alapot nyújthat a bérezés változásáról az 1570-es évekhez képest. Reuss leírása szerint a bányászok, bányaüzemben dolgozó mesterek, munkások egy és hat tallér között kerestek, amely a korabeli árfolyamon száz és százhusz dénár között mozgott. 1571-ben egy felügyelő bére hasonló volt az 1580-as évek második felében adott összeghez, míg a bányászok bére valószínűleg emelkedett, mivel 1571-ben negyven és nyolcvan dénár között kerestek, de ha a leírás pontos, akkor Herberstein alatt harminc dénárral többet vihettek haza. A kisegítő munkát végző mesterek bére (kovácsok, molnárok, asztalosok) hatvan és nyolcvan dénár között mozgott, ez az összeg sem változott az 1570-es évek óta. A fizetésüket a kor szokásainak megfelelően hetente kapták meg. Reuss szerint, alkalmazottai szerették a bérlőt, mert igazságos volt, tisztelte munkásait és rendszeren megfizette őket.⁴⁴⁹ Az író itt is bizonyára túlzott kissé, de a bérezés volumene valóban sokat változott a korábbi évtizedhez képest, a munkások bére emelkedett, bár ez nem jelentette feltétlenül az életszínvonal emelkedését, mivel a pénz inflálódása szerepet játszott az életkörülmények alakulásában. Herberstein a munkaidő megállapításánál az 1575-ben kiadott rendelet alapján járt el. A bányászok munkaideje reggel héttől este hétig tartott, míg a zúzdáknál megkülönböztették a nyári és az őszi műszakot. A nyári műszakot Szent György napjától (április 24.), míg az őszi műszakot Szent Mihály napjától (szeptember 29.) számították. Télen este hatig dolgoztak hétköznapok alkalmával, szombaton pedig délután háromig.⁴⁵⁰ David Reuss ugyancsak a Herberstein család holdudvarába tartozó két, fontos pozíciót betöltő szakemberről is szót ejt munkájában. Az egyik Kornel Klognitz volt, aki pénzverő mesterként dolgozott Nagybányán, illetve Johann Erck, róla így emlékezett meg Reuss gyászbeszédében: *„unnd dann Johan Erckitz, beyder rechten d[oc]tor] und dess*

---

⁴⁴⁸ BOBORY, 2005a. 17-18.

⁴⁴⁹ EMBER, 1946. 317-320.

⁴⁵⁰ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 45-46.

Newsteterischen kammer, berg und münztwesens allhier zu Nagy Bania regierender herr.”⁴⁵¹

A szöveg alapján megállapítható, hogy Felician von Herberstein után a második ember Erck volt, aki távollétében helyettesítette a bérlőt.

Az erdélyi bányák tanulmányozása után Felician von Herberstein az Erdélyi Fejedelemség egyik fontos politikai játszójává vált. 1585 és 1586 fordulóján Kendy Ferenc, a fejedelmi tanács tagja, kereste meg levélben, hogy segítsen egy bizonyos Franco Sivori genovai nemesembernek, és azt kérte tőle, hogy egy ideig tartsa magánál.⁴⁵² Sivori később emlékirataiban azt írta, hogy Kendy Ferenc azért küldte őt Herbersteinhez Nagybányára, mert nagyon jó barátok voltak és rámerete bízni a védencét. A báró hírből ismerte a szerencsétlen Petru Cercelt, Kendy ajánlólevelében megbízva magához vette Sivorit.⁴⁵³ Sivori memoárjaiból több fontos adatot is megtudhatunk Herberstein életére vonatkozólag. A stájer főúr jóindulatát azzal is magyarázza, hogy amikor német követségi megbízatásából hazatérve éppen Spanyolország felé tartott, megállt Genovában és itt nagyon jól bántak vele. Sivorinak nagy örömet jelentett, hogy a báró kiválóan beszélt az olasz nyelvet. Herberstein megkedvelte az olasz kalandort, mintegy másfél hónapig vendégeskedett nála. Herberstein széles ismeretségének köszönhetően innen is tarthatta Sivori az urával a kapcsolatot, azonban a kővári kapitány, Keresztúri Kristóf, gyanút fogott, ezért Herberstein kapcsolatba lépett az ifj. Báthory Istvánnal, és annak egyik falujába menekítette a genovait. Sivorinak 1586 tavaszán innen is menekülnie kellett, és Herberstein segítségével Szatmár városába távozott.⁴⁵⁴

A cseretárgyalások jöllehet lezárultak 1585 nyarán, azonban maradt jó pár rendezetlen kérdés az üggyel kapcsolatban. A legnagyobb gondot a királyi regálék gondozása jelentette, mivel Nagybánya magánkézbe adásával a bányakamara és a pénzverőház hovatartozása is kétségessé vált. A Szepesi Kamara tanácsa figyelemmel kísérte Herberstein tevékenységét a városban, és az Udvari Kamara utasításának megfelelően összegyűjtöttek, több a nagybányai pénzverdében készült érmét, ezeket tovább küldték Bécsbe. Az érmék között volt tallér, dukát és apró váltópénz is. Felettes szervüket leginkább az érdekelte, hogy a pénzverőházban kinek

---

⁴⁵¹ BOBORY, 2005a. 22.

⁴⁵² Franco Sivori Petru Cercel havasalföldi vajda egyik hű embere volt. A vajda ekkor éppen Kővárott volt őrizetben, a lengyel király parancsára. Báthory István viselkedése Cercel vajdával és Sivorival szemben kétértelmű volt. Azzal magyarázta a vajda őrizetbe vételét, hogy meg akarja védeni a Porta bosszújától. Mindeközben az ura kiszabadításán mesterkedő Sivorival szemben igen keményen fellépett. Ghiczy János kormányzó többször felszólította a genovai nemeset, hogy halálbüntetés terhe mellett hagyja el az országot. Erdélyi tartózkodása alatt Kendy Ferenc végig mellette állt, ami nem volt veszélytelen cselekedet. Sivori később leírta élményeit memoárjaiban. Ld. PASCU, 1944. 227-230. Az emlékiratra és Sivori személyére ld. ERDŐSI, 2005. 277-313.

⁴⁵³ PASCU, 1944. 227-228. Sivori Erbstan néven említi Felician von Herbersteint. ERDŐSI, 2005. 288-289.

⁴⁵⁴ Uo.

a képére verik az érméket, hiszen ebben a városban erre csak a magyar uralkodónak volt joga. Felmerült a gyanú, hogy Báthory István saját képére veretett itt pénzt, ez komoly következményekkel járt volna Felician von Herbersteinre nézve, így a gyanút igazolni kellett vagy eloszlatni azt.⁴⁵⁵ Hasonló problémát vetett fel a harmincadvám kérdése. Arról már esett szó, hogy a nagybányai bányauzem ólom-behozatalra szorult, és Herberstein immunitást kapott a vámfizetés alól. A Szepesi Kamara a birtokcsere után úgy vélte, hogy az immunitás fenntartását a megváltozott körülmények miatt újra kellene gondolni, mivel a kincstárnak már kevesebb bevétele fog származni az ércbeváltásból és a bányászat bérleti díjából, ezért a másik lehetséges bevételi forrást kellene megerősíteni, és az ólomimportra vonatkozóan harmincadvám-mentességet meg kellene szüntetni.⁴⁵⁶ A Szepesi Kamara reálisan látta a bevétel csökkenést. Felician von Herberstein több hónapig távol volt munkájától, a rossz időjárás miatt gabonahiány lépett fel, a begyűrűző járvány pedig csak rontott a helyzeten. Így nem volt meglepő, hogy a nagybányai bérlő szabadkozott 1586. január végén írt levelében, hogy nem tudta időben küldeni az ércbeváltásért járó esedékes bérleti díjat, és haladékot kért a kamarai tanácstól.⁴⁵⁷ Az ércbeváltás, mint királyi regále, a kincstári szervek kezén maradt, így az érte járó bérleti díjat a Szepesi Kamarának volt joga beszélni, míg a Királytáróért fizetett összeg a Báthory családhoz, azaz a fejedelmi kincstárba került.

Az Udvari Kamara nagybányai pénzverőházban folytatott munkálatok kapcsán kért véleményt a két magyar pénzügyigazgatási szervtől, hogyan lehetne megoldani a pénzverés kérdését Nagybányán. A korábban Kassán működő pénzverde tényleges áthelyezéséről nincs információ a forrásokban, így csak feltételezhetjük, hogy újra a szatmári városban működött a pénzverés, illetve egy az évszázad végén készült kamarai jelentés adhat támpontot azzal kapcsolatban, hogy hol is folythattott a pénzverés. A bizottsági jelentés szerint a nagybányai bérlő épített egy új pénzverőházat Nagybányán, ahol a kor legmodernebb eszközeit alkalmazta. Feltételezhető, hogy Herberstein nem várta meg a végleges kamarai döntést, hanem épített Nagybányán egy másik épületet, és itt rendezte be a pénzverdét, így leegyszerűsítve a lassú döntési folyamatot.⁴⁵⁸ Elsőként a Magyar Kamara fogalmazta meg álláspontját. A pozsonyi kamara véleménye szerint a Báthory család olyan joggal bírta 1585-től az átadott településeket, mint annak idején Szatmárt és Németit. Ebből kifolyólag a földbirtokosok által bírt jogokat és jövedelmeket használhatják, azonban a királyi monopóliumok nem tartoztak ebbe a körbe, ezekkel ugyanis kizárólag csak az uralkodó

---

⁴⁵⁵ MOL E 244 5294. t. fol. 306b. valamint fol. 311.

⁴⁵⁶ MOL E 244 5294. t. fol. 307b. valamint fol. 313.

⁴⁵⁷ ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 519.

⁴⁵⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1494-1508.

rendelkezhetett. Így a lengyel király nem verethet saját képére pénzt, illetve a harmincadvám beszédéséről sem dönthet. Úgy vélték, hogy a települések feletti ítélkezés jogát sem lett volna szabad átengedni a lengyel királynak, meg kellett volna tartani azt a magyar uralkodó hatáskörében. Ha marad Nagybányán a pénzverde, akkor Báthory csak a magyar király képével ellátott, a körmöci liga szerint, központilag meghatározott érme típusokat verethet.⁴⁵⁹ Az érme-típusokat azért szükséges meghatározni, hogy az értelemszerűen erősödő lengyel kapcsolatok miatt ne áramoljon be még több rossz minőségű lengyel érme a magyar területre. A kamarai tanács szerint lehetséges opció, hogy a lengyel király és erdélyi fejedelem véglegesen Erdélyhez kívánja csatolni a területet, ezt azonban meg kell akadályozni. A harmincadvám-mentesség megvonásával ellenőrizni lehetne az illegális érc-kivitel, amelynek mértéke az átadás után valószínűleg meg fog ugriani.⁴⁶⁰ Hasonlóan foglalt állást a Szepesi Kamara is. A pénzverési jog csak a magyar uralkodót illeti meg saját területén, a lengyel uralkodó így Nagybányán kizárólag magán-földbirtokosként járhat el, az általa bérbe adott pénzverőházban csak a magyar király képével lehet érmét verni. A királyi regálék közé sorolható a beváltás is, tehát ezt továbbra is a kamarai szerveknek kellene ellenőrizniük. A pénzverőházban eddig vert kevés pénzérméből küldtek levelükkel együtt egy-két példányt Bécsbe, illetve leírták, hogy felszólították a nagybányai bérlőt, hogy a többi fennmaradó példányt is szolgáltatassa be a kamarának vizsgálatra.⁴⁶¹

Ferdinand von Nogarola felső-magyarországi főkapitány 1586 februárjában tájékoztatta Ernő főherceget illetve az Udvari Kamarát Felician von Herberstein viselt dolgairól. A főkapitány gyanúsak talála a báró viselkedését, és nehezményezte túlzottan szoros kapcsolatait az erdélyi politikai elittel. Leírta, hogy Herberstein január 18-án tért vissza Erdélyből, előtte pedig lengyel földön tartózkodott. Itt megkötötte az újabb bérleti szerződést a nagybányai részre vonatkozólag Báthory Istvánnal, illetve körbe kellett járnia az erdélyi bányákat, ahogy erről már korábban szó volt. Emellett még egy újabb bérletet is nyélbe ütött, ugyanis újabban a kapniki bányákat adták neki árendába, a Kővárhoz tartozó falvakkal együtt. Nogarola Herberstein második erdélyi útjáról annyit tudott meg, hogy újabb bérlemény miatt utazott Gyulafehérvárra, a gazdag zalatnai teléreket kívánta bérbe venni, azonban erre a kérésére nem kapott pozitív választ, mert Báthory István nem támogatta a javaslatot. A leggyanúsabb Nogarola véleménye szerint azonban házassági terve volt Eva lánya és a Báthory Zsigmond között. A főkapitány epés megjegyzést fűzött ehhez a hírhez, miszerint a

---

⁴⁵⁹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1439-1444. Körmöci liga szerint a dukátot huszonhárom és $\frac{3}{4}$ karátos aranyból kellett verni. Ld. FINÁLY, 1867. 118-122.

⁴⁶⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1439-1444.

⁴⁶¹ ÖStA HHStA AA UA fasc. 116. fol. 18-19. valamint MOL E 244 5294. t. fol. 312-314a.

lány idősebb volt Zsigmondnál, és a fiatal Báthory még nem volt elég idős ahhoz, hogy megnősüljön. A stájer főúr a terv sikertelen kimenetele ellenére nem adta fel a reményt, és rendületlenül küzdött a bérleti szerződés megkötéséért.⁴⁶² Ernő főherceg február 19-én kelt válaszában úgy vélekedett, hogy Herberstein erdélyi útja nem feltétlenül gyanús, csak saját üzleti ügyeit intézte a fejedelemség területén. Bécsbe ugyanis nem érkezett olyan információ, amely kivetni valót tartalmazott volna ezzel az erdélyi tartózkodással kapcsolatban. Ennek ellenére utasította a felső-magyarországi főkapitányt, hogy továbbra is kísérelje figyelemmel Herberstein lépéseit, bár kétséges, hogy az erdélyiekkel szövetkezne a báró.⁴⁶³

A pénzügyigazgatási kormányzat a következő hónapokban is a pénzverés problémájára fókuszált. A Szepesi Kamara 1586 tavaszán több alkalommal küldött fel Bécsbe érméket, amelyeket Nagybányán vertek, ellenőrzés céljából, illetve a kamarai tanács több alkalommal indítványozta, hogy az ólom behozatalának vámmentességét függesszék fel, így a kincstár újabb bevételhez jutna.⁴⁶⁴ Az Udvari Kamara még a tavasz folyamán megvizsgáltatta az érméket, és május 21-én kelt válaszához csatolta a bécsi pénzverde szakembereinek véleményét is. A tallérokat és dukátokat a bécsi pénzverde próbálója és pénzverő mester vizsgálta meg (Thomas Haindl és Lorenz Hueber). A Nagybányán vert tallér rendkívül kevés ezüstöt tartalmazott, a nemesérc arány nem érte el a körmöci értéket, amely az egész királyság területére érvényes volt. A tallért összehasonlították birodalmi megfelelőjével, annak minőségét sem ütötte meg. Hasonlóan jártak az arany érmével is, így azt javasolták az Udvari Kamarának, hogy Körmöcbányán lehessen csak pénzt verni, a lengyel királynak amúgy sincs szüksége erre a pénzverdére, mivel van Erdélyben is, és lengyel földön is másik pénzverőház. A bányauzemben folytatott finomítási munkálatok sem voltak megfelelőek a bécsi szakemberek szerint, mivel a nagybányai érméket próbálásnak vetették alá, és a bennük lévő ezüst csak tizenhárom latos finomságú volt, míg a finom ezüst tizenhat latnál kezdődött. A gyanú miszerint a lengyel király saját céljaira használná a nagybányai pénzverdét, nem igazolódott be, azonban az itt vert érme minősége jóval alatta maradt a többi pénzverde termékének.⁴⁶⁵ Herberstein az év második felében újra a kamarához fordult, hogy az ércbeváltás bérlete mellé falvakat vehessen bérbe. Tíz falut kért, amelyek korábban Kővárhoz tartoztak, majd a szatmári várhoz csatolták őket. A Szepesi Kamara a számvevői hivatalt bízta meg egy összevont számadás készítésével, amelyet Georg Trigler valósított meg. A számadás végső mérlege szerint százharminchat egész telek, huszonnégy fél telek, illetve harminchét

---

⁴⁶² ÖStA HHStA UA AA fasc. 116. fol. 31-32.

⁴⁶³ Uo. fol. 30-33.

⁴⁶⁴ MOL E 244 5294. t. fol. 318. valamint fol. 324a. továbbá ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 515.

⁴⁶⁵ ÖStA HHStA UA AA fasc. 116. fol. 24-27. valamint ÖStA HKA MBW RN 6-7 fol. 516-518.

elhagyott ház volt összesen a tíz faluban, a teljes bevétel pedig százhatvannyolc forint.⁴⁶⁶ A Szepesi Kamara a számvevői számadás alapján azt javasolta, hogy ne adják bérbe a tíz települést, mivel a szatmári várnak szüksége van az innen származó munkaerőre illetve a bevételekre. A helyi lakosok látták el a vár karbantartási munkálatait, és egyéb feladatokra (szállítás) is kötelezhette őket az udvarbíró a robot keretében. Felettes szervük végleges döntése figyelembe véve a kassai tanács véleményét, nem adta bérbe a kért falvakat Herbersteinnek, jóllehet a lengyel király támogatta a báró törekvéseit, indoklásuk megegyezett a Szepesi Kamara érveivel.⁴⁶⁷ A már említett Kornel Klognitz a nagybányai pénzverde mestere írt 1587 októberében a bethleni vár udvarbírájának, Cseffey Jánosnak, az esedékes bérleti díj befizetéséről. Az udvarbírónak már nem volt ismeretlen a térség, mivel még 1585 szeptemberében őt küldte ki a lengyel király Kapnikbányára, hogy mérje fel a jobbágyok helyzetét, a környező falvak állapotát, lakosság számukat, illetve fel kellett pontosan jegyeznie a települések neveit is. A birtokok felmérésére azért volt szükség, mert az erdélyi fejedelem tisztában kívánt lenni a terület értékével, mielőtt bérbe adná azt a stájer főúrnak.⁴⁶⁸ A pénzverő mester levelében újabb haladékat kért ura nevében a bérleti díj befizetésére, mivel sem a kapniki, sem a felsőbányai és nagybányai bányákból nem érkezett elegendő érc a beváltásra, emellett a „*baniás urak*”, azaz a többi termelő sem adott le ércet, sőt még tartoztak is a finomítás díjával Herbersteinnek.⁴⁶⁹ Klognitz kérte az udvarbíró türelmét november közepéig, addigra ura is hazaér, és megpróbálja átadni a teljes összeget.⁴⁷⁰

Báthory István halála után két évvel Herberstein bérbe vehette a szatmári bányavidék négy településén található bányákat, a hozzájuk tartozó tartozékokkal együtt. A kormányzó, Giczey János, tartotta magát ahhoz a gyakorlathoz, amelyet még egykori ura, Báthory István, határozott meg. Eszerint a nagybányai, felsőbányai, kapniki és láposbányai bányákat bérbe vehette három évre, ehhez járult még a Közép-Szolnok vármegyében található Lápos melletti bányák bérlete is. A hosszabb időtartamot Herberstein nem tudta elérni, így meg kellett elégednie a három évvel, ez időintervallum a kormányzat számára ideális volt. A Királyi Könyvekbe bejegyzett irat szövegéből kiderül, hogy a báró az előző bérletek díjával még tartozott, ezért haladékat kért. A haladékat meg is kapta kiváló hírnevére hivatkozva és néhány tanácsúr közbenjárására. A néhány tanácsúr kifejezés nagy valószínűséggel a Kendy

---

⁴⁶⁶ Dombravica, Magyarkékes, Oláhkékes, Pusztatelek, Gyertyános, Balkfalva, Pusztahidegkút, Tölgyes, Sándorfalva, Feketefalu volt a bérbe kért tíz falu. Ld. 5. számú melléklet

⁴⁶⁷ ÖStA HKA HFU RN 50 Konv. 1586 August fol. 32-43. valamint Konv. 1586 September fol. 23-43. továbbá Konv. 1586 Oktober fol. 38-40.

⁴⁶⁸ BIL, 1944. II. 317-318. Kiválasztására minden bizonnyal a területi közelség miatt került sor.

⁴⁶⁹ A finomítás költségeinek bizonyos hányadát a termelőknek kellett fizetniük. Ld. FINÁLY, 1867. 124-130.

⁴⁷⁰ MOL F12 43589.t. fol. 0664-0665.

fivéreket takarta, akik jó viszonyban voltak a stájer főúrral és családjával. Ehhez nagyban hozzájárult az a tény, hogy mindkét család protestáns volt. A haladékot megkapván a főúr a következőben állapodott meg a kormánnyal. 1588. szeptember 29-től kezdve három éven keresztül Herberstein szabadon művelhette saját tulajdonú bányáit Nagybányán és Felsőbányán, ezekhez megkapta a Nagy Verem nevű bányát, azaz a Királytárót, a hozzá tartozó erdőkkel és rétekekkel együtt, a három év alatt ezeket is saját belátása szerint használhatta a bérlő, az itt kitermelt aranyat és ezüstöt szabadon eladhatta, és saját hasznára fordíthatta anélkül, hogy a fejedelmi kincstárat részesítené belőle. Az engedmények mellett azonban kötelezettségei is voltak. Az előző bérletekből származó mintegy harmincháromezer-százhatvan tallért kitevő adósságából elengedtek háromezer-százhatvan tallért, a fennmaradt összeget a bérlet kezdetétől számított két év alatt négy részletben kellett befizetnie, az első negyedét 1589. augusztus 24-én, a második negyedét szeptember 29-én, majd hátramaradó két részletet 1590. év ugyanazon napjain. A harmadik évben gondoskodhatott saját jövedelméről, illetve rendezhette magánjellegű adósságait. A három év lejártával vissza kellett adnia a Királytárót, az épületekkel, eszközökkel együtt a fejedelemnek. Ügyelnie kellett arra, hogy a Királytáróban dolgozó munkások ne okozzanak kárt a bányában, hogy csak a legértékesebb ércet tartalmazó teléreket fejtik ki, és a járatokban meddő kőrakásokat halmoznak fel. A bérlőnek meg kell engednie, hogy meghatározott időközönként fejedelmi inspektorok vizsgálják meg a bánya állapotát.⁴⁷¹ Az inspektort vagy a kancellária jelölte ki, vagy a fejedelmi praefectus. Az Erdélyi Fejedelemségben gyakori volt, hogy kincstári területen paralel igazgatási módot alkalmaztak, a fejedelmi kancellária és a fejedelmi praefectus is intézkedett a területen. A két „intézmény” hatásköre nem volt pontosan felosztva, így mindketten eljárhattak az ércbányászattal kapcsolatos ügyekben is. A fejedelem magánbirtokain és a kincstári birtokok igazgatása sem különült el, ezért a Báthory család magánbirtokának számító Nagybányára is küldhetett a fejedelem kincstári alkalmazásban álló tisztviselőt.⁴⁷² Meg kell akadályoznia, hogy „görög” kereskedők, vagy mások nyers formában vagy érmékben aranyat és ezüstöt vigyenek ki Moldvába, Havasalföldre vagy egyéb országba. A görög kereskedők, azaz rácok, bosnyákok, albánok, mint oszmán alattvalók legnagyobb részt az Oszmán Birodalom szíve felé szállították a jó minőségű ércet valamennyi formában, így komoly kárt okoztak az erdélyi gazdaságnak.⁴⁷³ A probléma súlyosságát mutatja, hogy a legtöbb országgyűlésen a rendek törvényt hoztak arról, hogy az érc kivitt súlyos büntetés

---

⁴⁷¹ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 245-246.

⁴⁷² TRÓCSÁNYI, 1980. 329. valamint 417.

⁴⁷³ Befolyásuk az erdélyi kereskedelemre vitathatatlan. Ld. ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. II. 324-326.

sújtsa. A kereskedőnek, akit csempészesen érnek, vagyona ké- harmada a kincstárt illeti meg, az egy harmada pedig feljelentőt.⁴⁷⁴ Herberstein kötelezte magát arra, hogy akárhányszor küld a fejedelem számára ezüstöt illetve aranyat, késedelem nélkül fog abból a saját költségén pénzt verni a kincstár számára. Ezzel egy időben meg kellett ígérnie, hogy amíg a bérleti szerződés le nem jár, csak a bányászattal foglalkozik, nem folyik bele a politikai ügyekbe, nem szervezkedik semmi módon a fejedelem ellen.⁴⁷⁵ Az utolsó bekezdésben írásba foglalt tiltás egyértelműen az 1585 és 1586 fordulóján lejátszódott Sivori- féle kalandra utalt. A széleskörű engedmények mellett, amelyek között a legfontosabb az érc szabad forgalmazása volt, a szerződés kötelezettségeket is meghatározott, ezért a korábbi szakirodalmakban megfogalmazott állítás, miszerint a bérlők „rablógazdálkodást” folytattak volna a térségben, nem állja meg helyét.⁴⁷⁶ Mozgásterük korlátozva volt, hiszen maguk a bérleti szerződések, a különféle engedmények is tartalmaztak fékeket. Herberstein, ugyan szabadon eladhatta a kitermelt ércet, de csak a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén, külföldre már nem vihette, ebből kifolyólag legfeljebb Körmöcbányán vagy Nagybányán tudta beváltani és pénzzé alakítani, így természetesen Nagybánya került előnyösebb helyzetbe. A szabad művelésből kellett fizetnie a bérleti díjat, és saját költségén kellett a fejedelemnek szükséges értéket előállítania. Abban az esetben pedig, ha nem végezte jól munkáját, fennállt a lehetőség, hogy a kormányzat nem hosszabbítja meg a bérleményt, ahogy később látni fogjuk. Ebből kifolyólag a bérleti rendszer a felek kölcsönös kompromisszumain és érdekein alapult. A bérlő kapott valamit, és ezért cserébe megfelelő értékű terméket kellett produkálnia a tulajdonos felé.

A bányakamara működtetésére vonatkozó bérlemény még mindig a királyi pénzügyigazgatási szervek alá tartozott, így a lejárat közeledtével tárgyalni kellett a szerződés meghosszabbításáról. A Szepesi Kamara tanácsának új vezetője, Melith István (1585-1598) nem javasolta az Udvari Kamarának, hogy újra bérbe adják a helyi ércbeváltást, és a kamarai üzemet, mivel a bevételek ingadozása miatt nem mindig időben fizetik a bérleti díjat, a kamarai igazgatásban egyszerűbben lehetne megoldani az igazgatást illetve az ellenőrzést.⁴⁷⁷ Ezt a javaslatot az Udvari Kamara nem támogatta, így megmaradt a bérleti rendszer. A Herberstein család vezetőjének nem volt egyszerű a helyzete. Bérleménye miatt két ország között kellett egyensúlyoznia, mindkét féllel jó viszonyt kellett ápolnia, hiszen csak így tarthatta meg a bérletet, amelynek egyik része a másik nélkül nehezen működött volna. Ez

---

⁴⁷⁴ EOE, 1877. III. 217.

⁴⁷⁵ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 245-246.

⁴⁷⁶ WENZEL, 1880. 233-234.

⁴⁷⁷ ÖStA HKA HFU RN 54 1588 Konv. Dezember fol. 51-63. valamint SZÜCS, 1990. 22.

komoly kihívás volt számára, de az események azt igazolták, hogy ezt az akadályt is „átugrotta”. A szatmári birtokcserét követő években nagy problémát jelentett a határszakaszon működő harmincadvám-helyek igazgatása, a vám beszedése, illetve a tisztviselők irányítása. Az 1589. évben a Szepesi Kamarának többször kellett ezzel a problémával foglalkoznia, így a szatmári bányászat kérdése háttérbe szorult. A harmincadvámmal kapcsolatos vita odáig fajult, hogy végül kénytelenek voltak a váradi kapitányhoz, ifj. Báthory Istvánhoz fordulni panaszukkal.⁴⁷⁸ Az illetékesség feletti vita miatt az Udvari Kamara úgy határozott, hogy jelentést kér a nagybányai pénzverőház helyzetéről a két magyar pénzügyigazgatási szervtől.⁴⁷⁹ A helyzetjelentésre sokáig kellett várnia, Kassáról egy semmitmondó választ kapott augusztus közepén, míg Pozsonyból egy haladékos kérő levelet, mivel a kamarai tanács nagy része akkor az ítélkezéssel volt elfoglalva, erről a kérdéstről pedig a tanács kisebbik fele nem tárgyalhatott.⁴⁸⁰ Így ez a probléma függőben maradt. A következő évben ismét előkerült a határmenti pénzverőhely ügye a bécsi udvarban. Mátyás főherceg február 21-én kelt levelében felhívta bátyja figyelmét arra, hogy 1585-től kezdve az erdélyi „vajdák” használják a királyi regálékot, illetve az abból származó jövedelmet, erről a kérdéstről nem született még végleges döntés, de mindenképpen intézkedni kellene az ügygel kapcsolatban, mivel lényeges szempont a kincstári bevételek szempontjából, hogy hova folynak be az adott összegek.⁴⁸¹ Emellett problémát jelentett az adományozás kérdése. A Magyar Kamara arról tájékoztatta az Udvari Kamara bécsi részlegét, hogy Báthory Zsigmond megbízható, hű alattvalójának, Kornis Gáspár huszti várkapitánynak, adományozott több települést azok közül, melyeket a birtokcsere során kapott a családja a magyar királytól. Erre azonban nem volt jogalapja, mivel a területeket, mint magánbirtokos bírhatta, és az uralkodónak látens joga volt az adott birtokokra.⁴⁸²

A Magyar Kamara az 1590-es évek elejétől átvette az Alsó-Ausztriai Kamarától annak az 1570-es évek elején gyakorolt közvetítő szerepét. A Szepesi Kamara megalakulásától kezdve ugyanis az Alsó-ausztriai Kamara látott el egy közbülső, mintegy döntés-előkészítő szerepet a Szepesi Kamara és az Udvari Kamara között. Ez jelezte a rangbéli különbséget a két intézmény hierarchiájában. Az Alsó-ausztriai Kamara közvetítő szerepe azonban az

---

⁴⁷⁸ MOL E 244 5294. t. fol. 17a. illetve 68b-69a. Báthory István váradi kapitányságára (többek közt) ld. EOE, 1877. III. 281.

⁴⁷⁹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1490-1493. valamint ÖStA HKA GBU Bd. 403. 464-465.

⁴⁸⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1491. valamint MOL E 244 5294. t. fol. 172a. Magyar bírósági szervezetre, illetve ítélkezési gyakorlatra (a teljesség igénye nélkül) ld. ECKHART, 2000. 259.

⁴⁸¹ ÖStA HKA HFU RN 57 Konv. 1590 Február fol. 104-105.

⁴⁸² Az idézett levél valószínűleg az előző évben kért vélemény lehetett, bár minden kérdésre nem kapott így sem választ a felettes szerv. Ld. ÖStA HKA HFU RN 57 Konv. 1590 April fol. 587. valamint MOL E 244 5295. t. fol. 99-100. Az adományozott birtokra vonatkozó királyi látens jogra ld. BÉLI, 1999. 71-72.

évszázad utolsó évtizedében a pozsonyi kamarára szállt. Az új „harmadik fél” belépése a döntési folyamatba nem volt véletlen, mert a kassai kamara egyre nehezebben tudott megbirkózni a rá nehezedő feladatokkal, az egyre magasabb összegű kiadásokra egyre kevesebb forrás állt rendelkezésére. Ez a helyzet a tizenöt éves háború kirobbanása után még rosszabbra fordult, így a Magyar Kamara segítségére nagy szükség volt.⁴⁸³ A Magyar Kamara jelentése alapján Ernő főherceg és az Udvari Kamara bécsi részlege jelentést készített a nagybányai birtokproblémáról az uralkodó számára. Az erdélyi vajda, ahogy írták, több falut Kornis Gáspárnak adományozott, de ez nem volt szabályos sem jogos a részéről, így a határszakaszon valamilyen beavatkozásra lenne szükség. A megkötött szerződés értelmében, a magyar kamarák úgy vélték, hogy a falvakat csak a Báthori család tagjai bírhatták, ha ez a tényállás nem valósulna meg, akkor a falvakat vissza lehetne követelni. A Báthory család nem köteles jelenteni, hogy az adott jövedelmeket mire költötték, azonban az ott érvényes királyi regálékkal már más a helyzet, arról csak a magyar király rendelkezhet. Javasolták, hogy új egyezséget lehetne kötni, amelyben a falvakért cserébe visszaadják Nagybánya városát a tartozékaival egyben.⁴⁸⁴

Az 1590. év újabb fordulópontra jelentett a szatmári bányavidék életében, mivel a térséget mintegy tíz éve irányító bérlő, Felician von Herberstein meghalt, és fiaira hagyta örökül a bérleményt. Herberstein életének utolsó éveit beárnyékolta betegségei. Legjobban a lábköszvény, podagra, kínozta; de emellett volt veseköve és sokszor magas láz is gyötörte elfáradt szervezetét. Feleségét és gyermekeit Ferdinand von Hardegg grófra, és annak nejeire bízta. Úgy végrendelezett, hogy mindannyian költözzenek Szatmárra.⁴⁸⁵ Végrendeletének végrehajtása Cornel Klognitzre, a pénzverde felügyelőjére hárult, és neki kellett átadnia az erdélyi fejedelemnek a báró levelét is.⁴⁸⁶ Felician von Herberstein 1590 decemberében távozott el az élők sorából. Ötvenedik életévének betöltése előtt 15 nappal halt meg.⁴⁸⁷ Nagybányai evangélikus templomban helyezték végső nyugalomra.

---

⁴⁸³ SZÜCS, 1990. 34.

⁴⁸⁴ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 583-586. Kornis Gáspár huszti várkapitányra (nem a teljesség igényével) ld. AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 133.

⁴⁸⁵ Ferdinand von Hardegg gróf, 1589-1592 között szatmári és tiszántúli főkapitány, 1591-1592 felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány, 1592-1594 között győri végvidéki főkapitány. 1595-ben Győr feladásért halálra ítélték és kivégezték.

⁴⁸⁶ BOBORY, 2005a. 20-21.

⁴⁸⁷ Uo.

IV.2. Az örökösök: Raimund és Friedrich von Herberstein (1591-1597)

Felician von Herberstein halála után idősebbik fia, Raimund von Herberstein vette át a bérlemény irányítását, de fiatal kora miatt (húsz éves volt atyja halálakor) apja végrendelete szerint két szakmai segítője volt, Johann Erck és Kornel Klognitz, akikkel közösen, kollegiális alapon kellett vezetnie a rá bízott intézményeket. Raimund egészségi állapota nem volt igazán biztató, a helyi rossz levegő miatt kólikával és bélkószvénnyel küszködött, édesapja halála szólította el padovai tanulmányaitól.⁴⁸⁸ David Reuss leírta gyászbeszédében, hogy az idősebb Felician von Herberstein írt a fejedelemnek két fia érdekében, a levél tartalmáról nem nyújtott információt az udvari lelkész beszéde. A levél minden bizonnyal kapcsolódott az 1591. január 25-én bejegyzett szerződéshez, melyet Báthory Zsigmond kötött a báró özvegyével és gyermekeivel. Eszerint a néhai Herberstein érdemeire való tekintettel, a bányák művelésébe fektetett nagy költségei miatt az örökösökkel a következőben állapodott meg. A korábban három évre bérbe adott Királytárót, amelynek bérlete 1591. szeptember 29-én járt le, újabb egy évre bérbe adta a családnak, a bányát a korábban vállalt feltételek mellett kellett vissza adniuk a szerződés lejárta után. A stájer főúr az 1588-ban megállapított adósságból, amely harmincezer forintot tett ki, tizenkétezer-ötszáz forintot kifizetett, a fennmaradó tizenhétézer-ötszáz forintból a fejedelem hatezer forintot elengedett, a megmaradt összegből tízezer forintot két egyenlő részletben kellett az örökösöknek kifizetnie, az első határidő 1591. szeptember 29. volt, a második pedig a rákövetkező év ugyanazon napja. Ezerötszáz forintot pedig a többi hitelező kifizetése előtt át kellett adniuk a fejedelmi építésznek, Simon Gengának. Egyidejűleg megengedte nekik, hogy az idősebb Felician által bérelt kapniki bányákat szeptember 29-ig a korábbi feltételek mellett tovább műveljék.⁴⁸⁹ Simone della Genga Báthory Zsigmond és később Báthory András toszkán származású főépítésze volt, két fivérével együtt fontos szerepet játszott az erdélyi állam történetében a tizenöt éves háború alatt. Friedrich von Herberstein egy 1602-ben kelt levelében megemlíti a Genga fiverekkel szembeni adósságát, amely akkor kétezer hétszáznegy forintot tett ki, a legtöbb adósságához hasonlóan ezt sem tudta maradéktalanul kifizetni, ahogy ezt később látni fogjuk.⁴⁹⁰ Az adósságrendezést egy újabb bérleti szerződés követte 1591. július 1-én. Ebből láthatjuk, hogy Raimund fiatal kora ellenére ügyesen és talpraesetten intézte az ügyeket, atyja meglévő

---

⁴⁸⁸ Uo. 23.

⁴⁸⁹ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 378-379. Szent Mihály napja megszokott fizetési határidő volt az Erdélyi Fejedelemség területén. Ld. SZENTGYÖRGYI, 1962. 11.

⁴⁹⁰ ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 522. valamint KOVÁCS, 2003. 42. Simone della Genga és Friedrich von Herberstein kapcsolatára ld. KRUPPA, 2004. 1192.

kapcsolatait tovább ápolta illetve bővítette is. Széles körben elismert tény, hogy a fejedelemség kormányzatában meghatározó szerepet játszottak a „padovás” politikusok, szakemberek ezekben az évtizedekben, a köztük lévő szellemi kapocs lényeges momentum volt a kapcsolatépítési stratégiájukban. Ennek alapján könnyen elképzelhető, hogy Raimund von Herberstein padovai múltját felhasználva, könnyebben tudott saját maga és családja érvényesülésének érdekében tevékenykedni, és a kapcsolati tőkéjét felhasználva ismeretségét tovább bővíteni.⁴⁹¹ A július 1-jén kelt szerződés a következőket tartalmazta. Mivel Felician von Herberstein nagy gonddal újra termővé tette a régi és elhagyott arany illetve ezüstbányákat Nagybányán és Felsőbányán, így Raimund közbenjárására az örökösök újból bérbe kapták a nagybányai kincstári tárót, illetve a felsőbányai, kapniki és láposi bányákat, itt szabadon fejthették ki a teléreket. A kincstári bányához tartozó erdőket, réteket és a három falut (Oroszfalva, Lacifalva, Sándorfalva), a korábbi feltételeknek megfelelően használhatták. A kapniki bányákat és a láposi tárókat is a korábbi feltételekkel termelhették ki, ehhez kapták segítségül a Kapnikbánya mellett fekvő tizenöt falu lakosainak munkaerejét illetve ezekből származó bevételeket is (Garbonác, Berence, Gyertyános, Monostorkapálnak, Dragumérfalva, Magura, Csarnakapálnak, Fonác, Csokotes, Plopis, Kovácskapálnak, Lackonya, Révkapálnak).⁴⁹² A Nagybányán található házuk, amelyben a szerződés keletkezésének idején lakott a család, a bérleti szerződés érvényessége alatt ugyanazt a szabadságot és előjogot élvezte, amelyet addig is bírt, és amelyekkel hasonló házak más bányavárosokban is rendelkeztek, annak érdekében, hogy a kedvezményezettek perbevonásuk esetén csak a fejedelem előtt tartozzanak megjelenni. A szerződésnek ez a pontja a volt kamaraispáni házra, azaz a „prefektusi házra”, vonatkozott. A kamaraispán igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkező első fok, ahogy a legtöbb magyarországi bányavárosban is. Ezt a jogkört a 16. században is megtartották, így a nagybányai bérlőcsaládra is vonatkozott. A volt kamaraispáni házhoz tartozó kiváltság - miszerint annak birtokosa csak az uralkodó, jelen esetben az erdélyi fejedelem előtt köteles megjelenni peres eljárás lefolytatása céljából-, ebben a szerződésben jelent meg először és egyben utoljára. Ez azt jelentette, hogy a helyi elsőfokú, illetve másodfokú (úriszék, vármegyei sedria) bíróság nem rendelkezett felettes joghatósággal a kamaraispáni házban lakó bányabérlő fölött, csak a fejedelmi tábla.⁴⁹³ Ez komoly előnyt jelentett, amelyet később a Herberstein család

---

⁴⁹¹ A fejedelmi családból az ifjabb Báthory István tanult Padovában 1571 és 1573 között, szívélyes viszonya idősebb Feliciannal ismert, ezt a kapcsolatot csak erősítette a báró legidősebb fia és a váradi kapitány közötti szellemi kapcsolata. Ld. LESCOPIER, 1982. 72. valamint HORN, 2002. 42.

⁴⁹² AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 432-434. Falvak elhelyezkedésére ld. 5. számú melléklet

⁴⁹³ A kiváltság 17. század első évtizedeiben is érvényben volt, ahogy erről ifjabb Felician von Herberstein levele

maradéktalanul ki is használt. A Herberstein- örökösök engedélyt kaptak arra, hogy szabadon kutathassanak új telérek után, a szatmári bányavidék egész területén, olyan módon, hogy ha azokat jövedelmezővé tették, ettől az időponttól kezdve három év letelte után a szokásnak megfelelően új szerződést kössenek a kormányzattal. Az új telérekből kinyert érccel szabadon rendelkezettek, de a kincstárt nem károsíthatták meg munkájuk közben. A bányákhoz és épületekhez szükséges fát az illetékes területről kellett beszerezniük, ehhez igénybe vehették a falvak lakosságának munkáját is a robot keretében. A fakitermelés azonban komoly akadályokba ütközött, mivel a szatmári várral közösen használt kincstári erdők elérése az udvarbíróval kialakult igen feszült viszony miatt nagyon nehézkesnek tűnt. A másik lehetőség, a kővári kerülethez tartozó, korábban Drágffy család által bírt erdőkben való kitermelés pedig a kővári kapitány döntésétől függött. Az örökösök szabadon fejleszthették a vízelvezető rendszert, amit az idősebb Felician újított fel. Engedményt kaptak arra, hogy a bányászoknak szükséges élelmiszertermékeket vámmentesen szállíthatják. Arra a szöveg nem tért ki részletesen, hogy melyik irányra vonatkozik a mentesség. A birtok átadásával ugyanis nem alakult át a két ország közötti határ, az átadott települések a Magyar Királyság integráns részei maradtak, ezáltal a vámmentesség *de jure* csak az Erdélyi Fejedelemségből érkező árukra vonatkozhatott, *de facto* ettől eltérhetett a gyakorlat, ahogy azt a kamarai levelezések mutatják, melyekben a kassai kamara folyamatosan panaszkodott az erdélyi tisztviselők visszaéléseire.⁴⁹⁴ Hasonlóan kényes szituációt teremtett a pénzverdére vonatkozó fejedelmi utasítás is. Átengedte a pénzverdét a Herberstein örökösöknek illetve a pénzverde jövedelmét úgy, hogy a fejedelem arcképének ábrázolásával szokott formájú, minőségű és törvényes súlyú arany és ezüstpénzt verjenek, a váltó-, kisebb értékű pénzek terén pedig dénárokat, és lengyel és német minta szerint garasokat állítsanak elő a verőházban.⁴⁹⁵ A szerződésben szereplő *imprimendo typo nostro* kifejezés egyértelműen utalt arra, hogy a nagybányai pénzverőházban a bérlőknek nem a magyar király, hanem az erdélyi fejedelem arcképével ellátott érméket kellett veretniük, ez a gyakorlat jogosan keltett felháborodást mind Kassán, mind Pozsonyban. A nagybányai bérlőknek így egy elviekben vékony határmezsgyén kellett egyensúlyozniuk, amely konkrétan is a két állam határán húzódott. A Német-Római Birodalom területén széles körben elterjedt forint, a rajnai forint váltópénze volt a német mintára vert garas, egy rajnai forint hetvenkét garast ér, egy megfelelt háromszázhatvan

---

tanúskodik. Ld. MOL E 249 31491.t. fol. 159-160. Bányabírószági hatáskörre ld. EMBER, 1946. 325-326.

⁴⁹⁴ MOL E 244 5295. t. fol. 188-189.

⁴⁹⁵ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 432- 434. A szöveg így fogalmazott: „*cum facultate imprimendo typo nostro monetae tam aureae consuetae formae et bonitatis iustique ponderis, ... cum denariorum tum grossorum vulgarium secundum ligam itidem grossorum Polonicorum et Germanicorum, denariorumque Hungaricorum*”.

magyar dénárnak.⁴⁹⁶ A lengyel mintájú érmék Báthory István uralkodása alatt jelentek meg Erdély területén, mivel az erdélyi állam pénzverési módszerét a Magyar Királyságon, Oszmán Birodalmon kívül Lengyelország is befolyásolta. Ekkor tűntek fel a VI-os és III-as garasok, közönséges illetve félgarasok, schilingek. A VI-os garas lengyel neve *szostak* volt, így a magyar nyelvben a *szuszták* elnevezés terjedt el. A hármás garas lengyel elnevezése *trojak*, ez a magyar nyelvben a *dutka* nevet kapta. Báthory Zsigmond uralkodása alatt már a dutka és a schiling általánosan elterjedt fizető eszköz volt annak ellenére, hogy a kormányzat megpróbálta a magyar érmék „vezető szerepét” megtartani.⁴⁹⁷ Ha a kívánt érmemennyiséghez nem lenne elegendő helyi érc, akkor máshonnan származó érccel ki lehet pótolni, csak arra törekedjenek, hogy az érmék nemesfém tartalma a megfelelő legyen. A bérlet időtartama hat évre szólt, a kezdő időpont 1592. szeptember 29. Az éves bérleti díj kilencezer forint volt, amelyet évente két részletben kellett befizetniük, húsvét napján illetve Szent Mihály ünnepén (szeptember 29.). A hivatalos ércbevételi árfolyamot is meghatározták. Ennek értelmében egy márka ezüstért hét forintot kellett adni, ami egy forintos emelkedést jelentett az 1570-es években elfogadott árhoz, ennél kevesebért nem vehették át az ércet. Idősebb Felician fiainak is be kellett engedniük a fejedelmi inspektort, hogy megvizsgálja a bányászat helyzetét illetve a munkások körülményeit. Kötelezvényt kellett arról írniuk, hogy csak a bányászattal foglalkoznak, és nem szövetkeznek nyíltan vagy titokban a fejedelem ellen. A bérlet lejártával az összes épületet, tartozékot kötelesek térítésmentesen visszaadni a kormánynak.⁴⁹⁸ Az örökösökkel kötött szerződés a legrészletesebb a négy fennmaradt okirat közül. Ez a szabályozás rendkívüli alapossggal tekintett át minden kérdést, az igazgatás teljes körére kiterjedt, így a kamarai tisztviselőknek kiadott instrukciók szintjét elérte, sőt több helyen meg is haladta. Eszerint a bérleti díj nagysága megegyezett az Udvari Kamara által korábban meghatározott összeggel, illetve az ellenőrzés funkcióját sem vették ki a rendszerből. Kilátásba helyezték a számonkérés lehetőségét, így a bérlőnek, a korábbi elképzelésekkel ellentétben, nem volt olyan széles a mozgástere, mivel busás haszon reménye mellett megjelent az esetleges felelősségre vonás opciója is. A szerződés elemzése alapján kijelenthető, hogy a kamarával kötött bérleti szerződéshez képest nem volt „visszalépés” az 1591-ben megkötött megállapodás, mivel hasonló arányban tartalmazott engedményeket és fékeket egyaránt. A megállapodás alapján elképzelt igazgatási módszer hasonló volt mindkét esetben, a bérlő dolgozhatott a saját hasznára, de mindeközben nem felejtkezhetett meg a

---

⁴⁹⁶ FINÁLY, 1867. 127-128.

⁴⁹⁷ BUZA, 1986. 46-50.

⁴⁹⁸ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 432- 434. A szerződés másolatát az 1599-ben kiküldött kamarai komisszió csatolta jelentéséhez. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1652-1653. valamint fol. 1698.

kincstárról, az ügyintézési szabadsága megmaradt, ezzel szemben a felettes szerv nem mondott le az elszámoltatás jogáról. A harmincadvám és a pénzverés problémájának megoldására 1591 őszen egy bizottságot küldött az erdélyi fejedelem Kassára a Szepesi Kamarához. A kamarai tanács Bécsbe küldött jelentésében leírta, hogy a bizottság tagjai nem voltak alkalmasak feladatuk elvégzésére. A kamarai tanácsnokok elmondták a küldöttség tagjainak, hogy a fejedelem a nagybátyja által megkötött szerződést megszegte azáltal, amikor a harmincad vám kérdéséről és a pénzverdéről döntést hozott. A kamarai tanács véleménye szerint a csereszerződésben átadott öt falu eladományozása is szabálytalan volt. A végén azt a konklúziót vonták le, hogy nem a magyar uralkodónak kell megegyezésre törekednie, és bizonyos dolgokban visszalépnie, mivel ő teljes és örökjogon bírta Nagybányát, engedményeket az erdélyi fejedelemnek kell tennie. A külpolitikai helyzet fokozatos romlása miatt a fejedelemnek végleg le kellene számolnia a királlyal szembeni ellenséges viselkedéssel, és megegyezésre kellene törekednie a pénzverőház és harmincad vám kérdésében, ami azt jelentette, hogy Báthory Zsigmondnak le kellett volna mondania a vám beszédéről a szatmári területen az Erdély felé irányuló kereskedelmi árukra vonatkozóan, illetve csak a magyar király képével ellátott érméket verethetett volna Nagybányán. Ezeket a feltételeket az erdélyi küldöttség nem tudta elfogadni, így a megegyezés újból elmaradt.⁴⁹⁹

Az év második felében a legidősebb fiú, Raimund, állapota tovább romlott, tüdőbaja egyre jobban elhatalmasodott, éppen Szatmárra utazott, amikor rosszul lett. Sok szenvedés után, 1591. október 21-én hunyt el, tizenkilenc évesen. David Reuss leírásában így hangzott: „*das es fast niemand's gewar worden, welches beschehen im 1591. jahre, den tag Ursulae, welches war der 21. octob. da er 19 jahr, 4 monat 2 tag alt gewesen, zwischen 10 und 11 frü, als er kaum 7 monat lang regiert hatte...*”.⁵⁰⁰ Sajnálatos esemény volt Raimund halála, mivel a lelkész leírása szerint nagyon lelkiismeretesen folytatta atyja munkáját, több kohót építtetett, a vízvezető rendszert fejlesztette, jól bánt munkásaival. Halálával az üzlet és a család terhe is egyedül öccsére, Friedrichre szállt, ő irányította a bérbe vett intézményeket és intézte a család ügyeit. Személye és tevékenysége erősen vitatott, mivel a fejedelem még a szerződés lejárta előtt (1598) megvált tőle, és újabb bérlő után nézett. Friedrich von Herberstein igen vészterhes időkben kényszerült átvenni a családi üzlet vezetését bátyjától, nagyon komoly kihívásokkal kellett szembe néznie fiatal kora ellenére. Az 1591-ben a sziszeki konfliktussal kirobbant tizenöt éves vagy hosszú török háború az erdélyi állam és a Magyar Királyság számára hatalmas erőpróba volt, így a két ország határán fekvő kis bányavidék élete is

---

⁴⁹⁹ MOL E 244 5295. t. fol. 197-199.

⁵⁰⁰ BOBORY, 2005a. 24.

gyökeresen megváltozott a hadi események alakulása folytán.⁵⁰¹ A Herberstein család újdonsült fejének szembe kellett néznie egy másik, ugyanolyan horderejű problémával is. Atyja és bátyja szívélyes viszonyt alakított ki a fejedelmi család fiatalabb generációjával, köztük az ifjabb Báthory Istvánnal, aki ebben az időben a váradi kapitányi tiszteletet viselte. Ez a kapcsolat Friedrich számára azonban egyre nagyobb terhet jelentett, mivel a fejedelem és az unokatestvérei közötti viszony fokozatosan romlott. Ebben a folyamatban fordulópontot jelentett az 1591 novemberében tartott rendi országgyűlés, ahol a Báthory fivérek szabályosan a rendeket használták fel a fejedelem ellen, így az szinte minden fronton kudarcot vallott.⁵⁰² Friedrich von Herberstein számára természetes volt, hogy az üzleti tevékenysége mellett aktív közéleti tevékenységet folytasson, ahogy azt apjától látta. Családja kapcsolatait gondosan ápolta, és részt vett az erdélyi állam politikai életében, ezt bizonyítja a Genga fivérekkal való összeköttetése, illetve több régióra kiterjedt adóssági hálózata, amely végül bukását idézte elő. Így nem véletlen, hogy személyével még a pápai diplomácia foglalkozott, ahogy azt Filippo Spinelli prágai nuncius levele bizonyítja, melyet Aldobrandini bíborosnak írt 1597 nyarán.⁵⁰³ A nagybányai bérlőnek nem volt tehát könnyű feladata, amikor ezekben a viharos időkben folytatni kívánta elődjei munkáját. Az 1592 és 1597 közötti időszakról jóval kevesebb forrás maradt fenn, mint a korábbi évek eseményeiről, a források számának csökkenését az erdélyinél fejlettebb magyarországi kamarai adminisztráció kiszorulásával magyarázhatjuk. Annak ellenére, hogy a területen az ércbérváltás miatt a Szepesi Kamara továbbra is eljárhatott volna, értelemszerűen erősebb volt a fejedelmi kormányzat hatása, ekkor már inkább Erdély részének tekintették a szatmári bányavidéket, bár ehhez a jogi alapvetés hiányzott.⁵⁰⁴ Az 1593. szeptember 1. és 10. között zajló gyulafehérvári országgyűlés úgy határozott, hogy az erdélyi bányavárosok (köztük Nagybánya és Felsőbánya) éves cenzusuk kétszeresét fizessék be a növekvő hadiköltségek finanszírozására, Nagybánya és Felsőbánya esetében eddig még nem volt megállapítva ez az összeg, így az országgyűlés a korábban a magyar királynak fizetett cenzust alapul véve háromszáz-ötven forintban határozta meg az éves összeget.⁵⁰⁵ Miként arra már korábban is utaltam, az Erdélyi Fejedelemség területén a kincstári uradalmak és a fejedelmek magán birtokainak igazgatása nem különült el, az ezekhez kapcsolódó feladatokat a fejedelmi kancellária és a fejedelmi praefectus egymással párhuzamosan látta el. Trócsányi Zsolt véleménye szerint ez az igazgatási modell sikeresnek és hatékonynak

---

⁵⁰¹ PÁLFFY, 2010. 351-359. valamint WINKELBAUER, 2003. 142-147. (nem a teljesség igényével)

⁵⁰² HORN, 2002. 163-168.

⁵⁰³ DOCUMENTE, 1932. V. 70-72.

⁵⁰⁴ WENZEL, 1880. 225-226.

⁵⁰⁵ EOE, 1877. III. 422.

bizonyult, az elsődleges prioritás, „pénzügyi ütőképesség” elérésének szempontjából.⁵⁰⁶ Friedrich von Herberstein tevékenységét az évszázad fordulóján kiküldött kamarai bizottságok iratanyagaiból ismerhetjük meg, bár a bizottságok feladata az volt, hogy az egész Herberstein korszakról vonjanak általános mérleget, így nehezen lehet a források alapján eldönteni, hogy az adott fejlesztést, innovációt melyik generáció hajtotta végre. Az idősebb Herberstein áldozatos munkája erre az időszakra érhetett be, halála után viszonylagos jólét várt a családra, mivel a fennmaradó adósság „mindössze” tízezer forintot érte el, ez az összeg csekély ahhoz képest, amennyivel (harmincezer forint) idősebb Felician nyitotta az 1588. évet. Még akkor is így volt ez, ha tudjuk, hogy több esetben a fejedelem elengedett az adósság összegéből. Kevés szakirodalomban említik a második fiú nevét, általában idősebb Felician testvérének tekintették őt, és tevékenységét egyértelműen hanyagnak és kártékonynak tartották.⁵⁰⁷ A kamarai jelentések szerint azonban idősebb Felician halála után sem kezdett hanyatlani a szatmári ércbányászat, és a nagybányai pénzverőház a legtevékenyebb volt ezekben az években. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy az 1591 januárjában megállapított tízezer forint adósságot kifizették-e az örökösök, vagy a Friedrich által felhalmozott mintegy húszezer forintba ez az összeg is beletartozott. Annyi bizonyos, hogy Friedrich von Herberstein bukását leginkább az okozta, hogy adósságait nem tudta időben rendezni, így a fejedelem haragját vonta magára, és korábbi kapcsolatai is fokozták Báthory Zsigmond ellenszenvét. A nagy mennyiségű hitel azt mutatja, hogy az elkezdett munkálatokat folytatta, újakat is indított, illetve bővítette családjának birtokait. Tragédiája abban rejlett, hogy ebben az évtizedben a tizenöt éves háború lassan minden magyar területre kiterjedt, magával hozván gazdasági, társadalmi és etnikai változásokat. Az 1580-as évek viszonylagos nyugalmas időszakában édesatyja jobb körülmények között dolgozhatott, nagyobb haszonnal. A hadi események következtében a szatmári bányavidék termelői elszegényedtek, csak a legerősebb birtokosok tudtak talpon maradni (pl. Szegedy Ferenc), de ők sem tudtak a korábbihoz hasonló mennyiségű ércet beadni, ezáltal a Herberstein család is likviditási gondokkal küzdött. Friedrich von Herberstein nem tudta úgy kezelni az adósságok felhalmozását, mint édesapja, így végül feladni kényszerült a küzdelmet. A magyar numizmatikai szakember, Huszár Lajos véleménye szerint Báthory Zsigmond uralkodása alatt a nagybányai pénzverőház fénykorát élte. A fejedelem pénzverési metódusa az elődeinél kiépítettebb pénzrendszert feltételezett, amelyben fontos szerepe volt a nagybányai

---

⁵⁰⁶ TRÓCSÁNYI, 1980. 336. valamint 416.

⁵⁰⁷ HUSZÁR, 1961. 6-7. valamint NEWALD, 1885. 144.

penzverdének, ahol aranypénzeket, tallérokat és apró ezüstérméket rendszeresen (dukát, tallér, dutka, schiling, dénár) vertek.

Végigtekintvén a vert érmék során, a dukátból három változat fordult elő. Az éremképük magyar mintára készült, Szűz Mária és Szent László képével. A tallérveretek mindegyike Nagybányán készült, az alaptípus a tallér és a féltallér volt. Az N-B veretjegy Friedrich működése alatt nem került rá az érmékre, majd csak az évszázad végén tűnt újra fel a nagybányai érméken. Itt már nem magyar mintát követett a pénzverőmester, mivel az előlapon a fejedelem képe, a hátlapon pedig a koronázott Báthory címer található, azaz három farkasfog, ezért a források néha „fogas tallérnak” nevezték ezeket a tallérokat. Dutkát 1594 és 1598 között vertek Nagybányán, itt a fejedelem képe szerepelt az előlapon. A dutkát lengyel minta alapján verték, a minőségi előírásokat is megtartották, egy dutkának 13 ½ latos ezüsből kellett készülnie. A dénárok magyar mintát követtek, itt a körmöci ligát vették alapul, azaz a magyar dénárokat 7 latos ezüsből verték, és így egy márkából mintegy 436 darabot tudtak verni.⁵⁰⁸

A nagybányai bérlő 1594. januárban keltezett levele is a fizetési problémákról tanúskodott, amelyet Zlattari Mátyás kincstári számvevőhöz intézett. Kérvényezte a fizetési határidő kitolását, és a számvevő türelméért esedezett.⁵⁰⁹ A számvevő, mint a fejedelmi praefectus alárendeltje volt felelős a számvétel végbevitelére illetve a felmentési levelek kiadásáért, ezért Friedrichnek hozzá kellett fordulnia a befizetés körüli gondok miatt.⁵¹⁰ Fontos problémát jelentett az ólom behozatala, így Friedrich ennek a költségét is csökkenteni kívánta, ezért kérvénnyel fordult a Szepesi Kamarához az ügyben, hogy Máramaros vármegye hegyeiben már édesatyja is kívánt ólmot bányászni, az ott lévő tárnákat bérbe vette volna évi kétszáz forintért. Emellett szabad ércutatási jogot kért, ezt a fia újra kérte a haszon reményében. A Szepesi Kamara nem tartotta ezt elvetendő ötletnek, de előtte azt javasolta az Udvari Kamarának, hogy egy bizottság mérje fel a bányák helyzetét, és ha jó árat kínálna érte a bérlő, csak akkor adják át neki árendába.⁵¹¹ Friedrich, illetve előtte atyja, nem véletlenül a máramarosi térségben kívánt kutatásokat folytatni, mivel a máramarosi bányák és a kapniki bányák közösen osztoztak a Gutin lejtőin, területein, így könnyen lehetett volna a két bányászati bérletből származó ércet közösen felhasználni, és a költséges behozatalt

---

⁵⁰⁸ HUSZÁR, 1961. 6-9. vö. VOLMAN, 2006. 440-462. Báthory Zsigmond érméinek részletes leírására ld. RESCH, 1901. 42-45.

⁵⁰⁹ MOL F 12 1. d./ I. b. 69. (1594. január 13.) Zlattari Mátyás 1594-ben, 1596-ban majd 1600-ban volt fejedelmi számvevő. Ld. OBORNI, 2005. 336. valamint TRÓCSÁNYI, 1980. 332-333.

⁵¹⁰ TRÓCSÁNYI, 1980. 333.

⁵¹¹ MOL E 244 5295. t. fol. 342.

felszámolni.⁵¹² Friedrich von Herberstein adósságai 1597 nyarára már nagyon komoly problémát jelentettek, emiatt vitába is keveredett a kormányzattal, a kifizetések sürgetővé váltak. A probléma nagyságát mutatja, hogy a már említett prágai nuncius, Filippo Spinelli említést tett róla 1597. június 15-én kelt levelében, Aldobrandini bíborosnak. A nuncius leírása szerint a vita bizonyos ki nem fizetett számlák és hiteltörlesztő részletek miatt robbant ki, és így a fejedelem kész volt megvonni a bizalmat a nagybányai bérlőtől, akit a levél írója *Ermestain*-nak nevezett.⁵¹³ Spinelli nuncius fokozott érdeklődése összefüggésben lehetett azzal a ténnyel, hogy Báthory Zsigmond belső udvari emberei között számon tartott Genga fivérek üzleti kapcsolatban álltak a Herberstein család fejével, és egy későbbi, 1601 őszi dátált, levél tanúskodott arról, hogy Friedrich annak idején mintegy kétezer-hétszáz négy tallért kitevő összeggel tartozott a Genga fivéreknek, de ezt állítása szerint 1602-re már törlesztette, hiába állítottak mást a fivérek.⁵¹⁴ Spinelli nuncius levele után másfél hónappal, Báthory Zsigmond kiküldött egy fejedelmi inspektort Nagybányára, ahogy erre jogot adott neki az 1591-ben ratifikált szerződés, Kakas István fejedelmi kancelláriai titkárt. Friedrich von Herberstein a kancelláriai titkár illetve három nagybányai polgár, szenátusi tag (Szegedi Ferenc, Soós Simon illetve Forintverő János) jelenlétében egy igen szigorú kötelezvényt írt alá 1597. augusztus 8-án.⁵¹⁵ Az egykori főpohárnok-mester, idősebb Felician von Herberstein fia, és egyben örököse, saját illetve két fivére (Felix, Felician) nevében elismerte, hogy tizennyolc ezer forinttal tartozott korábbi barátjának, Georg Wagen von Wagenspergnek. A fejedelem azért küldte az inspektort, hogy a szerződés felbontásáról intézkedjék, illetve az adósságrendezés kérdéséről döntés szülessen rövid határidőn belül. Eszerint a felek a következőkben állapodtak meg. Friedrich von Herberstein vállalta, hogy a teljes összeget késedelem és hiány nélkül egy év alatt, amíg köteles Nagybányán maradni, kifizeti két részletben Wagennak. Az első fizetési határidő 1598. február. 8, a második pedig augusztus 8. Egy-egy részlet értelemszerűen kilencezer forintot tett ki. A bérlő az adósság törlesztését úgy volt kénytelen vállalni, hogy ha nem időben egyenlíti ki a tartozását, börtönbe vethetik („árestálják”).⁵¹⁶ Abban az esetben, ha az első fizetési határidőt nem tudná abszolválni, köteles lenne hétszáz forint büntetést fizetni a törlesztő részleten felül, illetve Wagen szabadon lefoglalhatja a felsőbányai Wandt bányát minden tartozékával és hasznával együtt, addig, amíg a báró nem tudja kiegyenlíteni a tartozást. Ha az összeg második felét sem bírná

---

⁵¹² WENZEL, 1880. 118.

⁵¹³ DOCUMENTE, 1932. V. 71. A szöveg így fogalmazott: „*Con tutto queste contrarietà creda pur V. S. Illma che io non ho, lasciato, nè lasciarò di fare quanto posso,*” Ld. Uo.

⁵¹⁴ KRUPPA, 2004. 1192.

⁵¹⁵ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601-1602) fol. 10. Kakas István kancelláriai titkárra ld. TRÓCSÁNYI, 1980. 185.

⁵¹⁶ Árestálásra ld. BESSENYEI, 2007. 63.

előteremteni, újabb hétszáz forintot kellene fizetnie, és a hitelező a teljes hitelösszeg keretéig szabadon lefoglalhatja bármit a Herberstein család ingó illetve ingatlan vagyonából, a tartozékokat is beleértve. Így az új tulajdonos minden ellenállás nélkül bírhatná a birtokokat a fejedelem kegyéből fakadóan. Az iratból kiderül, hogy Wagen panaszt tett a fejedelemnél a tartozás miatt, ezért indult hivatalos eljárás a nagybányai bérlő ellen. A kötelezvény akkor lép jogerőre, amikor a fejedelem elfogadja azt és aláírásával hitelesíti, ezt követően Wagen egy saját aláírással ellátott példányt fog kapni Herbersteintől.⁵¹⁷ A fent ismertetett kötelezvény rendkívül szigorú rendelkezéseket tartalmazott, amelyből kitűnik, hogy a Herberstein család anyagi helyzete katasztrofális volt, szó szerint a csőd szélén álltak, így Friedrichnek nem volt más választása, mint hogy belemenjen ebbe az alkuba. A bérleti szerződés ilyen formájú felbontásával egy újabb korszak kezdődött el a szatmári bányavidék életében, amely rengeteg bizonytalanságot és kétséget hozott a térség számára. E helyen szükséges a hitelező személyéről is szót ejtenünk, mivel az elkövetkezendő pár évben egyik főszereplője lesz a helyben történő eseményeknek. Georg Wagen von Wagensperg személyéről igen keveset tudunk. Főrangú stájer családból jött, a hozzá hasonló társadalmi körökből származó ifjakhoz hasonlóan folytatott felsőfokú tanulmányokat a grazi egyetemen, elsőként a filozófiával, majd teológiával és az orvoslás tudományával foglalkozott.⁵¹⁸ Rokona Johann Sigmund Wagen von Wagensperg, a stájer rendek egyik megbízottjaként, ratifikálta a bécsi békét 1606. szeptember 25-én Bécsben. Ezért nem meglepő, hogy Friedrich von Herberstein és közte baráti és üzleti kapcsolat is kialakult, családi hátterük közös földrajzi egységhez kötötte őket.⁵¹⁹ Wagen családjá 1602. június 1-én kiváltságokat kapott Ferninánd főhercegtől, családjából többen az uralkodó tanácsának tagjai lettek, valamint a stájer parlament küldötteinek is több ízben megválasztották őket.⁵²⁰ Napragi Demeter erdélyi püspök és fejedelmi kancellár által a századfordulón elkészített gazdasági jelentés szerint, amely a Fejedelemség aktuális gazdasági potenciáljait és defektusait tárgyalta, Wagen a belényesi réz illetve vashányákat bérelte.⁵²¹ Az emlékirat keletkezését Oborni Teréz 1600 és 1602 közé helyezte, az időintervallum, amelyről szólt a jelentés, a püspök kancellársága 1598 áprilisa és 1600 áprilisa között.⁵²² A bérleti díj

---

⁵¹⁷ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601-1602) fol. 10.

⁵¹⁸ LOSERTH, 1898. 218. Az információgyűjtésben nyújtott szíves segítségéért köszöntetet mondok Mihalik Bélának.

⁵¹⁹ GOOSS, 1911. 365-366. Az irat így fogalmazott: „*Nos Joannes Sigismundus Wagen a Wagensperg, liber baro in Schönstein, Sannegg et Pragwald, ... ducatus Syriae iudicorum provincialium praeses*.” Ld. Uo.

⁵²⁰ BIOGRAPHISCHES LEXIKON, 1923. LII. 74-79.

⁵²¹ EOE, 1879. V. 169-170. Napragi Demeter a következőképpen fogalmazott: „*Fodinae ferri, aeris. Bellenes et in Sicilia. Coluntur ad usum et necessitatem principis. Arendabat Wogen aliquot millibus*.” Belényes ma: Beiuș, Bihar, Románia.

⁵²² OBORNI, 2005. 337-339.

összegéről pontosabb információt az 1598-ban keletkezett kimutatásból tudhatunk meg, amely a fejedelemség bevételeit és kiadásait elemzi. Készítői a már említett Zlattari Máttyás kincstári számvevő, Thorda István szintén kincstári számvevő illetve Fehér Márton. A kimutatás szerint Wagen évente hetven mázsa megmunkálatlan rezet adott be bérleti díjként, a vasbányák bérletéért pedig kétszáz mázsa vasat adott le a fejedelmi kincstárba.⁵²³ A belényesi bérlet nem volt hosszú idejű, mivel 1600. február 24-én készült a belényesi réz és vasbányákról egy inventárium, amelyet a Szepesi Kamara által kiküldött kamarai bizottság tagjai (Varasdy György, Bessenyei Péter) vetettek papírra. Az inventárium szerint ekkor a belényesi bányákat Somogyi Boldizsár igazgatta volna, ha rendszeresen ott tartózkodott volna.⁵²⁴ A közös háttér ellenére a Herberstein család sikeresebben érvényesült a magyar viszonyok között, mint Wagen, mivel legalább két generáció, kisebb megszakításokkal, talpon tudott maradni a szatmári bányavidéken, míg a Wagen család egy tagot tudott reprezentálni, azt is csak rövid ideig. A stájer főnemesség térnyerése a térségben folyó bányászatban hasonló ahhoz a tendenciához, amelyet az itáliai származású bérlők esetében figyelhetünk meg (Genga család, Grison család). Ezek a családok egy adott uralkodóhoz, vagy fejedelmi családhoz köthetőek, támogatóik gyengülésével, vagy távozásával az ő pozíciójuk is gyengült, és kénytelenek voltak átengedni a helyüket más régióból érkező családoknak. A stájer főrendi családok érdeklődése a felső-magyarországi régió iránt igen figyelemre méltó. A Herberstein család „magyar ágán” kívül a család osztrák ágából származó Julius von Herberstein is ebben a térségben tevékenykedett, többek között, mint a murányi vár prefektusa. A Magyar Királyság területén kiépült pénzügyigazgatási rendszer segítségével, amelynek központja a császárvárosban volt, az osztrák örökös tartományok főurai újabb területeket „hódíthattak” meg a Magyar Királyságban, illetve az országegyesítési kísérlet idején Erdélyben is. Georg Wagen feltűnése az erdélyi gazdasági életben egyértelműen összefüggött Báthory Zsigmond házasságával, és így érthetővé válik, miért kezelték annyira szigorúan Herberstein ki nem fizetett adósságát.

Friedrich von Herbersteint követő bérlőt nem tudjuk pontosan, mikor nevezte ki a fejedelem, de Herberstein eltávolítása után Báthory Zsigmond is elhagyta az országot, miután Alfonz Carillo jezsuita atya tárgyalásai révén 1597. december 23-án Prágában megkötötték a második prágai egyezményt, melynek értelmében a fejedelem lemondott trónjáról, megkapta Oppeln és Ratibor hercegségeket, illetve évi ötvenezer forint járadékot. Az uralkodó megígérte, hogy javasolni fogja a Szentszéknek Báthory Zsigmond bíborosi kinevezését.

---

⁵²³ OBORNI, 2005. 339. valamint WENZEL, 1880. 226.

⁵²⁴ TÖRTÉNELMI TÁR, 1901. V. 468-471.

Erdély élére kormányzót kívántak kinevezni, Miksa főherceg személyében. Emellett biztosokat küldtek ki a terület átvételére.⁵²⁵ Az újabb országegyesítési kísérlet keretén belül a királyi pénzügyigazgatási szervek is újra belendültek, elkezdték felmérni, hogy mi mennyit ér, milyen területet vesztett el a királyi kincstár, és melyeket érdemes visszavezetni a kamarai igazgatás alá, így a szatmári bányavidék újra fókuszba került.

Összefoglalás

A stájer főrendből származó Herberstein tevékenysége meghatározó volt a szatmári bányavidék életében, idősebb Felician von Herberstein komoly fejlesztéseket hajtott végre a térségben, ez jelentős tőke-befektetést jelentett. Az innovációt azonban saját erejéből nem tudta volna megvalósítani, ezért többször hitel-felvételre szorult, ahogy később fia, Friedrich von Herberstein is. Friedrich bukását is jelentette egyben az adósság-csapda, amelyből nem tudott kikeveredni az állandóan csökkenő bevételek miatt, a helyzetet csak súlyosbította a tizenöt éves háború kitörése. Idősebb Felician von Herberstein kiválóan képzett bányászati szakember és egyben sikeres diplomata volt, az évek során áldozatos munkával megszerzett kapcsolati tőkéjét hatékonyan kamatoztatta az új környezetben, valamint újabb hasznos ismeretségekre tett szert, köztük több, jelentős befolyással bíró erdélyi politikussal is kapcsolatba került. Az 1583 és 1585 között folyó cseretárgyalások alatt, amelynek keretében a magyar király felajánlotta a Báthory családnak elvesztett birtokaiért cserébe a szatmári bányavidéket, alaposabban megismerkedett az erdélyi delegációval, valamint tárgyalásokat folytatott a hármastanáccsal a láposi bányák bérlésével kapcsolatban. Báthory István ellenszenvé ellenére mégis beleegyezett a bérbeadásba, valamint felkérte egy az erdélyi nemesérc-bányászat helyzetével foglalkozó tanulmány elkészítésére is felkérte a bárót.

A Herberstein család terjeszkedését követően a szatmári bányavidék birtokstruktúrája erősen átalakult, a legnagyobb birtokos a stájer főúri család lett, a helyi termelők befolyása jelentősen visszaszorult. Ebben az időszakban a bányavidéket az erdélyi állam részének tekintették, bár de jure nem volt az, az adminisztrációban észlelhető az erdélyi kormányzati szervek hatása. A fejedelmi kormányzat megjelenésével, a jóval feljebb kamarai adminisztráció fokozatosan kiszorult a térségből, így a fennmaradt forrás mennyiség is jóval elmarad a korábbi évekből megmaradt iratanyaghoz képest. A Herberstein család erdélyi

---

⁵²⁵ ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 528. Habsburg hatalomátvételről, Miksa főherceg kormányzói kinevezéséről legújabbán ld. KRUPPA, 2011. 817-845.

karrierjét idősebb Felician alapozta meg, akinek sikerült egy igen jelentékeny mértékű centralizációt végrehajtani a térségben, ehhez hozzásegítette a fejedelmi családdal ápolt jó viszony is. Négy fia közül a másodszülött, Friedrich irányította bérleményt 1591 és 1597 között, a fejedelem 1591-ben megerősítette a bérleti szerződést az örökösökkel, Friedrich azonban nem tudott megfelelően reagálni a megváltozott körülményekre, nem volt képes fejleszteni az apja által megalapított vállalkozást, így a fejedelem még a bérleti szerződés lejáratá előtt felbontotta vele a szerződést, és új bérlő után nézett.

V. Átmeneti időszak: Bérleti rendszer és a kamarai kezelés között (1598-1608)

V.1. Bérlok és bizottságok (1598-1601)

V.1.1. Hans Muralt és Nagybánya városa (1598-1599)

Friedrich von Herberstein eltávolításával, majd Báthory Zsigmond lemondásával kezdődő átmeneti időszak egy évtizeden át tartott a szatmári bányavidéken. Ebben a tíz évben a bérleti rendszer és a kamarai kezelés között ingadozott a régió, a korábban kialakult keretek és struktúrák érvényüket veszítették, átadták helyüket az ideiglenes megoldásoknak, amelynek legfőbb oka az volt, hogy a tizenöt éves háború viharaiban mind az Udvari Kamara, mind a fejedelmi kormányzat tervei kudarcba fulladtak, leginkább a fojtogató pénzhiány miatt. A tizenöt éves háborút és azt követő rendi mozgalmat lezáró békék megkötése után (bécsi béke: 1606. június 23. illetve zsitvatoroki béke: 1606. november 11.) a szatmári bányavidék hovatartozása még mindig nem volt teljesen tisztázott kérdés, így 1606 és 1608 között zajló hatalmi villongások során újból többször gazdát cserélt a térség. Az átmeneti időszak lezárulására 1608. augusztus 20-án aláírt első kassai egyezmény megkötése után került sor. Ennek értelmében az új erdélyi fejedelem, Báthory Gábor visszakapta a városokat, tartozékaikkal együtt, mint jogos családi örökségét. Az egyezmény megkötése után Daróczy Ferencet, a Szepesi Kamara tanácsosát bízták meg az átadási procedúra lebonyolítására, ahogy a megállapodás szövege fogalmazott: „*de plano et simpliciter*” kellett cselekednie a kamarai főtisztviselőnek.⁵²⁶

Báthory Zsigmond elsőként 1598. április 10-én mondott le fejedelmi trónjáról, és indult el a prágai egyezményben neki ígért sziléziai hercegségekbe. Az ország irányítását felesége, Maria Krisztierna és a kiküldött királyi biztosok (Szuhay István, Istvánffy Miklós, Bartholomeus Pezzen) vették át, sürgetvén a fejedelemség és Felső-Magyarország élére kinevezett Miksa főherceg érkezését.⁵²⁷ Szuhay István, mint a Magyar Kamara elnöke (prefektusa) ismerte a szatmári bányavidék adottságait és bevételi forrásait, ezért nem volt véletlen, hogy többször is foglalkozott leveleiben a nagybányai helyzettel, az ott székelő bérlo (k) munkásságával. A fejedelem lemondó nyilatkozatában rendelkezett a szatmári bányavidéken található birtokairól is, ezeket is átadta a magyar uralkodónak, az Erdélyi Fejedelemséggel együtt.⁵²⁸ A lemondási nyilatkozat értelmében az erdélyi fejedelem

⁵²⁶ EOE, 1879. V. 533-534. illetve GOOSS, 1911. 375-379. valamint LUKINICH, 1918. 217-223.

⁵²⁷ HORN, 2002. 202. valamint ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 528.

⁵²⁸ GOOSS, 1911. 252. vö. Uo. 229. A latin szöveg így hangzott: „*una cum quibuslibet nostris bonis*

lemondott a magyar uralkodó javára minden ingó és ingatlan vagyonáról, amely Erdélyben vagy azon kívül feküdt, a rájuk vonatkozó jogokkal, kiváltságokkal és a belőlük származó haszonnal együtt. Ennek értelmében a szatmári bányavidék alsó, illetve középszintű igazgatását újra a Szepesi Kamara volt hivatott ellátni, felettes szerve pedig továbbra is az Udvari Kamara maradt. Az átadás-átvétel folyamata azonban nem volt zökkenőmentes. Komoly problémát jelentett, hogy Friedrich von Herberstein nagybátyja, Adam von Hofkirchen császári tiszt óvást nyújtott be az előző év augusztusában elkészült kötelezvény ellen. Levelében azt írta, hogy unokaöccse nevében nyújtotta be az óvást, mivel az okiraton véleményük szerint hamis a pecsét és a báró aláírása is, valamint a bérlőt kényszerítették, hogy a kötelezvényben leírt feltételeket elfogadja. Elismerték, hogy valóban van ki nem fizetett adósságuk, ha a fejedelem biztosai érvényesnek és hitelesnek ismernék el a korábbi paktumot, akkor a Herberstein család a fejedelem akaratának aláveti magát.⁵²⁹ A probléma megoldása a királyi biztosokra várt, akik átvették a kormányzást a leköszönő fejedelemtől. Szuhay István kamarai prefektus vállát nem csak ez gond terhelte. Miksa főhercegnek címzett levelében elpanaszolta, hogy az ércben gazdag nagybányai bányákat az erdélyi fejedelem egyik igen „veszélyes” és álnok embere tartja kezében, Hans Muralt doktor, aki nem jól végzi munkáját, nem tudja hatékonyan művelni a bányákat. A bérletért cserébe nem kis összeget adott a fejedelmi kincstárba.⁵³⁰ Hans Muralt, vagy Murald (Giulio Cesare Muralto) Báthory Zsigmond rendelete alapján települt be Váradra, ahol az orvostudományban való jártassága illetve szorgalma érdeméért a váradi vár udvarbírája 1589 áprilisától kezdve köteles volt részére évente kétszáz forint járadékot kifizetni.⁵³¹ A fejedelem megbízható híveként váltotta a nagybányai bérletben Friedrich von Herbersteint, ahogy erről Napragi Demeter is megemlékezett jelentésében. Hans Muralt bérelte ekkor a Királytárót, illetve a bányakamarát, ehhez megkapta még a zalatnai bányákat is, püspök emlékei szerint évente hatvanezer forintot fizetett bérleti díjként. A bányákból kifejtett ércből a pénzverdében veretett pénzt, ezt a fejedelem kincstárába adta be. Szuhay Istvánnal ellentétben ő úgy gondolta, hogy a bérlő szorgalmasan dolgozott, és jól vezette a bányákat.⁵³² A fejedelem valóban megbízhatott a doktorban, mivel országának két fontos bányászati régióját bízta rá, erre eddig a fejedelemség történetében nem volt példa. A földrajzi távolság leküzdése ebben az esetben komoly

---

patrimonialibus immobilibus, sive stabilibus, ubivis locorum existentibus, quae nunc tam intra, quam extra Transsylvaniam possedimus, habemus et tenemus, ac cum nostris iuribus, nominibus et actionibus realibus et personalibus, et quibuscunque” Ld. Uo.

⁵²⁹ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601) fól. 12.

⁵³⁰ EOE, 1878. IV. 149. (1598. március 24.)

⁵³¹ AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. 281.

⁵³² EOE, 1879. V. 169.

akadályokba ütközött, ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Muralto nem sokáig volt mindkét terület bérlője. A már említett 1598-ban készült kimutatás szerint Muralto a kapniki, nagybányai, zalatnai bányákat évi ötvenezer forintért bérelte, emellett az ércbeváltásért ötezer forintot fizetett, árendába kapta továbbá Nagybánya és Felsőbánya városokat is évi nyolc száz forintért.⁵³³ A jegyzék alapján megállapítható, hogy Cesare Muralto tudta végrehajtani elsőként a tárgyalt időszakban a legmagasabb fokú centralizációt a szatmári bányavidéken, mivel egy időben bérelte a Királytárót, kapniki bányákat, a bányakamarát, pénzverdét illetve a városokból származó jövedelmeket. A centralizáció rövid ideig tartott, ugyanis Cesare Muralto, hasonlóan Friedrich von Herbersteinhez, adósságcsapdába jutott, annak ellenére, hogy két ércben gazdag bányavidéket irányított. A Muralto számára adatott lehetőséget nem csak arra lehet visszavezetni, hogy az itáliai orvos megbízható híve volt a fejedelemnek, hanem a politikai-katonai helyzet rendkívülisége is hozzájárult ahhoz, hogy egy kézben tudja tartani az említett bérleteket. A tizenöt éves háború viharai közepette ez a centralizáció minden bizonnyal egyszerűbb megoldást jelentett a kormányzat számára. Egy ember irányította a területeket, így a felelősséget és kötelességet is ő vállalta a bányák üzemeltetéséért, a központi kormányzatnak pedig csak a befolyó összegek átvétele volt a feladata, ezáltal még több kapacitás jutott a primér feladatra, az állam létfenntartására, emellett az adott háborús helyzetben a politikum irányítására. Nem volt tehát elhanyagolható szempont, hogy elvileg a bérbeadás biztos éves jövedelmet jelentett a kincstár számára. A megváltozott körülményeket mutatja az a tény is, hogy míg 1581-ben a két város bérletéért tíz ezer forintot kínáltak a Szepesi Kamarának, ez az összeg 1598-ra mindössze nyolcszáz forintra csökkent.⁵³⁴ Muralto ügyes taktikus volt annak ellenére is, hogy a nagybányai bérletet nem tudta sokáig megtartani, ahogy azt később látni fogjuk. A zalatnai bérletet haláláig birtokolta, a megváltozott viszonyok között is. 1604 áprilisában kelt levelében felajánlotta szolgálatait az Udvari Kamarának, kinyilvánította, hogy szívesen bérbe vette volna az erdélyi nemesérc bányákat, arra hivatkozott, hogy ismerve a terepet, gyorsabban fel tudná mérni a viszonyokat, mint a királyi biztosok, sőt vele szemben kevesebb ellenérzés lenne, mint a bécsi kamarai központból érkezett delegációval szemben. Az Udvari Kamara kikérte az Alsó-ausztriai Kamara véleményét is, amelynek nem nyerte el tetszését az ajánlat.⁵³⁵ Muralto kérelme viszont azért is időszerű volt, mivel ennek az évnek az elején adta ki I. Rudolf magyar király a rendeletét az erdélyi kamara megalakulásáról. A zalatnai bérlő, ugyan nem

---

⁵³³ OBORNI, 2005. 338-339.

⁵³⁴ ÖStA HKA HFU RN 43. Konv. 1581 Juli fol. 40-43.

⁵³⁵ ÖStA HKA MBW RN 8 fol. 247-250. valamint ÖStA HKA SBU RN 92 fol. 110-111.

tudjuk, hogy az új rendelkezés ismeretében tette-e meg ajánlatát, de mindenképpen az új helyzethez kívánt alkalmazkodni, így próbálta pozícióját megerősíteni.⁵³⁶ Kérése elutasítása után már nem sokáig élt, ha elfogadjuk Gyulafi Lestár történetíró adatait. Cesare Muralto Felix von Herbersteinnel illetve Adam von Hofkirchennel együtt Enyed mellett vesztette életét 1605-ben, egy rajtaütés alkalmával. Az elbeszélést alátámasztja egy 1605-ből származó bejegyzés az erdélyi fejedelmi királyi könyvekben. Eszerint Muralto özvegye, Vidffy Zsuzsanna élt már csak ekkor Erdélyben.⁵³⁷

Muralto doktor idején a korábbi bérlő is Nagybányán lakott és magántárnáiban tevékenykedett, ahogy ezt az Udvari Kamara prágai részlege a bécsi részleghez intézett levelében leírta. A bányáiból kitermelt ércet a hírek szerint nem a nagybányai bányakamarába adta le beváltásra, hanem kereskedők révén Lengyelországba jutatta el, mert itt magasabb árat kínáltak érte.

Nagybányáról kiindulva két irányba ágazott el a korabeli kereskedelmi úthálózat, mindkét útvonal érintette Szatmár várát, innen ágazott el az egyik Debrecen irányába, ahonnan a nyugati illetve déli területeket lehetett elérni, illetve Kassa felé (Nagyszőlős-Munkács-Ungvár-Kassa), amely a Lengyelország felé vezető kereskedelem központja volt.⁵³⁸ Friedrich von Herberstein a kevésbé kockázatos, és rövidebb északi utat választotta arra, hogy kitermelt ércen túl adjon. Ezzel azonban komoly kárt okozott a kincstárnak, mivel a bányakamarába kellett volna leadnia az ércet, hogy ott az uralkodó képére pénzt verjenek belőle. Amint az Udvari Kamaránál észlelték ezt a jelenséget, azonnal megfogalmazták véleményüket, mely szerint mindenképpen utasítani kell a bérlőt, hogy helyben adja le az ércet, nem lehet megengedni számára, hogy szabadon kereskedhessen a nemesércel, még abban az esetben sem, ha azt a magántárnáiban fejtik is ki. Egy év alatt is súlyos károkat okozhat az ilyen illegális eladás, és a helyi kamaráknak a hosszabb távú érdekeket kell nézniük.⁵³⁹ Az ügyel kapcsolatban május 28-án írt levelet a Szepesi Kamara tanácsa Bécsbe. Ők is hallottak arról, hogy a báró két kereskedő révén nagy mennyiségű ércet csempészett ki Lengyelországba, nem kis kárt okozva a kincstárnak. Véleményük szerint nem feltétlenül igaz a történet, már csak azért sem, mert Báthory Zsigmond utasítása ellenére a báró nem adta át a pénzverdét Muraltonak, bár ezt sem tudták teljes mértékben megerősíteni, így ha igaz, akkor saját magát károsította volna meg az érc kivittel. A sok bizonytalan információ miatt javaslatuk értelmében-bizottságot kellene kiküldeni, hogy feltérképezzék mi változott azóta,

---

⁵³⁶ EOE, 1879. V. 244-260.

⁵³⁷ GYULAFI, 1881. 44. valamint MOL F1 Libri Regii 7. k. fol. 35-37.

⁵³⁸ PÁLFFY, 2010. 222-223. valamint 7. számú melléklet

⁵³⁹ ÖStA HKA GBU Bd. 408 fol. 230.

hogy a Báthory család kapta birtokul a térséget. A kassai kamara véleménye szerint újra a bérbeadás mellett kellene dönteni, de legfeljebb egy éves szerződést kössenek, mert így a kormányzat nem köti le túl hosszú időre magát, ennek az lenne az előnye, hogy egy évre legalább biztosítva lenne jövedelem ezekben a nehéz időkben. Újra felvetették azt az ötletet, amely egyszer már megvalósult, miszerint Kassára kellene költöztetni a nagybányai pénzverőházat, és a biztonságosabb városban verni a pénzérmeket. Báthory Zsigmond lemondása után fel kellene újra mérni a térséget, hiszen sokáig bérlők irányították bányákat, erről az Erdélybe kiküldött királyi biztosok is hasonlóan vélekedtek. Vissza kell térni a régi keretekhez, amelyek még I. Miksa uralkodása alatt alakultak ki, hiszen annak ellenére, hogy a Báthoryak rövid időre megkapták a területet, mindvégig a magyar királyé maradt a térség valójában. Ennek értelmében pedig újra a kamarák fogják irányítani, legalábbis közép illetve felsőszinten.⁵⁴⁰ Hasonlóan Báthory Zsigmond első lemondásához, Muralto bérlete sem tartott sokáig Nagybányán. A bérlet végét jelentette a május 16-án kelt kötelezvény, amelyben adósságai fejében a nagybányai polgároknak átadta a Királytárót, minden jövedelmével, valamint a bányakamarát illetve a felsőbányai Wandt bányát, melyet Friedrich von Herbersteintől vett át.⁵⁴¹ Saját magáról úgy nyilatkozott, hogy „*Der Kaiserliche Maiestät Obrister Pergwerkherr in Siebenbürgen*”, amellyel a zalatnai prefektusi címre akart utalni, mivel a korszakban Zalatna volt az erdélyi nemesfém bányászat legfontosabb központja. A kötelezvény szerint Cesare Muralto Soós Simonnak, István deáknak tartozott összesen hatezer-kilencszáz-negyvenhét forinttal, amely magában foglalta a beváltott ércért járó köteles összeget is. A két említett nagybányai termelő a helyi elit új generációját jelentette. Cesare Muralto ki nem fizetett adósságai fejében lemondott tehát a bérleményekről, és kötelezte magát, hogy megbízottján keresztül a teljes összeget ki fogja fizetni, Soós Simonnak kétezer-száznyolc forintot, János deáknak pedig ezernégyszáz forintot, illetve háromezer-négyszáz - negyvenhét forintot. A zúzdákat, kohókat, illetve a finomító műveket a polgárok és Muralto közösen vezetik majd, megbízottja, Hector Theodor Lang fogja őt képviselni. Meg határozták azt is, hogy milyen pénzérmeben fizessen, eszerint tallért és dukátot kellett adnia. A beadott ércből a pénzverdében kell érméket vernie. A szerződés akkor jár le, ha az adós egész adósságát törlesztette, aki ígérete szerint mindent el fog követni, hogy tartozásait minél előbb rendezze. A kötelezvényt a termelők ellenjegyezték, és kötelezték magukat, mihelyt Muralto törleszti adósságát, minden átvett ingatlant és ingó vagyont maradéktalanul

---

⁵⁴⁰ MOL E 244 5296. t. fol. 63b-64a.

⁵⁴¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1491-1492.

viSSzaszolgáltatnak neki.⁵⁴² Az adósság nagy részét a beadott ércért járó ki nem fizetett járandóság tette ki, az ellenjegyzők pedig az ügyben a termelőket képviselték, akiket Muralto károsított meg. Ezt alátámasztja az 1599. évi bizottsági jelentés is, amelyben az állt, hogy a bérletet a bérlőtől Nagybánya városvezetése vette át, a helyi kompánia vezető tagjai ekkoriban Soós Simon, Kalmár János deák, és a Királytáró korábbi bérlője, Mészáros Lukács voltak.⁵⁴³ A kötelezvény alapján a helyi érdekérvényesítés egyedülálló példájával állunk szemben. A városvezetés meguntván a folyamatos halogatást, ki nem fizetést, saját maga intézkedett, és megvédte tagjai érdekeit. A bérlemény vezetőjének cseréjéről ugyanis ebben az esetben is csak az illetékes felettes szerv dönthetett volna, vagy a Szepesi Kamarán keresztül az Udvari Kamara, vagy a fejedelmi kancellária (lényegében a fejedelem maga). 1598 kora nyarán még az sem volt egészen letisztázva, hogy valójában kinek is lenne joga egy ilyen döntést meghozni, a határok képlékenyek voltak. Így a városvezetés a hosszadalmas döntési procedúrát nem várta ki, hanem gyorsan és határozottan cselekedett, és ezzel kész tények elé állította a feletteseit. A városvezetés bérleti igazgatása nem volt ugyan hosszú idejű, de addig kitartott, amíg a kamaráknak érkezésük volt egy bizottságot kiküldeni a városba és környékére. Szuhay István királyi biztos május 26-án kelt levele is a kiszámíthatatlan állapotot tükrözi, véleménye szerint ugyanis a szatmári bányászatból jelentős jövedelmet lehetne kinyerni, azonban ezt megakadályozza Muralto álnoksága és a legnagyobb magánbirtokossá vált Friedrich von Herberstein szegénysége, ez olyan két gond, amelyre a biztos nem talált jó megoldást.⁵⁴⁴ Szuhay István szemmel láthatóan nem bízott meg az itáliai bérlőben, akárcsak a Szepesi Kamara tanácsa. Személye túlságosan kötődött a fejedelmi családhoz, így könnyen gyanússá válhatott.

Adam von Hofkirchen, Friedrich nagybátyja, az év elején beadott kérelmét júliusban bíralták el Prágában. A fejedelem távoztával az ilyen természetű ügyek ugyancsak visszakerültek a Habsburg adminisztráció rendszerébe. Eszerint a kötelezvényen lévő aláírás és pecsét hiteles, az okirat érvényességéhez kétség sem férhet, ezáltal a Herberstein családnak maradéktalanul teljesítenie kellett kötelezettségét. A teljes összeg visszafizetésére egyébként nem került sor ezek után sem.⁵⁴⁵

1598. augusztus 20-án Báthory Zsigmond újra Erdély területén volt, kibékült feleségével és visszavette fejedelemségét. Visszatérése után két hónappal azonban már ismét követeket küldött a magyar uralkodóhoz, hogy az újabb lemondásáról tárgyaljanak. A

---

⁵⁴² Uo.

⁵⁴³ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1497. Az üzleti társulás fontosságára ld. BESSENYEI, 2007. 77.

⁵⁴⁴ EOE, 1878. IV. 42-43.

⁵⁴⁵ ÖStA HKA MBW RN 7 fol. 13-14.

hosszúra nyúlt tárgyalások eredményeképp lemondana a fejedelemségről, és feleségével együtt távozna sziléziai birtokaira. A Béccsel folyt tárgyalásokról végül kiderült, hogy csupán figyelemelterelésre szolgáltak. Báthory Zsigmond 1598 novemberében felvette Lengyelországban élő unokatestvérével, Báthory András bíborossal a kapcsolatot, hogy átjuttassa neki a hatalmat. A közösen kitalált „fedő-sztori” az volt, hogy a két rokon kibékülésre törekszik. Báthory András végül 1599 februárjában ért Kolozsvárra, kereskedőnek álcázva magát. A hatalom hivatalos átadására a márciusi medgyesi országgyűlésen került sor, ahol a rendek, mivel nem volt sok választásuk, elfogadták az új fejedelmet.⁵⁴⁶ Báthory Zsigmond a második lemondásáról szóló megállapodásban megerősítette a magyar uralkodó felé, hogy az előző egyezményhez hasonlóan lemond a birtokairól, köztük a családi birtokairól, amelyeket Erdélyben és azon kívül bírt eddig.⁵⁴⁷ A bizonytalan viszonyok között a nagybányai városvezetés megpróbálta a kínáló alkalmakat kihasználni ahhoz, hogy a Báthory család által helyben hagyott privilégiumaikat a magyar uralkodóval is megerősítessék. Az 1599. május 19-én a Szepesi Kamarához írt levelükben pontokba szedték, hogy milyen kéréseik vannak. Elsőként a régi szabadságaik megtartását kérték, amelyekről az 1570-es évek elején már komoly vita zajlott kamarai szinten. A második pontban az ugyancsak még rendezésre váró harmincadvám-mentességgel foglalkoztak, úgy érveltek, hogy ha az általuk termelt bort nem tudnák vámmentesen szállítani, akkor az a város végső pusztulását hozhatja magával. A harmadik pontban a tizedfizetéssel kapcsolatos visszaélésekről panaszkodtak, illetve azt kérték a kamarától, hogy azokat a falvakat, amelyeket annak idején Báthory Zsigmond eladományozott Kornis Gáspárnak (köztük a Zazar nevű települést), kapja vissza a város, mivel az innen származó bevétel és a munkaerő fontos Nagybányának.⁵⁴⁸ Pozíciójuk megerősítése érdekében a város geopolitikai fekvését is felhasználták, igen hasznos információkkal szolgáltak a szatmári várkapitány, Székely Mihály számára az állandóan változó és formálódó erdélyi viszonyokról, erről tanúskodott a Bozó család új generációjának képviselője, Bozó István nagybányai bírónak a levele, amelyre hivatkoztak.⁵⁴⁹

Az erdélyi bel - illetve külpolitikai változások arra ösztökélték Friedrich von Herbersteint, hogy felélesztve magyarországi kapcsolatait, az Udvari Kamarához forduljon azért, hogy újra bérbe vehesse édesapja által annak idején ráhagyott bérletet. Az Udvari Kamara a megszokott metódus szerint járt el. Az újonnan visszakerült területet a döntés

---

⁵⁴⁶ HORN, 2002. 204-210.

⁵⁴⁷ GOOSS, 1911. 262.

⁵⁴⁸ MOL E 254 1599. május (N° 13) fol. 530-532.

⁵⁴⁹ EOE, 1878. IV. 296-297.

meghozatala előtt mindenképpen fel kellett mérni, erről adott ki az Udvari Kamara prágai részlege rendeletet 1599. május 24-én. Eszerint meg kellett vizsgálni, hogy milyen bevételekkel lehet számolni ebben a térségben, a lehetséges költségeket is fel kellett tüntetni, fel kell térképezni azokat a lehetőségeket, melyeken keresztül hasznosabban, eredményesebben lehetne művelni és igazgatni a bányákat, a bányakamarát és pénzverdét. Bizottságot kell tehát felállítani, kiküldeni Nagybányára, hogy jelentést készítsenek, és a jelentés áttanulmányozása után lehet Friedrich von Herberstein kérvényéről dönteni.⁵⁵⁰ Ugyanezen a napon adta ki az Udvari Kamara irodája a megbízó levelet a Nagybányára kiküldött bizottság tagjainak, az instrukcióval együtt. A bizottság tagjai Nicolaus Orlle, Gaspar Tribl, Gaspar Frank és Anton Rholl. Nicolaus Orlle, azaz Orlle Miklós magyar nemesúr, a Szepesi Kamara tanácsosa volt, Gaspar Tribl a kamarai számvevőségen dolgozott, míg Gaspar Frank volt a latin („magyar”) számvevő iroda vezetője 1590 és 1603 között Kassán. Anton Rholl a Felső-Magyarországon található szomolnoki és gölnici bányák prefektusaként dolgozott.⁵⁵¹ A biztosok munkáját két nagybányai polgárnak kellett segítenie, akik nagyobb helyismerettel rendelkeztek, mint a kamarai tisztségviselők. Az 1570-es években kialakított gyakorlat, miszerint a lokális és központi érdekérvényesítés egyaránt szerepeljen a bizottságok összetételében, a 16. század végére is megmaradt. A biztosok közül Gaspar Tribl korábbi tevékenysége miatt köthető az Alsó-Ausztriai Kamarához, a többi delegált pedig a Szepesi Kamara állományában dolgozott hosszabb ideje.⁵⁵² A bizottságban jelen volt egy főtisztviselő (Orlle Miklós), a számvevői hivatal egyik vezetője, illetve egy bányászati ismeretekkel is rendelkező szakember is (Anton Rholl). A bizottság felépítésének vizsgálata alapján kijelenthető tehát, hogy a delegáció igazi szakértői küldöttség volt, amelynek feladatául egy komplex tanulmány elkészítését tűzték ki. A bizottság tagjai különböző természetű tapasztalatokkal rendelkeztek az igazgatás és adminisztráció minden szintjével kapcsolatban, amelyet kiegészített a két nagybányai termelő útmutatása. A megbízói levél felmutatásával jogot nyertek arra, hogy a helyi termelőket kikérdezzék a bérleti rendszerről, a bérlők viselkedéséről és a termelés módszeréről. A rendelet felhívta a biztosok figyelmét arra, hogy nagyon fontos lenne a termelőket arra ösztönözni, hogy igazat mondjanak, és minden problémát feltárjanak, mert csak így lehet a bányászatot megjavítani és ez által a közjót előre mozdítani („*promovendum commodum publicum*”). Ebből kifolyólag a biztosok felelőssége igen nagy volt, az ő beszámolójuk alapján fognak a felettes szervek

---

⁵⁵⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1509. valamint fol. 1700.

⁵⁵¹ ÁLLAMI TISZTSÉGVISELŐK, 2002. 102. valamint 220. Anton Rholl munkásságára ld. EMBER, 1946. 165-167. valamint TÖRTÉNELMI TÁR, 1878. 667-668. Gölnicbányára illetve Szomolnokra ld. KOLLMANN, 2005. 85-91.

⁵⁵² ÖStA HKA HF Prot. WN 529/1 fol. 59.

dönteni arról, mi lesz igazgatás sorsa a bányavidéken, ez pedig erősen befolyásolja az itt élők további életét is. A bizottság tagjainak meg kellett vizsgálniuk minden aspektust, és ezek után kell javaslatot tenniük az esetleges reformokra.⁵⁵³ A megbízó levél mellé csatolták az instrukciót, amely részletesen elemezte a biztosok feladatait. A rendelkezés logikusan felépített volt, támaszkodott az 1573-ban, illetve az 1553-ban kiadott instrukciókra is, a legfőbb pontok, amelyek mentén a biztosoknak el kellett járniuk, a bányák művelési mechanizmusa, az igazgatás kormányzatot érintő kérdései, illetve a királyi regálék (ércbeváltás, finomítás, pénzverés) helyzete.⁵⁵⁴ A biztosoknak fel kellett mérniük a bányavidéken található összes bányát, és a hozzájuk tartozó officinákat. Utána kellett járniuk a Herberstein család vezetése idején készült összeírásoknak, valamint össze kellett hasonlítaniuk őket a jelenlegi állapottal, abban az esetben pedig, ha nem maradt fenn ilyen jegyzék, a biztosok kötelessége jegyzékeket készíteni a bányászat állapotáról Nagybányán és környékén. Kiemelt figyelmet kellett szentelniük az újra kincstári tulajdonban lévő Királytárónak (Nagyverem, Fodina Regia), a vizitáció során fel kellett térképezniük, hogy milyen állapotban van, vajon romlott-e és mennyit a helyzete a kamarai kezelés ideje óta, ha romlott, akkor ennek mi volt az oka, mekkora összeget kellene a restaurációra fordítani, valamint mekkora problémát okozhat a járatokat tartó gerendák elöregedése, illetve hogyan lehetne a további vízszivárgást megakadályozni. A két nagybányai termelővel együtt kellett bejárniuk a tárnákat, mintát kellett venniük az ércből, a bányakamarában kellett ellenőriztetniük a minőségét, majd számadást kellett készíteniük, hogy mekkora hasznot hozna a tárnák művelése, ezek után kell javaslatot tenniük arra, hogy milyen módon kellene művelni a bányákat a nagyobb nyereség reményében.⁵⁵⁵ Az utasítás foglalkozott a zúzdák és a kohók felszereltségével, állapotával, illetve felszólította a biztosokat, hogy a Királytárhoz tartozó három falu és birtokok helyzetét is vizsgálják meg, nézzenek utána, hogy Báthory Zsigmond adományozási körébe tartoztak-e. A termelők véleményét is kérdezzék meg arról, hogy melyik igazgatási rendszer (kamarai, bérleti) lenne jobb a helyi lakosok számára. Ha a bérletet javasolnák, akkor kérjenek tőlük lehetséges jelölt neveket. A kincstár számára fontos volt az ércforgalmazás monopóliuma, ezért a bizottságnak fel kellett térképeznie, hogy mennyi ércet adnak be a bányakamarába. Kérdezősködniük kellett arra nézve is, hogy vajon milyen gyakran fordul elő az illegális érceladás. Meg kellett tekinteniük a Királytárhoz tartozó zúzdákat, illetve kohókat, mivel ezek nélkülözhetetlenek a bánya működéséhez,

---

⁵⁵³ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1730.

⁵⁵⁴ ÖStA HKA GBU Bd. 410 fol. 19. valamint ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 49-54.

⁵⁵⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 49-50.

érdemes-e az épületeket felújítani, és ha igen, akkor mekkora költségvonzattal járna. A nagybányai bányák mellett fontos volt a felsőbányai bányák állapota. Ezért a biztosoknak Nagybánya körbejárása után itt is meg kellett nézniük a bányákat, zúzómalmokat, kohókat, illetve a helyi termelők munkáját is vizsgálják meg. A második gondolati egység a tisztségviselői listával foglalkozott. A rendelkezés szerint, hogy ha a kamarai kezelés mellett döntenének, akkor a következő tisztségekre kellett megfelelő embert találniuk: bányamester (*magister montium*), íródeák (*scriba montanus*), bánya-felügyelő (*praefectus fodinarum*), mósó munkások (*lotores*) és kovácsok (*fabrii alii*). Az utasítás visszatért az 1573-ban kialakított rendszerhez, így a *magister montium* lenne a bányakamara, pénzverde vezetője és koordinálná a kincstári bányában folyó munkálatokat, szakmai segítője a *praefectus fodinarum* lenne, aki *de facto* irányítója lett volna a kitermelésnek, ő felügyelte volna a bányászok, és a többi kisegítő munkás munkáját. A bányakamarában egy próbáló, választómester és segédlegények dolgoznának.⁵⁵⁶ A pénzverés is kulcsfontosságú volt, ezért is foglalkozott munkaköri leírásával részletesen a megbízó levél. A biztosoknak meg kellett vizsgálniuk, hogy a verde vezetője eleget tartozódik-e a pénzverőházban, milyen verdejeggyel látják el az érméket, és történt-e valamilyen visszaélés az uralkodó kárára. Ha súlyos visszaélés történt, a biztosoknak joga volt eljárni a vétkessel szemben, természetesen, ha nyomára akadnak. Ezek után össze kellett hasonlítaniuk a jelenleg működő bányák számát, az 1581-ben aktív bányákéval-, amikor is a kincstár bérbe adta az intézményeket idősebb Felician von Herbersteinnek-, hogy hány bányát zártak be attól kezdve, illetve mekkora az esélye annak, hogy újabb teléreket tárjanak fel, illetve ennek mekkora lenne a költsége. Az utasítás ezek után újra visszatért az érbeváltásra, kihangsúlyozva azt a tényt, miszerint a kincstár egyik legfontosabb tétele az érbeváltásból származott. Ezért a bányakamara vezetője köteles minden bevételi tételt, és kiadást rögzíteni, ez sajnos a bérleti időszak alatt nem volt szokásban, így kevés irat állt a biztosok rendelkezésére. Az árfolyamot is meg kellett vizsgálniuk, össze kellett a jelenlegi árfolyamatot vetniük a központilag meghatározott összeggel, ez 1599-ben hat forint volt egy márka ezüstért. Az Udvari Kamara tanácsa szeretett volna tisztában lenni azzal, hogy a Herberstein család milyen bányákat, házakat, officinákat, allódiumokat és egyéb tartozékokat szerzett meg a tizenkét éves időszak alatt. Felician von Herberstein építtetett egy pénzverőházat, ezt is meg kellett vizsgálniuk a biztosoknak, és meg kellett vitatniuk, hogy érdemes-e fenn tartani a pénzverőházat Nagybányán, vagy biztonságosabb lenne esetleg újra Kassára telepíteni, ahogy korábban volt. Ez a passzus a

---

⁵⁵⁶ Uo. fol. 50-51.

kassai kamara tevékenységének az eredménye volt. Azt is meg kellett tárgyalniuk, hogy mekkora lehetőség van a pénzverőház elidegenítésére, és ha nem lenne lehetséges, abban az esetben mekkora költséggel lehetne újat építeni. A bizottság útjának utolsó állomása Kapnikbánya kellett, hogy legyen, ahol meg kellett nézniük az elhagyott bányákat, valamint fel kellett mérni, melyik telér tartalmaz még használható ércet. Emellett utasították őket arra, hogy járják körbe a kapniki bányákhoz csatolt tizenöt falut, amelyet ugyancsak a Herberstein család bérelt a Báthory családtól. Lényeges, hogy a bejárás végén készítsenek egy részletes, minden területre kiterjedő számadást, amely tartalmazza a termelési adatokat, ércbeváltási és pénzverési adatokat.⁵⁵⁷ Az instrukciót, és a megbízó levelet július elején kapta meg a Szepesi Kamara tanácsa. Migazzi Miklós kamarai elnök arról tájékoztatta július 23-án kelt levelében az Udvari Kamarát, hogy Friedrich von Herberstein hozzájuk is eljutatta a kérelmét, amelyet az uralkodóhoz írt, és az elnök számára úgy tűnt, hogy az egykori nagybányai bérlő biztos abban, hogy újra visszakapja a bérletet. A biztosok közül Gaspar Frank és Anton Rholl július 19. előtt indultak el Kassáról, innen Szatmárra tartottak, ahol Székely Mihály szatmári kapitánytól kellett információt gyűjteniük. A biztosok Szatmárról már küldtek egy rövid összefoglalót gyors futárral, ezt a kamarai elnök csatolta leveléhez. A kamarai tanács álláspontja az volt, hogy a Herberstein féle opciót jól át kell gondolni, mivel kockázati tényezőt rejthet magában, és a fejedelem sem véletlenül szabadult meg tőle.⁵⁵⁸ A csatolt levél július 20-án kelt Szatmár várában. A két biztos leírta, hogy megérkezvén a kapitányhoz, megtudták, hogy a kincstár a Királytáróra, illetve a hozzá tartozó három falura és birtokra tarthat igényt. Nem javasolták, hogy a Herberstein család kapja vissza a bérletet, mert csak veszteséget termelnének, ha bérbe kellene adni, akkor válasszanak másvalakit. Véleményük alátámasztására egy történetet írtak le, amelyet a nagybányai bíró mondott el a kapitánynak, mikor a napokban nála járt. Ismerve Bozó István és Székely Mihály közötti kapcsolatot, a történet hitelessége erősen megfakul, sőt ha ehhez még hozzávesszük azt a tényt, hogy Herberstein feltűnése a városvezetés bérlési pozícióját gyengítette, még kevésbé adhatunk hitelt a leírásnak. A beszámoló szerint egy alkalommal Friedrich és felesége, illetve Friedrich anyai ági rokonai - a Hofkirchen család több tagja - saját házuk udvarában mulatoztak. A város lakói még éjjel tizenegy óra körül sem tudtak aludni, ezért a városba kirendelt császári tiszthez fordultak segítségért. A leírásból nem olvasható ki tisztán, hogy ez után mi is történt valójában, de óriási zűrzavar támadt, ismeretlenek ezt kihasználva felfeszítették a

---

⁵⁵⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fől. 52-54.

⁵⁵⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fől. 1-3. Migazzi Miklós (Mikáchy/Micati) 1598-1604 között volna a Szepesi Kamara prefektusa. A 17. század elején indított fiskális perek lebonyolításában nagyon komoly szerepet vállalt. Ld. SZÜCS, 1990. 22. valamint PÁLFFY, 2010. 355-357.

pénzverőház ajtaját, és mintegy negyvenegy márkát nyomó ezüstmasszát tulajdonítottak el. A városvezetés a Herberstein család körébe tartozó kísérőket, szolgálókat vélte felfedezni a merénylet mögött. A biztosok feltették a költői kérdést, hogy ilyen események után mit lehetne a báró családjától elvárni?⁵⁵⁹ Véleményem szerint a városvezetés ambiciózus tagjai egy hatékony, mindenre kiterjedő lejárató kampányt folytattak a báró ellen, hogy így akadályozzák meg visszatérését az intézmények élére, hiszen joggal tarthattak attól, hogy az országosan „jegyzett” Herberstein család befolyással bír az Udvari Kamaránál is. Ezzel szemben számukra a helyi kapcsolatok felhasználása jelenthetett megoldást, így felerősítették a Friedrich von Herbersteint körbeölelő rossz hírt. Székely Mihály szatmári főkapitány és a nagybányai városvezetés között formálódó szövetségre utal Báthory András fejedelem szeptember 14-én kelt levele, amelyet Giorgio Basta felső-magyarországi főkapitányhoz írt. Ebben a levélben elpanaszolta, hogy az erdélyi kereskedők éveken keresztül jó viszonyt és üzleti kapcsolatot ápoltak a nagybányai bányatulajdonosokkal, azonban ebben az évben már több atrocitás érte őket a nagybányai városvezetés részéről, és megdöbbenven az irigység és álnokság eme példáján, a fejedelemhez fordultak. Báthory András ezt a panaszt továbbította Kassára, mert szerinte ott biztosan meghallgatják a kereskedők problémáját. A levél nem tért ki konkrét esetre, csak általánosságban említette, hogy a kereskedők nem kaptak meg számukra szükséges dolgokat, amelyek eddig biztosítva voltak számukra a városban.⁵⁶⁰ A nagybányai polgárok pedig érezhetően saját lehetőségeiket kívánták a jó viszony ápolásával megerősíteni, és az esetleges versenytársakat kiszorítani a térségből.

V.1.2. Az első kamarai bizottság munkája (1599)

A Nagybányára július 21-én megérkezett biztosok július 28-án készítették el részletes beszámolójukat feletteseik számára.⁵⁶¹ Küldetésük fontos volt, mivel 1574 óta nem készült részletes jelentés a szatmári bányavidék helyzetéről, az igazgatás rendszeréről. Emellett pedig majdnem másfél évtizede kiszorult innen a kamarai igazgatás, így fel kellett mérni, hogy a korábbi rendszerből mi maradt meg, és mit kell esetleg újjá építeni. Felkeresték Friedrich von Herbersteint, akivel tudatták az uralkodó akaratát, miszerint a bizottsági jelentés kiértékelése után lehet csak végleges döntésre számítani, illetve magukhoz hívták a bírót és az esküdteket is, hogy információt gyűjtsenek a város jövedelmeiről, terheiről, a bányászatról,

---

⁵⁵⁹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 3. valamint MOL E244 5296. t. fol. 115b-116a.

⁵⁶⁰ VERESS, 1909. I. 259.

⁵⁶¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1493-1508.

borkereskedelemről.⁵⁶² Elsőként a nagybányai bíró mutatta be a város terheiről szóló jegyzéket, és elmondta, hogy Nagybánya Báthory családnak is hasonlóan százötven forintot fizetett az éves adó fejében, mint annak előtte, ezt mindig Szent Márton napkor kérték tőlük egy összegben. Bozó István a város kiváltságlevelét is felmutatta a delegáció tagjainak, ennek megerősítéséért fordultak a Szepesi Kamara tanácsához. Panasszal is fordultak a bizottsághoz, miszerint a bányászathoz szükséges anyagok behozatalára felmentést kaptak a harmincadvám alól, azonban ez a joguk több alkalommal is sérült. A biztosok ígéretet tettek arra vonatkozólag, hogy ki fogják vizsgálni az ügyet. A jelentés alapján a nagybányai határban hat bánya működött 1599-ben (Nagyverem, Újkerék, Gensweer, Kisgeppel, Nagyschacht és Újschacht). A legnagyobb kiterjedésű a Nagyverem volt, amely fiskális tulajdonban állt, ez a csereszerződés megkötése előtt nagyon rossz állapotban volt, hozzá hasonlóan a zúzdák és a kohók is leromlottak. 1585-ig két nagybányai polgár, Mészáros Lukács, aki 1599-ben meghalt, illetve Szegedi Ferenc bérelték a Királytárót tartozékaival együtt három évig évi négyszáz forint bérleti díj ellenében. Itt a biztosok egy hibás adatot regisztráltak, mivel a két termelő 1582-ig bérelték a kincstári bányát, utána Felician von Herberstein kapta meg a bérleti jogát ennek is. Az évi négyszáz forint bérleti díj reális, mivel körülbelül ennyi hasznot hozott évente a Királytáró. Gensweer, Újkerék és Újschacht egykor Lazarus von Schwendi tulajdonában volt, ezeket is nagybányai polgárok bérelték, ezek közül csak egy rendelkezett zúzdával és kohóval 1599-ben, és ezek az officinák is beomlottak. Szegedi Ferenc még az idősebb Felician von Herbersteinnek adta el két saját tulajdonban lévő bányáját (Nagyschacht, Kisgeppel). 1574-ben ezeket a bányákat fele-fele részben művelte Szegedi Ferenc Nagy Simonnal, az 1599-es jelentés az utóbbi bányaművelőt nem említi, így valószínűsíthető, hogy Nagy Simon halála után a két bányától Szegedi Ferenc is megvált, mert egyedül már nem tudta őket üzemeltetni.⁵⁶³ A biztosok véleménye szerint ez a két bánya már a kimerülés határán volt, alig találtak benne használható ércet. A nagybányai kompánia által korábban bérelt három bányát is megvásárolta a néhai idősebb Felician kétezer forintért, ezeket a mai napig az örökösök bírják, és a család feje Friedrich művelteti.⁵⁶⁴

A fentebbi jelentés segítségével reális képet kaphatunk arról, hogy milyen módon alakult át a nagybányai birtokstruktúra az 1580-as évek végére. A folyamat során a korábbi bányatulajdonosok kiszorultak, és helyüket a Herberstein család vette át, így monopolhelyzetbe kerültek a térségben. 1585 után így idősebb Felician von Herberstein lett a

---

⁵⁶² ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1494-1495.

⁵⁶³ 8. számú melléklet

⁵⁶⁴ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1496-1497.

társág igazi ura, aki nagy hatalmat tartott a kezében (a biztosok információi szerint). A harmadik település Kapnikbánya volt, ahol a Herberstein család bérelte a Báthoryak bányáit, mivel Kapnikbánya a fejedelemség területén feküdt, Máramaros irányában három mérföldre Nagybányától. Az itt található bányákban egyre kevesebb lett a kitermelt érc, valószínűleg ezek is ki fognak merülni - állapították meg. A biztosok felsorolták idősebb Felician adósságait, amelyeket részben az örököseinek kellett kifizetniük, illetve leírták, hogy milyen feltételek között kötött Báthory Zsigmond bérleti szerződést Raimund von Herbersteinnel és családjával 1591-ben. Biztosok a szerződés hiteles másolatát is csatolták a jelentésükhöz.⁵⁶⁵ Információik szerint 1597. december 26-án, az erdélyi fejedelem által kiküldött biztosok erőszakos módon vették el Friedrich von Herbersteintől a bérletét („*violenter auferrt*”), mivel adósságot halmozott fel és nem művelte megfelelő módon a Királytárót. Ezenfelül nem készített jelentést, sem autentikus és aláírt inventáriumot, amelynek készítésére még atyját kötelezte az Udvari Kamarával kötött bérleti szerződés. A biztosok írásos információk hiányában a helyi polgárokhoz voltak kénytelenek fordulni a tájékoztatás miatt. Ezek természetesen azt mondták, hogy alacsony volt a termelés, az éves bérleti díjat is alig tudta kitermelni a bánya, haszon nem volt. A biztosok tájékoztatása szerint a pénzverde vezetője Bartholomeus Loiser volt Friedrich bérleti ideje alatt, akitől azonban nem tudtak további információt szerezni a második Herberstein fiú munkásságára vonatkozólag, mivel hét hónapja elment Bécsbe. Idősebb Felician von Herberstein ideje alatt a már említett Johann Erck vezette a pénzverőházat, David Reusstól tudjuk, hogy ő volt a vezető még Raimund haláláig, Friedrich ezek után távolította el, őt követte Loischer. Ebből valószínűsíthető, hogy Friedrich más utakon járt, mint édesapja, saját szakmai garnitúráját állította az intézmények élére, a szakemberek pedig az ő elmozdítása után nagyrészt eltávoztak a városból. A fejedelem biztosai állítólag a felmondás után átadták a bérlet vezetését Muraltonak.⁵⁶⁶ Friedrich von Herberstein által aláírt kötelezvény augusztus 8-i dátummal kelt, míg a biztosok december 26-át említették a távozás dátumaként. Valószínűleg az augusztus 8-i kötelezvényt tovább küldték a fejedelmi kancelláriára, megerősítés céljából, és a megerősítés decemberben érkezett meg. Eközben Friedrich von Herberstein próbálta a helyzetet menteni, így a Nagybányára érkező újabb fejedelmi bizottság kénytelen volt erőszakot alkalmazni. A kényszer használatának ténye nem teljesen bizonyított, mivel erről az eseményről a helyi lakosok tájékoztatták a biztosokat, a történetek finom elferdítésével is saját malmukra hajthatták a vizet, hiszen Friedrichre nem vetett jó fényt az, hogy szembeszegült egy

---

⁵⁶⁵ Hiteles másolat az „A” jelzést kapta. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1652. valamint 1699.

⁵⁶⁶ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1497-1498.

érvényben lévő uralkodói akarattal. Így a bérleti szerződés lejártá előtt Friedrich von Herbersteint megfosztották a bérleményeitől, a teljes jogkörrel felruházott királyi biztosok, Szuhay István kamarai prefektus vezetésével úgy vélekedtek erről, hogy Muralto jogosan kapta meg a bérleményt a fejedelemtől.⁵⁶⁷ A biztosok Muralto munkásságáról nem tudtak sokat mondani, csak annyit, hogy a jelentés elkészítésekor már nem ő irányította az intézményeket, mivel azok bérleti jogát át kellett adnia ki nem fizetett adósságai ellenében hitelezőinek, bizonyos nagybányai polgároknak, köztük az 1599 nyarán már nem élő Soós Simonnak. Az átadási kötelezvényt a biztosok ugyancsak csatolták a jelentéshez, amely megegyezik a korábban ismertetett kötelezvényvel (1598. május 16.-i dátummal).⁵⁶⁸

A nagybányai polgárok bérlete május 16-tól december 26-ig tartott, mert ekkor Friedrich von Herberstein óvást nyújtott be az Udvari Kamarához, így felül kellett vizsgálni a bérleti jog átadásának körülményeit. A biztosok véleménye szerint a nagybányai termelőkből álló kompánia nagyon sikeres volt, a felmerülő kiadások maradéktalan finanszírozásán túl még hasznot is tudtak termelni. Ha a mintegy hétezerforintos hitel összeget vennék figyelembe, mellyel Muralto tartozott a termelőknek, akkor azt a kiadásokon túl egy körülbelül féléves időtartam alatt kitermelték a kompánia tagjai. Friedrich von Herberstein 1599. év elején tért vissza a városba, és újból próbálkozott a bérlet visszavételével, így Székely Mihály szatmári főkapitány, mint döntőbíró, úgy döntött, hogy a bérleti jog odaítélésének ügyét továbbítani kell az Udvari Kamarához, ott szülessék meg a végleges határozat. A bérlet feltételei a következők lennének, a kincstári bánya művelését, illetve a pénzverde megfelelő működtetését kellene a leendő bérlőnek vállalnia, a hasznot, amely a bányászatból származik, megtarthatná magának, abban az esetben, ha a bérleti díjat rendszeresen átutalja a kincstárnak illetve az ércforgalmazásból származó köteles részt (urbura) beszolgáltatja. A leendő bérlőnek fenn kellene tartania illetve művelnie és megőriznie a Királytárót.⁵⁶⁹

Ezek után került sor az 1599. évi bizottság kiküldésére, hogy a jelentés alapján hozzanak majd döntést. Az első melléklet az 1591-ben kötött szerződés hiteles másolata volt, a második Muralto által aláírt kötelezvény, míg a harmadik csatolmány („C”), amelyet mellékeltek a biztosok, a bányakamarába beadott érc mennyiségéről, illetve a finomításra került ércről, emellett az eszközölt kiadásokról készült rövid, összefoglaló számadás volt. 1599. január 1. és 1599. július 15. közötti időszakot ölelte fel, készítője Gasparr Mass, a

---

⁵⁶⁷ A szöveg megfogalmazása szerint: „ante elapsum locationis terminum dominus Friedrich ab Herberstein sua administratione privatus fuerit”. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1497-1498.

⁵⁶⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1497-1498. A kötelezvény megjelölése „B” melléklet. Ld. Uo. fol. 1491-1492.

⁵⁶⁹ Uo.

pénzverde helyettes vezetője, Jeromos Esse pénzverőmester illetve István deák, ellenőr volt, ellenjegyző a nagybányai kompánia nevében Mészáros Lőrinc volt, Mészáros Lukács örököse. A bányakamarában a megjelölt időszak alatt harmincötezer-száznegyvenhat-forint értékben vettek be ércet, illetve költöttek egyéb kiadásokra. A pénzverdében pedig harminckétezer-négyszáz-kilencvenkilenc forint értékben vertek pénzermét, tallért és dukátot elsősorban. A fennmaradó kétezer-hatszáz-negyvenhét forintból Székely Mihály döntése alapján kétezer-négyszáz-negyven forint Friedrich von Herbersteint illette, a saját, „házi” kiadásaira. Ezt a bérlők kötelesek voltak a bérlők átutalni a volt bérlőnek. Székely Mihály főkapitány megnövekedett szerepe az igazgatási kérdésekben, párhuzamba állítható korábban említett Christoph von Teuffenbach, illetve Hans Rueber főkapitány szerepével. A tizenöt éves háború folyamán ugyanis még inkább felértékelődött a katonai vezetők szerepe, akik, főként a határon fekvő, települések esetében általános kormányzati, közigazgatási ügyekben is joghatóságként jártak el. A megváltozott körülményeket az új szatmári főkapitány is kihasználta, és megpróbálta, akárcsak elődei, a befolyása alá vonni a szatmári bányavidéket, ezáltal erősíteni a szatmári vár pozícióját, és gyengíteni a Szepesi Kamara befolyását a térségre. Az 1570-es években ezen folyamat ellen a kassai kamara sikeresebben fel tudta venni a harcot, azonban a tizenöt éves háború időszakára az állandó pénzügyi gondok, és az egyre nagyobb felelősség a megnövekedett katonai-logisztikai feladatok miatt meggyengítették a kamara szervezetét. Az alábbi táblázatban röviden közölöm a rövid számadás legfontosabb adatait.⁵⁷⁰

Időpont	Nagybánya	Felsőbánya	Egyéb költség
1599. február 6-7	2361 forint	2842 forint	
	2988 forint	1466 forint	
1599. március 7.			1737 forint
1599. március 13.			1909 forint
1599. március 17.	2456 forint		
1599. április 3.		1753 forint	
1599. április 18.	2752 forint		
1599. május 15.	2672 forint		
1599. június 12.	2540 forint		
1599. július 10.	3540 forint		

A bérlési rendszer történeti bemutatása után a biztosok rátértek a pénzverés és a pénzverde leírására. A pénzverde irányítója a pénzverő „igazgató” (*praefectus monetalis*)

⁵⁷⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1511-1514.

volt, a feldolgozásra váró ércet márkákban mérték, és az ezekből vert talléron valamint dukáton szerepelt az igazgató szignója.⁵⁷¹ A biztosok tudósítása szerint a nagybányai pénzverdében nem csak a helyi termelők által beadott ércet dolgozták fel, hanem az Erdélyi Fejedelemség területén fekvő arany és ezüsbányákból kitermelt ércet is szállítottak ide, általában többszáz márka mennyiségben, hogy tallért és dukátot verjenek belőlük. A pénzverdében dolgozott a vezető mellett egy segédmester, három kiségitő legény, és egy szénégető, aki a faszén előállításáért volt felelős. A jelentés szerint megfelelően végezték munkájukat, és ha megfelelő mennyiségű érc állna rendelkezésre, akkor a legjobb esetben hetente nyolcezer forint értékű érmét tudnának verni Nagybányán.⁵⁷² A pénzverde jellemzéséhez csatolták a „D” jelzetű iratot. Ez az irat a pénzverdének átadott érc mennyiségét, illetve az itt vert érmék értékét adta meg. A korábban készült hasonló jelentésekben található ércmennyiséghez képest jelentékeny növekedés tapasztalható, ez annak köszönhető, ahogy a biztosok is leírták, hogy nem csak nagybányai, illetve a környékbeli településről származó ércet használták fel, hanem az erdélyi bányák termését is.⁵⁷³ Eszerint január 18. és július 16. között a pénzverdében harminckétezer-négyszáz - negyvenkilenc forint értékben vertek dukátot illetve tallért, a tallér átváltási árfolyama száz dénár volt, a dukaté százhatvan dénár. A nagybányai kompánia tagjai Friedrich von Herbersteinnek fizettek ki kettőezer-hatszáz-negyvenhat forintot, mivel ők bérelték, az irat tanúsága szerint, 1598. december 26. és 1599. július 16. között továbbra is az intézményeket illetve a Királytárót. Összesen kétszáz-hat márka aranyat kapott a pénzverde, ebből tizennégyezer-ötszáz-hatvanhat forint értékben vertek dukátot, a pénzösszezből hétezer-hétszáz-harmincnégy forint illetve a termelőket, ebből az következik, hogy a beváltott arany mintegy felét a helyi termelők adták be a bányakamarába. Ezüsből kettőezer-hatszáz-két márka folyt be, ebből ötezer-háromszáz-hetvenhárom forintot kaptak a termelők, egy márka ezüstöt a megadott árfolyamon, hét forintért váltottak be.⁵⁷⁴ A pénzverés leírása után a jelentés áttért a bérleti rendszer minőségének, hasznosságának elemzésére. A biztosok információ szerint hiába rendelkezett a térség ércben gazdag telérekkel, ezt sem Friedrich von Herberstein, sem Cesare Muralto nem tudta megfelelő módon kiaknázni. A bányászatból, érbeváltásból származó haszon nem közelítette meg a kiadásokat, ezért szorultak komoly kölcsönök felvételeire, és adósodtak el. Friedrich von Herberstein rossz gazda volt, aki nem képzett szakembereket alkalmazott, illetve hozzá nem értő munkásokat, nem volt képes

---

⁵⁷¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1499. vö. GYÖNGYÖSSY, 2008. 190-191.

⁵⁷² ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1499.

⁵⁷³ „D” jelzetű iratnak két része volt. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1515-1518. valamint fol. 1519-1520.

⁵⁷⁴ Uo.

alkalmazottai között fegyelmet tartani. Ha ő kapná vissza a bérleti jogot, akkor folytatódna a gazdaságtalan kitermelés, ami oda vezethetne, hogy a többi bányatulajdonos is elveszítené az érctermelés lehetőségét, és ez a királynak sem lenne előnyére, mivel csökkenne az ércbeváltásból, pénzverésből származó haszon. Ezért kell a jelenlegi készlettel megfelelő módon bánni, mert különben az uralkodó is nagy kárt fog szenvedni. Nagybánya vezetői azt tanácsolták a biztosoknak, hogy a bányát, bányakamarát és pénzverdét kamarai kezelésbe kellene adni, ahogy annak idején Wilhelm Scheuenstuel igazgatása alatt volt, mivel egy kamarai tisztviselő képes lenne gondoskodni a költségek alapjairól, a termelőket segítené, hogy azok nagyobb mennyiségű ércet tudjanak kifejteni a telérekből, és ezzel elősegíthetné az ércbeváltás csökkenő volumenét felfelé ívelő pályára állítani.

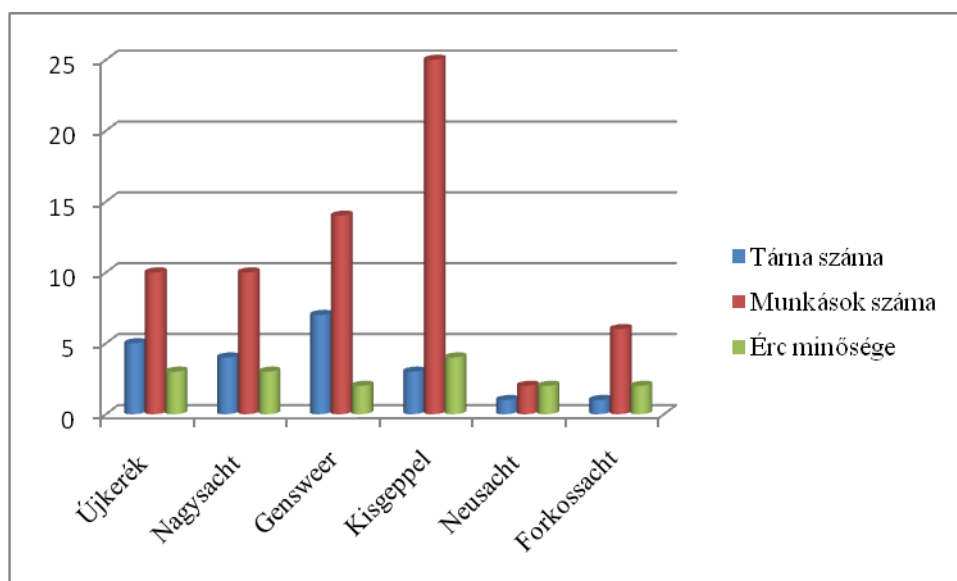
A kamarai jelentés Wilhelm Scheuenstuel igazgatását, mint a letűnt „aranykor”-t mutatta be, bár ismert, hogy akkoriban sok panaszuk volt a termelőknek a pénztárnokkal kapcsolatban, minden bizonnyal az idő megszépítette a korábbi ellenérzéseket, a bérlő helyett inkább egy kamarai tisztviselő által nyújtott viszonylagos biztonságot választották volna a helyi lakosok.⁵⁷⁵ Az a generáció, amely megtapasztalta a kamarai kezelést, nagyrészt már nem élt, a bérleti rendszer bevezetése óta egy újabb generáció nőtt fel, amely számára a kamarai igazgatás jelentette a reménytelen helyzetből a kilábalást. A biztosok véleménye szerint, ha ezeket a változásokat végrehajtanák, akkor a bányászok újra tudnák művelni az elhagyott bányákat, és tudnának új teléreket keresni, és annál nagyobb mérvű lenne a termelés, minél gondosabban vezetnék a bányákat. A biztosok azt javasolták az Udvari Kamarának, hogy újra kamarai tisztviselő vezesse az igazgatást, de ne az 1570-es években kialakított rendszer szerint. A jelenlegi háborús időszakban elegendő lenne egy, megbízható, ún. „homo regius” kinevezése, akit ajánlás alapján az uralkodó nevezne ki, és az ő nevében járhatna el a térségben. A tisztviselő a bányát, a hozzá tartozó műveket, ércbeváltást, a pénzverést irányítaná és kezelné, tevékenységéről meghatározott időközönként számadást kellene tennie az Udvari Kamarának. Ha visszaélést észlelné, akkor azzal kapcsolatban első fokon intézkedhetne a bűnössel szemben, elfogatást is alkalmazhatna. A „homo regius” munkaköre és jogköre szinte teljes körű lett volna, és így érdekes módon nagyban hasonlított a kamaraispán hatáskörére, amely a későközépkorra kristályosodott ki. A nehéz körülmények miatt a biztosok nem ajánlották a feladatok megosztását, szakmai rendszerezését, mivel úgy vélték, hogy kis volumenű a termelés, egy ember is elegendő lenne annak alsó fokú összefogására.⁵⁷⁶ Ehhez a fejezethez is csatoltak egy mellékletet, ebben a Herberstein család

---

⁵⁷⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1500-1501.

⁵⁷⁶ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1501-1502.

által birtokolt, illetve művelt bányákat mutatták be. Az alábbi diagramban foglaltam össze a jegyzék tartalmát.⁵⁷⁷

A második nagy egység Felsőbányával foglalkozott, hasonló tematikával, mint Nagybánya esetén láthattuk. Felsőbánya is rendelkezett kiváltságokkal, éves cenzusa pedig huszonöt forint volt. Felsorolták a legjelentősebb felsőbányai lakosokat, akik egyben a helyi termelők is voltak: Johann Schleyer, a felsőbányai bíró, Theodor deák, Császár Dávid, Michael Schleyer, Baráth Demeter, Nagy István, Sárváry János.⁵⁷⁸ Az 1574-ben készített termelői jegyzékbe felvett nevekhez képest igen jelentős változás következett be a felsőbányai városvezetésben. A Schleyer család befolyása megmaradt, ahogy a Nagy családdal is találkozhatunk a 16. század legvégén, míg a Basa, Ramocha és Cheff(ey) család tagjai nem képviselték magukat a helyi elitben. Felsőbánya határában két bányát (Wandt, illetve Andes) a Herberstein család birtokolt, amelyeket még idősebb Felician vásárolt meg Szegedi Ferentől, a bányákhoz tartozott egy zúzomalom is négy zúzónyíllal. A Wandt nevű bányát 1574-ben készült jegyzék szerint Nagy Simon és Ramocha Pál művelte, Szegedi Ferenc a későbbiekben tőlük vette át, és így kerülhetett a Herberstein család kezére.⁵⁷⁹ A többi

⁵⁷⁷ A jegyzék jelzése „E”. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12c fól. 1521-1522. A diagramban az érc minőségét egytől ötig terjedő skálán jeleztük. Az egyes a legrosszabb minőséget, míg az ötös a legjobb minőséget mutatja. Az érc minőségének meghatározását meghatározta, hogy kevert vagy tiszta ércről volt szó, hogy mennyire tartották kimerültek az adott tárnát, emellett számított a tárna talajvíz alatt állása is. A Herberstein család birtokában lévő három bánya nevében fellelhető *sacht* kifejezés német eredetű, a korabeli források többször *Schacht* formában említették. A latin *puteus*, azaz akna, német megfelelője. Ld. AGRICOLA, 1994. 37.

⁵⁷⁸ ÖStA HKA VUG RN 12c fól. 1501-1502.

⁵⁷⁹ ÖStA HKA VUG RN 12c fól. 1502-1503. Andes nevezetű tárna ebben az évben jelent először meg a kamarai forrásokban.

felsőbányai termelő tulajdonában volt ezen kívül még kilenc tárna. Ebből négyet műveltek (Thomoz, Kaliczter, Romolcze, Mihalbánya), három nem rég merült ki (Fudorbánya, Kapubánya, Borkútbánya). Megállapították, hogy a legrégebben Levesbányát hagyták el a termelők. Az 1574-ben a Ramocha, Cheff(ey) és Basa család kezében lévő bányák voltak azok, amelyeket ekkor már nem művelt senki. A Nagy családhoz egyedül Levesbánya tartozott. A bányák mellett állt tizenegy zúzómalom, nem mindegyik működött, mivel a termelők nem tudtak elegendő ércet kifejteni, a járatok egy részét elöntötte a talajvíz. A felsorolásból is kiderült, hogy sok bányát már nem művelnek, és hiába húzódnak itt ércben gazdag telérek, a termelőknek nincsen elegendő tőkéjük, hogy renoválják a járatokat. El kellene érni, hogy annyi ércet bányásszanak, hogy érdemes legyen mind a tizenegy zúzómalmot beüzemelni éjjel-nappali üzemmódra. A kitermelt ércet Nagybányára szállították a bányakamarába, ahol a felsőbányai ezüst márkájáért már nyolc forintot adtak, míg az innen származó arany egy márkájából mintegy hatvannyolc dukátot tudtak verni. A térségben nagy volt a szegénység, nehezen tudtak megélni a helyi lakosok, bár az idősebb Felician nagy erőfeszítéseket tett, hogy saját bányáiban jobb legyen a helyzet.⁵⁸⁰

A jelentésben fontos szerep jutott a Királytárhoz tartozó, illetve a Báthory családnak 1585-ben átadott települések tárgyalásának. A Királytárhoz, ahogy korábban is, három falu (Surjánfalva, Lacifalva, Oroszfalva) tartozott, illetve két birtok (Alsó - és Felső-Fernezely), az utóbbiakat Báthory István eladományozta idősebb Felician von Herbersteinnek, ilyen jogon bírták Felician örökösei 1599-ben. Ezen kívül még két darab rét és legelő szolgálta a Királytáró ellátását. A Báthory családnak átadott településekből hetet adományozott el Báthory Zsigmond hívének, Kornis Gáspárnak, nem sokkal nagybátyja halála után. Az uralkodó által kiküldött biztosok 1598-ban ezeket a településeket „visszavették”, miután a fejedelem lemondott fejedelmi trónjáról és birtokairól is egyben.⁵⁸¹ A tartozékok tárgyalása után egy igen kényes kérdéstről írtak a biztosok, a helyi vezetés elmondása alapján, fontos kiemelni a biztosok maguk nem látták a történeteket: Friedrich von Herberstein július 12-én, az uralkodó határozatát semmibe véve, saját meggyőződése alapján elfoglalta a termelők által bérelt intézményeket (elsőként a bányakamarát), a vezetés jogát magának követelte. Minderre azért kerülhetett sor, mivel ekkor még nem értesült a biztosok érkezéséről. A történetnek valóban lehetett alapja, hiszen Friedrich von Herberstein a korábbi években is próbálta visszaszerezni azt, amely őt atyja után megillette (a saját véleménye szerint). Herberstein talán végső elkeseredésében erőszakhoz is nyúlt, bár ennek kicsi az esélye, hiszen tisztában

---

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1504.

volt a szatmári főkapitány befolyásával, amelyet az a térségre gyakorolt. A biztosok jelentése alapján nehezen lehet meghatározni, hogy valójában mi is történt, az Udvari Kamara tanácsában is felmerült a kétség a későbbiekben, hogy reálisan látták-e a biztosok a helyzetet, vagy kissé elfogultak voltak a nagybányai vezetés javára. A biztosok saját magukat védelmezve állították azt, hogy nem tudták eltávolítani Friedrich von Herbersteint a bánya és bányakamara éléről. Ez a kijelentés nem feltétlenül volt igaz, mivel a biztosok könnyedén igénybe vehették volna a közeli szatmári vár katonai erejét, de láthatólag nem volt jó a viszonyuk a főkapitánnyal sem. A másik oldalon pedig nem kívánták magukra haragítani az esetleges régi - új bérlőt. Azonban abban is biztosak voltak, hogy Friedrich nem a megfelelő ember a bánya, illetve az intézmények irányítására, és ez a tény csak sürgetné, hogy a király rendelete alapján minél előbb távolítsák el a vezetői posztból. Bizottsági munkájuk végén összehívták a nagybányai szenátust, és polgárokat, mivel a bíró gyengélkedett, és nem tudta megszervezni a gyűlést. Itt ismertették az uralkodó akaratát, miszerint Friedrich von Herberstein, és nagybányai polgárok törekedjenek a békére a végleges döntés idejéig, tartsák magukat távol minden jogtalanságtól, a város és a bányászat érdekeit tartsák szem előtt. Azt is ismertették, hogy a nagybányai városvezetés minden jövedelmet (kivéve a bányászatból származót), illetve az éves cenzust a Szepesi Kamara emberének, és csak neki, adhatja át. Erre minden vezetőnek esküt kellett tennie.⁵⁸² A biztosok véleménye szerint Friedrich von Herberstein bérleti jogának visszaadását újabb tárgyalásnak és megfontolásnak kellene alávetni, miután a törvény szerint inventáriumot készítettek a Herberstein vagyonról, ezt nyilvánosan közétették, illetve csatolták a jelentéshez („F” melléklet). Ezt elvégezve elkezdtek készülni a hazafelé tartó útra. A jelentés végén még egyszer letették voksukat a bérleti rendszer ellenében a kamarai igazgatás mellett.

Az utolsó csatolt melléklet a július 23-i állapotot rögzítette. Eszerint Friedrich von Herberstein illetve testvérei a már felsorolt bányák mellett egy olvasztót, hat zúzómalmot bírtak, itt dolgozott harmincöt ló is. Feketebányán két kisebb járatban két munkást foglalkoztattak. A nagybányai pénzverőházat idősebb Felician von Herberstein építette, három ember dolgozott a pénzverőkamarában, a szükséges eszközök (véső, kalapács, minták) rendelkezésre álltak. Nagybányán idősebb Felician von Herberstein építetett egy kisebb lakóházat is, egy emeletet is húzatott rá, a jegyzék szerint négy-öt szoba volt benne. Idősebb Felician a bányakamarában található választóművet is felújította, illetve négy új kemencét is

---

⁵⁸² ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1504-1506.

rakatott a kamarai üzembem.⁵⁸³ A kemencéket Szegedi Mátyás építette meg a bérlő számára, a korszaknak megfelelő elvárások szerint.

A tárgyalt korszakban a kemencék két részből álltak, pontosabban két kemence helyezkedett el egymáson. Két alsó és két felső kemence alkotta ezt az egységet, az alsó kemencék egyikében égett a fa, míg a két felsőben égett a tűz. A boltozatuk ún. kettős boltozat volt, a korabeli szakirodalom ún. lángos kemencének („Flammenofen”) nevezte őket. A kemencék boltozata hordó alakú, amelynek kialakítottak aljat, támaszt és külső tartó szerkezetet. A feldolgozásra váró ércet tartalmazó edényeket a felső kemencékben tolják be, vasrudak segítségével.⁵⁸⁴ A kemencéhez szükséges eszközöket (vaslapát, toló vas, emelő fogó, rostély, üllő, kalapács, véső, vízmelegítő üst, fűvók, tégelyek) is beszerezte idősebb Felician annak idején. Ezen kívül még volt a Herberstein családnak egy kisebb háza Szatmáron is, amelyet ugyancsak idősebb Felician vásárolt meg.⁵⁸⁵

A jegyzék alapján elmondható, hogy idősebb Felician von Herberstein megalapozta örökősei boldogulását, igen jelentős vagyont gyűjtött össze, szilárdan megvetette lábát a szatmári bányavidék gazdasági életében. Örökősei ehhez a vagyonhoz nem tudtak semmit hozzátenni, megpróbálták fenntartani illetve el nem veszíteni, azonban a változó körülmények nem kedveztek nekik, és végül kénytelen voltak megválni a családi vagyontól, ahogy azt a következő fejezetben látni fogjuk.

V. 1.3. „Homines novi” és a második kamarai bizottság kiküldése (1600-1601)

A 16. és 17. század fordulóján a kamarai adminisztráció újra jelentős tényezővé vált a szatmári bányavidék igazgatásában, így az adminisztráció iratainak száma is ugrásszerűen megnövekedett. Az Udvari Kamara szakemberei az 1599-ben kiküldött bizottság jelentését megtárgyalták, azonban a benne foglalt javaslatok ellenkezőjét hajtották végre. A legfőbb javaslat, miszerint ne Friedrich von Herberstein maradjon a nagybányai bérlő, ellenében az Udvari Kamara prágai irodája 1600. február 16-án hivatalos levelet küldött Friedrich von Herbersteinnek. Azzal bízták meg, hogy ideiglenesen maradjon a nagybányai Királytáró, bányakamara és pénzverde élén, az érvelés szerint a Szepesi Kamara helyzete nehéz és bizonytalan, nem tudna megfelelő embert küldeni, és Kassa túlságosan távol is van ahhoz, hogy hathatósan fel tudjon lépni a bányavidék igazgatási kérdésében. A bérlőt kötelezték arra,

---

⁵⁸³ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1523-1546. valamint fol. 1741-1752.

⁵⁸⁴ FINÁLY, 1867. 114-116.

⁵⁸⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1741-1752.

hogy a bérlet ideje alatt hűségesen és szorgalmasan lássa el feladatát, és a király érdekeit tartsa szem előtt.⁵⁸⁶ Az Udvari Kamara döntésére egyszerű a magyarázat. A kassai kamara nehéz, ingatag helyzete állt annak a háttérben, hogy nem támogatták a kamarai rendszer bevezetését. A biztosok véleménye szerint végül is a bérleti rendszer is jó megoldás volt, csak a személlyel nem értettek egyet. Az Udvari Kamara mégis Herbersteint hagyta a vezetői posztban. A tizenöt éves háború eseményei, az egyre nehezedő pénzügyi helyzet vezetett oda, hogy a szatmári bányavidék igazgatási reformjáról illetve új bérlő kereséséről lemondtak, és a legegyszerűbb, leggyorsabb megoldást választva elfogadták a *status quo*-t. Meghagyták Herbersteint a kétes úton visszafoglalt pozícióban, addig, amíg nem tudnak több időt, pénzt szentelni a szatmári bányavidék igazgatásának átszervezésére.⁵⁸⁷ A központi döntést mind a kassai kamarai tanács, mind a helyi, városi vezetők nehezen tudták elfogadni. A nagybányai termelők kompániája Szegedi Ferenc és Mészáros János vezetésével panaszt nyújtott be a Szepesi Kamarán keresztül az Udvari Kamarához, miszerint Friedrich von Herberstein nem fizetett nekik a beadott ércért, így komoly adósságot halmozott fel a termelők kárára.⁵⁸⁸ A bécsi Udvari Kamara Mátyás főherceg nevében adott ki utasítást arra vonatkozólag, hogy a Szepesi Kamara vizsgálja ki a panaszt, és utasítsa a bérlőt a hátralék kifizetésére.⁵⁸⁹ Az utasítás megszólításában Friedrich von Herbersteint úgy említették, mint „*Obrister zur Ungarischen Neustadt*”, azaz mint a nagybányai vezetőt. A levél nem részletezte a hátralék összegét, határidőt sem szabott meg, csak felszólította a bérlőt, hogy a legsürgősebben egyenlítse ki tartozását, amelynek abszolválását a Szepesi Kamarának kellett felügyelnie.⁵⁹⁰ 1600 áprilisában a Szepesi Kamarának tárgyalásokat kellett folytatnia a nagybányai és felsőbányai vezetéssel arról, hogy privilégiumok közül melyiket lehet az adott helyzetben megerősíteni, és melyeket nem.⁵⁹¹ A kassai kamara tanácsát azonban jobban foglalkoztatta az, hogy Friedrich von Herberstein nem fizette be az árenda köteles részét, amelyet édesapja által fizetett bérleti díj alapján lett meghatározva évi nyolc - illetve kilencezer forintban. Véleményem szerint a nagybányai bérlő nem megfelelően vezette az adminisztrációt, és ezért

---

⁵⁸⁶ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 12.

⁵⁸⁷ Habsburg-kincstár a század fordulón katasztrofális helyzetbe került. Jövedelemszerzés érdekében a kamarák olyan zálogbirtokokat foglaltak le, amelynek tulajdonosa már elhalálozott, de örökösei még éltek. Szélesebb körben ismertek az ún. fiskális perek, amelyek ugyancsak a bevétel növelését célozták meg. Az utóbbi intézkedés komoly mértékben rontotta a közhangulatot, a két magyar kamara elnöke (Szuhay, Migazzi) aktív szereplője volt az eljárásoknak. Ld. PÁLFFY, 2010. 354-355.

⁵⁸⁸ ÖStA HKA HF Prot. WN 359 fol. 73.

⁵⁸⁹ ÖStA HKA HF Prot. WN 535 fol. 83. Mátyás főherceg Ernő főherceg Németalföldre való távozása után (1594) fokozatosan tett szert számottevő szerepre, mint az uralkodó helyettese. Ld. PÁLFFY, 2010. 98-99.

⁵⁹⁰ ÖStA HKA GBU Bd. 409 fol. 204.

⁵⁹¹ ÖStA HKA HF Prot. WN 533 fol. 60. valamint ÖStA HKA HFU RN 67. Konv. 1600 April fol. 622. illetve MOL E 244 5296. t. fol. 156-157.

a bányák romos állapotban voltak, a termelők pedig panaszkodtak az érc beadásának meg nem térítése miatt.⁵⁹² A kamara levele június 11-én került az Udvari Kamara tanácsa elé, erre másnap június 12-én válaszolt a kamarai tanács, amelyet Mátyás főherceg nevében adtak ki.⁵⁹³ A válaszlevélben kifejtették, hogy a nagybányai bérlő csak addig maradhat a helyén, ameddig egy újabb komisszió meg nem érkezik Nagybányára, és nem vizsgálja meg a bányászat és az adminisztráció helyzetét. A következő bizottság felállításához és az instrukció kiadásához mindenképpen át kell tanulmányozni újra az 1599. évi instrukciót illetve jelentést. Felkérték a kassai kamarai tanácsot, hogy az 1599-ben kiküldött bizottság munkáját tekintsék át, és írják meg véleményüket, ha lehet, jelöltek is nevezzenek meg.⁵⁹⁴ Ugyanezen a napon a bécsi Udvari Kamara megírta jelentését Prágába: a királynak döntést kellene hozni arról, hogy mi legyen a sorsa a nagybányai kincstári tárónak, bányakamarának és pénzverdének, amelyet az 1585-ben megtörtént átadás idején idősebb Felician von Herberstein bérelt, évi kilencezer forintért. Jelenleg a fia irányítja az adminisztrációt, mivel februárban jóváhagyták az „erőszakos foglalást”, dönteni kellene bérleti kondíciókról, a bérleti díjról, illetve arról, mit tesznek abban az esetben, ha nem megfelelően vezetné az intézményeket. Mivel a helyi termelők nehezen fogadták el a februári döntést, ez újabb veszteséget okozhat kincstárnak-tájékoztatták a királyt. A legfontosabb kérdés, amelyet meg kell mindenképpen vizsgálni, az a jelenlegi helyzet illetve az innen származó bevételi források helyzete. A terület fontos, mivel Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség között fekszik, a két ország között ingadozva. Javasolták, hogy egy bizottságot kellene kiküldeni, hasonlóan az 1599-ben delegálthoz. Feladata a bányák bejárása és a jövedelmi források megtekintése lenne. A bizottság jelentése alapján eldönthetnék, hogy meghagyják-e Friedrich von Herbersteint a nagybányai bérletben, vagy sem. A bizottságot minél előbb ki kell jelölni, a tagoknak jelentést kell majd készítenie („solche visitation verrichten” illetve „darüber für ain Relation übersicht”). Mivel több, mint tíz éve, hogy az adott területet bérbeadták, a központi kormányzat kevés reális információval rendelkezett a térségre vonatkozólag, ezért javasolták, hogy meg kellene vizsgálni, Friedrich von Herberstein milyen jogalapon vezető a városban, és ezek után el kellene dönteni, ezentúl mi legyen az adminisztráció formája. A bizottságnak legalább két kamarai szakemberből kellene állni, és helyi termelőket is segítségül hívhatnának.⁵⁹⁵

Az Udvari Kamara minden bizonnyal egy ellenőrző bizottságot akart kiküldeni, amelynek jelentése vagy alátámasztja, vagy megcáfolja elődjének állításait, így biztosabb

---

⁵⁹² MOL E 244 5309.t. fol. 154b-155a.

⁵⁹³ ÖStA HKA HF Prot. WN 529/1 fol. 461. valamint WN 532. fol. 205.

⁵⁹⁴ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 5.

⁵⁹⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 6-7.

alappal rendelkező információkhoz juthatott a központi kamara. A Szepesi Kamara június 21-én kelt levelében újra megemlítette a nagybányai bérlet ügyét, és közölte felettesével, hogy vizsgálata alapján a bérlő tényleg nem fizette ki a beváltott ércért járó összegeket a termelőknek, ez ellen fel kellene lépni, mivel így a helyi termelők inkább illegális módon eladják a kitermelt ércet, komoly veszteséget okozva a kincstárnak.⁵⁹⁶ Az Udvari Kamara prágai irodája a problémát rövid ideig áthidaló koncepciót vázolt fel, amely eddig nem jelent meg a kamarai levelezésben. Eszerint Friedrich von Herberstein maradna a bérlő, ő vezetné az intézményeket, de küldenének mellé egy kamarai szakembert, aki ellenőrként felügyelné a munkáját, ismernie kellene minden kiadást, bevételt, akinek a bérlő nem akadályozhatja tevékenységét. Az ellenőrnek folyamatosan jelentenie kellene a Nagybányán történt eseményekről. Az ellenőrt az Alsó-ausztriai Kamara jelölné ki, mivel az adott területtől teljesen különálló szerv, így egy objektív, pártatlan megfigyelőt tudna kijelölni. A lehetséges jelölt Hans Steinberg(er) volt, aki 1600-ban a körmöci pénzverdénél dolgozott.⁵⁹⁷ A Szepesi Kamara augusztus folyamán újabb levelekkel ostromolta az Udvari Kamarát, mivel az új bizottság kiküldése véleményük szerint mostmár elodázhatatlan, a lehető leggyorsabban kellene megoldani a nagybányai adminisztráció kérdését.⁵⁹⁸ A többszöri megkeresés eredményeként a prágai iroda egy újabb utasítást adott ki, amely szerint Friedrich von Herberstein ki nem fizetett adósságai miatt, illetve adminisztrációjának ellenőrzése végett egy új kamarai bizottságot kell összeállítani, a biztosoknak együtt kell működniük a helyi lakosokkal, és jelentést kell készíteniük. Az egyik tagot, ha találna megfelelő jelöltet, az Alsó-ausztriai Kamara delegálná, így az objektivitás könnyebben garantálható lenne.⁵⁹⁹ Az előző bizottság ugyanis két olyan szakemberből állt, akik a Szepesi Kamarához kötődtek, így a központi kamara erősíteni kívánta a központi érdekek figyelembe vételét, az Alsó-ausztriai Kamara bevonásával. Ennek alapján tájékoztatta a bécsi iroda a Szepesi Kamarát az újabb bizottság lehetséges felállításáról, és a Herberstein - adminisztráció felülvizsgálatáról.⁶⁰⁰ Az Alsó-ausztriai Kamara szeptemberben kijelölte saját delegáltját, Gaspar Tribl személyében, aki megbízható és lojális szakember volt a leírás alapján. Véleményük szerint sem szabad tovább halogatni a bizottság kiküldését, mert így még több kár érheti az uralkodót és a kincstárt is.⁶⁰¹ Gaspar Tribl Selmecebányán volt kamarai tisztviselő a rézvállalatnál, és több

---

⁵⁹⁶ MOL E 244 5309. t. fol. 160a. valamint fol. 164b.

⁵⁹⁷ ÖStA HKA HF Prot. WN 535 fol. 234. Hans Steinberg(er) munkásságára (többek között) ld. PÉCH, 1887. II. 20-28. valamint RAUSCH, 2009. 229.

⁵⁹⁸ ÖStA HKA HF Prot. WN 532 fol. 205. valamint WN 535 fol. 236.

⁵⁹⁹ ÖStA HKA HF Prot. WN 529/2 fol. 719-720.

⁶⁰⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 533 fol. 728.

⁶⁰¹ ÖStA HKA NÖ Bücher WN 191. fol. 220-221.

kommisszióban részt vett már, ezért esett pont rá a kamara választása.⁶⁰² A Szepesi Kamara október elején válaszolt az Udvari Kamara bécsi részlegének levelére, melyben leírták, hogy támogatják azt az ötletet, hogy Herbersteint elküldjék, és mást tegyenek a helyébe. A kamarai tanács levele kissé túlzott, mivel felettes szervük levelében azt írta, hogy a bérlő sorsa a bizottság jelentésében foglaltaktól függ egyedül (ahogy 1599-ben). A finom csúsztatások mellett azonban véleményt nyilvánítottak arról is, hogy kik lehetnének a lehetséges jelöltek a bizottsági helyekre. A tanácsnokok nem tartották alkalmatlannak Georg Wagen, Herberstein hitelezőjét, aki már több éve ezen a vidéken élt, Gaspar Tribl személye is tökéletesen megfelelő lenne.⁶⁰³ A kamara célja világos volt, hiszen Wagen és Herberstein kapcsolata megromlott, tehát ő minden bizonnyal a bérlő távozását fogja javasolni, amelynek végrehajtása valamilyen módon kassai kamara feltett szándéka volt. Georg Wagen nevének említése lényeges, mivel ez bizonyítja, hogy az erdélyi fiaskó után is a térségben maradt, itt folytatott üzleti tevékenységet, és nagy valószínűség szerint pénze visszafizetésére is várt. Georg Wagen továbbra is foglalkozott bányászattal, ugyanis az Alsó-ausztriai Kamara arra utasította a selmecebányai prefektust 1600 májusában, hogy nézzen utána Georg Wagen milyen érc után kutatott Liptó vármegye területén, amely határos a lengyel királysággal.⁶⁰⁴ A hangsúly a lengyel határon volt, mivel fennállt a kockázat, hogy a szomszédos állam részesül a magyar érc áldásaiból, ezt mindenképpen el kellett kerülni. A keresett érc az antimon volt, ahogy később kiderül a kamarai levelezésből, amely egy ritka ásvány (Sb), és többnyire tartalmazott kevés vasat illetve ezüstöt, az utóbbi két fém miatt bányászták.⁶⁰⁵

Az év második felében nem történt érdemi előrelépés a bizottság kijelölési folyamatában, ezért a Szepesi Kamara újabb levelet intézett a felettes szervhez, miszerint az új delegáció munkájára nagy szükség lenne, hiszen a késlekedés miatt nagy kárt szenvedhet a szatmári nemesérc-bányászat. A kamarai tanács beszámolt rendkívül nehéz anyagi helyzetéről is, így sokáig már nem tudják felügyelni a nagybányai adminisztrációt, így mindenképpen kell egy megfelelő bérlőt találni még időben. A helyi termelők is panaszkodtak, a legrosszabb hír nem az volt, hogy Friedrich von Herberstein elhagyva Nagybányát Erdélybe távozott.⁶⁰⁶ Friedrich von Herberstein utazásának pontos okát nem ismerjük, de kapcsolatban állhatott az éppen akkor Erdélyben végbemenő belpolitikai változással, Mihály vajda miriszlói veresége

---

⁶⁰² ÖStA HKA HF Prot. WN 529/2 fól. 59. valamint fól. 131. illetve fól. 862.

⁶⁰³ ÖStA HKA VUG RN 13a fól. 28.

⁶⁰⁴ ÖStA HKA NÖ Bücher WN 199 fól. 54.

⁶⁰⁵ ÖStA HHStA UA AA fasc. 109. 7-8. (1576. július 7.) valamint BKL, 1902. XXXV./1. 6-8.

⁶⁰⁶ ÖStA HKA VUG RN 13a fól. 29.

után az erdélyi rendi országgyűlés ekkor fogadott újra hűséget Rudolfnak, illetve a következő, alább bemutatandó okirattal.⁶⁰⁷

Friedrich von Herberstein komoly adóssággal küszködött, nem tudott olyan haszonra és vagyonra szert tenni, mint édesapja, így nagyrészt az atyai örökséget próbálta menteni a vészterhes időkben. Azonban 1600 nyarán helyzete tarthatatlanná vált, nem tudott fizetni a termelőknek a beváltott ércért, régi adósságait sem törlesztette megfelelően, és kamarai ellenőrzést akartak a nyakára küldeni. Ezért igen radikális cselekedetre szánta el magát. 1600. augusztus 28-án kelt hivatalos kötelezvényében eladta saját, és bátyjai nevében minden vagyonát (földjét, bányáit, mezőgazdasági területeit, a vízelvezető rendszert) egy németalföldi kereskedőnek Gerhard Lisbonanak, illetve társainak, akiket nem nevezett meg az irat. A vételi összeg százezer forint illetve kétszáz dukát volt.⁶⁰⁸ A Herberstein örökösök ezzel a szerződéssel átadták a birtokokat, jövedelmeket, hozzá tartozó jogokat, az öt darab bányát, zúzómalommal, olvasztóhutával, erdőkkel és a vízelvezető rendszerrel együtt. Friedrich a szerződésben többször kihangsúlyozta, hogy testvérei beleegyeztek, és az eljárás szabad akaratukból történt, teljesen törvényes úton. Azt is megismételte, hogy atyja sem örökölte a vagyont, hanem több részletben vásárolta meg. A végén tanúsítják, hogy saját kezükkel írták alá, mint eladók („*als Verkauffern*”).⁶⁰⁹ A vételár kifizetésével Gerhard Lisbona és társai a szatmári bányavidék legjelentősebb tulajdonosaivá váltak, Nagybányán, Felsőbányán és Feketebányán. Az eladási procedúra a törvényesség szempontjából több tényező miatt nem állta meg a helyét. A korabeli magyar jogrendszerben a tulajdonjog (*ius proprium*) csak bizonyos vagyontípusra vonatkozólag volt teljes uralmat biztosító jog, ide tartozott az ingó vagyon, illetve az egyén által szerzett vagyon. Az ősi és adományozott javakon csak korlátozott joga volt az egyénnek. A rokonok korlátozó joga volt az ősiség (*avicitas*). Ez elidegenítési és terhelési tilalmat jelentett, melynek értelmében csak akkor lehetett a vagyon adományozott és örökölt részét elidegeníteni, ha abba az atyafiság beleegyezett, vagy az elidegenítést birtokosztály (*divisio*) előzte meg.⁶¹⁰ A források alapján bizonyítható, hogy Friedrich von Herberstein olyan vagyonról rendelkezett, amely teljes mértékben örökölt vagyon volt, és az elidegenítést a birtokosztály nem előzte meg. A szerződésben Friedrich azt állította, hogy miután tanácskozott fivéreivel, az eladás mellett döntött. Ennek ellentmond ifjabb Felician levele, amelyet a Lisbona ellen indított per során írt 1614-ben: „*az eö bātthiok, Fridericus ab Herberstain, suo propria autoritate, consensusok nelkeöl* [beleegyezésük

⁶⁰⁷ ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 531.

⁶⁰⁸ MOL E 249 31491. t. fol. 130-131.

⁶⁰⁹ Uo.

⁶¹⁰ BÉLI, 1999. 71-73.

nélkül] *giermek korokban, az baniakat és attioktul maratt eöreksegeket, Lisbonanak, ignobili, elatta.*”⁶¹¹ A szerződés aláírásával egy újabb szereplő lépett be a történetbe, a németalföldi származású kereskedő, Gerhard Lisbona, aki a következő mintegy húsz évben meghatározó egyénisége lett a szatmári bányavidék történetének. Gerhard Lisbona származásáról, iskolázottságáról igen keveset árulnak el a források, így életéről jelenleg „csak” töredékes képet kaphatunk. Egy 1601-ben kelt kamarai levélben írták róla a tanácsosok, hogy: „*Lisibona Gallo*”.⁶¹² A kissé homályos etnikai meghatározást konkretizálta az 1608. október 12-én kiállított adománylevel, amelyben Báthory Gábor fejedelem érdemei fejében a maastrichti születésű Lisbonának adományozott két szatmári települést.⁶¹³ Maastricht városa Limburg tartományban feküdt, és a korszakban a németalföldi szabadságmozgalmak révén kialakult Spanyol-Németalföld részévé vált.⁶¹⁴ Hazájában végzett munkásságáról, illetve elvándorlásának pontos datálásáról eltérő információkkal rendelkezünk. A közös pont a forrásokban annyi, hogy bizonyos vallási okok miatt kellett elhagynia hazáját, és magát Antwerpen városát, és így került Krakkóba.⁶¹⁵ Véleményem szerint Gerhard Lisbona akkor hagyta el Antwerpent, amikor azt 1585-ben Párma hercege megadásra kényszerítette, így az ott lakó protestáns, többségében református, lakosoknak nem volt maradásuk. A becslések szerint több tízezer protestáns hagyta el városát, így a város lakossága negyvenkét ezer főre csökkent, bár 1560-ban mintegy százezer főt számlált.⁶¹⁶ Több numizmatikai összefoglaló azt írta róla, hogy katolikus vallású volt, azonban így nem érthető, hogy miért kellett eljönnie Antwerpenből, a spanyol uralom kezdetén.⁶¹⁷ Martin Opitz német tudósról szóló szakirodalom pedig az állította, hogy a Bethlen Gábor idején Erdélyben tartzkodó tudós barátjának, Henrich Lisbonának vallási meggyőződése miatt kellett menekülnie Antwerpenből.⁶¹⁸ A különböző állítások zűrzavarában rendet téve kijelenthetjük, hogy Gerhard Lisbona, mint egy református kereskedőcsalád leszármazottja, vallási meggyőződése miatt elhagyta szülőföldjét, és Lengyelországba távozott.⁶¹⁹ Fia Henrich, pedig nem hagyta el Erdélyt, mivel ő lett Bethlen Gábor erdélyi fejedelem zalatnai prefektusa, és hűséges híve.⁶²⁰ A következő adat 1587-ből maradt ránk, miszerint Krakkóban, mint teljes jogú polgár, egy

---

⁶¹¹ MOL E 249 31491. t. fol. 167. A hosszú pereskedés iratanyagára ld. MOL E 249 31491. t. fol. 130-167. 282-284. 337-339. 499-502. 659-683.

⁶¹² MOL E 244 5309. t. fol. 181-182.

⁶¹³ MOL F1 Libri Regii 8. k. fol. 84.

⁶¹⁴ KOSSMANN, 1998. 22.

⁶¹⁵ MANER, 2002. 166-167. vö. VOLMAN, 2006. 449.

⁶¹⁶ KOSSMANN, 1998. 13-18.

⁶¹⁷ VOLMAN, 2006. 449.

⁶¹⁸ MANER, 2002. 166-167. Martin Opitz és Henrich Lisbona kapcsolatára ld. HERMANN, 1876. 6-9.

⁶¹⁹ Lengyelország vallási „befogadó” szerepére ld. BITSKEY, 1978. 91-93.

⁶²⁰ TÖRTÉNELMI TÁR, 1887. 16-17.

híres borkereskedést üzemeltetett, főképp Gdańsk városából származó francia és hispán borokkal kereskedett. A bejegyzés szerint eredeti foglalkozása paszománykészítő volt.⁶²¹ A magyar források nem nyújtanak támpontot arra vonatkozólag, hogy a maastrichti születésű kereskedő milyen úton-módon került kapcsolatba a szatmári bányavidékkel. Ezzel szemben a krakkói városi vámnaplók segítséget nyújthatnak a probléma megoldásában. A krakkói vámnaplók 1597. évi bejegyzéseiben Herarth/Herard/Gerard/Jerard Lizbon néven találhatjuk meg, mint krakkói polgárt, aki kiváltságai révén vámmentesen szállíthatott be árukat a városba és a városból ki, egyedül a lóvámot volt köteles fizetni.⁶²² A regesztákban található adatok szerint több országgal állt kereskedelmi kapcsolatban, a legjelentősebb szállításokat Magyarország és Morvaország felé bonyolította le, ilyen módon került kapcsolatba későbbi társával, Georg Wagennel. Georg Wagen, mint már említettük, a Lengyelországgal határos Liptó vármegyében kutatott antimon érc után.⁶²³ Friedrich von Herbersteinnel megkötött szerződésben az állt, hogy Gerhard Lisbonának társai voltak, akikkel együtt vásárolta meg a Herberstein-vagyont. Az egyik „csendes-társ” Georg Wagen volt, akivel később közösen irányítják majd a nagybányai bérletet. A másik csendestárs valószínűleg egy nürnbergi kereskedő, Benedict Aman lehetett, akitől Lisbona tetemes összeget kért kölcsön az eladás abszolválásához.⁶²⁴ A harmadik üzletfél később nem vett aktívan részt a bányászatban, azonban amikor Lisbona nem tudott törleszteni, több bányáját megpróbálta lefoglalni, ahogy ez alább majd későbbiekben kiderül. Nürnberg szoros gazdasági kapcsolata a Magyar Királysággal és az Erdélyi Fejedelemséggel széles körben ismert, a dél-német városból importálták a kiváló minőségű posztó illetve rövidposztó árukat.⁶²⁵ Így valószínűsíthető, hogy Lisbona eredeti tevékenysége révén került kapcsolatba a nürnbergi kereskedővel, így kaphatott tőle hitelt a vételár összegyűjtésére. Gerhard Lisbona életének több mozzanata, különösen a szövevényes adóssági hálójá, komoly kihívás elé állítja a kutatót, amit az is mutat, hogy az aránylag jól dokumentált nagybányai működésének kronológiai meghatározásában sem találunk összhangot a vonatkozó szakirodalomban. *Huszár Lajos* véleménye szerint Lisbona 1601 és 1608 között, majd 1612 és 1614 között bérelte a kincstári bányát, bányakamarát és pénzverdét, ezzel szemben Gustav Gündisch az állította 1932-ben megjelent munkájában, hogy 1601-től egészen 1614-ig volt a nagybányai bérlet vezetője.

---

⁶²¹ Az információ szíves közléséért ez úton is szeretném köszönömetet kifejezni Vinkler Bálintnak. Ld. KUTRZEBA-PTAŚNIK, 1910. 110-112.

⁶²² Erre a kapcsolatra ugyancsak Vinkler Bálint hívta fel figyelmemet.

⁶²³ MOL X 9451 33544. t. fol. 68. 75-77. 137-139. 161-162. 172-173. 210-211. 218-219. 248-251. 251-253. 270-271.

⁶²⁴ GÜNDISCH, 1932. 75. valamint VOLMAN, 2006. 449.

⁶²⁵ PÁLFFY, 2010. 226. valamint 231.

Szemán Attila numizmatikus 2009-ben publikált tanulmányában is a felsorolt eredményeket vette alapul, így az eddig fel nem tárt források feldolgozása révén a kronológiai meghatározás mindenképpen módosításra szorul.⁶²⁶ Lisbona halálának pontos dátuma nem ismert, erről csak közvetett adatokkal rendelkezünk. 1618. április 12. és 25. között tartott szebeni országgyűlés egyik végzése arra szólította fel, hogy adjon tanúsítványt arról, hogy nem helyi bányászokat is felfogad a zalatnai bányák termelésére.⁶²⁷ A következő adat 1619 márciusából maradt fenn, Bethlen Gábor március 20-án írt Dóczy András főkapitánynak, ebben a levélben úgy írt Lisbonáról, mint aki nemrég távozott el az élők sorából, így a fiára, Henrichre maradt a fennmaradt adósságok kifizetése.⁶²⁸ Nagybányán végzett munkájáról egy 1615-ben kelt levelében így emlékezett meg: „*Holot pusztaban leven az Baniak, ez magam saiat keoltseggemmel eppitettem megh eoket. Melÿ rea költ summa penzem mostanis oda vagion.*”⁶²⁹

Visszatérve a korábbi gondolatmenethez, az egész bányaterület igazgatására vonatkozó iratsűrűség 1601-ben-, még jelentősebben megugrott, a kamarai adminisztráció egyre tevékenyebb volt a szatmári bányavidéken. Az adminisztráció kiteljesedése a bányavidéken történt események, Friedrich von Herberstein hirtelen távozása, illetve az új tulajdonosok (Lisbona és Wagen) megjelenése okából történt. Az új, és váratlan történések gyors reagálást igényeltek volna, azonban erre, ahogy az iratok ismertetéséből majd kitűnik, nem került sor. A Szepesi Kamara 1601. január elején írta meg a felettésének, hogy Friedrich von Herberstein eltávozott Erdélybe, és ennek már legalább három hónapja, a kamarai tanács már több levelet írt neki, azonban ezekre eddig nem válaszolt. Emiatt egy emberüket küldték utána, hogy kutassa fel, és adja át neki a kamara felszólítását, miszerint térjen vissza Nagybányára, és adjon számot távozásáról. A hirtelen eltávozás minden bizonnyal az eladási szerződéssel volt kapcsolatban, a kontraktusról ekkor még nem volt a kassai kamarának tudomása. A Nagybányára kiküldendő bizottság kérdése nem került le a napi rendről, ezzel kapcsolatban azt kérték a tanácsnokok, hogy gyorsan jelöljenek ki alkalmas szakembereket, akik bejárhatják a bányákat. A bizottság kiküldésének folyamata azonban egy egész évet vett igénybe.⁶³⁰

Az első probléma az volt, hogy a korábban kiszemelt két biztos, Gaspar Tribl és Georg Wagen-, a kamarai tanács szerint nehezen tudná elvégezni a rábízott feladatot, mivel Tribl az alsó-magyarországi bányavárosokban tartózkodott, mint kamarai biztos, míg Wagen elutazott,

---

⁶²⁶ HUSZÁR, 1975. 59. valamint GÜNDISCH, 1932. 89. illetve SZEMÁN, 2009a. 326-328.

⁶²⁷ EOE, 1881. VII. 476-478.

⁶²⁸ SZILÁGYI, 1879. 109-110.

⁶²⁹ MOL E 254 N° 14 (40. csomag) 1615. szeptember 21.

⁶³⁰ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 16.

állítólag Bécsbe. A kamarai jelentésben egy igen érdekes fordulatot is megfigyelhetünk. A kamarai tanács véleménye alapján, Friedrich von Herberstein alkalmas ember a bányászat irányítására, tehát amíg lehet, inkább maradjon az ő kezében a bérlemény, így jóval egyszerűbb lenne a kamarának, hiszen nem kellene egy újabb jelöltet keresni. Herbersteint csak addig kellene megtartani a jelenlegi pozícióban, ameddig nem érkezne meg legalább egy biztos, például Tribl, ugyanis jelenleg senki sem irányítja a bérletet. A kamarai kezelés nagyon sok költséget vonna maga után, mivel nem csak a Királytáró művelését kellene megoldani, hanem a termelőknek a beváltott ércért is kellene fizetni, ez pedig komoly likviditási problémát jelentene a kamarai pénztárnak.⁶³¹ Az Udvari Kamara prágai részlege január második felében utasította arra a bécsi irodát, hogy a Szepesi Kamara révén szerezzenek biztos információt arról, miért is távozott Nagybányáról Herberstein, és ez a cselekedet milyen károkat okozhatott az uralkodó kincstárának.⁶³² Kassáról az újabb jelentés január 17-én, illetve január 25-én érkezett az Udvari Kamarához Bécsbe. Újra kérvényezték a bizottság felállítását, leginkább azért, mert Friedrich von Herberstein még mindig nem tért vissza Nagybányára, távozása nagy kárt okozott a helyi termelőknek, a kamarai beváltás állítólag nem működött. Más lényeges információhoz is hozzá jutottak a hónap folyamán, miszerint Herberstein pár hónappal ezelőtt átadta az igazgatást Gerhard Lisbonának, az egész családi örökségét szintén eladta a sok kifizetetlen hitel miatt-, Lisbonának és társainak. A kamarai tanács remélte, hogy Lisbona szorgalmával felvirágoztattja a bányákat, és a leromlott tárnákat restaurálja.⁶³³ Friedrich von Herberstein eltűnése illetve az új tulajdonos ismeretlensége miatt a kamarai levelezés igen sűrűvé vált, egymást érték a központból kifutó és beérkező iratok. Abban az igazgatás minden szintjén egyetértettek, hogy egy újabb bizottság kiküldése Nagybányára alapvetően szükséges, a bizottság összetételéről azonban már megoszlottak a vélemények. Az is egyértelmű volt, hogy olyan szakembereket kellene kijelölni, akik tapasztaltak a bányászatban illetve az ahhoz kapcsolódó adminisztrációban. Az Udvari Kamara nem kívánt lemondani Tribl személyéről, annak ellenére, hogy az máshol volt elfoglalva. Véleményük szerint Georg Wagen egyedüli biztosként való kiküldése is megvalósítható lenne, bár önmagában kevés feladatot tudna elvégezni. A bizottság felállításának folyamatát megnehezítette, hogy Friedrich von Herberstein elhagyta a várost, pedig az ő munkáját ellenőrizték volna elsősorban. Azt tervezték, hogy egy kamarai megbízottat küldenek Herberstein után olyan utasítással ellátva, hogy rendelje vissza a volt

---

⁶³¹ Uo.

⁶³² ÖStA HKA HF Prot. WN 543 fol. 8.

⁶³³ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 10. valamint MOL E 244 5309.t. fol. 179. illetve MOL E 244 5296. t. fol. 181.

bérlőt Nagybányára. A jelenlegi helyzetben az sem biztos, hogy a biztosok körbe tudnák járni a bányákat, így van idő újabb jelölteket keresni, ez lenne a kassai kamara elsődleges feladata.⁶³⁴

A Szepesi Kamara február elején tudott újabb, pontosabb információit szolgáltatni felettesének Friedrich von Herberstein és Lisbona közötti traktusról. Eszerint Herberstein a családi vagyont mintegy százezer forintért adta el a németalföldi kereskedőnek, és bizonyos, hogy most Prágában van, így ha az Udvari Kamara még többet kíván meg tudni a szerződésről, akkor keresse meg a volt nagybányai bérlőt, és kérdezzék ki.⁶³⁵ Gaspar Tribl elfoglaltsága miatt a központi kamara úgy kívánta átalakítani a kiküldésre váró bizottság szerkezetét, hogy Georg Wagen irányítaná a bányakamarát, pénzverdét és a kincstári bánya művelését, mint „igazgató”, mellé lenne kirendelve ellenőrzés céljából Gaspar Tribl, így nem kellene huzamosabb időt Nagybányán töltenie.⁶³⁶ Az esetleges bizottságnak kellene a jövedelmeket, kiadásokat megvizsgálnia, emellett reformjavaslatokat is kellene tenniük, az 1599-es instrukció kiváló alap ahhoz, hogy az új körülményeknek megfelelő utasításokat formáljanak belőlük. Az Alsó-ausztriai valamint a Szepesi Kamarának azonban az instrukciót előbb meg kell vizsgálnia. A több lépcsős véleményezés után lehet csak átadni a biztosoknak. Lényeges szempont, hogy a biztosok mellé a Szepesi Kamara jelöljön ki két, megbízható helyi termelőt, akik helyismeretükkel és szakmai tapasztalatukkal segítik a biztosok munkáját.⁶³⁷ Az Alsó-ausztriai Kamara véleménye szerint Tribl helyett másik embert kellene az Alsó-magyarországi bányavárosokból választani a biztosi posztra, mivel ő még jó ideig el lesz foglalva egy másik komisszióval, a másik szakember mellett lehetne Wagen „igazgató”.⁶³⁸ Az Udvari Kamara bécsi részlege február közepén azt tudatta a Szepesi Kamarával, hogy Friedrich von Herberstein már újra magyar területre érkezett, és valószínűleg Szatmáron húzta meg magát. Az Udvari Kamara küldött utána egy futárt, de felkérték a kassai kamarát is, hogy kényszerítsék a volt bérlőt válaszadásra az eladással kapcsolatban. Arról is döntöttek, hogy amíg nem valósul meg a vizitáció, addig egy megfelelő embernek át kell adni a bérletet, majd a bizottság jelentése után döntenek végleg a térség irányításáról.⁶³⁹ Az Udvari Kamara második, az előzővel egy időben kelt leveléből az derült ki, hogy Friedrich von Herbersteint megtalálták február első felében, aki azonban panaszt nyújtott be az Udvari Kamarának, hogy Mihály vajda révén vették el tőle az árenda üzletét,

---

⁶³⁴ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 18-19. illetve fol. 32-33. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 538 fol. 87.

⁶³⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 11.

⁶³⁶ ÖStA HKA HF Prot. WN 539 fol. 67.

⁶³⁷ ÖStA HKA GBU Bd. 410 fol. 18-20.

⁶³⁸ ÖStA HKA HF Prot. WN 538 fol. 142-143.

⁶³⁹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 42. valamint fol. 34-36.

illetve amiatt is, mert a Szepesi Kamara a szatmári udvarbíró keresztül lefoglaltatta a megmaradt birtokait is. Így azt kérte a kamarai tanácstól, hogy függesszék fel a lefoglalást. Az Udvari Kamara erről az eseményről kívánt tájékozódni, ezért felszólította a Szepesi Kamarát, hogy minél gyorsabban írjanak egy részletes jeelentést az adott esetről, és függesszék fel a lefoglalási procedúrát, a központi döntésig.⁶⁴⁰ A rövid utasítás szövege nem segít minket abban, hogy többet tudjunk meg arról, milyen módon köthető a bérleti jog elvétele a sellenberki győzelem után királyi kormányzónak megválasztott havasalföldi vajda személyéhez és közbenjárásához. Azt a Szepesi Kamara januári jelentéséből tudhatjuk meg, hogy Fredrich von Herberstein 1600 nyarán, az eladás után, hagyta el Nagybányát. Az incidens minden bizonnyal ezzel egy időben történhetett, bár erről nem tettek említést az adott időszakban keletkezett kamarai iratok, és az adásvételi szerződés sem hivatkozott rá. A történetek oka pedig az lehetett, hogy Mihály vajda gyanúsna találta az egykori bérlő viselkedését.⁶⁴¹ Erre közvetett bizonyítékul egy valószínűleg 1601 nyarán kelt levél szolgálhat, amelyet Friedrich és Felix írt Báthory Zsigmond fejedelemnek a goroszlói csata (augusztus 3.) előtt. Ebben a levélben megköszönték a régi-új erdélyi fejedelemnek, hogy újra bérbe vehették a kapniki bányákat.⁶⁴² Az egykor kegyvesztettnek tartott stájer család tagjai a 17. század elejére így váltak Báthory Zsigmond híveivé, ebben az időben ezek a fordulatok nem voltak ritkák, kiváló példa erre Bocskai István esete. Friedrich von Herberstein mindkét oldalról be kívánta magát biztosítani, ha esetleg Erdélyben újra hatalomváltásra kerülne sor. A változás ekkor már küszöbön volt, hiszen még 1600 májusában kereste fel a Lengyelországban tartózkodó Báthory Zsigmondot Székely Mózes, Mihály vajda egyik fővezére, és felkérte arra, hogy térjen vissza a fejedelemség területére. Erdélyben egyre nagyobb volt az elégedetlenség a kifizetetlen katonaság sarcolásai és a növekvő adóterhek miatt, így Mihály vajda uralma nem tudott megszilárdulni.⁶⁴³ Báthory Zsigmond szolgáját, Huszár Istvánt elküldte, nagybátyjához, Bocskai Istvánhoz, aki úgy oldotta meg a számára kényes helyzetet, hogy a küldöncöt átadta a váradi vár kapitányának, Nyáry Pálnak, hogy ne váljon a magyar uralkodó szemében gyanússá. Ezzel párhuzamosan a lassan szerveződő erdélyi ellenzék vezére, Csáky István, segítséget kért a felső-magyarországi főkapitánytól Giorgio Bastától Mihály vajda ellen. 1600 szeptemberének elején Giorgio Basta csapataival

---

⁶⁴⁰ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601-1602) fol. 8.

⁶⁴¹ Érdekes adalékként szolgálhat a történethez, hogy 1600-ban készült Nagybányán egy emlékérem, amelyet Mihály havasalföldi fejedelem tiszteletére verettek. Ld. BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 43.

⁶⁴² KRUPPA, 2004. 1192.

⁶⁴³ ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 530-531.

átlépte a fejedelemség határát, és szeptember 18-án az erdélyi felkelők segítségével megverte a vajda seregeit Miriszlónál.⁶⁴⁴

1600 októberében az erdélyi rendek újra hűséget fogadtak a magyar királynak, azonban Giorgio Basta rosszul fizetett katonái is nyomorgatták az erdélyi lakosokat, így Báthory Zsigmond visszatérését már a lengyel kancellár, Jan Zamoyski-, aki lengyel érdekszférába kívánta vonni Erdélyt-, is támogatta, így az események felgyorsultak, Csáky István vezetésével a rendek is a fejedelem visszatérését támogatták, 1601 februárjában újra elfoglalta Báthory Zsigmond a fejedelmi trónt.⁶⁴⁵ Az állandóan változó körülmények így sodorhatták a Herberstein családot Báthory Zsigmond oldalára, ezért is kívántak a Herberstein fivérek szerencsés győzelmet a fejedelemnek, amely azonban nem valósult meg, mivel 1601. augusztus 3-án Báthory Zsigmond vereséget szenvedett Goroszló mellett Giorgio Basta és a prágai udvar kegyeiben álló Mihály vajda egyesült seregeitől, és innen Moldvába menekült.⁶⁴⁶ Véleményem szerint Mihály vajda, mint Erdély kormányzója, a központi kormányzattal egyetértésben vette el a bérletet Friedrich von Herbersteintől, mivel az idézett februári kamarai leirat csak arra kötelezte a Szepesi Kamarát, hogy a megmaradt Herberstein birtokok (ingatlanok) lefoglalását függessze fel, a bérlet elvételéről nem szólt az utasítás. Ebből az következik, hogy Mihály vajda lépésével egyetértettek Prágában és Bécsben. A két központban mindkét felet meg tudták hallgatni, hiszen a vesztes miriszlói ütközet után 1601. január 12-én érkezett meg a havasalföldi vajda Prágába, és valószínű, hogy Friedrich von Herberstein eredeti úticélja is Bécs vagy Prága lehetett, egy erdélyi kitérővel kiegészítve. Ez összefüggés némileg módosíthatja álláspontunkat arra vonatkozólag, hogy Herberstein miért is távozott az adásvételi szerződés után Nagybányáról. A bérlő a jog elkobzása miatt kívánt panaszt tenni az uralkodónál, a szerződés megkötése pedig csak sietette utazását. Az már más kérdés, hogy Mihály vajda milyen jogalapon járt el az adott területen, mivel az a Magyar Királyság területén feküdt, és nem tartozott a fejedelemséghez. Rendelkezésével azonban egyetértettek, amelyre nyomós indok volt, hogy ugyanis szoros szálak fűzték a fejedelemséghez, illetve gyanús lengyel kapcsolatai voltak, köztük a Lisbonával és Wagennel való összekötöttsége, az pedig köztudott, hogy ekkoriban Báthory Zsigmond északi szomszédunknál húzta meg magát. Ez szolgáltatott ahhoz alapot, hogy „kiforgassák” a bérletből a Herberstein fivéreket, amelynek korábbi önkényes visszafoglalása is jogilag erősen kifogásolható volt. A bérlemény hivatalos elvételéről azonban a kamarai levelezésben az első

---

⁶⁴⁴ Uo.

⁶⁴⁵ Uo.

⁶⁴⁶ KRUPPA, 2004. 1192. valamint ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 531.

utalásokat 1601 első hónapjaiban találhatjuk meg, jóval a tényleges események után. Az amúgy sem egyszerű helyzetet tovább bonyolította az új tulajdonosok jelenléte Nagybányán és környékén. A kamarai adminisztráció fáziskéséssel érzékelt a problémát, jó ideig nem tudtak mit kezdeni Wagen - Lisbona kettőssel. Több tervezet merült fel, végül azt fogadták el lehetséges megoldásként, hogy a bizottság kiküldéséig a két tulajdonos lenne a bérlő, és irányítaná ideiglenesen a bányakamarát, pénzverdét, és Királytáróban folyó termelést.⁶⁴⁷ A központi kamara 1601. február végén bizonyosodott meg teljes mértékben arról, hogy Friedrich von Herberstein családi vagyonát eladta Gerhard Lisbonának, illetve társának, Georg Wagennek. Ez a két tulajdonos szeretne lehetséges bérlőként jelentkezni az Udvari Kamaránál, ezzel kapcsolatban be is fognak nyújtani egy kérvényt. A központi kamara biztos akart lenni a dolgában, így felkérte arra a kassai kamarát, hogy a fenti információkat erősítse vagy cáfolja meg, és szerkessze meg a kiküldésre váró bizottság instrukciójának vitaanyagát, hogy a többi kamarai tanács elé tudják terjeszteni.⁶⁴⁸ Újabb problémát jelentett, hogy Georg Wagen panaszt nyújtott be az Udvari Kamarához, miszerint a Herberstein fivérek a még 1598-ban esedékes hiteltörlesztő részletet nem fizették ki, ezt a szatmári főkapitány, Székely Mihály is igazolta, mint tanú. Ebből kifolyólag az önjelölt bérlő lefoglalta a Wandt nevű, Felsőbányán fekvő, bányát a hiányzó pénzüsszeg ellenében, ezt a foglalást kívánta elismertetni a központi kamarával. A foglalásban a szatmári udvarbíró volt segítségére.⁶⁴⁹ Georg Wagen, mint csendes társ vett részt a Herberstein birtokok megvásárlásában, így egy az Udvari Kamara által kiadott okirat segítségével kívánta magát bebiztosítani. Az Udvari Kamara, miután megérkezett Georg Wagen panaszlevele, felszólította Friedrich von Herbersteint, hogy bárhol is tartozkodjék, fizesse ki fenn maradó addóságát Georg Wagennek.⁶⁵⁰ Georg Wagen az iratok tanúsága szerint több vállalkozásban vett egyszerre részt, 1601-ből sok adat maradt ránk arról, hogy tovább folytatta a Liptó vármegyében található antimon telérek után való kutatást, illetve a bányászat elindítását.⁶⁵¹ Az Alsó-ausztriai Kamara a már említett körmöcbányai tisztviselőt, Hans Steinbergert küldte ki a helyzet elemzésére. Hans Steinberger jelentésében leírta, hogy Georg Wagen nem csak antimon bányát kíván nyitni, hanem egy zúzdát is építené mellé, és üzemeltetne egy pénzverdét is, ahol az uralkodó képével ellátott dukátot és kisebb értékű ezüst érméket verne,

---

⁶⁴⁷ ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 37.

⁶⁴⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 47.

⁶⁴⁹ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601) fol. 17-18. illetve fol. 19-20. valamint ÖStA HF Prot. WN 539 fol. 120.

⁶⁵⁰ ÖStA HKA HF Prot. WN 543 fol. 78.

⁶⁵¹ ÖStA HKA HF Prot. WN 538 fol. 73. valamint fol. 213.

a meghatározott magyar (körmöci) liga szerint. Szabadon kíván ércet kifejteni, hiszen azt a magyar törvények még a 16. század elején megengedték.⁶⁵²

A bányászszabadságot az 1523/39. artikus biztosította, eszerint a birtokos saját területén kitermelhetett ércet, csak a köteles bányabért kellett befizetnie a beadott érc után.⁶⁵³ A körmöcbányai tisztviselő véleménye szerint a stájer főúrnak engedélyezni kellene az antimon telérek feltérképezését, azonban a pénzverde felállítását nem ajánlotta, a kibányászott ércet inkább szállítsa a termelő Kassára, vagy még inkább Körmöcbányára, ahol a beadott ércért pénzt kapna a bányakamarában, és a kitermelt ércet pedig felhasználnák a pénzverdében.⁶⁵⁴ Ezzel egyidőben (március) adta be Georg Wagen és Gerhardt Lisbona a nagybányai bérletre való kérelmét az Udvari Kamarához. A bérlemény részeit tételesen felsorolták kérvényükben. Elsőként a Királytárót vennék bérbe, amelyhez tartozott két legelő is, ezeket is művelnék. Emellett bérbe vennék a pénzverdét és a bányakamarát is. Az ezüst márkájának beváltási ára maradna nyolc forint, ahogy eddig is tették. A bérleményhez tartozna a három, kincstári bányához tartozó falu (Lacifalva, Oroszfalva, Surjánfalva). A kapniki és láposi bányák elhagyatottan álltak, így azokat is bérbe vennék a kamarától, miután erről a területről a fejedelem már régen lemondott, és felvirágoztatnák a helyi bányászatot. A kapniki bányákhoz, ahogy annak idején idősebb Felician von Herberstein is megkapta, ők is kérték a tizenöt falut, mert enélkül nehezen tudnák a művelést folytatni. A Herberstein család még megkapott több apró falvat (Magyarkékes, Oláhkékest) is a Báthory családtól, mert itt is feküdt egy-két értékes telér, amelyet érdemes volt kitermelni. Ezeket a birtokokat is kérte a bérlő-páros. A bérlet időtartamáról a kérvény külön nem szólt, így valószínű, hogy ők is egy tizenkét éves periódust szerettek volna elérni a tárgyalások folyamán.⁶⁵⁵ A kérvény írói határozott elképzeléssel bírtak, amelyet a központi kamara elé tártak, ez a koncepció szinte teljes mértékben megegyezett az idősebb Felician von Herberstein által kialakított feltételekkel. Mindeközben a Szepesi Kamara többszöri alkalommal írt felettesének, hogy minél előbb határozzanak a bizottság kiküldéséről, mivel a jelenleg fennálló helyzetet tisztázni kellene.⁶⁵⁶ Friedrich von Herberstein március közepén a Szepesi Kamarához eljuttatott levelében megírta, hogy ha szükséges, akkor visszatér Nagybányára, mert a huszti udvarbíró, Georg Fischer-, megtalálta őt a kamara újabb felszólításával. Ekkor készült el az instrukció vitaanyaga Kassán, amelyet a Szepesi Kamara továbbított felettesének Bécsbe. A

---

⁶⁵² ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 27-30.

⁶⁵³ EMBER, 1946. 286-287.

⁶⁵⁴ ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 27-30.

⁶⁵⁵ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1658-1659. Német megfelelőjére ld. fol. 1657 és fol. 1688.

⁶⁵⁶ MOL E 244 5296. t. fol. 188-189. valamint fol. 196.

kassai kamara véleménye szerint a regálék felmérése elsődleges fontosságú lenne, a biztosoknak a Királytáró valódi állapotát is fel kellene térképezniük. A kamarai tanácsosok szerint, ha bérbe akarnák adni, akkor úgy kellene meghatározni a feltételeket, mint ahogy idősebb Felician von Herberstein idején volt, minden évben emelkedő bérleti összeggel, az első évben hét ezer forintot kellene fizetni. Az általa működtetett igazgatási modell sikeres volt, hiszen hasznot termelt, új pénzverőházat és officinákat épített, fejlesztve a helyi bányászatot. Az idő múlásával minden emlék megszépül, és a kamarai tanács úgy vélte, hogy ez volt a szatmári bányavidék egyik „aranykora”, amelyhez képest a 17. század elején jelentős volt a visszaesés. Problémát jelentett azonban, hogy Gerhard Lisbona lett időközben a Herberstein vagyon új tulajdonosa, így a helyi pénzverőház is az ő magántulajdonát képezte. Ezt elidegeníteni nehezen lehetett volna, saját pénzverde nélkül pedig a kamarai igazgatás nehezen működhetne, így a bérleti rendszer lenne a legegyszerűbb és takarékos megoldás, bérlőnek pedig Gerhard Lisbonát javasolták a tanácsnokok. Egy kézben futna össze a bányászat, ércbeváltás és pénzverés munkafolyamata, amelyet így a kamara is könnyebben tudna ellenőrizni. A Szepesti Kamara tehát a centralizáció mellett foglalt állást.⁶⁵⁷ A bérlő személyének kiválasztásánál azonban gondosan kell eljárni, figyelmeztetett a kamara, hiszen Friedrich von Herberstein rá a példa, hogy a bérlő okozhat kárt is bányászatban, hátravetve a térség fejlődését. A véleményhez csatolt instrukciót aktualizálták, újra bele fogalmazták Herberstein munkásságának vizsgálatát, új pont volt Gerhard Lisbona és Georg Wagen tevékenységének elemzése, és körülményeinek leírása.⁶⁵⁸

Az újabb bizottság felállítása és benne dolgozó személyek kijelölése azonban lassan haladt, szemben az 1573-ban lefolyt tárgyalásokkal, 1601-ben nem merült fel másik lehetséges kandidált az 1600-ban kiszemelt Gaspar Tribl és Georg Wagen helyett. A kamarai iratok csak általánosságban szólnak a bizottságról, annak működéséről és a hozzá kapcsolódó instrukció kiadásáról. Természetesen a tizenöt éves háború nehéz időszakában ennél több idő erre nem jutott, az igazgatási szerveknek más természetű volt a primér feladatuk. A döntés előkészítésben továbbra is szerepet kapott az Alsó-ausztriai Kamara, bár befolyása a döntéshozatalra nem hasonlítható össze a korábbi évtizedekben megfigyelt hatással. A központi döntéshozatalt pedig az Udvari Kamara két részlege, a bécsi és a prágai osztotta meg egymással. Nagyrészt a bécsi Udvari Kamara hozott döntést a magyarországi ügyekkel kapcsolatban, köztük a szatmári bányavidék sorsáról, a bizottság kiküldésében a döntő szót

---

⁶⁵⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 55-56.

⁶⁵⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 49-54.

mégis a prágai részleg mondta ki 1601 tavaszán.⁶⁵⁹ Eszerint a bizottság munkájában részt kell venniük a helyi lakosoknak, illetve a helyi termelőknek. A bizottság kiküldéséig maradjon meg az *ad hoc* állapot, azaz kezelje a bérleményt Gerhard Lisbona, és társa Georg Wagen, a bizottsági munka befejezése után lehetséges, hogy vissza kellene térni az 1573-ban bevezetett struktúrához („*ainem Verwatler, wie es bei der Wilhelm Scheuenstuels Zeit gewest,*”).⁶⁶⁰ Az a koncepció is felmerült, hogy az új bizottság kiküldéséig az ideiglenes bérlők mellé egy inspektort kellene kijelölni, akit az Alsó-ausztriai Kamara feladata lenne kiválasztani, bár a kiszemelt ember, Gaspar Tribl éppen másik elfoglaltsága miatt kiesett a kandidáltak köréből. Az Alsó-ausztriai Kamara Tribl nevén kívül megjelölt még két szakembert Körmöcbányáról és Besztercebányáról, Michael Wengert illetve Hans Lehnert. Michael Wenger számvevőként dolgozott Körmöcbányán, Hans Lehner pedig a besztercebányai kamarai üzemben dolgozott.⁶⁶¹ Az Alsó-ausztriai Kamara májusi leveléből úgy tűnt ki, hogy az ő nevük még lehetséges biztos jelöltként is felmerült.⁶⁶²

Az instrukció tervezetét, amelyet a Szepesi Kamara továbbított feletteseinek, elsőként az Alsó-ausztriai Kamara véleményezte, majd a bécsi Udvari Kamara, végül átküldték a Magyar Kamarának, amelynek befolyása ezekben az években egyre erősödött a Szepesi Kamara alá tartozó területeken.⁶⁶³ A pozsonyi kamara véleménye szerint a bizottság feladata nem csak a károk felmérése és a bányászat állapotának jellemzése, hanem az esetleges reformjavaslatok megfogalmazása is lenne, mert a központi kamara így tudná igazán hatékonyan felhasználni a bizottság jelentését. Emellett fontos, hogy helyi termelők segítsék a bejárást helyismeretükkel és tapasztalataikkal.⁶⁶⁴ Gerhard Lisbona és Georg Wagen azzal, hogy megvásárolta a Herberstein család birtokait, nagy terhet vett magára, ugyanis Friedrich von Herberstein sok kifizetetlen hitelt hagyott hátra, és nekik ezeket is át kellett vállalniuk. Minden bizonnyal úgy vélték, hogy a bányákból származó haszonból kitermelik a hitelekhez szükséges költségeket is, azonban nem minden a terveik szerint alakult. 1601 májusában a hitelezők az Udvari Kamarához fordultak panaszaikkal, emiatt írtak Bécsből Kassára, hogy folytassanak tárgyalásokat a hitelezőkkel a határidő kitolásáról.⁶⁶⁵ A központi kamara döntése szerint három éves határt szabott meg hitelezőkkel kötött megállapodásra, azaz a Lisbona-Wagen párosnak 1604-ig kellett törlesztenie a fennmaradó hiteleket, ennek

---

⁶⁵⁹ ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 60. valamint WN 538 fol. 273.

⁶⁶⁰ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 62-66.

⁶⁶¹ Péch, 1887. II. 112. valamint 377.

⁶⁶² ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 62-66.

⁶⁶³ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 160-161.

⁶⁶⁴ Uo.

⁶⁶⁵ ÖStA HKA HF Prot. WN 541. fol. 97.

kitermelése azonban napi gondot okozott nekik, és a hitelezők egyre szorongatták őket, így felmerült az a veszély, hogy ők is eladják a bányákat, és továbbállnak. Ezt azonban nem engedheti meg a kamara, mert a helyi bányászat teljes elhanyagolása komoly kiesést jelentene az uralkodó kincstárának is. A Szepesi Kamara feladata tehát az volt, hogy tárgyaljon a hitelezőkkel, és érje el a három éves futamidő megtartását, és a részletfizetés fennmaradását. Továbbá, hogy a tanácsosok próbálják meg elmagyarázni a hitelezőknek, hogy ha az új tulajdonosok nem tudnak megfelelően termelni, akkor még a részleteket sem tudják törleszteni, így ők nem kapják vissza hiányzó tőkéjüket. Fontos kikötés volt még, hogy nem szabad késedelmi kamatot felszámítaniuk, illetve a meghatározott összeg felül bármit is követelni.⁶⁶⁶ Ez a levél is mutatja, hogy a szatmári bányavidék fejlődését komolyan visszavetette a termelők tőkeszegénysége, és pénzhiánya.

Az Udvari Kamara az első hivatalos utasítást a nagybányai bizottság kiküldéséről 1601 májusában adta ki. Eszerint a bizottságra mindenképpen szükség van, az instrukció a Szepesi Kamara által küldött vitaanyag lesz, amelybe új pontok kerülnek. Elsőként meg kell vizsgálni Friedrich von Herberstein eltávozását, illetve a bizottsági tagoknak az új tulajdonosok munkáját, fel kell mérni a károkat illetve reformjavaslatokat kell tenniük. Véleményt kellett nyilvánítaniuk ezenfelül a jövőbeli igazgatási struktúráról-, és arról, hogy az új tulajdonos páros mennyire lenne megfelelő a bérleti rendszer vezetésére. A regáliákat fel kell térképezniük, és le kell írniuk, hogy hogyan használják fel azokat a bányakamarában és pénzverdében, illetve, hogy történt-e esetleg valamilyen visszaélés a korábbi, 1599. évi bizottsági kiküldetés óta.⁶⁶⁷ Az Udvari Kamara a következő hónap elején ideiglenes megoldásként arra utasította a Szepesi Kamarát, hogy a bizottság kiküldéséig adja bérbe az új tulajdonosoknak a bányakamarát, pénzverdét, illetve a Királytárót Nagybányán, így a kamarának a bizottsági munka befejezéséig is lenne bevétele.⁶⁶⁸ Az új tulajdonosok, illetve még önjelölt bérlők, vitába keveredtek a nagybányai városvezetéssel is. A szenátus szerint a termelők kiváltságait megsértették, nem vették figyelembe a régi szokásokat, illetve a Királytárhoz tartozó három falu jobbágyaitól több robotot követeltek a megengedettnél. A panasz kivizsgálását is a Szepesi Kamarára bízta a felettes szerv. ⁶⁶⁹

Gerhard Lisbona hasonlóan kiterjedt adósság-hálóval rendelkezett, mint Friedrich von Herberstein, bár a németalföldi kereskedő tartozásai jobban dokumentáltak. A különböző hitelfelvételekkel kapcsolatos iratok a Herberstein vagyon megvételére is fényt deríthetnek.

---

⁶⁶⁶ ÖStA HKA HFU RN 70 Konv. 1601 Mai fol. 78-82.

⁶⁶⁷ ÖStA HKA GBU Bd. 410 fol. 79-80. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 543 fol. 206.

⁶⁶⁸ ÖStA HKA HF Prot. WN 538 fol. 513. valamint WN 541 fol. 123.

⁶⁶⁹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 68. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 127.

Az első, ide köthető irat Hans Lukin, kassai kereskedő panaszlevele, amelyet a Szepesi Kamarán keresztül jutatott el az Udvari Kamarához. Hans Lukin Kassa város egyik legelőkelőbb kereskedője volt a 17. század elején. A kassai kereskedők, köztük Lukin is, nagy aktivitással vettek részt az uralkodónak nyújtott kölcsönökben.⁶⁷⁰ Ezirányú tevékenységéért kapta meg 1603-ban a magyar királyi udvari familiáris címet (*aulae regiae familiaris*), amelyet a magyar uralkodók a 16. századtól különféle (általában hivatali, értelmiségi, gazdasági) szolgálatokért adományoztak.⁶⁷¹ A kamarához benyújtott panasz szerint Gerhard Lisbona hat ezer forint kölcsönt vett fel tőle egy éves futamidőre, a bányák felújítására, illetve azért, hogy tudja üzemeltetni a pénzverdét, a szerződést saját kézírásával hitelesítette. Lisbona 1601. augusztus közepéig egyetlen forintot se fizetett ki Lukinnak, aki ezért írt a Szepesi Kamarának. Az Udvari Kamara felszólította a Szepesi Kamarát, hogy utasítsa mielőbbi fizetésre a nagybányai tulajdonost, aki ezentúl kerülje el, hogy panaszt tehessenek ellene.⁶⁷² Gerhard Lisbona minden bizonnyal azért vette fel a kassai kereskedőtől a hitelt, mert szüksége volt rá a Herberstein birtokok megvételéhez.

Ezzel a hitelfelvétellel egyidőben történt egy másik kölcsönszerződés is. Johann Laskay, pozsonyi kanonok, az 1600. esztendő első felében adott kölcsön kétszáz hetven arany dukátot Gerhard Lisbonának, ezt az összeget Lisbona még 1615 februárjában sem fizette vissza, ugyanis az egyházfi a visszafizetés újbóli sürgetése miatt tett panaszt az Udvari Kamaránál 1615 elején. Több jogi fórumon jogosnak ítélték követelését, de ennek ellenére nem tudták behajtani a ki nem fizetett kölcsönt. A kanonok azt kérte a kamarától, hogy ha nem tudják behajtani a pénzt, vessék börtönbe Lisbonát. Az Udvari Kamara ezért felszólította a kassai tanácsot, hogy hajtsa be a kétszáz hetven dukátot, vagy ha Lisbona nem tartózkodik a közelben, akkor a személyes vagyontárgyaiból foglaljanak le a kölcsönnek megfelelő értékben, amelyet addig ne kapjon vissza, amíg nem fizet.⁶⁷³ Ebből a panaszlevélből is látszik, hogy Lisbona milyen kiterjedt adóssághálóval rendelkezett, a pozsonyi kanonoktól felvett összeg is valószínűleg a vásárláshoz volt szükséges, nem véletlen egybeesés a két dátum egyezése. Hiteleit nem tudta ki fizetni maradéktalanul, hiszen éppen 1615-ben fosztották meg a sok fáradtsággal művelt nagybányai, felsőbányai bányáitól, és egyéb birtokaitól, ahogy ez korábban idézett leveléből is kiderült.

---

⁶⁷⁰ H. NÉMETH, 2004. I. 403-406.

⁶⁷¹ Az udvari familiárisi cím komolyabb összegű éves juttatással járt, amelyet a Magyar Kamara fizetett. Ez cím a magyar uralkodónak lehetőséget biztosított arra, hogy a magyar köznemesség, városi polgárság és a hivatalnokréteg képviselőit is beemeljék az uralkodó által patronált csoportba. Ld. PÁLFFY, 2010. 109-110.

⁶⁷² ÖStA HKA HFU RN 70 Konv. 1601 August fol. 101. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 178.

⁶⁷³ ÖStA HKA HFU RN 107 Konv. 1615 Februar fol. 192-193.

1601 nyarán a bizottság kiküldésével kapcsolatos levelezés átadta a helyét az ideiglenes bérlő kereséséről szóló kamarai eszmecsereének. Magától értetődő megoldásnak tűnt elsőként az új tulajdonos páros bérlőként való alkalmazása, azonban a központi kamaránál felmerült a kétely, hogy valóban jó megoldás lenne, hogy ugyanabba a kézbe kerül a kincstári bánya művelése, a bányászattal kapcsolatos adminisztráció, amely a legtöbb bányát bírja a szatmári bányavidéken. Friedrich von Herberstein jó példát szolgáltatott arra, hogy egy ilyen fokú centralizáció egy nem megfelelő ember kezében több kárt okozhat, mint hasznot mind a kincstár, mind a helyi termelők számára. A Szepesi Kamara az egyszerű és gyors megoldás híveként, tárgyalásokba bocsátkozott a párossal, egy évre kínálta bérleti jogot, nyolc ezer forint bérleti díjért cserébe. A tulajdonosok azonban ezt az összeget sokallták, mivel idősebb Felician idejében valóban volt ekkora értéke a létesítményeknek, de a 17. század elejére alig értek többet kétezer forintnál, így csak ennyit kívántak adni a kamarának. Az egy éves futamidővel sem voltak megelégedve, túl rövid időintervallumnak tartották, legalább három éves szerződést akartak megkötni a kormányzattal. A Szepesi Kamara tanácsa erről maga nem dönthetett, így a kérést továbbította feletteseinek, de jelentésébe bele fogalmazta az aggodalmát is, hogy ha túl sokat követel az Udvari Kamara a bérletért cserébe, akkor végül senki sem veszi majd bérbe a létesítményeket ilyen nehéz időkben, ugyanis sem Lisbona, sem Wagen nem jelentkezett sokáig Kassán, így félt, hogy ellálnak az üzlettől. A tanácsosok abban reménykedtek, hogy hallgatásuk oka a zavaros és veszélyes erdélyi helyzet.⁶⁷⁴ A Szepesi Kamara jelentésére augusztus végén válaszolt az Udvari Kamara bécsi részlege, levelükben megírták, hogy Gerhard Lisbona és Georg Wagen megfelelő személy arra, hogy ideiglenesen irányítsa a nagybányai bérleményt, de a szerződés mindenképpen rövid időre szóljon, mert hosszú távon az igazgatási rendszer felépítését a jövőbeli bizottsági jelentés elemzése határozza majd meg. Az Udvari Kamara kérte a helyi kamara tanácsának véleményét, mennyire lenne megfelelő bérlő Lisbona és Wagen, ugyanis a szatmári bányavidék fontos terület a kialakult erdélyi helyzet miatt, így igen nagy gonddal kell eljárni a bérlők kiválasztásánál.⁶⁷⁵ Az Udvari Kamarához hasonló véleményt fogalmazott meg a Magyar Kamara tanácsa, amelyet továbbított Bécsbe. Eszerint a két bérlő egy évre vehetné bérbe, akkora összegért, amennyit annak idején idősebb Felician von Herberstein fizetett a Szepesi Kamarának, a további kérdésekről a bizottsági jelentés alapján döntenének.⁶⁷⁶ A

---

⁶⁷⁴ MOL E 244 5296. t. fől. 216. A tanácsosok a goroszlói csata után kialakult zűrzavaros állapotokra utaltak, amelyben Giorgio Basta katonái két héttel a közös győzelem után meggyilkolták Mihály vajdát. Ld. ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 531-532.

⁶⁷⁵ ÖStA HKA HFU RN 70 Konv. 1601 August fol. 316. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 187.

⁶⁷⁶ ÖStA HKA HF Prot. WN 538 fol. 842.

bérlő jelöltek és a pénzügyigazgatási szervek a bérleti kondíciókról alkotott elképzelései azonban igen nagymértékben eltértek egymástól. Georg Wagen 1601 októberében nyújtott be egy újabb kérelmet a Szepesi Kamarához, miszerint ő és Gerhard Lisbona bérbe venné a nagybányai Királytárót, a kapniki bányákat, amelyek a Báthory családtól kerültek a fiskushoz, az ide tartozó tizenöt falut, tizenkét évre, ahogyan annak idején idősebb Felician von Herberstein kérte a hármastanáctól. A két tulajdonos felosztotta volna a tizenkét évet négy három éves periódusra, minden egyes évben ezer forinttal nőne a bérleti díj, az első évben fizetnének két ezer forintot. A futamidő végén már tizennégy ezer forintot fizetnének a kamarának. Ezzel szemben a központi elképzelés az volt, hogy egy évre évi nyolc ezer forintért adják bérbe. A Szepesi Kamara nem vállalta a felelősséget a döntésért, áthárította feletteseire, csak annyit fűzött hozzá a Wagen által felvázolt koncepcióhoz, hogy a két kandidálnak szűkösek az anyagi lehetőségei, így nem fogják tudni teljesíteni a feltételeket.⁶⁷⁷

V.1.4. A második kamarai bizottság működése: Johann Erck és Georg Fischer (1601)

Annak ellenére, hogy az előző év folyamán, valamint 1601. év első felében élénk levezés folyt egy kamarai bizottság kiküldéséről, több lépcsős folyamatban véglegesítették az instrukciót, bizottsági tagok kijelölésére nem került sor, alkalmas jelöltek nevei sem tűntek fel a kamarai levelezésben. Az 1601. év őszén eljáró kamarai bizottság kiküldésében a Szepesi Kamara önállóan járt el, a helyi kamarai tanács döntött a személyekről, határozta meg Nagybányán eltöltött időtartamot. A nagyfokú önállóság a rendkívüli helyzetnek volt köszönhető, a hosszan elhúzódó háború költségei egyre nagyobb terhet róttak kincstárra, az erdélyi viszonyok egyre kiszámíthatatlanabbá váltak, így a központi kamara ráhagyta a bizottság munkájának koordinálását a helyi kamarára. A bizottság két tagja, Johann Erck és Georg Fischer, a Szepesi Kamara alkalmazásában álló tisztviselők voltak. Georg Fischer a huszti váruradalom udvarbírája volt 1601-ben, míg Johann Erck a máramarosi sókamara prefektusa. Az 1600. június 22-én kelt kamarai utasítás szerint „*Ercky János doctor utriusque juris*” állt a máramarosi sókamara élén, akinek az 1591-ben kiadott utasítás szerint kellett eljárnia.⁶⁷⁸ Erck a máramarosi sókamarát 1600. július 17. és 1602. február 21. között vezette, megbízatásának halála vetett véget, erről a Szepesi Kamara jelentése tanúskodik, amely 1602. március 8-án kelt.⁶⁷⁹ Így minden kétséget kizáróan bizonyítottá vált, hogy a máramarosi

⁶⁷⁷ MOL E 244 5296. t. fol. 233-234. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 538 fol. 919.

⁶⁷⁸ EMBER, 1946. 501. valamint MOL E 136 Reg. N° 71.

⁶⁷⁹ MOL E 210 (Salinaria) valamint MOL E 244 5296. t. fol. 256. Apósa Caspar Ludwig Sarket szatmári

sókamara prefektusa és idősebb Felician von Herberstein végrendeletének végrehajtója egy és ugyanazon személy. David Reuss így emlékezett meg kollégájáról: „*mein collega, dann herr Johan Erckitz, beyder rechten d[octor] und dess Newsteterischen kammer, berg und müntzwesen allhier zu Nagy Bania regierender herr*”.⁶⁸⁰ A két biztos kinevezése mellett szólt a helyismeret, a huszti váruadalom területi közelsége, illetve az az igazgatási modell, amelynek alapján irányították a huszti várbirtokot és hozzá tartozó sókamarát. A várbirtokot és a hozzátartozó sókamarát késő-középkori alapokon igazgatták, de újkori kormányzati vonásokkal, hiszen a sókamara élén a prefektus, mint kamarai tisztviselő állt.⁶⁸¹ Az itt működő modell segítségével lehetett volna reformokat végrehajtani a szatmári bányavidék igazgatásában is. A két biztost szoros munkakapcsolat is jellemezte, mivel a sókamara a várbirtok részét alkotta, így az állandó érintkezés biztosított volt.⁶⁸² A Szepesi Kamarát minden bizonnyal motiválta az a tény is Johann Erck kiválasztásában, hogy dolgozott a Herberstein-időszak alatt Nagybányán. A biztosok jelentésüket 1601. november 8-án készítették el, amelyhez két mellékletet csatoltak (ellenszámadás illetve elemzés), valamint ide tartozott a Szepesi Kamara tanácsának november 13-án kelt kísérő levele, amellyel együtt küldték tovább Bécsbe.⁶⁸³

A jelentés szerkezete lokális alapon osztható fel, a biztosok először a nagybányai, majd a felsőbányai bányákat járták be. Kövessük mi is ezt a szisztémát. Johann Erck és Georg Fischer a nagybányai bányák közül elsőként a Gensweer nevű bányát látogatták meg, amely korábban a Herberstein család birtokában volt, míg 1601 őszén már Gerhard Lisbona (és társai) tulajdonát képezte. A bányához egy külső épület tartozott, amelyet magyarul Gepell-nek (*gépely*) neveztek, ezt két évvel azelőtt építették, mivel már kimerülőben volt a bánya, és mélyről kellett felhúzni a kifejtett ércet, így fel kellett húzni egy kiemelő szerkezetet.⁶⁸⁴ A bányában két szűk járat volt, egymással szemben, itt két magyar vágó dolgozott (*sector*), azaz bányász, akik inkább rossz minőségű ércet (a szövegben *geng*) fejtettek ki, itt már nagyon kevés olyan telér húzódott, amelyben jó minőségű ércet (a szövegben *erzt*) lehetett találni.⁶⁸⁵ A második bánya, Újkerék, ugyancsak a korábbi Herberstein birtokhoz tartozott. Itt nem volt

---

alkapitány volt, Szigeten lakott családjával, több árva gyermek maradt utána. Ld. MOL E 254 1614. május N° 14. Az információk szíves közléséért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Glück Lászlónak.

⁶⁸⁰ David Reuss hozzá is intézte az 1595-ben kiadott gyászbeszédét: „*ich auch diese predigten e[uer] h[err] zugeschrieben*,”. Ld. BOBORY, 2005a. 9. valamint 22.

⁶⁸¹ EMBER, 1946. 496-497.

⁶⁸² Uo.

⁶⁸³ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 71-80. valamint fol. 69. illetve fol. 113-122.

⁶⁸⁴ Gépelyesek, azaz a korabeli latin kifejezés szerint *gepelistae* vagy *rotarii* (kerekesek) hozták fel a kibányászott ércet a felszínre. A gepell ezt a munkafolyamatot elősegítő eszköz, mű volt. Ld. EMBER, 1946. 497.

⁶⁸⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 71-73. valamint EMBER, 1946. 947.

külön gépely, a kifejtett ércet a Királytáró járatain keresztül hozták a felszínre. Öt tárnában összesen öt bányász dolgozott, és csak egy tárnában bányásztak jó minőségű ércet, a többiben kevésbé értékes kőzet került elő. A harmadik bánya, amelyet megnéztek a biztosok, a Fodina Regia (Királytáró/Nagyverem) volt. A kincstári tulajdonban lévő bánya mellett egy három éve, a Herberstein család által épített, gépely állt, összesen tizennégy járatot jártak be a biztosok, leírásuk alapján megállapítható, hogy a Királytáróban negyven bányász dolgozott, ezek közül nyolc volt román származású, harminckettő pedig német. Kilenc tárnában bányásztak jó minőségű ércet, a fennmaradó öt tárnában pedig a kevésbé értékes „genget”. Ez az arány nem volt túlságosan reménykeltő, hiszen a járatok alig több mint ötven százalékában termeltek jó minőségű kőzetet, illetve ez volt a központi, legnagyobb kiterjedéssel rendelkező bánya Nagybányán. Az adatok etnikai szempontból való vizsgálata még érdekesebb eredménnyel szolgál. Ez alapján megállapítható, hogy a Királytáróban nem foglalkoztattak magyar bányászt, tizenegy tárnában harminckét német bányász dolgozott, a fennmaradó három tárnában pedig nyolc román származású. A román származásúak jelenlétét a térségben lassan lejátszódó etnikai folyamatokhoz kapcsolhatjuk, a legtöbb helyen a román népesség száma gyarapodott a térségben, és bizonyos, korábban a magyarsághoz köthető feladatokat is átvettek. A szatmári bányavidék a 17. század elején is erősen kevert etnikumú volt. A gyors migráció a 15. században kezdődött, amikor az addig nagyrészt német ajkú bányászközösségek „elmagyarosodtak”. Ezt követően egy nagyobb mértékű román betelepülés következett, így a régióban a 16. század végére megnőtt a román lakosság aránya.⁶⁸⁶ Ezt a tényt támasztja alá, hogy a Királytáróhoz tartozó három falut (Lacifalva, Surjánfalva, Oroszfalva) a biztosok már *valachus* falvakként említették jelentésükben, amelyek a köteles szolgálatukat a két bérlőnek, Georg Wagennek és Gerhard Lisbonának teljesítették a bányák területén illetve azok közelében. A kincstári bányához tartozott még egy nagy legelő is. A negyedik bánya, Forkossacht, ugyancsak a volt Herberstein birtok részét képezte. Öt magyar munkás dolgozott itt, a kifejtett érc minősége nem volt kiváló, így nem tartozott a sok hozamot termelő, jelentős bányák közé. Itt sem volt külső épület, a járatokon keresztül hozták felszínre a kifejtett ércet. Az ötödik bánya a Kisgeppel volt, hasonlóan az előző bányához, Lisbona és Wagen birtokában volt. Itt is állt egy új gépely, huszonnégy bányász dolgozott a nyolc járatban, a huszonegy munkásból tizenkettő volt magyar, kilenc pedig német. A jelentésben foglaltak szerint itt nagyobb arányban voltak a jó minőségű nemesfémeket tartalmazó telérek, csak az első tárnában, amely a legrégebbi volt, bányásztak

---

⁶⁸⁶ MAKSÁI, 1940. 100-104. illetve ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 71-74.

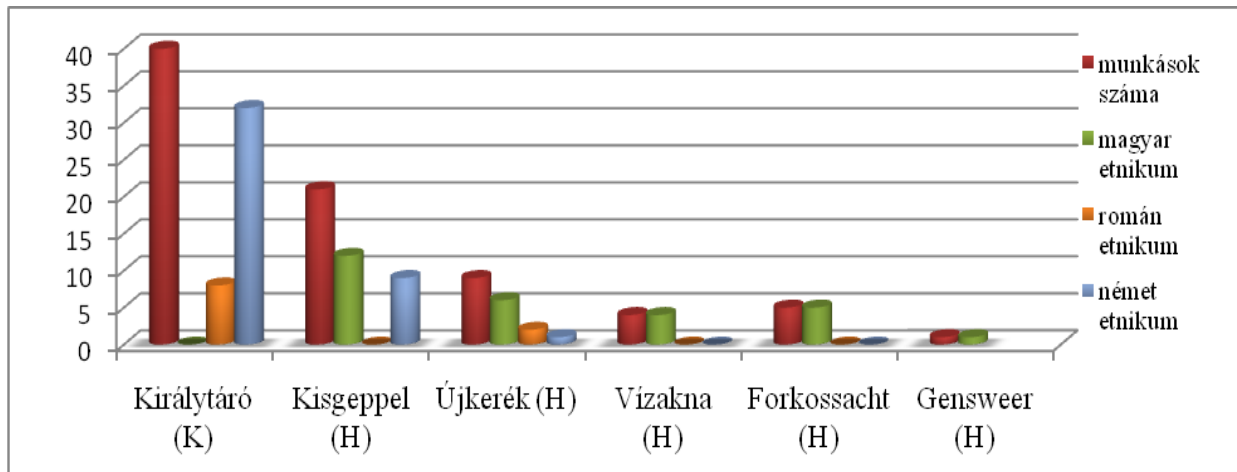
rosszabb fajta kőzetet. A jó minőségű telérek ellenére két tárna romos állapotban volt. Az utolsó, Nagybányához tartozó bánya a Vízakna nevet viselte, ezt is a tulajdonos páros tudhatta magáénak. Itt sem volt külön gépely, és négy magyar bányász fejtette az ércet, legnagyobb arányban a rosszabb minőségű érc fordult elő.⁶⁸⁷ A helyiek elmondása szerint nagyon alacsony volt a termelékenység, alig harminc márka ércet tudtak beadni a bányakamarába, ezt a mennyiséget is a Wagen-Lisbona féle bányákban fejtették ki. Nagy gondot okozott továbbra is az állandóan feltörő talajvíz, több régebben működő bányát teljesen elárasztott, a járatok beomlottak, így a biztosok meg sem tudták őket közelíteni. A helyi termelőknek, köztük az ideiglenes bérlőknek nem volt annyi tőkéjük, hogy hosszú távon meg tudják oldani ezt a problémát, annak ellenére, hogy idősebb Felician von Herberstein modernizálta a vízelvezést és vízellátást is a környéken. Ez után a bányákhoz tartozó egyéb épületeket írták le. Hat olvasztókemencét néztek meg, amelyeket még idősebb Felician építtetett, mindegyik két fűjtatóval rendelkezett. Ha egy zúzdát beüzemeltek, mert volt megfelelő mennyiségű érc, akkor ehhez három olvasztó kemence beindítása volt szükséges, egy-egy zúzdához négy kerék volt rendelve a víz meghajtására, ezek általában tizenkét kalapácsot működtettek. A biztosok véleménye ezek szerint kiváló minőségben készültek el. A Királytárhoz is tartozott egy zúzomalom, azonban ez nem volt jó állapotban, itt összesen három zúzókálapácsot tudtak használni. Egy harmadik zúzdát is megtekintettek a biztosok, ezt már Friedrich von Herberstein emelte, itt három malomkerék volt három kalapáccsal. A külső művek után a bányauzem és a pénzverde körbejárása következett. A jelentés kiemelte, hogy mindkét épületet idősebb Felician von Herberstein építette újjá, a felszerelésük a korabeli technikai kívánalmaknak megfelelt.⁶⁸⁸ A beszámoló íve itt megtört, ugyanis megakasztva a leírás menetét, a biztosok közbeszúrtak egy kimutatást, amely az 1601. január 30-tól szeptember 30-ig tartó időszakot ölelte fel, és a beváltott érc mennyiségét és az abból készült pénzüsszeget írta le. Eszerint összesen ezerhatszáz nyolcvanhárom márka ezüstöt, és negyvenhét márka aranyat váltottak be a termelők, a kamarai üzemben hetente ötven márka tiszta ezüstöt tudtak előállítani, míg ez korábbi években mintegy száz márka volt hetente. A biztosok véleménye szerint egy megfelelő kamarai tisztviselő alatt újra el lehetne érni ezt a mennyiséget. A beváltási ár a bérlők alatt nyolc forint maradt egy márka ezüstre. A beadott ércért így háromezer-kilencszáz forintot kellett a két bérlőnek kifizetnie. A biztosok számítása szerint, ha a jelenlegi termelékenység mellett, de gondosabb, kamarai kézben lenne az adminisztráció

---

⁶⁸⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 71-74.

⁶⁸⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 75.

legalább egy ezer forinttal lehetne növelni a bevett érc értékét.⁶⁸⁹ Az alábbiakban közlöm egy diagramot, amely a nagybányai működő bányákban dolgozó munkások számát és etnikai összetételét mutatja be.⁶⁹⁰

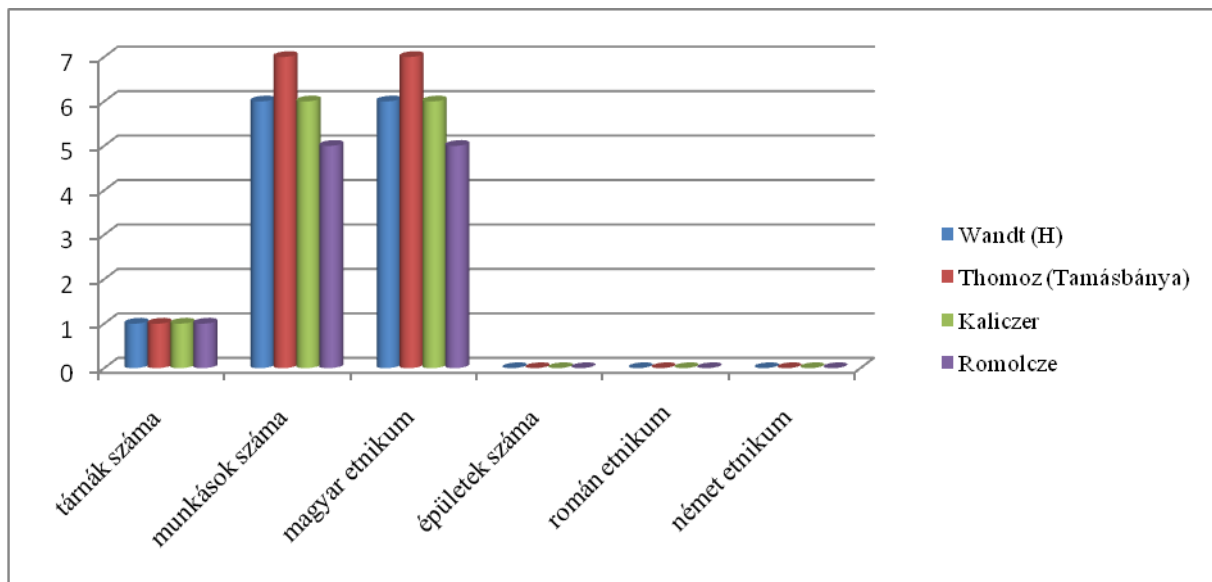
A biztosok a nagybányai helyzet megvizsgálása után körbejárták a felsőbányai bányákat is. A legnagyobb bánya a Wandt nevet viselő volt, amelyet Georg Wagen foglalt le a Herberstein vagyomból a ki nem fizetett kölcsön ellenében. Öt vagy hat ember dolgozott a bányában, bár a biztosok szerint lehetne akár negyven munkást is foglalkoztatni, mivel sok, ércben gazdag telér található még itt, azonban az új művelő felhagyott a termeléssel a háborús pusztítás és fellépő súlyos gabonahiány miatt. Ebből kifolyólag a munkásokat is szélnek kellett eresztetni, és nem kapták meg fizetésüket sem.⁶⁹¹ Egy év alatt ebből a bányából mintegy ötszáznyolcvan-öt márká ezüstöt szolgáltatott be a kamarának (1601. október 20-ig), hetente azonban alig tizenkét márkát tudtak kitermelni. Ennek az értéke ezeregy száznyolcvanöt forint volt, a biztosok szerint megfelelő művelés mellett legalább dupla értékben lehetne innen ércet kitermelni. A többi, kisebb magánbánya is nagyon rossz helyzetben volt 1601 őszén. A termelőket nagy szegénység sújtotta, a régiek közül csak öten maradtak a városban. A legnagyobb baj az volt, hogy hiába adták be a bányakamarába az ércet, legtöbb esetben nem fizették ki nekik a beadott ércért járó összeget, ahogy az a régi törvények szerint járt volna nekik. Mivel nem kaptak pénzt, így kénytelenek voltak hitelt felvenni uzsorakamatra, és ez teljesen tönkre tette őket. Az öt itt maradt termelő három bányát felügyelt, az első volt a Thomoz (Tamásbánya), itt összesen hét bányász dolgozott. A második

⁶⁸⁹ Uo.

⁶⁹⁰ A diagrammban szereplő K betű a királyi tulajdont jelöli, míg a H betű a korábban Herberstein tulajdonban lévő bányákat. A jelentés következetesen Herberstein féle bányákról beszél, így én is ezt a terminust használom.

⁶⁹¹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 76-78.

a Kaliczert volt, ahol talán hatan dolgoztak, a biztosok ezt nem tudták biztosan megmondani. Az utolsó pedig Romolcze volt, itt öt bányász fejtette az ércet. Az érc minőségéről a jelentés nem tett említést. Hat elhagyott bánya volt, köztük: Mihalbánya, Levesbánya, Fudorbánya, amelyeket már 1599-ben is felsoroltak a kamarai biztosok. A kapniki bányákkal nem foglalkoztak a biztosok, mivel itt a legtöbb járat és épület beomlott, így meg sem tudta tekinteni az itteni tárnákat a bizottság.⁶⁹² Az alábbi diagram a felsőbányai bányák legfontosabb adatait mutatja be.

A biztosok szerint ezeket a bányákat is nagyobb haszonnal lehetne üzemeltetni, ha kineveznének egy kamarai tisztviselőt (kamaraispán), aki lelkiismeretesen gondját viselné a helyi bányászatnak. A kamarai kezelés előnye lenne az is, hogy a tisztviselő megfizetné a munkásait, és pénzzel segítené a helyi termelőket, különösképpen a felsőbányaikat, mivel az ő bányáik nem olyan mélyen húzódtak, mint a nagybányai járatok, ezáltal a háborús események is jobban érintették őket, így a pusztítás sokkal nagyobb mértékű volt, mint a szomszédos városban. A jelenlegi mintegy húsz foglalkoztatott helyett legalább száz munkást lehetne ezekben a bányákban alkalmazni. A felsőbányai bányákból január 30-tól egészen október végéig ötszáz-tizennyolc márka ezüstöt adtak be, hasonló termelékenység mellett erre az évre hatszáz márka ezüst mennyiség várható, bár hat évvel ezelőtt kétezer márka ezüstöt adtak be a kamarába a termelők. Aranyból összesen harmichat márka volt, ebből kétszáz ötvenkét dukátot vertek a pénzverdében. A biztosok arra hívták fel a figyelmet, hogy ha itt egy kamarai tisztviselő szolgálna, a megfelelő módon végezné az adminisztrációt és felügyelné a

⁶⁹² Uo.

bányászatot, akkor nagyobb haszonnal üzemelnének a bányák.⁶⁹³ A jelenlegi termelés mellett a biztosok számítása alapján évente hétezer-ötszázharminc forint lenne a bevétel, abban az esetben, ha kamarai tisztviselőt neveznének ki, akkor a fizetések illetve a kamarai üzem, pénzverde költségeire háromezer forintot kellene kiadni, és még maradna négyezer forint. Ha a megfelelő módon vezetnék a bányákat, akkor ennek többszöröse maradhatna meg a kamara pénztárában. A biztosok véleménye szerint mindenképpen kamarai tisztviselőt kellene kinevezni, mert a fennmaradó összeg nagyobb lenne, mint amennyit a bérlő páros adna első évben a bérletért (első évre kétezer forintot adtak volna). A kamarai tisztviselő kinevezése sokkal jobb opció a bérleti rendszernél, ha a kamara nem óvakodna a felmerülő nehézségektől. A probléma a kamarai üzem és a pénzverőház körül adódott, mivel a tulajdonos páros bírta mindkét épületet, a felszereléssel együtt. Ebből kifolyólag ezeket meg kellene vásárolni méltányos áron a két birtokostól, abban az esetben, ha túl magas árat szabnának meg, akkor újakat kellene beszerezni.⁶⁹⁴ A kamarai tisztviselőnek, az irat szerint a leendő prefektusnak, legalább évi tizenkétezer forintot kellene kiutalni, ha erre nincs elég keret, akkor nem lehet kamarai tisztviselőt kinevezni, de ha ezt megtennék, minden bizonnyal nagyobb lenne a szatmári bányászatból a nyereség.

A jelentés bemutatása után össze tudjuk foglalni a legfontosabb tényeket, amelyeket a szakmai beszámoló feljegyzett a szatmári bányavidék helyzetével kapcsolatban. Eszerint a korábbi Herberstein birtokhoz tartozott a Nagybányán található második legnagyobb bánya, és mellette még négy közepes, illetve kisebb jelentőséggel bíró bánya, a legnagyobb felsőbányai bányát is ehhez a birtokkomplexumhoz számolták. Ennek alapján kijelenthető, a hogy a Herberstein örökösök 1600 nyaráig komoly befolyással rendelkeztek a térségben, szinte kikerülhetetlen gazdasági tényezőt jelentettek, ez a szerepkör pedig átszállt az új tulajdonosokra. Az etnikai elosztás szempontjából a Herberstein birtokhoz tartozó bányákban a magyarok aránya kimagasló, ehhez képest a német és a román munkások száma elenyésző.

A jelentéshez csatoltak két mellékletet, az egyiket Wolfgang Ligustius, a Szepesi Kamara számvevője készítette el 1601. november 3-án, ez az 1573. szeptember 30. és 1579. december 31. közötti időszak érc bevételét jegyzi fel, az abból készült pénzösszeggel, hozzá kapcsolva a kiadásokat is. Ez a kivonatos számadás a kamarai kezelés vizsgálatát volt hivatva számszerű adatokkal megalapozni.⁶⁹⁵ A kiadási tételek közül a számadás készítője külön kiemelte a nagybányai költségeket. Az alábbiakban három táblázatban mutatom be a

---

⁶⁹³ Uo.

⁶⁹⁴ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 78-80.

⁶⁹⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 113-117. valamint SZÜCS, 1990. 28.

kivonatos számadás legfontosabb adatait. Az első táblázatban az adott időszak alatt bevett érc mennyiségét lehet megtekinteni, a másodikban az illetékes pénzverdét az oda szállított ércmennyiséggel, a harmadik táblázat pedig a nagybányai kincstári bányára, illetve a kamarai üzemekre költött pénzüsszeget mutatja be.

Arany bevétel	Év	Ezüst bevétel
67 márka	1573	626 márka
181 márka	1574	1522 márka
135 márka	1575	1011 márka
29 márka	1576	245 márka
39 márka	1577	348 márka
30 márka	1578	316 márka
85 márka	1579	718 márka
568 márka	Összesen	4789 márka

Év	Hely	Arany mennyisége	Személy
1573	Körmöcbánya	32 márka	
1574	Körmöcbánya	52 márka	
1574	Kassa	134 márka	Chr. Hardeck
1575	Körmöcbánya	147 márka	
1576	Körmöcbánya	28 márka	
1577	Körmöcbánya	13 márka	
1577	Kassa	22 márka	Jacob Pendtner
1578	Körmöcbánya	18 márka	
1578	Kassa	12 márka	Jacob Pendtner
1579	Körmöcbánya	17 márka	
1579	Kassa	67 márka	Chr. Hardeck
Összesen		547 márka	

Év	Kiadás tárgya	Kiadási tétel
1573	helyreállítás, beváltás	14.963 forint
1574	helyreállítás, beváltás	27.963 forint
1575	helyreállítás, beváltás	18.798 forint
1576	beváltás: kassai pénzverde	5.105 és 285 forint
1577	beváltás: kassai pénzverde	7.898 forint
1578	beváltás: kassai pénzverde	5.488 forint
1579	beváltás: kassai pénzverde	15.797 forint
Összesen		97.976 forint

A termelési mutatókat vizsgálva arra következtetésre juthatunk, hogy a kitermelés érzékenyen reagált a megváltozott politikai, gazdasági viszonyokra. Az ezüst és arany mennyiséget tekintve a legjobb évnak 1574 számított, a legrosszabb eredményekkel 1576 rendelkezett. 1575-től kezdve állandó csökkenést lehet megfigyelni, míg 1579-ben egy újabb fellendülés következett be, a beadott érc mennyisége megugrott az előző évekhez képest. A kamarai adminisztráció megerősödésével nőtt a beadott ércmennyiség, ami egyrészt köszönhető a hatékony igazgatásnak, másrészt az ezzel szorosan összefüggő csempészet kisebb mértékű visszaszorulásának is, hiszen a termelőknek már megérte beadni a bányakamarába a kifejtett ércet, így az illegális érc kivitel aránya valamelyest csökkent. Az 1575. és 1576. év közötti éles különbséget a politikai viszonyok (Báthory István és Bekes Gáspár közötti harc, és következményei) változásával lehet indokolni, nagyon valószínű, hogy a termelők kihasználva a kínálkozó lehetőségeket újra az illegális eladás mellett döntöttek, mert a bányakamara által kínált opciók nem feleltek meg számukra. Ezzel párhuzamosan csökkenhetett a termelés is, és a megcsappant mennyiséget is inkább Erdély és Lengyelország felé adták el a termelők. Az 1575-től folyamatosan csökkenő mennyiség összefügghet az akkori kamarai tisztviselők, Wilhelm Scheuenstuel és Michael Krengler irányában tapasztalható elégedetlenséggel, az állandóan panasztal alacsony beváltási árral. Az 1579-ben tapasztalható növekedés az új tényezőknek volt köszönhető, miszerint a Királytárót már két bérlő (Szegei Ferenc és Mészáros Lukács) irányította, az adatok tanúsága szerint növelni tudták a termelést, és a bányakamaránál váltották be.⁶⁹⁶ A kivonatos számadást mérlegelve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kamarai adminisztráció nem volt igazán nyereséges, és előnyös a kincstár számára, így a bizottság javaslata, miszerint a kamarai kezelés hasznosabb lenne, mint a bérleti konstrukció, ellentétben állt az általuk a jelentéshez csatolt számadás adataival. Így nem lehet azon csodálkozni, hogy az Udvari Kamara szakemberei nem hajlottak arra, hogy a bizottság javaslata szerint járjanak el. Johann Erck véleményét nem befolyásolta valószínűleg az a tény, hogy annak idején a Herberstein család szolgálatában állt Nagybányán, Erck idősebb Felician embere volt, elképzelései merőben mások voltak, mint Friedrichéi. Ez volt az oka, hogy miután Friedrich von Herberstein átvette az üzlet irányítását, eltávozott Nagybányáról. A második táblázat alapján meg lehet állapítani, hogy a kamarai adminisztráció első éveitől kezdve a két rivális pénzverde, a körmöcbányai és kassai, megosztotta a Nagybányáról származó ércmennyiségen, az egyes pénzverőházakba szállított ércmennyiség változó volt. A nagybányai bányászatra költött összeget 1573 és 1575 között a

---

⁶⁹⁶ A szakirodalomban aranykorként említett, 15. század végi termelékenységet még 1574-ben, amely kiemelkedőnek számított, sem érték el. Ld. PAULINYI, 1936. 64-71.

Királytáró helyreállítása és a beváltott érc kifizetése tette ki, míg 1576-tól kezdve az ércbeváltás illetve a kassai pénzverde fenntartásával kapcsolatos költségek alkották. A beadott érc mennyiségével párhuzamosan csökkentek a kiadások is, mivel a termelőknek kevesebb pénzt kellett kifizetni, ezzel arányosan azonban a bányakamara bevétele is csökkent. Az 1574. esztendő kiemelkedett a többi közül-, a rekordtermeléssel, ehhez pedig kimagasló kiadások társultak. A kivonatos számadás készítője szerint a hét év alatt befolyó bevételek és az abból származó kiadások arányban voltak egymással, nem keletkezett sem hiány, sem többletbevétel, így a mérleg alapján a kiadásokat éppen tudták fedezni a befolyt bevételből. A kivonatos számadás adatai alapján elmondható, hogy a kamarai adminisztráció és az abból származó haszon hasonlóan a bérleti rendszerhez, nehezen volt kiszámítható, mivel a kamarai tisztviselői gárda felkészültségén, szakmai tudásán és szorgalmán kívül nagymértékben függött a magán bányák tulajdonosaitól, hiszen ők adták be a bányakamarába a kitermelt érc jelentős részét. Ez a helyzet a 17. század elejére jelentősen átalakult, mivel a magánbányák többsége két ember kezében összpontosult, akik a kincstári létesítményeket is igazgatták, így érdekükben állt, hogy a bányakamarában minél nagyobb mennyiségű érc kerüljön beadásra, és feldolgozásra. A beadott érc mennyisége és az ebből származó haszon finom egyensúlyán múltott, hogy a bérlemény meddig maradhat a kezükben.

A második melléklet egy német nyelvű elemzés, amelyet a Szepesi Kamara tanácsa készített a latin nyelvű jelentés mellé, és november 13-án küldték tovább Bécsbe. A kamarai tanács véleménye szerint a legjobb megoldás az lenne, ha egy kamaraispánt neveznének ki, azonban erre nem lesz meg minden valószínűség szerint a tizenkétezer forint, amit a biztosok szükségesnek tartottak, mivel a beadott ércből származó nyereség nem lesz elegendő a fizetésekre, illetve az intézmények fenntartására. Legjobb esetben is az ércbeváltásból származó összeg éppen csak fedezné a kiadásokat, de az állandó kockázat is így fenn állna. A másik oldalon pedig féltő, hogy a bérlők nem tudnák megfelelően üzemeltetni a pénzverdét illetve a bányakamarát.⁶⁹⁷ A bérlők elmondása alapján nagy szorgalommal művelnék a bányákat, illetve igazgatnák az intézményeket, ez azonban a kamarai tanács szerint kétséges. A bányák nagy része vízhiánnyal küszködött, a reformok megvalósítására mindeddig nem került sor, a talajvíz emelkedése miatt minden évben fel kellett függeszteni a termelést, így a biztos kiszámítható bevétel jó ideig nem várható a helyi bányászatból. Ebből kifolyólag, bár bizonyos érvek a bérleti kezelés ellen szóltak, azonban az aktuális körülmények között a kisebbik rossz mégis csak bérlok alkalmazása lenne, mert így a bérleti összeg legalább évente

---

⁶⁹⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 118-122.

befolyyna a kamara pénztárába. Az általuk ígért összeg évi négyezer forintot jelentene a fiskusnak. A kamarai tanács megjegyezte, hogy az Udvari Kamara valószínűleg ezeket a szempontokat nem vizsgálta meg, amikor a kamarai kezelés lehetőségét felvetette. A kapniki bányákat is bérbe szeretnék venni az önjelölt bérlők, bár ezek a bányák nagyon rossz állapotban vannak, ezeket kizárólag csak a hozzájuk tartozó tizenhárom faluval lehetne bérbe adni, a nélkül nem lenne kivitelezhető a helyreállítás, sem a későbbi kitermelés. A pénzverdét azonban nem kellene bérbe adni, annak a két ország egyesítése után (Magyarország és Erdély) kamarai kézen kellene maradni, és egy tisztviselő irányítaná. Úgy vélték, hogy a pénzverde kamarai kezeléséből mindenképpen jelentős haszon származhatna.⁶⁹⁸ Hasonló módon kellene bérbeadni a kincstári bányát, a kapniki bányákat a tizenhárom faluval együtt, mint annak idején Báthory István uralkodása alatt történt. A tizenhárom falu bérbeadása problémás, mivel a kővári uradalomhoz tartoztak a települések, és a szatmári főkapitány (Székely Mihály) is támaszthat nehézséget az ügygel kapcsolatban. A szatmári bányászatot fel kellene lendíteni, a bérleti rendszeren belül erre ugyanakkora lehetőség lenne, mint a kamarai kezelésen belül. Javasolták, hogy ha a bérleti rendszer mellett döntenének a központi kamara szakemberei, akkor vegyék figyelembe azt a szempontot, hogy a bérlemény egyes részeit ne bontsák szét, a tizenhárom falut a kapniki bányákkal együtt adják bérbe. Abban az esetben, ha a szatmári főkapitány igényt tartana a kővári falvakra, akkor cserébe más a kővári uradalomhoz tartozó falukat ajánljanak fel helyette. A bérleti szerződés egy évre szólna, a falvak lakossága a robottal tartozna a bérlőknek, a falvakból befolyó jövedelemmel is ők gazdálkodhatnának. A bérleti szerződés esetleges meghosszabbításáról, és bérleti összeg évenkénti növeléséről is tárgyalni kellene. A kassai tanácsnokok azt ajánlották, hogy az Udvari Kamara tanácsa az érintett települések elcsatolását mindenképpen gondolja át még egyszer. Végül megjegyezték, hogy a végleges döntés előtt még több információt kellene begyűjteni a helyzettel kapcsolatban.⁶⁹⁹ A bizottság jelentése és a tanácsnokok elemzése különbözött egymástól, két ellentétes megoldási javaslatot terjesztettek a felettes szerv elé. A kiküldött bizottság a kamarai kezelést tartotta követendő útnak, míg a kamarai tanács ismerve a kamara pénztárának nehéz helyzetét, tisztában volt azzal, hogy a kincstári bánya, a bányakamara és a pénzverde fenntartására nem lenne a kamarának megfelelő mennyiségű tőkéje, az esetlegesen fellépő hiányt pedig nem tudnák pótolni. A kamarai kísérő levélben a tanács összefoglalta a bizottság munkáját, és röviden leírták a jelentés tartalmát.⁷⁰⁰ A bizottsági jelentés, illetve a

---

⁶⁹⁸ Uo.

⁶⁹⁹ Uo.

⁷⁰⁰ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 69.

hozzátartozó kiegészítő iratok november második felében jutottak el az Udvari Kamara tanácsához, ahol egy összefoglaló irat készült az uralkodó és tanácsosai számára, ezt az Udvari Kamara prágai részlege november 30-án készítette el.

Elsőként ismertették a bérlők kérelmét, az 1601. március 9-i dátummal ellátott kérvényt, amelyben a korábbi bérlőkhöz hasonló feltételekkel vennék bérbe a nagybányai létesítményeket, illetve a kapniki bányákat a falvakkal együtt. Itt is szerepelt a tizenkét éves időintervallum, és az is, hogy a szerződés utolsó évében már huszonnégy ezer forintot fizetnének bérleti díj gyanánt, az Udvari Kamara tanácsosai azonban kihangsúlyozták, hogy a központi elképzelés szerint egy évre adnák bérbe nyolcezer forintért. Ezek után rátértek a novemberi jelentésben felvázolt elképzelésre, amely szerint egy kamaraispánt kellene kinevezni a nagybányai adminisztráció és a Királytáró élére, aki kamarai kötelékben látná el feladatait. Az Udvari Kamara előzetes számításai szerint a kamarai tisztviselői kar foglalkoztatásánál legalább tizenötezer forintra lenne szükség, emellett a felsőbányai termelők kifizetésére is el kellene különíteni bizonyos összegeket, ez mintegy ezerkétszáz forintot tenne ki, abban az esetben, ha a termelés az 1601-ben tapasztalt szinten maradna.⁷⁰¹ Ha Nagybányán kamarai adminisztráció működne, akkor költeni kellene a kamaraispán ellátására, az alkalmazottak fizetésére, a pénzverde illetve a kamarai üzem fenntartására illetve az érbeváltásra. Ez az összeg rendkívüli módon megterhelné a Szepesi Kamara pénztárát, amely amúgy sincsen jó állapotban, ezt a biztosok minden bizonnyal nem vették figyelembe, amikor a javaslatukat megfogalmazták. A történeti áttekintést az Udvari Kamara sem hagyta ki összefoglalójából, amely magában foglalta az 1573 és 1579 közötti kivonatos számadás ismertetését, a bérleti időszak történéseit, párhuzamba állítva az új jelöltek kéréseivel. A szakemberek tizenkét éves időtartammal nem értettek egyet, véleményük szerint a legnagyobb szükség esetén is csak maximum három évre szabadna bérbe adni a bérleményt, mert tizenkét év alatt a kamara teljesen kiszorulhat a térségből. Ezt az állítást a szatmári történések nem támasztják alá, hiszen a Herberstein időszak alatt jelent volt a kamarai adminisztráció a térségben, ha kisebb mértékben is. Az igazi változást az jelentette volna, ha a terület huzamosabb ideig az erdélyi állam részévé vált volna. Erre azonban csak a Báthory korszak lezárulása után került sor. Az Udvari Kamara véleménye szerint a kapniki bányákat a hozzájuk tartozó falvakkal együtt ki kellene venni a bérletből, hiszen nem is tartoznak a Szepesi Kamara joghatósága alá, hanem a közeljövőben felállításra kerülő erdélyi kamara alá kell tartozzanak, egy udvarbíró nevezzenek ki a terület élére, aki felügyelné falvakat,

---

⁷⁰¹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 125-130. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 261. illetve fol. 267.

valamint a bányák üzemeltetését.⁷⁰² A terv szerint a nagybányai, felsőbányai bányák tartoznának a Szepesi Kamarához, míg a kapniki bányák az erdélyihez. A központi kamara így oldotta volna meg azt a helyzetet, hogy a kapniki bányák bizonyos szempontból a Magyar Királyság részét képezték, bizonyos szempontból pedig az Erdélyi Fejedelemséghez kapcsolódtak. Az igazgatás szétválasztása természetesen nem szólt volna bele radikálisan a helyiek életébe, hiszen a gazdasági, bányászati kapcsolatok megmaradtak volna, bár a szatmári bányavidék igazgatási egységét erősen megbontották volna. Az elképzelés végül nem valósult meg, ahogyan az erdélyi pénzügyigazgatási szerv működése is csak ideiglenes volt. A királyi regálék kérdésével kapcsolatban az volt a koncepció, hogy az ércforgalmazás és finomítás monopóliuma maradna bérben, a pénzverdét azonban Kassára kellene áthelyezni, és ott kamarai kezelésben tartva üzemeltetni.⁷⁰³ Az Udvari Kamara összefoglalójával összhangban lévő uralkodói rendeletet küldtek tovább december közepén Bécsbe, ahogy erről Mátyás főherceg és a bécsi részleg azon levele tanúskodik, amelyet Kassának címeztek.⁷⁰⁴

Eszerint Gerhard Lisbona és Georg Wagen egy évre kapná meg a bérleti jogot, amely vonatkozna a Királytáróra, az ércbevéltásra illetve a kamarai üzem vezetésére, a kapniki bányákat azonban nem kapnák meg, és a pénzverde üzemeltetési jogát sem. A kapniki bányák bérbeadásának a jelenlegi körülmények között nem lenne értelme, - vélték az Udvari Kamarában -, hiszen a bizottsági jelentés szerint a bányák elhagyottak, többségük kimerült, vagy beomlott, így csak feleslegesen fektetne bele a bérlőpáros, ezáltal a fontosabb bányáktól, köztük a Nagyveremtől, vonnának el időt és tőkét. Így a kapniki bányákat a falvakkal együtt egy kamarai tisztviselőre – aki az erdélyi kamara alkalmazottja lenne - fogják bízni, valószínűleg egy udvarbíróra, aki majd felvirágoztatja az ottani bányászatot. A kapniki bányákat a falvakkal együtt lehet csak kezelni, ez majd az erdélyi kamara feladata lenne, de amíg ez a terv nem valósul meg, addig a kassai kamara felügyelje a területet. A levél végén a központi kamara tanácsa felkérte a Szepesi Kamara tanácsát arra, hogy nyilvánítson véleményt a döntéssel kapcsolatban.⁷⁰⁵

---

⁷⁰² KRUPPA, 2011. 834-835.

⁷⁰³ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 125-130.

⁷⁰⁴ ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 287-288.

⁷⁰⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 167-169.

V.2. Gerhard Lisbona és Georg Wagen von Wagnsperg (1602-1604)

V.2.1. Ketten a bérlet élén (1602-1603)

Az 1602. év komoly megpróbáltatásokat tartogatott mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Fejedelemség lakossága számára. Báthory Zsigmond 1602-ben végleg eltávozott fejedelemségéből, a visszatérő Giorgio Basta Tövisnél megverte az erdélyiek seregét (1602. július 2.), és újra átvette az ország irányítását. Keménykezű erdélyi kormányzóságát (1602-1604), illetve a fizetetlen katonaság, a törökök pusztításához mérhető, gyakori pórdalását és visszaéléseit a fejedelemség lakói inkább megszállásnak („Basta-járásnak”) tartották. A Magyar Királyság területén a fiskális perek kiteljesedése, az egyre növekvő társadalmi és vallási ellentét okozott problémát, így mindezek a szatmári bányavidéken, fekvéséből adódóan, hatványozottan jelentek meg.⁷⁰⁶ Gerhard Lisbona és Georg Wagen helyzete szilárdnak tűnt, annak ellenére, hogy a bizottsági jelentés a kamarai kezelést javasolta, a központi kamara pedig meg kívánta változtatni a bérlet szerkezetét, valamint bérleti szerződést még meg sem kötötték. A pénzügyi kormányzat elfogadta az adott szituációt, meghagyta az önjelölt bérlőket az intézmények élén, mint pár évvel ezelőtt Friedrich von Herberstein esetében is tették. A két bérlő és a nagybányai városvezetés között konfliktus alakult ki, mivel egyik fél sem tartotta tiszteletben a másik kiváltságait és jogait, ezt bizonyítja a kamarai levelezés. A bérlők közvetlenül az Udvari Kamarához nyújtottak be panaszt, miszerint a nagybányai szenátus nem tartotta tiszteletben a kamaraháza különleges státuszát. A helyi termelők kérvénye pedig arról szólt, hogy a bérlők sértették meg az ő jogaikat, mert nem megfelelő árfolyamon váltották be az ércet és késve fizettek azért. Az Udvari Kamara ezért arra kérte fel a Szepesi Kamarát, hogy a járjon utána, milyen jogokat sérthetett meg a nagybányai városvezetés, és hogyan jártak el a bérlők az ércbeváltás alkalmával. A kamarai tanácsosok a levél végén megjegyezték, hogy mindkét féllel meg kell értetni, miszerint a kölcsönös együttműködés elengedhetetlen a bányászat fenntartásában, amelyben a kincstárnak is van érdekeltsége.⁷⁰⁷ A nagybányai termelők egy újabb panaszlevele 1602 júliusában kelt, amelyben nehezményezték, hogy a két bérlő akadályozta a termelők szabad gabonavásárlási és kereskedési jogát, míg ezt a korábbi években szabadon gyakorolhatták. Gerhard Lisbona és Georg Wagen a bérlemény vezetőiként („*quam officiales et operarios metallicos ibidem egistentes* „) abban voltak érdekeltek, hogy ők maguk szerezzék be a szükséges élelmet

⁷⁰⁶ PÁLFFY, 2010. 356-357. valamint ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 532. illetve 9. számú melléklet

⁷⁰⁷ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601) fol. 106-108. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 549 fol. 190. illetve ÖStA HKA HF Prot. WN 547 fol. 618.

munkásaik számára, és ebben a helyi termelők rivális piacot teremtettek, minden bizonnyal ezt kívánták módszeresen felszámolni.⁷⁰⁸ A központi kamara meg akarta szüntetni a konfliktusforrást, így felszólította a kassai kamarát, hogy hirdesse ki Nagybányán az uralkodói határozatot, miszerint mindkét fél hagyjon fel egymás jogainak megsértésével, és tartsák tiszteletben egymás kiváltságait és hatáskörét. A Szepesi Kamara feladata lett az is, hogy ha bármilyen újabb hasonló esetről tudomást szerezne, akkor azt mindenképpen jelezze felettesének.⁷⁰⁹ Az iratok elemzése alapján úgy tűnik, hogy a két önjelölt bérlő kilátásai korántsem voltak kecsegtetőek, bár egy külső szemlélő számára helyzetük valóban szilárdnak tűnhetett. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy Georg Wagen két lábon akart állni, továbbra is aktívan tevékenykedett a liptói koncesszió elnyerése érdekében. 1602 tavaszán is több kérelmet nyújtott be az Udvari Kamarának, nehogy az ügy a kamarai útvesztőben elsikkadjon, így végül a kérelem az alsó-magyarországi főkamagróf, Christoph von Rappach, elé került.⁷¹⁰ Őt kérte fel az Alsó-ausztriai Kamara egy újabb vizsgálat lefolytatására, az 1601 tavaszán, Hans Steinberger által elkészített jelentés adatait ellenőrizni kellett a végleges döntés előtt.⁷¹¹ Christoph von Rappach 1602. szeptember elején válaszolt felettesének, eszerint az újabb vizsgálatot fog lefolytatni, amellyel ugyancsak Hans Steinbergert bízta meg.⁷¹² Hans Steinberger nem másította meg egy évvel korábbi véleményét, bár egy-két helyen árnyalta előző jelentését. Véleménye szerint, az új bánya megnyitása, újabb telérek felkutatása hasznára válna a területnek, ahogy ezt már többször is kifejtette, az innen származó haszon az uralkodó kincstárát gyarapítaná, és munkát adna a helyi lakosoknak is. Az öt éves időtartam megfelelő lenne, de arról már tárgyalni kellene, milyen regáliák kezeléséről mondana le az Udvari Kamara. A biztos szerint a beváltás és a finomítás átadása még elfogadható lenne. A pénzverési jog megadását semmilyen módon nem szabad támogatni, hiszen a legtöbb liptói bányász Körmöcbányára hozza az ércet, és itt vernek belőle pénzt, és Georg Wagennek is így kellene tennie, bár a nagybányai bérlő azt vetette ellen, hogy hosszú az út Körmöcbányára, valamint költséges és veszélyes. Úgy vélte, ha a többi bányász képes ezt az utat megtenni, akkor Georg Wagen is meg fogja tudni oldani a szállítást. A helyi termelők többször kérvényezték egy bányakamara és pénzverde felállítását egy közelebbi városban, például Lőcsén, azonban a biztos szerint erre nem lesz szükség, mivel a liptói

---

⁷⁰⁸ GOHL, 1920.1. valamint SZEMÁN, 2009a. 323.

⁷⁰⁹ ÖStA HKA MBW RN 7 (1601) fol. 108. és fol. 120-121. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 547 fol. 350. illetve ÖStA HKA HF Prot. WN 551 fol. 249.

⁷¹⁰ Christoph von Rappach 1600. augusztus 28. és 1607 között volt főkamagróf, központja Selmechányán volt. Ld. PÉCH, 1887. II. 7. valamint ÁLLAMI TISZTSÉGVISELŐK, 2002. 262.

⁷¹¹ ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 31-32. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 547. fol. 357.

⁷¹² ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 33-34.

bányák nagy része kezd kimerülni, ezért valóban fontos lenne a Georg Wagen féle vállalkozás, de csak a felvázolt keretek között képzelhető csak el Steinberger véleménye alapján.⁷¹³

A lehetséges „menekülési útvonalra” szükség volt, mert a korábban átvállalt hitelek törlesztése, saját adósságaik mellett, egyre nagyobb nehézséget jelentett a két bérlő számára, a háborús körülmények között a termelés fokozása nagy kihívást jelentett. Az Udvari Kamara leiratából, amelyet a Szepesi Kamarához intézett, kiderült, hogy Friedrich von Herberstein egykori hitelezői, -közülük csak Paczoth Ferencet, Zemplén vármegye alispánját, nevezték meg-, nem kapták meg a bérlőktől időben a köteles törlesztő részletet. Paczoth Ferenc, aki testvére, Paczoth János kamarai tanácsos révén került kapcsolatba a Herberstein családdal, hitelező társai nevében fordult az Udvari Kamarához. Felpanaszolta, hogy a kassai tanácsosok nem foglalkoztak a hitelezők kérvényeivel, nem tettek a megoldás érdekében semmit. Az ő érveikkel szemben azonban ott állt az ideiglenes bérlők nehéz helyzete, attól való félelmük, hogy a hitelezők lefoglaltatják javaikat, ha nem tudnak időben törleszteni. Ebből kifolyólag az Udvari Kamara másodízben szólította fel a helyi kamarát, hogy lépjen az ügyben, kezdeményezzen tárgyalásokat a hitelezőkkel illetve az adósokkal, próbáljon meg halasztást kicsikarni a hitelezőktől, mivel a két bérlő túlzott hajszolása oda vezethet, hogy végleg elszegényednek, és így még a fennmaradó összegeket sem lesznek képesek visszafizetni. A kiállított kötelezvényekben meghatározott két valamint három éves határidőt hosszabbítsák meg, mivel a helyi bányászat fennmaradása az uralkodó érdeke is egyben, a további működés biztosítása pedig a hitelezők rugalmasságától függ. Az ügy komolyságát mutatta, hogy Paczoth Ferenc személyes felszólítást is kapott Bécsből, hogy üljön le tárgyalni a kassai tanáccsal, és törekedjenek kompromisszumra.⁷¹⁴ A bérlő-páros többi adóssága is, melyeket csak Lisbona neve alatt jegyeztek, szorosan kapcsolódott a Herberstein családhoz. A birtokok megvételéhez Lisbonának és Wagennek pénzre volt szüksége, így Lisbona végigjárta kapcsolatait, és hitelt vett fel a későbbi busás haszon reményében. A haszonban valószínűleg csalódnia kellett, a hiteleket azonban vissza kellett fizetni, a veszteséges idők ellenére is. A fizetéssel gondok voltak, ahogy korábban is láthatuk, egy ilyen ki nem fizetett adós Hans Lukin volt, aki már 1601. év folyamán többször is segítséget kért a kamarától kinnléttségének behajtásához.⁷¹⁵ A kassai kereskedő még 1602 nyarán sem kapta vissza

---

⁷¹³ ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 24. és fol. 35. valamint fol. 25-26.

⁷¹⁴ ÖStA HKA RN 70 Konv. 1601 August fol. 79-80. és fol. 81. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 551 fol. 256.

⁷¹⁵ ÖStA HKA HF Prot. WN 541 fol. 284.

pénzét, erről újabb panaszlevele tanúskodik.⁷¹⁶ Ezzel az ügyel kapcsolatban maradt fenn egy kérvény Gerhard Lisbonától, amelyet a szepesi kamarai tanácshoz intézett 1602. szeptember 10-én. Az Udvari Kamara által augusztus 23-án kiadott rendeletet augusztus 28-án kapták meg Kassán, innen továbbították Nagybányára. Erre a levélre válaszolt Gerhard Lisbona a saját nevében. Leírta, hogy ő és Paczoth Ferenc nem tudtak megegyezni a halasztásról, az alispán nem értette meg, hogy a háborús helyzet Nagybányát is elérte, a termelés nem olyan jó, nem volt képes kigazdálkodni a pénzt időre. Leírása szerint két-három hét haladékot kért, és 1602 húsvétján azért utazott Kassára, hogy kifizesse az esedékes részletet Paczothnak. Közben tudta meg, hogy Hans Lukin megint bepanaszolta a kamaránál. A szövegből az is kiderül, hogy az esedékes részletet nem tudta teljes mértékben összeszedni, így utazása valódi célja inkább egy újabb fizetési halasztás kérése volt. Azt kívánta elérni, hogy se Lukinnak, se Paczothnak ne kelljen a kitűzött határidőig fizetnie, azonban törekvései nem jártak sikerrel, mivel Paczoth perrel fenyegette meg, ha szeptember végéig nem fizeti vissza tízezer forint tartozását. Így a kamarai tanácshoz fordult, kérte, hogy egy hetes haladékot érjenek el Lukinnál, így legalább Paczoth felé tudná rendezni tartozásainak bizonyos részét.⁷¹⁷ Azt állította, hogy nem hagyhatja itt a munkát, mert akkor nagy lenne a veszteség, így ő maga nem tud mégegyszer felutazni Kassára tárgyalni, ezért kérte fel közvetítőnek a Szepesi Kamara tanácsát. Ha meg tudnának egyezni, akkor az egyik emberét küldené Kassára, a kívánt összeggel.⁷¹⁸ Következő, a Szepesi Kamara tanácsához címzett levele szeptember 20-án kelt. Eszerint egy hűséges emberét, István deákot küldte fel Kassára a hitelek ügyében, aki egyelőre még Kállón tartózkodik, de sürgetni fogja, hogy minél előbb érjen Kassára, hogy el tudják végre rendezni az adósság ügyét.⁷¹⁹

Gerhard Lisbona adósság ügyletei a legtöbb esetben lezárulatlanul értek véget, a források hiányában nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy melyiket fizette vissza, és melyiket nem, annyit azonban a rendelkezésre álló adatok alapján megállapíthatunk, hogy a németalföldi kereskedő adósság folytonos csapdába került, amely állandó fenyegetést jelentett számára.

Az 1603. év folyamán az Udvari Kamara, miután Giorgio Basta tevékenysége révén az erdélyi helyzet viszonylag stabilizálódott, és úgy tűnt, hogy az országegyesítési politika sikeres volt, felmérte az új országrész gazdasági forrásait, többek között az ércbányászat

---

⁷¹⁶ ÖStA HKA HF Prot. WN 551 fol. 188.

⁷¹⁷ MOL E 254 33. cs. N° 52 (1602. szeptember 10.)

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ MOL E 254 33. cs. N° 40 (1602. szeptember 20.)

helyzetét is.⁷²⁰ Az erdélyi terület kiemelt helyére és szerepére, amelyet a Habsburg Monarchia gazdasági életében betölthetett volna, Giorgio Basta főkapitány is felhívta a figyelmet 1602 decemberében készült, az uralkodónak címzett memorandumában. A kiemelt szerepet fekvése, és egyedülálló gazdasági erőforrásai jelentették, ezek a pozitívumok sokban elősegítették volna a Monarchia megerősödését.⁷²¹ Az erdélyi területre kiküldött több komisszió megállt Nagybányán is, így a szatmári bányavidék helyzetéről is naprakész információval rendelkeztek a központban, amire szükség is volt, mivel a bányavidék az ütközőzónában feküdt.⁷²²

A legfontosabb kérdések, amelyek körül forgott a kamarai levelezés, a leginkább megfelelő igazgatási rendszer kiválasztása, illetve az uralkodói regáliák kezelésének megoldása volt. A Szepesi Kamara 1603 januárjában kelt jelentésében arról panaszkodott felettesének, hogy bár Gerhard Lisboa és Georg Wagen már több mint, egy éve tevékenykedik Nagybányán, mint bérlő-páros, ennek ellenére még nem fizettek be bérleti díjat a kamarának, ezért azt kérték az Udvari Kamarától, hogy küldjön ki egy bizottságot a helyszínre, vizsgálják meg a helyzetet, és válasszanak egy alkalmas embert az adminisztráció irányítására.⁷²³ Ebből az évből több, egymással szinte párhuzamosan keletkezett, bizottsági jelentés maradt ránk, a fókuszban természetesen az erdélyi jövedelmek felmérése állt, de foglalkoznak a szatmári bányászat helyzetével is. Az első jelentés Hans Kaufmann tollából származott, amelyet 1603. február 3.-án készített el Gyulafehérváron. Hans Kaufmann sziléziai bányamester volt, akinek kiküldetése szorosan összefüggött Hans Molart báró és Nicolas Burghausen császári és királyi biztosok erdélyi tevékenységével.⁷²⁴ Napragi Demeter már bemutatott jelentésének betérjesztése után, a központi kormányzat eldöntötte, hogy ismételten biztosokat küld ki Erdélybe, ahogy azt 1598-ban tette, azonban most kizárólag német származású, és teljesen megbízható embereket jelöltek ki. Így esett a választás Molart báróra és Burghausen kamarai szakemberre. Velük együtt lett Erdélybe küldve Hans Kaufmann is, aki ugyancsak kamarai szakember volt, és nem volt semmilyen kapcsolata a térséggel, így elfogulatlan, objektív véleményt tudott alkotni a terület bevételi forrásairól.⁷²⁵ A biztosok 1602. december 23-án érkeztek meg Gyulafehérvárra, ahol aktív munkába kezdtek, akárcsak a gazdasági ügyekkel megbízott Hans Kaufmann. Ennek folyamán készült el

---

⁷²⁰ EMBER, 1946. 426-427. Hasonló felmérést végeztek a kamara megbízásából az első országgyűlés idején a kiküldött biztosok is. Ld. OBORNI, 1996. 165-176.

⁷²¹ TELEKI, 1868. 553-560.

⁷²² ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I. 532.

⁷²³ MOL E 244 5296.t. fol. 323.

⁷²⁴ Hans Molart báró kapcsolata az Udvari Kamarával igen szoros volt, mivel rokona, Jakob Molart töltötte be ebben az időszakban a kamarai elnöki posztot. Ld. FELLNER-KRETSCHMAYR, 1907. 284.

⁷²⁵ EOE, 1879. V. 38-39. valamint RAUSCH, 2009. 229.

jelentése, amely az erdélyi érc és sóbányászat helyzetét tekintette át, de bele szerkesztette a szatmári bányavidéken szerzett tapasztalatait is.⁷²⁶ A bányamester véleménye szerint a szatmári bányavidékre szükséges lenne egy önálló bizottságot is kiküldeni, mivel a két terület alapos feltérképezése egy ember számára nagyon nehéz és kimerítő feladat, és a szatmári jövedelmek felmérése alapvető fontossággal bír, mivel az itt található bányák jó minőségű ércben igen gazdagok. A szatmári bányavidék települései, különösen Nagybánya és a hozzátartozó Feketebánya igen fontos részei a Magyar Királyság területén található ércbányászatnak, így megfelelő körülményeket kellene biztosítani a termelésnek. A legnagyobb problémát a bizonytalanság jelentette, és gond volt a lakosság az uralkodó iránti hűségével is, nem igazán megbízhatóak Kaufmann szerint. A bányák igen rossz állapotban voltak, sok termelő túladott rajtuk, és áttelepült más vidékre. A legtöbb bányával Gerhard Lisbona és Georg Wagen rendelkezett, akik egyben bérlői a kamarai intézményeknek, illetve a Királytárónak. A termelés agonizált, és a két bérlő bányáiban is lassú pusztulás jelei itt is tapasztalhatóak.⁷²⁷ A legjobb megoldás az lenne, ha egy bizottságot küldene ki az Udvari Kamara, a jelentés elkészítése után pedig megbízható, szakmai tapasztalattal rendelkező kamarai tisztviselőket helyeznének az adminisztráció élére. A kamarai intézményeket, különösképpen a pénzverdét illetve a kamarai üzemet, ahol a beadott érc feldolgozása folyt, vissza kellene adni a Szepesi Kamarának, vagy a felállítandó erdélyi kamara alá rendelni, mivel a bérlők által végzett adminisztráció révén a kormányzat kezéből kikerült a királyi regálék kezelése, amelyek komoly bevételi forrást jelentenek a fiskusnak. A kamarai kezelés során a regálék is újra központi irányítás alá tartoznának, így jobban tudnák a pénzügyigazgatási szervek felügyelni. A fejezet végén Kaufmann újra kihangsúlyozta, hogy a kamara által kiküldött szakembereknek képzettnek és egyben a hatalomhoz lojálisnak kell lenniük, ebben rejlik a siker kulcsa, mivel a jelenlegi vezetők nem megbízhatóak, így nehezen lehet velük együttműködni. A kamarai tisztviselők jobban tudnák vezetni az ércbeváltást, a finomítás folyamatát illetve a pénzverés felügyeletét is alaposabban látnák el. A jelenlegi bérlőknek igen komoly gondot jelentett a sok ki nem fizetett hitelük illetve azok kamatai, ezáltal nem tudtak elegendő energiát és figyelmet a bányászatra fordítani, ezért van szükség a kamara intenzívebb jelenlétére a térségben.⁷²⁸ Az Udvari Kamara bécsi részlege ezzel egyidőben tájékoztatta a prágai irodát a Szepesi Kamara levele alapján, hogy a nagybányai adminisztrációt még mindig Gerhard Lisbona és Georg Wagen tartja a kezében, akikkel még

---

⁷²⁶ EOE, 1879. V. 192-203. valamint ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 99-106. Ebből Nagybányára és környékére vonatkozik fol. 101-102.

⁷²⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 101-102.

⁷²⁸ Uo.

nem kötött a kormányzat érvényes bérleti szerződést, azonban a korábban a Szepesi Kamarának ígért bérleti összeget, mintegy négyezer forintot, sem fizették be, ezzel komoly kárt okozva a kassai kamara költségvetésében. A tulajdonosok legfontosabb problémája a hitelek visszafizetése, ez azonban kihatással van a helyi bányászat és a hozzá kapcsolódó igazgatásra is. Emellett kétségeket vet fel az a tény, hogy egy külföldről származó egyén (Gerhard Lisbona) kezeli a magyar király által bírt regáliákat, és a pénzügyigazgatási szerveknek szinte alig van rálátásuk a folyamatra. Fontos lenne a kamaráknak többet tudniuk arról, hogy milyen kiváltságokkal rendelkeztek a helyi termelők és a kamarai üzem vezetője. Arról sem rendelkeznek megfelelő mennyiségű adattal, hogy mennyi ércet adtak be a bányakamarába, és dolgoztak fel, végül mekkora értékben vertek belőle pénzermét.⁷²⁹ Egyedül 1601-ből származó kimutatást lehet felhasználni, amelyet még Erck és Fischer készített el. Ebből kifolyólag mindenképpen kellene egy új bizottság, amely naprakész adatokkal tudna szolgálni. Feltétlenül szükség lenne egy központi rendtartás bevezetésére, ahogy 1573-ban is tervezték, illetve a bányák helyreállítására. Ha a pénzügyigazgatási szervek nehéz helyzete miatt bérlő kezén maradna a helyi kincstári tulajdon, akkor meg kellene gondolni alaposan, hogy ki legyen a bérlő, mivel a telérek igen gazdagok, ezáltal megfelelő kezelés esetén komoly bevételi forrást jelentenének. Első körben az ércbeváltást kellene megreformálni, ellenőrzés alá vonni, és védelmet kellene biztosítani a termelők számára, hogy zavartalanul dolgozhassanak.⁷³⁰

Az Udvari Kamara bécsi részlegének levelével egyidőben elkészült egy hosszabb jelentés is, amelyhez csatolták a két nagybányai bérlőnek az Udvari Kamarához intézett kérelmét.⁷³¹ A bevezetésben újra megjelent a bérleti díj be nem fizetésének problémája, illetve az információ hiány az igazgatás eredményeivel kapcsolatban. A két ideiglenes bérlő azt kérvényezte, hogy hagyják meg az ő kezükön a bérleményt, annak ellenére, hogy nehéz helyzetben vannak, a térség bizonytalan volta és a háborús pusztítások miatt. Sok bányát elhagytak a termelők, nincs elegendő tőke, így a tárnák pusztulásnak indultak. Az elszegényedés miatt kisebb lett az ércbeváltás intenzitása, ezáltal a bérlők sem tudták az ígért összeget beadni. A két tulajdonos azt kérte, hogy a bérleti díjat két részletben fizethessék, illetve hosszabbítsák meg velük a bérleti szerződést. Abban az esetben, ha nem kapnának lehetőséget a részletfizetésre, akkor féltő, hogy nem tudják kitermelni a köteles összeget, így a bányászat helyzete kilátástalanná válhat. A megvásárolt javaikat fenn kell tartaniuk, ez egyre

---

⁷²⁹ ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 18. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 559 fol. 42.

⁷³⁰ ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 18.

⁷³¹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 154-155. valamint fol. 156-157. illetve fol. 158-159.

több áldozatot követel, a háború kiterjedése miatt a bizonytalanság folyamatosan nő, egyre több a költségük is. Az elszegényedés még több hitel felvételére fogja a termelőket szorítani, köztük a levél íróit is, ez a térségből való újabb tőkekivonást fog jelenteni. A bérlet mellett azt hozták fel érvként, hogy a bérleti díj évente biztos bevételt jelentene a kamara számára, a tanácsnokok ezzel az összeggel tudnának számolni. Ezért kérték a bérlet meghosszabbítását, remélve, hogy a kamarai tanács bizalmát továbbra is élvezik.⁷³² Ezzel kapcsolatban az Udvari Kamara bécsi irodája írt a Szepesi Kamarának, tájékoztatták a hivatalt arról, hogy a bérlők korábban milyen feltételekkel kérték a nagybányai bérletet, mekkora összeget ajánlottak fel, amit azóta sem fizettek ki. Ezt a quasi megállapodást az Udvari Kamara ideiglenes megoldásnak elfogadta, így a két bérlőnek ki kellene fizetnie erre az évre legalább négyezer forintot.⁷³³

A második, 1603 áprilisából származó jelentés ugyancsak Hans Kaufmannhoz köthető, aki egyik kollegájával járta körbe az erdélyi bányákat illetve a szatmári bányavidéket. Az áprilisi jelentés jóval részletesebb a februári összefoglalónál, külön tárgyalja a szatmári bányavidék egyes településein található bányákat, illetve a kamarai üzem munkáját, valamint a pénzverde működését. Kaufmann a jelentéshez csatolt egy rövid kivonatos számadást is, amely az előző bizottság működésétől kezdve tekintette át a bányakamara bevételeit és kiadásait, a pénzverdéből kikerült érmék értékét és minőségét.⁷³⁴ A kivonatos számadás legfontosabb adatait alábbiakban egy táblázatban közlöm.

Bevett arany	Bevett ezüst	Bevétel (ft.)	Kiadás (ft.)	Kiadási tétel
128 márka	2872 márka	9416	1118	bérezés
			500	biztosok ellátása
			150	vitriol vásárlása
			375	érc-finomítás
			200	faszén szállítása
			100	fakivágás és szállítás
			300	egyéb költség
			4308	ezüst érc bevétele
			870	arany érc bevétele
Összesen	3000 márka	9416 forint	7921 forint	

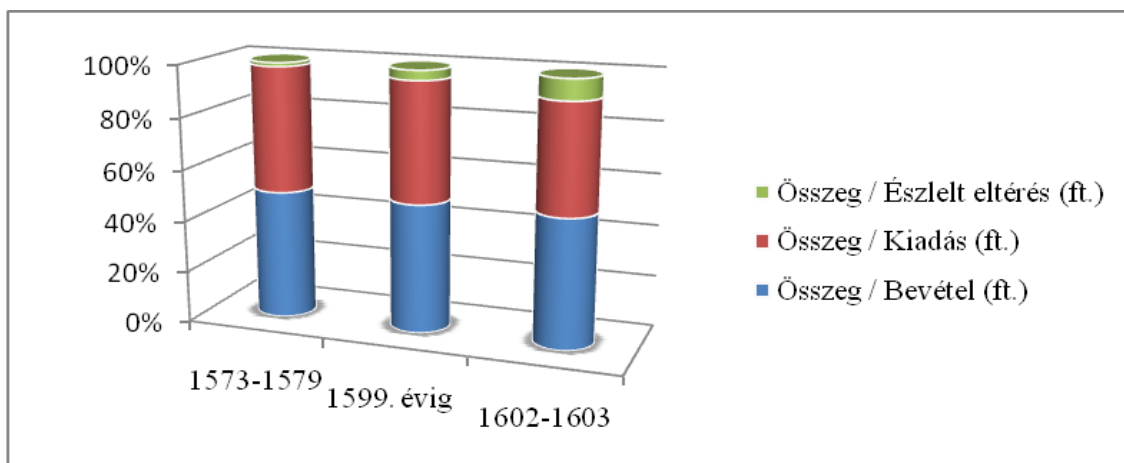
⁷³² Uo.

⁷³³ Uo.

⁷³⁴ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 169-172. illetve fol. 173-188. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 555 fol. 235.

A számadatok alapján jól látszik, hogy a nagybányai bányakamarába beadott ércmennyiség a háborús helyzet ellenére sem volt jelentéktelen, így a különböző biztosok leírásai az ércben gazdag telérekről igazolódni látszanak. A legnagyobb kiadási tételt továbbra is a beadott ércért kifizetett pénzösszeg jelentette, az összegeket megvizsgálva nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a bérlő páros tevékenysége rosszabb vagy hanyagabb lett volna az előző bérlők munkájánál, vagy a kamarai kezelés színvonalánál alacsonyabb lett volna. Az 1601-ben készült kivonatos számadás, amely az 1573 és 1578 közötti korszakot ölelte fel, adatai világosan megmutatták, hogy a kamarai tisztviselők által irányított adminisztráció rendelkezett kiemelkedően jó és rossz évvel egyaránt, ez mondható el a bérlők igazgatásáról is, mivel az 1601 ősze és 1603 tavasza között eltelt időszakban átlagosan a termelési arányok jobbak voltak, mint a kamarai kezelés esztendeiben.

Az eddig bemutatott számadások kiváló alapot nyújtanak arra, hogy az 1573 és 1603 között eltelt harminc évről egy rövid mérleget készítsünk a fennmaradt adatok segítségével. A következő diagram a különböző időszakokhoz köthető bevételt, kiadást és a két összeg közötti eltérést mutatja meg. Az adatok előfordulása, mint már említettem, ciklikus, általában egy-egy kamarai felméréshez kapcsolódott.⁷³⁵

A diagram alapján az látszik, hogy a bevételek és az abból származó kiadások viszonylag arányosan illeszkednek egymáshoz, az eltérések pedig különböző okokból adódnak. A kamarai kezelés idejében keletkezett jövedelmeknél az eltérést a kivonatos számadás készítője, Wolfgang Ligustius 1601-ben, az akkori tisztviselők, Wilhelm Scheuenstuel és Michael Krengler hanyagságával magyarázta, hozzátéve, hogy Scheuenstuel

⁷³⁵ A diagrammon látható hengerek alsó, kékkel jelölt, része a bevételeket mutatja, a középső, piros rész a kiadásokat, a legfelső, zöld tartomány pedig a kettő közötti eltérést. A forintot ft. formájában rövidítettem. Az itt felhasznált összegek a korábbiakban bemutatott táblázatokban megtekinthetők.

nem tudott elszámolni a hiányzó összegekkel. Ez az eltérés volt a legkisebb. Az 1599-ben keletkezett összeírásban szereplő adatok, jóllehet 1599-hez csatolták őket, nem csak ebből az évből, hanem a megelőző pár évből is tartalmaztak számokat, az adatgyűjtési időszakra nem tértek ki pontosan a biztosok, minden bizonnyal találtak feljegyzéseket Friedrich von Herberstein illetve Muralto idejéből is, illetve a vizsgálat évéből. Ezért írták, hogy az 1599. évi bevételi időszakban keletkezett az adott bevétel és kiadás. Az itt észlelhető eltérés már nagyobb mértékű, mint a korábbi időszaknál tapasztalt, ez a bérlők rovására írható. A hiányzó bevételből történt a hitelek fizetése, illetve egyéb, fel nem tüntetett költséget fedeztek belőle -, a bizottsági jelentés szerint. Arányaiban a legnagyobb eltérés a harmadik időszakban mutatható ki, az itt feltüntetett ezernégyszáz-kilencvenöt forintot, Hans Kaufmann szerint a bérlők arra fordították, hogy a régóta fizetetlen hiteleiket egyenlítsék ki, bár ez a tétel nem jelentett komoly lépést a teljes kifizetés felé.

Hans Kaufmann jelentése elejére egy bevezetést írt, amely keretet adott beszámolójának. A bevezetésben leírta a szatmári bányavidék központjának, Nagybányának magyar, latin és német megfelelőjét (Asszonypataka, Rivuli Dominarum, Ungarische Neustadt). Fontosnak tartotta, ezért külön kiemelte a város sajátos fekvését, miszerint az erdélyi határ közelében fekszik, a közelében található a fontos katonai központ, Szatmár vára. Ez lényeges információ volt a tizenöt éves háború idején. A korban megszokott toposzt, amely az erdélyi ércbányákra nagyrészt igaz volt, hogy a római kortól kezdve művelik, a szatmári bányavidékkel is kapcsolatba hozta, bár itt nem volt helytálló („*bei der Röhmer Zeiten sein will geprägt worden*”). Valószínű, hogy ezzel a bányamester is tisztában volt, így ezzel az irodalmi fogással a helyi bányászat régi hagyományait kívánta érzékeltetni. A római kortól egy kissé nagy ugrással rátért a 16. század első felében történt eseményekre. Ekkoriban, mint írta, Thurzó János igazgatta a nagybányai bányákat, megépítve a már többször említett csatorna illetve víztározó-rendszert. A Thurzó és Fugger család kapcsolatára utalva Kaufmann azt írta, hogy itt is a Fuggerek üzemeltettek bányákat, akárcsak Besztercebányán. Ezután írta le idősebb Felician von Herberstein tevékenységét, akit, elődeihez hasonlóan, pozitív személyiségként és nagy fejlesztőként jellemzett.⁷³⁶ Ehhez hasonló történeti bevezetővel a legtöbb beszámolóban találkozhatunk, mindezek arra szolgáltak, hogy a korábbi ismereteket felelevenítsék, és ezáltal azok még jobban rögzüljenek. Kaufmann célja a Fugger család nevének, illetve a Herberstein család egykori vezetőjének említésével hasonló volt, mint a római kori bányászatra utaló toposz használatával. A szatmári

---

⁷³⁶ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 173-175.

bányavidék fontosságát és jelentőségét szerette volna hangsúlyozni. Idősebb Felician von Herbersteinnek sajnos nem volt méltó követője, így a bányák állapota egyre rosszabb lett. Ezt a véleményt saját tapasztalatával támaszotta alá, miszerint a jelenlegi árendátor levezette őket több olyan tárnába, amelyek annak ellenére, hogy kiválóan ki voltak építve, nem voltak termelés alá vonva. Kaufmann szerint ezeket mindenképpen újra kellene nyitni, és újabb teléreket lehetne ezekben a járatokban feltárni. A telérek igen gazdagok és jó minőségű ércet tartalmaznak („*sehr mächtig sein*”), bár igen hosszadalmas, és kitartó fejtés után lehetne csak felhozni a felszínre az ércet, de még így is megérné a fáradságot.⁷³⁷ A nagybányai ezüst finomsága tizennégy és tizennyolc lat között mozgott, ez jó értéknek számított. Kaufmann leírta, hogy a nagybányai bányák többségét Gerhard Lisbona bírta („*hatt einer mit namen Gerhart Lisabon, ein niderlandischer und gewachsener Kaufmann*”), aki megvette az egykori Herberstein birtokokat, bányákat, olvasztókat és zúzdákat. Az általa birtokolt nagybányai bányák: Újkerék, Gensweer, Forkossacht, Kisgeppel és Neusacht voltak. A háborús pusztulást mutatta, hogy a városban alig volt húsz ház, amelyben laktak, hasonló rendezetlen helyzet volt tapasztalható a helyi bányászatban is.⁷³⁸ Nagyon sok termelő eladta a bányáját, és elköltözött más vidékre, a biztosabb élet reményében. Ha megfelelő lenne az igazgatás módja, akkor legalább tízezer márka ezüstöt lehetne a helyi bányákból kitermelni, ez pedig többszörös bevételt jelentene a kincstár számára. Aranyból hasonló körülmények között mintegy ötszáz márkát tudnának beadni. A nagybányai bányák legalább hatvan termelőt el tudnának tartani, ehhez azonban a bányákat mentesíteni kellene az állandóan feltörő talajvíztől, amelyre annak idején idősebb Felician von Herberstein már talált megoldást. A vízmentesítés és a szivattyúzás kiépítése miatt adósodott el. Jelenleg ezek a művek is romokban heverték, senki nem törődött velük.⁷³⁹ A bányák mellett álltak olvasztó kemencék és zúzdák, a biztos négy kemencét vizsgált meg, ezeket is idősebb Felician építette saját költségén. Az olvasztásnál használt ólmot Lengyelországból importálták, ezzel nem volt gond, azonban a faszén készítése és szállítása körül problémák merültek fel. A kincstári erdők kitermelése, amelyre a városnak és a szatmári várnak egyaránt joga volt, külön rendtartást igényelt volna, mert nem volt pontosan meghatározva a helyi lakosok feladata, illetve, hogy mit követelhetett tőlük a kamarai tisztviselő vagy a bérlő. A nagybányai bányák közül kiemelkedett a kincstári tulajdonban lévő Királytáró, vagy más elnevezéssel Nagyverem. Ez volt a legnagyobb kiterjedéssel rendelkező bánya a város határában, a legjobban kiépített

---

⁷³⁷ Uo.

⁷³⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 176-178.

⁷³⁹ Uo.

járatokkal és kiváló minőségű ércel (leginkább ezüsttel). A Királytáróból lehetett elérni Lisbona bányáját, a Kisgeppelt. A Kisgeppelből lehetett a másik magánbányába, a Neusachtba eljutni. Gerhard Lisbona így az általa bérelt illetve birtokolt bányáihoz egy közös bejáratot tudott használni. A Királytárhoz két falu tartozott Kaufmann leírása szerint, a falvak száma a korábbi jelentésekben három volt. A falvak lakossága továbbra is robottal tartozott a bérlőnek, amely segédmunkákat jelentett, mint a szállítás, fakivágás és kíségetés a bányákban („roboten müssen”).⁷⁴⁰ A birtoktesthez tartozott még három zúzda is, amelyek egyenként tizenkét zúzókalapáccsal rendelkeztek, és négy malom hajtotta őket a víz segítségével.⁷⁴¹ A németalföldi kereskedő éves bérleti díj ellenében igazgatta a kincstári bányát, a bányakamarát és a pénzverdét. Fontos problémát jelentett a biztos szerint, hogy az Udvari Kamara nem kötött ahhoz hasonló szerződés a bérlővel, mint annak idősebb Felician von Herbersteinnel, így az igazgatás szóbeli megállapodás alapján működött, amelyet a kereskedő „kötött” a Szepesi Kamarával. Ez komoly kockázati tényezőt jelentett, hiszen a kassai kamara így nem tudta behajtani a hiányzó pénzüsszeget, hiszen nem volt a kezükben érvényes hivatalos okirat. Ezen felül a kamarai jelentés szerint eddig nem is fizetett bérleti díjat, amely elvileg évente négyezer forintot tett volna ki. A nagybányai bányák bejárása után, a szokásnak megfelelően, a felsőbányai bányák következtek. Felsőbánya városa Nagybánya közelében feküdt, hasonlóan nagyobb „testvéréhez”, híres volt ezüst és aranybányáiról. Itt nem volt kincstári bánya, csak magántermelők termeltek. Sok kis bánya mellett egy, nagy kiterjedésű bánya is volt található a város határában, ez volt a legrégebbi és legjobban kiépített, tulajdonosa pedig Gerhard Lisbona volt. A biztos információja nem volt teljesen pontos, mivel a Wandt nevű bányát Georg Wagen, foglalta le a Herberstein vagyontól, a ki nem fizetett hitele ellenében.⁷⁴² A felsőbányai bányákban található ezüstérc jó minőségű volt, így a kitermelés – véleménye szerint - legalább száz termelőt tudna optimális esetben ellátni. A háború és a hozzá nem értés azonban komoly gondokat okozott, így a termelők, köztük Lisbona is, kénytelen volt hitelt felvenni, jórészt külföldi emberektől, mivel a magyar vállalkozók többsége nem volt kellően tőkeerős. Ez a helyzet pedig még jobban kiszolgáltatotta

---

⁷⁴⁰ Uo.

⁷⁴¹ A korabeli kohászat és bányászat egyik legfontosabb energiaforrása a víz volt, a vízből nyert energiát a malmok segítségével nyerték ki, ilyen volt a váltó vízikerek használata, majd ezt követték a modernebb szivattyúk. Ebben az esetben a vizet nem közvetlenül a vízikerekre vezették, hanem a kerék felett található tartályba. A zúzónyilak függőleges síkban mozogtak, a nyilakat közvetlenül a vízikerek tengelyébe erősített büttyök emelgették. A termelékenység növelése céljából a zúzás és őrlés folyamatát egy vízikerek végezte el. Ld. MÁRTON, 2003. 19-21.

⁷⁴² ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 178-180. Georg Wagen kihagyása a jelentésből összefüggésben állt a bérlő lipotói vállalkozásával, az ügyintézés miatt távozott el hosszabb időre Nagybányáról, ahogy ezt az antimon bányászat helyzetéről szóló újabb jelentés bizonyítja. Ld. ÖStA HKA MBW RN 8 (1603) fol. 24-35.

a magyar termelőket a külföldi pénzpiacoknak. A nagymértékű hitel felvétele a kincstár bevételeit is csökkentette, mivel a termelők a felvett összeg egy részét a kifejtett érccel fizették ki a hitelezőknek, így nem a bányakamarába adták be az ércet, ezzel nőtt az illegális kereskedelem aránya. A Wandt nevű bányától nem messze feküdt még több olyan bánya, amelyeket annak idején kiépítettek, ekkoriban azonban használaton kívül voltak, bár a jelentés szerint nagyon jó telérek húzódnak a föld gyomrában, legalább huszonnégy termelőmunkás tudna itt dolgozni. A biztos szerint a régóta emlegetett, de eddig meg nem valósult, bányarendtartás megalkotását tovább már nem halaszthatják, feltétlenül szükség lenne egy pontos szabályozásra, útmutatásra.⁷⁴³ Felsőbányáról feljegyezte, hogy a határában volt tizenkét olyan bánya, amelyet már jó ideje nem műveltek, bár itt is jó minőségű telérek húzódtak. A legutóbbi jelentés elkészítése óta folyamatosan nőtt az elhagyott tárnák száma, és a biztos szerint a bányák végleges pusztulásra vannak ítélve abban az esetben, ha nem tudják még egy ideig fenntartani legalább a minimális szintű termelést, illetve nem kap a bányavidék egy jó tisztviselőt vezetőül.⁷⁴⁴ Ezekből a bányákból idősebb Felician von Herberstein idejében legalább száz márka ezüstöt termeltek ki, és mintegy ötven márka aranyat. Sajnos a 17. század elején ilyen termelési mutatókat nem tudott felmutatni a város. Véleményem szerint a biztos kissé idealizálta a korábbi bérlő tevékenységét, ezzel kívánta kiemelni a jelenlegi bérlő hiányosságait. Az itt található olvasztó kemencék Gerhard Lisbona tulajdonában voltak, azonban szakszerű üzemeltetés hiányában ezek is nagyrészt beomlottak, így féltő, hogy újra kell őket építeni, erre pedig a tulajdonosnak nem lesz elegendő forgó tőkéje, mivel az átláthatatlan adóssághálója révén erősen korlátozva voltak a lehetőségei. A biztos újra visszatért a hitelek káros hatására, véleménye szerint a bérlő, a hitelezők és Szepesi Kamara egymással való huzakodása a válságból való kilábalás esélyeit nagymértékben visszaveti. Erre a problémára mindenképpen olyan megoldást kell találni, amely megoldja, hogy a bérlő fizessen a kamarának, a hitelezők is megtalálják a számításaikat, és nem legutolsó sorban a Szepesi Kamara is tudjon érvényt szerezni az uralkodó illetve a felettese akaratának.⁷⁴⁵ Kaufmann kiemelte egy új alapokra helyezett bérleti szerződés megkötésének fontosságát, mert szerinte ezzel sok visszaélést lehetne megakadályozni.

Felsőbányát Kapnikbánya leírása követte. Kapnikbánya is igen gazdag az ezüstben, állapította meg Kaufmann. Az itt fekvő bányákat még idősebb Felician von Herberstein

---

⁷⁴³ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 178-180.

⁷⁴⁴ Hans Kaufmann Felsőbányával egyben tárgyalta a város telepítéseként 1579-ben létrejött Kisbánya nevű településen folytatott bányászatot, amely hasonló állapotban volt, mint anyavárosa. Felsőbánya 1579-ben kapott engedélyt a Szepesi Kamarától, hogy a Szent-János pataka völgyében egy települést létesítsen. Ld. BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 8.

⁷⁴⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 178-180.

renováltatta, amikor bérbe vette őket az erdélyi fejedelemtől. Jelenleg a vidék igen kopár, hasonlóan a máramarosi vidékhez, itt nem termel senki, ennek ellenére jók a bányák adottságai. Idősebb Felician az elmondások alapján innen hetente legalább ötven márka ezüstöt szállított el, az ezüst minősége a nagybányait is meghaladta, mintegy húsz latos volt. A legnagyobb problémát itt is a feltörő talajvíz jelentette, mert az év bizonyos szakaszában egyszerűen nem lehetett termelni a bányákban, ez az akadály komoly kiesést jelentett a termelőknek, amely azt eredményezte, hogy a vízmentesítésre sem tudtak pénzt fordítani. A kapniki bányánál külön gondot jelentett a bányákhoz tartozó román falvak lakossága illetve a helyi vezetőjük, a vajda („*walachische hauptmann*”). A korábban már bemutatott kővári vajda intézményéről szólt a szöveg, aki alsó szinten, kivételezett státuszban igazgatta a helyiek életét és szervezte a munkavégzést a helyi bányamunkások körében. A biztos információi alapján pontosítani tudjuk, hogy milyen konkrét feladatai is voltak a kővári vajdának. Kaufmann leírta, hogy a vajda nem utalt ki elegendő ellátmányt, élelmet illetve bort, a falvak lakosainak, annak ellenére, hogy azok elvégezték kötelező robotjukat a bányák mellett. A lakosok ezért nem végezték megfelelően a munkájukat, így a biztos a bányák környékén a hanyagság jeleit tapasztalta. A hanyagság, és hozzá nem értés még jobban rontott a bányák amúgy sem virágzó állapotán.⁷⁴⁶ A biztos azt javasolta a feletteseinek, hogy Kapnikbányát és a hozzá tartozó falvakat külön kamarai tisztviselő kezelje, aki az erdélyi kamara alá tartozna, bár a bányavidék felbontása újabb kérdéseket vet fel, mivel a bányahatósági központ továbbra is Nagybánya lenne, ez a város azonban a Szepesi Kamara joghatósága alatt maradna. Ebből kifolyólag alaposan meg kell fontolni a hovatartozás kérdését, mielőtt az erdélyi kamaráról szóló uralkodói rendeletet kiadják. Fontos lenne azt is meghatározni egy rendeletben, vagy rendtartásban, hogy milyen természetű munkát végezhetnek el falvak lakosai a robot keretén belül, Kaufmann szerint csak kiegészítő munkát végezzenek, a komoly szaktudást igénylő feladatokat képzett bányászok lássák el, mert a hozzá nem értés nagyon komoly károkat okozott a kapniki bányákban. Képzett bányászok foglalkoztatása jelentős anyagi ráfordítást igényel, azonban pár éven belül megtéríti a bele fektetett költségeket, mivel a bányák termelékenységét a szakképzett munkaerő fokozná. A biztos a korábban felmerült tervet, miszerint a falvakat a kővári várhoz csatolnák vissza, nem tartotta jó ötletnek, mivel ezek nélkül sehogy sem tudnák a kapniki bányákat művelni, egy régóta kialakult kapcsolatrendszer bontanának meg vele, ez pedig nem lenne jó a térség fejlődésének. Nagy értéket jelent, hogy a környező erdők érintetlenek, és a vízellátás is

---

⁷⁴⁶ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 180-182.

megfelelő.⁷⁴⁷ A következő bányásztelepülés, amelyet bejárt Hans Kaufmann, Feketebánya volt. Ez a település Nagybánya és Szatmár vára között feküdt, ez is elhagyott, kopár vidék volt a leírás szerint a 17. század elején. Hasonlóan Kapnikbányához, itt is jó volt a vízellátás, illetve fából is bőségben voltak, ezek a szempontok lényegesek az eredményes bányászat megvalósításához. Sok, jó minőségű telér húzódott a földben, az itt található bánya járatai nem voltak olyan mélyen, mint a nagybányaiak vagy felsőbányaiak, mivel elsőként idősebb Felician von Herberstein épített ki tárnákat, ő fejlesztette fel a kis falu határában lévő érctelepeket. Feketebányán nemcsak sárga aranyat és ezüstöt bányásztak, hanem fehér aranyat is, amely különlegességnek számított a térségben.⁷⁴⁸ Feketebányát nem bérelte a Herberstein család, hanem megvásárolta, így ez is Lisbona kezére került 1600-ban. Az egyetlen bányában három ember dolgozott, szinte alig termeltek valamit, az általános elszegényedés jelei mutatkoztak mindenhol. Egy bánya működött, de lehetne többet is nyitni, mivel idősebb Felician idejében ez a település járt a termelés élén, nagy haszna volt belőle a Herberstein családnak. Egy olvasztó kemencét is építettek itt, most a kevés mennyiségű ércet inkább Nagybányára vitték el feldolgozásra. A Királytárhoz tartozó három falu és birtokok közül a két Fernezely nevű település határában is voltak bányák, ezekről a korábbi jelentések nem számoltak be, mivel az itteni bányák már régóta elhagyottan álltak, érdemi termelés nem folyt a tárnákban. Kaufmann véleménye szerint a telérek ezüstben gazdagok, azonban túlságosan mélyen húzódnak a föld gyomrában, és aránytalanul nagy költséggel lehetne csak a kitermelt ércet a felszínre felhozni, így nem tartotta érdemesnek ezeket a bányákat újra nyitni.⁷⁴⁹ Fernezely mellett feküdtek a Királytárhoz tartozó rétek és legelők is. A bányák bemutatása után a pénzverde és a kamarai üzem leírása következett. Kaufmann az új fejezet bevezetésében kiemelte, hogy mind a pénzverde, mind a kamarai üzem épületét idősebb Felician von Herberstein építette újjá és fejlesztette fel a saját költségén, áldozatos munka árán. Korábban a nagybányai pénzverde az élvonalban volt a fejedelemség pénzverdéi között, sőt ha a Magyar Királyság területét is hozzá vesszük a viszonyítási alaphoz, közvetlenül a körmöcbányai pénzverőház után következett. A 17. század elejére a helyzet megváltozott, a bányák hanyatlása magával rántotta a pénzverdét is.⁷⁵⁰ Jelenleg Gerhard Lisbona igazgatta a pénzverdét, az épület elviekben a vásárlással ugyancsak a tulajdonába került, azonban magával a pénzveréssel kapcsolatban sem a Herberstein család, sem Lisbona nem rendelkezett semmilyen kiváltsággal, ezt a tevékenységet csak a király nevében, mint bérlői

---

⁷⁴⁷ Uo.

⁷⁴⁸ Uo.

⁷⁴⁹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 182-184.

⁷⁵⁰ Uo.

végezheték, mivel a pénzverés a királyi regálék közé tartozott. A biztos azért részletezte a problémát, mert a pénzverőház tulajdonjoga körüli vita több félreértést okozott, így fontos volt tisztázni a jogköröket. Annak ellenére, hogy a bérlő még nem fizette be a bérleti díjat, engedményt kapott, amelyet a Szepesi Kamara és az Erdélybe küldött biztosok közösen adtak meg neki 1602 végén. Az engedmény lényege az volt, hogy a bérlő megtarthatott a pénzverdében vert érmékből kétszáz hetven dukát (aranyforint) értékben egy összeget, mivel a legtöbb ércet a saját bányáiból szállította a pénzverőházba. Az adatok alapján kilencvenkét hét alatt háromezer-ötszáz-hatvanhárom márkát dolgoztak fel a kamarai üzemben, majd irányítottak a pénzverdébe, amely ötszázhatvanhárom márkával tért el a korábban közölt kivonatos számadásban feltüntetett összegtől. Az eltérésre válasz lehet, hogy különbözőidőintervallummal dolgoztak a számadás készítésekor, illetve a pénzverdének átadott érc mennyiségének feljegyzésekor. Véleményem szerint valószínűbb, hogy az eltérést az okozhatta, hogy a bérlő magánbányáiból származó ércet nem számolták bele, amely azonban a pénzverdei kimutatásnál már jelentkezett a végösszegeknél. A beadott érc értéke ötvenegyezer-hatszáz-nyolcvan forint volt, az átváltási ár egy márka ezüstmél nyolc forint, egy márka aranyánál hatvannyolc forint. Kaufmann az elszámolásban talált egy tízezer forint összeget elérő eltérést, amely minden bizonnyal összefüggött a mintegy ötszáz márka többlettel, ezt az összeget a bérlő a biztos feltételezése szerint a hitelek fizetésére áldozta, bár biztosat ő sem tudott.⁷⁵¹ A fogalmazás azt árulta el, hogy Kaufmann sem volt teljesen biztos abban, hogy a jelenlegi bérlő(k) rosszul végzik a munkájukat, mivel a pénzverdét anélkül vezették, hogy különösebb hiányt vagy kárt okoztak volna a fiskusnak. A biztosnak csak rövid idő állt rendelkezésére, hogy áttekintse a szatmári helyzetet, ugyanis több bányavidéket is be kellett járnia, így az igazán alapos, beható vizsgálatra nem volt lehetőség. Ebből kifolyólag nem kívánt pálcát törni az adminisztrációt végzők felett, igyekezett a tényekre szorítkozni, bár sok esetben azok is nagyon kuszának látszottak. Ilyen volt például a magánbányákból származó haszon kérdése, miszerint Lisbona a nagybányai és felsőbányai bányáiból származó haszonnal saját maga rendelkezett, mégis a bányakamarába kellett beszolgáltatni az ércet, amelyet saját maga vezetett. A helyzetet bonyolította, hogy a hitelezők tőle is leginkább nyers ércet kértek törlesztő részlet gyanánt, ezüstöt és aranyat egyaránt, így ebből a bányakamara nem részesült.⁷⁵² A szatmári bányavidék helyzete igen bizonytalan, nagy kockázati tényezőt jelentett az erdélyi határ közelsége, hiába feküdt mellette a szatmári erődítmény, így Kaufmann, elődeihez hasonlóan, felvetette a költöztetés lehetőségét. Eszerint a nagybányai

---

⁷⁵¹ Uo.

⁷⁵² ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 184-186.

kamara üzemét és a pénzverőházat költöztették át Kassára, mert ott nagyobb biztonságban vannak az intézmények, mivel fallal körülvett, megerősített város, a felső-magyarországi végvidéki főkapitány és a Szepesi Kamara székhelye. Az erdélyi biztosok szerint azért lenne célszerű az átköltöztetés, mert így kevesebb költségből lehetne megoldani a finomítást illetve a pénzverést. Kaufmann véleménye szerint a biztonság miatt kellene Kassára telepíteni az intézményeket, itt ugyanis jobban lehetne felügyelni a munkát, ez által a visszaélések száma is kevesebb lenne. Érvelése szerint az alacsonyabb költségeket a költözéssel nem lehet garantálni, mivel maga az áthelyezés is költségbe kerül, a termelőknek pedig maguknak kell állniuk a szokásjog alapján a finomítás költségein túl a Kassára szállítás költségeit is. Így félt, hogy újra az illegális kereskedelmi utat fogják választani egyre nagyobb arányban, hiszen így gyorsan juthatnak pénzhez. Ráadásul a kereskedők magasabb áron veszik meg az ércet, mint a bányakamara, sok termelő ezért kockáztat, bár a király monopólium jogának megsértése komoly következményeket vonhat maga után.⁷⁵³ Kaufmann a pénzverde székhelyének megváltoztatásáról szóló elmélkedés után rátért a kiváltságok ügyére. Leírta, hogy az elmúlt évtizedekben is sok vitát váltott ki ez a kérdés, azonban a kamarák nem jutottak dűlőre, így a probléma megoldatlan maradt. A helyi, bányászattal kapcsolatos kiváltságok jó része már archaikus, az új típusú igazgatási rendszerrel összeférhetetlen. Sajnos a biztos nem fejezte pontosan ki magát, nem tudni melyik kiváltságra gondolt, annyit megfogalmazott aggályként, hogy a kiváltságok alapján a helyi bérlőnek, mint a kamaraispán jog utódjának túl széles a jogköre, ez pedig az ellenőrzést és felelősségre vonhatóság elvét sérti. Az egyes igazgatási feladatokat meg kellene osztani a végzett munka besorolása szerint. Egy tisztviselő lássa el az adminisztráció feladatait, míg kollégája a bányászattal kapcsolatos szakmai feladatokat. Logikus, hogy az adminisztráció végzése specializációt igényel, ahogyan a bányászati igazgatás területe is. Egy ember ezt nem tudja kellő alaposággal ellátni, a hozzá nem értés pedig komoly károkat okozhat, ahogy ezt Kapnikbánya esetében láthattuk. Báthory István lengyel király ezeket a kiváltságokat megerősítette, azonban a magyar uralkodónak nem lenne szabad ezt megtennie, elsőként ki kellene rostálni közülük azokat az elemeket, amelyek nem illeszkednek a kamarai igazgatás rendszerébe. A kiváltságokat fokozatosan kellene csökkenteni, ugyanis a városok ragaszkodnak hozzá, ezért nem kellene ellenállást kiváltani. A lépés megtételére mindenképpen szükség van, hiszen csak így lehet a jövőben bevezetni egy központi, mindenhol érvényes bányarendtartást.

---

⁷⁵³ Uo.

A nagybányai és felsőbányai privilégiumok rendszeréről, és a hozzájuk szorosan kötődő helyi bányarendtartások átalakításáról a nevezett időszakban többször is tárgyaltak egymással a kamarák, azonban a szakemberek a konkrét cselekedetig nem jutottak el. A magyar uralkodók által korábban több ízben is megerősített kiváltságlevelek, melyekre a helyi rendtartások épültek, határozták meg a 17. század elején is helyi termelők életét. Hans Kaufmann azért hívta fel felettesei figyelmét arra, hogy evvel a kérdéssel óvatosan kell bánni, és fokozatosságot kell alkalmazni, mert kiváltságok és mentességek bonyolult rendszere az egész térséget behálózta, a bányászok teljes életét lefedte. Hans Kaufmann jól érzékelt a problémát, hiszen Nagybányának és Felsőbányának adományozott mentességek és jogok adták meg a jogi keretet a műveléshez egészen az Anjou kor óta.⁷⁵⁴ I. Lajos magyar király, pontosabban a királyi kancellária, 1347-ben bocsátotta ki az adománylevelet Nagybánya városa számára. Eszerint Nagybánya városának évente joga volt a szabad bíró választáshoz, önálló bíraskodási és egyéb szabadságjogok révén a királyi szabad városok sorába emelkedett. A kiváltságlevél legbövebben a lakók és a telepések (*hospes*) bányászati jogainak rögzítésével foglalkozott. Az okirat előírta, hogy évente válasszanak bányabírót (*magister montium*), aki a város bírójával (*iudex*) és az esküdtekkel (*iurates*) ellenőrizzé a bányászati tevékenységet, illetve a bányászattal kapcsolatos ügyekben bíraskodjon, a városi magisztrátus választhatta meg a bányafelügyelőket (*scansores*). A bányák műveléséhez szükséges famennyiséget a város határából, illetve a kővári uradalommal határos erdőkből szerezhették be a termelők.⁷⁵⁵ Ez az adománylevél volt az az alapokirat, amelyre a következő években újabb kiváltságokat, jogokat kaptak a helyi termelők. Lényeges volt az 1376-ban keletkezett adománylevél, amelynek alapján Nagybánya és Felsőbánya lakosai és hospesei zúzdákat és olvasztókat építhettek. Fontos változást hozott Hunyadi János adománylevele 1455-ből, amely nyolcévnyi bányatized fizetése alól való mentességet adott a kapnikai termelőknek. A kiváltság adományozásának célja a termelés növelése volt, erre hivatkoztak a 16. század utolsó harmadában is többször a termelők, hogy újra megkaphassák ideiglenesen ezt az mentességet.⁷⁵⁶ Hunyadi Jánoshoz még egy fontos felsőbányai kiváltság kapcsolódik. 1452-ben a felsőbányai orgonáért cserébe azt adta a városnak, hogy a bányákból befolyó köteles bányabér attól kezdve a felsőbányai templom jövedelmét képezte. Ezek a privilégiumlevelek, többszöri megerősítéseik, illetve a központilag meghatározott jogokra és kiváltságokra épülő helyi rendtartások szabták meg a 14. századtól kezdve a termelők életét. A helyi lakosok az

---

⁷⁵⁴ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 7.

⁷⁵⁵ MOL A 57 Libri Regii 3. k. fol. 1046-1048. valamint BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 5.

⁷⁵⁶ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 7.

adott helység privilégiumát tekintették elsődleges jogforrásnak, ehhez rendkívül erősen kötődtek.⁷⁵⁷ Hans Kaufmann szerint a jelenlegi háborús viszonyok között nem lenne tanácsos a már megszokott és ismert rendszert alapjaiban megváltoztatni, fokozatosan kellene az egyes privilégiumokat megszüntetni, a helyi rendtartások pedig a központi rendtartás bevezetéséig érvényben maradnának. Mint már említettem, a biztos nem tért ki konkrétan arra, hogy melyik kiváltság sértette a kamara, egyben a fiskus, érdekeit. A pontosabb körülhatárolásban segítségünkre lehetnek az 1570-es évek első felében keletkezett kamarai iratok. David Hag kamarai tanácsos a nagybányai privilégiumok közül megszüntette volna a bányamester választását, helyét kamarai tisztviselő töltötte volna be, a bíraskodási jogkört is kurtította volna, illetve a kincstári erdők használatát korlátozta volna, és egy központi rendtartás segítségével a kamara hatáskörébe utalta volna a fakitermelést. Hasonló elképzelései lehettek Kaufmannak is, hiszen a fenti kiváltságokat ugyanolyan formában megerősítette 1601-ben a kancellária, így a kiindulási pont hasonló volt az 1571-es állapothoz.⁷⁵⁸ A kiváltságok tárgyalása után rátért a beváltási ár kérdésére. Véleménye szerint egy központi árfolyamot kellene meghatározni, amely tartalmazna egy minimum árat, jelen esetben hét forintot, és egy maximum árat, amely pedig kilenc forint lenne, a két érték között lehetne egy márka ércet bevenni. A beváltási ár a beadott érc minőségétől is függhet, így például a jó minőségű felsőbányai ezüst egy márkájáért a maximum árat kellene adni. Az ércbeváltás folyamatát is jobban kellene ellenőrizni, mert termelők sok esetben nem kapták meg belátható időn belül a beadott ércükért a megfelelő összeget, így komoly káruk keletkezett. Gerhard Lisbona ötezer forinttal tartozott nagybányai és felsőbányai termelőknek, a ki nem fizetett tartozás fejében állítólag lekötötte a felsőbányai Wandt bányából származó jövedelmét, bár az Wagen kezelésében állt. Feltételezhető, hogy nem fog tud fizetni, így elveszíti a bányáját és az abból származó hasznot is.⁷⁵⁹ Kaufmann ezután tért rá a pénzverdében előállított érmék fajtájára, értékére illetve a pénzverőház felszereltségére. Eszerint Nagybányán tallért vertek, melynek értéke száz dénár volt, a másik nagy értékű érme a dukát volt, általában hatvan és hatvannyolc dukát között váltottak be egy márka aranyat. A standardnak számító kölni márkát használták az érc minőségének ellenőrzésére. A korabeli felosztás szerint egy kölni márka huszonnégy karátnak felelt meg, ennek alapján határozták meg az adott érc besorolását.⁷⁶⁰ A pénzverde felszereltségét idősebb Felician von Herberstein alapozta meg, aki elsőként szereltetett be egy hengeres pénzverőgépet. Ezzel az új géppel gyorsabban és hatékonyabban lehetett nagy és kis

---

⁷⁵⁷ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 8.

⁷⁵⁸ MOL A 57 Libri Regii 5.k. fol. 424-427.

⁷⁵⁹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 184-186.

⁷⁶⁰ FINÁLY, 1867. 127-128.

értékű pénzérmeget verni (dénár), az utóbbiból idősebb Felician idejében hiány is volt. A biztos kifejtette, hogy miért volt korszakalkotó lépés a hengeres pénzverőgép használatba vétele a nagybányai pénzverdében. A pénzverés folyamata a hengeres szerszámgépek bevezetése előtt kézi erővel, kalapács segítségével történt. Jelentős változás a 16. század második felében történt, az új technikai megoldás szerint a verőtöveket a hengeres szerszámgépekbe rögzíthették, a szerszámgép segítségével a pénzt ezen túl verés helyett hengerekkel préselték. Nagybányán ezt a gépet „*valc*”-nak nevezték. Hans Kaufmann információi szerint elsőként 1583-ban helyezte a nagybányai bérlő üzembe, és az óta működött.⁷⁶¹ Idősebb Felician von Herberstein ideje óta verték az érmeket a körmöci liga, illetve körmöcbányai minta alapján a pénzverőházban, leginkább tallérokat különböző formában, illetve aprópénzeket.⁷⁶² 1603-ban már nem voltak ilyen jó minőségűek a pénzérmekek, a munkások túl sok pihenő időt engedtek meg maguknak. A kevesebb mennyiségű, és rosszabb minőségű ércből, - mivel a finomítási folyamat is kívánni valót hagyott maga után -, készült érmék, leginkább a tallér, silányabbak lettek a körmöci érméknél. Kaufmann szerint a rosszabb minőségű érmék előállításáért a bányafelügyelők (*scansores*) is felelősek, mivel nekik kellett figyelni, milyen ércet termelnek ki a járatokban a munkások, hiszen a rosszabb minőségű ércből csak hasonló értékkel bíró érmét lehet verni.⁷⁶³ Ezért is sürgette a biztos, hogy alkossanak egy központi rendtartást, amely ezt a tevékenységet is szabályozza, a központi rendtartással összhangban a városok vezetése alkothat helyi érvényű rendtartást is, amely követi a térség jogszokásait. A központi rendtartás feladata az lenne, mint korábban a kiváltság és adományleveleknek, jogi keretet adna a helyi bányászatnak, élő tartalommal a helyi érvényű rendeletek töltenék meg. Kaufmann megkérdőjelezte a jelenlegi, önjelölt bérlő jogát a pénzverde vezetésére, a királyi regália kezelésére, mivel nem volt érvényes bérleti szerződés, amely a kezelés és igazgatás kereteit szabályozta volna. A biztos többször megemlítette ezt a problémát, hogy kihangsúlyozza az érvényes megállapodás fontosságát, hiszen csak így biztosítható a térség kiegyensúlyozott fejlődése, és a jogkövető magatartás megkövetelése. A bizonytalan helyzet következménye az lett, hogy a pénzverdében nem meghatározott időközönként kaptak a munkások fizetést és ellátmányt. A dolgozók a rossz munkakörülmények miatt alacsonyabb motiváltsággal dolgoztak, így kerülhetett arra sor, hogy a pénzverdében kisebb értékű pénzérmeget is csak időszakos kihagyásokkal vertek. A kisebb értékű magyar pénzérmekek hiánya pedig oda vezetett, hogy

---

⁷⁶¹ ÖStA HKA VUG RN 13a fől. 184-186. valamint BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 40.

⁷⁶² Körmöcbányán 1582 óta az ún. tiroli pénzláb szerint verték az érmeket, ezt a pénzlábat alkalmazták Nagybányán is. Ld. BUZA, 1996. 271.

⁷⁶³ ÖStA HKA VUG RN 13a fől. 184-186. valamint HERZFELDER, 1896. 278.

Lengyelországból érkező, kevésbé jó minőségű váltó pénzek forgalma megnőtt, ezáltal Felső-Magyarország pénzügyi és gazdasági vérkeringése komoly kárt szenvedett. Hans Kaufmann érvelésével csak részben érthetünk egyet, mivel ez az időszak, a numizmatikai szakirodalom megállapításai alapján, egybeesett a pénzverés egyik strukturális változásával, a tallér kibocsátás visszaesésével az ún. III-as garas (dutka) emissziója fokozódott, ez a változás lassan a magyar és az erdélyi pénzforgalomban is megjelent. A dutka (*grossus argenteus triplex*), ahogy már korábban is említettem, egy középértékű lengyel váltópénz volt, amely oly mértékben elterjedt a Magyar Királyság és Erdély területén, hogy a tárgyalt időszakban már magyar területen is verték őket, például Nagybányán, lengyel minta alapján. A mindennapi erdélyi pénzforgalomban, amelybe ugyancsak termelt a nagybányai pénzverde, a dénár és a lengyel váltópénz (közönséges, III-as és IV-es garas) volt a legtöbbször használt fizetőeszköz. Emellett megjelent a lengyel garas is, amelyre Hans Kaufmann különösen panaszkodott, nagy mennyiségben volt megtalálható az erdélyi és a magyarországi kereskedelemben, minősége jóval elmaradt a többi lengyel mintájú érmék mögött. Az erdélyi rendek a lengyel pénzügyi beáramlásának számlájára írták a tallérok nagyarányú kivitelét, mivel a kereskedők felvásárolták a vásárokon, és a lengyel verdékben dutkát vertek. A dutka pedig elárasztotta a magyar területeket. A megváltozott elvárásokhoz alkalmazkodtak a pénzverdék, köztük a nagybányai is, ezért a biztos kritikája nem teljesen állta meg a helyét az érmék típusainak verésével kapcsolatban.⁷⁶⁴ A pénzverde leírása után a munkások ellátásáról írt a biztos. Több termelő kéthetente három tallér értékben hoztak kenyeret, négy tallérért búzát, míg sört illetve bort hat és nyolc dénár fejében.⁷⁶⁵ A bányavidék bizonyos falvaiban a termelők, akik kereskedéssel is foglalkoztak, ezeket a termékeket árusították, ezzel azonban megsértették a kamara jogkörét, akinek -illetve a vele szerződésben lévő bérlőnek-, lett volna joga az élelem ellátást és kocsmáltatást elvégezni. Ezzel ellentétben állt a nagybányai polgárok kiváltságlevele, amely szerint a helyi termelők kereskedési jogköre ezekre az árukra is kiterjed, addig, amíg nem okoznak vele kárt a király kincstárának. Kaufmann leírta, hogy több, ehhez hasonló visszas jogi helyzet állhat elő, ha nem rendezik gyorsan a kiváltságok és a rendtartás viszonyát. A nagybányai termelők kétlaki életet éltek, mivel a bányászat mellett foglalkoztak bortermeléssel is, és leginkább a lengyel piacokra exportáltak, köztük a legtöbb szőlővel természetesen Lisbona rendelkezett, így az érdekellentét a bérlő, többi termelő és a kamara között több síkú volt.⁷⁶⁶ Kapnikbányával kapcsolatos ügyeket egy újabb komissziónak

---

⁷⁶⁴ BUZA, 1996. 270-275.

⁷⁶⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 186. 1 tallér=90-95 dénár volt 1603-ban. Ld. Uo.

⁷⁶⁶ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 186-187.

is meg kellene vizsgálnia, a kővári vajda hatáskörét illetve a falvak helyzetét is fel kellene mérni. Hans Kaufmann részletesen foglalkozott a regáliák kérdésével, újra megemlítve, hogy a jelenlegi bérlő Gerhard Lisbona („*eider arendator Gerhart Lisbon*”) eladás révén jutott hozzá jelenlegi bányáihoz illetve birtokaihoz. Az adásvétel lebonyolításához hiteleket kellett fel vennie, ez pedig a későbbiekben negatívan hatott ki a biztos szerint a királyi regáliák kezelésére. A tapasztalata szerint nem a központilag meghatározott áron vette át az ércet, amely akkor egy ezüst márka ellenében nyolc forint volt, hanem alacsony, nyomott árral dolgozott, így a hiteltörlesztésre több tőkéje maradt. Ez a folyamat azonban a termelők helyzetére hatott negatívan, mivel nem kapták meg a beadott ércük minőségének megfelelő összeget, ez pedig az illegális eladás újbóli felvirágzásához vezetett.⁷⁶⁷ Ezért szükséges lenne újra központilag meghatározni a hivatalos beváltási árat, amelyet a biztos hét és nyolc forint között maximált volna, így mind a termelő, mind a bányakamara jól járna. A nagybányai bányakamarában a körmöcbányai árfolyam legyen érvényes. Kaufmann szerint a pénzverést mindenképpen kamarai kézbe kellene venni, mert stratégiai jelentőséggel bír, ez az egyik legfontosabb regália, így a pénzügyigazgatási szerveknek kell felügyelni. A biztos úgy gondolta, hogy alacsony termelékenységgel üzemelnek a bányák, főként a kincstári tulajdonban lévő Királytáró, így meg kellene fontolnia az Udvari Kamara tanácsának, hogy esetleg vegyék vissza az egész bérletet, ne csak bizonyos részeit, például a pénzverdét.

A jelentés végén összefoglalta a beszámoló lényegét illetve javaslatokat tett az esetleges változtatásokra. Abban az esetben, ha a kamara visszavenné saját kezelésébe az igazgatást, akkor egy bányamesterre illetve egy kamaragrófra lenne szükség, akik megosszák egymás között a feladatokat, a bányamester lenne a szakmai felelős, az adminisztrációs vezető a kamaragróf lenne, az utóbbi bizonyos esetekben felülbírálná a bányamester döntéseit. A kettős igazgatási modellt alkalmazták a kamarák a kincstári uradalmak esetében is (kapitány illetve udvarbíró), ehhez hasonlót képzelt el Kaufmann Nagybányára. Ez a modell nem volt ismeretlen a térségben, mivel Wilhelm Scheuenstuel idején így működött a kamarai igazgatás.⁷⁶⁸ Kaufmann véleménye szerint a munkások ellátását a bérlőnek, vagy a kinevezendő kamarai tisztviselőnek kell megoldania, ahogy az idősebb Felician von Herberstein idejében is volt. Az ő feladata volt az ún. *szokmány* elrendezése és kiosztása, ezen kívül minden magán bányatulajdonos a saját asztalára megtermelheti a megfelelő mennyiségű étket és italt, de árusítani csak a központilag meghatározott személynek lenne joga. A legfontosabb alapelv, amelynek mentén kellene kialakítani az igazgatási struktúrát, a jó

---

⁷⁶⁷ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 169-172.

⁷⁶⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 186-187. valamint KENYERES, 2008. 119.

bányarendtartás és a helyi kiváltságok harmonikus egyensúlya. Az Udvari Kamara feladata lenne, hogy rendeletében kihangsúlyozza a helyi kamarák felé, hogy amíg nincs egy rendtartás és egy vezető („*Bergordnung und Berghauptmann*”), addig ezek a gazdag és csodálatos bányák („*dieses reichen undt schönen silber Bergwerks, des gleichen komm in Teutschland zufinden ist*”), csak pusztulnak és romlásra vannak ítélve. Emellett pedig az uralkodó kincstára óriási károkat szenved, mert nincsen elegendő bevétel a bányászatból („*welches Eurer Kaiserlicher Maiestät cammerguettes zu großem nachteil verreiche*”).⁷⁶⁹ Ha a kamarai igazgatás mellett döntenének, akkor a két főtisztviselő éves ellátása mintegy kétezer forintba kerülne. Köztudott, hogy a kamarák szűkölködnek jó szakemberekben, főképp olyanokban, akik ezt a veszélyes régiót elfogadnák munkahelyként. A helyzet nehézsége ellenére kellene egy próbát tenni, és alternatívát találni Gerhard Lisbona személyére, az alkalmas ember keresése egy versenyhelyzetbe kényszerítené a bérlőt, így talán többet próbálna kihozni a saját munkájából. A bányamester feladata hasonló lenne, mint a korábbi évtizedekben. A központi és a helyi rendtartás betartása és betartattása, amelynek célja, hogy a termelők ne szenvedjenek kárt, és a bányakamarát válasszák az illegális eladás helyett. Ezáltal újra kamarai kézben összpontosulna több királyi regalé, köztük az ércforgalmazás és a pénzverés. Ezeket a kamaraispán fogná össze, ő koordinálná a munkafolyamatokat. Személyi kérdésekben a két tisztviselő együtt, kollégiális alapon döntene, de a kamaraispánnak szélesebb jogköre lenne, ebbe Kaufmann a bíraskodást nem vette volna bele.⁷⁷⁰ A leendő kamaraispánt arra kellene utasítani, hogy a jelenlegi bérlőtől vásárolja meg jutányos áron a pénzverde épületét, illetve a tartozékait, ő annak idején ezért húszezer forintot fizetett Friedrich von Herbersteinnek. Ha beleegyezne ebbe az ajánlatba a bérlő, abban az esetben adóssága egy részét is átvinné a kamara, így mentesülne egy bizonyos rész fizetése alól, és többet tudna termelni, a többlet pedig a bányakamarába vándorolna be. A Királytáró egy ideig még esetleg maradhatna Lisbona kezén, de erről még egyeztetni kellene felsőbb szinteken is. A pénzérmék emissziójával kapcsolatban annyit szögezett le a biztos, hogy a tallér verését nem szabad abbahagyni, mert a jelenlegi visszaesés a jövőben nagy keresletre változhat, és akkor a pénzverde nem tudná kielégíteni az igényeket. A pénzverdéről készülő rendtartásba bele kell venni, hogy a nagy értékű érmék (tallér és dukát) mellett feltétlenül szükség magyar mintájú váltópénzt verni, mert ha ezt nem teszik, akkor a lengyel dutka mindenhol kiszorítja a magyar aprópénzeket.⁷⁷¹

---

⁷⁶⁹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 186-187.

⁷⁷⁰ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 187-188.

⁷⁷¹ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 188.

Hans Kaufmann minden igényt kielégítő tanulmánya elkészítése után, amely nem tüntette fel túlságosan pozitív színben a németalföldi kereskedőt, Lisbonának egy újabb hitel problémával kellett szembe néznie. Benedict Aman, nürnbergi kereskedő nyújtott be ellene panaszt, miszerint a felvett hitelét nem kezdte el időben visszafizetni, több törlesztő részlettel is tartozott. Emiatt Gerhard Lisbona kénytelen volt egy részletes kötelezvényt írni, és elküldeni Kassára, amelyből a kamarai számvevőség irattárában megőriztek egy példányt bizonyíték gyanánt.⁷⁷² A kötelezvényt így kezdte Gerhard Lisbona: „*Ich Gerhard Liesbon der Rhömische Kaiserliche Maiestät Kammergraff auf der Nagibaniensen Bergwerks arendator*”. A megnevezését azért kell kiemelni, mert a megfogalmazásból az derül ki, hogy Gerhard Lisbona Őfelsége kamaragrófja, azaz megbízott tisztviselője, és a nagybányai, azaz a Királytáró, bányák bérlője. Az irat egy hónappal később keletkezett, mint az előbb elemzett jelentés, tehát lehetséges, hogy Hans Kaufmann javaslatait elfogadva kamarai tisztviselőt neveztek ki az igazgatás élére, Gerhard Lisbona személyében. Az adott helyzetben ez egyszerű és kézen fekvő megoldásnak tűnhet, erre a koncepcióra azonban nem rendelkezünk az állítást megerősítő forrásanyaggal. Az előző bérlők közül Muralto nevezte meg magát hasonló pontossággal ugyancsak egy kötelezvény bevezetésében, de nem ezeket a kifejezéseket használta, így erről az oldalról sincs összehasonlításra alkalmas iratunk. A kamarai ügyintézés folyamatát ismerve arra hajlunk, hogy inkább az utóbbi feltételezést tartjuk valósnak, tehát Gerhard Lisbona továbbra is bérlőként irányította a kamarai intézményeket valamint a kincstári bányát. A kötelezvény tanúsága szerint a hat évvel azelőtt, azaz 1597-ben, vett fel hitelt birtokaira a nürnbergi gazdag polgártól, a városi tanács tagjától, Benedict Amantól készpénzben. 1597-ben egy megbízottjával, bizonyos Hans Haasennel utazott Livóniába, ott találkozott Benedict Aman küldötteivel és itt is kötötték meg a hitelszerződést. A kölcsönt az akkori livóniai és poroszországi birtokaira vette fel, úgy gondolta, hogy ezek a birtokok jövedelmeznek annyit, hogy ki tudja fizetni majd a törlesztő részleteit, azonban a történelem közbeszólt.⁷⁷³ Livóniában háború tört ki a svéd uralkodó és a lengyel király között. Ez a terület az oroszok kiszorítása óta, a lengyel-svéd versengésnek lett a helyszíne, a Wasa dinasztia két tagja, IX. Károly svéd király és III. Zsigmond lengyel király közötti háborúskodás 1601-ben tört ki. A svéd király, miután megszilárdította a hatalmát, azzal kívánta megjutalmazni a hű alattvalóit, hogy az ütközőzónának számító Livóniában adományoz nekik birtokokat. A kirobbant fegyveres konfliktus harminc éven keresztül

---

⁷⁷² ÖStA HKA MBW RN 8 (1605-1607) fol. 2-3. A Szepesti Kamara számvevői irattára ld. SZÜCS, 1990. 30.

⁷⁷³ ÖStA HKA MBW RN 8 (1605-1607) fol. 2-3. Gerhard Lisbona erről a területről szállította a bort krakkói üzletébe.

húzódott, ez az esemény sodorta el Lisbona birtokait is, a pusztítás miatt végül nem tudott ebből a forrásból meríteni.⁷⁷⁴ A legnagyobb hitelt azonban, ahogy a szövegből kiderült, nem Amantól vette fel, hanem Johann von Triesenhausen-től, bár a hitel pontos összegéről és a kölcsönző személyéről nem adott további információt a kötelezvényt író. Ebből kifolyólag, mivel a birtokai rossz állapotban voltak, valamint több hitelt is kellett törlesztenie, Benedict Amannak nem tudott fizetni. Benedict Aman emiatt panaszt tett, ő pedig egy barátságos, nyílt hangvétellű levélben válaszolt a kereskedőnek. Ebben megkérte a kereskedőt, hogy ő maga vagy egy képviselője jöjjön el Nagybányára, hogy személyesen meg tudják beszélni a hitel fizetési metódusát, egy kölcsönös megállapodást kellene kötni, ő kiadna egy kötelezvényt, amelyben megígéri, hogy hitel teljes összegét, a másik fél utazásának költségeit valamint minden felmerülő kiadását megtéríti. A hitel összege hétezer-ötszáz forint volt magyar pénzre átszámolva, a nagybányai bérlő személyesen Amannak, vagy megbízottjának adná át, esetleg Mattias Toppschelnek, vagy egy másik alkalmazottjának. Az illető felügyelhetné a fizetést a helyszínen.⁷⁷⁵ Minden hónapra száz forint kamatot fizetne, a fizetés kezdete pedig 1603 novembere lenne. Az első évben ezerhatszáz forintot fizetne, a következő két évben is ennyi lenne a törlesztő részlet (négyezer-nyolcszáz forint), a többi kamat (kétezer-hétszáz forint). Abban az esetben, ha nem fizetne, akkor birtokaiból, különösképpen a szatmári javaiból (bányák, huták és földek), a hitel értékében lefoglalhat Benedict Aman kártérítésként. A szerződés megerősítésért, megkötése érdekében egy szép, nagy keleti zafir ékkövet is küldött a nürnbergi városatyának. Ezt a küldöttjének adta át barátsága jeléül. Az ékkő biztosítéként is szolgálna, hogy az adós fizessen.⁷⁷⁶

Az Udvari Kamara tanácsa, miután elemezte Hans Kaufmann áprilisi jelentését, újabb utasítást küldött ki 1603. augusztus 31-én. Az utasítás szerint az Udvari Kamara és a Cseh Kamara közösen bízott meg több szakembert, kamarai tisztviselőt, hogy megvizsgálja az erdélyi és nagybányai bányászattal kapcsolatos kiváltságok rendszerét, illetve javaslatot tegyen a bányarendtartás tartalmára vonatkozólag.⁷⁷⁷ A Cseh Kamara Wolfgang Höchl német számvevőt küldte, valamint Christoph Tanbreutter pénzverőmestert Joachimstalból, illetve Elias Gütter főbányamestert, hogy Hans Kaufmann sziléziai bányamesterrel együtt kidolgozzanak egy bányarendtartás-tervezetet („*Münz und Bergwerkordnung*”), és tárgyaljanak a bányászati kiváltságok rendszeréről, melyek azok a kiváltságok, amelyeknek

---

⁷⁷⁴ DAVIES, 2006. 358-359.

⁷⁷⁵ ÖStA HKA MBW RN 8 (1605-1607) fol. 2-3. Mattias Toppschel volt az a megbízott, akivel annak idején 1597-ben szerződést kötött.

⁷⁷⁶ Uo.

⁷⁷⁷ ÖStA HKA HF Prot. WN 561 fol. 485.

feltétlenül meg kellene maradnia Nagybányán és Erdély területén.⁷⁷⁸ A tárgyalások után még egy újabb bizottság kiküldésére kerüljön sor, a kiküldetés során az új rendtartást és a szabadságokat minden bányavárosban hirdessék ki a biztosok. A Cseh Kamara szakemberei állítsák össze a bizottságokat, és felügyeljék a kihirdetéseket.⁷⁷⁹ Az utasításhoz kapcsolódó jelentés szeptemberben készült el Prágában. A joachimstali pénzverőmesternek haza kellett utaznia, de a feljegyzéseit ott hagyta kollégáinak. Javasataikat Kaufmann jelentésének elemzése és áttanulmányozása után alkották meg. Erről készítettek egy írásbeli összefoglalót, illetve ha az Udvari Kamara tanácsa megengedné, akkor majd szóban is előadnák koncepciójukat. Az összefoglaló első részében az erdélyi bányák helyzetét tárgyalták meg, ezek után következett Nagybánya és vidéke.⁷⁸⁰ A sok viszálykodás, amely a bérlő a többi termelő és a kamara között zajlott, oda vezetett, hogy az igazgatás szinte alig működött, és a bányászat komoly károkat szenvedett. A kamarai szakemberek számára az étel és italszállítással kapcsolatos panaszok nem teljesen voltak teljesen érthetőek, de az bizonyos, hogy az uralkodó kincstárát is károsították. A többi bányavidékhez hasonlóan itt is visszalépés és elmaradás volt tapasztalható. Véleményük szerint a kiváltságok egy részét meg kellene őrizni, például az urbura fizetése alól valói mentességet ideiglenesen újra be lehetne vezetni, így a termelők lábra tudnának állni. Megvizsgálták a kamarai intézmények helyzetét a beszámoló alapján, illetve a Királytáróban rejlő lehetőségeket, kamarai kezelés jobban megfelelné az uralkodó érdekeinek. A kamarai ellenőrzés biztosítaná ezen a bizonytalan vidéken az évi biztos bevételt, a bérleti rendszernél túl sok tényező a bérlő személyétől függ, amellyel a kamara nem tud előre számolni.⁷⁸¹

Hans Kaufmann bizottsági kiküldése, illetve az azt követő szakmai tárgyalások egy újabb változást jeleznek az ügymenetben illetve döntés-előkészítés folyamatában. A bizottság tagjainak kijelölésének korábban bemutatott folyamatához képest 1603-ban radikális eltérést fedezhetünk fel. A Szepesi Kamara, mint önálló kormányhivatal, ebből az egyeztetésből kimaradt, sőt az iratok tanúsága szerint nem is volt érdemleges egyeztetés, a központi kamara egyszerűen kijelölte Kaufmann-t. Ebben az évben már a felállítandó erdélyi kamara vette át a központi szerepet a levelezésben, voltak olyan elképzelések, hogy a szatmári bányavidék is ide tartozzon, így nem volt véletlen a Szepesi Kamara kihagyása, hiszen minden bizonnyal

---

⁷⁷⁸ Joachimstal nevéből alakult ki a 15. század végétől datálható numizmatikai korszak, a tallérperiódus legfontosabb érméjének, a tallérnak a neve. A 15. század végén a gazdag tiroli ezüsbányákra alapozva indították el a súlyosabb ezüstpénzek verését, a tallérverést elsőként az ezüsttermelő országok vették, köztük Csehország is. Ld. GEDAI-TORBÁGYI, 2001. 212.

⁷⁷⁹ Uo.

⁷⁸⁰ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 219-229. Ebből a nagybányai helyzetre ld. fol. 223-225.

⁷⁸¹ Uo.

tiltakozott volna joghatósági területének csorbítása ellen. Emellett a kassai kamara egyre nehezebbé váló helyzete is indokolta a döntést, illetve elhanyagolható szempont a fiskális perek elszaporodása, amellyel sok dolga volt a két magyar kamarának, a Szepesi Kamara akkori elnöke, Migazzi püspök ennek a procedúrának az egyik „élharcosa” volt Szuhay István mellett.⁷⁸² A kassai kamara helyét egy másik helyi kamara vette át, logikus módon a Cseh Kamara, amelynek székhelye egybeesett a királyi-császári központtal. A cseh kamarai szakemberek nehezen lehettek elfogultak, objektív ítéletet tudtak mondani, hiszen nem volt jelentős kapcsolatuk sem a szatmári sem az erdélyi bányavidékkel. A Cseh Korona országaiban fekvő ezüstabányák üzemeltetésében gyakorlatot szerzett szakemberek új tapasztalatokkal frissíthették a helyi megoldásokat, és nem utolsó sorban bennük megbízott az Udvari Kamara tanácsa. A Bécsben székelő Alsó-ausztriai Kamara is kiszorult a folyamatból, míg a Cseh Kamara befolyása nőtt, az ellenőrzési és megerősítési funkciót is ennek a kamarának a tisztviselői látták el, ahogy Hans Kaufmann jelentésének esetében is láthattuk, mielőtt az az Udvari Kamara tanácsa elé került volna. Az 1570-es évek elején tapasztalt módszerrel összevetve, a Szepesi Kamara szerepét nem töltötték be az ügymenetben, a közbülső szerepet, amelyet az Alsó-ausztriai Kamara töltött be annak idején, 1603-ban már a Cseh Kamara látta el, a központi döntés most az Udvari Kamara prágai részlegének tanácsában született. Az 1570-es években működő mechanizmussal abban megegyezett az új struktúra, hogy a központi döntéseket hozó és a döntés-előkészítésben közbülső szerepet betöltő kamara székhelye megegyezett, ez 1573-ban Bécs volt, 1603-ban pedig Prága. Az Udvari Kamara bécsi részlege, az ún. hátrahagyott Udvari Kamara, a prágai részleg és a Cseh Kamara között helyezkedett el, mivel ez a szerv volt felelős a magyarországi pénzügyekért.⁷⁸³ Az iratok kibocsátó szerv alapján történő eloszlása is jól mutatja a döntéshozatalban végbemenő változásokat.⁷⁸⁴ A korábban tapasztalt centralizmus megmaradt, nem erősödött, csak a csomópontok változtak meg.

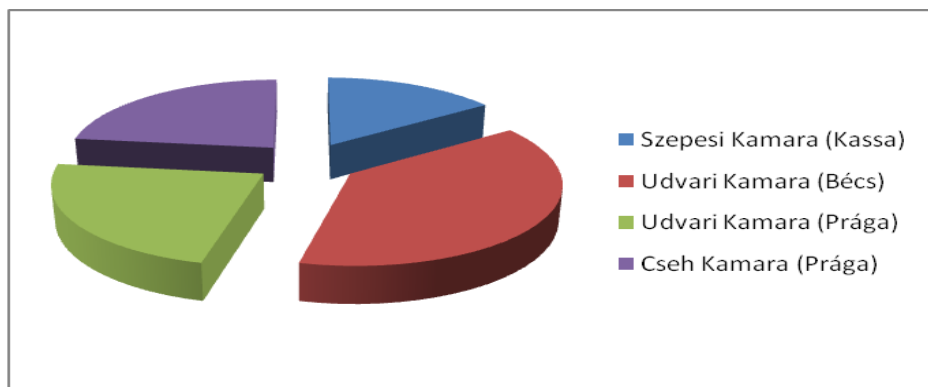
---

⁷⁸² PÁLFFY, 2010. 354-355. valamint SZŰCS, 1990. 54-55.

⁷⁸³ PÁLFFY, 2010. 99.

⁷⁸⁴ A kördiagramm adataihoz az összes beérkező és kimenő, iktatásra került iratot felhasználtam. A prágai Udvari Kamara döntései alapján elkészült jelentések, beszámolók a kiadó szervhez (Cseh Kamara illetve bécsi Udvari Kamara) lettek számolva.

1603 novemberében a Szepesi Kamara jelentésében még mindig arról panaszkodott, hogy a nagybányai aranybányák prefektusa („*praefectus auri fodinae Nagibaniensis*”), Gerhard Lisbona nem fizetett az év eleje óta sem, pedig nyilvánosan megígérte, hogy évente négyezer forintot fog beadni, erre eddig még nem került sor. A kamarai tanács véleménye sok tekintetben összeeszengett Hans Kaufmann véleményével, miszerint a bérlő tevékenysége nyomán, sok helyen az elhanyagoltság, elhagyatottság jelei tűntek fel. Sok tárna már beomlott, látszik, hogy nem ért ehhez a tevékenységhez, ezért egy másik, tapasztalt kamarai szakembert kellene ide hívni, és beiktatni a hivatalba, javasolták továbbá, hogy a király szigorú utasítással küldje el a térségből Gerhard Lisbonát. A kamarai tanács bizonyos forrásokból arról értesült, hogy a nagybányai bérlő elutazott Lengyelországba, de nem tudták meg, hogy miért és meddig marad távol. A kamarai tanácsnokok attól félték, hogy elmenekült Nagybányáról Lengyelország felé, hiszen ott voltak birtokai. Ez a félelem nem bizonyult valósnak, mert Gerhard Lisbona a livóniai és porosz birtokaira felvett hiteleit kívánta elrendezni, ahogy erről megemlékezett a bérlő a májusi kötelezvényében.⁷⁸⁵

Az Erdélybe küldött királyi biztos, Nicolaus von Burghausen, 1603 novemberében küldött egy összefoglalót az erdélyi és a szatmári bányák helyzetéről. Hans Kaufmann jelentésével kapcsolatban azt írta a biztos, hogy alaposan végig járta a bányákat, a hozzájuk tartozó üzemeket, egy probléma merült csak fel, ugyanis a biztos mellé nem rendeltek ki egy helyi, tapasztalt vezetőt, így nem tudott mindent megnézni illetve nem tudta kellő alaposággal megismerni a helyi speciális kiváltságokat. Nagybányára kamaraispánt kellene kinevezni, aki a bányászatot és a hozzá kapcsolódó adminisztrációt vezetné. A kamaraispán személyének kiválasztásánál figyelembe kellene venni, hogy az illető legyen megbízható, az uralkodóhoz teljes mértékben lojális, és ha megoldható, akkor legyen német származású, így a

⁷⁸⁵ MOL E 244 5296. t. fol. 364. valamint ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 232.

kamarákkal való kommunikáció nem ütközne komolyabb akadályba.⁷⁸⁶ Jelenleg Gerhard Lisbona és a kollégája, Georg Wagen („neben seinem collega”) irányítja az igazgatást, a pénzverést, pénzverdét és üzemeltetik a kincstári bányát is saját tulajdonukban lévő bányák mellett. A bérleti jog ellenében évente bérleti díjat kellett volna fizetniük, de eddig ez nem történt meg, ahogy a Szepesi Kamara is többször megírta a felettes szervnek. 1598 óta, amióta a fejedelem távozásával, újra a magyar király birtokolta a területet, csak a hiány növekedett, egyre csökkent a fiskus bevétele a helyi bányászatból, komoly gondot okozott, hogy nem tudta a kormányzat saját kezébe venni a regáliákat, a jelenlegi helyzetben erre lenne lehetőség, ezzel élni kellene. Egy kamaragróf kinevezése nem lenne elegendő, még kellene pár, képzett szakembert delegálni a szatmári bányászat felfejlesztésére, akik segítenék a kamaragróf munkáját. Tisztában volt vele az erdélyi biztos, hogy sajnos ilyen szakembereket most nem tud küldeni a központi kamara, és a helyi kamarák sem tudnak ajánlani, de ennek ellenére meg kellene oldani a problémát. Ha nincs más lehetőség, legalább egy új bizottságot kellene ide küldeni, akik újra felméri a helyzetet, így a központi kamara új, biztos információkkal rendelkezne a szatmári bányászatról illetve az abból származó esetleges bevételekről. Burghausen a levél utóiratában leírta, hogy a nagybányai tallér minőségével is gond volt, a próbálási folyamatot újra kellene gondolni, mert a jelenlegi rendszerben sok lehetőség adódik a visszaélésre. Ehhez Hans Kaufmann összefoglalóját is csatolta Burghausen, amelyben Kaufmann felvázolta, hogy egy új rendtartás kellene a próbálással kapcsolatban is, amelyben központilag szabályozzák az érc besorolását, melyik számít finom ércnek, melyik nem, milyen módon lehet az érc minőségét meghatározni, valamint milyen eszközöket kell használni, illetve kit lehet a próbáló posztjára kinevezni. A rendtartásnak kellene szabályoznia az ellenőrzés lehetőségét is, két ellenőrzésre lenne szükség, az egyiket az érc finomítása közben kellene elvégezni, a másikat pedig az érc pénzverdébe való átadásakor kellene megvalósítani. Egy kamarai esküdt kémlészt kellene kinevezni a kamarai üzem mellé, ahogy Selmecbányán volt szokásban. A kémlész felügyelte az érc minőségi besorolását, próbálást, és ha szükséges volt, ő maga állapította meg a minőséget. A próbálóval együtt működve egy jegyzőkönyvet (Probierbuch vagy rapulatur) kellene vezetnie rendszeresen, ezt a jegyzőkönyvet meghatározott időközönként be kellene nyújtaniuk a kamara számvevőségének ellenőrzésre.⁷⁸⁷ 1603. december 31-én adott ki a prágai Udvari Kamara egy újabb utasítást Hans Kaufmann és Giorgio Basta számára, miszerint Hans Kaufmannak a

---

⁷⁸⁶ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 224-227. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 555 fol. 42.

⁷⁸⁷ Uo. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 563 fol. 581. illetve ÖStA HKA VUG RN 13 a fol. 230-231. A kamarai esküdt kémlész feladatára ld. EMBER, 1946. 344-355.

körmöcbányai pénzverde alkalmazottjával újra be kell járnia az erdélyi és szatmári bányákat, a bányarendtartás megalkotásával is foglalkozniuk kell. Giorgio Bastának, mint Erdély vezetőjének segítenie kellett a biztosok munkáját, illetve az erdélyi kamara szervezetének felállításában is segítenie kellett a szakembereket.⁷⁸⁸ Hans Steinberger személyének kiválasztásának az volt az oka, hogy a körmöci tisztviselő ismerte Georg Wagent, hiszen őt bízták meg többször a liptói antimon bányászati kérelem megvizsgálásával és elbírálásával. Steinberger tisztában volt a magyar viszonyokkal, így komoly segítségére volt Kaufmannak munkája során.

V.2.2. Az erdélyi kamara felállítása és a Bocskai felkelés kirobbanása (1604)

Az 1604. év több szempontból jelentős változást hozott mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Fejedelemség életében, befolyásolva a szatmári bányavidék helyzetét is. A magyar illetve erdélyi területen egyre fokozódó feszült helyzetről már szóltunk, amely áthatotta a társadalom egészét. A mintegy másfél évtizeden át tartó háború szinte teljesen felborította a Kárpát-medence lakosságának korábbi életét. A háború kezdetéig a különböző portyák ellenére jelentős alkalmazkodóképességgel és újjáéledési erővel rendelkezett, ahogy ezt a nagybányai bányakamarába beadott érc mennyiségének radikális növekedése is mutatja 1573 után. Az évről évre ismétlődő nagy hadjáratok, a vallon-német csapatok telettetése, a tatár és oszmán seregek pusztításai miatt egy idő után már nem volt elegendő erő az újjakezdésre. 1604-ben a problémák és ellentétek egyre erősödtek, a háború okozta elszegényedést és bizonytalanságot „élénkítette” a súlyos vallási konfliktus és a fiskális perek szaporodása. Az alsó-ausztriai katolikus sikereken felbuzdulva a magyar klérus vezető tagjai úgy vélték, hogy a háború alatt eljött a vissza nem térő alkalom a magyar katolicizmus elvesztett pozícióinak megerősítésére. Ez különösképpen Felső-Magyarországra volt érvényes, mivel ott a katolikus egyház igen kis befolyással bírt. Néhány radikálisabb főpap, köztük a már említett két kamarai elnök, a külföldi zsoldosok erejét használta fel céljai eléréséhez, a meggondolatlan cselekedetek sorozata ahhoz vezetett, hogy a felső-magyarországi, túlnyomórészt protestáns lakosságnak szemében a császári katonaság, a kincstári pereket lefolytató kamarák és azok vezetői az idegen elnyomás szimbólumát valósították meg. A robbanásig feszült helyzetet súlyosbította a pozsonyi rendi országgyűlés végzéseire önkényesen csatolt, kifejezetten protestánsellenes 1604. évi 22. cikkulus. Ezek a folyamatok oda vezettek, hogy Felső-

---

⁷⁸⁸ ÖStA HKA HF Prot. WN 561 fol. 774.

Magyarország lakossága számára eddig is csak komoly kompromisszum-készség árán elfogadható egyensúly felborulni látszott.⁷⁸⁹ Ezzel párhuzamosan folyt az erdélyi „török emigráció” és volt váradi főkapitány, az egykor befolyásos erdélyi politikus, Bocskai István közötti tárgyalás, amelynek eredménye az lett, hogy Bocskai elfogadta a vezető szerepét. Bocskai István döntését külső és belső nyomásra hozta meg, amely végül a felkelés kirobbanásához vezetett. Témánk szempontjából fontos állomás volt a Bocskai felkelés kitörése, illetve a felső-magyarországi rendek csatlakozása, hiszen a felső-magyarországi köznemesség nyomására, mivel olyan magas szintet ért el a gyűlölet a Szepesi Kamarával és elnökével szemben, Bocskai István 1604 végén felszámolta a kassai kamarát.⁷⁹⁰ Ahogy a korabeli iratok fogalmaztak a kamarák: „*minden gonoszságnak kútfejei.*”⁷⁹¹ Ezzel a lépéssel a szatmári bányavidéket elsődlegesen felügyelő pénzügyigazgatási szerv megszűnt létezni, egészen 1607-ig. A Szepesi Kamara feloszlását egy hosszú agonizáció előzte meg. A legnagyobb probléma 1571-től kezdve az volt, hogy a jövedelmek nem fedezték a kiadásokat, nem sikerült a kamarai tanácsnak elérni, hogy rendszeresen folyjanak be a jövedelmek. A hitelezők is egyre jobban szorongatták a kassai kamarát, nem tudták fizetni a legfontosabb kiadásokat, köztük a hadi kiadásokat. A katonaság hiányos fizetése pedig oda vezetett, hogy még feszültebb lett a kapcsolatuk a felső-magyarországi főkapitánnyal, a rossz kapcsolat miatt a kamara nem tudott úrrá lenni a helyzeten, mivel a felső-magyarországi pénzügy és közigazgatás kiegyensúlyozott működése a két fél együttműködésén alapult volna. A fiskális perek lefolytatásával a kamara pénzhez kívánt jutni, amelyet az ország érdekeit kívánta szolgálni, hiszen a befolyt összegeket a török elleni védekezésekre akarták fordítani. A törvénytelen birtokelkobzások átmenetileg segítettek a bajon, hosszú távon mégis a kamara megszűnését idézték elő. A Szepesi Kamara utolsó jelentése 1604. október 14-én kelt, szervezetét elsodorta a Bocskai felkelés.⁷⁹²

Az általános történeti háttér bemutatása után szót kell ejteni az erdélyi kamara hivatalos felállításáról. Egy önálló erdélyi pénzügyigazgatási szerv felállításának koncepciója elsőként 1601-ben merült fel, a kamara felállítása az 1604. január 20-án kelt uralkodói rendelet kiadásával manifesztálódott. Az erdélyi kamarát vezető szakembernek kiadott instrukciót részletesen bemutatom, mivel a pénzügyigazgatási szerv igen rövid története összefügg a szatmári bányavidék sorsával is. 1603 elején, amikor Hans Molart és Nicolaus Burghausen elkezdte a biztosi munkáját Erdélyben, Hans Renner, nagyszebeni polgár, lett az erdélyi

---

⁷⁸⁹ PÁLFFY, 2010. 352-359.

⁷⁹⁰ SZÜCS, 1990. 56-57. valamint PÁLFFY, 2010. 396.

⁷⁹¹ PÁLFFY, 2010. 396.

⁷⁹² SZÜCS, 1990. 55-56.

királyi jövedelmek igazgatója és felügyelője, jogköre hasonló volt ahhoz, mint amellyel 1553-ban Peter Haller rendelkezett.⁷⁹³ A kiadott instrukció elsőként felsorolta a kamarai tanács tagjait, a kamara igazgatója (director) Nicolaus Burghausen lett, mellette tanácsosként Georg Hoffman és Carl Imhoff (consilarii camerae nostrae aulicae Hungaricae et Scepusiensis) működött, illetve két nagyszebeni polgár, a már említett Hans Renner és Albert Huet. Legfőbb feladatuk az erdélyi jövedelmek felügyelete és adminisztrációja volt (*in administratione proventuum Transylvanicorum*), az ügyeket a meghatározott időközönként tartott tanácsüléseken kellett megtárgyalniuk, itt hoztak döntést is, a tagok szavazata alapján. Az igazgató feladata volt értesíteni a tanácstagokat az ülések időpontjáról, és ő vezette le a tanácsüléseket is.⁷⁹⁴ A kamara vezetésének felépítése tehát követte a Magyar Királyság, illetve a Habsburg Monarchia többi területén felállított kamarák struktúráját, a döntéseket a kollegialitás elve alapján hozták meg. A kamarai tanács vezetőjének megnevezése eltért az eddigi gyakorlattól, mivel a felső-magyarországi jövedelmek igazgatóját administratorként említették, az igazgatóságból kialakult Szepesi Kamara vezetőjét pedig praefectusként.⁷⁹⁵ A pénzügyi szerv szerkezetéből és jogköréből ítélve közelebb állt a Szepesi Kamarához, azonban nem élvezett olyan fokú függetlenséget, mint kassai társa. A Szepesi Kamara közvetlen felettese az Udvari Kamara volt, bár több helyi kamara ellenőrző szerepet játszott a kassai és a központi kamara között. Ezzel a szemben az erdélyi kamaráról szóló instrukcióban világosan meg lett fogalmazva, hogy mielőtt az Udvari Kamarához továbbítanák a döntésről szóló határozatot, amelyet a titkár öntött formába, azt el kell jutatniuk az erdélyi kormányzóhoz, akinek döntési joga van („*utque voto et auctoritate sua illa firmet*”), tehát vagy elfogadja, ezáltal továbbítani lehet, vagy nem, ebben az esetben újra kell tárgyalni az ügyet.⁷⁹⁶ A korlátozott jogkörből kifolyólag nem járt a kamarai tanács vezetőjének a praefectus cím, „csak” a director megnevezés. Ember Győző igazgatástörténeti monográfiájában az erdélyi pénzügyigazgatási szervet kamarának nevezi, ezért használjuk mi is ezt az elnevezést, bár az instrukció ennek ellentmond, mivel az erdélyi jövedelmek adminisztrációjáról beszél, ezt a megfogalmazást a kamarai levelezésben a kamarák alatt álló jövedelemigazgatóságok megnevezésére alkalmazták.⁷⁹⁷ Az erdélyi pénzügyigazgatási szerv több volt, mint a korábbi felső-magyarországi jövedelemigazgatóság, mivel az igazgató mellett egy tanács és szakember gárda működött, pontosan meghatározott munkarenddel,

---

⁷⁹³ EMBER, 1946. 426-427. Peter Haller működésére ld. OBORNI, 1996. 165-176.

⁷⁹⁴ EOE, 1879. V. 244-245.

⁷⁹⁵ SZŰCS, 1990. 12-14. valamint 21.

⁷⁹⁶ EOE, 1879. V. 245.

⁷⁹⁷ EMBER, 1946. 428. vö. SZŰCS, 1990. 12.

felelősségi és kötelességi körrel. Véleményem szerint az erdélyi szerv a szó szoros értelmében vett kamara és a jövedelemigazgatóság között helyezkedett el, hasonló helyzetben volt, mint 1607 és 1610 között az újjászerveződő Szepesi Kamara.⁷⁹⁸ Az erdélyi kamara központja Kolozsvár lett. A kamara feladatát és hatáskörét is pontosan körbehatárolta az instrukció. Az összes, korábban fejedelmi, jelenleg királyi jövedelmek kezelése illetve az ezzel kapcsolatos ügyintézés volt a kamara legfőbb feladata. A jövedelmek körét részletesen leírta az instrukció, kiemelve a királyi regáliák megfelelő kezelésének fontosságát. A regáliák közül a pénzverés, az ércforgalmazás és finomítás monopóliuma a nemesérc-bányászathoz kötődött, így a nemesérc-bányák feltérképezése nagyon fontos volt, ezt Hans Kaufmannra és Hans Steinbergerre bízta, akiknek a feladata volt az is, hogy az alsó-magyarországi bányavárosokból valamint a német földről származó bányászokat hívjanak be a helyi bányászat fellendítésére, mivel az erdélyi terület is szakember-hiánnyal küzdött.⁷⁹⁹

Az erdélyi nemesérc bányák után az instrukció rátért a nagybányai bányászat helyzetére. A nagybányai pénzverést, az ércbeváltást, és ércfinomítást két illető, Gerhard Lisbona és Georg Wagen kezeli jelenleg bizonyos bérleti díj ellenében.⁸⁰⁰ Az Udvari Kamara kamara szakembereinek és a biztosoknak azt adta ki utasításként, hogy a bérleti jogot vonják meg a két bérlőtől, mondjanak fel nekik azonnali hatállyal, a régi restanciákról és ki nem fizetett hitelekéről tárgyaljanak a két tulajdonossal, miszerint az átadás ellenében a nem törlesztett hitelek egy részét átvállalná a fiskus. A kincstári bányát illetve a hozzá tartozó birtokokat, és a kamarai intézményeket egy praefectus vagy más néven camergravius (német nyelven Kammergraff) irányítaná, akinek a közvetlen felettese a Szepesi Kamara tanácsa lenne. A területi közelség és szomszédság miatt az erdélyi kamara tanácsa segítségével, tanáccsal elláthatja kassai kollégáit a szatmári helyzettel kapcsolatban.⁸⁰¹ A köteles bányabér, az urbura beszédésében is segédkezniük kellett, fel kellett venniük a harcot az egyre jobban elterjedő csempészet ellen, miszerint az erdélyi arany és ezüst egy része jelöletlenül, azaz a bányakamara szignójának kihagyásával, vándorolt a Magyar Királyság területén keresztül Lengyelországba valamint a román fejedelemségeken keresztül az Oszmán Birodalomba. A központi, az erdélyi és a szatmári nemesérc bányákra vonatkozó rendtartás kidolgozásában is részt kellett vennie a kamarai tanácsnak, a tárgyalási folyamatba be kellett vonniuk

---

⁷⁹⁸ Szűcs, 1990. 58-59.

⁷⁹⁹ EOE, 1879. V. 246-247. valamint ÖStA HKA HF Prot. WN 563 fol. 94.

⁸⁰⁰ „*Nagibaniensis auri et argenti fodinae, res monetariae, redemptio auri et alia nostra regalia ibidem hactenus quidem Gerharto Lisbonae et collegae ipsius Georgio Wagen in certam arendam fuerunt locatae*”. Ld. EOE, 1879. V. 248-249.

⁸⁰¹ „*Ipsa director et consiliarii nostri propter loci vicinitatem auxilio et consilio, quandocunque postulabit, prompte iuvabunt.*” Ld.. EOE, 1879. V. 248-249. valamint EMBER, 1946. 428-429.

helyismerettel rendelkező termelőket is, hogy a központi és helyi érdekek egyaránt érvényesüljenek a szabályozásban. Lényeges változás volt, hogy a bányászathoz szükséges fakitermelést és a kincstári erdők gondozását külön gondnokra bízták volna (magister sylvarum), akinek együtt kellett volna működnie az illetékes bányamesterrel.⁸⁰²

Az erdélyi kamara hosszabb ideig tartó tényleges működését valamint a nagybányai bérleti rendszer felszámolását, a kamarai igazgatás visszavezetését szószerint maga a történelem akadályozta meg. A kirobbandó Bocskai felkelés a központi kormányzat terveit felrúgta, az intézményi reformok bevezetésének fontossága eltörpült az egyre súlyosabb kül- és belpolitikai viszonyok rendezése mellett. Ebből kifolyólag Nagybányán és környékén is maradt az 1601 óta fennálló *ad hoc* állapot. A felkelés kirobbanása előtt azonban több terv, és természetesen bizottsági jelentés született, amelyek leginkább az erdélyi jövedelmek rendezésével álltak kapcsolatban, de foglalkoztak röviden a szatmári bányavidékkel is. Az egyik erdélyi biztos, Hans Steinberger 1604 februárjában írta meg feletteseinek, hogy véleménye szerint lenne több alkalmas szakember is a nagybányai kamaragróf posztjára, köztük a korábban Besztercebányán, jelenleg Tirolban dolgozó bányászati szakember, Sebastian Hamsbel. A gazdag tiroli bányák vezetőjeként sok tapasztalatot szerzett, fel tudná fejleszteni a nagybányai bányászatot is, de a döntés előtt az Udvari Kamara kérje ki az Alsó-ausztriai Kamara véleményét, hiszen korábban az ő tisztviselőjük volt. Egy instrukciót is kellene alkotni az új kamaragróf számára.⁸⁰³ 1604 márciusában írt a Szepesi Kamara elnöke, Migazzi Miklós váradi püspök az Udvari Kamara tanácsának, hogy küldjenek Nagybányára egy alkalmas, tapasztalt és a bányászatban jártas szakembert, ahogy azt korábban megígérték, mert nagy szükség lenne az alapos munkára, a kijelölt tisztviselőt minél előbb iktassák be a hivatalába, hogy minél előbb el tudja kezdeni az érdemi munkát.⁸⁰⁴ Még 1604 tavaszán megalkották a nagybányai kamaragróf instrukciójának első tervezetét, ezt küldték tovább Kolozsvárra, hogy az erdélyi kamarai tanácsosok nézzék át, és küldjék vissza a felettes szervnek a kiegészítő javaslatokat. Az instrukció nem maradt ránk, így csak az előkészítő tárgyalásokról vannak adataink.⁸⁰⁵ A nagybányai bérlők számára mégsem az átalakítási törekvések jelentették a legnagyobb gondot, hanem a ki nem fizetett hiteleik. Paczoth Ferenc özvegye, Balassi Anna, megunva a törlesztések halogatását, a Magyar Tanácshoz fordult panaszos levelével, miszerint az adósok komoly károkat okoztak neki és családjának azzal, hogy nem törlesztették a felvett összeget. A hitel összege mintegy tízezer forint volt 1604-ben

---

⁸⁰² Uo.

⁸⁰³ ÖStA HKA HF Prot. WN 567 fol. 183.

⁸⁰⁴ ÖStA HKA HF Prot. WN 567 fol. 296.

⁸⁰⁵ ÖStA HKA HF Prot. WN 567 fol. 350.

kamatokkal együtt, ezt Gerhard Lisbona és Georg Wagen annak idején rövid futamidőre vették fel az alispántól a nagybányai bányák szükségleteire (valójában a megvásárlásukra). Az adott összegből eddig semmit sem törlesztettek, így az özvegy határozott fellépést kért a kormányzervektől.⁸⁰⁶ A Magyar Tanács döntése alapján a bécsi Udvari Kamara utasította a Szepesi Kamarát, hogy azonnali fizetésre szólítsa fel a két nagybányai tulajdonost, ne legyen több késlekedés, ha ellenállást tapasztalna a kamara, abban az esetben kérheti a felső-magyarországi főkapitány segítségét a bérlők „meggyőzésére”.⁸⁰⁷

Komoly dilemmát jelentett a kamarák számára, hogy találjanak egy megfelelő szakembert, aki be tudná tölteni a nagybányai kamaragrófi posztot. A bécsi Udvari Kamara jelentette 1604 májusában Prágának, hogy jelenleg nincs olyan tisztviselő, akit nélkülözni tudnának, és megfelelne a kritériumoknak, és köztük a legfontosabbnak, a megbízhatóságnak. Az alsó-magyarországi lehetőségek sem voltak biztosak, bár sürgős lenne a kinevezés, hogy fellendítsék a szatmári nemesérc bányászatot, mivel a két önjelölt bérlő nem dolgozott rendesen, és a bérleti díjat sem fizették Kassának, három év alatt legalább tizenkétezer forint kárt okozva a fiskusnak. A jelenlegi helyzetet csak a személy cserével lehetne felszámolni. Hans Kaufmann és Steinberger nem tudott mindent megvizsgálni Nagybányán, mert nem volt elegendő idejük rá, illetve a háborús helyzet miatt nem tudtak több helyet megközelíteni. Annyi biztos, hogy a pénzverde nagyon rossz állapotban van, hathatós intézkedésre lenne szükség.⁸⁰⁸ Az erdélyi bányák feltérképezésére kiküldött biztosok 1604 szeptemberében küldtek az erdélyi kamara tanácsának egy részletes jelentést a nemesérc illetve egyéb erdélyi bányákról, és emellett leírták a szatmári ércbányászat helyzetét is röviden. Ezt a jelentést kivonatolta Georg Hofmann, a kamarai tanács tagja. A kivonatban nem sok új információval szolgált a tanácsos, nagyrészt már az ismert adatokat közölte. A nagybányai bérlők nem fizettek, el kellene őket távolítani, és megfelelő szakembert Nagybányára küldeni. A két biztos szerint sok időbe fog telni, amíg újra felfejlesztik a bányákat, és mindent rendbe raknak. A fejlődéshez kamarai kezelés kell személycserével egybekötve. Ha mindezt végrehajtják, egy idő múlva mind az erdélyi, mind a szatmári bányavidék virágozni fog és nagy hasznot hajt a fiskusnak és a termelőknek egyaránt.⁸⁰⁹

---

⁸⁰⁶ ÖStA HKA HFU RN 83 Konv. 1604 April fol. 394. Magyar Tanács működésére ld. PÁLFFY, 2010. 267- 289.

⁸⁰⁷ ÖStA HKA HFU RN 83 Konv. 1604 April fol. 394.

⁸⁰⁸ ÖStA HKA HF Prot. WN 572 fol. 137. valamint ÖStA HKA HFU RN 84 Konv. 1604 Mai-Juni fol. 178.

⁸⁰⁹ ÖStA HKA MBW RN 8 (1605-1607) fol. 29-32.

V.3. A Bocskai felkelés kiteljesedésétől az első kassai egyezményig (1605-1608)

1604-től kezdve az iratsűrűség erősen lecsökken, a kamarai adminisztráció a háborús események következtében kiszorult a térségből, a bécsi békét követő időszak, amely az első kassai egyezmény megkötéséig (1608. augusztus 20.) tartott, az újra-rendezés jegyében telt. Az 1605. év fordulópont volt az események menetében. A magyar hadszíntéren az immár két pátra szakadt magyar királysági rendek és lakosok vágytak a legjobban a békére. A politikai elit felismerte, hogy ha két háborús fél csapatainak pusztítása, valamint a bel- és polgárháború tovább folytatódik, annak végzetes következményei lehetnek. 1605. július elején elindultak Kassán a béketárgyalások, Bocskai és a magyar király között.⁸¹⁰ A szatmári bányavidék életében nem sok változás állt be, továbbra is Gerhard Lisbona és Georg Wagen irányította a bányászatot, és az adminisztrációt. Georg Wagen emellett továbbra is foglalkozott a lipitói antimon bányászattal, ahogy azt az Udvari Kamarához benyújtott kérelmei bizonyítják. Gerhard Lisbona hitelügyletei nem rendeződtek el, ahogy azt Benedict Aman kereskedő levele is bizonyít, amelyet 1605. január 13-i keltezéssel intézett az Udvari Kamarához. Benedict Aman kérvényét egy rövid bevezetővel kezdte, amelyben leírta, hogy az egyik ágensétől vette fel Lisbona a kölcsönt lengyel földön, az itt található üzletét cserélte fel a nagybányaira a németalföldi kereskedő, mivel a livóniai hitelezői is szorongatták. Nehéz helyzetéből fakadóan nem tudott fizetni Amannak, így az a megállapodásuk szerint egyik alkalmazottját küldte el Nagybányára, hogy a hitel fizetését illetve a termelést ellenőrizze, mivel a szatmári bányavidéken található Lisbona birtok is a fedezet részét képezte. Az ágens jelentéseiből kiderült, hogy az ércbeváltás nem működött jól, több szükséges alkalmazott hiányzott a kamarai üzemből illetve a bányakamarából. A nehéz helyzet miatt nem tudott fizetni a bérlő, így a tartozás hétezer-ötyszáz forintra duzzadt, amelyet még nem törlesztett, a kérvényéhez csatolta Lisbona korábban ismertetett levelét.⁸¹¹ A bevezetés után tért rá a kérvény konkrét tárgyára. Gerhard Lisbona munkálkodása komoly károkat okozott a fiskusnak, nem tudta megfelelően végezni a feladatát, jelenlegi helyzetét pedig nehezíti, hogy társa nem vesz részt az irányításban, ezek után egyedül kell vezetnie az üzletet és a bérleményt. Georg Wagen további sorsáról a források nem szólnak, a kamarai levelezésből eltűnik a neve, csak Lisbonáról írnak, mint bérlőről. Pontos adatok hiányában feltételezhetjük csupán, hogy inkább a lipitói antimon bányászatot részesítette előnyben, és azt folytatta, vagy prózai oka volt a távolmaradásának: meghalt. A királyi biztosok véleménye is az volt,

---

⁸¹⁰ PÁLFFY, 2010. 387.

⁸¹¹ ÖStA HKA MBW RN 8 (1605-1607) fol. 1-8.

folytatta Aman, hogy komoly károkat szenvedett a bányászat ebben az időszakban, a bányászat fellendítése pedig a hitelezők, -köztük a nürnbergi kereskedő-, érdeke is, mivel így lehetnek biztosítva afelől, hogy a befektetett tőkéjük megtérül. Ebből kifolyólag Aman is támogatta, hogy megbízható embert kellene a bérlemény élére állítani, Lisbonának megmaradna a magán tárnái üzemeltetése.⁸¹² Véleménye szerint a királyi regáliák kezelésének árendába adása nem elvetendő ötlet, csak megbízható embert kellene találni, mert az üzemeltetés a kereskedő szerint nem igényel horribilis összegeket. A bányászat fejlesztésére mindenképpen szükség van, hiszen kevés olyan ércben és egyéb javakban gazdag hely található Európában, mint a magyar terület, és az érclelőhelyek közül is kiemelkedik a szatmári. A matéria gazdaságával szemben ott állt a nehéz katonai helyzet, a teljes kimerültségig jutó ország és az évtizedek óta válsággal küzdő nemesérc bányászat. A részletes elemzés után írta le a kereskedő két másik mondata közé rejtve a levél valódi tartalmát, miszerint szívesen átvinné a bérlemény irányítását Lisbonától, a hitel fejében amúgy is járt neki bizonyos hányad a németalföldi kereskedő javaiból. Az egyik, kipróbált ágensét küldené Nagybányára, aki legalább harmincéve foglalkozott a bányászattal. A kereskedő felajánlotta a bérleti jogért cserébe, hogy a háborús károkat felszámolja, és a szükséges felújításokat elvégezi saját tőkeforrásból. Az érvényben szabadságjogokat sem bántja, a polgárok kiváltságait nem fogja kisebbiteni.⁸¹³ A kereskedő érvként hozta fel a Felsőház iránti hűségét és lojalitását, ezért nagy alaposággal művelné a királyi bányát, és igazgatná ágensén keresztül a kamarai intézményeket. Aman azt kérte az Udvari Kamarától, hogy kérvényéről június előtt döntsön a kamarai tanács, mert akkor Rómába kell utaznia, és az utazás miatt nehezebben tudná intézni az ezzel kapcsolatos ügyeket. Az adósságból kétezer forintra lenne szüksége rövid határidőn belül, ezt az összeget fizetessék vissza a nagybányai bérlővel, annak ellenére, hogy a többi hitelezőt is ki kell fizetnie Lisbonának. A szatmári bányászat fellendítésében szerepet kellene vállalnia egy kamarai küldöttnek, aki segítene a kereskedő ágensének az adminisztráció vezetésében. A kereskedő véleménye szerint Lisbona nem tudja a bérleményt illetve saját tulajdonában lévő bányákat egyszerre kezelni, így a bérleményt át kellene adnia, és csak saját bányáit irányítania, ezáltal növekedhetne a termelékenység, több bevétele lenne Lisbonának, ez a növekedés a hitelezők érdekeit is szolgálná, hiszen nagyobb esélye lenne az adósságait törleszteni.⁸¹⁴ A kamarai küldött feladata a királyi regálék kezelésének ellenőrzése illetve irányítása lenne, ezzel a lépéssel a központi kormányzat

---

⁸¹² Uo.

⁸¹³ Uo.

⁸¹⁴ Uo.

megvalósíthatná az ellenőrzést, a bérlőnek pedig biztosítékot jelente a kamarai szakember segítségével, hiszen a felelősséget is megosztanák egymás között. A két vezető együttműködése révén a fiskus nem kárt látna a bérleti kezelésből, hanem nagyobb bevételt a jelenlegi kalkulációnál. A kamarai és magán koncesszióban megvalósított igazgatás és üzlet minden bizonnyal több hasznot hajtana a fiskus számára is, valamint a bérlőnek is.⁸¹⁵

A prágai Udvari Kamara Benedict Aman kérésével, miszerint Lisbona legalább kétezer forintot fizessen neki vissza rövid határidőn belül, illetve a nagybányai bérlemény átvételével kapcsolatban küldött utasítást az erdélyi kamarai tanácsnak 1605. január 27-én. Az utasításban az állt, hogy kötelezzék a bérlőt a fizetésre, és vizsgálják meg, mekkora esély lehet arra, hogy Aman vegye át a kamarai intézmények és a királyi bánya irányítását, alkalmazottain keresztül.⁸¹⁶ A Szepesi Kamara felszámolásából logikusan adódott, hogy az erdélyi területekhez legközelebb eső szatmári bányavidék a kolozsvári kamara alá fog tartozni. A kidolgozott terveket azonban a belpolitikai események keresztülhúzták, mivel Bocskai Istvánnak fokozatosan sikerült teret nyernie az Erdélyi Fejedelemség területén is, így az erdélyi kamara sorsa megpecsételődött. A végső fordulatot Gyulaffy László, Bocskai főgenerálisa a fegyverek erejével érte el 1605 májusától kezdve. 1605 késő nyarán, miután a szász universitással is sikerült kiegyezni, a polgárháborús állapotok a fejedelemség területén is véget értek, Bocskai István hatalmát sikerült szinte teljes mértékben elfogadatatni.⁸¹⁷ 1605. szeptember 14-én a medgyesi országgyűlésen választotta meg a három erdélyi nemzet (magyar, székely, szász) erdélyi fejedelemmé. Bocskai István így lett a rendek választása, valamint a Porta beleegyezése révén tényleges erdélyi fejedelem. Az új fejedelem a királyságbeli események miatt nem tudott huzamosabb ideig Erdélyben tartózkodni, helyettesítésével Rákóczi Zsigmond volt egri főkapitányt bízta meg, Rákóczi kormányzóként (gubernator) irányította az országot.⁸¹⁸ 1605. novemberi- decemberi korponai gyűlés megnyitásával kezdetét vette az országos polgárháborús helyzet felszámolása. Ezen a gyűlésen folytatódtak a béketárgyalások, és a magyar királysági rendek első megegyezése is itt született meg. A Habsburg-hű főrendeket, illetve rendeket, városokat a Mátyás főherceg által delegált Forgách Zsigmond képviselte, a királysági rendek érdekeit képviselte, később történetünk szempontjából is fontossá váló, Vízkelethy Tamás országbíró, valamint a béke és kiegyezés legfőbb „kovácsa”, Illésházy István.⁸¹⁹ A Bocskai felkelés, és azt lezáró

---

⁸¹⁵ Uo.

⁸¹⁶ ÖStA HKA MBW RN 8 (1605-1607) fol. 12.

⁸¹⁷ PÁLFFY, 2010. 381-382. illetve ARENS, 2001. 39-40.

⁸¹⁸ PÁLFFY, 2010. 383-383.

⁸¹⁹ PÁLFFY, 2010. 388-389.

békefolyamat igen összetett volt, egyszerre szólt az országos polgárháború felszámolásáról, a két pártra szakadt rendek kiegyezéséről, a rendi sérelmek orvoslásáról, valamint az oszmánokkal kötendő békéről is. Mindezt jól mutatja a korponai tárgyalásoktól a bécsi és zsitvatoroki békéken keresztül (1606. június 23. és november 11.) át a bécsi béke 1608. évi országgyűlési elfogadásáig tartó egyeztetések folyamata.

A bécsi békében nem rendelkeztek külön a szatmári bányavidék hovatartozásáról, azt a Szepesi Kamara hiányában Bocskai István, mint erdélyi fejedelem, kapta meg Nagybánya központtal, ahol már ezt megelőzően 1605 folyamán veretett tíz és hatszoros tallérokat valamint dukátokat, mint Erdély és a Partium felségjogainak birtokosa.⁸²⁰ A jogi rendezés nem volt végleges, ezért az 1606 és 1608 között zajló hatalmi villongások során többször cserélt gazdát a terület, a végleges rendezésre 1608 augusztusában került sor.⁸²¹ A bécsi béke megkötése illetve a koronázás előtti és utáni törvények megalkotása között eltelt időben a tárgyalások folyamán a rendek az uralkodóval vagy a világi elitnek az egyházzal szemben megfogalmazott, sőt törvénybe iktatott követeléseik nem mindig mentek át a gyakorlatba. Ez a tétel a Magyar Királyság pénzügyigazgatásában bekövetkező rendi igényekre és változásokra is igaz volt. A magyar katolikus egyházi elit által vezetett két magyar kamara iránti gyűlölet miatt a rendek a pénzügyi kormányzatok végleges megszüntetését követelték, az 1608. évi koronázás előtti 5. törvénycikk kimondta, hogy a világiak közül olyan országos főkincstartót (*generalis regni thesaurarius*) nevezzék ki, aki nem függ sem az Udvari Kamarától, sem az Alsó-ausztriai Kamarától. A királyság működését reálisabban ismerő főrendek és köznemesek tisztában voltak azzal, hogy a pénzügyigazgatás akadálytalan működését a kamarai igazgatás biztosíthatja, így a jól működő kamarai igazgatás felszámolása a rendi propaganda része lehetett. Ennek megfelelően Mátyás főherceg 1607 elején utasította Thurzó György Árva megyei főispánt, valamint Forgách Zsigmond Nógrád vármegyei főispánt, mint királyi biztosokat, hogy Bocskai István halála után a bécsi béke értelmében az Erdélyhez csatolt részeket (köztük Szatmár vármegyét) csatolják vissza Magyar Királysághoz, másrészt a kamarai igazgatást szervezzék újra. A biztosok 1607. február 12-én érkeztek meg Kassára, itt elkezdték gyakorolni a kamara funkcióit, az uralkodóval valamint az őt helyettesítő Mátyás főherceggel való közvetlen levelezés révén. A két királyi biztos mellett harmadikként 1607 áprilisában helyet kapott a Szepesi Kamara 1604 előtti tanácsosa, Hoffmann György. 1607 májusában a két korábbi biztos eltávozott, Hoffmann György mellett Dóczi András tűnt fel, mint tanácsos. Az év második felében egy pénztáros, számvevő, és irattáros is már dolgozott a

---

⁸²⁰ RAUSCH, 2009. 225-226. valamint HUSZÁR, 1975. 58-59.

⁸²¹ EOE, 1879. V. 533-534.

kamara kötelékében, így a kamarai szervezet kiépülése megkezdődött, a funkciók gyakorlása 1607 februárja és márciusa között indult el az iratok tanúsága szerint.⁸²² A realitás végül a kamarai igazgatás terén is a már megszilárdult gyakorlatnak megfelelően alakult. Ebből kifolyólag a koronázás előtti 5. artikulus nem lépett életbe, a Szepesi Kamarát a sokakat irritáló neve miatt egészen az 1610-es évekig inkább jövedelemigazgatóságnak (administratio proventuum) titulálták. Az Udvari Kamara továbbra is betöltötte a központi kamara szerepét, ezáltal a kassai szerv felettes és ellenőrző hatósága maradt.⁸²³

Bocskai István halála után elindult a harc a fejedelmi trónért, amelyből a korábbi kormányzó, Rákóczi Zsigmond került ki győztesként, 1607. február 9-én az erdélyi rendek Kolozsváron fejedelemmé választották. Rákóczi Zsigmond esetében megvalósult az erdélyi rendek joga a szabad választásra (libera electio).⁸²⁴ A hatalomváltás Erdélyben nem változtatta meg jelentősen a szatmári bányavidék helyzetét, mivel Rákóczi Zsigmond a főherceghez eljuttatott jelentések alapján nem kívánt változtatni a status quon.⁸²⁵ A fejedelem ellen fellépő Homonnai Bálint, majd Báthory Gábor tevékenysége miatt azonban a térség helyzete bizonytalanná vált, így szükség volt az uralkodó iránti lojalitás kifejezésére. Ezt bizonyítja Gerhard Lisbona és fiai esküje, amelyet 1607. június 23-án tettek Nagybányán. Az eskü szövege szerint Gerhard Lisbona, mint a nagybányai bányák és pénzverde tulajdonosa („Imhaber des Pergwerk und Münzwesen zur Nagybania”), kész volt elismerni a térség urának, és egyben a Magyar Királyság uralkodójának I. Rudolfot, és neki hűséget fogadni, az esküt a Szent Evangéliumra tette Nagybányán családjával együtt.⁸²⁶ Az eskü szövege alapján megállapítható, hogy Gerhard Lisbona maradt a nagybányai intézmények élén, és ő bérelte továbbra is a Királytárót. A korábbi átalakítás helyett tehát itt is megmaradt a status quo, és bár nem működött tökéletesen a rendszer, mégis fennmaradt és üzemelt valamilyen formában, amely akkoriban bőven elegendő volt a központi kormányzat számára.

A kényszerű elfogadásnak is voltak azonban határai. Ezeket a határokat feszegette Gerhard Lisbona, ahogy Mátyás főherceg 1607. július 7-én kelt utasítása, -amelyet az alakulóban lévő Szepesi adminisztrációhoz intézett-, is mutatja. Az utasítás szerint bizonyos Johann Allan nemes úr helyezett letétbe készpénzt és ingó tárgyakat Gerhard Lisbonánál, amelyeket az nem tudott vagy nem akart visszaszolgáltatni a jogos tulajdonosának. A főherceg panaszlevél kivizsgálására utasította a tanácsosokat, miszerint milyen módon történt

---

⁸²² SZŰCS, 1990. 57-58.

⁸²³ PÁLFFY, 2010. 396-397.

⁸²⁴ OBORNI, 2002. 81-82. valamint ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. II. 620-621.

⁸²⁵ EOE, 1879. V. 475.

⁸²⁶ ÖStA HKA HFU RN 94 Konv.1607 Oktober fol. 107.

a letétbe helyezés, és vajon jogos-e a követelés Allan részéről.⁸²⁷ Az utasításban szereplő Johann Allan nagy valószínűséggel, azonos azzal a Johann Althan de Poltburgh nevű nemes emberrel, akinek I. Rudolf nevében Mátyás főherceg zálogba adta a lévai várat és birtokot, húszezer forint ellenében. Péch Antal monográfiája szerint pedig az 1608. januári pozsonyi rendi országgyűlésen Althan báró volt az egyik hivatalos képviselője I. Rudolf magyar királynak.⁸²⁸ A letétbe helyezés ügye nem zárult le, ahogy ezt az 1608. augusztus 21-én kelt utasítás mutatja, amelyet II. Mátyás magyar király nevében adtak ki a felső-magyarországi deputáció számára. Eszerint Johann Althan az uralkodó szolgálatában sok nehézséget szenvedett el, mind háborús helyzetekben, mind követségekben az uralkodót szolgálta a saját költségén, így a két biztos, Illésházy István és Vízkelethy Tamás javaslata alapján, a báró költségeit egyrészt a befizetésre kerülő nagybányai árenda összegéből fizessék ki, ez ezeröttszáz forintot tenne ki, majd három éven keresztül kapjon ötszáz forintot. A nagybányai árendából amúgy is járna neki, hiszen a bérlő tartozott neki letétbe helyezett pénzzel.⁸²⁹

A Felső-Magyarországra kiküldött deputáció feladata volt a kamarai igazgatás megerősítése, a jövedelmek és javak kezelésének javítása. A deputációnak joga volt eljárni a renitens tisztviselőkkel és bérlőkkel szemben, ahogy ezt a szepesi adminisztráció levele is bizonyítja. Gerhard Lisbonát, mivel nem fizetett, végül Illésházy István biztos utasítása alapján börtönbe zárták Kassán, 1607 őszén. A jelentés szerint azért volt szükség a börtönbe zárás foganatosítására, mert egyrészt a bérlő nem fizetett bérleti díjat, másrészt pedig hamis pénz verésével vádolták. Addig kell börtönben maradnia, amíg nem fizeti ki a tartozását, amely évente négyezer forintot tett ki. Ebből kifolyólag hasonló vizsgálatra van Nagybányán is szükség, mint amelyet Erdélyben hajtottak végre. A bérlőnek egy meghatározott határidőn belül kell rendeznie adósságait, addig életét és javait lekötötte. A hamis pénzverés vádjával kapcsolatban Illésházy István azt határozta el, hogy amíg nem tud megfelelő minőségű pénzt veretni Nagybányán, addig ötszáz forint értékben büntetést kellett befizetnie az adminisztráció pénztárába, a fizetést a számvevőnek kellett felügyelnie. A további fejleményekről tájékoztatni fogják a felettes szervüket, az Udvari Kamarát, írták jelentésükben a deputáció tagjai.⁸³⁰ Lisbonával szemben nemcsak Althan bárónak, hanem másoknak is volt követelésük, a hitelezők közé tartozott egy bizonyos Martin Klinger. Panaszlevelét az Alsó-ausztriai Kamarához jutatta el, ezt továbbították Kassára a deputáció tagjaihoz. Klinger még Friedrich von Herbersteinnek adott kölcsönt, ezt Lisbona átvállalta a

---

⁸²⁷ MOL E 249 31489 t. fol. 836.

⁸²⁸ MOL A 57 Libri Regii 6. k. fol. 500-502. valamint PÉCH, 1887. II. 60.

⁸²⁹ ÖStA HKA HFU RN 98 Konv. 1610 August fol. 8-9.

⁸³⁰ MOL E 244 5297. t. fol. 416-417.

vásárlással, mintegy két éve várt a hitelező a pénzére, sajnos ezt nem kapta meg, amely ezernyolcszáz-ötven forintot tett ki. Gerhard Lisbona állítólag kifizette ezt a tartozást, így a követelés jogtalan. Az Udvari Kamara az uralkodó nevében felszólította a deputáció tagjait, hogy vizsgálják ki a panasz jogosságát, és tisztázzák a körülményeket, amíg a vizsgálat tart, ne engedjék szabadon Lisbonát. Klinger az alapösszeget szerette volna gyorsan visszakapni, így adhatnak kedvezményt a bérlőnek (kamat nélkül fizesse ki az összeget), abban az esetben, ha jogos a kérés.⁸³¹ A Felső-Magyarországra kiküldött deputáció feladata tehát igen széles volt, a legfontosabb kérdésekben nekik kellett eljárniuk, ezzel segíteni a kamarai igazgatási struktúra fokozatos kialakítását és fejlesztését.⁸³²

Gerhard Lisbonát többször megvádolták azzal, hogy hamis pénzt veretett, erre a kérdésre a megoldást egy, a korban létező, korlátozott forgalmi funkcióval rendelkező, speciális érme, a **bányapénz**, nyújthatja. A bányapénz pontos meghatározása a következő: a 16. és 19. század között vert rézérme, egyes bányaterületeken alkalmazták a bányamunkások béreinek kiegyenlítésére, az élelmezés megoldására, mint korlátozott pénzforgalmi funkcióval ellátott fizetőeszközt, valamint alkalmas volt a teljesítmény („szokmány”, norma) mérésére is.⁸³³ A bányapénz verése több kérdést vetett fel a korban, mert a pénzverés joga, mint már többször említettük, királyi felségjognak számított. A vád komolyságát bizonyítja, hogy több bánya tulajdonos,- például Kubinyi Kristóf 1581-ben-, írt az Udvari Kamarának kérvényt, miszerint bányapénzt veretne a munkásai ellátására. A 16. és 17. században ez a kifizetési mód nem számított szokványosnak, így mindenképpen ki kellett kerülni a hamis pénzverésnek még a gyanúját is.⁸³⁴ Bethlen Gábor uralkodása alatt foglalkozott a nagyszombati országgyűlés (1613. május 1.-14.) először Gerhard Lisbona által Nagybányán kibocsátott rossz minőségű rézpénzekkel, és ezek visszaszorításával. A passzus szerint a bérlő a saját hasznára veretett rézből garasokat, amelyeket máshol nem, -csak Nagybányán-, fogadtak el, ez ellen kellett volna fellépnie a fejedelemnek.⁸³⁵ A bányapénz alapanyaga általában nem pagamentum volt (pénzalapanyag), ebből kifolyólag nem bírt komoly belső értékkel sem, így könnyen lehetett ezeket az érmeket hamis pénznek tartani.⁸³⁶ Ide kapcsolható Lisbonával szemben 1612-ben hozott fejedelmi határozat, amelyről később is szó lesz, miszerint Báthory Gábor megtiltotta a bérlőnek, hogy rossz minőségű réz és ónpénzt veressen a nagybányai pénzverdében, megkárosítva a helyi lakosokat, akik ugyancsak foglalkoztak élelmezéssel,

---

⁸³¹ ÖStA HKA HFU RN 94 Konv. 1607 Oktober fol. 333.

⁸³² EMBER, 1946. 165.

⁸³³ GOHL, 1920 I. valamint SZEMÁN, 2009a. 323.

⁸³⁴ SZEMÁN, 2009b. 60.

⁸³⁵ EOE, 1880. VI. 282.

⁸³⁶ SZEMÁN, 2009b. 60-61.

hiszen az érméket csak az általa üzemeltetett boltokban lehetett felhasználni.⁸³⁷ Az fejedelmi ítélet szövegét összehasonlítva a bányapénz jellemzőivel, sok hasonlóságot találhatunk, mivel a bányapénzt fizetesként adták, a bányapénzt más területen nem fogadták el, így a bányászok nem tudtak munkahelyet sem változtatni.⁸³⁸ A numizmatikusok szerint Gerhard Lisbona nevéhez 1601 és 1604 között több bányapénz köthető, melyen a G L és G W monogram található, a címerpajzsban három heraldikai rózsa. A két monogram értelemszerűen Gerhard Lisbona és Georg Wagen nevét takarja. A következő hasonló érme 1609-ben készült.⁸³⁹ Vélekedésemet alátámasztja az is, hogy bányapénzt csak száz főnél nagyobb munkáslétszám mellett volt érdemes veretni, és az 1601. évi jelentés adatai száznál nagyobb munkáslétszámról számoltak be. A bányapénz verése gyanúba keverte Friedrich von Herbersteint is, mivel őt is meggyanúsították azzal, hogy nem megfelelő minőségű pénzérméket veret Nagybányán. Az ilyen érmék egy része valószínűleg bányapénz lehetett, amellyel ugyancsak az alkalmazottait fizette ki, és csak az általa felállított üzletekben lehetett beváltani élelmiszerre.⁸⁴⁰

Rákóczi Zsigmondot az erdélyi fejedelmi trónon követő Báthory Gábor hatalomra jutását legnagyobb részben az 1607 áprilisában lassan kibontakozó hajdú mozgalomnak köszönhette. A kezdeményezés, miszerint amíg a bécsi békében nekik ígért jutattások meg nem történnek, nem teszik le a fegyvert, Nagy András hajdúgenerálistól indult. A mozgalom óriási riadalmat keltett a Magyar Királyság területén, az éppen regnáló erdélyi fejedelem pedig nem tudhatta biztosan, hogy a hajdúk fegyvereit valamelyik trónkövetelő nem fordítja-e véletlenül ellene. A félelem realitássá vált, mert a hajdúmozgalom egy erős kéz irányítása alá került.⁸⁴¹ Báthory Gábor, komoly diplomáciai és katonapolitikai érzékkel maga mögé tudta állítani a hajdú mozgalmat, így jelentős katonai fölényre tett szert. Báthory Gábor 1607. december 13-án fordult az uralkodóhoz, hogy támogatását kérje a fejedelmi törekvéseivel kapcsolatban, Rákóczi Zsigmondot 1608. január 16-án szólították fel, hogy a fejedelmi trónt egy nála fiatalabbnak engedje át. 1608. február 5-én kötötte meg Báthory Gábor Debrecenben a hajdúkkal az egyezséget, amely rögzítette a segítség feltételeit.⁸⁴² 1608. március 7-én, a kolozsvári országgyűlésen választotta meg Erdély fejedelemének Báthory Gábort a három erdélyi nemzet, a hatalom átvétele békésen ment végbe, Báthory Gábor háta mögött a hajdúk

---

⁸³⁷ RAUSCH, 2009. 234.

⁸³⁸ SZEMÁN, 2009b. 60. valamint GOHL, 1920. 22.

⁸³⁹ SZEMÁN, 2009a. 328. Az 1601 és 1604 között három réz érmét kapcsoltak Gerhard Lisbona és Georg Wagen nevéhez, hátlapjukon keresztibe tett kalapács és N B rövidítés szerepel. Ld. GOHL, 1920. 20-21.

⁸⁴⁰ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 43.

⁸⁴¹ ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. II. 624-625.

⁸⁴² NYAKAS, 2009. 369-371.

nyújtotta erővel már tudott tárgyalni, így meg tudott egyezni Rákóczi Zsigmonddal annak lemondásáról.⁸⁴³

Báthory Gábor személyisége és uralkodása a mai napig igen vitatott a magyar történettudományban, abban egyet értenek a kutatók, hogy trónra lépésekor sikerült a különböző hatalmi tényezők közt konszenzust létrehozni, de a konszenzus igen törékeny volt, mivel egyes csoportokat különböző, egymásnak ellentmondó ígéretekkel vont a maga pártjára. A korábbi elemzésekkel ellentétben bizonyítást nyert, hogy Báthorynak hajlékony politikálásával sikerült uralkodásának első két évében megakadályozni, hogy uralmát a teljesíthetetlennek látszó ígéretek megdöntsék. Emellett továbbra is a konszenzus fenntartására és egy minél szélesebb politikai bázis kiépítésére törekedett. Erre megfelelő eszköz a kompenzálás, azaz a birtokadományozás volt, így járt el a fejedelem Gerhard Lisbona esetében is.⁸⁴⁴ Báthory Gábor, még a kassai megállapodás előtt, melynek értelmében visszakapta a családi örökségként számon tartott szatmári bányavidéket, birtokadományban részesítette a nagybányai bányatulajdonost. Az adományozásra április 6-án került sor, amikor a megajándékozott még bizonyíthatóan a kassai börtönben ült. Két falut- Georgfalvát és Negerfalvát - kapta meg „*simul cum toto et omni iure nostro regio*”, és tovább örökíthette a birtokokat fiú- és leányági örökösének. Emellett a fejedelem kikötötte, hogy mint a nagybányai kincstári bánya prefektusa, Lisbona köteles minden évben háromezer forint bérleti díjat fizetni.⁸⁴⁵ A források nem tartalmazznak pontos információt arra vonatkozólag, hogy milyen módon került kapcsolatba a fejedelmi kormányzattal a nagybányai bányabérlő. A fejedelem azért erősítette meg pozíciójában, hogy a börtön után is Nagybányán maradjon, vezesse a vidék ügyeit, működtesse a bányákat, irányítsa az ércbeváltást, hiszen a fejedelmi kincstárnak erre nem volt megfelelő szakembergárdája, sem tőkéje, a nagy földrajzi távolság pedig az ügyintézés menetét nehezítette volna meg. A kalandos előélettel büszkélkedő bányabérlő az évek folyamán alapos helyismeretre tett szert, megismerte a régió működési mechanizmusait, ezért sokkal könnyebben tudott boldogulni a határvidéknek számító térségben, mint egy új, tapasztalattal nem rendelkező bérlő, vagy fejedelmi megbízott.⁸⁴⁶

A fejedelemnek rendeznie kellett országa külkapcsolatait is, mivel a rendek választási conditioikban azt is megszabták leendő uruknak, hogy a két császár között igyekezzék Erdélyt békés állapotában megtartani. A külkapcsolatok körében komoly súllyal rendelkezett az

---

⁸⁴³ EOE, 1880. VI. 8-9. valamint ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. II. 624-625.

⁸⁴⁴ HORN, 2009. 148.

⁸⁴⁵ MOL F1 Libri Regii 8. k. 2-3. Mindkét település Romániában található, Georgfalva: ma Cetățele, Negerfalva: ma Negrea.

⁸⁴⁶ RAUSCH, 2009. 232.

Erdély és a Magyar Királyság közötti viszonyrendszer. Az erre vonatkozó tárgyalások Báthory Gábor uralkodása alatt szinte folyamatosak voltak, állandó jelleggel születtek megállapodások, szövetséglevelek. Nem sokkal a fejedelem-választás után került sor az első megállapodás megkötésére, ebben nagy szerepe volt az Erdély iránt jó szívvel viseltető Illésházy Istvánnak -a felső-magyarországi deputáció tagjának-, leendő nádornak.⁸⁴⁷ Az 1608. augusztus 20-án megkötött első kassai egyezmény mindenekelőtt a bécsi béke alapjaira helyezkedve kívánta meghatározni a fejedelemség helyzetét. A tárgyalófelek Mátyás főherceg, a Magyar Királyság gubernátora részéről, Illésházy István és Vízkelethy Tamás királyi biztos, Hoffmann György és Daróczy Ferenc, a kassai kamara tanácsosai, voltak. Erdély fejedelmét Imreffy János és Kornis Zsigmond képviselte a tárgyalásokon.⁸⁴⁸ A fejedelem képviselői kijelentették, hogy semmilyen ellenséges lépést nem tesz a fejedelem Mátyás főherceg, a Magyar Királyság és a Szent Korona ellen, Erdélyt nem fogja elidegeníteni a koronától másként, mint ahogy jelenleg van, így birtokolja a továbbiakban is. Kijelentették továbbá, hogy a bécsi békét mindkét fél megtartja.⁸⁴⁹ A kassai megállapodás rendelkezett a szatmári bányavidék hovatarozásáról is. Eszerint Illésházy István átadta Nagybányát és környékét, azzal a feltétellel, hogy ha a magyar rendek és a főherceg nem egyeznek bele az átadásba, a fejedelem „visszaszolgáltatja” a vidéket a királynak. Az átadási procedúra lebonyolításával Daróczy Ferencet, a Szepesi Kamara tanácsnokát bízták meg. A megállapodás Nagybányára vonatkozó szövegrésze így szólt: „*Nagy-Bányát kezéhez eresztem ő Nagyságának Báthory Gábor uramnak ily okkal, hogy ha ő felsége herczeg urunk, vagy az ország Nagy-Bányának oda eresztését difficulnák és helyen nem hagyák, tehát tartozzék Báthory uram ő nagysága, Nagy-Bányát de plano et simplici mindjárt, ő felségének vissza ereszteni*”.⁸⁵⁰ Báthory Gábor és az erdélyi rendek 1608. szeptember 22-én Kolozsvárott tettek esküt a kassai megállapodásra. II. Mátyás 1608. december 4-én ratifikálta az okiratot, elfogadva a Nagybánya átadásáról szóló cikkelyt is, így Báthory Gábor visszakapta jogos családi örökségét.⁸⁵¹ A jogi rendezés révén több éves bizonytalan állapotot zártak le, a szatmári bányavidék igazgatása így átkerült a fejedelmi kancellária és fejedelmi prefektus joghatósága alá, a kamarai adminisztráció újra kiszorult a térségből. A kassai tárgyalásokkal párhuzamosan a főherceg rendelkezett a felső-magyarországi deputáció további feladatairól is, többek között Lisbonával kapcsolatos teendőikről. Az augusztus 24-én

⁸⁴⁷ OBORNI, 2009. 111-112. Illésházy Istvánt, Mátyás főherceg királlyá választása után (november 16.), de koronázása előtt, 1608. november 18-án választották meg a rendek nádornak. Ld. PÁLFFY, 2010. 393.

⁸⁴⁸ EOE, 1880. VI. 96.

⁸⁴⁹ OBORNI, 2009. 112-113.

⁸⁵⁰ GOOSS, 1911. 378. valamint ÖStA HKA HFU RN 96 Konv. 1608 August fol. 162-163.

⁸⁵¹ GOOSS, 1911. 379-384. valamint OBORNI, 2009. 113-114.

kelt utasítás szövege a kassai hivatalt már kamarának nevezte, élére két tanácsost állított, Hoffmann Györgyöt és Daróczy Ferencet, akik mellett egy ideig egy harmadik tanácsos is (Alaghy Ferenc) dolgozott, a hivatal alkalmazottja volt még egy pénztáros, egy számvevő és a segédje, három írnok és két futár. A két királyi biztosnak addig kellett Kassán maradnia, amíg a kamarai igazgatás rendszere újra beindul, és a zilált pénzügyigazgatási helyzet valamelyest normalizálódik.⁸⁵² A huszonnegyedik pont foglalkozott Lisbona ügyével, eszerint a biztosok addig nem bocsáthatták szabadon a nagybányai bérlőt, amíg nem fizeti ki az adósságát, minden évre számítva legalább kétezer forintot. Emellett vagy bebizonyítja, hogy nem valós a hamis pénzverésről szóló vád, vagy mintegy ötszáz forint büntetést fizessen be a kamara pénztárába („*Lisbonát el ne bocsássák, addig míg meg nem fizet mindenestől fogva, amivel adós, minden esztendőre kétezer forintot. Annak felette, az hamis pénz verése felől elegendőképpen mentse magát, vagy ötszáz forintot vegyenek rajta, mert kezében tapasztalták az hamis pénz verést.*”).⁸⁵³

Összefoglalás

A tizenöt éves háború időszaka alatt a szatmári bányavidék igazgatása egy átmeneti korszakot élt át. Az átmeneti korszak elején a kamarai adminisztráció fokozatosan visszaszerezte a korábban elvesztett pozícióit a térségben, a Herberstein éra után a kamarai igazgatáshoz kívánt visszatérni a központi kamara. Első lépésként, ahogy az 1570-es évek elején tették, fel kívánták térképezni a bányavidék állapotát, adottságait és a bérlők alatt keletkezett esetleges hiányosságait. Az 1608-ig terjedő időszakban több bizottságot küldtek ki Nagybányára, ezek közül a legjelentősebb az 1601. évi komisszió volt, amelynek egyik tagja a korábbi Herberstein-familiáris Johann Erck volt. A bizottsági jelentésekben leírták a stájer főúri család fejlesztéseit, újításait, és az idősebb Felician áldásos tevékenységét, természetszerűleg nem ajánlották a központi kamarának a bérleti rendszer megtartását, a kamarai kezelés visszavezetését javasolták. A Herberstein család pozíciója meggyengült, ezt Nagybánya városvezetése kihasználta, és megpróbálta a helyi érdekérvényesítés helyzetét megerősíteni, ehhez a szatmári kapitány segítségét is igénybe vették a polgárok, végül törekvéseik nem jártak sikerrel, nem tudták hosszabb ideig maguknál tartani a nagybányai

---

⁸⁵² TAGÁNYI, 1897. 79-82. valamint SZÜCS, 1990. 58. Vízkelethy Tamás karrierjére ld. PÁLFFY, 2010. 397-398. Daróczy Ferenc személyére ld. ÁLLAMI TISZTSÉGVISELŐK, 2002. 72.

⁸⁵³ TAGÁNYI, 1897. 81.

létesítmények bérleti jogát. A kamarai kezelés első időszakában megfigyelt közvetítő szerepet, amelyet annak idején az Alsó-ausztriai Kamara töltött be a döntéshozatalban, ezekben az években a Cseh Kamara valamint a Magyar Kamara vette át. A prágai székhelyű Cseh Kamara befolyása értelemszerűen azért nőtt meg, mert a császári-királyi székhely a csehek fővárosában székelte, így cseh bányászati szakembereket vontak be a szatmári bányavidékkel kapcsolatos döntésekbe. A Magyar Kamarát irányító ambiciózus Szuhay István munkája révén a pozsonyi központú magyar pénzügyigazgatási szerv ugyancsak meghatározó tényező volt a térség életében. A tizenöt éves háború eseményei miatt az amúgy is komoly pénzügyi gondokkal küszködő Szepesi Kamara helyzete egyre kilátástalanabbá vált, nem volt elegendő pénzügyi forrása arra, hogy a szatmári bányákat saját kezelésében üzemeltesse, így megmaradtak a bérleti rendszernél.

A legnagyobb hatással bíró bérlő minden bizonnyal Gerhard Lisbona és Georg Wagen volt ebben az évtizedben. A németalföldi kereskedő és a stájer főúr kapcsolata és közös vállalkozása újabb forduló pontot jelentett a városok életében, Lisbona több évtizedre szóló kapcsolatba került a térséggel. Azzal, hogy 1600 nyarán megvásárolták a Herberstein vagyont, újabb radikális változás állt be a birtokstruktúrában, mivel a bérlő-páros lett a legjelentősebb birtokos a környéken, a kisebb helyi termelők elszegényedtek a háború miatt. A komoly nehézségek ellenére megpróbálták szinten tartani a termelést, bár a kamarai szakemberek nem voltak megelégedve velük, a legtöbb kamarai biztos azt javasolta a központi kamarának, hogy váltsa le őket. Ezt a tervet végül nem tudták megvalósítani, akárcsak az önálló erdélyi kamara tervét, mert a politika, a Bocskai féle rendi mozgalom képében közbeszólt. A rendek követelése miatt a Szepesi Kamarát is feloszlatták, a térségben fontos szerepet játszó pénzügyigazgatási szerv hiánya nem igazán befolyásolta a nagybányai bérlők életét, mivel már jó ideje saját erejükre voltak utalva. Georg Wagen 1603. évet követően háttérbe vonult, és inkább a Liptó vármegyei antimon bányászattal foglalkozott, így a vállalkozás minden terhe Lisbonára szállt. Akárcsak elődje -Friedrich von Herberstein-, Lisbona is jelentékeny hitelállománnyal rendelkezett, adósságainak nagy részét nem tudta kifizetni, a megoldatlan probléma odáig fajult, hogy az 1608-ban kiküldött felső-magyarországi deputáció árestálltatta vagyonát, és őt is börtönbe vetette. Hitelezőitől az új erdélyi fejedelem, Báthory Gábor mentette meg. Ezzel indult el a németalföldi kereskedő erdélyi karrierje.

VI. Gerhard Lisbona Báthory Gábor szolgálatában (1608-1613): A bérleti rendszer második időszaka

VI. 1. Az első két év (1608-1610)

Báthory Gábor 1608. év folyamán még egy alkalommal jutott birtokadományt Gerhard Lisbona részére, amely magában foglalta a korábban Királytáróhoz tartozó két részbirtokot, Alsó- illetve Felsőfernezelyt, a két település határában még a 17. század elején is folytattak minimális jelentőségű bányászati tevékenységet, ahogy azt Hans Kaufmann jelentéséből is megtudhatjuk.⁸⁵⁴ Az okiratban szereplő kifejezés, *nova donatio* nem új jószág adományozását jelentette, hanem egy olyan adomány fajtát takart, amikor az adományozott birtokok az adományos birtokában vannak, de a tulajdonjogot bizonyító, a formáknak megfelelő oklevél hiányzik.⁸⁵⁵ Az említett két részbirtokot még Báthory István adományozta idősebb Felician von Herbersteinnek, az ő örököse, Friedrich von Herberstein adta el 1600-ban a többi birtokával együtt Gerhard Lisbonának. Lisbonának nem volt más jogbiztosító irat a kezében, mint az adásvételi szerződés, de egy magánokiratnak számító szerződés nem sokat jelentett hatalomváltás idején. Ebből kifolyólag a fejedelmi kancelláriához fordult, hogy a birtokában lévő falvakra vonatkozó tulajdonjogát igazolja egy adományos levéllel a fejedelem, ezáltal mindkét oldalról, Erdély és a Magyar Királyság felől egyaránt, biztosítva volt a helyzete. Az adománylevélben a fejedelem engedélyezte a pirittel való kereskedést is, vámot nem kellett utána fizetnie, és nem volt köteles a kereskedelemről származó haszonról sem számadást készíteni a fejedelmi kincstár számára. A piritet, azaz a vasszulfidot (FeS₂), termeltek ki Nagybányán, Felsőbányán, és voltak pirit lelőhelyek Kapnikbányán is. Ez az ásvány tartalmazott aranyat valamint ezüstöt, így sok esetben kiolvasztották belőle a nemes érceket. A fejedelem tehát azt engedélyezte, hogy Gerhard Lisbona vámmentesen exportálhatta a bányáiból kitermelt piritet külföldi területekre, az ebből befolyt haszonnal saját maga gazdálkodott. Az engedély megadása arra enged következtetni, hogy a pirittel való kereskedelem nem volt elhanyagolható a nagybányai bérlő üzleti tevékenységében, és már egy korábban elindított folyamatot szentesített a fejedelmi adománylevél. A felsorolt rendkívüli kiváltságokat a hivatalos okmány azzal indokolta, hogy Lisbona töretlen hűséggel szolgálta a fejedelmet. A korban szokásos, az oklevelekben gyakran használt formula ellenére

---

⁸⁵⁴ MOL F1 Libri Regii 8. k. fol. 84. Mindkét település ma Romániában található. Alsófernezely ma: Ferneziu, Felsőfernezely ma: Firizia.

⁸⁵⁵ ECKHART, 2000. 291.

Gerhard Lisbonát a fejedelem valóban a bizalmába fogadta. A minél szélesebb politikai és társadalmi bázis építése érdekében a fejedelemség határvidékén fekvő bányavidék vezetőjét, és legnagyobb birtokosát, aki kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, magához kötötte. A szorosabb együttműködésre nemcsak pénzügyi, hanem politikai szempontból is szükség volt, mivel a Magyar Királysággal való viszony végleges rendezésére még várni kellett.⁸⁵⁶ A nagybányai bérlőnek jutott adományok a kérvényező részéről jogbiztosító céllal bírtak, míg a kormányzat részéről a függő viszony megerősítésére szolgáltak. Báthory Gábor centralista törekvéseinek felerősödését és erőteljes kibontakozását 1610 tavaszára datálják a kutatók.⁸⁵⁷ Véleményem szerint Gerhard Lisbonának 1608-tól folyamatosan jutott donációk ebbe a koncepcióba illenek bele, a fejedelem a kereskedő jellemében és alkalmazkodó képességében igen komoly lehetőséget látott, megmentette a börtöntől, azaz a kamarai szankcióktól, biztosította számára a korábban élvezett státuszt és privilégiumokat, megtartotta a bérlői pozícióban is. Ezekkel a cselekedetekkel saját személyéhez és az ahhoz kapcsolódó fejedelmi hatalomhoz „láncolta” Lisbonát, kiiktatva minden közbeeső tényezőt. Saját, közvetlen felügyelete alá kívánta vonni a fiskális kormányzat egyik fontos szegmensét, a hatékonyabb igazgatás és ellenőrzés jegyében, amely pedig növekvő bevételt jelentett volna a kincstár számára. Az 1608. esztendő az adományok ellenére nem éppen szerencsés esztendő volt Gerhard Lisbona életében. Mátyás főherceg nevében 1608. szeptember 26-án kiadott utasítás értelmében, a kamarai tanácsosoknak nem volt szabad addig szabadon engedni Gerhard Lisbonát, amíg nem téríti meg a kamara kárát, amelyet a bérleti díj be nem fizetésével okozott. Az utasítás szövegéből az is kiderült, hogy a hamis pénzveréssel kapcsolatos vádat sem tudta megcáfolni.⁸⁵⁸ A fejedelem bizalmának újabb, igen ékes bizonyítéka volt az 1609. évi április 26. és május 5. között Kolozsvárott megtartott országgyűlés határozata, amely szerint Gerhard Lisbonát és utódait honfiusították, kifejezván reményüket, hogy jó polgárai és hazafiai lesznek Erdélynek. Az indigenátust nyert Lisbonának esküt kellett tennie az ország törvényeire is („*Továbbá felséged requisitiojára Lisibona Gerárd uramot, nagybányai kamaraispánt, és maradékit országunk közibe bévöttük*”).⁸⁵⁹

Lényeges kérdés, hogy Báthory Gábor, elődeitől eltérően, miért kért honfiusítást a nagybányai kamaraispán számára a rendi országgyűléstől. A korábbi évtizedekben a

---

⁸⁵⁶ Az erdélyi állam területi felépítésére ld. 10. számú melléklet

⁸⁵⁷ HORN, 2009. 149-150.

⁸⁵⁸ „*Ipsum prius non dimittetis, donec in singulos annos a' tempore gestare administrationis ratione arendae de dictis fodinis debita, bina florenorum millia persolverit, ac sese cusione falsae monetae, in qua deprehensus dicitur, sufficienter purgavit.*” Ld. MOL E 249 31490. t. fol. 0122-0124.

⁸⁵⁹ EOE, 1880. VI. 27. valamint 125. (34. artikulusz)

Herberstein család tagjai igen szoros kapcsolatban álltak a Báthory család több tagjával, ennek ellenére a stájer főúri család leghíresebb képviselője, idősebb Felician von Herberstein sem kapott indigenátust az erdélyi uralkodótól. A magyarázatot a nagybányai bérlők származásában, és kapcsolataiban kell keresnünk. A Herberstein család a Habsburg Monarchia politikai elitjének egyik prominens képviselője volt, széles kapcsolati hálóval rendelkezett a Magyar Királyság területén is, Gerhard Lisbona azonban polgári származású volt, az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban egyaránt „gyökér nélkülinek” számított, összeköttetései gyengébbek voltak a stájer főúri családnál. Báthory Gábor, annak ellenére, hogy kiegyensúlyozott viszonyra törekedett a Magyar Királysággal, ahogy ezt a folyamatos egyeztetések, tárgyalások is mutatják, egy olyan politikai és gazdasági bázist kívánt maga körül kiépíteni, amelynek tagjai csak tőle függtek, tőle várhatták a felemelkedést, előrelépést, politikai vagy szakmai karriert. Gerhard Lisbona pontosan beleillett ebbe a körbe, főleg ha figyelembe vesszük a már többször említett elszámolási vitáit a Szepesi Kamarával, illetve a rá vonatkozó kamarai panaszok sorát. Az ismert források alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy Gerhard Lisbona a fejedelem jó indulata, és megfelelő, megbízható munkája révén komoly szakmai karriert futott be az erdélyi ércbányászat területén. Ennek egy fontos lépcsőfoka volt az indigenátus megszerzése. Indigenátusának megszerzésével párhuzamosan egy peres ügye került a Kolozs vármegyei sedria elé, amelyben az alperes Kamuthy Balázs volt. Lisbona panasza az volt Kamuthy Balázssal szemben, hogy egy bizonyos Simon Pashauer nevű szolgálja a főúrhoz szegődött, annak ellenére, hogy szolgálati idejét és esztendejét nem szolgálta ki a bérlő mellett, és megszökött.⁸⁶⁰ Az ügyet a vármegyei generális törvényszék és közgyűlés alkalmával, 1609. év pünkösd vasárnapja utáni csütörtökön tárgyalták. Ide kapcsolódik egy másik adat, amely 1609. május 11-ről származik, eszerint Gerhard Lisbonát egy kolozsvári illetőségű ügyvéd, Hídalmassy Márton deák képviselte a peres eljárás további szakaszaiban.⁸⁶¹ A forrásanyag természete nem engedi, hogy teljes hitelességgel feltárjuk a nagybányai bérlő erdélyi kapcsolatrendszerét, de egy-egy töredékes információ segítségével a kapcsolati háló bizonyos elemei napvilágot láthatnak. A fent említett peres ügy arra enged következní, hogy Lisbona kapcsolatban állt az erdélyi politikai elit tagjaival, helyzete erősnek volt mondható a fejedelemség társadalmi hierarchiájában.⁸⁶²

---

⁸⁶⁰ FOND PREFECTURA JUDETULUI CLUJ PROTOCOALE I. 99. Az idézett forrás felkutatásáért szíves köszönetet mondok Dáné Veronkának. Kamuthy Balázs 1613 és 1624 között volt a fejedelmi tanács tagja. 1611-től Doboka vármegye főispánja, két ízben töltötte be a kincstartói tisztséget is. Ld. TRÓCSÁNYI, 1980. 28-29.

⁸⁶¹ FOND PREFECTURA JUDETULUI CLUJ PROTOCOALE I. 86.

⁸⁶² A vármegyei generális törvényszéket és közgyűlést a főispánnak álllt jogában összehívni. A sedriák

II. Mátyás és a magyar tanácsosok egy része az első kassai megállapodásban megfogalmazottaknál erősebben kívánta a fejedelemséget a Magyar Királysághoz kötni, így újabb tárgyalás vette kezdetét. A magyar tárgyaló fél konkrétabb ígéretekre, az uralkodó iránti hűség és függőség biztosabb kinyilvánítására próbálta rávenni a fejedelmet. Daróczy Ferenc, a Szepesi Kamara tanácsosa is ebből a célból tartózkodott Kolozsvárott, az 1609. év tavaszán. Illésházy István nádorhoz küldött, 1609. május 13-án kelt jelentésében számolt be küldetése eredményeiről. 1609. április végén érkezett meg Kolozsvárra, hogy tárgyaljon a fejedelemmel a kassai szerződés pontjait meghaladó feltételekről. Jelentésében foglalkozott a nagybányaiak és felsőbányaiak panaszaival is.⁸⁶³ A felsőbányai városvezetés azért kereste meg a kamarai tanácsost, hogy bemutassa jogosultságát bizonyító okiratot egy bizonyos erdőre (Nigra, vagy más néven Fekete-erdő), amelyet a szatmári várral közösen használtak eddig. A városvezetés azonban megelégedte a közös használatot, és saját befolyása alá akarta vonni az erdő teljes területét. A probléma nem volt új keletű, mert a vitatott erdővel már 1581-ben is foglalkozott a Szepesi Kamara, a szatmári provizor és a felsőbányai termelők nem tudtak kompromisszumra jutni az erdő használatával kapcsolatban.⁸⁶⁴ A felsőbányaiak kérelme témánk szempontjából a fejedelmi döntés miatt lényeges. A bányászváros felmutatta a régi privilégium leveleket, amelyet Báthory István, majd I. Rudolf is megerősített, ennek alapján kívánták az erdőre vonatkozó jogukat prezentálni a fejedelem előtt, Báthory Gábor azonban nem a városvezetés szája íze szerint döntött. Daróczy Ferenc javaslatára, aki természetesen a királyi fiskus érdekeit tartotta elsősorban szem előtt, úgy rendelkezett, hogy ezt a bizonyos erdőt a felsőbányaiak kizárólag építkezésre, illetve a tárnák szükségleteire használhatják, a fakitermelésről előzetesen meg kell állapodniuk a szatmári udvarbíróval. Felszólította a termelőket, hogy a királyi fiskus érdekeit tartsák szem előtt, ne károsítsák meg a magyar uralkodót.⁸⁶⁵ Báthory Gábor ezzel a lépéssel is a magyar féllel való konszenzusra törekedett. Ide kapcsolható a nagybányaiak kérése is. Daróczy Ferenchez fordultak a korábbi privilégium leveleik ügyében, hogy megerősítést nyerjenek az uralkodó részéről. A nagybányai városvezetés úgy vélte, hogy a magyar királlyal is meg kell erősíteni a kiváltságaikat, nem volt elegendő biztosíték számukra a fejedelmi ígélet. Minden bizonnyal a korábbi években kialakult bizonytalan közjogi helyzet sarkallta erre a vezető polgárokat, a kassai

---

időpontjának meghatározásába a rendi országgyűlés közvetlenül nem szólhatott bele, csak javaslatot tehetett a vármegye vezetésének. Az erdélyi vármegyék igyekeztek általában havonta egy-egy sedriát tartani. Ez a törekvés nem mindig sikerült, azonban a hat nagyobb ünnephez kötvé, hét-tíz napos csúszást megengedve, megtartották a törvényszéket. A sedriák legtöbb esetben két vagy három naposak voltak. Ld. DÁNÉ, 2006. 93-94.

⁸⁶³ OBORNI, 2009. 114-115. valamint EOE, 1880. VI. 126-130.

⁸⁶⁴ ÖStA HKA MBW RN 6-7 (1581-1590) fol. 410-417.

⁸⁶⁵ EOE, 1880. VI. 130.

megállapodásban foglalt átadás sem jelentett teljes megnyugvást számukra. Ezért fordultak a nádort és a kamarát képviselő Daróczy Ferenchez a privilégium leveleik ügyében, és a fejedelem, a kompromisszum jegyében, ugyancsak a tanácsos meghallgatása után döntött a kiváltságok megerősítéséről.⁸⁶⁶ Ebben a döntési mechanizmusban szerepet játszott az a tény, hogy az első kassai egyezményben kizárólag arról volt szó, hogy Báthory Gábor visszakapja Nagybányát és vidékét, a magyar részről olyan feltételekkel, mint annak idején Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem. Ez azt jelentette, hogy Báthory Gábor, fejedelmi titulusa ellenére, a szatmári bányavidéken nem, mint uralkodó, hanem mint földbirtokos volt jelen. Az adott körülmények között a fiatal fejedelem ezt a viszonyrendszert nem kívánta megváltoztatni, a megállapodást „felrúgni”, így bevonta a döntésbe a király részéről érkezett szakembert. Báthory Gábor nem akart a szatmári bányavárosok és a kamaraispán között kialakult viszonyrendszeren sem változtatni, így a szatmári bányavidék városai és a kamaraispán viszonyára vonatkozó korábban hozott rendelkezéseket, privilégiumokat tiszteletben tartotta, és elvárta Lisbonától is, hogy a régi törvények szerint kormányozza a bányavidéket.

Ugyancsak 1609 folyamán fordult a felsőbányai városvezetés a fejedelemhez azon okból, hogy a nagybányai kamaraispán olyan szokásokat kívánt bevezetni, amelyek a város kiváltságait sértenék. A fejedelem bizottságot küldött ki a helyszínre, hogy rendezzék a kérdést a felek között. Az új szokások a bíraskodási szokásjogot érintették, a kamaraispán szűkíteni kívánta a városvezetés bíraskodási jogkörét, munkásai felett önállóan akart ítélni.⁸⁶⁷ A fejedelem ítélete alapján Gerhard Lisbona nem hajthatta végre a változásokat, mivel azok a felsőbányai privilégiumokat sértették volna meg. Lisbona az elődeihez hasonlóan, több alkalommal konfliktusba keveredett a városok vezetésével, valamint a termelőkkel. A felsőbányai vonalon két ügyben is perbe fogták a városatyák. Az ügy a ki nem fizetett hitel körül forgott, amelyet Gerhard Lisbona nem törlesztett a közben elhalálozott István deáknak (Litteratus), aztán majd árváinak. A hitel teljes összege tizenhétézer-ötszázhat forint volt, a városi tanács az árvák nevében 1607-ben azt követelte a nagybányai kamaraispántól, hogy rendszeresen törlesszen az árváknak, vagy ha erre nem lenne lehetősége, a lekötött bányáinak jövedelmét ossza meg a deák családjával. Lisbona a legnagyobb felsőbányai bányát, a Wandtot kötötte le a tartozás fejében. A Wandt nevű bányát még Georg Wagen foglalta le annak idején a Friedrich von Herbersteintől, így valójában a hitelt a tulajdonospár vette fel, és közösen kötötték le a kölcsönzött pénz

---

⁸⁶⁶ Uo. valamint RAUSCH, 2009. 234.

⁸⁶⁷ TRÓCSÁNYI, 1980. 277.

ellenében, miután Lisbona egyedül maradt a bérlet élén, egyedül kellett a terheket is vállalnia. 1609-ben kötött egyezséget a deák családjával, eszerint a bányából származó jövedelem fele része ezentúl az árvákat illette meg, az arany és ezüst bevételen kívül az ólommáz és a pirit értékesítéséből nyert összeg teljes egészében a deák családjához vándorolt. Ennek értelmében a nagybányai bérlő nem sokáig élvezhette a pirittel való kereskedelemről származó hasznot, amelyre 1608-ban kapott kiváltságot a fejedelemtől.⁸⁶⁸ A második per az előbbihez kötődik, mivel a fenti kölcsönt a kamaraispán két másik felsőbányai bánya, a Thomoz és a Kaliczter talajvíz-mentesítésére használta fel. Ebben a két bányában résztulajdonos volt, ezeket a javakat már a Herberstein birtokok megvétele után szerezte. 1604-ben kezdte el a munkálatokat, kimélyítette és megerősítette az aknát, illetve a bányavíz kiszivattyúzására egy, az idősebb Felician által renovált nagybányaihoz hasonló, vízhúzó és tározót építtetett hozzá. Az építkezés költségei igen magasak voltak, azonban a város nem volt hajlandó elismerni, hogy a talajvíz kiszivattyúzásából neki is haszna származik, így a költségek a tulajdon viszonyoknak megfelelően rá eső hányadát sem vállalta magára. A bérlőt sem kellett féltetni, megakadályozta, hogy a város által foglalkoztatott munkások használják a szivattyút és a tározót. A város panasza szerint, amelyet a fejedelem elé terjesztett, a kamaraispán még a kitermelt ércet is eltulajdonította, és a biztonságot szolgáló tartóoszlopok egy részét is kiemeltette. A város panaszai kissé túlzóak voltak, mivel a bányabérlő vezette az ércbeváltást, így a kitermelt érc mindenképpen átment volna a keze alatt, valamint úgy gondolta, hogy a vízkiemelés költségei ellenében megilletti az adott mennyiségű érc. Az ítélezést megelőző bizottság összeállítását és kiküldését a fejedelem a kővári kapitányra bízta, mivel a szatmári bányavidék a kővári kerület mellett feküdt, valamint a kapniki falvak a kerület részét képezték. A kővári kapitány mellett részt vett az ítékezésben a nagybányai város ítélszéke, mivel Nagybánya bányahatósága kiterjedt a felsőbányai ügyekre is. Az ügy kivizsgálása után az első fokú ítéletet a fejedelem a kincstartóra bízta.⁸⁶⁹ A kincstartó feladatai közé tartozott a kincstári források, bányakamarák, uradalmak bejárása, valamint, ha különösen indokolt volt, akkor elbocsáthatta a fejedelmi javakat nem megfelelően kezelő tiszteket, bérlőket. A változtatásról azonban tájékoztatnia kellett a fejedelmet a lehető leggyorsabban. A fejedelmi kori iratanyagból jelenleg három instrukciót ismer a kutatás, amelyet a kincstartók számára adtak ki. Az első instrukció valójában egy bekezdés Báthory István rendeletében, amelyben intézkedett a hármastanács felállításáról 1583. március 6-án. A hármastanács feladatainak, jogkörének és felelősségének leírásában tért ki a kincstartó feladataira, a posztra Siger Jánost

---

⁸⁶⁸ RAUSCH, 2009. 230. Gerhard Lisbona hitelezőjére ld. MOL E 254 1614. december 12.

⁸⁶⁹ RAUSCH, 2009. 230.

nevezte ki. Az utasítás rövid, és általános információkat közöl, az ítélkezési jogköréről azonban nem tesz említést, kizárólag a tisztviselőket válthatta le a tanácsurakkal egyetértésben.⁸⁷⁰ A második instrukció már a tárgyalt korszakon kívül került kiadásra, 1620. július 18-án, Kamuthy Balázs részére. Ebben Bethlen Gábor minden kincstári tisztviselőt a kincstartó alá rendelt, a fiskális jövedelmeket és birtokokat látogatnia kellett a kincstartónak, valamint a nem megfelelő tisztviselőket, Bethlen István helytartóval egyetértésben, válthatta le és nevezhetett ki újat. Itt sem olvashatunk ítélkezési jogköréről.⁸⁷¹ A harmadik instrukciót Mikó Ferencnek adták ki 1630. február 18-án, azonban ez az utasítás is általánosságban írta le a kincstartói jogkört, az ítélkezésre nem tért ki.⁸⁷² Így fel kell tenni a kérdést, hogy milyen alapon járt el a kincstartó egy nem a hatáskörébe tartozó ügyben, megkerülve a korabeli eljárás-rendet. Véleményem szerint a rejtély kulcsa abban rejlik, hogy a szatmári bányavidék a fejedelem saját tulajdonát képezte, itt, mint földbirtokos volt jelen, ebből kifolyólag eltérve az ítélkezési jogrendtől a kincstartóra bízta Báthory Gábor, hogy hozzon előzetes ítéletet az ügyben. Ennek értelmében megengedték Felsőbánya nagy veszteségére való tekintettel, hogy a város megművelhesse a tulajdonhányadát a bányában, valamint kapott használati jogot a vízkiemelő berendezésre is.⁸⁷³

Az indigenátus elnyerése után egy újabb feladatot kapott a fejedelemtől a nagybányai kamaraispán. Báthory Gábor 1609. május 20-án bérbe adta neki Zalatna mezővárost az ott található összes bányával együtt. A zalatnai prefektúra bérbeadása komoly kihívást jelentett Lisbona számára, ugyanis ezeknek a bányáknak a bérleti jogát a jó minőségű arany és higany miatt nem egykönnyen lehetett megszerezni, többek között idősebb Felician von Herbersteinnek sem sikerült a koncessziót tető alá hoznia.⁸⁷⁴ Az adománylevélben foglaltak szerint a fejedelem reménykedett abban, hogy a kamaraispán lelkiismeretesebben műveli majd a bányákat, mint Filstich Péter tette. A fejedelem évi hatezer forint bérleti díj ellenében adta bérbe a bányákat minden eszközzel és tartozékkal Lisbonának. A szövegben külön kiemelték az ezüstbányák ügyét, az oklevél arról is rendelkezett, hogy melyik városban válthatta be a kamaraispán a kibányászott ércet. Két beváltó helyet jelöltek meg, ahol pénzverde is volt, Nagyszebent és Nagybányát. A mezőváros lakosai felett Lisbona első fokon ítélkezhetett, a robot keretében a lakosoknak kiegészítő munkákat kellett végezniük, segíteniük

---

⁸⁷⁰ EOE, 1877. III. 171-177. Siger János feladatkörére ld. Uo. 175.

⁸⁷¹ TRÓCSÁNYI, 1980. 323-324. Bethlen István helytartói instrukciójára ld. OBORNI, 2007. 249-261.

⁸⁷² TRÓCSÁNYI, 1980. 323-324.

⁸⁷³ RAUSCH, 2009. 230.

⁸⁷⁴ MOL F1 Libri Regii 9. k. fol. 76-80. valamint 225-226. illetve RAUSCH, 2009. 233.

kellett a szállításban, és a szükséges faszén előállításában.⁸⁷⁵ Ugyanebben az évben Lisbona újra nyitotta a feketebányai tárnait, és több, a Német-Római Császárság területéről származó bányászt telepített le itt.

Gerhard Lisbona működése igen sikeres volt, mivel Báthory Gábor uralkodása alatt a nagybányai pénzverde visszanyerte előkelő helyét a térség pénzverdéi között. Báthory Gábor pénzverése igen gazdagnak, változatosnak tekinthető. Az érméken legtöbbet szereplő címe a következő: GABRIEL. D. G. PRIN. TRAN. PAR. REG. HVN. D. ET. SIC. COMES (*Gabriel Dei gratia princeps Transylvaniae partium regni Hungariae dominus et Sicolorum comes*). Több helyen rövidített formában tűnt fel ez cím, amely 1612-ben kiegészült egyes érméken VAL. TRANSAL. címmel (*Valachiae Transalpiniae*), amelyet a Radul vajda elleni 1611-es sikeres hadjáratai után vett fel. A nagybányai pénzverdéből kikerült érméken az N-B jelzés szerepelt. Uralkodása alatt keletkezett érméket a kutatás hat alaptípusba sorolta be, aranyforint, dutka, szélesgaras, garas, valamint dénár. Dutkát az országgyűlés határozata alapján, amelyet 1609. október 9-én hoztak, csak Nagybányán lehetett verni, valamint egy másik pénzverdében, amelyet Báthory Gábor jelölt ki a fejedelemség területén. A pénzérmét a központilag meghatározott liga és pénzláb szerint kellett verni, ez a központilag meghatározott liga a magyar liga volt.⁸⁷⁶ A dukátok éremképe 1609-ben és 1610-ben a korábban megszokott éremképpel azonos volt (Szent László-Szűz Mária), 1610 után az előlapon a fejedelem arcképe jelent meg, a hátlapon pedig különböző formában a Báthori család címere. A talléroknál két típust lehet megkülönböztetni. A nagybányai veretek előlapján a fejedelem mellképe díszes vértben és jogart tartva jelent meg, a hátlapon a saját farkát harapó sárkány által körbeölelt Báthory vagy erdélyi címer. A szepeni verdétől eltérően a nagybányai verde megtartotta a magyar tallérok megszokott külső formáját. A legnépszerűbb pénzfaj a dutka volt. A források leggyakrabban ezt a pénzfajt említik, és verdejegyeik szerint minden pénzverdében verték őket, nagybányai verettel rendelkező dutkát eddig a kutatás nem ismert, így valószínűsíthető, hogy az 1608-1613 közötti évekből származó, jegynélküli dutkák mind nagybányai veretek. Többféle változatban fordultak elő, ez is azt bizonyítja, hogy egy jelentősebb verdéből származtak az érmék. Az érmék éremképe a lengyel mintát követte továbbra is (mellkép, hátlapon értékjelző felirattal). A garast is lengyel minta alapján verték Nagybányán, a Báthory címerrel a hátlapján.⁸⁷⁷ A szélesgarast és dénárt magyar minta alapján verték, a széles garas előlapján Szűz Mária szerepel, míg a

---

⁸⁷⁵ Uo. Filstich Péter személyére ld. RAUSCH, 2009. 233.

⁸⁷⁶ HUSZÁR, 1961. 9-10. valamint EOE, 1880. VI. 165.

⁸⁷⁷ HUSZÁR, 1961. 11. valamint RAUSCH, 2009. 236.

hátlapon a magyar címer a szív pajzsban a Báthory címerrel kiegészülve. A dénár hátlapján a szokásnak megfelelően a Madonna szerepelt. A források alapján széles garast kizárólag 1610-ben vertek Nagybányán.⁸⁷⁸ Lisbona megpróbálta a pénzverőház eszközeit lecserélni, és modernebb gépeket beszerezni, ez az innováció komoly anyagi ráfordítást igényelt, a költségeket leginkább a felvett hitelekkel fedezte. Az adatok alapján az idősebb Felician von Herberstein által beszerezett hengeres verőgép 1610-ig volt üzemképes, ekkor Lisbona a megváltozott körülmények miatt egy újabb, kisebb gépet vásárolt, amelynek az üzemeltetése nem emésztett fel akkora forrásokat, és megfelelő volt az egyre jobban keresett kis értékű pénzermék (dutka, garas, dénár) verésére.⁸⁷⁹ A régi nagyobb hengeres szerszámgépeket, akárcsak az újabb, kisebb gépeket, vízikerek segítségével hajtották, a száraz időszakokban egy négy lóval működtetett másik kerék volt használatban.⁸⁸⁰ Báthory Gábor érméi közül különös érdeklődésre tarthat számot a legújabb kutatások alapján dutka, külföldi „fogadtatása” okán. A lengyel minta alapján vert dutka (III-as lengyel garas) a nyugat-európai országok közül leginkább az észak és a dél-német pénzforgalomban játszott jelentős szerepet. Már a 16. század végén is igen rossz minőségűnek tartották a „*Dittingen*”-nek vagy „*Dütgen*”-nek nevezett III-as garast a Német-Római Császárság területén. Báthory Gábor uralkodása alatt, ahogy már említettem, igen nagy tételben állított elő a nagyszebeni, valamint a nagybányai pénzverde, a kibocsátási arányokat vizsgálva az első helyen Nagybánya és a helyi pénzverőházat irányító bérlő, Gerhard Lisbona állt. Egy alsó-szászországi végzésben található Báthory Zsigmond tallérjai mellett, két dutka 1608-ból illetve 1609-ből. Dutka rossz gazdasági hatása miatt, miszerint a nagy vásárokon nagy tételben felvásárolták a kereskedők az értékes pénzerméket, azután lengyel földön ezekből az érmékből rosszabb minőségű dutkát vertek, az alacsonyabb nívóval rendelkező dutka pedig elárasztotta a Német-Római Császárság pénzpiacát, 1610-ben minden fajta dutkát kitiltottak az észak-német pénzforgalomból.⁸⁸¹ Hasonló intézkedést fogadtak Nürnbergben is, ahol hivatalosan egy pénzbecsőrön keresztül (Hans Huefnagel) a dutka hivatalos árfolyamát is megállapították, a pénzbecsőr próbakönyvében az erdélyi „*Dütchen*” tizenégy latos ezüsből készült, és egy márka ezüsből mintegy száznégyszáz darabot lehetett belőle legyártani. Báthory Gábor III-as garasának minősége, összehasonlítva a többi pénzverdéből származó dutkával, igen jó minőségű volt. Ebből a tényből az következik, hogy hamis pénznek, és csekély fizetési értékkel rendelkező pénzeszköznek csak a német területeken tekintették az erdélyi garasokat,

---

⁸⁷⁸ Uo. valamint 11. és 12. számú melléklet

⁸⁷⁹ GÜNDISCH, 1932. 91.

⁸⁸⁰ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 40.

⁸⁸¹ BUZA, 1996. 275-276.

innen ismerünk tiltásokat a dutkára vonatkozóan.⁸⁸² Regensburg városa 1609-ben hivatalosan gyenge minőségű érmének nyilvánította az erdélyi hármás garast, mivel egy dutka értéke hat krajcárt ért. Nürnberg város tanácsa 1611 júniusában kiadott rendeletében több más pénzzel együtt Báthory Gábor nevével fémjelzett dutkát is kitiltotta a helyi pénzforgalomból, a dutkát okolták a birodalmi tallérok „kivándorlásáért” a német kereskedelemből. A hármás garas elleni harcot nagyban gátolták a tizenöt éves háború után fellépő pénzügyi nehézségek. A források alapján megállapítást nyert, hogy Báthory Gábor érméi gyorsan bekerültek a nyugat-európai pénzforgalomba, a Habsburg Monarchián keresztül, valamint lengyel és cseh területén át. A 17. század első évtizedében kezdte meghódítani az erdélyi dutka az észak-német pénzforgalmat. Báthory Gábor nevével fémjelzett hármás garasokat idegen pénznek („*fremde Müntz*”) tartották, ez a kifejezés szinte ekvivalens volt a „hamis” pénz fogalmával. Az erdélyi dutka emellett betört a németalföldi pénzpiacokra is, a kutatások azt igazolják, hogy az erdélyi fejedelem III. Zsigmond lengyel király 1604-ben hozott rendelete alapján, amely központilag meghatározta a dutka nyers valamint színsúlyát, verette az érméket. Az erdélyi dutka értékváltozásait is nyomon lehet követni a források segítségével. A 1609-ben tartott beszercei országgyűlésen egy dutka értékét tíz dénár helyett kilencben határozta meg a három erdélyi nemzet, a német területen is kilenc dénárt adtak egy dutkáért, hat krajcár felelt meg ennek az értéknek, egy krajcár másfél dénárt ért. 1609 előtt egy márka ezüstből, amelynek a hivatalos beváltási ára akkor nyolc forint és ötven dénár volt, százhárom, a meghatározott liga szerinti súllyal bíró, dutkát lehetett verni, de a folyamatos devalváció következtében ez a szám felkúszott száztizre. Báthory Gábor halála után az erdélyi dutka elterjedési területe kibővült, a román fejedelemségeken keresztül eljutott az Oszmán Birodalom szívébe is.⁸⁸³

Az első kassai egyezmény után a tárgyalások folyamatosan zajlottak az erdélyi és a magyar fél között, a fellépő nézetkülönbségek ellenére sikerre vezettek, hiszen 1610 augusztusában az első megállapodás pontjait újra fogalmazták, és egyben el is fogadták. A fejedelmet a felső-magyarországi rendek részgyűlésén Sennyey Pongrác, Prépostváry Zsigmond és Fráter István képviselte. A két egyezmény több artikulus szempontjából is megegyezett egymással, a Nagybányára és környékére vonatkozó rendelkezésen sem változtattak. Eszerint Báthory Gábor családi örökségként megtarthatta a szatmári bányavidéket („*Az Nagy-Bánya dolga is helyén marad, az mint immár ő felségének kezéhez*

---

⁸⁸² BUZA,1996. 277-278.

⁸⁸³ BUZA,1990. 89-95.

adták és bírja.”)⁸⁸⁴ Az erdélyi fejedelem követei augusztus 15-én írták alá az egyezményt, a kolozsvári országgyűlésen szeptember 6-án a rendek hitet tettek a megállapodás mellett, míg a fejedelem 1611. április 28-án ratifikálta a szerződést Szebenben.⁸⁸⁵ Miközben folytak a tárgyalások az újrafogalmazásról, a Báthory Gábor ellen sikertelen széki merénylet után a Magyar Királyság területére menekült Kendi István és társai megpróbálták Thurzó György nádort és a magyar tanácsosokat egy Erdély és Magyarország egyesítésére irányuló terv megvalósítására rávenni. A nádor azonban józan helyzetértékelésével felismerte, hogy erre az akkori viszonyok között nem lett volna lehetőség, illetve ha egy esetleges katonai akció sikerrel járt volna, nem sok esély lett volna az erőviszonyok tartós megőrzésére.⁸⁸⁶

Thurzó György nem véletlenül látta át ilyen jól a felső-magyarországi, illetve a határmentén zajló eseményeket. Az uralkodó küldte ki Felső-Magyarországra, hogy a kamarai ügyeket ellenőrizze és instrukciókat adjon ki az adminisztrációval kapcsolatban. A nádor feladata lett a kamarai szervezet megerősítése valamint bővítése. 1610. augusztus 18-án egy új utasítást is kapott a pénzügyi szerv, Hoffmann György mellett ezekben az években egy, aztán pedig két tanácsos dolgozott. A központi szervezetben 1610-től kezdve már helyet foglalt egy titkár, egy pénztáros, egy számvevő és segédje, és többi, 1604 előtt létező, alacsonyabb hivatali funkció. A szervezeti struktúra is hasonló lett az 1604 előttihez, ebben elévülhetetlen szerepe volt Thurzó Györgynek. Ettől kezdve újra a kollegialitás volt a döntési mechanizmus alapja, az ellenőrző funkció újra a számvevőség feladata lett.⁸⁸⁷ Ezekben az években neuralgikus pont volt a pénzügyi szervezet elnevezése és jogállásának meghatározása. A megerősödött magyar rendiség azt tartotta fontosnak, hogy a hivatalsszervezet az Udvari Kamarától váljon függetlenné, és csak a Magyar Kamarának legyen alárendelve, és jövedelmi adminisztráció legyen, tehát a jogállása hasonlítson az 1567 előtti állapothoz. 1608-tól kezdve a felső-magyarországi deputáció tagjai újra kassai kamaraként emlegették, és ez az elnevezés felelt meg a realitásnak. Ezáltal a gyakorlat és a rendek követelése, álláspontja között igen mély szakadék húzódott. A központi pénzügyi szerv, az Udvari Kamara természetesen az 1604. év előtti struktúra visszaállítását kívánta megvalósítani, ezért a levelezésben kamaraként említették a kassai szervet. Az első pár évben kifejezésre jutottak a megnevezésben, hogy a szepesi kamarai tanácsosok, mint pozsonyi kamarai tanácsosok, végzik munkájukat Kassán, ez a szituáció is megváltozott 1609 után. Annak ellenére, hogy a kamarai tanács tagjai egyben pozsonyi tanácsosok is, a korábbi rang

---

⁸⁸⁴ OBORNI, 2009. 115-116. valamint GOOSS, 1911. 394.

⁸⁸⁵ Uo.

⁸⁸⁶ OBORNI, 2009. 116-117.

⁸⁸⁷ SZŰCS, 1990. 59.

(*consilarii camerae Scepusiensis*) visszaállt. Az évek során formálódó rendszerrel a magyar rendek is megbékéltek, így egy sajátos kompromisszumos megoldás alakult ki, kettős elnevezést lehet megfigyelni a kamarai levelezésben (*Camera sive administratio Scepusiensis*). A megnevezésben fellelhető kettőség ellenére kijelenthető, hogy az 1610-es években már a Szepesi Kamara hivatali működése egyértelműen kamarai jellegű. Ebből a szempontból nem történt radikális változás az 1604 előtt fennállt állapotokhoz képest. A központi kormányzathoz fűződő viszonyban azonban észrevehető bizonyos eltolódás. A rendiség megerősödése, a nádori poszt újrabetöltése miatt a nádor, aki egyben a helytartói funkciót is betöltötte, komolyabb befolyást gyakorolt a felső-magyarországi pénzügyekre, ez pedig a magyar tanács szerepkörét is erősítette.⁸⁸⁸ A nádor és helytartó jogkörének pontos meghatározása nehéz feladat, mivel ez függött az adott személy személyiségétől valamint az Udvari Kamara hozzáállásától. Annyi bizonyos, hogy a két nádor, Illésházy István és Thurzó György elvülhetetlen szerepet játszott a Szepesi Kamara restaurálásában, ők adták ki az utasításokat és döntöttek a szervezeti felépítésről. Thurzó György 1610-ben teljes jogkört gyakorolt a felső-magyarországi jövedelmek felett. A számára kiadott utasítás szerint a kamara első körben az uralkodótól, majd másod fokon a nádortól függött, a költségvetés megállapításában és elfogadásában döntési jogköre volt, valamint a számvevőségnek is beszámolási kötelezettsége volt a rendi vezető felé. A Szepesi Kamara és a Magyar Kamara viszonya a levezés alapján nem volt fölé és alárendelt viszony, igazából az Udvari Kamarával állt helyre teljes mértékben a levelezési gyakorlat. A kassai kamarával kapcsolatos rendeletek döntő többsége az Udvari Kamaránál keletkezett, az iratok száma az 1610-es évektől megnőtt, a kassai tanácsosok újra bécsi és a prágai irodához fordultak a legfontosabb döntések ügyében. A számadásokat és jövedelem-kimutatásokat ugyancsak Bécsbe küldték fel, így a megerősödött rendi szervezet sem akadályozhatta meg, hogy az Udvari Kamara ismét átvegye a felső-magyarországi jövedelmek kezelése feletti joghatóságot.⁸⁸⁹

VI.2. Gerhard Lisbona és a szatmári bányavidék Báthory Gábor bukásáig (1611-1613)

Az 1611. esztendő komoly nehézségeket hozott mind a szatmári bányavidék, mind az Erdélyi Fejedelemség lakossága számára. A második kassai megállapodást követően is folytatódtak a tárgyalások a magyar és az erdélyi diplomaták között, mivel a határmenti konfliktusok nem szüneteltek, több jogtalan, erőszakos foglalás is történt, a helyzetet

---

⁸⁸⁸ Szűcs, 1990. 59-60.

⁸⁸⁹ Szűcs, 1990. 60-61.

súlyosbította Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány Erdély elleni hadjárata, amely a szatmári bányavidék központját, Nagybányát sem kerülte el.⁸⁹⁰ A gazdasági és igazgatási kérdések háttérbe szorultak, hiszen az 1611. év őszére a fejedelemség területén a korábban kialakult rendszer és mechanizmus összeomlani látszott, teljes káosz volt kialakulóban. Ahogy a korabeli források fogalmaztak: „*mindenki háborúja folyik mindenki ellen.*”⁸⁹¹ Az utolsó, Báthory családból származó, fejedelem uralkodásának első éveiben tapasztalt adat - csökkenés ezekben az években egyre jobban felerősödött, így a nagybányai bérlő tevékenységéről, valamint az igazgatás miben létééről igen csekély információ áll a kutató rendelkezésére, ez alól kivételt képez Gerhard Lisbona újabb pereskedése a szatmári bányavárosokkal.

A szatmári bányavidék életét erősen befolyásolta, hogy a konfliktus helyzet állandósult a két ország között húzódó határsávban, akadályozva a kereskedelmet, és a bányászat zavartalan működését. Ezt a helyzetet kívánták rendezni a nádor vezetésével 1611 őszén Tokajban a felek képviselői. Eszerint az ellenségeskedést lezárandó arról egyeztek meg a tárgyaló partnerek, hogy a békéltetésnek, jogtalanságoknak és erőszaktevételeknek is véget vetnek. A nádor ígéretet tett arra, hogy a fejedelemség ellen a továbbiakban a Magyar Királyság politikusai nem praktikkálnak, a szabad kereskedelemben nem akadályozza ezen túl a két fél egymást, az elvesztett jóságokat, birtokokat és javakat visszaszolgáltatják egymásnak.⁸⁹² Ez a megállapodás csak viszonylagos nyugalmat hozott a bányavidék életébe, a bányabérlő és a városok vezetése közötti viszony nem javult, sőt tovább romlott. A nagybányai és felsőbányai szenátus újabb panasszal fordult a fejedelemhez, mert Lisbona véleményük szerint újdonszerűen túllépte a bírói hatáskörét, és a két város lakosai felett kívánt ítélni, annak ellenére, hogy kizárólag a munkásai esetében lenne joga ítélni. A második vádpont már a bányapénzzel kapcsolatos volt, mivel a bányabérlő megkárosította a két város kereskedőit azzal, hogy kihasználva a pénzverde nyújtotta előnyöket, rossz minőségű réz- és ónpénzt veretett, ezekkel fizette a munkásait, az adott értéket pedig csak az általa üzemeltetett boltokban lehetett felhasználni. Ez az ún. kartin rendszer sértette a kereskedők érdekeit, mivel a bányákban dolgozó munkásoknak az általuk forgalmazott árut nem volt módjukban megvásárolni, így komoly bevételforrástól estek el.⁸⁹³ A pénzverdében előállított bányapénz az üzemeltető számára azonban előnnyel járt, ezért megérte annak ellenére alkalmazni, hogy könnyen a hamis pénzverés vádjára alá kerülhetett a vállalkozó, ahogy erről

---

⁸⁹⁰ EOE, 1880. VI. 49. valamint OBORNI, 2009. 116-117.

⁸⁹¹ ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. II. 634.

⁸⁹² OBORNI, 2009. 118-119.

⁸⁹³ RAUSCH, 2009. 234. valamint GOHL, 1920. 22.

korábban már volt szó. A hetenkénti fizetést kapták ilyen formában a bányákban dolgozó munkások, a bányapénz verésével az ellátás és a fizetés egyszerűbbé és olcsóbbá vált, hiszen a saját vállalkozása által kitermelt nyersanyagot használták fel a pénzverdében a sajátos érmék veréséhez.⁸⁹⁴ A fizetés alapját képező munkamennyiséget rovás segítségével tartották nyilván. A panaszlevélben szereplő bányapénznél általában az előlapon a bérlő vagy tulajdonos monogramja szerepelt, a hátlapon pedig a bányaváros vagy a bánya jelzése.⁸⁹⁵ A pereskedésnek az 1612-ben (május 27.) Nagyszébenben kihirdetett fejedelmi ítélet vetett véget, hat pontban összegezte a szöveg a fejedelmi döntést. Az első pontban Báthory Gábor megtiltotta a rossz minőségűnek titulált érmék verését, felszólította a még forgalomban lévő bányapénz haladék nélküli visszavonására („*az réz és ón pénz in perpetuum tollantassék közölök*”).⁸⁹⁶ A második pontban arra kötelezte a bányabérlőt, hogy negyedévente jó minőségű pénzzel fizessen, az első negyedét 1612. július 1-től számlálja, a fizetéstől abban az esetben állhat el, ha háborús helyzet alakulna ki, mert a bányászok nem tudnának termelni. Ha azonban békeidőben nem fizetne rendesen, akkor a kibányászott ércből származó haszna a kincstárra szállna („*az miveknek minden kantoron jó pénzzel meg-fizessen, el kezdvén az kántort zámlálni a prima die, july proxime affuturi*”).⁸⁹⁷ A harmadik pont kikötötte, hogy a zúzómalmot csak a saját hasznára üzemeltesse, a kisebb tárna tulajdonosokat ne használja ki, ne kérjen el tisztességtelen összegeket az érc megőrléséért, összezúzásáért. A negyedik artikulus a tisztességes konkurencia problémájával, az etikus haszon-szerzéssel foglalkozott. Eszerint szabad volt a nagybányai bányabérlőnek haszonra termelnie, kihasználhatta az üzlet adta lehetőségeket, de bizonyos korlátok között. A haszon-szerzés nem akadályozhatta a többi bányatulajdonos érvényesülését, nem élhetett vissza pozíciójával, és nem kényszeríthette rá a munkásait arra, hogy az ő általa működtetett kantinokban szerezzék be a szükséges élelmet valamint egyéb használati tárgyakat. A két városban működő több kereskedéssel is foglalkozó polgár számára is meg kellett adni a lehetőséget arra, hogy a munkásoknak megfelelő minőségű szolgáltatást nyújtson. Ehhez kapcsolódott az ötödik pont, itt a fejedelmi ítélet külön kitért a magyar bányászokra, akiket nem fokozhat le, vagy mozdíthat el állásukból, abban az esetben, ha nem az ő üzleteiben vásárolnak, valamint nem fogadják el fizetségként a bányapénzt. Az utolsó, hatodik pontban a fejedelem rátért a bíraskodási jogkör problémájára. Nagybánya vezetése a város kiváltságainak megfelelően válasszon egy-egy évre bányamestert, akinek feladata a bíraskodás lenne, az ítélőszék előtt a bányatulajdonsok

---

⁸⁹⁴ SZEMÁN, 2009a. 324.

⁸⁹⁵ SZEMÁN, 2009a. 326.

⁸⁹⁶ SCHWACHTER, 1802. 391-392. valamint KAPRINAY GYŰJTEMÉNY, MSS XVI. Tomus N°24 93.

⁸⁹⁷ Uo. Cantor= quarta pars anni.

egymás közötti, valamint a Királytáró bérlője és a bányatulajdonosok közötti peres ügyeit lehetett tárgyalni („*iuxta contenta privilegerorum Nagi-Bania Perk mester eligaltassék, és az előtt praefectus uram in quibusvis causis tartozéék meg-felelni*”).⁸⁹⁸ Lisbonának csak saját munkásai felett volt jogosultsága ítélni, abban az esetben, ha az egyik fél a város valamely polgára, az ügy a bányamester alá tartozott. Báthory Gábor, annak ellenére, hogy Lisbona minden kétséget kizáróan bizalmi embere volt, határok közé szorította a bérlő jogkörét, tiszteletben tartva a szatmári bányavidéken érvényben lévő szokásjogokat, egy egyensúlyi állapotot próbált létrehozni, amelyben a fejedelmi bérlő és a városi hatóságok egyenrangú ellenfelek, hasonló jogosultságokkal bírnak. A kamarai kezelés időszakában tapasztalható munkamegosztás, miszerint az adminisztratív feladatokat a pénztárnok látta el, míg a bányászattal kapcsolatos szakmai feladatok a bányamesterre hárultak, ezekben az években ez természetesen nem valósult meg. Az adminisztratív, valamint a szakmai tapasztalatot igénylő munkák mind a bérlő feladatai maradtak, a bányamester nem a központi szervek által kiválasztott szakember volt, hanem a helyi érdekek képviselője, nagyrészt a bérlővel szemben. A fejedelem által hozott ítélet érvényes volt mind a nagybányai és felsőbányai polgároknak, mind a bányabérlőre valamint annak utódjaira.⁸⁹⁹

Az 1612. év bővelkedett politikai fordulatokban, amely befolyásolta a szatmári bányavidék életét is. Ebben az évben rosszra fordult a fejedelem portai megítélése, elsősorban amiatt, mert önkényesen támadta meg Havasalföldet, és felvette a havasalföldi vajda címet. Ezzel párhuzamosan az erdélyi szászszággal is feloldhatatlan ellentétbe került, és a három éves adómenetesség, melyet a szultán adományozott az erdélyi uralkodó számára, lejárván, a fejedelem nem kívánt fizetni a Portának. Portai követe, Giczy András árulása után, Báthory Gábor a nádorhoz, Thurzó Györgyhez fordult, valamint felkereste a felső-magyarországi és szatmári főkapitányt is.⁹⁰⁰ Az erdélyi rendek számára eljuttatott egy előterjesztést 1612 júniusában arról, hogy a magyar királlyal kötött konföderáció mellett igyekszik a török szultánnal való jó viszonyt is fenn tartani, mivel ez az egyensúly garantálja az erdélyi állam tartós fennmaradását. Az említett előterjesztés azonban megfogalmaz egy másik tervet is, mégpedig a keresztény szövetség koncepcióját, a magyar király védelmébe ajánlván az országot, így megvédve az esetleges oszmántámadástól, amelyet a portai követ árulása miatt indítának a fejedelem ellen. Ezt a javaslatot, a török ellenes szövetségekötés lehetőségét az erdélyi rendek nem fogadták el. Ennek ellenére a tárgyalások illetve egyezkedések Erdély

---

⁸⁹⁸ Uo.

⁸⁹⁹ Uo.

⁹⁰⁰ OBORNI, 2009. 118-119.

és a Magyar Királyság között folytatódtak. A tárgyalások látszólagos célja ugyan az volt, hogy a két ország közötti harmónikus kapcsolatot megeremtsék, valójában azonban a fejedelemség és a Magyar Királyság viszonyának újrafogalmazását célozták meg, a jogigény megerősítését is belefoglalván a megállapodásba. A források tanúsága alapján a magyar politikai elit véleménye szerint abban az esetben, ha a fejedelemség szorosabban kapcsolódik majd az Oszmán Birodalomhoz, a magyar területekre közvetlen veszély leselkedhet Erdély felől, és a fennmaradó országrészek is elveszhetnek. A magyar tanácsosok 1613. január 7-én kelt javaslatukban fogalmazták meg koncepciójukat Erdély helyzetével kapcsolatban. Véleményük szerint a magyar uralkodó nem hagyhatja, hogy Erdélyt, amely jog szerint a Magyar Királyság integráns része, az oszmánok különböző praktikák folytán megszerezzék. A tárgyalások Pozsonyban folytatódtak, és 1613. április 11-én, Báthory Gábor uralkodása alatt az utolsó megállapodást tető alá hozták. Erdélyi részről az egyezkedést teljhatalmú megbízatással Kamuthy Farkas, Erdélyi István, és Kassai István fejedelmi kincstári jogügyigazgató vezette. A megállapodás értelmében Báthory Gábor maradt Erdély Fejedelme, a Részek ura, valamint a székelyek ispánja, és ugyanígy lesznek az ő utódai is. Az egyezmény kimondta, hogy a szabad választási jogot továbbra is megtarthatják az erdélyi rendek. Itt érhető tetten, hogy a Magyar Királyság újra főhatalmat kívánt gyakorolni a fejedelemség felett, legalább az igény szintjén, attól függetlenül, hogy ez hordozott-e vagy sem politikai realitást magában.⁹⁰¹

Az utolsó megállapodást, az 1613 májusában, Szebenben tartott országgyűlésen ratifikálták a rendek, valamint a fejedelem. Báthory Gábor uralkodása alatt született megállapodások a két állam közötti békeség elvi biztosításán, valamint a magyar uralkodó Erdélyre irányuló jogigényének kifejezésén túl egy viszonylagos stabil állapotot teremtettek a határvidéken, ebbe beleértve a szatmári bányavidéket is. Ebből kifolyólag az utolsó Báthory fejedelem regnálása idején a szatmári bányavidék igazgatásának alapvető vonásai nem változtak, a legfontosabb elemek a korszak végéig megmaradtak. A fennmaradt iratanyag alapján mintegy felvázolni tudjuk az utolsó két év eseményeit, ezek gerincét a Lisboa és a városok polgársága közötti konfliktus tovább gyűrűzése, valamint bizonyos, a történések miatt rövid ideig érvényben lévő, igazgatási újítások adták. A források alapján a kiváltságok körüli vita mellett Lisboa által viselt címekről, valamint titulusokról is rendelkezünk bizonyos mennyiségű információval. Gerhard Lisboa bizalmi státuszának újabb bizonyítékát tárja a kutató elé a fejedelem 1612. január 1-én, Váradon kelt rendelete. Eszerint a fejedelem

---

⁹⁰¹ Uo.

utasította Cserényi Farkast, Belső-Szolnok vármegye főispánját, hogy évente hat ló árának megfelelő fizetséget, ahol egy ló ára tizenhat magyar forintnak felelt meg, azaz kilencvenhat magyar forintot utaltasson ki Gerhard Lisbona részére. Lisbona a következő címeket és tisztségeket tudhatta magáénak 1612-ben: a nagybányai aranybánya bérlője, a helyi harmincadjövedelem kezelője, valamint a dési és széki sóbányák bérlője („*Gerardo Lisbona, auri fodinarum et Rivuli Dominarum praefecto, nec non certorum tricesimarum Transsylvaniae, et salis fodinarum nostrarum Des et Széki arendatori*”).⁹⁰² Az erdélyi sóbányák kiemelkedő szerepe a fejedelemség gazdasági vérkeringésében a történeti kutatás számára nyilvánvaló, így az a személy, aki ezeket a jövedelmeket kezelhette, igen jelentős szereplője volt az erdélyi gazdasági életnek. A felsorolt tisztségekből az derül ki, hogy Lisbona igen szerteágazó tevékenységet folytatott Báthory Gábor uralkodása alatt. Üzemeltette a nagybányai aranybányát, a Királytárót, kezelte a fejedelem szatmári harmincadjövedelmeit, valamint az erdélyi sóbányászat egyik vezetője volt.⁹⁰³ A harmincadok bérlői végezték több alkalommal a fejedelem vásárlásait, mivel a külföldről származó, ritkább import árukat érdemes volt már a határvámnál „lefoglalni”, ezen felül kötelesek voltak a bérlet fejében fűszert, egyéb értékes árut beszolgáltatni a fejedelmi udvar számára, olyan eset is előfordult, hogy a fejedelem belföldi, vagy kevésbé igényes import árut is a harmincadosok segítségével szerzett be. Fontos kiemelni, hogy a harmincadokból befolyó jövedelmeket fordította a kincstár a bányászatra, a pénzverdék fenntartására, tehát Gerhard Lisbona a harmincadvámából befolyó jövedelmeket a bányászati munkálatokba forgatta vissza, míg a kincstár fele az esedékes bérleti díjjal számolt el. Nem elhanyagolható szempont, hogy az erdélyi uralkodók felhasználták a harmincadszervezetet a hírszerzésben, a harmincadvám adottságainak természetes következményeként.⁹⁰⁴ Ez az utolsó tétel is azt bizonyítja, hogy a németalföldi kereskedő igen meghatározó szerepet játszott Báthory Gábor gazdaságpolitikájában, amelynek egyik alapvető vonása a centralizáció volt, ez a törekvés jól kimutatható Lisbona által végzett tevékenységek segítségével. Egy megbízható, a fejedelem jóindulatától nagymértékben függő tisztviselő kezébe lett helyezve a magyar-erdélyi határon fekvő ércbányászat igazgatása, az itt található harmincad jövedelmek kezelése, ezzel együtt a Királyságból származó hírek, információk megszerzése, valamint az erdélyi gazdaság integráns részét képező, komoly anyagi forrást jelentő sóbányák üzemeltetése, a központosítás

---

⁹⁰² TÖRTÉNELMI TÁR, 1885. 308-309. Cserényi Farkas 1614 és 1630 között volt a fejedelmi tanács tagja, 1610-től pedig Belső-Szolnok vármegye főispánja. Ld. TRÓCSÁNYI, 1980. 26.

⁹⁰³ A Désen található sóbánya jelentőségére nem a teljesség igényével ld. EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948. 24. illetve 178.

⁹⁰⁴ TRÓCSÁNYI, 1980. 236-237.

révén a fejedelem megnyugodhatott a felől, hogy a jelentős javadalmazást ígérő területeket egy igen hűséges alattvalója felügyelte. A centralizáció természetesen hordozott magában komoly rizikó faktorokat, ahogy ezt korábban Báthory István belátta, abban az esetben, ha a kedvezményezett ura ellen fordulna, itt azonban erről szó sem lehetett, mivel Lisbona mindent megtett azért, hogy Báthory Gábor megbecsülését elnyerje, ez végül teljes mértékben sikerült is neki. Az 1609-ben bérbe vett zalatnai arany és ezüstbányák kezelése is a kezében maradt, ezt a vállalkozást Gerhard két fia, Henrich és Johann vitte tovább.⁹⁰⁵ A fejedelmi centralizáció mellett nyomon követhetjük a modernizációra, fejlesztésre való törekvést is. Ennek részeként újíttotta meg Báthory Gábor a felsőbányai városvezetésnek 1579-ben kiadott kamarai engedélyt, így jöhetett létre Kisbánya, ahol létrehoztak egy új bányát, zúzdát valamint olvasztót is építettek. Az új település is a szatmári bányavidék része volt, tehát a fejedelem magán tulajdonát képezte.⁹⁰⁶

Báthory Gábor uralkodásának utolsó évében, 1613-ban egy újabb lépést tett az igazgatási és kormányzati centralizáció felé. Széles körben ismert tény, hogy a fejedelemség kormányzati felépítése késő-középkori alapokon nyugodott, a Magyar Királyság területén végbe vitt igazgatási reformok Erdélyben az országegyesítések esztendeiben jelentek meg, és rendszerint kudarccal záródtak. Az egyetlen központi kormányzati szerv a fejedelmi kancellária volt, amelynek jogköre az igazgatás teljes területére kiterjedt. A kancellária mellett Trócsányi Zsolt még meghatározott több, a központi kormányzat egyéb szervei közé sorolt hivatalt, ezek közül témánk szempontjából a kincstári igazgatáson belül a kincstári ágazati vezetők posztja releváns.⁹⁰⁷ Az egyes kincstári ágazatok élén álló vezető tisztviselők kinevezésére szórványos adatokkal rendelkezik a kutatás, az egyik ilyen kincstári ágazat az ércbányászat volt. Ennek az élére 1613-ban nevezte ki a fejedelem hű emberét, Gerhard Lisbonát. A kinevezés révén Gerhard Lisbona országos hatáskörű ágazati vezető lett az ércbányászat területén, aki ebben az időben az erdélyi aranybányák prefektusa is volt a levéltári anyagok tanúsága szerint.⁹⁰⁸ Eszerint Lisbona bérelte a nagybányai Királytárót, valamint az ő kezében volt továbbra is a zalatnai arany és ezüstbányászathoz kapcsolódó prefektúra. A fejedelem ezzel a kinevezéssel egyrészt meg kívánta erősíteni az egykori németalföldi kereskedő pozícióját Erdélyben, és ez által még jobban magához kötni, másrészt

---

⁹⁰⁵ Ezt támasztja alá egy 1619-ből származó adománylevél, melynek kedvezményezettjei Johann és Henrich Lisbona, Johann vezette ekkor a zalatnai aranybányákat, míg testvére rézbányákat bérelt az erdélyi fejedelemtől. Több éves, kiváló munkájukért kapták meg a kövári kerülethez tartozó Magura nevű települést minden jövedelmével, és javaival együtt. Ld. MOL F1 Libri Regii 12. k. fol. 99b-100.

⁹⁰⁶ BALOGH-OSZÓCZKI, 2001. 7-8.

⁹⁰⁷ TRÓCSÁNYI, 1980. 306. 320. valamint 335-336.

⁹⁰⁸ Uo.

ez az intézkedés szervesen illeszkedett a már többször említett centralista elképzelésekbe. A szórt forrásanyag alapján nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy a fejedelmi korban létezett a szakági vezetők rendszere, azonban lényeges momentum, hogy a Diploma Leopoldinum a 17. század végén első kincstartói instrukciói is ilyen szakági vezetőkről értekeztek.⁹⁰⁹ Ebből kifolyólag Báthory Gábor példája nem volt egyedülálló az erdélyi állam igazgatástörténetében, egy olyan szakembert választott ki a nagy felelősséggel járó poszt betöltésére, akinek a hűsége rendíthetetlen volt és igen sok, értékes tapasztalattal rendelkezett a bányászat valamint az igazgatás területén. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Gerhard Lisbona tudta a tárgyalt korszakban bemutatott összes bányabérlő közül a legmagasabb fokú centralizációt végrehajtani, kihasználva a kínálkozó lehetőségeket, egyesítette a keze alatt rövid időre a szatmári valamint az erdélyi nemesérc-bányászatot, illetve vezette a két legjelentősebb erdélyi sóbányát is.

Annak ellenére, hogy Lisbona újabb, komoly megbízást kapott a fejedelemtől, a két várossal fennálló konfliktus továbbra is megmaradt, 1613 februárjában a felsőbányai városvezetés élt egy újabb panasszal a fejedelem előtt. Az uralkodó március 11-én kiküldött egy vizsgálóbizottságot az ügy feltérképezésére, a küldöttség mérlegelve a tényeket, a panaszt helyben hagyta, elismervén, hogy Lisbona megsértette az 1612 májusában kihirdetett fejedelmi ítéletet a bíraskodás szempontjából. A fejedelem július 6-án, majd szeptember 26-án újabb, a korábbi ítéletet megerősítő határozatot adott ki a kancellárián keresztül, miszerint Lisbonának kötelessége magát a fejedelmi határozathoz tartani, ne sértse meg az érvényben lévő kiváltságokat, valamint a 15. századtól kezdve a felsőbányai eklézsiának járó köteles bányabérlőt nem áll jogában visszatartani, az a felsőbányai egyház tulajdona, még abban az esetben is, ha emiatt a bérlőt kár érné.⁹¹⁰ A fennmaradt iratok azt bizonyítják, hogy a nagybányai bérlő számára az érvényben lévő kiváltságok valójában gátat jelentettek, így megpróbálta ezeket a gátló tényezőket kiiktatni, elgondolása szerint a két város privilégium-rendszere a fejlődést akadályozta, felesleges nehezségeket gördítve a bányabérlők útjába. Lisbona érdekei párhuzamba állíthatók az 1570-es évek első felében tapasztalható központi kamarai érdekekkel, miszerint a helyi privilégiumok alkalmazása helyett egy központilag megalkotott, és általános érvényű bányarendtartás bevezetése szolgálná az eredményesebb működést. A város és a bérlő között fennálló „hadiállapot” természetes folyamat volt, hiszen mindkét fél a bányászatban volt érdekelt, valamint a munkások ellátásában, és a haszon növelésében. A fejedelem megpróbálta a kényes egyensúlyt fenntartani, miszerint a

---

⁹⁰⁹ TRÓCSÁNYI, 1980. 336-337.

⁹¹⁰ RAUSCH, 2009. 235. Ezt a kiváltságot még Hunyadi János adományozta Felsőbányának.

centralizáció, amelyet Lisbona képviselt, is megvalósuljon, másik oldalon azonban fennmaradjanak a több évszázada a vidék életét szabályozó szabadságok és kiváltságok. Az egyensúly fenntartása szavatolta a békés együttélést, illetve a helyi bányászat kiegyensúlyozott fejlődését.

Az egyre súlyosbódó kül-és belpolitikai helyzet ennek nem kedvezett, végkifejletként Báthory Gábor elveszítette 1613 őszén a trónját, majd október 27-én az életét is Váradon. Az uralkodása alatt tartott egyik utolsó országgyűlésen, amely 1613. május 1. és május 24. között ülésezett Szebenben, foglalkoztak Lisbona állítólagos hamispénz verésével is, amelyről a kutatási eredmények alapján bebizonyítható, hogy valójában bányapénz verése miatt került a nagybányai prefektus ügye az országgyűlés elé.⁹¹¹ 1613. október 20. és 29. között ülésezett Kolozsvárott az országgyűlés, itt bocsátották el a rendek Báthory Gábort, és választották meg új fejedelmüknek Bethlen Gábort. A fejedelem választás mellett a három nemzet foglalkozott a bányászat kérdésével is. A 9. cikkely szerint, ha bányabérlők miatt az adott bányák, és ebből kifolyólag a fejedelem kincstára is károsodik, akkor kötelezni kell, akár erőszak árán, a bérlőket, hogy a károkat fizessék meg és adják vissza bérleményeket a kancellária embereinek. A rendek igen szigorú határozatát, valójában az új fejedelem akaratát, minden bizonnyal befolyásolta, hogy a nagyhatalmú nagybányai bérlőnek, az egykori fejedelem hívének, az ügye többször napi rendre került a gyűlés folyamán.⁹¹² A szatmári bányavidék jogállása az utolsó Báthory fejedelem halála után újra bizonytalanná vált. A magyar király nevében a megerősödött nádori posztot betöltő Thurzó György „szólította” fel a bányavidék településeit, hogy tegyenek esküt az uralkodó nevére, hiszen a fejedelem halálával a Báthory család egyenes ágon kihalt, ezáltal a korábbi családi birtok visszakerül a korona alá, és ezen belül pedig a Szepesi Kamara joghatóságába.⁹¹³ Az új erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor azonban nem volt hajlandó lemondani az igen értékes határmenti területről, így a bizonytalanság egyre fokozódott. A konfliktus két „főszereplője” az új erdélyi fejedelem, valamint a szatmári főkapitány, Dóczy András volt, több fegyverszünet után végül 1615 májusában sikerült a két félnek időlegesen megállapodnia, a nagyszombati egyezmény keretében. Az egyezményben a felek megállapodtak abban, hogy a szatmári bányavidék, Nagybánya központtal Ófelsége koronája alá tartozik, minden jogot ő bír ezen a területen („*ratione Nagybania Sua Maiestas suis iuribus insistet.*”)⁹¹⁴ A nagyszombati egyezményben foglalt rendelkezés értelmében tehát a szatmári bányavidék életét ezen túl újdonszerűen a Szepesi

---

⁹¹¹ EOE, 1880. VI. 75. valamint 282.

⁹¹² EOE, 1880. VI. 346.

⁹¹³ EOE, 1880. VI. 320.

⁹¹⁴ Gooss, 1911. 444.

Kamara irányította, az Udvari Kamara felügyelete alatt. Gerhard Lisbona és fiainak karrierjét azonban nem törte ketté a fejedelmváltás, Bethlen Gábor megtartotta az egykori kereskedőt valamint utódjait különböző bányászattal kapcsolatos tisztségekben, köztük nagybányai bérlőként, azokban az időszakokban, amikor a fejedelemséghez tartozott a szatmári bányavidék.⁹¹⁵ Lisbona család megőrizte birtokait a szatmári bányavidéken valamint annak környékén, ahogy ezt több levéltári forrás is bizonyítja. Gerhard Lisbona özvegye, Hak Agata és két fia János, Henrik 1619. július 12-én zálogosították el Árokallya nevű birtokukat Raimund Lisbonának, az egyik rokonuknak.⁹¹⁶ Ugyanebben az évben kapott a két Lisbona fiú és Raimund Lisbona egy birtokadományt a fejedelemtől, egy Magura nevű falut, amely a kővári várhoz tartozott, minden jövedelmével együtt, teljes jogkörrel ellátva. A kedvezményezettek tovább örökíthették utódaikra az adományt.⁹¹⁷ A Szebenben, 1618. április 12. és 25. között tartott országgyűlés által hozott hetedik artikulus rendelkezett arról, hogy a fejedelemség területén az égető ezüst és arany hiány miatt külföldi bányászok szabadon kereshetnek érclelőhelyet, és nyithatnak bányákat, abban az esetben, ha megegyeznek a földbirtokossal, valamint beadják a kincstárnak a köteles részt. A folyamat felelőségének Hans Lisbonát (más megnevezés szerint Lisybon Jánost) tette meg a fejedelem, akinek felügyelni kellett a külföldi bányászok betelepítését, munkáját és az feladata volt az ellenőrzés is.⁹¹⁸ A Lisbona család sikerét annak köszönhette Bethlen Gábor uralkodása alatt, ami miatt elődje is érdemesnek találta a családot bizalmának elnyerésére. Az egykori németalföldi família nem rendelkezett komoly gyökerekkel a Magyar Királyság területén, teljesen a fejedelemtől illetve annak jó akarától függött a családtagok karrierje. Ezzel szemben a Herberstein család legfiatalabb tagja, ifjabb Felician von Herberstein, kiterjedt rokoni és politikai kapcsolatai révén fejedelmi segítség nélkül is képes volt boldogulni a szatmári bányavidéken, visszaszerezni peres úton a jogosnak vélt családi örökségét Lisbonától.

VI. 3. A Herberstein birtokok restitúciója

A Herberstein és a Lisbona család között kialakult kapcsolatról, és üzleti tranzakciókról már többször röviden szót ejtettünk, azonban a téma fontossága megköveteli a dolgot kronológiai szerkezetéből kilépve a részletesebb tárgyalást. A kiinduló pont a korábban

---

⁹¹⁵ TÖRTÉNELMI TÁR, 1887. 16-17.

⁹¹⁶ KEMÉNY CSALÁD CSOMBORI LEVÉLTÁRA VII. 482. Az információ szíves közléséért köszönetet mondok Dáné Veronkának.

⁹¹⁷ MOL F1 Libri Regii 12. k. fol. 99b-100.

⁹¹⁸ EOE, VII. 1881. 476-478.

bemutatott 1600. augusztus 28-án kelt adásvételi szerződés volt. A család legidősebb férfi tagja Friedrich von Herberstein, kiskorú testvéreinek (Felix, Felician) gyámjaként valamint nővéreinek (Barbara, Eva) nevében adta el birtokait, bányáit Gerhard Lisbonának és társainak, Georg Wagennek és Benedict Amannak, akiket az irat név szerint nem nevezett meg. Friedrich von Herberstein atyja, majd bátyja korai halála után lett két kiskorú fiú testvérének, és valószínűleg lánytestvéreinek is a gyámja. A hatályos jogi rendelkezések szerint a Magyar Királyság területén a nem törvényes korú árva felett a legközelebbi atyai ági férfi rokon vagy rokonai látták el a gyámság feladatát (tutela), a gyám nem volt köteles elszámolni a vagyon kezelésével kapcsolatos ügyekben.⁹¹⁹ A korabeli jogrend megkülönböztette a törvényes kor valamint a teljes kor (aetas perfecta) intézményét, abban az esetben, ha az árva férfi volt, a gyámság alól a törvényes kor elérésével szabadult fel, cselekvőképessége a teljes kor eléréséig (24. életév) fokozatosan bővült. A birtokjoggal kapcsolatos ügyeket már tizenhat és tizennyolc éves kora között joga volt intézni.⁹²⁰ A fogalmakat és időhatárokat azért fontos tisztázni, mert esetünkben lényeges szerepe van annak, hogy a legidősebb fiútestvér valóban egyedül határozta el az elidegenítést, vagy két fivére is részt vett a döntéshozatalban. A legkisebb fivér beadványa szerint kizárólag Friedrich döntött a kérdésben, ez által őt terhelte a felelősség, hogy megsértette a hatályos magyar törvényeket („Az után eök arwaságra maradván, az eö bätthiok Fridericus ab Herberstein sua propria autoritate consensusok nelkeöl giermek korokban, az baniakat és attiokthol maradt eörekségeket Lisibonának, ignobili, elatta.”).⁹²¹ Ifjabb Felician von Herberstein érdekében állt, hogy bátyját tegye felelőssé, hiszen Friedrich ekkor már nem élt. A két kisebb fiú születési dátumát nem ismerjük, így nem könnyű teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy a szerződéskötés időpontjában elérték-e már a törvényes kort, egyedüli támpontként Gyulafi Lestár történeti munkájában található adat szolgálhat. Gyulafi Lestár véleménye szerint a fiatal Felix 1605-ben húsz éves volt, mivel a történetíró állítása, miszerint Felix von Herberstein nagybátyjával együtt meghalt 1605-ben Enyed mellett, teljes mértékben hiteles, a húsz éves kort is tarthatjuk pontos adatnak.⁹²² Ebből az következik, hogy Felix von Herberstein a törvényes kor küszöbén állt 1600-ban, míg öccse Felician legfiatalabb révén cselekvőképtelen volt jogi értelemben, így a döntésért vállalt felelősség valóban Friedrichet terhelte.⁹²³ A legidősebb Herberstein fiú akkor törvényesen járt el, amikor döntött az eladásról, azonban maga az eladás ténye a

---

⁹¹⁹ BÉLI, 1999. 62-63.

⁹²⁰ BÉLI, 1999. 52-53.

⁹²¹ MOL E 249 31491 t. fol. 167a.

⁹²² GYULAFI, 1881. 55.

⁹²³ A 16. századtól kezdve a nem törvényes korú fiúgyermekeket cselekvőképtelennek tekintették. Ld. BÉLI, 1999. 52.

hatályos jogszabályokba ütközött.⁹²⁴ A tulajdonjog szabályozása szerint kizárólag az ingó valamint a szerzett vagyonon volt teljes uralmat biztosító jog, az ősi és az adományozott jószágok felett csak korlátozott joggal rendelkezett a tulajdonos.⁹²⁵ A korlátozott tulajdonjog az ősiségben (avicitas) öltött testet, mint elidegenítési és terhelési tilalom. Az ősiség az öröklésre jogosult atyafiaknak az élők közötti elidegenítés, vagy a jószág megterhelése esetén adott jogot arra, hogy az illető jószágot magukhoz váltsák, a jogosult kötelessége volt az atyafiakat az öröklés sorrendjében megkínálni az elővásárlás jogával. Abban az esetben, ha a jószágot szerző meghalt, az általa szerzett jószág is ősvivé vált, így az a korlátozott tulajdonjog alá esett.⁹²⁶ A Herberstein család birtokainak esetében a helyzet magától értetődő volt, mivel a magyarországi jószágokat az elhunyt idősebb Felician von Herberstein szerezte, így azok az ősi kategóriába estek, tehát Friedrichnek kötelessége lett volna megkínálni az atyafiakat, mielőtt idegennek adja el őket. Az első számú jogosult a megkínálásra két fiú testvére lett volna, ők azonban még nem érték el a megfelelő kort, így maradt a Herberstein család osztrák ága. A forrásanyag arra nézve nem közöl adatokat, miszerint Friedrich nem kínálta meg a távolabbi rokonait, így ennek az ellenkezőjét is feltételezhetjük. A helyzet bonyolultságát fokozta, hogy az iratok tanúsága szerint a szerződéskötés időpontjában, sem a kérelem benyújtásakor (1610) a Herberstein család magyar ága még nem kapott magyar indigenátust.⁹²⁷ Ebből kifolyólag nem is volt köteles betartani a hatályos magyar jogszabályokat sem, ahogy erre később maga, Gerhard Lisbona is hivatkozott.

Friedrich von Herbersteinnek két esetben lett (volna) joga az elidegenítés mellett dönteni az atyafiak megkérdezése nélkül, az egyik ilyen lehetőség a végszükségből következő eladás volt. A másik opció a királyi engedély (licentia) kérése lett volna, hiszen a birtokok többsége adomány révén került a család birtokába. A szerződésjog szerint megtámadható és bírói ítélettel érvénytelenné volt tehető az a szerződés, amellyel valaki a királyi adományozással nyert jószágának tulajdonjogát ruházta át másra.⁹²⁸

---

⁹²⁴ „Annis superioribus frater ipsorum Fridericus similiter Liber Baro ab Herberstein absque eorundem praescitu contra iura Regni Hungariae Gerardo Lisibona vendidit.” Ld. MOL E 249 31491.t. fol. 337-339.

⁹²⁵ A korabeli Magyarországon a jószágokat a következőképpen osztályozták. Létezett ősi birtok (bona hereditana seu avitica), valamint a szerzett. A szerzett birtokon belül két alcsoport volt, az egyik az adományozott (bona donationalia), a másik az adományozáson kívül szerzett birtok (bona extradonationalia). Ld. BÉLI, 1999. 67.

⁹²⁶ BÉLI, 1999. 71-72.

⁹²⁷ Az ünnepélyes honfűsítés alkalmából a külföldieket (externi) a rendek hozzájárulásával törvénybe foglalás kíséretében nemesítették. A befogadottnak esküt kellett tennie a magyar törvények megtartására, és az ország szabadságainak oltalmazására. A honfűsítő oklevelet az eskü letétele után a magyar kancelláriának lerótt díj ellenében kapta meg a befogadott. Ld. BÉLI, 1999, 36-38.

⁹²⁸ BÉLI, 1999. 73. és 91.

A birtokok restitúciójával kapcsolatos procedúra 1610-ben vette kezdetét, amikor ifjabb Felician von Herberstein benyújtotta panaszlevelét az adásvételi szerződéssel kapcsolatban a magyar tanács felé. A második kassai egyezmény aláírását követő bécsi tárgyalásokra hivatalos Ludwig von Starenbergh, Barbara von Herberstein férje, sógóra kérésére újabb írást terjesztett a tanács elé az ügygel kapcsolatban, felkereste személyesen a nádort, Thurzó Györgyöt is.⁹²⁹ A Herberstein család a pozsonyi oktáván adta be keresetét, a Magyar Tanács részére, amely szerv az oktáva alatt ugyancsak összeült („*Leghelleöszer az posony octavakor anno 1610 az magyar consiliumban walamy interrogatakat attanak be*”).⁹³⁰

A forrásanyag igen széles körű, mind a magyar, mind az osztrák levéltári anyagban fellelhetők a perrel kapcsolatos iratok. Az uralkodói rendeletek (MOL E 249 Benigna Mandata) között található irategyüttesben található meg a vitatott adásvételi szerződés másolata, a Herberstein örökösök keresete a Magyar Tanácshoz, Ludwig von Starenbergh és Thurzó György nádor levelezése az ügygel kapcsolatban, a Magyar Tanács véleménye a keresetről, az Udvari Kamara összefoglalója az iratanyagról az uralkodó számára, végül II. Mátyás döntése a birtokok visszaadását illetően.⁹³¹ Az osztrák levéltári anyagban a két magyar kamara közötti levelezést, az Udvari Kamara javaslatait, valamint az érintett felek leveleit lehet megtalálni. Az iratanyag kiterjedésének pontos meghatározása nehézségekbe ütközik, mivel a végleges ítélettel nem zárult le az ügy, Lisbona nem kívánt beletörödni a birtokok elkobzásába, akadályozva az ítélet végrehajtását. Az átadást nagyban gátolta az a tény, hogy a nagybányai városvezetés kiállt Lisbona mellett, nem volt hajlandó együttműködni a régi-új tulajdonossal.

A vonatkozó iratanyag első része 1610. évben keletkezett, a Herberstein család beadványával, az 1610. őszi pozsonyi oktáva idején. Ifjabb Felician von Herberstein, és sógora, Ludwig von Starenbergh, Barbara von Herberstein férje, nyújtotta be a kérvényt a Magyar Tanács tagjaihoz, valamint a nádorhoz, Thurzó Györgyöz.⁹³² A középkori királyi tanácsból kialakult Magyar Tanács megszervezése I. Ferdinánd nevéhez fűződött. Többszöri kísérlete is kudarcot vallott az irányban, hogy a középkori tanácsból, egy modern kormány szervet alakítson ki, amely állandó jelleggel ülésezett volna Pozsonyban, jellegére

---

⁹²⁹ MOL E 249 31491. t. fol. 167b. A nagy oktávákat Szent György és Szent Mihály napján kezdték meg, általában Szent György napján (április 24.) a felső-magyarországi oktávát Eperjesen tartották, míg az alsó-magyarországi oktávát Pozsonyban tartották Szent Mihály napja (szeptember 29.) után. A rövid oktáván helytartói bíróság működött, ezt a nádor hirdethette meg a király engedélyével, a joghatósága alá tartozó ügyek mellett más perek ügyeket is tárgyalhatott bizonyos esetekben. A rövid oktávák megtartására évente egyszer került sor. Ld. ECHKART, 2000. 259.

⁹³⁰ MOL E 249 31491.t. fol. 167a.

⁹³¹ MOL E 249 31491. t. fol. 120-168.

⁹³² MOL E 249 31491. t. fol. 133. B jelzettel látták el a dokumentumot.

nézve pedig szakértői tanács lett volna. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a magyar politikai elit tagjainak nagy része nem vállalta az udvarbeli bürokratikus szolgálatot, valamint a helytartó melletti állandó szolgálatot sem. Ebből kifolyólag az uralkodó mellett állandó jelleggel egy-két tanácstag tartózkodott, a Magyar Tanács néha rendszeres, néha rendszertelen üléseit a királyi helytartó, esetünkben a nádor, vezetésével Pozsonyban tartották. A 16. század második felére alapjaiban kevesett változott az elődjéhez képest, komoly eltérést jelentett azonban a század közepétől, egy néhány, országos tisztséget nem viselő, tehát kinevezett, világi, valamint egyházi tanácsos feltűnése. A tisztségekkel nem rendelkező tanácsosok kinevezésével az volt az uralkodók célja, hogy ha a kormány szervvé való átforgalmazás nem sikerült, akkor legyenek olyan tagok is tanácsban, akik valóban hajlandók az ügyek megtárgyalásában való aktív részvételre.⁹³³ A külön kinevezett, fizetéssel rendelkező tanácsosok mellett, a korábbi hagyományoknak megfelelően a Magyar Tanács tagjai voltak az országos tisztséges viselő főurak és főpapok: a nádor, az országbíró, horvát-szlavón bán, és a tárnokmester. Mellettük tanácsosi címmel rendelkeztek a magyar királyi udvari főméltóságok (lovász- és kamarásmester). A Magyar Tanács döntés-előkészítő szerepköre természetesen lecsökkent az évszázad második felére, az általa tárgyalt ügyek döntő többsége belpolitikai jellegű volt. A tanács előterjesztéseit és véleményét nem „valódi” szavazás eredményeként, hanem a „*vota non numerantur, sed ponderantur*” elv alapján alakította ki.⁹³⁴ A széles, nem pontosan meghatározható jogköre miatt fordult a Pozsonyban üléselő Magyar Tanácshoz a panaszos fél, mivel az ügyet ők belpolitikai és egy egyben külpolitikai ügynek is tekintették, valamint a Magyar Tanács egyes tagjai egyben főbírák is voltak (nádor, országbíró). Idősebb Felician von Herberstein örökösei öt pontban foglalták össze panaszuk lényegét. Az öt pontban arról volt szó, hogy hiába volt a fiatalabbik testvérek gyámja Friedrich, nem lett volna joga ahhoz, hogy egyedül, két öccse megkérdezése nélkül idegenítette volna el a birtokot. Ebben az esetben, ha bizonyítás nyerne a meg nem kérdezés ténye, akkor az azt adás-vétel szerződést érvénytelennek kell minősíteni. A második pontban rátérnek Gerhard Lisbona felelősségének megállapítására. Eszerint Lisbona tisztában volt azzal, hogy Friedrich von Herbersteinnek voltak testvérei, akik bátyjuk gyámsága alatt álltak, szánt szándékkal és tudatosan követett el igazságtalanságot az örökösök ellen, ez a tett nem évülhet el, így követelik vissza a jogos családi örökséget. A harmadik pontban azt kérte ifjabb Felician von Herberstein testvérei nevében, hogy ameddig nem történik meg a hivatalos döntés az átadásról, addig a Lisbona vagyont, akár Gerhard kezeli, akár a fia, vegyék zár alá, a „bitorló család” ne tudjon

---

⁹³³ PÁLFFY, 2010. 267-269.

⁹³⁴ Uo.

hozzányúl. ⁹³⁵ A Herberstein család biztos volt abban, hogy vissza fogják kapni a birtokokat, ezért is írtak már az első beadványban a restitúcióról olyan formában, hogy az mindenképpen meg fog történni, csak pontosan nem lehet még tudni, hogy mikor. A negyedik pont a bányák jogi besorolásával foglalkozott. A bányák a „*mobilia*”, azaz az ingó vagyon tárgykörébe tartoztak, így abban a fiú és két nővére együtt kell, hogy osztozzon. A birtokhoz tartozó ingatlanoknál már más volt a helyzet, ott az első számú örökös ifjabb Felician von Herberstein volt. ⁹³⁶ Az utolsó pontban tértek rá a kérvényezők az ügy talán legkényesebb pontjára. A kérdéses terület 1610-ben még Erdélyhez, pontosabban az erdélyi fejedelemhez, Báthory Gáborhoz tartozott, így a birtokok restitúciója érdekében közben járás végett (*intercessio*) királyi legátusokat kellene küldeni a fejedelemhez, így megoldani közösen a problémát. ⁹³⁷ A beadvány utolsó pontja megmagyarázza, hogy miért fordultak a családtagok egyből a nádorhoz, illetve a Magyar Tanácshoz, tőlük remélhették azt, hogy politikai befolyásukat latba vetve, el tudják indítani „államközi szinten” az egyezkedéseket a restitúcióval kapcsolatban. A birtokok restitúciójának folyamata, -azon túl -, hogy bemutatja két család rivalizását egy adott térségben, a két érdekelt állam bonyolult kapcsolatrendszerének eddig kevésbé ismert szegmensére is fényt vet. A restitúcióról szóló egyeztetések ugyanis bele lettek építve a fejedelem, és a magyar király között, egészen 1613 tavaszáig tartó tárgyalássorozatba. Véleményem szerint a család által készített beadvány alaposan kidolgozott munka volt, hiszen a probléma minden aspektusára kitért, ebben minden bizonnyal jelentős szerepe volt a nagyhatalmú sógornak is. A beadvány elkészült bővebb kontextusba ágyazva német nyelven is, ehhez fűzték később hozzá a Magyar Tanács vegyes magyar és latin nyelven íródott válaszát, direktíváját. A benyújtás után, a teljes tanács, ahogy a szöveg kiemelte, megtárgyalta az ügyet, majd egy öt pontos véleményt fogalmazott a kérdéses ügygel kapcsolatban. ⁹³⁸ A német nyelvű beadvány első pontjában az ügy rövid összefoglalása történt meg, majd a második pontban tértek rá a lényegi kérdésekre. Eszerint a szerződés nem hiteles, hiába nem volt tisztában akkor Lisbona a hatályos magyar jogszabályokkal. A birtokok eladása a többi törvényes örökös megkérdése esetén is kétségeket vetett volna fel. A birtokok lefoglalása helyes eljárás lenne, de ebben az érintett családnak is együtt kell működnie a hatóságokkal. Az előbb bemutatott vegyes nyelvű

---

⁹³⁵ MOL E 249 31491. t. fol. 133.

⁹³⁶ Ingó vagyon: res mobiles, ingatlan vagyon: res immobiles. A magyar jogrend szabályai szerint a nőknek több külön joguk is volt. Ezek közé tartozott, hogy részesülhettek az ingó vagyonból, ezt általában a férjhez menetelkor utalták ki a leányok számára. Barbara von Starenbergh esetében ez nem történhetett meg, ezért emelik ki külön a beadványban. Ld. ECKHART, 2000. 303-304. valamint BÉLI, 1999. 66-67.

⁹³⁷ MOL E 249 31491. t. fol. 133.

⁹³⁸ MOL E 249 31491. t. fol. 134-135. valamint fol. 136.

panaszlevélnél részletesebben tárgyalta az ügyet a német nyelvű beadvány, amely végül a bécsi Udvari Kamara illetékes szerveihez került. Ebből szövegből tudjuk meg, hogy ifjabb Felician von Herberstein és mindkét nővére már Erdélyben született, mint ahogy erre feljebb utaltunk is, így mindenképpen 1580 után („*Weill Herr Felician und beide Schwestern, als welche in Siebenbürgen geboren*”).⁹³⁹

Ezzel a fogással azt lehetett érzékeltetni, hogy a kisebb testvérek ki voltak szolgáltatva a bátyjuk döntéseinek, elhatározásának. Valamint lényeges volt az indigenátus szempontjából is, hiszen a kérvényezők hasonlóan „erdélyiek” születésüknél fogva, mint Lisbona az 1609-ben adott adomány révén. A család érvelésével csak egy probléma volt, miszerint a Habsburg kormányzat szemében a szatmári bányavidék, annak ellenére, hogy az uralkodó átadta Báthory Istvánnak néhai birtokaiért cserébe, végig a korszakban a királyság integráns része maradt. Ebből kifolyólag az közjogi értelemben továbbra is „magyar” maradt, ezáltal a Herberstein gyermekek mégsem „erdélyiek”. Ebben a beadványban azt is megfogalmazták, hogy ifjabb Felician rendelkezett arról igazolással, hogy ő és testvérei a jogos, törvényes örökösei apjuknak és két bátyájának, így az „elfoglalt” birtokok (*res occupatae*) öröklése és hovatartozása egyértelmű (a Herberstein család számára minden bizonnyal).⁹⁴⁰ Az utolsó, ötödik pont a német változatban hasonlóan van megfogalmazva, mint a vegyes nyelvezetűben, a lényegét foglalja össze a panaszos fél. Eszerint a kérdéses terület az erdélyi fejedelemhez tartozik, ezért szükség lesz a magyar uralkodó közbenjárására, itt is megjelenik a kulcsszó az *intercessio*. Az uralkodó közbenjárása révén lehetne csak igazságosan és jogi követelményeknek megfelelően a kérdéses eljárást lefolytatni.⁹⁴¹ A Magyar Tanács válasza a beadványhoz hasonlóan öt pontból állt, az első pontban kijelentették a tanács tagjai, hogy abban az esetben, hogyha Lisbona nem tudja bizonyítani valamilyen hiteles okirattal, hogy Friedrich von Herbersteinnek teljes jogkörű felhatalmazása volt a többi örököstől az elidegenítés elindítására, azaz a testvérei beleegyezésével és tudtával történt az adás-vétel, a megkötött szerződés érvényét veszítette. Ebből következően Lisbona jogtalanul birtokolta az örökséget („*Ha Lisibona, statuta et jura Regni emandata levellel megh nem bizonythatta, hogy Fridericusnak ab Herberstein pleni potentiaia wala az eöröksegh eladasara, ... eo casu az contractus nem tellies.*”).⁹⁴² A második pontban kifejtették, hogy Gerhard Lisbona jól ismerve az örököseket, jól tudta, hogy a beleegyezésük nélkül nem vásárolhatta volna meg a

---

⁹³⁹ MOL E 249 31491. t. fol. 135.

⁹⁴⁰ Uo.

⁹⁴¹ Uo.

⁹⁴² MOL E 249 31491. t. fol. 136. A Magyar Tanács véleményét németül is megfogalmazták, az Udvari Kamara számára. Ld. MOL E 249 31491.t. fol. 137-138. C jelzettel ellátott irat.

birtokokat, hiszen Friedrich von Herberstein csak a saját részét adhatta volna el. Azonban ő, mint a testvérei gyámja, kihasználva a törvény adta széles jogkörét az egész vagyontól megvált. Az érvelésben egyértelműen kidomborik, hogy Lisbona részéről szándékos mulasztás és rosszindulatú számítás történt, tudatosan okozott kárt a Herberstein örökösöknek. A Magyar Tanács tagjai, tudhatták pontosan, hogy Lisbona milyen ismeretekkel rendelkezett a magyar jogrendet és szokásjogot illetően. Nagy valószínűség szerint Georg Wagen, aki kapcsolatainál fogva jártasabb volt ebben a témában, látta el megfelelő utasításokkal, mint csendes társ. A nemrégiben Magyarországra érkezett, krakkói polgárgással bíró németalföldi kereskedő vajmi keveset tudhatott az igen bonyolult, és szövevényes magyar jogrendről. A harmadik pont a vagyon zárolásáról szólt, eszerint a tanács tagjai helyesnek tartották, hogy a korábbi Herberstein javakat, amelyeket 1610-ben Lisbona birtokolt, vonják zárolás alá a végleges ítélet meghozataláig, Lisbona nem rendelkezhet a birtokokkal kapcsolatban semmilyen ügyben. Az örökség nagyobb része minden kétséget kizáróan ingó vagyon, így fiú és leány örökösök abból egyenlő arányban kell, hogy részesüljenek („*Minthogy ez örökseghnek nagjób reze, mobilia, az heresek aequali jure gaudent.*”).⁹⁴³ A közbenjárás, azaz *intercessio*, mindenképpen szükséges, meg kell keresni az erdélyi fejedelmet, a szöveg megfogalmazása szerint: „*Intercessio által requiraltathettik az Erdeli Vajda, de requisitione bonorum.*”⁹⁴⁴

Thurzó György nádor a tanácskozás befejeztével két levelet juttatott el Ludwig von Starenbergh részére 1610 novemberében. A két főúr közötti levelezés igen gyakori volt, a nádor tájékoztatta a Herberstein családot, de leginkább felesége érdekeit képviselő Starenberghet az ügyük alakulásáról, a legfrisebb információkról. Novemberi leveleiben leírta, hogy miután a Tanács meghallgatta a család hivatalos megbízottját, valószínűleg az ügyvédüket, bizonyos Schwacher (más iratokban Schwager) urat, a Tanács elé terjesztette Lisbona latin nyelvű beadványát, ezt kívánta megtárgyalni a nádor, ebben a család megbízottja felajánlotta a segítségét. A tanácsnokok elfogadták a segítséget, mivel Lisbona erdélyi indigenátust kapott, és az tény nehezebbé tette az ügy megoldását, szükség volt egy esetleges helyismerettel rendelkező ember támogatására.⁹⁴⁵ Thurzó György a tanács által megfogalmazott javaslatokat Schwachernek át adta, és felkérte arra, hogy véleményezze, dolgozzon ki esetleges módosításokat, illetve továbbítsa megbízójának, Starenbergh úrnak is véleményezésre. A legfontosabb kérdés a nádor szerint nem a restitúció jogalapja, mert az

---

⁹⁴³ Uo.

⁹⁴⁴ Uo.

⁹⁴⁵ MOL E 249 31491. t. fol. 139-140. D és E jelzettel ellátott irat (1610. november 9. és november 14.).

teljesen megállja a helyét, hanem a visszaadás módja. A szatmári bányavidék tudniillik Báthory Gábor magán tulajdonát képezi, az ő bérlője Gerhard Lisbona, aki a fejedelem révén erdélyi indigenátust kapott. Az ő kapcsolatuk megnehezíti a restitúciót, a fejedelem előtt úgy kell fellépniük, hogy beleegyezzen abba, hogy az egyik megbízható emberét, aki már erdélyi illetőségű, kimozdítsák az eddigi birtokolt javaiból. A helyzetet tovább bonyolította, hogy Lisbona nem ismerte el felelősségét, amit a fejedelemnek is hangoztatott. Ezáltal a fejedelem utasítása szükségeltetik ahhoz, hogy a restitúció sikeresen legyen, és a család visszakapja jogos tulajdonát. Thurzó véleménye az volt, hogy hiába bizonygatta a nagybányai bérlő a fejedelemnek, miszerint igazságosan járt el, és hűsége töretlen az erdélyi államhoz, a fejedelem nem tehet mást, mint elfogadja az artikulusokat, és ennek megfelelően viselkednek a tárgyalásokon majd a megbízottjai is. Ugyanis ez a jognak megfelelő eljárás a nádor szerint.⁹⁴⁶

A következő irat 1612 augusztusából maradt ránk, amely egy újabb, részletes, latin nyelven íródott beadvány, Ludwig von Starenbergh jegyzésével, a külső borítóra pedig rá ven vezetve a Magyar Tanács rövid válasza a levélre. A beadványt a Bécsben tárgyaló nádorhoz jutatta el a stájer főúr, amelyre a válasz ugyancsak Bécsben keletkezett.⁹⁴⁷ Ludwig von Starenbergh a bevezetésben leszögezte, hogy elsősorban felesége, Barbara, nevében fordult a nádorhoz, és a Tanács többi tagjához, hogy az őt illető részt visszakaphassa a Herberstein vagyontól, hiszen a birtokok nagy része ingó vagyonnak minősült. Véleménye szerint az igaztalan eljárás teljes mértékben manifesztálódott, hiába tagadja azt Gerhard Lisbona. A nagybányai prefektus az összes bányát, és a többi birtokot, amelyek Szatmár vármegye területén található, eltulajdonította és ezzel a vásárlással igencsak elítélhető módon szerezte meg őket („*Quo minus enim eadem manifestas injurias, quibus se egregius Gerhardus Lysbona Minerarum Rivuliensum praefectus iniquissima illa... appropriatione et emptione graviter affecit*”).⁹⁴⁸ Ezt a helyzetet a család mindenképpen jogi úton kívánja megoldani, a jogos örökségért való fellépést akadályozta a korábbi években tapasztalható háborús állapot, felkelés és belviszály („*motus bellici, multiplices insurrectiones, intestina disidia*”). Akkoriban azonban jó alkalom nyílt a jogaik érvényesítésére, hiszen mind a külpolitika, mind a belpolitika szempontjából Erdély nyugodt helynek számít („*de rebus Transsylvanicis*

---

⁹⁴⁶ Uo.

⁹⁴⁷ MOL E 249 31491. t. fol. 141-144. F jelezettel jelölt irat (1612. augusztus 12.). Az országos jelentőségű kérdések megtárgyalására kialakult egy speciális tanácskozási forma a 16. század második felében. Az uralkodók, valamint a helyettesítést ellátó főhercegek gyakran hívták a magyar tanácsosokat Bécsbe. A központi kormányzatszerveknek a magyar elit tanácsaira szükségük volt a helyismeret, és jogismeret miatt. Ld. PÁLFFY, 2010. 268-269.

⁹⁴⁸ MOL E 249 31491.t. fol. 141-144.

firmiterque stabilienda pace publica”).⁹⁴⁹ A család követelései, Starenbergh érvelése alapján, teljes mértékben jogosak, bizonyító erővel bírt a német nyelvű adásvételi szerződés latin másolata is, amely az örökösök kezében maradt. Friedrich von Herberstein nem volt részese a jogtalan eljárásnak, ő maga is áldozat lett, és a gyámsága alatt álló testvérei is. Friedrich von Herberstein török fogságba került, valószínűleg ott is halt meg, így több, nála lévő, a bizonyítás szempontjából lényeges irat elveszett, megsemmisült.⁹⁵⁰ Néhai sógorának sorsáról nem írt többet Starenbergh, a fogságba esés dátumát, sem helyét nem jelölte meg, a legidősebb Herberstein fiú minden bizonnyal nyomtalanul tűnt el a családja szeme elől is. Felmerülhet azonban a gyanú, hogy a török fogság csupán „elterelő hadművelet” volt, ismerve Friedrich pénzügyi helyzetét, az eltűnés segíthette a hitelezők előli menekülésben is. A latin nyelvű beadványban Starenbergh részletesen leírta az adásvétel körülményeit. Kihangsúlyozta, hogy az adásvétel időpontjában Friedrichnek négy testvére volt életben, két fiú és két lány. Felix (Foelix), aki az óta meghalt, Felician, aki életben van, és két húguk, Eva és Barbara. A négy testvér egyike sem érte el 1600-ban a magyar törvényekben meghatározott cselekvőképes kort, így a bátyjuk helyettük döntött. Ezt a szituációt Starenbergh úgy állította be, hogy Friedrich kihasználta a testvérei kiszolgáltatott helyzetét, azonban ez nem igaz, mert a magyar jorend lehetőséget adott a gyámnak arra, hogy beszámolási kötelezettség nélkül kezelje a gyámság alatt lévők vagyonát. A szöveg mögé bújtatott kérdés, amelyet Ludwig von Starenbergh közvetlenül nem tett fel, az volt, hogy ha Friedrich kivárja, ameddig fivérei elérik a törvényes kort, és az ő beleegyezésükkel idegeníti el a birtokokat, akkor törvényesen járt volna el, vagy a távolabbi rokonokat is meg kellett volna kínálnia előtte. A bizonyítási vágy érződik a szövegen, azonban véleményem szerint a követelés jogalapja nem volt teljes mértékben elfogadható, Friedrich von Herberstein eljárása nem volt egészében véve törvénytelen, az ügyben hozott végső ítélet mindenképpen részrehajló a Herberstein család javára. Ezek után közli Starenbergh az eladott javak listáját, valamint a vételárat, amelyet a mellékelt adásvételi szerződés másolatával bizonyítottak. A szerződésen kívül nem volt más bizonyító erejű hiteles okirat a család kezében, még egy kötelezvény sem, miszerint Lisbona valóban kifizette a kérdéses összeget. Ludwig von Starenbergh értesülései szerint a vételárat nem fizették ki teljes mértékben, ezt azonban Lisbona tagadta. Friedrich von Herbersteinnek megerősítést kellett volna rokonaitól kérnie a szerződés megkötése előtt, az adásvétel lebonyolításakor egyedül volt jelen a családból, ezt nem tehette volna meg, a tárgyalásokat

---

⁹⁴⁹ Uo.

⁹⁵⁰ Uo.

közösen kellett volna lefolytatni.⁹⁵¹ Lényeges momentum, hogy Friedrich von Herberstein egyedül végezte a gyámsági teendőket, miközben más gyámjai is voltak az árváknak, egy nevet sem említett Ludwig von Starenbergh, azonban David Reuss beszédjéből tudjuk, hogy Christoph von Teuffenbach volt az egyik kijelölt gyám idősebb Felician halálakor. Ő azonban az adásvétel időpontjában már nem élt, mert 1595-ben kivégzték Győr feladásáért. Így kizárólag Starenbergh szavaira kell hagyatkoznunk a többi gyámot illetően. Véleménye szerint őket sem kérdezte meg Friedrich az elidegenítéssel kapcsolatban, ezzel pedig komoly mulasztást követett el. Ezekről a hiányosságokról a másik fél természetesen nem tudott, de ez nem menti fel Lisbonát a törvénytelen vásárlás vádjá alól. Abban az esetben adhatta volna el a néhai sógor a javakat, ha különleges kényszerhelyzet állt volna elő, de ebben az esetben is a család beleegyezésével, a területen joghatósággal bíró szervek (pl. vármegyei vezetők) színe előtt. Friedrich minden bizonnyal tisztában volt a törvényes eljárás menetével, azonban ez időigényes lett volna, neki pedig az időből kevés volt a hitelek miatt, ezért választotta a nagy rizikóval járó, ám gyorsabb megoldást. Ilyen esetben valóban ki kellett volna kérnie a hivatalos szervek véleményét, sőt adományozott birtok esetében az uralkodótól kellett volna felmentő levelet kérvényeznie. A szerződés megkötése komoly károkat okozott a családnak, így nem csak a birtokokat követelik vissza, hanem bizonyos fokú kártérítésre is igényt tartanak, veszteségeik fedezésére. Maga az adásvételi szerződés is biztosít kártérítést az eladó félnek abban az esetben, ha nem kapná meg a teljes vételár összegét.⁹⁵² A szerződésben rögzített vételár összege is problémákat vetett fel. Eszerint Lisbona, mind az örökösök, mind a saját, teljesen nyilvánvaló kárára az értéknél nagyobb összeget adott át Friedrich von Herbersteinnek, a hivatalos szervek tudta nélkül cselekedett, pedig az ő részvételük az ügymenetben alapvető fontosságú lett volna. Nem lett volna szabad megvennie a birtokokat, így a családnak nem származott volna anyagi kára a magasabb vételi ár átvétele miatt, hiszen a restitúció alkalmával a különbözetet az örökösöknek vissza kellene szolgáltatniuk Lisbonának. Az összes birtoktestet, és bányát egyenként fogják visszakövetelni, ahogy erről a családtagok már meg is állapodtak, ezen felül ha Lisbona a bátyuknál helyezte el pénzt, akkor attól követelje vissza a többletet, akinek a kezébe annak idején eljutatta. Ehhez a problémához tartozik, hogy a szerződés szövegében nincs egyértelműen letisztázva, hogy ki vette meg a birtokokat. Lisbona neve mellett még szerepel a társai kifejezés, de ez nem elég bizonyíték arra, hogy ki állt a kereskedő mögött a tranzakció lebonyolítása idején. Ezáltal nem bizonyítható teljes mértékben, hogy Lisbona vette meg a birtokokat, bár a család nem

---

⁹⁵¹ Uo.

⁹⁵² Uo.

kétéltelkedik abban, hogy ő volt a fővevő, erről nem maradt az örökösök kezében semmilyen kötelezvény. ⁹⁵³ A szerződés hibái közé tartozik az is, hogy nincsen záradék a szövegben, amely mindkét fél számára kárpótlást nyújtana a feltételek be nem teljesülése esetén. Ezeket a gondokat kívánta a család nevében a Tanács elé tárni, hogy állítsanak fel egy vegyes bizottságot, amely megvizsgálja a restitúció ügyét, és járjanak közben a fejedelemmel az örökösök érdekében. Lisbonát nem védheti meg, hogy megkapta az erdélyi indigenátust, mivel az életben lévő Herberstein gyermekek (Felician, Barbara, Eva) mind Nagybányán, amelyet akkor Erdélyhez számítottak, született, tehát ők is hasonló jogállással kell, hogy bírjanak a fejedelem előtt, mint a nagybányai bérlő. Ezért arra kérte a tanács tagjait, hogy az Erdély kötendő konföderáció előmozdítása mellett képviseljék a Herberstein család érdekeit is a fejedelem színe, valamint követői előtt. A Magyar Tanács rövid választ írt a levél külső borítójára, amelyben a nádor leszögezte, hogy erről is fog tárgyalni az erdélyi füllel, eléjük tárja az egész problémát, és képviselni fogja a család érdekeit. Biztosította az örökösöket, hogy vissza fogják kapni a jogos tulajdonukat. ⁹⁵⁴

Thurzó György 1612 májusában majd júniusában intézett levelet Ludwig von Starenberghez, amelyben összefoglalta az ügyben tett lépéseket. ⁹⁵⁵ A nádor még korábban írt a fejedelemmel, hogy adjon egy menlevelet (*salvus conductus*) Schwacher számára, hogy el tudjon járni a Herberstein család érdekében. Erről azt írta Starenberghnek, hogy a napokban várja a menlevél megérkezését, amellyel végül az örökösök képviselője elindulhat erdélyi útjára. Kérte a főurat, hogy küldjön valakit a menlevéért, aki átadja Schwachernek az iratot. Megígérte, hogy amint tud friss információt, azonnal megírja a tanácsnoknak. ⁹⁵⁶ 1612 nyarán Giczey András portai árulása után Báthory Gábor és a magyar uralkodó követői között folytatódott a tárgyalások, egy esetleges konföderáció lehetősége is felmerült, erről az egyeztetésről is értesítette Thurzó György Ludwig von Starenberghet. Miután a megbeszélések első szakasza lezárult, a család megbízottja megkereste a fejedelemet Szebenben, itt több napot kellett várakoznia az audienciára, ezek után tudta Báthory Gábort szóban tájékoztatni a Herberstein család kéréséről, a birtokok restitúciójáról, ezzel egy időben a hivatalos beadványt is eljuttatta a kancelláriához. A magyar uralkodó követői, és Schwacher nem sokkal a határ elérése előtt meg kellett, hogy szakítsák utazásukat, úgy nézett ki, hogy a tárgyalások egy időre megszakadtak, kétséges, hogy mikor lehet majd újra elkezdni. A fejedelemség belpolitikai viszonyai folyamatosan változtak, például a fejedelem törökellenes

---

⁹⁵³ Uo.

⁹⁵⁴ Uo.

⁹⁵⁵ MOL E 249 31491.t. fol. 150-153. O és P jelzettel ellátott irat (1612. május 10. valamint 1612. június 27.).

⁹⁵⁶ Uo.

szövetségkötésre vonatkozó a rendek által visszautasított felterjesztése miatt, valamint a külpolitikai mozgások (portai árulás) nyomán a helyzet teljesen képlékeny volt, így a restitúció ügyének megoldása is ki fog kitolódni, de a nádor mindent el fog követni, hogy előmozdítsa a család ügyét a fejedelem előtt, nem fog kötelességéről megfélekedni.⁹⁵⁷ Báthory Gábor uralkodása alatt az utolsó megkötött egyezmény a pozsonyi megállapodás volt, 1613. április 11-én. A megállapodás aláírása előtt a Magyar Tanács tagjai egy hivatalos ajánló levelet adtak át a fejedelem követeinek, amelyben arra kérték a fejedelmet, hogy a Herberstein birtokok restitúciója ügyében hallgassa meg mindkét felet, vegye figyelembe közbenjárásukat a család érdekében.⁹⁵⁸ A hivatalos irat elején pontosan megnevezték a panaszosokat, Ludwig von Starhenberget („*Ludovicus Liber Baro a Starhenberg... Caesarae Regiaeque Maiestatis Cubicularius Provinciae Austriacae infra Onasum ad Statum Baronatus deputatus*”), és a Herberstein család törvényes korba lépett tagjai („*Illustris Herberstainorum familia ex qua sibi legitimam vitae sociam adscivit*”).⁹⁵⁹ Arra kívánták a tanácsnokok megkérni a fejedelmet, hogy Gerhard Lisbona nagybányai prefektus támogatása mellett szíveskedjék a másik fél hasonlóan törvényes, jogos indokait is meghallgatni. Az örökösök képviselő hiányában nem tudnák megfelelő módon előadni érveiket, ezért kérték fel a tanácsstagokat a közbenjárásra. Az *intercessiora* azért van tehát szükség, hogy mindkét fél a törvényeknek megfelelő módon hallgatassék meg, az érveket és ellenérveket egyformán meg kell vizsgálni, ezt követően lehet csak objektív ítéletet hozni az ügyben. A levél végén a tanácsnokok kiemelték, hogy azért léptek fel a panaszosok oldalán, mert el kívánták kerülni azt, hogy a fejedelmet félrevezessék, és helytelen irányba tereljék.⁹⁶⁰ A magyar uralkodó, II. Mátyás, 1613. július 6-án kelt levelében ugyancsak arról értesítette a fejedelmet, hogy a Herberstein örökösök érdekében kíván közbenjárni, a birtokok mielőbbi restitúcióját követelte, valamint kártérítés fizetését a család számára. A kérdéses birtokokat idősebb Felician von Herberstein kapta, valamint vásárolta meg, így azokat az életben lévő gyermekei, mint jogos örökösök követelik vissza a nagybányai prefektustól („*der Ihren von vatterlicher Erbgeben auß zugehörigen Bergwerk zur Nagibania*”, „*aiгентliche succesores von der vatterlichen Erb und Verlassenschaft*”).⁹⁶¹ A birtokok átadásának kérdését egy vegyes bizottság vizsgálja meg, így az uralkodó felkérte a fejedelmet, hogy működjön együtt a király legátusaival. Thurzó György által írt közbenjáró levél is fennmaradt, ez 1613. július 25-én

⁹⁵⁷ Uo. Az erdélyi változásokra ld. OBORNI, 2009. 118-119.

⁹⁵⁸ MOL E 249 31491.t. fol. 144. H jelzéssel ellátott irat (1613. március 27.). Tárgyalásokra ld. OBORNI, 2009. 119.

⁹⁵⁹ MOL E 249 31491. t. fol. 144.

⁹⁶⁰ Uo.

⁹⁶¹ MOL E 249 31491.t. fol. 145. G jelzettel ellátott irat (1613. július 6.).

kelt Biccson. A nádor ezt a levelet szintén a fejedelemhez intézte, legfőbb témája pedig a Herberstein birtokok restitúciója volt.⁹⁶² Eszerint Ludwig von Starhenberg kérésére fordult a fejedelemhez, a Herberstein nemzetség és Gerhard Lisbona közötti viszály lezárása érdekében, a birtokviszonyok rendezése miatt. A nádor véleménye szerint Lisbona tisztában volt a vásárláskor a család helyzetével, ő volt az egyedüli vevő, így a felelősség is egyedül őt terheli. Mindenképpen szükséges egy közös bizottságot felállítani, amely megvizsgálná az ügyhöz kapcsolódó iratokat, valamint meghallgatná mindkét fél képviselőjét. Lisbonának a bizottság előtt kellene igazolnia, hogy milyen forrás segítségével vette meg a birtokokat 1600-ban. Ludwig von Starhenberg megbízottját, Schwacher urat küldi Őnagyságához, egy menlevéllel, az ő érdekében írt Őfelsége is a fejedelemnek, hogy fogadja jó szívvel és megértéssel. Emellett Thurzó György, mint a Magyar Tanács elnöke, is kérte Báthory Gábort, hogy objektívan ítéljen az ügyben, szíveskedjék együtt működni a magyar legátusokkal, hogy minél előbb le lehessen zárni a restitúció folyamatát. Idősebb Felician von Herberstein gyermekei a család magyar ágát képviselik, teljes mértékben magyar nemzetségnek számítanak, ezért lép fel a Magyar Tanács az érdekükben a fejedelemnél. Szíveskedjék a fejedelem megengedni, hogy Schwacher úr, mint a Herberstein gyermekek megbízottja, nyomozhasson, utána járhasson a dolgoknak a fejedelemség területén.⁹⁶³ A nádor befejezésként leírta, hogy bízik Őnagysága a külföldi nációkkal szembeni bizalmában és jó indulatában („den frembden Nationen”). A pozsonyi tárgyalások idején kiadott instrukció, amelyet a magyar delegáció kapott meg, nyolcadik pontja foglalkozott a Herberstein birtokok ügyével, ezt külön iratként is megtalálhatjuk, amelyet a nádor prezentált az erdélyi követeknek. Eszerint Ludwig von Starenberg a Herberstein családhoz fűződő rokoni kapcsolata, valamint a magyar nemzet iránt érzett megbecsülése miatt lépett fel a restitúció érdekében. A család nevében kérte, hogy az egykor tulajdonukban lévő nagybányái és a környező településeken lévő bányákat adják vissza a jog szerinti örökösöknek, ezért járna a Magyar Tanács közben a fejedelemnél, hogy minél gyorsabban és egyszerűbben tudják megoldani az ügyet. A probléma nem tűr halasztást, igazságot kell szolgáltatni a panaszosoknak, Lisbonának vissza kell szolgáltatnia, amely jogosan nem őt és családját illeti.⁹⁶⁴

Báthory Gábor halála teljesen új szituációt teremtett a Herberstein birtokok restitúciója ügyében is. Gerhard Lisbona helyzete erősen megrendült, hiszen patrónusa, biztos támasza

---

⁹⁶² MOL E 249 31491. t. fol. 146. J jelzettel ellátott irat (1613. július 25.).

⁹⁶³ Uo.

⁹⁶⁴ MOL E 249 31491.t. fol. 147. K jelzettel ellátott irat (dátum nélkül).

meghalt, így erőviszonyok megváltoztak, úgymond a Herberstein örökösök kerültek lépéselőnybe, hiszen az erdélyi helyzet képlekénnyé vált, nem lehetett biztosan tudni, hogy az új fejedelem szándékai milyen irányban mutatnak. Ennek megfelelően újult erővel indult el a tevékenykedés a restitúció érdekében, az Udvari Kamarának emellett volt egy mögöttes terve is a visszaadási procedúrával: visszacsatolni a szatmári bányavidéket de facto is a Magyar Királyság területéhez. II. Mátyás levelében is ez koncepció körvonalazódott, amelyet Bethlen Gábornak írt a Herberstein birtokokkal kapcsolatban. Az uralkodó kihangsúlyozta levelében, hogy a szatmári bányavidék városai Báthory Gábor tulajdonát képezték, de mivel ő törvényes örökös nélkül hunyt el, a terület hovatarozása újra fontos kérdéssé válhat. Emellett kijelentette, hogy a Herberstein örökösöknek át kell adni az egykori birtokaikat.⁹⁶⁵ Ugyancsak 1614 februárjában írt Thurzó György Ludwig von Starenbergnek és sógorának, ifjabb Felician von Herbersteinnek. Levelében arról számolt be, hogy a restitúció ügye reménykeltően alakul, véleménye szerint az ő határozott fellépése is sokat lendített a dolgon.⁹⁶⁶ A folyamat felgyorsulását mutatja, hogy 1614. március 8-án Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány intézett levelet Gerhard Lisbonához. Forgách Zsigmond illetékességével kapcsolatban fel sem merülhet fel kétely, hiszen a szatmári bányavidék a Szepesi Kamara révén mintegy az ő vonzáskörzetébe is tartozott. A bevezetőben leírta, hogy II. Mátyás és Ferdinánd főherceg, aki a magyar ügyekkel volt megbízva, akarata szerint a Herberstein család és Lisbona közötti viszályt és ellenségeskedést le kell zárni, amely a nagybányai bérlőnek sem vált hasznára az elmúlt években.⁹⁶⁷ Az uralkodó megfontolván a magyar törvényeket, meghagyta rendeletében, hogy Herberstein (a szövegben Hermerstainer) urat királyi akarat értelmében mielőbb elégítse ki. II. Mátyás, mint az örökösök oltalmazója felszólította tehát Lisbonát, hogy adja át nekik a birtokokat, bányákat.⁹⁶⁸ II. Mátyás nevében az Udvari Kamara a rendeletet a birtokok restitúciójával kapcsolatos teendőkről 1614. március 12-én adta ki. A rendelet szerint az átadást egy kamarai bizottság valamint a szatmári főkapitány, Dóczy András felügyelje, az ő kötelességük lesz a folyamat zavartalan lebonyolítása. Kiemelten fontos, hogy az ügy nem szenvedjen semmilyen féle halasztást, minél előbb le kell zárni.⁹⁶⁹ A Szepesi Kamara tanácsa számára 1614. április 10-án készült egy rendelet, amelynek latin átiratát küldték tovább Kassára, Ferdinánd főherceg nevében. A

---

⁹⁶⁵ ÖStA HKA MBW RN 9 (1614-1616) fol. 12. (1614. február 27. Budweis)

⁹⁶⁶ MOL E 249 31491. t. fol. 153. Q jelzettel ellátott irat (1614. február 28.)

⁹⁶⁷ „*ut controversia, quae inter Magnificum Felicianum Hermerstainer, defuncti Magnifici quondam Feliciani Hermerstainer filium, ac eundem ventillatur.*” Ld. MOL E 249 31491.t. fol. 155. S jelzettel ellátott irat (1614. március 8.).

⁹⁶⁸ Uo.

⁹⁶⁹ ÖStA MBW RN 9 (1614-1616) fol. 22.

bevezetésben kifejtik a konfliktus forrását, miszerint a magyar nemzetségnek tartott Herberstein család panasszal élt az uralkodónál, hogy a külföldi (extraneus) Gerhard Lisbona minden jog nélkül foglalta el a Herberstein birtokokat, és jelenleg is birtokolja őket.⁹⁷⁰ Gerhard Lisbona fel lett szólítva az átadásra, ahogy ezt a felső-magyarországi főkapitány levele is mutatja, azonban nemes személy, tehát erővel nem lehet kényszeríteni rá („eo quod persona nobilis sit, compelli nequeat”). Ebből kifolyólag az Udvari Kamara úgy vélte, hogy a jogi utat kell választani, erre kell törekedniük a kamarai tanácsnokoknak is, mivel a panaszosok is így kívánják.⁹⁷¹ Öfelsége nevében meghagyták tehát a kassai tanácsnak, hogy minden erejükkel és eszközeikkel arra törekedjenek, hogy Gerhard Lisbona teljes mértékben adja át a birtokokat a Herberstein örökösöknek. Ha lehetséges, a katonai segítséget, amelyet Dóczy András biztosítana, kerüljék el. A rendeletben felmerült kitévelt, miszerint Lisbona nemes lett volna, a többi forrás nem támasztja alá, azonban meg sem cáfolja, így több bizonyító erővel adat hiányában el kell fogadnunk a kijelentés hitelességét. Hasonló tartalommal bíró rendeletet adtak ki április végén újra a Szepesi Kamara részére, II. Mátyás nevében.⁹⁷²

A birtokok restitúciója nem haladt a kellő gyorsasággal, ahogy ezt Ferdinánd főherceg május 13-án kelt rendelete is bizonyítja. Eszerint a jelenleg még Erdélyhez tartozó birtokok, és kiváló minőségű ezüstöt és aranyat tartalmazó bányák, amelyek Szatmár vármegyében feküdtek, átadása ügyében a Szepesi Kamarának a lehető leggyorsabban kell cselekednie, hiszen az eladás és a megvétel is a Magyar Királyság törvényeibe ütközött. A kamarai tanácsnak kell segíteni a nyugodt átvételt, valamint véleményezniük kellett az Udvari Kamara elképzeléseit a szatmári bányavidékkel kapcsolatban.⁹⁷³ Az Udvari Kamara 1614. június 3-án kelt Ferdinánd főherceg nevében kiadott rendeletében felszólította Dóczy András szatmári főkapitányt, valamint a nagybányai városvezetést, hogy bonyolítsák le a birtokok restitúcióját, olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak lehet, ide tartoztak a birtokok, a bányák, és a tartozékok, mindenképpen el kell venni Lisbonától, aki az irat szerint szökésben volt (*fugitivo*). Valószínűleg azért lett újra belevonva az intézkedésbe a főkapitány, illetve új szereplőként a nagybányai városvezetés, mert Gerhard Lisbona „szökésével” új helyzetet teremtett, így akart időt nyerni, tette azonban a hatóságokat gyors és határozott tette ösztökélte. A rendelet szerint az örökösök írtak egy kötelezvényt, melyben a birtokok fejében lemondanak minden

---

⁹⁷⁰ MOL E 249 31491. t. fol. 148. L jelzettel ellátott irat valamint ÖStA HKA HFU RN 105 Konv. 1614 April fol. 36.

⁹⁷¹ „per ordinariam viam, vel media ad hoc necessaria, nobisque optime cognita, ad eiusmodi refusionem adigi „Ld. Uo.

⁹⁷² ÖStA HKA HFU RN 105 Konv. 1614 April fol. 192. (1614. április 28.)

⁹⁷³ MOL E 249 31491.t. fol. 337-339. valamint ÖStA HKA HFU RN 105 Konv. 1614 Mai fol. 172-174.

egyéb követelésükről, megemlítve a „bitorló” eltávozását is.⁹⁷⁴ Lisboát újra fel kell szólítani az átadásra, és a fiskus iránti kötelezettségeire, felszólították a főkapitányt és a honatyákat, hogy a kötelezvényt, és az átadásról szóló iratokat minél előbb küldjék fel Bécsbe, a királyi fiskus érdekeire való figyelemmel járjanak el a restitúció ügyében.⁹⁷⁵ Ugyanezen a napon kelt a Nagybánya városhoz intézett főhercegi rendelet, amelyben leírva a Herberstein birtokok körüli visszas helyzetet, miszerint Lisbona jogtalanul foglalta el és birtokolta a javakat (*occupaverit* és *possiderit*), igen komoly károkat okozva mind a Herberstein családnak, mind a városnak, minden jogalap nélkül élvezte a birtokokból származó hasznot is.⁹⁷⁶ A rendelet szövege megróttá a városvezetést is, hiszen nem tartotta meg hűségét a magyar uralkodó iránt, és meghódolt az erdélyi fejedelem előtt. Ebből kifolyólag most be kell bizonyítaniuk hűségüket, ragaszkodásukat az uralkodó család irányában, így együtt kell működniük a restitúció ügyében a hatóságokkal. Restitúcióra eddig a háborús állapotok, valamint a bizonytalan belpolitikai viszonyok miatt nem került sor, most azonban a terület ténylegesen is visszakerült a korona alá, ezáltal már nincs akadálya az átadásnak.⁹⁷⁷ A főherceg tehát felszólította a városvezetést, hogy a nagybányai, feketebányai, felsőbányai bányákat, valamint az ezekhez tartozó birtokokat, a tartozékokkal együtt idősebb Felician von Herberstein örökösének kötelesek kiszolgáltatni, az átadást nem akadályozhatják, hanem segítsék elő minden eszközzel és lehetőségükkel.⁹⁷⁸ A restitúció folyamatának meggyorsításáról írt Thurzó György Ludwig von Starenberghez intézett levelében, 1614 júniusában. Ifjabb Felician von Herberstein ágensét, Lucas Freidenspergert küldte Bécsbe, hogy tudakozódjon a visszaadási folyamat állásáról, illetve azért, hogy sürgesse meg az ügymenetet. Thurzó György ezzel kapcsolatban azt tudta közölni Starenberg megbízottjával, Schwacher úrral, hogy Freidensperger bécsi útja reménykeltő a család szempontjából, véleménye szerint jelentős eredményt fog tudni elérni az ügyvel kapcsolatban. A nádor arról biztosította a főúrat, hogy minden segítséget megad a két megbízottnak, illetve lobbyzik az érdekükben a felsőbb szerveknél.⁹⁷⁹ Véleményünk szerint az ügymenetet illetve annak kimenetelét jelentősen

---

⁹⁷⁴ MOL E 249 31491. t. fol. 149. M jelzéssel ellátott irat valamint ÖStA HKA HFU RN 105 Konv. 1614 Juni fol. 42-43.

⁹⁷⁵ Uo.

⁹⁷⁶ MOL E 249 31491.t. fol. 150. N jelzéssel ellátott irat valamint ÖStA HKA HFU RN 105 Konv.1614 Juni fol. 44-45.

⁹⁷⁷ Uo. A szöveg megfogalmazása elgondolkodtató, hiszen véglegesen az 1615. május 7-én aláírt nagyszombati egyezmény értelmében került vissza a szatmári bányavidék a korona alá, amelyre Bethlen Gábor, mint Báthory Gábor követője a fejedelmi trónon, igényt tartott.

⁹⁷⁸ Uo.

⁹⁷⁹ MOL E 249 31491. t. fol. 154. R jelzéssel ellátott irat (1614. június 2.)

befolyásolta, hogy a panaszosok kiváló politikai kapcsolatokkal rendelkeztek, ahogy ezt Ludwig von Starenberg és Thurzó György közötti gyakori levélváltás is bizonyítja.

Az uralkodói és főhercegi rendeletekre a Szepesi Kamara tanácsa 1614. június 17-én adott választ. A válaszevélben felvázolták az adott időpontban érvényes birtokviszonyokat, eszerint Gerhard Lisbona rendelkezett egy nagybányai házzal („*residentiam habet*”), az ércbányái, amelyek a nagybányai és felsőbányai határban feküdtek, nagyrészt a korábbi Herberstein birtokok részét képezték, bár megvásárolt ezen kívül több tárnát a nagybányai és felsőbányai termelőktől. A Herberstein családnak valóban van joga arra, hogy visszakövetelje a birtokokat, és a bányákat, a restitúció ügyét a helyi vezetés támogatni fogja, mivel állandó a konfliktus a bányabérlő és a város között, leginkább azért, mert a bérlő nem tartja tiszteletben a helyi kiváltságokat, privilégiumokat.⁹⁸⁰ Gerhard Lisbona ellen szólt az is, hogy fejedelmi, és királyi tulajdonban lévő bányát, a Királytárót, nem megfelelően kezelte, a bérleti díjat hanyagul fizette. Összegezve a tapasztalatokat az érintett feleknek igen komoly, és jogos panaszai vannak ellenében, tehát mindenképpen szorgalmazni kell a Herberstein-restitúciót. A bérleti díjat, amely kettő majd három ezer forint volt, nem kapta meg a kamarai pénztár, ezért a visszavétel után el kellene gondolkozni a bérleti koncepciókon, vagy a kamarai kezelés lehetőségén. A jogi revíziót egy vegyes kamarai bizottságnak kellene felügyelnie, amelynek tagjai lennének a helyi szakemberek, valamint a központi kamara tisztviselői.⁹⁸¹ A levéltári anyagok azt bizonyítják, hogy a kamarák, valamint a Magyar Tanács is alaposan körül járta a problémát, több alkalommal leírták, mi volt a jogtalan az eladási ügyletben, azonban a restitúció valóságos manifesztálódása igen nehezen haladt. Ferninánd főherceg levele, amelyet II. Mátyáshoz intézett, 1614. június végén ezt az állapotot tükrözi. A levél bevezetőjében újra leírta a konfliktus forrását, részletesen bemutatva Friedrich von Herberstein és Gerhard Lisbona viselkedését, törvénybe ütköző cselekedetét, majd rátért arra, hogy a Szepesi Kamara információi szerint a nagybányai városvezetés, kompenzálni kívánván a korábbi hűtlenségét a városnak, mindenben kész együttműködni az örökösökkel és a kamarákkal. A főherceg, valamint az Udvari Kamara fontos szerepet szánt Dóczy András főkapitánynak a rendezésben, a terv szerint neki kellene ellenőriznie az átadási folyamatot a szatmári várban állomásozó katonák segítségével. A Szepesi Kamara feladata lenne felmérni, hogy a restitúciót követően milyen jogai vannak a térségben a fiskusnak, és ezeket milyen

---

⁹⁸⁰ MOL E 244 5297. t. fol. 529.

⁹⁸¹ Uo.

módon tudná érvényesíteni. Fontos problémát jelentett még, hogy Lisbona Erdélybe távozott, szándékosan akadályozva a restitúciót.⁹⁸²

A főherceg által felvetett kérdések még jó ideig nyitva maradtak, az előrehaladást jelzi azonban ifjabb Felician von Herberstein kötelezvénye, amelyet 1614. július 3-án írt Kassán. A kötelezvény stílusa ünnepélyes és hivatalos, a bevezetőben felsorolta a birtokolt címeit (örökös kamarás, és étekgógó mester Karintia tartományban). Ezt követően az ilyenkor szokásos formulával („*memoriae commendo tenore praesentium significantes, quibus expedit universis*”) tudomásul vette lány testvérei és sógora felhatalmazásával nevükben is, hogy Ferdinánd főherceg rendelete szerint, amelyet a szatmári főkapitánynak és nagybányai városvezetésnek kiadott, a Nagybányán fekvő atyai birtokaikat, melyeket már elhunyt testvérük- Friedrich von Herberstein- a beleegyezésük nélkül eladott, köteles Gerhard Lisbona visszaadni és visszaszolgáltatni az illetékes szerveknek, és a jogos tulajdonosoknak.⁹⁸³ Abban az esetben, ha a jelenlegi birtokló ellenállna, a két illetékes szerv köteles a kérdéses javakat elvenni tőle, és átadni az örökösöknek. A hivatalos átadás előtt ifjabb Felician kijelentette, majd aláírásával és pecsétjével hitelesítette is, hogy Őfelségét és örököszeit uralkodójának tekinti, a Szepesi Kamara fennhatóságát a területen elismeri. Emellett bármely időben, neki vagy örökösének kötelessége lesz együttműködni a fiskussal, illetve abban az esetben, ha Gerhard Lisbona és örökösei érvényes okiratokkal tudják jogaikat bizonyítani az adott javakra vonatkozóan, a családtagoknak a bányákat, tartozékokat, amelyeket most vissza fognak kapni, át kell adniuk a követelő félnek záros határidőn belül.⁹⁸⁴ A szóban forgó javakból származó haszon egy része a királyi fiskust illeti, ezt a Szepesi Kamarának kell a tulajdonosoknak befizetniük. A kötelezvény végén ifjabb Felician kijelentette, hogy az iratban foglaltakat szabadon írta le, senki be nem folyásolta, és nem kényszerítette a leírtak elfogadására. A kívülről nehézkesnek látszó ügymenet okait próbálta a kamarai elnök, Daróczy Ferenc feltárni Ferdinánd főhercegnek és az Udvari Kamarának július 4-én kelt levelében. Daróczy Ferenc leírta, hogy a királyi, és a főhercegi rendeletet, a lehető leggyorsabban közvetíteték a főkapitány és Nagybánya városa felé, azonban voltak bizonyos késleltető tényezők. Eszerint a kamara elnöke éppen Erdélyben tartózkodott a fejedelemmel való tárgyalások miatt, amikor az első két dekrétum megérkezett, csak a másolatokat tudta kézhez venni, midőn tartott Erdélyből haza, útját megszakította, Nagybánya felé fordult, hogy tudjon tájékozódni

---

⁹⁸² ÖStA HKA HFU RN 105 Konv. 1614 Juni fol. 48-49. (1614. június 28.)

⁹⁸³ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 327-328.

⁹⁸⁴ Uo.

személyesen a kialakult helyzetről. ⁹⁸⁵ Annyi bizonyos, hogy senki sem hanyagolta el a feladatát, nem ezért lassú az ügymenet. Véleménye szerint Dóczy András ajánlotta katonai út egyszerűbb lenne és gyorsabb, de csak növelné a feszültséget az erdélyi és magyar fél között, így nem lenne ajánlatos ezzel a lehetőséggel élni. A törvényes, békés út hosszadalmasabb, de megéri a fáradságot Daróczy szerint. Emellett a Herberstein család is igen nehezen vehető arra rá, hogy kötelezvényt írjon, és a kamarának nem áll rendelkezésre egy ilyen esetre megfelelő irat-minta, így az Udvari Kamarától kérnek egy formulát, amelyet majd továbbítanak az örökösök felé. Eszerint a július 3-án elkészített irat nem volt megfelelő, nem a megadott minta szerint készült, így egy újabbra volt szükség. Daróczy Ferenc véleménye szerint a restitúció lezárását a kamarai tanács előtt kellene lefolytatni, és törvényes keretek között elvenni a javakat Lisbonától, de semmiképpen sem katonai erővel, mert ezt a lépést az erdélyi fejedelem a későbbiekben fel tudja használni az uralkodóval szemben, és újra „elcsábíthatja” a szatmári bányavárosokat a királytól. Az erőszak alkalmazása a Lisbona családnak is jogalapot jelentene, és ezzel pedig a Herberstein családnak okoznának igen komoly gondot. Összefoglalva az ügy elintézéséből ki kell hagyni Dóczy András főkapitányt. Befejezésként az uralkodó iránti hűségükről biztosítja a főherceget, valamint, hogy mindent el fognak követni az ügy gyors lezárása érdekében. ⁹⁸⁶

Dóczy András főkapitány július 14-én keltezett levelében értesítette arról a főherceget, hogy a dekrétumot megkapta a birtok restitúcióval kapcsolatban, a kamara és a város már felszólította Lisbonát az átadásra, azonban eddig még nem történt meg a tényleges átvétel. Dóczy véleménye szerint Lisbonának nincs sok esélye arra, hogy a birtokokat megtartsa, hiszen a törvényes örökös (legitimus sucesor) ifjabb Felician von Herberstein, és lánytestvérei. ⁹⁸⁷ A Herberstein örökösök a nyár folyamán többször fordultak a Szepesi Kamarához panaszukkal, hogy az átadás nem folyik rendben, és meg kívánták sürgetni az ügymenetet. Erről tanúskodik a bécsi Udvari Kamara jelentése Prága felé, miszerint a kassai kamara mindent elkövet az ügy érdekében, de az átadást lassítja, hogy a szatmári bányavidék hovatarozása egyelőre nem tisztázott, még erdélyi fennhatóság alatt van. Miután a bányavidék minden tekintetben visszakerül a korona alá, feltétlenül ki kell küldeni egy kamarai bizottságot, hogy felmérje a bányák állapotát, a bányászat lehetőségeit a térségben. A kincstári tulajdonban lévő bányát kamarai kezelés alatt kellene tartani, esetleg valamilyen formában be lehetne vonni a régi-új tulajdonos családot, de ne adják bérbe megint a Fodina

---

⁹⁸⁵ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 325. valamint MOL E 244 5297. t. fol. 530. (1614. július 7.) Daróczy Ferenc követi instrukciójára ld. EOE,1880. VI. 399.

⁹⁸⁶ Uo.

⁹⁸⁷ MOL E 173 fol. 249. A levéltári adatok szíves közléséért köszönetet mondok Cziráki Zsuzsannának.

Regia-t.⁹⁸⁸ A Szepesi Kamara arról számolt be augusztus végén az Udvari Kamara bécsi részlegének, hogy miután az átadás hivatalos elrendelése megtörtént, azt már sokáig nem lehetett titokban tartani, tehát a Lisbona család is megtette azokat az „óvintézkedéseket”, amelyekkel a folyamatot lassíthatják és időt nyernek vele, ezek közé tartozott az is, hogy a családfő elutazott Erdélybe. Ebből kifolyólag mind a kamara, mind a városvezetés helyzete nehéz, mindazonáltal az átadásnak valamilyen formában be kell következnie. A bányák, és birtokok általános felmérésére pedig az utasításnak megfelelően delegáltakat küldtek ki, remélvén, hogy minél előbb jelentést tudnak tenni a helyi állapotokról Bécsnek.⁹⁸⁹

A Herberstein család többszöri sürgetéséről tanúskodik Ferninánd főherceg nevével jelzett „közbenjáró” levél, amelynek címzettje II. Mátyás volt. Eszerint ifjabb Felician von Herberstein az Udvari Kamarát is megkereste a birtokok restitúciójával kapcsolatban, és a főherceg közbenjárását kérte az uralkodónál a végleges döntés érdekében. Ezért Ferdinánd főherceg arra kérte a királyt, hogy vegye fontolóra az ő ajánlását, és fogadja a kérvényezőket kegyesen.⁹⁹⁰ Hasonló témájú levelet fogalmaztak meg Miksa főherceg nevében is augusztus 30-án, Linzben. A Herberstein család feje minden bizonnyal felkereste mindkét főherceg Linzben, latba vetette kapcsolatait az ügy gyors lezárása érdekében. Utazását nem véletlenül időzítette erre az időpontra, hiszen 1614 augusztusában, Linzben gyűltek össze az osztrák örökös tartományok rendjei a „Generallandtag”-ra, melynek egyik fontos kérdése az Erdéllyel való kapcsolat rendezése és az esetleges onnan érkező török támadás elhárítása volt. A császári proposíció felhívta a figyelmet a komoly veszélyre, amelyet az új erdélyi vezetés jelentett a kereszténység számára, mivel Bethlen Gábor hatalomra jutásával a fejedelemség volta képpen törökké vált. A magyar követeket Thurzó György a béke szellemében fogant instrukcióval látták el, a magyar delegáció vezetője, Napragyi püspök által írásban benyújtott beszéde pedig meggyőzte a rendek többségét arról, hogy ne kezdjenek háborúskodásba a fejedelemséggel. Egyedül a Ferdinánd főherceg alá tartozó Belső-Ausztria, valamint Tirol és Alsó-Lausitz rendjei álltak a háború mellett.⁹⁹¹ Lényeges összefüggés, hogy Ludwig von Starenberg Belső-Ausztriában látott el főtisztviselői feladatokat, ezért fordult elsősorban Ferdinándhoz az ifjabb Felician. A másik ok pedig az volt, hogy Ferdinánd főherceg támogatta az erdélyi fejedelem ellen indítandó háború ötletét, amely mindenképpen kapóra jött volna a Herberstein családnak. A háborús állapotok révén gyors és egyszerű módon

---

⁹⁸⁸ ÖStA HKA HFU RN 105 Konv. 1614 Juli fol. 300-301. (1614.július 31.) valamint ÖStA HKA MBW RN 9 (1614) fol. 194. (1614. augusztus 1.)

⁹⁸⁹ ÖStA HKA HFU RN 106 Konv. 1614 August fol. 57. (1614. augusztus 25.)

⁹⁹⁰ MOL E 249 31491. t. fol. 158. V jelzéssel ellátott irat (1614. augusztus 28.)

⁹⁹¹ SZEKFÜ, 1983. 56-57.

kaphatták volna vissza a birtokaikat, feltéve, ha az erdélyi csapatok engedik, és ez megoldás nem igényelt volna komoly anyagi ráfordítást az örökösök részéről. Miksa főherceg által kiadott ajánló levél is hasonló módon van megfogalmazva, mint az előző, annyi különbséggel, hogy itt felsorolják az „öreg” Felician Stájerországban szerzett érdemeit, ezzel is kiemelve a család hűségét a Habsburg ház iránt. A követelésük tehát jogos, ezt mindenképpen vegye figyelembe Őfelsége a döntés meghozatalakor.⁹⁹² A linzi gyűlés alatt, majd azt követően keletkezett iratok tartalma kétséget ébreszthet a kutatóban a felől, hogy az uralkodó, valamint a kamarák valójában a realitás talaján mozogtak-e, amikor a szatmári bányavidéken egykor a Herberstein család által élvezett kiváltságok újra élesztéséről értekeztek, hiszen ekkor még nem került át ténylegesen a korona alá a terület. Kész tényként kezelték az átadást, és a restitúciót, bár a jogi kereteit valójában az első nagyszombati egyezmény adta meg 1615 májusában. Ezt a disszonáns helyzetet támasztja alá II. Mátyás rendelete, amelyet a Szepesi Kamara részére adtak ki szeptember 10-én. Eszerint ifjabb Felician bérbe kívánta venni a kállói harmincadvám jövedelmét, mert arra szüksége van a bányák üzemeltetéséhez, ez édesatyja idejében is így volt, valamint harmincadvám mentességet kért, hogy szabadon kereskedhessen, ahogy ezt Lisbonának is megengedték, azzal a különbséggel, hogy ezt számára a fejedelem engedélyezte. Az uralkodói döntés alapján tehát ifjabb Felician kéréseit a kamarának teljesíteni kellett, mert ezek az engedmények ösztönzőleg hatnak a helyi bányászatra valamint a kereskedelemre is, emellett pedig jövedelmet hoznak a fiskusnak.⁹⁹³ A kassai kamara számára elküldött újabb utasításból azt tudhatjuk meg, hogy a restitúció még nem teljes, hiszen Lisbona eltávozott Nagybányáról, és Erdélybe utazott, ezért új uralkodói rendeletre lesz szükség, hiába hirdette ki a korábbi a városvezetés, nem lehet megvárni, míg hazatér a bérlő az útjáról. A kialakult helyzetről kívánt tájékozódni az Udvari Kamara, a kassai tanácsosok feladata volt felkutatni minden információt Lisbona tartózkodási helyével kapcsolatban.⁹⁹⁴

Az igen kusza viszonyokat tovább bonyolította, hogy a Báthory család is jogigénnyel lépett fel a területtel kapcsolatban. Báthory István, Gábor apjának özvegye, Sophia Kostka kérte az egykori Báthory birtoknak számító Ecsed, és Nagybánya visszaadását, fia András nevében. Jogigényével ő is Linzben kereste fel az illetékeseket, ahogy azt a Szepesi Kamarának kiadott leirat is bizonyítja. Eszerint az özvegy azzal érvelt, hogy jogos családi örökségről van szó, az összes érvényes kiváltsággal és privilégiummal együtt. A jogigénynek

---

⁹⁹² MOL E 249 31491. t. fol. 157. T jelzéssel ellátott irat (1614. augusztus 30.)

⁹⁹³ MOL E 249 31491.t. fol. 438-440. valamint ÖStA HKA HFU RN 106 Konv.1614 September fol. 281.

⁹⁹⁴ ÖStA HKA HFU RN 106 Konv. 1614 September fol. 367. valamint fol. 368. A rendelet kihirdetésére ld. ÖStA HKA HFU RN 106 Konv. 1614 Oktober fol. 21-22. (1614.augusztus 12.)

kellett utána nézniük a kamarai tanácsosoknak, valamint megírni a kialakult helyzetről a véleményüket. Addig nem volt szabad konkrét lépéseket tenni az ügyben, amíg a központból erre nem kapnak utasítást, Sophia Kostka a magyar kancelláriához is beadta kérvényét.⁹⁹⁵ A leirattal együtt adták ki az instrukciót egy kamarai bizottság részére, amelynek feladata az özvegy által felvetett jogigény megvizsgálása, a nagybányai és ecsedi birtokok hovatarozásának körbejárása. A bizottság résztvevői Lépes Bálint nyitrai püspök, a Magyar Tanács tagja, Vincent Mussinger, kancelláriai alkalmazott, valamint Daróczy Ferenc, a kassai kamarai elnök voltak, akiknek feladatuk közé tartozott hiteles, erővel bíró dokumentumok, oklevelek felkutatása is.⁹⁹⁶ A Herberstein birtokok restitúciójának végleges lezárásáról tovább folyt az eszmecsere, az átadás befejezését a Szepesi Kamara tanácsára bízták. Erről tanúskodik az Udvari Kamara által kiadott rendelet, amelyben arra utasították a kassai tanácsosokat, hogy az átadási folyamat utolsó lépéseként a kamarai tanács elé idézzék be mind a két felet, addig nem lehet szabályosan lezárni az ügyet, amíg mindkét fél nem jelenik meg a tanács előtt. A tanácsosok feladata volt, hogy mindkét felet kötelezzék a megjelenésre, és kötelességük volt objektívan ítélni, az érveket és ellenérveket meghallgatni.⁹⁹⁷ Az októberben kiadott renDELETEhez kapcsolódik a Szepesi Kamara jelentése, amelyben a tanácsnokok leírták, hogy Lisbona a korábban kiadott rendelet ellenére, miszerint működjön együtt a birtokok visszaadásában, védi saját igazát, és álhatatosan kiállt amellett, hogy ő törvényesen járt el annak idején, és kénytelen volt többet fizetni, mint százezer forint, mivel az eladó hiteleit is magára vállalta. Ebből kifolyólag fizetett a vételáron felül is, de azt már nem Friedrichnek, hanem a hitelezőknek, és több részletben, mivel komoly összegekről volt szó. Azt nyilatkozta a kamarai tanácsnokoknak, hogy ha Felician fel tud vele szemben bármilyen hiteles okiratot felmutatni, amely bizonyítja bűnösségét, és ezt a kamarai tanács is támogatja, akkor megnyugszik döntésükben, de addig nem hajlandó átadni a vagyonból semmit. A kamarai tanács arról panaszkodott, hogy mindkét fél panaszt emelt az idézés ellen, de azt is kifogásolták, hogy Dóczy András és a nagybányai városvezetés is közreműködhet a dologban.⁹⁹⁸ A nagybányai városvezetés egyébként szép lassan, de végrehajtotta a saját feladatát, a bányákat, a házat, tartozékokkal együtt, melyek a nagybányai határon belül feküdtek, elvették Lisbonától, sőt Őfelsége akaratát megelőzve, a pénzverőháztól, valamint a Királytáró bérletétől is megfosztották. A városvezetés így kívánta ellensúlyozni korábbi hűtlenségét, ezért voltak ennyire buzgók. Ezek után úgy döntöttek, hogy a bérleményeket is

---

⁹⁹⁵ ÖStA HKA HFU RN 106 Konv. 1614 September fol. 369. (1614.szeptember 24.) valamint fol. 370-371.

⁹⁹⁶ ÖStA HKA HFU RN 106 Konv. 1614 September fol. 372.

⁹⁹⁷ ÖStA HKA HFU RN 106 Konv. 1614 Oktober fol. 179-180.

⁹⁹⁸ ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 313. (1614. október 8.)

Felician gondjaira bízzák, amíg az Udvari Kamara nem dönt másként. A kamarai tanács előtt megjelent ifjabb Felician, Lisbona egy küldöttel képviseltette magát, elvileg mindkét fél megnyugodott a kamarai döntésben, miszerint a Herberstein család visszakapja korábbi javait, Lisbona személye azonban még komoly problémákat vet fel, mivel nemes ember, és nem lehet kényszeríteni erőszakkal, vagy börtönbe vetni, amíg nem cselekszik a kamara rendelése szerint. Ennek ellenére kénytelen lesz elismerni a tényállást, és minden sértetlenül, maradéktalanul visszaszolgáltatni. A kamarai tanács véleménye szerint a Herberstein családot is türelemre kellene inteni, mert ők is kötelesek lesznek kivárni, amíg az ügy végleg lezáródik, és valóban beiktatják őket a birtokokba. A kamarai tanács egy kamarai tisztviselőt, Kis (Kys) Lukácsot küldte ki Nagybányára, hogy legyen jelen az átadásnál, és a beiktatásnál. Kis Lukács azt jelentette, hogy Gerhard Lisbona nem menekült el, hanem üzleti ügyben utazott Erdélybe, a fiaival szemben pedig nem állt módjában eljárni. Ezáltal a tényleges beiktatásra még várni kell, mást nem lehet tenni.⁹⁹⁹ A beiktatásra még 1614 őszén sor került, ugyanis 1615 januárjában keletkezett iratok Lisbonáról már, mint egykori nagybányai bányatulajdonosról tesznek említést. Erről tanúskodik panaszlevele is, amelyet 1615. január 3-án írt a Szepesi Kamara tanácsának, amelyben Hagymáslápos és Tóthfalu nevezetű birtokok elvételét nehezményezte. Érvelése szerint ezeket ő még Báthory Gábortól kapta adományként („*ratione donationis in propriis*”), semmilyen módon nem köthetőek a Herberstein birtokokhoz, és Kővár vidékének részei, amely pedig a fejedelem alá tartozik. Különösen nagy veszteséget jelent számára a nagybányai bányák elvesztése után a Lápos és Tóthfalu határában található ezüstbányák elkobzása, ezért könyörgött a tanácsosoknak, hogy adják neki legalább ezt a két birtokot vissza, tekintsenek kegyesen kérésére.¹⁰⁰⁰

Hiába történt azonban meg a beiktatás, ezzel az ügy, és a viszálykodás még nem volt lezárva. Az Udvari Kamara bécsi irodája arról tájékoztatta a kassai kamarát 1615. január 31-én, hogy Gerhard Lisbona, a rossz hűségű, egykori nagybányai tulajdonos minden követ megmozgat, hogy a jogos örökösöket kiforgassa javaikból, amelyek nem rég kaptak vissza.¹⁰⁰¹ Ezért fordultak az örökösök az uralkodóhoz, hogy őket birtokaikban kegyeskedjék megerősíteni, így sem Lisbona, sem senki más nem kérdőjelezheti meg a birtokokhoz való jogukat. Ennél fogva az uralkodó megerősítette az örökösöket minden jogukban, ez azt

---

⁹⁹⁹ Uo. Kis (Kys) Lukács kassai várnagy volt 1600 és 1601 között, majd a felső-magyarországi királyi jövedelmek pénztárnoka a Szepesi Kamara alatt 1607 és 1613 között. Ld. ÁLLAMI TISZTSÉGVISELŐK, 2002. 157.

¹⁰⁰⁰ MOL E 254 N°1 (40. csomag) 1615. január 3. Hagymáslápos és Tóthfalu elhelyezkedésére ld. 5. számú melléklet

¹⁰⁰¹ „*Gerardum Lisbona olim mala fidei possessorem quarundam fodinarum Nagibania et bonorum ad easdem pertinentium omnibus in comitatu Zathmariensis*” Ld. MOL E 249 31491.t. fol. 499-502. illetve ÖStA HKA HFU RN 107 Konv. 1615 Januar fol. 158-159.

jelentette, hogy Gerhard Lisbonát, mivel olyan sokáig bitorolta jogtalanul a Herberstein javakat, ezzel igen nagy kárt okozott a királyi fiskusnak is, véglegesen megfosztották a jogorvoslat lehetőségétől, nem követelhetette vissza a birtokokat. Ez a döntés ellentmondott annak a kijelentésnek, amelyet ifjabb Felician tett kassai kötelezvényében, miszerint ha Lisbona vagy örökösei fel tudnak mutatni hiteles okiratokat, ő köteles visszaszolgáltatni a birtokokat Lisbona családnak. Ezzel az uralkodói döntéssel a kötelezvény semmissé vált, és Gerhard Lisbona, ha tudott a birtokok eladása körüli jogi dilemmákról, ha nem, ténylegesen ki lett semmizve. A királyi akarat, és egyben az Udvari Kamara akarata, egyértelmű volt, a birtokok nem lehetnek másnak a kezén, csak az uralkodó családnak. Ezzel szemben a helyi bányászatot fellendíteni. A bányák restaurálásában a városnak és az örökösöknek együtt kellett működniük, a szükséges munkaerőt és eszközöket a városnak kellett biztosítani, ha szükséges volna rá.¹⁰⁰²

1615 tavaszán tovább folytak a tárgyalások II. Mátyás és Bethlen Gábor között, hogy békésen rendezzék a két állam között fennálló bonyolult kapcsolatot, ennek keretében született meg a már említett nagyszombati egyezmény 1615 májusában. Az egyezmény rögzítette a szatmári bányavidék helyzetét, amely ettől fogva de jure és de facto egyaránt a korona alá tartozott. Még egy probléma azonban még fennállt. Forgách Zsigmond leveléből kiderül, amelyet Thurzó Györgyhöz írt, hogy az erdélyi követek, miután lemondtak Nagybányáról, Ófelsége döntésére bízták, hogy azt átadja-e, vagy nem Báthory István özvegyének és Báthory Andrásnak.¹⁰⁰³ Forgách Zsigmond szavaiból úgy tűnt, hogy nem kellene a családnak feleslegesen ártani, ha egyszer már tényleg joga van a területre. Ebből kifolyólag bár a jogi helyzetet tisztázta az egyezmény, a tényleges birtokos személyéről még nem született döntés, komoly dilemmát jelentett a központi szerveknek, hogy odaadják-e a Báthory családnak a határ mellett fekvő bányavidéket. Hiába hirdették azonban ki az uralkodó rendeletét, miszerint Lisbona nem kérdőjelezheti meg a Herberstein örökösök tulajdonosi jogát, az egykori németalföldi kereskedő nem adta fel a harcot. Teljes elkeseredését mutatja az a levél, amelyet szeptember 21-én írt Nagybányán a Szepesi Kamara tanácsának. Elpanaszolta, hogy ifjabb Felician von Herberstein minden javát, pénzét és adósságát zár alá vetette, a bányáit elfoglalta, amelyekhez legalább annyi joga van, mint Herbersteinnek. A

---

¹⁰⁰² Uo.

¹⁰⁰³ EOE, VII. 1881. 247-248.

bányák, mikor ő átvette őket, lepusztultan álltak, ő építette újjá saját pénzén az összes tárnát, de most minden ráköltött pénz odaveszett („*Holot pusztaban leven az Baniak, az magam saját keoltseggemmel eppitettem megh eoket. Mely rea költ summa penzem mostanis oda vagion.*”).¹⁰⁰⁴ A tanácsosok jó indulatára appellált, hiszen amíg zár alatt vannak javai, nem tudja fizetni a hiteleit, és így nagyon sok kárt szenved mind ő, mind az örökösei. Ezért kéri a tanácsot Isten nevében, hogy a dolgot az ő igaza szerint rendezzék el, Kassára küldte fiát is, Jánost egy megbízható szolga kíséretében, hogy képviselje őt minden felmerülő ügyben, teljes felhatalmazást kapott atyjától („*az kikre minden dolgaimat reaiok bíztam, mintha magam personaliter jelen volnek.*”).¹⁰⁰⁵ Arra kérte a tanácsosokat, hogy vetessék ki a zár alól javait és adósságait, hogy törleszteni tudja őket, erre utasítván a nagybányai szenátust. Ő csak annyit kért a kamarától, minden más hűséges alattvaló, hogy megkaphassa a saját jussát és igazságát („*En az igazsagon kiveol egyebet semmit nem kívának az eo Felsege camoraitul, hanem chiak azt, h igazsagomban tartassam megh enis, mint eo Felsegenek teobbi hýveý.*”).¹⁰⁰⁶ A Szepesi Kamara október végén számolt be felettesének a Nagybányán és környékén történekről. Gerhard Lisbonát felszólították, hogy hiába ír nekik kérvényeket, tartsa magát távol a praktikáktól, a Herberstein család kezében maradnak a birtokok.

Aggodalommal figyelte a kamarai tanács azonban a város vezetése és ifjabb Felician között kialakulóban lévő feszült viszonyt, ahogy erről tájékoztatták az Udvari Kamarát. A város szenátusa szerint az új tulajdonos nem tartotta tiszteletben a város kiváltságait és privilégiumait, a polgárok szabad élelmiszer vásárlását és kereskedését meg akarta akadályozni, mondván, hogy a munkásainak ételt osztani csak neki van joga. Emellett az érc beváltási ára sem megfelelő, túl alacsony. Leírt panaszokból kiderült tehát, hogy Herberstein Lisbonához hasonlóan az élelmiszer forgalmazás monopóliumára törekedett a városban, valamint, hogy az ő kezében hagyták a bányakamara vezetését, amely egyben feltételezi a Királytáró bérletét is.¹⁰⁰⁷ Az állandó konfliktus azonban visszavetheti a bányászat fellendülését, ez pedig nem lehet érdeke a fiskusnak, így mindenképpen meg kellene akadályozni a viszály állandósulását. A kamarai tanácsnak természetesen nem volt használható ötlete, hogyan lehetne normalizálni a helyzetet Nagybányán, „szenvedéseiket” még fokozta is, hogy Lisbona nem hagyta őket békén, állandóan levelekkel zaklatta a tanácsot, a kamarai tisztségviselőket mindenhol rossz színben tüntette fel, saját ártatlanságát hangoztatva, és ezek után még egyenlő bánásmódot is követelt. Mindenképpen szükséges

---

¹⁰⁰⁴ MOL E 254 N° 14 (40. csomag) 1615. szeptember 21.

¹⁰⁰⁵ Uo.

¹⁰⁰⁶ Uo.

¹⁰⁰⁷ ÖStA HKA HFU RN 108 Konv 1615. Oktober fol. 28-29. (1615. október 27.)

lenne egy kamarai bizottság felállítása és kiküldése a városba, ezt javasolták Dóczy András főkapitánynak is, akinek úgyanúgy érdeke a nyugodt légkör a bányavidéken. Véleményük szerint újra kellene gondolni a régi kiváltságok rendszerét, ezért csatolták azokat jelentésükhöz.¹⁰⁰⁸ A bizottság kijelölésére 1615 decemberében került sor, ekkor kapták meg a bizottsági tagok az instrukciót is. A bizottság tagjai Daróczy Ferenc szepesi kamarai elnök, Lassota Erik sziléziai kamarai tanácsos, és Kerekes János, a Magyar Kamara tanácsosa voltak. Feladatuk a két volt Báthory birtok Ecsed és Nagybánya körbejárása volt. A biztosoknak meg kellett vizsgálniuk mindkét jövedelem típust (ordinaria et extraordinaria), különös figyelmet kellett fordítaniuk az érbeváltásból származó haszonra, a pénzverésből befolyó jövedelemre, illetve a birtokokhoz kapcsolódó bevételekre. A terület fontosságára is felhívta az instrukció a bizottság figyelmét, miszerint az Erdélyi Fejedelemséggel határos, így kiemelt szerepe van a kamarai rendszerben.¹⁰⁰⁹ Az instrukció szövegéből kiderült, hogy nem volt magától értetődő az Udvari Kamara számára a bérleti rendszer megőrzése, hanem újra kamarai kezelésben gondolkodtak, ezt bizonyítja, hogy visszanyúltak a ferdinándi gyökerekhez, azaz nem bajlódtek új tisztségviselői lista és munkakör szerkesztésével, hanem az 1553-ban, Werner Györgyneknek kiadott szöveget másolták be az 1615-ös instrukcióba, minden változtatás nélkül.¹⁰¹⁰ Eszerint meg kellett vizsgálni az urbura kérdését, a pénzverés menetét, a kincstári bánya helyzetét, a bányákhoz tartozó birtokok, erdők állapotát. Lényeges kérdés volt a bányakamara vezetőjének neve, és jogköre. Az instrukció szerint lehetne prefektus, de lehet, hogy a helyi szokásoknak a kamaragróf jobban megfelelne. A prefektus mellé kellene egy ellenőr, egy pénztárnok, aki vezeti az érbeváltásnál az adminisztrációt, valamint szükség lenne egy bányamesterre is, de ne a község válassza évente, hanem a központilag kinevezett tisztségviselő legyen. A bányatisztviselők választásával kapcsolatos kiváltságokat felül kellene bírálni, a bányászat helyi szintű vezetésében csak a kamarai tisztségviselők kaphassanak helyet. Az Udvari Kamara nem véletlenül tért vissza a ferdinándi alapokhoz, hiszen az 1553. évihez hasonló helyzet alakult ki 1615 végén is. A hatalomátvétel után fel kellett mérni a nemrég visszatért terület kapacitásait, lehetőségeit, erőforrásait és hiányosságait. Az 1553-ban megszerkesztett instrukció pedig tökéletesen megállta a helyét 1615-ben, mivel az alapvető problémák nem változtak hatvan év elteltével sem. A birtokstruktúrában történt radikális változás, a Herberstein és a Lisbona család térnyerése új jelenség volt 1553-hoz képest, így a két család viszonyát is meg kellett vizsgálnia a delegációnak. Az 1616 januárjában kiadott

---

¹⁰⁰⁸ Uo.

¹⁰⁰⁹ ÖStA HKA HFU RN 107 Konv.1615 Dezember fol. 453-466. (1615. december 2.)

¹⁰¹⁰ Uo.

udvari kamarai rendelet szerint Lisbona, mielőtt elutazott volna Erdélybe, a pénzverőházban dolgozó munkásait elbocsátotta, a berendezést, és a fontosabb eszközöket elszállította, így Feliciant az üres falak fogadták, valamint a kamaraházában fogva tartott munkásokat is szélnek eresztette. Ezzel komoly károkat okozott a városnak. Az új tulajdonos és a város vezetés közötti bonyolult kapcsolatrendszer egyes elemeit egyenként kellett tisztázni, fontos volt a szabad kereskedelem és árusítás kérdése, valamint a bányászathoz szükséges fa kitermelése. Az első pontban az Udvari Kamara szerint úgy kell eljárni, hogy minden bányatulajdonos jogosult a saját munkásainak a maga területén kimérni ételt és italt, ebben a legnagyobb tulajdonos nem korlátozhatja, ha mégis megteszi, tizenkét forint bírságot fizessen alkalmanként. A kiváltóságokat tiszteletben kell tartania mindkét félnek, a város határában lévő erdők kitermelésén is meg kell osztaniuk. Emellett igen kényes helyzet alakult ki, miszerint bizonyos jogbiztosító iratok, valamint privilégium levelek Lisbonánál maradtak, ezeket a kamarának haladéktalanul vissza kellett szereznie, és átadni az illetékeseknek.¹⁰¹¹

Az 1615 decemberében kiadott instrukciót nem követte tényleges bizottsági munka, mivel Daróczy Ferenc a kiküldetés előtt elhunyt. Ezért újabb bizottsági tagra volt szükség, a posztra az Udvari Kamara Pethe Lászlót, a Magyar Kamara tanácsosát szemelte ki, erről 1616 májusában értesítették az érintettet. Az idő sürget, ezért minél előbb el kellett volna foglalnia a bizottságban a helyét, vegye át az instrukciót és induljon el Nagybányára.¹⁰¹² Pethe László június 3-án válaszolt az Udvari Kamara megkeresésére, hálás volt az iránta megnyilvánuló kegyért, de rossz az egészsége, ezért nem tudja elvállalni a megbízást, ha nem tűr halasztást az ügy, akkor mást keressenek a Magyar Kamara kötelékéből.¹⁰¹³ A bizottság kiküldésére még 1616 őszén sem került sor, bár a Herberstein család feje és a nagybányai városvezetés közötti helyzet egyre jobban kiéleződött, a Szepesi Kamara több alkalommal kérte a felettesét, hogy küldjenek ki bizottságot, amelynek jelentése alapján tudják majd rendezni a viszonyokat a szatmári bányavidéken. Ezzel kapcsolatban küldött jelentést 1617 januárjában a bécsi Udvari Kamara Prágába, véleményük szerint a legfontosabb kérdés a kiváltóságok körüli bizonytalanság rendezése lenne, mert egy központi rendtartás bevezetésével párhuzamosan ki kellene őket vezetni a bányavidék életéből, így a bányatulajdonosok és a város vezetése közötti konfliktusforrás is megszűnne. Lényeges lenne, hogy a birtokosok teljes nyugalommal és szabadon tudják üzemeltetni a bányákat, ez hozna több bevételt a kincstárnak is, ezt

---

¹⁰¹¹ MOL E 249 31491. t. fol. 120-121.

¹⁰¹² ÖStA HKA HFU RN 110 Konv. 1616 Mai fol. 210. (1616. május 13.)

¹⁰¹³ ÖStA HKA HFU RN 110 Konv. 1616 Juni fol. 211. valamint fol. 215.

azonban csak központi segítséggel lehet megoldani.¹⁰¹⁴ Az iratokból kiderül, hogy ifjabb Felician állandó napi gondokkal küzdött Nagybányán, panasza szerint nem tudott dolgozni a nagybányaiak miatt, mert mindenhol akadályozták a munkát. Az általa birtokolt kiváltságokat folyamatosan megsértették, ahogy ezt egy magyar nyelvű beadványban részletesen ki is fejtette a Szepesi Kamara tanácsának.¹⁰¹⁵ A prefektus háza, azaz a kamara háza, eddig minden városi adótól mentes volt, valamint a prefektusnak, jelen esetben Felician von Herbersteinnek, joga volt a munkásait megfogni és vasban tartani, valamint ítélni felettük. Jelenleg azonban három forintot és ötven dénárt kell adó gyanánt beadnia városnak, sőt a város vezetői bementek a kamara házába, és levetették a láncot a rabokról és elvitték őket a városi tömlöcbe. Apja idejében a pénzverőház is szabadságot élvezett, idegennek oda nem volt szabad belépnie, de a városi polgárok bejárálnak, és az ott dolgozóknak akarnak parancsolgatni. Ez a két panasz azt mutatja, hogy Herberstein irányította még mindig a Királytárót, valamint a bányakamarát, és a pénzverdét, valószínűleg, mint Ófelsége bérlője.¹⁰¹⁶ A bányászathoz szükséges fakitermelést is akadályozzák, nem engedik, hogy a bányákhoz közel eső erdőkből termeljenek ki fát a munkásai, így nem tudják megfelelően üzemeltetni a bányákat. A városi státútumokkal pedig radikálisan lecsökkentették a munkaidőt, miszerint ha a városban házasságkötés van, az szabadnapot jelent, valamint minden vasárnap szabadnap lett, valamint az esküvők közötti héten sem kell minden nap dolgozniuk a munkásoknak, így egész hetek esnek ki a termelésből. Azt kellene elrendelnie a városnak, hogy vasárnap tarthassanak csak esküvőt a városban, így nem lenne akkora kiesés.¹⁰¹⁷ Felician szerint az ő szándékos akadályoztatása és hátráltatása volt a helyi rendeletek megalkotásának a célja, mivel nem sokkal a birtok restitúció után döntöttek a változásokról. A Királytárhoz tartozó három faluba a szatmári vár katonáit vonultatta be városi szenátus, így az ottani munkakerőt és javakat ő nem tudja felhasználni a termelésben. A legnagyobb probléma azonban, hogy akadályozzák a szabad ételmiszer- és borkimérést, valamint megnehezítették a sörfőzést is, pedig atyjának erre is volt jogosultsága. Ebből kifolyólag nem tudja megfelelően ellátni a munkásait.¹⁰¹⁸ Ifjabb Felician von Herberstein azonban hiába adott be több jegyzéket a panaszairól, a helyzetben nem történt döntő változás, 1617 tavaszán az Udvari Kamarát jobban foglalkoztatta a Báthory család kérése, miszerint az általuk jogosnak vélt tulajdonjog újbóli sürgetése, a szituáció igen kényes volt, ezért véleményyt

---

¹⁰¹⁴ ÖStA HKA HFU RN 111 Konv. 1616 September fol. 193. valamint ÖStA HKA HFU RN 113 Konv. 1617 Januar fol. 138-139.

¹⁰¹⁵ ÖStA HKA HFU RN 113 Konv. 1617 Januar fol. 140. és fol. 148.

¹⁰¹⁶ MOL E 249 31491. fol. 159-160.

¹⁰¹⁷ Uo. valamint MOL E 249 31491.t. fol. 161-164. X jelzéssel ellátott irat

¹⁰¹⁸ MOL E 249 31491. fol. 159-160.

kértek mind a Magyar, mind a Szepesi Kamarától. A két kamara egybehangzó véleménye az volt, hogy nem szabad visszaadni a Báthoryak kezébe a szatmári bányavidéket, mert az komoly kockázatot jelentene az erdélyi határvidéken. Hiába hivatkoznak Báthory István lengyel király számára jutatott donációra, azóta sok minden megváltozott, a jelenlegi körülmények nem teszik lehetővé a Báthoryak visszatérését a vidékre. A központi kormányzerveknek fontos volt, hogy a térségben béke és nyugalom uralkodjék, így felkérték Dóczy András szatmári főkapitányt arra, hogy ügyeljen a Báthory család esetleges lépéseire, valamint kísérje figyelemmel Nagybánya és a Herberstein család közötti erőpróbát.¹⁰¹⁹

Gerhard Lisbona és a Herberstein család közötti bonyolult, szövevényes kapcsolat utolsó fejezete a második nagyszombati egyezményről szóló tárgyalás sorozatban került terítékre. Eszerint Gerhard Lisbona még nem törlesztett egy három ezer forintos adósságot, amelyet annak idején Friedrich von Herbersteintől vállalt át, így a magyar követek arra kérték az erdélyi követeket, hogy ezt az adósságot minél hamarabb fizetessék ki a delikvenssel.¹⁰²⁰ A források alapján nem tudjuk biztosan, hogy a kifizetés megtörtént-e, annyi bizonyos, hogy Gerhard Lisbona halála után (1618) János és Henrik Lisbona törlesztette atyja adósságait, ahogy ez Bethlen Gábor egyik, Dóczy Andrásához írt leveléből kiderül.¹⁰²¹

Összefoglalás

Báthory Gábor erdélyi fejedelem az 1608. évi első kassai megállapodás révén kapta vissza jogos családi örököségét, a szatmári bányavidéket. A bányavidéket a korábbi bérlőre, Gerhard Lisbonára bízta, akinek az évek folyamán több birtokadományt is jutatott. Az erdélyi állam kormányzati felépítéséből adódóan ebben az időszakban nem keletkezett jelentős mennyiségű forrás, köztük jelentések, beszámolók, számadások. Ebből kifolyólag a donációs okiratokra, és peres anyagokra hagyatkozhatunk.

Az erdélyi fejedelem centralizációt kívánt végrehajtani a kormányzatban, ebbe a koncepcióba tökéletesen beleillett, hogy híveket gyűjt maga köré, akik kizárólag tőle függnek, a karrierjük és boldogulásuk a fejedelem akaratán múlik. Gerhard Lisbona erre a szerepre tökéletesen alkalmas volt, hiszen nem rendelkezett jelentős magyarországi kapcsolatokkal, idegen földről érkezett Nagybányára. A fejedelem „megmentette” a hitelezőitől, megbízott

---

¹⁰¹⁹ ÖStA HKA HFU RN 113 Konv. 1617 April fol. 32-33. valamint MOL E 173 fol. 454.

¹⁰²⁰ EOE, 1881. VII. 443. és 466. (1617. július 20.) valamint GOOSS, 1911. 470.

¹⁰²¹ SZILÁGYI, 1879. 109-110. (1619.március 20.)

benne, és rábízta az egyik legjelentősebb, és különleges helyzettel bíró bányavidék vezetését. Gerhard Lisbona megszolgált a bizalmat, így Báthory Gábor őt állította zalatnai bányaprefektúra élére, ezzel Gerhard Lisbonának sikerült megvalósítani azt a centralizációt, amelyre még idősebb Felician von Herberstein sem volt képes. Karrierje csúcsát az jelentette, amikor 1613-ban a fejedelem kinevezte az erdélyi ércbányászat országos jogkörű felügyelőjévé. Ennek a tisztségnek azonban nem örülhetett sokáig, mert pártfogója még ebben az évben megbukott, és 1613 őszén meg is ölték. Gerhard Lisbona gyorsan tudott alkalmazkodni a változó körülményekhez, és az új fejedelem, Bethlen Gábor meghagyta a nagybányai és zalatnai bányászat élén is, az utóbbit halála után két fia, Henrich és Hans vezette tovább.

Báthory Gábor halálával a szatmári bányavidék helyzete újra bizonytalanná vált, a magyar király visszakövetelte magának a területet, az erdélyi fejedelem azonban nem volt hajlandó lemondani róla. A térség státuszát végül az első nagyszombati egyezmény rendezte 1615-ben, eszerint a bányavárosok visszakerültek magyar uralkodó fennhatósága alá (de facto is). Ezzel párhuzamosan zajlott a Herberstein birtokok restitúciója, amelyet ifjabb Felician von Herberstein és sógora, Ludwig von Starenbergh szorgalmazott a Magyar Tanácsnál és az Udvari Kamaránál. Érvelésük szerint az 1600-ban kötött adásvételi szerződés érvénytelen, mert a magyar jogrenddel ellentétes az örökölt vagyon elidegenítése. A Herberstein örökösöket támogatta a nádor, Thurzó György is, így Gerhard Lisbonának nem volt sok esélye. 1614-ben döntés született, miszerint Gerhard Lisbona jogtalanul birtokolta a Herberstein javakat, azokat maradéktalanul vissza kellett szolgáltatnia a családtagoknak. Ez komoly csapás volt a Lisbona családnak, ezzel a határozattal az 1600. év előtti birtokstruktúra állt vissza, újra a Herberstein család lett a legnagyobb birtokos a térségben. Ifjabb Feliciannak, akárcsak korábban Gerhard Lisbonának, meg kellett bírkoznia a helyi vezetők ellenállásával. A tizenöt éves háború alatt megerősödött a helyi érdekérvényesítés, a helyi elit álhatatosan védte a régi kiváltságait, ezeket a nagybányai bérlők elavultnak tartották, valamint úgy vélték, hogy az ő tevékenységüket hátráltatják, üzletüket rontják (leginkább a bányászok élelmezésének problémája).

Összegzés

A szatmári bányavidék igazgatásának felépítése és struktúrája igen sokat változott a Báthory korszak alatt. Maga a bányavidék is, mint földrajzi entitás, nagy átalakuláson ment keresztül, mivel területének nagyobb része a Magyar Királysághoz tartozott, míg a kisebbik rész pedig a fejedelemség területét gyarapította. A késő középkori alapokon nyugvó kettős igazgatási rendszer, mint alapkő, megmaradt az ország három részre szakadása után is, a bányakamara és a pénzverde kettőse jelentette az igazgatás helyi fundamentumát, amely kezelte a királyi regálék közé tartozó ércforgalmazás monopóliumát, az ércfinomítást valamint a pénzverést. A ferdinándi igazgatási reformok nyomdokain haladva hozta létre I. Miksa magyar király az Udvari Kamara hathatós közreműködésével a második, magyar területi illetékességgel bíró modern pénzügyigazgatási szervet, a Szepesi Kamarát, Kassa központtal 1567 és 1571 között. A szatmári bányavidék, amelynek részei Nagybánya, Felsőbánya, Kapnikbánya és Láposbánya voltak, a több évtizedes erdélyi-magyar fegyveres konfliktust lezáró speyeri egyezmény értelmében a Magyar Királyság integráns parciója maradt, és az újonnan alapított Szepesi Kamara alá került. A második magyar illetékességű magyar kamara egy jól kiépített igazgatási struktúrába épült bele, amelynek csúcsán az Udvari Kamara állt, mint központi pénzügyigazgatási szerv. Az Udvari Kamara bécsi, majd később I. Rudolf uralkodása alatt prágai centrumot üzemeltetett, itt lettek meghozva a leglényegesebb pénzügyi és igazgatási döntések, a legtöbb esetben a modern követelményeknek megfelelően a kollegialitás és szakmai felkészültség alapján. A magyar történettudomány sokáig igen mostohán kezelte az Udvari Kamara szerepét a 16. és 17. századi magyar történelemben, a rendi szabadságok egyik elnyomóját látták ebben a szervben. A legújabb alapkutatások, amelyek közé munkámat sorolholnám, azonban az eddig fel nem tárt levéltári források alapján egy jóval árnyaltabb képet tudnak kialakítani az Udvari Kamara szerepvállalásáról, valamint a kamarai rendszerről, annak működéséről és elemeiről. A szatmári bányavidék esetében a levéltári források tükrében egyértelműnek látszik, hogy a kamarai kezelés első időszakában (1571-1581) az igazgatás helyi szintjét a Szepesi Kamara felügyelte, ő kamarai tanács által kinevezett tisztviselők irányították a kettős igazgatási rendszert (*perceptor/redemptor, magister montium*), középszinten kapcsolódott be az Alsó-ausztriai Kamara az ügymenetbe, majd a hierarchia csúcsán állt az Udvari Kamara. Az Alsó-ausztriai Kamara szerepvállalása igen érdekes jelenség, mintegy közbülső, szakmai lépcsőfokot jelentett a Szepesi Kamara és az Udvari Kamara között. Az Alsó-Magyarországi bányavárosok a bécsi központtal rendelkező Alsó-ausztriai Kamara alá tartoztak, így a nagyobb múlttal bíró bányászrégió

szakemberei komoly segítséget nyújthattak a szatmári régióban. Az ügymenetben a két helyi kamara (Länderkammern) a döntés-előkészítés folyamatában vállalt igen hatékony és hasznos munkát, ennek révén tudott olyan döntés születni a központban, amely az esetek döntő többségében tudta magában ötvözni a centralista, birodalmi valamint helyi érdekeket.

A kamarai igazgatás vizsgálatokor alapvető, kulcsszó a már említett döntés –előkészítés. A két helyi kamara döntés-előkészítő szerepét bizonyítja a levéltári források alapján rekonstruálható kamarai bizottság összeállításának, kiküldésének folyamata (beleértve az instrukciók szövegének megalkotását), valamint a delegációk által elkészített jelentések felhasználása. A kamarai bizottságok tagjainak kijelölését leginkább a szakmai oldalról közelítették meg, és az esetek döntő többségében kényszerrel ügyeltek arra, hogy a bizottságokban mind a központi, mind a helyi kamarák szakemberei részt vegyenek, megjelenítve a központi és lokális érdekek egyenrangú érvényesülését a kormányzat pénzügyi és igazgatási döntéseiben. A delegációk kiküldésének fontos állomása volt a már említett instrukció megszövegezése és átadása a bizottsági tagoknak. Az instrukció véglegesítésében is jelentős szerep jutott a helyi kamaráknak, javaslataik saját adminisztrációs koncepciójukról mutatnak világos képet, míg az instrukció végleges változata a központi kormányzat elképzeléseit és igazgatási megfontolásait tükrözi. A Szepesi Kamara tanácsa legtöbb esetben próbálta megteremteni az egyensúlyt az új szabályozás és a helyi szokásjog között, ezért inkább a korábbi évszázadokban felépített konstrukció megreformálásán fáradozott. A központi kamara, valamint a hierarchiában „közbülső” szerepet játszó Alsó-ausztriai Kamara lényeges változásokat kívánt végbe vinni a bányai igazgatás terén, ezek az intézkedések a centralizált felépítés felé irányították volna a szatmári bányavidék igazgatási rendszerét. Ezek közül szinte mindegyik jelentésben feltűnik a központi bányarendtartás megalkotásának szándéka, amely átvette volna a helyi privilégium rendszer szerepét az igazgatásban, és meghatározta volna központilag a bányák üzemeltetésének és az ehhez kapcsolódó adminisztrációs tevékenység kereteit, a kereteket a helyi rendeletek, statútumok töltötték volna ki. Egységes, központi bányarendtartás bevezetésére a 17. század végén kerül csak sor Nagybányán és környékén. Hasonlóan kényes kérdés volt a helyi szokásjog, és a kiváltságrendszer esetleges felszámolása vagy megcsorbítása, erre sem tudtak a tárgyalt korszakban megnyugtató választ adni a kamarai biztosok. A tisztviselői kar összeállítása is híven tükrözi a kamarai elképzeléseket, a központi kamara által felvázolt tisztviselői állások mindegyikét központilag kinevezett szakembert töltötte volna be, míg a Szepesi Kamara több, a korábbi években a helyi városvezetés által választott helyi képviselőként is működő állást megtartott volna, erre egyébként több példát is felhoztunk a dolgozatban, ilyen a bányamesteri pozíció

vagy a bányabírói munkakör. A kamarai kezelés első időszakában jelentős mennyiségű forrás keletkezett, az iratsűrűség igen magas köszönhetően a magasfokú adminisztrációnak.

A kamarai kezelés eredményeivel azonban a központi kormányzat nem volt megelégedve, mivel több reform kísérlet után is komoly nehézség támadt az adminisztráció és a pénzügy területén, valamint a helyi tisztségviselők és a nagybányai városvezetés közötti állandósult rossz viszony, egymás munkájának nehezítése is meggyengítette a felépített rendszert. Így a központi kamara az Alsó-ausztriai Kamara hathatós segítségével a bérleti rendszer visszavezetése mellett döntött, és a terület jelentőségére való tekintettel egy komoly szaktekintélynek számító főurat, idősebb Felician von Herbersteint bízta meg a kincstári tulajdonban lévő bánya, a bányakamara és a pénzverde vezetésével. A stájer főúrral folytatott tárgyalás, valamint a szerződés megkötése hosszú folyamat volt, amelybe a helyi kamarák is beleszólhattak, bár a személyi kérdésben erősebbnek bizonyult a központi lobby. Felician von Herberstein munkássága döntően befolyásolta a bányavidék életét, szakmai rátermettsége és szorgalma méltán vívta ki a kortársak és az utódok csodálatát, amelyre bizonyítékok a halála után készült kamarai beszámolók. Az ő megjelenésével vette kezdetét egy hosszú, viszonylag nyugodt időszak, amely a gyarapodásról és az építkezésről szólt. A Herberstein éra alatt (1581-1597) fontos változások mentek végbe a bányavidéken, ezek közül a legszembeűnőbb a birtokstruktúra átalakulása. A kamarai kezelés időszakában a legnagyobb tulajdonosok helyi polgárok voltak (Nagy Simon, Szegedi Ferenc), és nagyszámban termeltek kisebb jelentőségű birtokosok is bányákat. A Herberstein családvezető szerepe azonban sok mindent megváltoztatott, a korábbi bányabirtokok szétestek, a vezető személyiségek meghaltak, vagy jelentéktelenné váltak, és a birtokok nagy része a Herberstein család kezébe került, csak egy-két régi „öreg” tartotta meg valamelyest a korábbi pozícióját, köztük Szegedi Ferenc. A tárgyalt időszakban megfigyelhető folyamatos fluktuáció, miszerint a bérleti és a kamarai rendszer váltogatta egymást, a terület határjellegéből fakadt. Kettős hatás érte a szatmári bányavidéket, hiszen egyrészt a modern igazgatási elveknek megfelelően felépített Magyar Királyság belső rendszerbe tartozott, másrészt az erdélyi kapcsolatok is erősek voltak. Az Erdélyi Fejedelemség területén nem volt lehetőség egy a Habsburg Monarchiában megfigyelhető igazgatási reformsorozat kivitelezésére, így a fejedelmi igazgatás a későközépkori gyökerekből tudott meríteni, azokat az adott körülményekhez átalakítani. Ennek megfelelően egyetlen központi kormánysszerve volt, a fejedelmi kancellária, amelynek hatásköre az erdélyi állam életének minden területére, ezáltal a bányászatra is, kiterjedt. A kancelláriával paralel módon intézhetett ügyeket a fejedelmi prefektus, így a munkakörök pontos leszábályozása nélkül kevésbé volt átlátható az adminisztráció és az igazgatás. Az

erdélyi hatást azért fontos kiemelni, mert 1585-ben fontos fordulóponthoz érkezett a határmenti kis bányavidék. Báthory István lengyel király a korábban elvesztett családi birtokok Németi és Szatmár, ellenében megkapta a szatmári bányavidéket, átörökíthette utódaira is, így kapta meg a lengyel király halála után Báthory Zsigmond a négy bányásztelepülést. A bérleti rendszer első időszakában, a körülményekből adódóan, a kamarai igazgatás kiszorult a szatmári bányavidékről, a Herberstein család bérlete alatt egyre jobban az erdélyi struktúrához hasonult a szatmári bánya-igazgatás felépítése. A fejletlenebb adminisztráció révén az iratsűrűség alacsonyabb volumenű, hasonlóan Báthory Gábor korához.

Idősebb Felician von Herberstein sikeres építő munkáját korai halála szakította félbe, másodszülött fia, Friedrich nem tudott igazán felnőni ahhoz a kihíváshoz, amely elé atyja emléke és teljesítménye állította. Az egyre nehezebbé váló körülmények miatt (tizenöt éves háború, az erdélyi belpolitikai küzdelmek), amelyet súlyosbított a fejedelem és közte fennálló konfliktus, igen tetemes adósságot halmozott fel, ezért jogi szempontból kifogásolható módon eladta a család javait egy németalföldi kereskedőnek, Gerhard Lisbonának 1600-ban. Az eladott birtokokat és bányákat később, már Báthory Gábor halála után visszakapta a három életben lévő Herberstein testvér, az adásvétel azonban újabb radikális átalakulást eredményezett a birtokstruktúrában. A németalföldi származású kereskedő, akinek krakkói polgárjoga is volt, két az adásvételi szerződésben meg nem jelölt társával vette meg a Herberstein birtokokat, ezáltal a vidék legkiterjedtebb vagyonát kapta meg, majd nem sokkal ezután a nagybányai bérlemények vezetője is lett. Kutatásaink révén meghatározható a két csendes társ neve, az egyik a stájer főúri családból származó Georg Wagen von Wagnsperg, a másik pedig a nürnbergi nagykereskedő Benedict Aman. Friedrich von Herberstein távoztával (1597) egy új korszak kezdődött el a szatmári bányavidék életében, amelyet leginkább az bizonytalanság, háború okozta pusztítások és a csökkenő termelékenység jellemezett. Ezzel egyidőben azonban a kamarai igazgatás újra visszahódította területet, az állapot felmérésnek megfelelően több bizottságot is küldtek ki a térségbe a korábban meghatározott metodika szerint. A közvetítő kamara szerepét ebben az átmeneti időszakban egyre nagyobb befolyással rendelkező Magyar Kamara vette át, ahogy erre már korábban Szűcs Jenő is rámutatott a Szepesi Kamara levéltárát bemutató monográfiájában, majd ezt követte a Cseh Kamara szerepvállalása 1603 után. Az utóbbi részvétele az ügymenetben logikus és természetes, mivel a császári és királyi udvar I. Rudolf uralkodása alatt Prágában rendezkedett be, a cseh főváros elegendő távolságra helyezkedett el a háborús övezetté váló magyar területtől, valamint a cseh bányászati szakemberek munkáját fel kívánta használni az Udvari Kamara prágai és bécsi

irodája is a szatmári bányászat felfejlesztésében. A döntéshozatalban az Udvari Kamara két részlege, a bécsi, amely a magyar ügyekért volt felelős, valamint a prágai együtt működött, véleményező szerep pedig a helyi kamaráknak jutott. Több kamarai bizottság is megvizsgálta a szatmári bányászat helyzetét, rendkívül sok javaslatot megfogalmazva, azonban az egyre romló pénzügyi és hadügyi helyzet miatt nem került sor a bevezetésükre, majd a Bocskai felkelés kirobbanása (1604) minden próbálkozást elsöpört, a Szepesi Kamarával együtt. Gerhard Lisbona az első években Georg Wagannel, majd nélküle irányította a nagybányai bérleményeket, azonban neki is meg kellett küzdenie a hitel gondokkal, igen kiterjedt hitelező hálóval rendelkezett, amely Nürnbergtől egészen Pozsonyig terjedt.

A tizenöt éves háborút lezáró békekötéseket Gerhard Lisbona átvészelte, azonban ki nem fizetett adósságai egyre nagyobb gondot okoztak, végül a felső-magyarországi helyzet rendezésére kiküldött deputáció vezetője, Illésházy István zár alá vétette a bérlőt és vagyonát (1608). Báthory Gábor hatalomra kerülésével egy újabb fejezet nyílt a bányavidék életében, amely sok mindenben hasonlított az első bérleti időszakra. A fiatal fejedelem tudatos politikával kívánta centralizálni az igazgatást, ennek keretében olyan embereket alkalmazott, akik kizárólag tőle függtek, ilyen volt Lisbona is, aki a karrierjét, valamint személyes szabadságát is a fejedelem jó indulatának köszönhette. A korábbi években kialakított bérleti megállapodás szerint irányította a bányavidék életét, ahogy korábban a Herberstein családnak, neki is állandó vitája volt a nagybányai és felsőbányai vezetéssel, leginkább a kiváltságok megsértése ügyében. A bányabérlő úgy vélte, hogy a városok kiváltságai korlátozzák a bérlő mozgásterét, és csökkentik a vállalkozásból származó profitot, erre kiváló példa a munkások élelmezése, itt ütköztek leginkább a helyi polgárok és a bányabérlő érdekei. A két fél közötti peres ügyekben a fejedelem igyekezett az egyensúlyt megtartani, így Lisbona ellen többször is született elmarasztaló ítélet, ennek ellenére a fejedelem megbízott benne, és a centralizációs törekvéseinek megfelelően kinevezte az erdélyi ércbányászat országos jogkörrel bíró kincstári vezetőjének (1613). A csúcs pozíciót nem sokáig élvezhette, mert Báthory Gábort 1613 őszén meggyilkolták, így Lisbona erdélyi helyzete megingott, ennek köszönhető az is, hogy végül a Herberstein birtokok restitúciójában a stájer főúri család tevékenykedése volt az erősebb, így Lisbonát, -saját megvallása szerint -, mindenéből kiforgatták. Báthory Gábor halála után a szatmári bányavidék hovatartozását a két nagyszombati egyezmény rendezte el (1615 és 1617). Ennek értelmében de facto és de jure is a Magyar Királyság része maradt a szatmári bányavidék, ahol egy évtized kihagyás után újra a Herberstein család lett a prominens familia.

A dolgozatban bemutatott két család származása, társadalmi helyzete különböző, azonban mindkét familia képes volt a rugalmas változásra, hiszen a Lisbona család, miután

kiszorult a szatmári bányavidékről, Bethlen Gábor uralkodása alatt komoly karriert futottak be az erdélyi ércbányászatban. Az értekezés végén elvárható, hogy mérlegre tegyük a kamarai kezelés és a bérleti rendszer eredményeit, vajon melyik volt a hatékonyabb, melyik felelt meg jobban a térség fejlettségének, társadalmi és gazdasági szerkezetének. A kérdésre nehéz megfelelő választ adni, mivel a források alapján feltételezhető, hogy kisebb, nem látványos átalakulásra került sor a kamarai kezelés első korszakában, majd idősebb Felician személyes tevékenysége révén ugrásszerűen fejlődés indult el a térségben, de ezt Friedrich kevésbé kiemelkedő személyisége és a negatív irányba változó körülmények visszavetették, az átmeneti háborús korszakban pedig a kamarai bizottságok vajmi keveset tudtak tenni a bányászat felvirágoztatásáért. Gerhard Lisbona nevével fémjelzett évtizedben nem beszélhetünk olyan mérvű fejlődésről, mint idősebb Felician idejében, amelynek legfőbb oka a térségben uralkodó bizonytalanság volt, de a bérlő szívós munkával elérte azt, hogy szinten tartsa a bányászat termelékenységét és színvonalát, bár az alapvető kérdések, amelyekre már a Szepesi Kamara újjáalakulásakor is keresték a szakemberek választ, még mindig megoldásra vártak. Ezt bizonyítja az 1615 decemberében kiküldött instrukció, amely szinte teljes egészében az 1553-ban megszerkesztett instrukciót átvette, a legfőbb pontokban, amelyeket a delegációnak meg kellett vizsgálni, megegyezett az 1553-ban és az 1616-ban tapasztalt állapot. Ez nem csak az 1553-as instrukció kiválóságát mutatja, hanem jól illusztrálja a határmenti bányavidéken kialakult helyzet fonákságát, miszerint mintegy hatvan év alatt nem sikerült egyik igazgatási móddal sem a legégetőbb problémákat megoldani.

Bibliográfia

Levéltári források

MOL A 57 Libri Regii= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar Kancelláriai Levéltár (A szekció) Magyar Királyi Kancellária regisztratórája Libri Regii

MOL E 136= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Magyar Kamara archívuma Diversae instructiones

MOL E 173= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Magyar Kamara archívuma Archivum familiae Dóczy

MOL E 210 (Salinaria)= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Magyar Kamara archívuma Miscellanea

MOL E 244= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratórája Minutae (expeditiones camerales)

MOL E 249= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratórája Benigna mandata

MOL E 254= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratórája. Representationes, informationes et instantiae

MOL E 554= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Magyar Kamara archívuma Városi és kamarai iratok

MOL F 1= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció) Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Erdélyi fejedelmi kancellária. Libri Regii

MOL F 12= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció) Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Lymbus

MOL X 9451= Magyar Országos Levéltár (Budapest) Mikrofilmek (X szekció) Lengyelország Archivum Panstwowe w Krakowie (Krakkói Állami Levéltár) Akta miasta Krakowka (Krakkó város levéltára) Regestra theloniei civitatis Cracoviensis (Krakkó város vámkönyvei)

ÖStA HKA GBÖ= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Gedenkbücher Österreichische Reihe

ÖStA HKA GBU= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Gedenkbücher Ungarische Reihe

ÖStA HKA HF Prot.= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Protokolle

ÖStA HKA SBU= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn Anhang vermischter Faszikel Siebenbürgen Siebenbürger Urkunden und Varia (96)

ÖStA HKA HFU= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn Hofffinanz Ungarn Akten

ÖStA HKA MBW= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn Ungarisches Münz – und Bergwesen

ÖStA HKA VUG= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände

ÖStA HKA NÖ Bücher= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz – und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Niederösterreichische Kammer Bücher

ÖStA HHStA UA AA= Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Haus -, Hof und Staatsarchiv Ungarische Akten Allgemeine Akten

FOND PREFECTURA JUDETULUI PROTOCOALE= Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Kolozsvár) Fond Prefectura judetului Jegyzőkönyvek

KEMÉNY CSALÁD CSOMBORI LEVÉLTÁRA= Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Kolozsvár) Kemény család csombori levéltára

Forráskiadványok

AGRICOLA, 1985= *Agricola, Georgius*: Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról. (De re metallica Libri XII.). Szerk.: *Becht Dezső*. Budapest, 1985.

AGRICOLA, 1994= *Agricola, Georgius*: Bermannus avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról. Szerk.: *Zsámboki László*. Miskolc-Rudabánya, 1994. (A bányászat, kohászat és földtan klasszikusai 8.)

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2003. I. = János Zsigmond királyi könyvei (1569-1570). I. Szerk.: *Jakó Zsigmond*. Kolozsvár, 2003. (Erdélyi történelmi adatok VII.1.)

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KIRÁLYI KÖNYVEI, 2005. I. = Báthory Zsigmond királyi könyvei (1582-1602). I. Szerk.: *Jakó Zsigmond*. Kolozsvár, 2005. (Erdélyi történelmi adatok VII. 3.)

- BIL, 1944 II.= Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. II. Szerk.: *Veress Endre*. Kolozsvár, 1944. (Monumenta Transsilvanica)
- BOBORY, 2005a= Felician von Herberstein (1540-1590) stájer főúr rövid életrajza és magyar kapcsolatai David Reuss gyászbeszéde alapján. Kiadja: *Bobory, Dóra*. Lymbus Magyarástudományi Forrásközlemények. Budapest, 2005. 5-26.
- DOCUMENTE, 1930-1932. III-V.= Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Târii-Românești. III-V. Publicate de: *Veress, Andrei*. Bucuresti, 1930-1932.
- ENGEL, 1801. III.= Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. III. Hgg: *Engel, Johann Christian von*: Halle, 1801.
- EOE, 1877-1881, III-VII. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transylvaniae) III-VII. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1877-1881. (Monumenta Hungariae Historica 3. osztály Országgyűlési Emlékek)
- EPISTOLARUM TRANSYLVANICUM, 1948= Epistolarum Transylvanicum Stephani Bathory regis Poloniae (1581-1585). Szerk.: *Veress Endre*. Budapest, 1948. (Monumenta Hungariae Historica LXII.)
- FINÁLY, 1867= Debreczeni László aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fémmivelés és pénzverés történelméhez. Kiadja: *Finály Henrik*. In: Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyve IV (1866-1867)/1. 111-130.
- GOOSS, 1911= Österreichische Staatsverträge Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690) Hgg.: *Goss, Roderich*. Wien, 1911.
- HERZFELDER, 1896=Kolozsvári Czementes János könyve. Közli: *Herzfelder Armand Dezső*. In: Magyar Könyvszemle IV (1896) 276-301. illetve 350-373.
- KAPRINAY GYŰJTEMÉNY= Kaprinay gyűjtemény MSS B XVI Tomus 42.
- KENYERES, 2002. I-II.= XVI. századi utasítások (Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére). I-II. Kiadja: *Kenyeres István*. Budapest, 2002. (FONS Könyvek 2.)
- PASCU, 1944= Petru Cercel și Țara Românească: la sfârșitul sec. XVI. Publicate de: *Pascu, Ștefan*. Cluj, 1944.
- PODA, 2002= *Poda, Nicolaus*: A selmeci bányagépekről (Bergmaschinen von Schemnitz 1771). Szerk.: *Zsámboki László*. Miskolc-Rudabánya, 2002. (A bányászat, kohászat és földtan klasszikusai 10.)
- SCHWACHTER, 1802= *Schwachter, Martinus*: Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii praecipuae Hungaricam. Buda, 1802.

SZILÁGYI, 1879= Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiadja: *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1879.

TELEKI, 1868= Giorgio Basta emlékirata Rudolf császárhoz Erdélyt illetőleg. Közli: *gróf Teleki Domokos*. In: Századok II (1868) 553-560.

TÖRTÉNELMI TÁR, 1878-1901= Történelmi Tár. Budapest, 1878-1901. 468-471. 308-309. 16-17. illetve 667-668.

VERESS, 1909. I.= Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597-1607). I. Szerk.: *Veress Endre*. Budapest, 1909. (Monumenta Hungariae Historica 1. osztály Okmánytár 34. kötet)

Emlékiratok, történetírói munkák

GYULAFI, 1881= *Gyulafi Lestár*: Följegyzései (1565-1605) – Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVII. századból. Közli: *Szabó Károly*. Budapest, 1881. (Monumenta Hungariae Historica 2. osztály Scriptorum 34. kötet)

LESCALOPIER, 1982= *Lescalopier, Pierre*: Utazása Erdélybe (1574). Szerk.: *Benda Kálmán, Tardy Lajos*. Budapest, 1982.

OLÁH, 2000= *Oláh Miklós*: Hungária. Ford.: *Németh Béla*. Budapest, 2000.

TRANSILVANIA, 1913=*Possevino, Antonio*: Transilvania (1584) Per cura del: *Veress, Andreas*. Budapest-Kolozsvár, 1913. (Fontes rerum Transylvanicarum Erdélyi történelmi források 3.)

Feldolgozások

ACSÁDY, 1894= *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák (1565-1604). Budapest, 1894. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 16/3.)

ÁGOSTON-OBORNI, 2000= *Ágoston Gábor-Oborni Teréz*: A tizenhetedik század története. Budapest, 2000. (Magyar Századok)

ARENS, 2001= *Arens, Meinolf*: Habsburg und Siebenbürgen (1600-1605). Gewaltsame Eingliederungsversuche eines Ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband. Köln, Weimar, Wien, 2001. (Studia Transylvanica Band 27.)

BALOGH-OSZÓCZKI, 2001= *Balogh Béla- Oszóczki Kálmán*: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt – Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Miskolc-Rudabánya, 2001.

BÉLI, 1999= *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest-Pécs, 1999.

- BESSENYEI, 2007= *Besssenyei József*: Menekültek...(A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében). Miskolc-Budapest, 2007.
- BITSKEY, 1978= *Bitskey István*: Hitviták tüzeiben. Budapest, 1978. (Magyar História)
- DÁNÉ, 2006= *Dáné Veronka*: „Az Őnagysága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata. Debrecen-Kolozsvár, 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259)
- DAVIES, 2006= *Davies, Norman*: Lengyelország története. Budapest, 2006.
- ECKHART, 2000= *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány és jogtörténet. Szerk.: *Mezey Barna*. Budapest, 2000.
- EMBER, 1946= *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 1.)
- ERDÉLY TÖRTÉNETE, 1988. I-II.= Erdély története I-II. (Kezdektől 1606-ig) és (1606-1830). Szerk.: *Makkai László, Szász Zoltán*. Budapest, 1988.
- FELLNER-KRETSCHMAYER, 1907= *Fellner, Thomas-Kretschmayer, Henrich*: Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Geschichtliche Übersicht. I. Wien, 1907.
- GÜNDISCH, 1933= *Gündisch, Gustav*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in der habsburgischer Zeit (1530-1828). Wien, 1933.
- H. NÉMETH, 2004 I.= *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16. és 17. századi Magyarországon: A felső-magyarországi városszövetség. I. Budapest, 2004. (Doktori mestertermékek)
- HERMANN, 1876= *Hermann Antal*: Opitz Márton Erdélyben (1622-1623). Budapest, 1876.
- HÓMAN, 1916= *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet (1000-1325). Budapest, 1916.
- HORN, 2002= *Horn Ildikó*: Báthory András. Budapest, 2002. (Post scriptum – Életrajzi monográfiák 3.)
- HUSZÁR, 1936= *Huszár Lajos*: Az erdélyi pénzverés története. Budapest, 1936.
- HUSZÁR, 1961= *Huszár Lajos*: A Báthoriak pénzei. Nyírbátor, 1961. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetek)
- HUSZÁR, 1975= *Huszár Lajos*: Habsburg királyok pénzei (1526-1657). Budapest, 1975. (Magyar egyetemes éremtár III.)
- HUSZÁR, 1996= *Huszár Lajos- Pap Ferenc- Winkler Judit*: Erdélyi éremművészet a 16.-18. században. Bukarest, 1996.

- KENYERES, 2008= *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.)
- KOSSMANN, 1998= *Kossmann-Putto, J.A.*: Németalföld: Észak – és Dél-Németalföld története. Rekkem, 1998.
- KOVÁCS, 2003= *Kovács András*: Késő reneszánsz építészet Erdélyben (1541-1720). Budapest-Kolozsvár. 2003.
- KÖRBL, 2009= *Körbl, Hansdieter*: Die Hofkammer und ehr getreuer Präsident (Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I.). Wien – München, 2009.
- KUTRZEBA-PTAŚNIK, 1910= *Kutrzeba, Stanisław-Patśnik, Jan*: Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego. XIV. Krakowski, 1910.
- LOSERTH, 1898= *Loserth, Johann*= Die Reformation und Gegenreformation in den Innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert. Stuttgart, 1898.
- LUKINICH, 1918= *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában (1541-1711). Budapest, 1918.
- MAKSAI,1940= *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár vármegye. Budapest, 1940. (Település és népiségtörténeti értekezések 4.)
- MÁRTON, 2003= *Márton László*: Vízimalmok Erdélyben. Csíkszereda, 2003.
- NEWALD, 1885= *Newald, Johann*: Das österreichische Münzwesen unter den Kaisern Maximilien II. und Rudolph II. und Matthias. Wien, 1885. (Münzgeschichtlichen Studien)
- PÁLFFY, 2010= *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2011. (História Könyvtár monográfiák 27.)
- PAULINYI,2005= *Paulinyi Oszkár*: Gazdag föld – szegény ország (Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából). Szerk.: *Buza János, Draskóczy István*. Budapest, 2005.
- RAUSCHER, 2004= *Rauscher, Peter*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556-1576). Wien - München, 2004.
- RESCH, 1901= *Resch, Adolf*: Sibenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur gegenwart. Hermanstadt, 1901.
- SZEKFŰ, 1983= *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor (Történelmi tanulmány). Budapest, 1983.
- SZENTGYÖRGYI, 1962= *Szentgyörgyi Mária*: Jobbágyterhek a 16. – 17. századi Erdélyben. Budapest, 1962. (Értekezések a történeti tudományok köréből 27.)
- SZENTGYÖRGYI,1972=*Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Budapest, 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből 56.)

- SZÜCS, 1990= *Szücs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár (1567-1813). Budapest, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai Levéltári leltárak Kincstári levéltárak 7/1.)
- TRÓCSÁNYI, 1980= *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata (1540-1690). Budapest, 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 6.)
- WENZEL, 1866= *Wenzel Gusztáv*: A magyar és erdélyi bányajog rendszere. Budapest, 1866.
- WENZEL, 1880= *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 1880.
- WINKELBAUER, 2003= *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte (1522-1699). Ständefreiheit und Fürstenmacht (Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen) I-II. Wien, 2003.

Tanulmányok

- BATIZI, 2008= *Batizi Zoltán*: A középkori bányászat. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk.: *Kubinyi András-Laszlovszky József- Szabó Péter*. Budapest, 2008. 125-147.
- BESSENYEI, 1995= *Bessenyei József*: Felső-Magyarország, mint történeti földrajzi fogalom. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Tom. II. Fasc. 2. Miskolc, 1995. 77-83.
- BKL, 1868-1902= Bányászati és Kohászati Lapok. I (1868)/3. 22-23. illetve XXV (1902) /1. 6-8.
- BOBORY, 2005b= *Bobory Dóra*: Batthyány Boldizsár (c. 1537-1590) és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi magyar főúr életében. In: Századok CXXXIX (2005)/4. 923-944.
- BUZA, 1986= *Buza János*: Pénzforgalom a Báthoriak korában. In: Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez. Szerk.: *Dám László*. Nyírbátor, 1986. 45-56. (Folia Historica et ethnographica 1.)
- BUZA, 1990= *Buza János*: Báthory Gábor dukája a délnémet pénzforgalomban. In: Numizmatikai Közlöny LXXXVIII- LXXXIX (1989-1990). Budapest, 1990. 89-99.
- BUZA, 1996= *Buza János*: Dukát-tallér-dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig. In: In Memoriam Barta Gábor (Tanulmányok Barta Gábor emlékére). Szerk.: *Lengvári István*. Pécs, 1996. 267-284.
- ECKHART, 1914= *Eckhart Ferenc*: A főbányagrófi hivatal megszervezése. In: Századok XLVIII (1914) /3. 195-213.
- ERDŐSI, 2005= *Erdősi Péter*: Franco Sivori fortélyos barátságai. In: Idővel paloták...(Magyar

udvari kultúra a 16-17. században). Szerk.: *Horn Ildikó -G. Etényi Nóra*. Budapest, 2005. 276-313.

FALLENBÜCHL, 1967= *Fallenbüchl Zoltán*: A Szepesi Kamara tisztviselői a 17-18. században. In: *Levéltári Közlemények XXXVIII (1967) / 2.* 193-236.

FRAKNÓI, 1902= *Fraknói Vilmos*: Egy jezsuita diplomata hazánkban. In: *Katolikus Szemle* 1902/16. 585-607. 686-700. 796-809.

GECSÉNYI, 1999= *Gecsényi Lajos*: Egy kamarai tisztviselő 16. században. Nagyváthy Ferenc. In: *Turul (72.)* 1999/ 3-4. 77-83.

GOHL, 1920= *Gohl Ödön*: A magyar bányapénzek. In: *Numizmatikai Közöny XVIII-XIX (1920)* 1-33.

GÜNDISCH, 1932= *Gündisch, Gustav*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in der habsburgischer Zeit (1530-1828). In: *Numismatische Zeitschrift (Neue Folge) XXV (1932)* 67-98.

GYÖNGYÖSSY, 2008= *Gyöngyössy Márton*: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387-1526) In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: *Kubinyi András-Laszlovszky József- Szabó Péter*. Budapest, 2008. 185-197.

HORN, 2006= *Horn Ildikó*: Az erdélyi hármastanács kormányzata (1583-1585). In: *Századok CXL (2006) /4.* 883-924.

HORN, 2009= *Horn Ildikó*: Báthory Gábor belpolitikája. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk.: *Papp Klára*. Debrecen, 2009. 133-153.

JENEI, 1965= *Jenei Ferenc*: Az utolsó humanista főpap: Napragi Demeter. In: *Irodalomtörténeti Közlemények LXIX (1965)* 137-151.

KENYERES, 2003= *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: *Történelmi Szemle XLV (2003) / 1-2.* 61-93.

KOLLMANN, 2005= *Kollmann Örs László*: Az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődése. In: *Városhálózat a késő- középkori Kárpát-medencében*. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században*. Szerk.: *Lengyel Tünde-Csukovits Enikő*. Budapest, 2005. 47-122.

KRUPPA, 2004= *Kruppa Tamás*: Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez. In: *Hadtörténeti Közlemények 2004/4.* 1166-1193.

KRUPPA, 2011= *Kruppa Tamás*: Miksa főherceg kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat feállításának kérdéséhez (1597-1602). In: *Századok CXLV (2011) /4.* 817-845.

- KUBINYI, 2005= *Kubinyi András*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században. Szerk.: *Lengyel Tünde-Csukovits Enikő*. Budapest, 2005. 9-36.
- MANER, 2002= *Maner, Hans-Christian*: Martin Opitz in Siebenbürgen (1622-1623): Traum und Wirklichkeit fürstlicher Machtpolitik unter Gabriel Bethlen. In: Martin Opitz (1597-1639): Nachahmungspoetik und Lebenswelt. Hgg.: *Borgstedt, Thomas*. Tübingen, 2002. 154-168.
- NYAKAS, 2009= *Nyakas Miklós*: Báthory Gábor hajdúpolitikája. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: *Papp Klára*. Debrecen, 2009. 365-375.
- OBORNI, 1996= *Oborni Teréz*: Habsburg kísérlet Erdély pénzügyigazgatásának megszervezésére (1552-1553). In: In Memoriam Barta Gábor (Tanulmányok Barta Gábor emlékére). Szerk.: *Lengvári István*. Pécs, 1996. 165-176.
- OBORNI, 2002= *Oborni Teréz*: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571-1575). In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: *Fodor Pál - Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 291-305.
- OBORNI, 2005= *Oborni Teréz*: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén. In: Történelmi Szemle XLVII (2005) / 3-4. 333-346.
- OBORNI, 2007= *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvánnak (1620). In: Történelmi Szemle XLIX (2007) /2. 249-261.
- OBORNI, 2009= *Oborni Teréz*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királlyal. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: *Papp Klára*. Debrecen, 2009. 111-122.
- OBORNI, 2011= *Oborni Teréz*: Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből (1556). In: Udvar, állam és kormányzat a kora újkor Erdélyben. Szerk.: *Oborni Teréz*. Budapest, 2011. 74-85. (Udvertörténet kötetek 4.)
- PÁLFFY, 1997= *Pálffy Géza*: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején. In: Mediaevalia Transilvanica. Tom. I. nr. 1-2. Satu Mare, 1997. 113-122.
- PAULINYI, 1936= *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. In: Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk.: *Miskolczi Gyula*. Budapest, 1936. (VI.) 32-137.
- RAUSCH, 2009= *Rausch Petra*: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608-1613) – Gerhard Lisbona tevékenysége (? – 1618). In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: *Papp Klára*. Debrecen, 2009. 223-237.
- ŠTEFAN, 1980= *Štefan, Kazimir*: Nemesfém – és pénzforgalom s a pénz árképzése magyarországi viszonylatban a 16. században. In: Történelmi statisztikai tanulmányok. 4.

Szerk.: *Dányi Dezső*. Budapest, 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai) 175-187.

SZEMÁN, 2009a= *Szemán Attila*: A szatmári bányászat bányauzemeltetési és birtokviszonyai a bányapénz tükrében a kora újkorban. In: Pénztörténet, gazdaságtörténet (Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára). Szerk.: *Bessenyei József*. Budapest, 2009. 322-335.

SZEMÁN, 2009b= *Szemán Attila*: Bányászattörténeti tanulmányok. Rudabánya, 2009.

TAGÁNYI, 1897= Utasítás a Szepesi Kamara részére 1608-ból. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle Szerk.: *Tagányi Károly*. Budapest, 1897. 79-82.

VOLMAN, 2006= *Volman, Volker*: Die Münzstätte von Nagybánya (Baia Mare). Ein Betrag zur Montangeschichte und Industriearchäologie der Maramarosch (Maramureș, Rumänien). In: Montan – und Industriegeschichte. Dokumentation und Forschung. Industriearchäologie und Museum. Hgg.: *Brüggerhoff, Stefan*. Wien-Zürich. 2006. 440-462.

Kézikönyvek, lexikonok

ÁLLAMI TISZTSÉGVISELŐK, 2002= Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon (Adattár). Közreadja: *Fallenbüchl Zoltán*. Budapest, 2002.

BIOGRAPHISCHES LEXIKON, 1923= Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Hgg.: *Wurzbach, Constant von*. LXII. Wien, 1923.

BOGDÁN,1991= *Bogdán István*: Magyarországi űr, térfogat – súly és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 7.)

BOGDÁN,2001= *Bogdán István*: Metrológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: *Bertényi Iván*. Budapest, 2001. 286-303. (A történettudomány kézikönyve I.)

GEDAI-TORBÁGYI, 2001= *Gedai István – Torbágyi Melinda*: Pénztörténet. A történelem segédtudományai. Szerk.: *Bertényi Iván*. Budapest, 2001. 201-216. (A történettudomány kézikönyve I.)

PÉCH, 1884-1887. I-II.= *Péch Antal*: Alsó-Magyarország bányamívelésének története. Budapest, 1884-1887.

ZSÁMBOKI, 1997. I.= *Zsámboki László*: A korszak bányászatának története. In: A magyar bányászat évezredek története. I. Budapest, 1997.

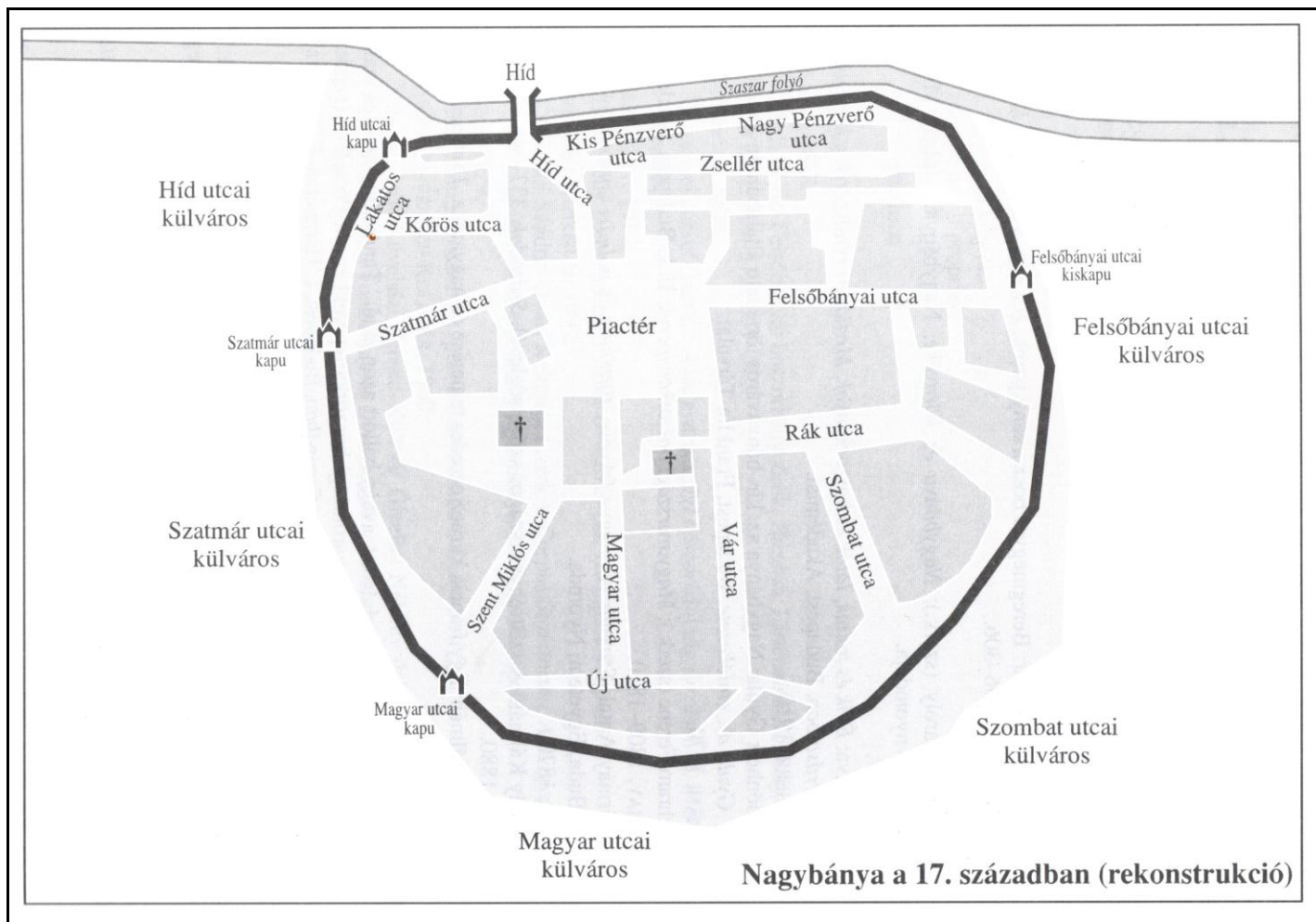
Melléletek

Melléklet száma	Melléklet címe	Forrás
1. számú melléklet	A szatmári bányavidék településszerkezete	Nagybányai boszorkánypercek. Szerk.: <i>Balogh Béla</i> . (A magyarországi boszorkányság forrásai: várostörténeti források 1.) Bp., 2003. 1.
2. számú melléklet	Nagybánya koraujkori városszerkezete	Nagybányai boszorkánypercek. Szerk.: <i>Balogh Béla</i> . (A magyarországi boszorkányság forrásai: várostörténeti források 1.) Bp., 2003. 2.
3. számú melléklet	A tárnák elhelyezkedésének felosztása 1.	Ulrich Rülein von Calw: Rendszeres és hasznos kiskönyv a bányászatról (Bergbüchlein 1500). Szerk. : <i>Zsámboki László</i> . Miskolc-Rudabánya, 1987. 8.
4. számú melléklet	A tárnák elhelyezkedésének felosztása 2.	Ulrich Rülein von Calw: Rendszeres és hasznos kiskönyv a bányászatról (Bergbüchlein 1500). Szerk. : <i>Zsámboki László</i> . Miskolc-Rudabánya, 1987. 13.
5. számú melléklet	Kővár vidéke	<i>Szentgyörgyi Mária</i> : Kővár vidékének társadalma. Bp., 1972.
6. számú melléklet	Kamarai kezelésű váruradalmak a 16. században	<i>Kenyeres István</i> : Uradalmak és végvárok (A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban). Bp., 2008.
7. számú melléklet	Kereskedelmi utak a Kárpát-medencében a 16. század második felében	<i>Pálffy Géza</i> : A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp., 2011. 555.
8. számú melléklet	A nagybányai és felsőbányai bányák birtokviszonya 1574 és 1601 között	ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965-968. valamint RN 13a fol. 71-80.
9. számú melléklet	A három részre szakadt Magyarország a 16. század végén	<i>Pálffy Géza</i> : A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp., 2011. 552.
10. számú melléklet	Az Erdélyi Fejedelemség a 17. század első felében	Történelmi Világatlasz. Szerk.: <i>Hidas Gábor</i> . Bp., 2001. 119.
11. számú melléklet	A Báthory korszak fennmaradt pénzerméinek összefoglaló táblázata	<i>Huszár Lajos</i> : A Báthoriak pénzei (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei). Nyírbátor, 1961. 12-14.
12. számú melléklet	A Báthory fejedelmek fennmaradt pénzerméi	<i>Huszár Lajos</i> : A Báthoriak pénzei (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei). Nyírbátor, 1961. 14-17.

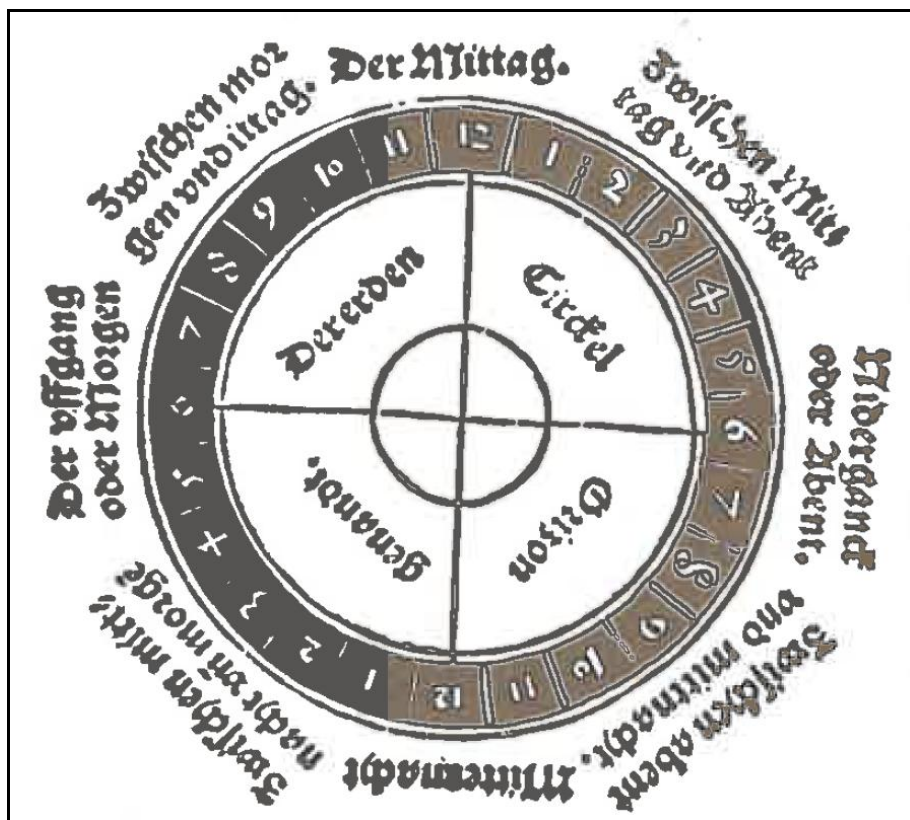

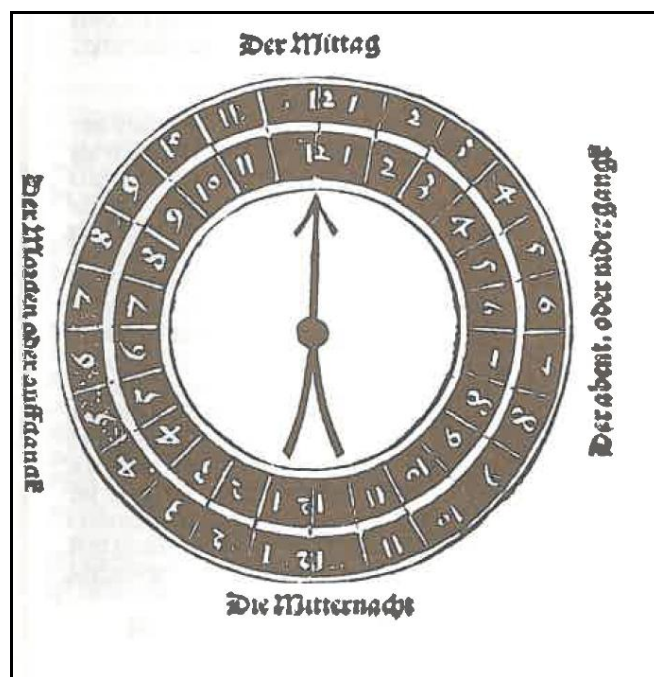
1. számú melléklet

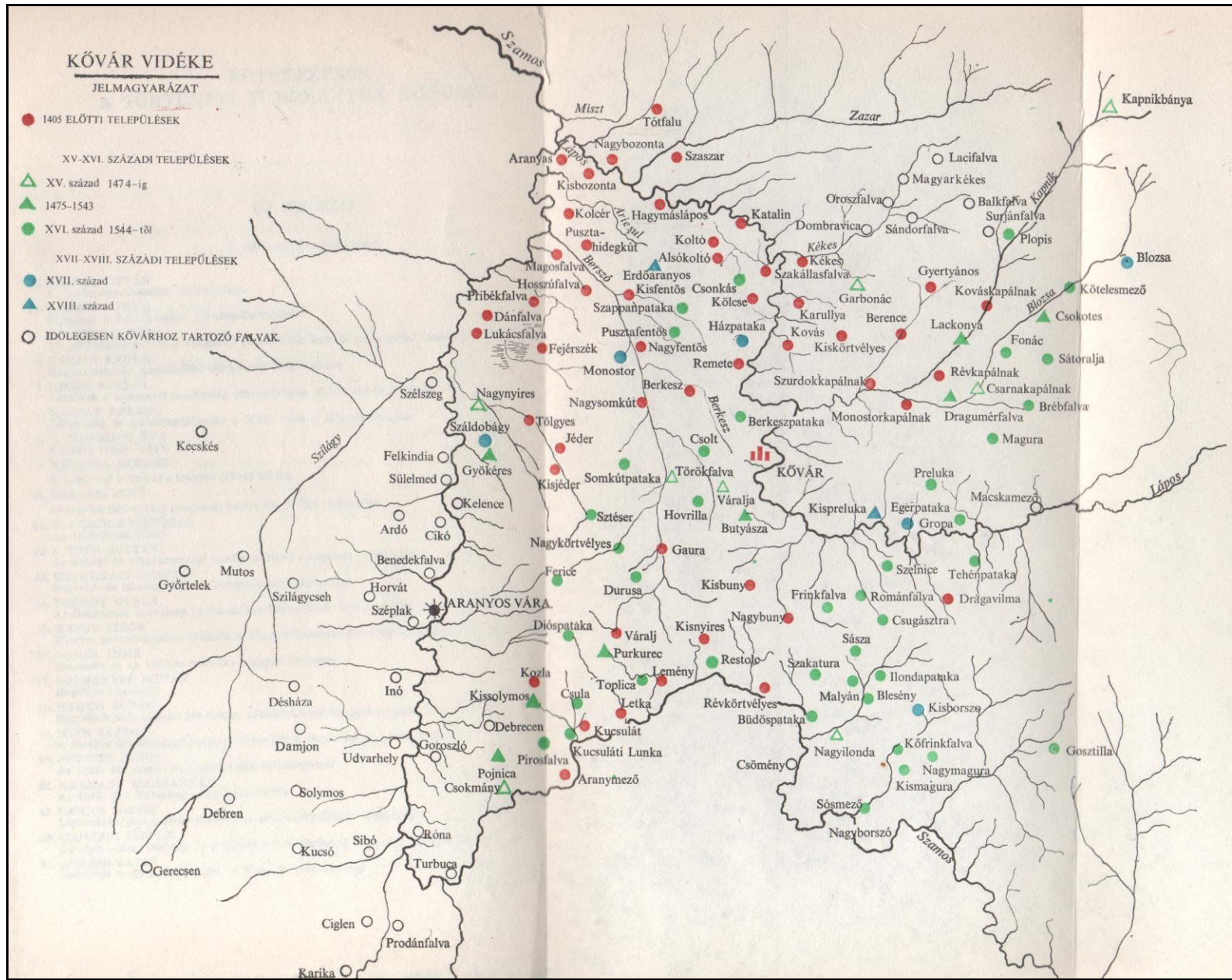
2. számú melléklet

3. számú melléklet

4. számú melléklet

5. számú melléklet

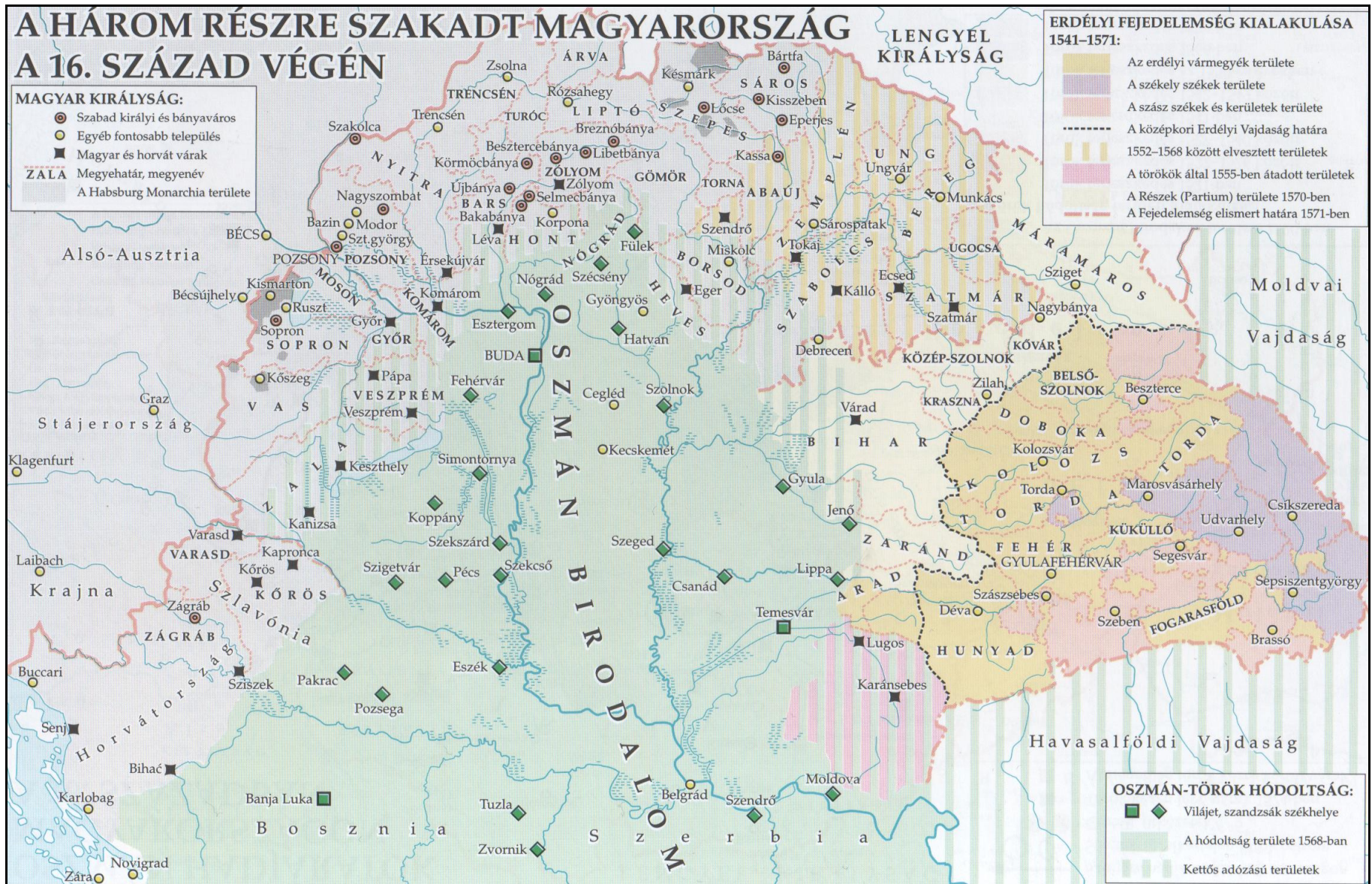
6. számú melléklet

7. számú melléklet

8. számú melléklet

Bánya neve (NB)	Tulajdonos, művelő neve (1574)	Tulajdonos, művelő neve (1601)	Művelés alatt áll (1574)	Művelés alatt áll (1601)
Feckhe	Választó Péter, Lakatos János örökösei	nincs	igen	nem
Újkerék	Lazarus von Schwendi, hat nagybányai bányász	idősebb Felician von Herberstein örökösei	igen	igen
Gensweer és Kysgensweer	Lazarus von Schwendi, hat nagybányai bányász	idősebb Felician von Herberstein örökösei	igen	igen
Királytáró (Nagyverem)	kinctári tulajdon, kamarai kezelés	kinctári tulajdon, bérleti kezelés	igen	igen
Kisgeppel	Nagy Simon, Szegedi Ferenc	idősebb Felician von Herberstein örökösei	igen	igen
Nagysacht	Nagy Simon, Szegedi Ferenc , Választó Péter	nincs	igen	nem
Újsacht (Neusacht)	Nagy Simon, Szegedi Ferenc , Választó Péter	nincs	restaurálták, de nincs művelés alatt	nem
Oferzait	Bozo Ferenc, Nagy Simon (Tóth Ambrus örököse)	nincs	igen	nem
Forkossacht	Lazarus von Schwendi, nagybányai bányászok	idősebb Felician von Herberstein örökösei	igen	igen
Gepelschacht	Lazarus von Schwendi, nagybányai bányászok	nincs	igen	nem
Cheresbania	Balassa Menyhért	nincs	elhagyott	nem
Vizakna	nincs	idősebb Felician von Herberstein örökösei	nem	igen
Bánya neve (FB)	Tulajdonos, művelő neve (1574)	Tulajdonos, művelő neve (1601)	Művelés alatt áll (1574)	Művelés alatt áll (1601)
Wandt	Ramocha Pál, Nagy Simon	idősebb Felician von Herberstein örökösei	igen	igen
Thomoz (Thomasbania)	Basa János, Basa Márton, Ramocha Pál	felsőbányai polgárok	igen	igen
Kaliczer	Basa János, Basa Márton, Ramocha Pál	felsőbányai polgárok	igen	igen
Romolcze	Wegh Ferenc, Ramocha Pál, Basa Márton	felsőbányai polgárok	igen	igen
Kapwbania	Johann Iskerl, Ramocha Pál, Basa Márton	nincs	igen , megújított	nem
Mihailurbania	Basa János, Nagy György, Nagy János	nincs	igen	nem
Leweskinier	Nagy György	nincs	újított, igen	nem
Fudorbania	Cheff(ey) Orbán	nincs	igen	nem
Farkasbania	Cheff(ey) Orbán, Joann Iskerl	nincs	nem	nem
Kalapschacht	Nagy János, Matthias Sleher	nincs	igen	nem
Borkutbania	Ramocha Pál, Nagy Simon	nincs	igen	nem
Felső Borkutbania	nincs	nincs	nem	nem
Mihalbania	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nem
Leneschbania			nincs adat	nem
Feierhal			nincs adat	nem
Feketehal			nincs adat	nem

9. számú melléklet

AZ ERDÉLYI FEJEDelemség A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

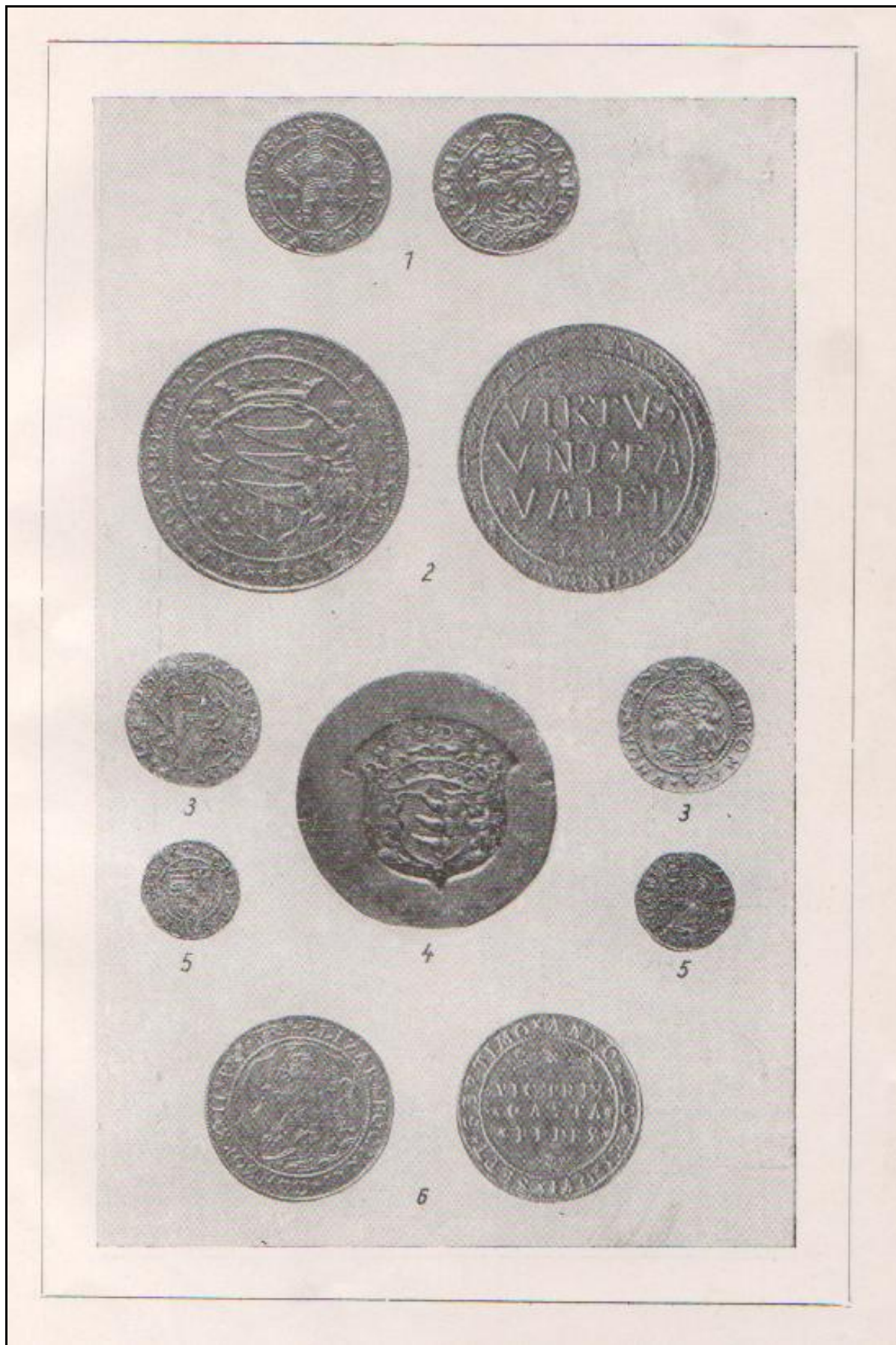
10. számú melléklet

A Báthoriak pénzeinek táblázata

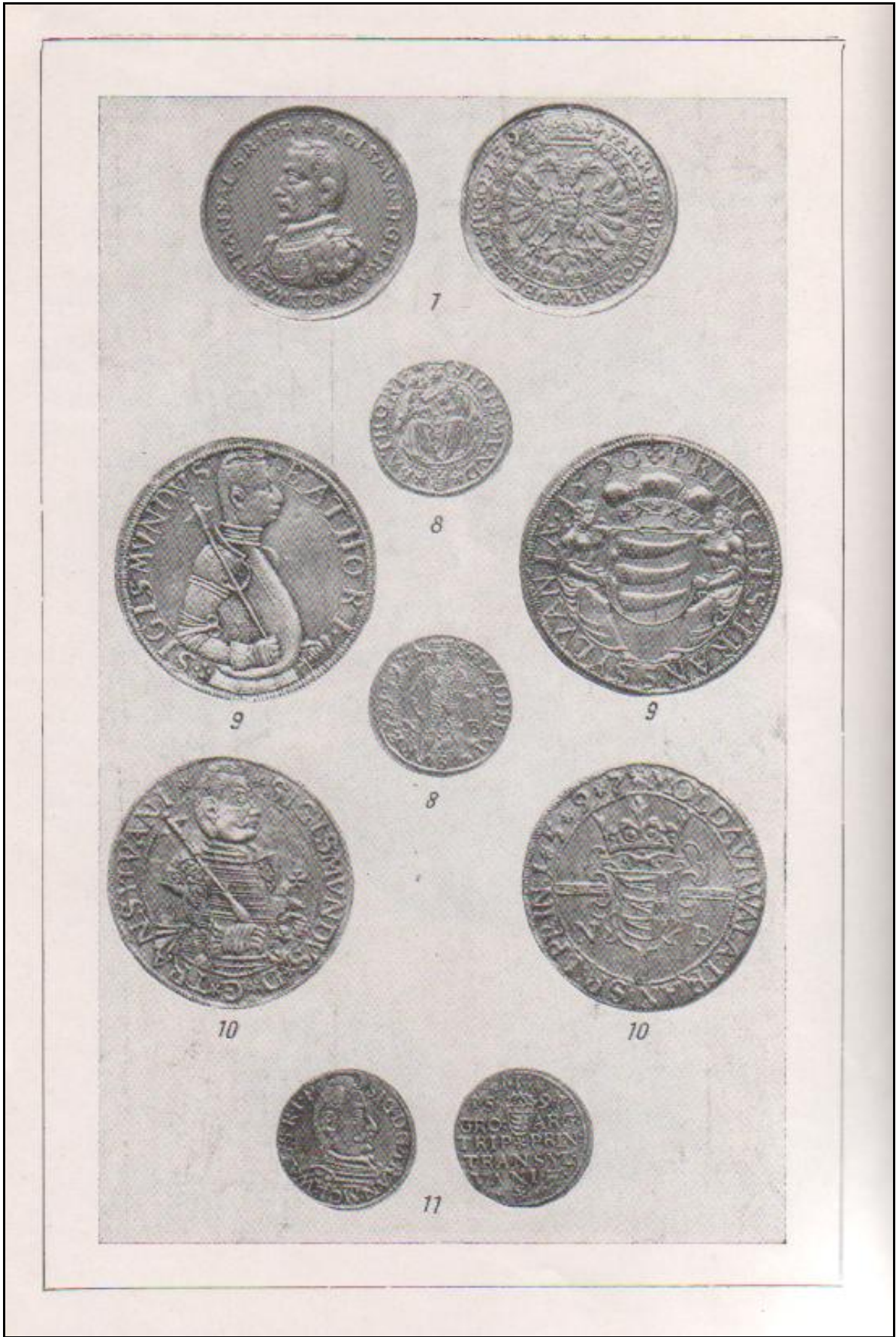
Báthori István		
Dukát (I. t. 1.) ^{*)}	szebeni címer	1572, 1573, 1574, 1576
Báthori Kristóf		
10 dukát (I. t. 2.)	j. n.	1577, 1583
5 dukát	j. n.	1577, 1583
4 dukát	j. n.	1577
2 dukát	j. n.	1577
1½ dukát	j. n.	1577
Dukát (I. t. 3.)	C—B-címer	1577
Dukát	szebeni címer	1577, 1578, 1579, 1580, 1581
¼ dukát	C-címer	1579
Dísztallér	j. n.	1577
Tallércsegely	j. n.	1580
Tábori tallér (I. t. 4.)	j. n.	1580, 1581
Tábori féltallér	j. n.	1580
Tábori ¼ tallér	j. n.	1580
Ezüstveret	j. n.	1577
Denár (I. t. 5.)	C-címer	1579
Vastagveretű denár	C-címer	1579
Boeska Erzsébet		
10 dukát	j. n.	1577
5 dukát	j. n.	1577
3 dukát	j. n.	1577
2 dukát I. t. 6.)	j. n.	1577
Tallér	j. n.	1577
Báthori Zsigmond		
10 dukát (II. t. 7.)	j. n.	1583, 1590, 1598
9 dukát	j. n.	1598
5 dukát	j. n.	1590
2 dukát	N—B	1598
Dukát	Báthori-címer	1590, 1591, 1592, 1593, 1594
Dukát	szebeni címer	1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594
Dukát	bástya	1591, 1592, 1593, 1594
Dukát (II. t. 8.)	N—B	1595, 1596, 1597, 1598
3 tallér egy pengén	j. n.	1592
2 tallércsegely	N—B	1589
1½ tallércsegely	N—B	1589, 1592, 1597
Tallércsegely	N—B	1589
Tallér (II. t. 10.)	N—B	1589, 1596, 1597, 1599
Tallér (II. t. 9.)	j. n.	1589, 1590, 1591, 1592
Tallér	+	1592, 1593, 1594, 1595, 1596
Tallér	+/*	1595, 1596
Forint	j. n.	1589
Forint	+	1593, 1594, 1595
Forint	N—B	1597
Dutka (II. t. 11.)	j. n.	1594, 1596, 1597, 1598
Solidus (III. t. 12.)	j. n.	1589, 1591
Denár (III. t. 13.)	A—B	1590, 1591

^{*)} Lásd műmellékletünk tábláit.

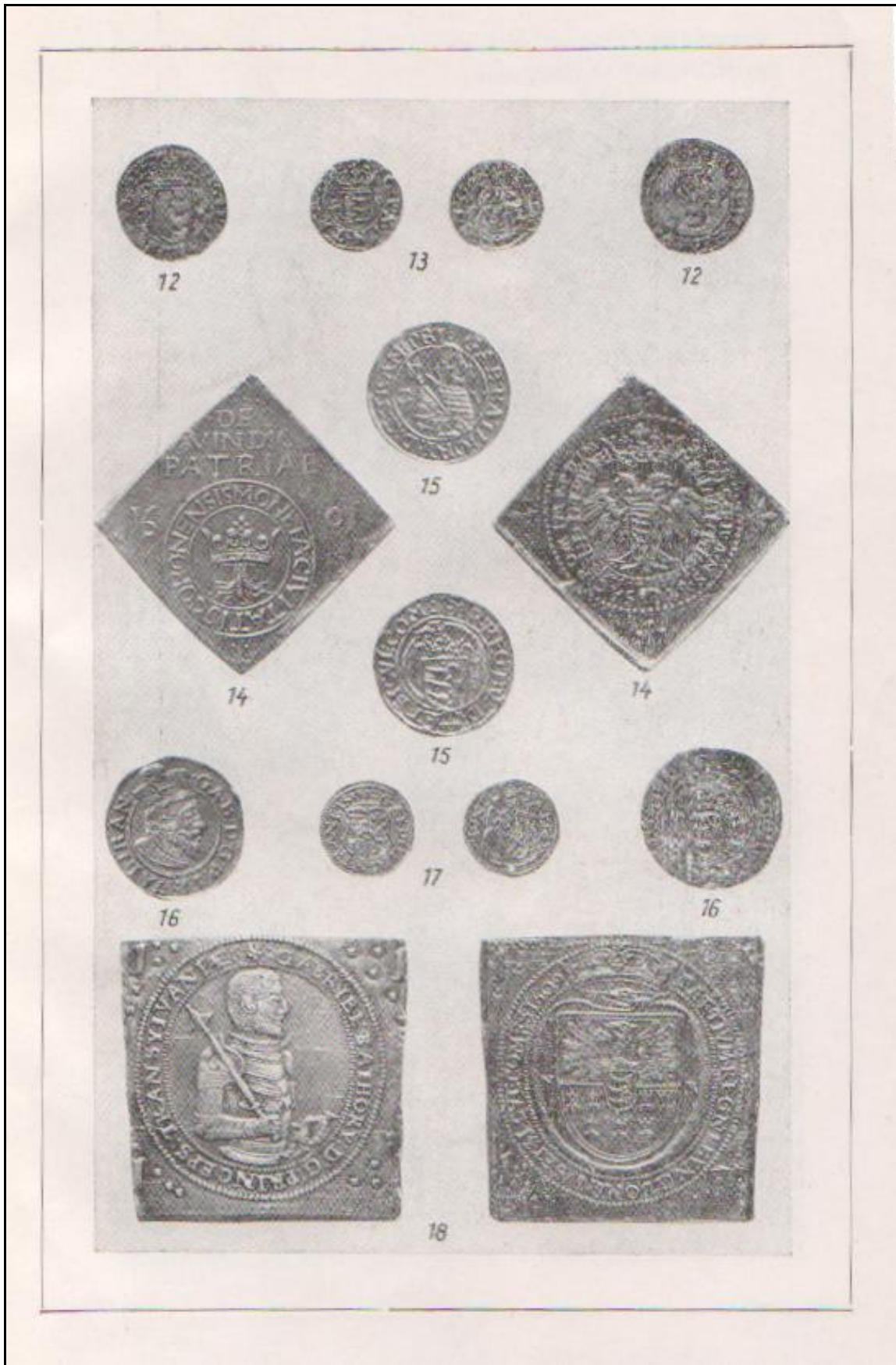
Báthori Endre		
Dukát	N—B	1599 (utólagos fiktív veret)
Brassó város		
2 tallércsegely	j. n.	1601
Tallércsegely (III. t. 14.)	j. n.	1601
Tallér (próba)	j. n.	1601, 1602
Forintsegely	j. n.	1601
Báthori Gábor		
10 dukát	j. n.	1609
10 dukát	CIBIN	1611, 1612, 1613
8 dukát	CIBIN	1612
6 dukát	N—B	1613
5 dukát	N—B	1610
4 dukát	N—B	1610
2 dukát	C—V/bástya	1610, 1612
Dukát	N—B	1609, 1610, 1611, 1612, 1613
Dukát (III. t. 15.)	C—V/bástya	én., 1609, 1610, 1611, 1612
Dukát (III. t. 16.)	K—O/bástya	1613
Dukát	címer/CIBINI	1613
Dukát	címer/C—I	1613
$\frac{1}{2}$ dukát	j. n.	1612, 1613
$\frac{1}{4}$ dukát (III. t. 17.)	i n.	1609, 1610, 1612, 1613
$\frac{1}{16}$ tallércsegely (III. t. 18)	N—B	1609
Tallér	j. n.	1608, 1609, 1611
Tallér	N—B	1609
Tallér (egylapú) (IV. t. 20.)	CIBIN	1611
Tallér (IV. t. 19.)	CIBIN	1611, 1612, 1613
Forint (IV. t. 21.)	j. n.	1608, 1609
Forint	CIBIN	1611
Dutkacsegely	j. n.	1609
Dutkacsegely	CI—BI	1611
Vastagv. dutka	CI—BI	1611
Dutka (IV. t. 22.)	rozetta	1608, 1609, 1610, 1611, 1613
Dutka	A—I	1610
Dutka	AI—IV	1611, 1613
Dutka	CI—BI	1611, 1612
Dutka	K—S	1610
Dutka	bárd	1609
Széles garas (IV. t. 23.)	N—B	1610
Garas	j. n.	1609, 1612
Garas (IV. t. 24.)	N—B	1608, 1609, 1610, 1611, 1612, 1613
Denár (IV. t. 25.)	C—I	1611, 1612, 1613

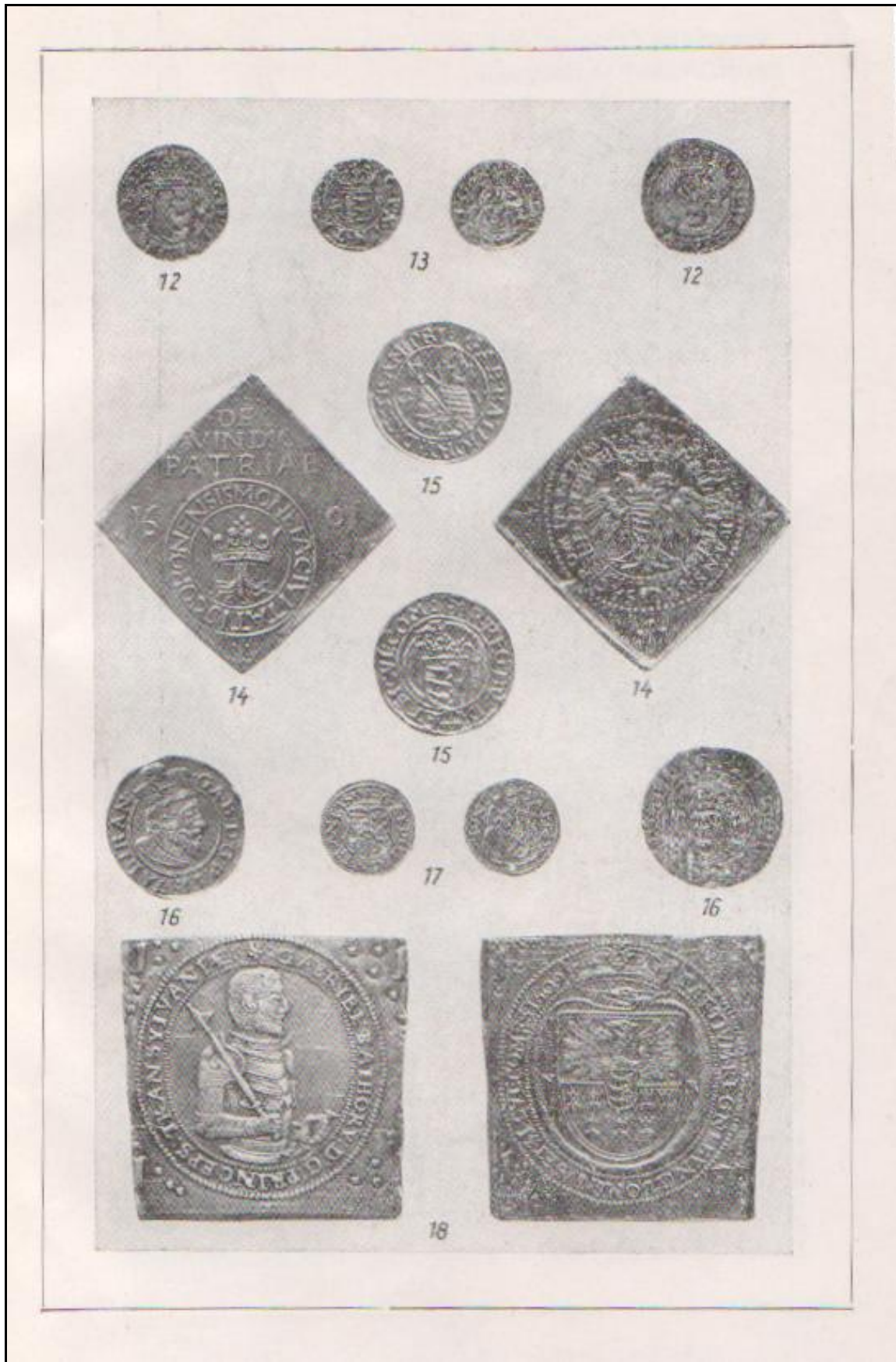
12. számú melléklet

12. számú melléklet

12. számú melléklet

12. számú melléklet

12. számú melléklet